Varnost v preddverju distopične družbe

Uredil **Marjan Malešič**

VARNOST V PREDDVERJU DISTOPIČNE DRUŽBE

Marjan Malešič
(urednik)

Ljubljana, 2026

Varnost v preddverju distopične družbe
Marjan Malešič (urednik)

Prva elektronska izdaja

Knjižna zbirka VARNOSTNE ŠTUDIJE
Urednik: prof. dr. Anton Grizold

Izdajatelj: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Založba FDV
Za založbo: prof. dr. Samo Uhan, dekan

Copyright © FDV 2026, Ljubljana
Fotokopiranje in razmnoževanje po delih in v celoti je prepovedano.
Vse pravice pridržane.

Jezikovni pregled: Barbara Korun
Recenzenta: Damjan Lajh in Igor Lukšič

Oblikovanje naslovnice: Darinka Knapič
Prelom: Zavod Vizar

Dostopno prek https://ebooks.uni-lj.si/ZalozbaUL

DOI: https://doi.org/10.51936/9789612951436

Kataložni zapis o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani
COBISS.SI-ID 262248707
ISBN 978-961-295-143-6 (PDF)

KAZALO VSEBINE

Urednikov uvod 5

I. OGROŽANJE VARNOSTI 11

Ogrožanje varnosti v luči koncepta hibridnega vojskovanja
Marjan Malešič 13

Digitalna suverenost in zagotavljanje kibernetske varnosti v malih državah: utopija ali nov razvojni zagon?
Uroš Svete 37

Algoritmična (ne)varnost: kako Akt o umetni inteligenci EU spreminja ravnotežje med varnostjo in svobodo v boju proti terorizmu
Teodora Tea Ristevska 55

Radiološke in jedrske izredne razmere: krizno upravljanje v primerih nesreč, terorističnih napadov in vojaških konfliktov
Tanja Perko 73

Varnostni vidiki kompleksne migracijske krize
Iztok Prezelj 107

II. VOJNA IN MIR 129

Vojna v Ukrajini in širitev NATA
Anton BEBLER 131

Anomalija Gorskega kotarja: strategije in okoliščine ohranjanja miru v večetnični skupnosti med hrvaško osamosvojitveno vojno
Rok Zupančič, Anđela Đorđević, Faris Kočan in Miha Šlebir 143

Še vedno v službi miru? Sodelovanje Republike Slovenije v mednarodnih operacijah in na misijah v obdobju 2014–2024
Ljubica Jelušič, Alojz Šteiner, Matjaž Nahtigal, Jelena Juvan in Andraž Melanšek 163

Dilema med »maslom in topovi« v Sloveniji in Evropski uniji: politično-ekonomska dinamika javnih izdatkov v obdobju 1995–2023
Erik Kopač 201

III. TEME IZ SOCIOLOGIJE IN POLITOLOGIJE VOJSKE 217

Kulturne značilnosti slovenske vojske in družbe
Gašper Ferme 219

Etika v vojaški organizaciji: od mednarodnega prava do etičnih medosebnih odnosov
Maja Garb 243

(Ne)vidni izzivi zaposlenih v kritičnih poklicih
Janja Vuga Beršnak 261

Analiza domoljubja med mladimi v Sloveniji
Miro Haček in Simona Kukovič 283

Mladi v slovenski družbi in njihov pogled na varnost
Jelena Juvan in Andreja Živoder 301

Družbeni vpliv vojnih veteranov: primerjava veteranov vojne za Slovenijo 1991 ter veteranov vojne na Kosovu 1998–1999
Ljubica Jelušič in Valdona Gashi 317

Zaznavna razsežnost varnosti
Marjan Malešič 345

Stvarno kazalo 375
O avtorjih 379

Urednikov uvod

Posamični raziskovalni napori na področju miru, vojne, ogroženosti, varnosti in sorodnih tem so bili opravljeni že prej, začetek institucionaliziranega, organiziranega in sistematičnega raziskovanja na obramboslovnem področju pa lahko postavimo v leto 1985, ko je bil ustanovljen Obramboslovni raziskovalni center. Raziskovanje, ki je do danes potekalo v več fazah, je pomembno prispevalo k razvoju obramboslovne vede, študija in stroke. Omogočilo je preseganje scholastičnega pristopa k varnostnim vprašanjem, oblikovanje novih in nadgradnjo obstoječih teoretičnih izhodišč ter uporabo in razvoj metodoloških pristopov in posameznih raziskovalnih metod. Raziskovalni izsledki so hkrati podlaga za intenzivno publicistično dejavnost, mednarodno sodelovanje raziskovalk in raziskovalcev ter nastopanje v klasičnih in novih družbenih medijih. Najpomembnejši dosežki obramboslovnega raziskovanja pa so povezani s prenosom empiričnih spoznanj v pedagoški proces na različnih stopnjah študija obramboslovja ter z iskanjem razvojnih in uporabnih rešitev za prakso nacionalnovarnostnega sistema.

Obramboslovno raziskovanje v zadnjem štiriletnem obdobju je potekalo na podlagi nacionalnega raziskovalnega programa in različnih projektov, katerih naročniki so bile domače institucije, ter projektov, ki jih je v celoti ali delno financirala Evropska komisija (gl. Prilogo).

Dosežke Obramboslovnega raziskovalnega centra redno objavljamo v knjižni zbirki Varnostne študije pri Založbi FDV. Leta 1992 in 1998 smo objavili monografiji urednika Antona Grizolda *Razpotja nacionalne varnosti* oziroma *Perspektive sodobne varnosti*, v letih 2002, 2006, 2010, 2016 in 2021 pa monografije urednika Marjana Malešiča *Nacionalna in mednarodna varnost*, *Varnost v postmoderni družbi*, *Mednarodne razsežnosti varnosti Slovenije*, *Konvencionalna in hibridna varnost*: *vzorci (dis)kontinuitete* ter *Kriza, varnost, vojska: preplet teoretičnih in empiričnih spoznanj*. Znanstvena monografija z naslovom *Varnost v preddverju distopične družbe* je že osma po vrsti. Selektivno predstavlja tipična področja raziskovanja na obramboslovnem področju v zadnjih štirih letih, v katerih smo izvedli več temeljnih, razvojnih in aplikativnih raziskav, analiz in študij. Polovica prispevkov, objavljenih v monografiji, je rezultat empiričnega terenskega dela, druga polovica pa plod kabinetskega raziskovanja.

Monografija je razdeljena na tri vsebinske sklope: Ogrožanje varnosti, Vojna in mir ter Teme iz sociologije in politologije vojske. V uvodnem poglavju prvega sklopa, Ogrožanje varnosti, Marjan Malešič predstavi stanje na področju ogroženosti sodobnih družb in ga primerja s konceptom hibridnega ogrožanja oziroma vojskovanja. Ugotavlja, da hibridno ogrožanje varnosti kot univerzalni koncept še zdaleč

ne zajema vseh virov ogrožanja, ki so jim izpostavljene sodobne družbe, kar se odraža tudi v uradnih dokumentih Evropske unije (EU) in Slovenije. Avtor opozarja na vire ogrožanja, ki jih koncept hibridnega ogrožanja ne zajame (naravne nesreče, uničenje okolja in njegove posledice, zloraba alkohola, drog in drugih psihoaktivnih substanc, samomori) ali jih zajame zgolj delno (množične migracije, nalezljive bolezni, kriminal, umetna inteligenca in socialno-ekonomski problemi).

Uroš Svete nadaljuje z razpravo o kibernetski ogroženosti, zaščiti pred tovrstnimi napadi in zagotavljanju digitalne suverenosti v obsegu, kot je to v sodobni visokotehnološki družbi sploh mogoče. Primerja izkušnje Luksemburga in Slovenije na tem področju ter predlaga optimalne rešitve za kibernetsko varnost in (omejeno) digitalno suverenost Slovenije.

Teodora Tea Ristevska se osredotoča na razmerje med varnostjo in človekovimi pravicami v dobi algoritmičnih orodij za preprečevanje terorizma. To razmerje je protislovno in zapleteno, razprava o njem pa deli znanstveno, strokovno in laično javnost tako na konceptualni ravni kot v praksi, saj je pomembno, kako so algoritmi dejansko vgrajeni v postopke nadzora, izbora, pregona in sodnega varstva akterjev. Avtorica zagovarja integralni pristop, ki je vključujoč, saj hkrati poudarja pomen varnosti, svoboščin in demokratičnega nadzora.

Tanja Perko izpostavlja jedrsko in radiološko ogroženost ljudi, saj so, ne glede na to, ali gre za teroristično grožnjo, industrijsko nesrečo ali posledice vojaškega konflikta, radiološka in jedrska tveganja, s katerimi se sooča sodobna družba, vseprisotna in resnična, še posebej v luči trenutnih geopolitičnih napetosti, energetske negotovosti in naraščajoče globalne nestabilnosti. O tem pričajo številni primeri, ki jih avtorica analizira v prispevku.

Iztok Prezelj poudarja, da so velika prostovoljna in prisilna migracijska gibanja pogosto prepletena z varnostnimi vidiki, saj varnostni pojavi spremljajo pot migrantov do ciljnih držav, po njihovem prihodu pa se pojavljajo različne varnostne posledice oziroma odzivi. Odnos do migracij je razcepil evropsko javnost, saj jih del zaznava kot nekaj dobrega in koristnega, del pa kot nekaj slabega in nevarnega. Avtor pri analizi uporablja koncept človekove varnosti, ki uravnava razmerje med varnostjo in človekovimi pravicami migrantov ter avtohtonega prebivalstva.

Drugi sklop, Vojna in mir, odpira Anton Bebler, ki analizira vojno v Ukrajini, največjo in najbolj krvavo vojno v Evropi po drugi svetovni vojni. Analiza, ki izziva prevladujoči diskurz na Zahodu in poziva k razpravi, ugotavlja, da je v oboroženem spopadu v Ukrajini, ki poteka od leta 2014, na določeni točki sodelovalo pet jedrskih sil – ena kot neposredna udeleženka in štiri, ki so nudile pomoč eni od vojskujočih se strani, pri čemer je bilo vojaško osebje vseh petih držav prisotno na ukrajinskem ozemlju. Vojna se je sčasoma razširila tudi na ozemlje Ruske

federacije in območje Črnega morja. Poleg vojaškega vidika ima ta hibridna vojna pomembne gospodarske, tehnološke in propagandne razsežnosti.

Rok Zupančič, Anđela Đorđević, Faris Kočan in Miha Šlebir analizirajo primer Gorskega kotarja, večetnične regije na Hrvaškem, kjer med hrvaško osamosvojitveno vojno (1991–1995) ni prišlo do obsežnega medetničnega oboroženega nasilja med Hrvati in Srbi. Analiza prepoznava in razčlenjuje strukturne dejavnike, ki so prispevali k ohranitvi miru kljub visokim napetostim, etnični polarizaciji in močni militarizaciji. Med njimi so vključujoče politične institucije, sorazmerna ekonomska enakost, poudarjena regionalna identiteta in pragmatično krizno upravljanje na lokalni ravni.

Ljubica Jelušič, Alojz Šteiner, Matjaž Nahtigal, Jelena Juvan in Andraž Melanšek predstavijo sodelovanje Slovenske vojske na mednarodnih operacijah in misijah v obdobju 2014–2024. Analizirane so posamezne operacije in misije ter vloga Slovenske vojske v njih. Avtorji ugotavljajo, da smo bili zaradi posledic gospodarske krize in covida-19 vse do leta 2022 priča stagnaciji obrambne porabe, ki ji je sledil trend zmanjševanja sodelovanja v mednarodnih operacijah in misijah, kar želi država nadomestiti z udeležbo v operacijah odvračalne drže na vzhodnem krilu Nata. Opazna revitalizacija številčnosti nacionalnih prispevkov v mednarodnih operacijah in misijah se je zgodila po koncu epidemije in z začetkom vojne v Ukrajini februarja 2022.

Erik Kopač proučuje dilemo med »maslom in topovi« v Sloveniji in Evropski uniji v obdobju 1995–2023 in dokaže, da klasična paradigma razmerja izpodrivanja med socialnimi in obrambnimi izdatki v teh primerih ne drži. Analiza empiričnih podatkov o rasti in deležih izdatkov za obrambo, socialo, zdravje, izobraževanje in stanovanjsko politiko, dopolnjena z metodologijo faznih prelomov, razkriva, da se v primeru Slovenije in EU obrambna in socialna poraba gibljeta komplementarno, in ne substitutivno. Rast obrambnih izdatkov se tako v povprečju ne dogaja na račun zmanjševanja obsega socialnih izdatkov.

Tretji sklop, Teme iz sociologije in politologije vojske, odpira prispevek Gašperja Fermeta, ki na slovenskem primeru preverja, ali je v odnosih med vojsko in preostankom družbe opaziti civilno-vojaško vrzel, torej oddaljevanje vojske kot institucije od civilne družbe in politične države. V zahtevnem varnostnem kontekstu je vojsko smiselno obravnavati kot družbeno institucijo, vpeto v kulturno in politično tkivo držav, kar odpira vprašanja reprezentativnosti, kohezije in širših posledic za civilno-vojaška razmerja. Avtorjeva analiza kulturnih značilnosti Slovenske vojske in primerjava z rezultati reprezentativnega vzorca splošne populacije razkriva več pomembnih razlik in podobnosti, ki osvetljujejo sodobno stanje civilno-vojaških razmerij v Sloveniji.

Maja Garb ugotavlja, da je treba, čeprav vojaško odločanje in delovanje stremita k maksimalni učinkovitosti, upoštevati tudi etične dejavnike. Družba oboroženim silam, ki delujejo neetično, ne bo zaupala, pripadniki vojaške organizacije se bodo znašli v sodnih postopkih ali vsaj izgubili integriteto v očeh javnosti in politike, trpel bo tudi interes posameznikov za zaposlitev v takšni organizaciji. Škoda za vojsko, politiko in celotno družbo zaradi neetičnih ravnanj v vojski je lahko velika, zato avtorica v svojem prispevku odgovarja na vprašanje, kaj storiti, da bo vojska uspešno opravljala svoje naloge in hkrati delovala etično.

Janja Vuga Beršnak predstavi in ovrednoti značilnosti kritičnih poklicev v policiji, zdravstvenem sistemu in Slovenski vojski. Delo v vseh treh poklicih je telesno, psihično in čustveno obremenjujoče. Spoprijemanje zaposlenih s hudimi kriznimi razmerami lahko vodi v razvoj resnih duševnih in vedenjskih motenj, kot so posttravmatska stresna motnja, izgorelost, depresija, anksioznost in absentizem, vendar zaposleni zaradi stigme ali samostigme pogosto ne poiščejo pomoči, vsaj ne pravočasno. Avtorica stresorje, značilne za te poklice, razvrsti v dve osnovni kategoriji: operativne in organizacijske. Kljub številnim problemom in izzivom zaposleni v teh poklicih vztrajajo iz različnih razlogov, med katerimi izstopata osmišljanje dela in občutek lastne koristnosti. Kar zadeva Slovensko vojsko, analiza prepozna naslednje motivacijske dejavnike: možnost napredovanja, spodbudno delovno okolje, dobri pogoji dela, zadoščenje ob opravljanju dela in bližina delovnega mesta.

Miro Haček in Simona Kukovič menita, da domoljubje Slovencem ni tuje; že bežen pogled in površno poznavanje slovenske zgodovine spomnita in opozorita, da smo ga velikokrat znali tudi jasno pokazati. Domoljubje je bilo tisto, kar je omogočalo preživetje naroda v skrajnih in predvsem samoohranitvenih obdobjih. Žal pa tega v vsakdanjem življenju ni mogoče zaznati v takšnem obsegu kot v času hudih zunanjih pritiskov, nazadnje ob osamosvojitvi ter obrambi samostojnosti in suverenosti slovenske države. Drži, da je domoljubje dejansko nemogoče ohranjati na tako visoki izrazni ravni, vendar je skrb vzbujajoče mlačno odzivanje mladih pri vprašanju domoljubja, ki se kaže v sorazmerno slabem poznavanju z nastankom države povezanih vsebin v srednješolski populaciji.

Jelena Juvan in Andreja Živoder analizirata vrednote in varnostna stališča mladih v Sloveniji ter razkrivata generacijo, ki svoje delovanje gradi na ravnotežju med individualno svobodo in družbeno odgovornostjo. Mladi varnost razumejo kot širok družbeni koncept, povezan s kakovostjo življenja, stabilnostjo institucij in zaupanjem v družbo. Poudarjajo pomen okoljske trajnosti, enakosti in pravičnosti, kar kaže, da varnost dojemajo kot skupno dobro, ne le kot vprašanje obrambe države. Do vprašanj varnosti in obrambe se opredeljujejo racionalno, mirovniško in družbeno odgovorno. Ne zavračajo pomena obrambe, vendar jo razumejo kot

dejavnost, pri kateri vojska predstavlja le enega izmed nosilcev varnosti. Vojska se v očeh mladih pogosto oddaljuje od tradicionalne podobe te institucije, a prepoznavajo njeno vlogo v kriznih razmerah ter podpirajo mirovne in humanitarne naloge.

Ljubica Jelušič in Valdona Gashi razpravljata o položaju vojnih veteranov v Sloveniji in na Kosovu. Na podlagi intervjujev in analize dokumentov ugotavljata, da so si veterani obeh držav podobni v prepričanju, da se je bilo vredno boriti za neodvisnost svoje države in da v vojno niso šli zaradi kasnejšega družbenega priznanja svoje vloge. Formalno imajo oboji zagotovljeno družbeno priznanje, saj je v obeh državah sprejeta zakonodaja, ki ureja veteranski status. Slovenski veterani se bolj intenzivno zoperstavljajo pozabljanju in marginalizaciji vojne s pisanjem knjig in člankov ter predavanji po šolah, prizadevajo si tudi za sodelovanje s Slovensko vojsko. Veterani OVK o svoji vojni pripovedujejo v družinah in na spominskih srečanjih, nimajo pa veliko zapisane zgodovine. Oboji so organizirani v več veteranskih organizacijah. Odnos javnosti do veteranov v obeh državah niha med občudovanjem (herojstvo), razklanostjo (politizacija veteranskih združenj in posameznih veteranov) in stigmo (zaradi kratkosti vojne v Sloveniji in zaradi nekaterih vojnih zločinov na Kosovu).

Predstavitev raziskovalnih dosežkov Obramboslovnega raziskovalnega centra v zadnjem obdobju zaključujemo z analizo javnomnenjskih podatkov o nacionalni in mednarodni varnosti, ki jo je pripravil Marjan Malešič in se nanaša na številne spremenljivke, s katerimi se avtorice in avtorji ukvarjamo v monografiji. Prispevek obravnava naslednje teme: zaznavo ogrožanja varnosti, varnostno kulturo, pričakovano vedenje ljudi v primeru agresije na Slovenijo, zaupanje v mednarodne in nacionalne varnostne institucije, zlasti v Slovensko vojsko, oceno delovanja in ugleda Slovenske vojske, podporo sodelovanju Slovenije v mednarodnih operacijah in misijah, varstvo pred nesrečami, zlasti zaupanje v oblasti, medije in druge vire informiranja ob nesreči. Holističen pogled na podatke pokaže, da se ljudje na splošno počutimo vse manj varno in da se spremenljivke, povezane z obrambo države, v zavesti javnosti v zadnjem času krepijo.

Z znanstveno monografijo *Varnost v preddverju distopične družbe* želimo obeležiti petdesetletnico študija obramboslovja in delovanja Katedre za obramboslovje ter štiridesetletnico institucionaliziranega raziskovanja v okviru Obramboslovnega raziskovalnega centra. Z monografijo se zahvaljujemo vsem nekdanjim in sedanjim udeležencem in podpornikom pedagoškega ter raziskovalnega procesa, torej pedagoškemu in raziskovalnemu osebju, strokovnim službam, diplomantkam in diplomantom, študentkam in študentom ter številnim kolegicam in kolegom doma in po svetu, ki so s svojim pedagoškim, raziskovalnim in publicističnim prispevkom ali nesebično podporo omogočili razvoj obramboslovja kot znanstvene vede, študija in stroke.

Monografijo ponujamo v kritično presojo strokovni in laični javnosti. Ob njenem izidu se iskreno zahvaljujem vsem avtoricam in avtorjem prispevkov, sodelavkam in sodelavcem Obramboslovnega raziskovalnega centra, Založbi Fakultete za družbene vede, Javni agenciji za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije, Evropski komisiji, Ministrstvu za obrambo Republike Slovenije in drugim naročnikom naših raziskav.

Marjan Malešič
Ljubljana, december 2025

I. OGROŽANJE VARNOSTI

Ogrožanje varnosti v luči koncepta hibridnega vojskovanja[1]

Marjan Malešič

Uvod

Fenomen ogroženosti posameznika, družbenih skupin, družbe, države in mednarodne skupnosti je zelo obsežen in kompleksen, zato ga ni mogoče celovito obravnavati v enem poglavju knjige. Cilj tega premisleka je omejen in se osredinja na splošen pregled stanja na področju ogrožanja varnosti ter na primerjavo spektra ogroženosti držav in mednarodnih organizacij s teoretično konceptualizacijo hibridnega ogrožanja varnosti in vojskovanja. Konceptualizacijo uporabimo tudi pri prepoznavanju hibridnega vojskovanja v praksi, na primeru vojne v Ukrajini. Nekateri viri ogrožanja, ki jih koncept hibridnega vojskovanja ne zajema ali jih zajema le delno, so podrobneje opisani in podprti s podatki. V kontekstu hibridnega vojskovanja prikažemo tudi ogroženost Evropske unije in Slovenije.

Med hladno vojno so nekateri znanstveniki in visoki uradniki občasno opozarjali, da ogroženosti držav ni mogoče celovito obravnavati, če poleg vojaških virov ne upoštevamo tudi nevojaških (Žabkar in Malešič, 2014). Bili so kritični do vojaškodeterminističnega razumevanja varnosti, torej do enačenja varnosti izključno z vojaškim fenomenom, čeprav v resnici ni bilo tako. Taylor (1976: 3–4) je opozoril na omejeno logiko, da je varnost države odvisna le od vojaške obrambe pred vojaškim sovražnikom. Izpostavil je obstoj drugih virov ogrožanja in potrebo po varovanju vseh pomembnih družbenih vrednot, materialnih in nematerialnih, pred vojaškimi in nevojaškimi nevarnostmi, zunanjimi ali notranjimi, pri čemer je treba uporabiti vse primerne oblike nacionalne moči. Brown (1982: 21–22) je prav tako poudaril, da se poleg konvencionalne vojaške ogroženosti pojavljajo številne nove oblike, proti katerim je tradicionalna organizacija nacionalne obrambe

1 Prispevek je rezultat raziskovanja v okviru NRP Obramboslovje (P5-0206), ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost RS.

neuporabna. Opozoril je predvsem na okoljske in ekonomske vire ogrožanja, ki so bili zaradi prevlade vojaške ogroženosti pri varnostnem premisleku večinoma prezrti. Pomemben je njegov pogled, da ogrožanje varnosti ne izvira zgolj iz odnosov med državami, ampak tudi iz odnosa med človekom in naravo. Stresi tega odnosa se najprej kažejo kot ekološki, kasneje se razvijejo v ekonomske, ti pa se lahko pretvorijo v socialne nemire in politično nestabilnost. Danes številni analitiki negativne kumulativne učinke okoljskih problemov povezujemo z množičnimi migracijami, nesrečami, terorizmom, nasilnimi državljanskimi protesti in odzivi nanje, kriminalom ter oboroženimi spopadi.

Konec hladne vojne je prinesel še več opozoril, da je treba koncept varnosti razširiti in poleg vojaških virov ogrožanja upoštevati tudi okoljske, demografske, zdravstveno-epidemiološke, socialno-ekonomske ter informacijsko-komunikacijske vire ogrožanja. Analitiki so pri varnostnih prizadevanjih izpostavili tudi mednarodni organizirani kriminal, terorizem ter naravne in tehnične nesreče. Velik napor je na tem področju opravila kopenhagenska šola, ki je vpeljala koncept nacionalne varnosti kot kombinacijo vojaške, okoljske, ekonomske, politične in societalne (identitetne in kulturne) razsežnosti (Buzan, 1991; Buzan, Weaver, de Wilde, 1998).

Po hladni vojni je bil govor o »novih virih ogrožanja« (angl. *new threats*), vendar tega ne moremo nekritično sprejeti, saj so številni od naštetih virov ogrožanja obstajali že prej in so se države z njimi ukvarjale. Res pa je, da so nekateri viri novi že po naravi stvari, kar še posebej velja za informacijsko-komunikacijsko področje, genetiko in umetno inteligenco, ki so lahko postali relevantni šele z razvojem ustreznega znanja in tehnologij. Prav tako je res, da so nekateri viri ogrožanja po hladni vojni dobivali nove razsežnosti, kot na primer ekonomski, demografski in okoljski, ki so se napajali v intenzivnem procesu globalizacije, torej v povezanosti in soodvisnosti sodobnega sveta. Podobno velja za razvoj terorizma. Vsekakor je pomen nevojaških virov ogrožanja po hladni vojni narasel, hkrati pa se je v zvezi z njimi izostrila naša zaznava, saj jo je v preteklosti vojaško (jedrsko) tekmovanje velesil in vojaško-političnih blokov zameglilo. Očitno je šele odsotnost globalne vojaške (jedrske) ogroženosti omogočila prepoznavanje pomena drugih, nevojaških virov ogrožanja. To pomeni, da so bile nekatere spremembe na tem področju dejanske, druge pa posledica kognitivnih procesov, zato je bila kritična distanca do »novih« virov ogrožanja nujna[2].

V zadnjem obdobju je očitno, da vojaški viri ogrožanja varnosti in tisti, ki generirajo, spodbujajo ali intenzivirajo oborožene spopade, ponovno pridobivajo

2 Gl. tudi Prezelj, 2001.

pomen, vsaj v Evropi in na Bližnjem vzhodu, medtem ko so varnostne razmere v več drugih predelih sveta stalno zaznamovane z njimi. Pomembni pa ostajajo tudi nevojaški viri ogrožanja varnosti.

Dejansko in zaznano ogrožanje varnosti

Različni viri ogrožanja varnosti družbe imajo svojo realno, objektivno razsežnost (razvidno skozi analize, poročila, modele, obveščevalne podatke o ogroženosti), ki se kaže v vojaških in političnih razmerah v okolju določene skupnosti, ekonomskem in socialnem položaju ljudi, konfliktnosti znotraj družbe, stopnji kriminala in korupcije, verjetnosti teroristične dejavnosti, zdravstveno-epidemiološkem stanju, stanju v fizičnem okolju ter pogostosti in intenzivnosti naravnih, antropogenih in tehnoloških nesreč, ter zaznavno razsežnost, ki ponazarja, kako pripadniki določene skupnosti, stroka in politika subjektivno zaznavamo navedene vire ogrožanja, pri čemer se lahko med seboj zelo razlikujemo, kar opazimo v družbenem diskurzu in posledično v javnem mnenju. To pomeni, da varnostni sistem deluje v dveh okoljih, v dejanskem in zaznanem okolju: prvo je domena prakse, s katero želi varnostni sistem na učinkovit način zagotoviti varnost, obrambo in zaščito skupnosti pred različnimi viri, ki ogrožajo življenje in zdravje ljudi, njihove kulturne, naravne in materialne dobrine, vrednote in interese; drugo pa je domena zaznav virov ogrožanja, odnosa do varnostnega sistema in občutkov v zvezi z varnostjo oziroma nevarnostjo, ki preti skupnosti. Varnostni sistem torej deluje v prostoru, ki ga oblikuje interakcija med dvema okoljema: okoljem notranjega in zunanjega ogrožanja varnosti, ki je izviren razlog za strukturiranje in organiziranje varnostnih mehanizmov in instrumentov, ter okoljem varnosti kot vrednote, v katerem občutek ogroženosti in podoba varnostnega sistema vplivata na javno zaznavo varnosti in na zaupanje v varnostni sistem in njegove podsisteme. To pomeni, da varnost ni samo stanje strateških zadev, ampak tudi stanje duha: države, družba, skupine in posamezniki potrebujemo dejansko varnost in občutek varnosti (Malešič, 2023: 732).

Treba je opozoriti tudi na povezanost nekaterih virov ogrožanja varnosti, ki jo označujemo kot »kompleksno« ali »prepleteno« ogroženost, saj lahko na primer uničevanje okolja in prekomerno izčrpavanje naravnih virov povzročita socialno-ekonomske probleme, zdravstveno-epidemiološke izzive, politične napetosti in množične migracije, kar lahko posledično pripelje do konfliktov in celo oboroženih spopadov. Na drugi strani oborožen spopad v državah ali med njimi povzroči tudi potencialne nevojaške vire ogrožanja varnosti, kot so nenadzorovani

množični beg ljudi, poslabšanje socialno-ekonomskih razmer, tihotapljenje orožja in mamil ter prekupčevanje z njimi, povečana verjetnost teroristične dejavnosti, razvrednotenje okolja in splošno poslabšanje življenjskih razmer. Finančni viri ogrožanja, kot je pokazal primer krize v letih 2008–2014, se širijo po različnih območjih (iz ZDA po skoraj celotnem svetu) in področjih (s finančnega na preostale dele gospodarstva, socialo, politiko, demografsko področje in še bi lahko naštevali) (Malešič, 2014). Kompleksne učinke je imela tudi kriza, ki jo je v letih 2020–2021 povzročil virus covid-19, ki je zahteval številna življenja po vsem svetu in dolgoročno ogrozil javno zdravje[3]. Povzročil je negativne politične in ekonomske učinke, vplival na psihološko stanje posameznikov, skupin in družbe v celoti, hkrati pa spremenil naravo družbenega diskurza, omejeval človekove pravice, vplival na umetnost, kulturo, izobraževanje in šport ter imel velik učinek na odnose med ljudmi (Malešič, 2021). Prav tako je virus vsaj začasno marginaliziral družbeni diskurz o okoljskih virih ogrožanja.

Analitiki o ogrožanju nacionalne in mednarodne varnosti

Kaj glede ogrožanja **nacionalne varnosti** v zadnjem času ugotavljajo nekateri raziskovalci po svetu? Tu, Tien in Hwang (2024) menijo, da je zaznava ogroženosti v središču raziskovanja vojne, zastraševanja, prisile, zavezništev in konfliktov. Khaustova in Trushkina (2024) opozarjata, da se v zadnjem desetletju zaostrujejo mednarodni in nacionalni varnostni problemi, hkrati pa postaja vse bolj nejasen vpliv procesa globalizacije na trajnostni razvoj različnih držav. V teh razmerah poteka tekmovanje vodilnih držav za prerazdelitev vplivnih sfer, kar povečuje možnost uporabe sile pri razreševanju konfliktov med njimi. Avtorici izpostavljata problem eskalacije terorističnega ogrožanja varnosti, nezakonitih migracij in verjetnosti pojava novih jedrskih orožij. Vsi ti trendi pospešujejo ukvarjanje držav z vprašanji nacionalne varnosti, ki pridobiva pomen. Nacionalna varnost je po njunem mnenju ogrožena zaradi dveh skupin virov: 1) virov ogrožanja, ki izhajajo iz objektivnega poteka naravnih in družbenoekonomskih procesov, 2) virov ogrožanja, ki jih povzročajo določene politične, ekonomske in družbene akcije

3 Po podatkih spletne strani Worldometer Corona je do 13. 4. 2024 po svetu zaradi virusa covid-19 umrlo 7.010.681 ljudi (Covid-19 Coronavirus Pandemic, 2025).

ter nasprotja. Avtorici navajata široko paleto razsežnosti varnosti, ki so ogrožene: vojaška, energetska, ekonomska, finančna, demografska, družbena, prehranska, okoljska, informacijska, etična, intelektualna, znanstvena in tehnološka.

Donets et al. (2023) so na primeru vojne v Ukrajini poleg pobijanja ljudi (tako vojakov kot civilistov), povzročanja ran, psiholoških posledic, uničevanja domov, prisilnega preseljevanja, ugrabitev otrok, uničevanja infrastrukture in kulturne dediščine proučevali razsežnosti okoljske varnosti, ki se lahko hitro prelevijo v družbene vire ogrožanja (ang. *social threats*). Ugotavljajo, da vojna povzroča onesnaženje s pomembnim negativnim čezmejnim vplivom, saj ne uničuje le ukrajinskega in ruskega okolja, temveč hkrati ogroža doseganje podnebnih ciljev in celo sposobnost sveta, da se prilagodi podnebnim spremembam.

Nacionalna varnost ni le vprašanje vojaških virov ogrožanja, temveč prepletenih virov, ki jih povzročajo države in nedržavni akterji, poudarja Iljazaj (2025). Nove domene varnosti postajajo kibernetsko bojevanje, uničevanje okolja in globalna zdravstvena kriza. Po njegovem mnenju je treba prepoznati dejavnike, ki ogrožajo stabilnost države, njeno upravljanje in suverenost, hkrati pa opozarja na posredne dejavnike, kot so korupcija, organizirani kriminal in dezinformacije, ki načenjajo nacionalno odpornost.

Matnee in Albawi (2024) menita, da novi družbeni mediji oziroma platforme, kot so Facebook, Twitter (X), Instagram in druge, ljudem omogočajo številne priložnosti za interakcijo, hkrati pa jih izpostavljajo različnim varnostnim grožnjam, kot so kraja identitete, lažno predstavljanje, zvabljanje (ang. *phishing*), vdori v podatke in nepooblaščen dostop do osebnih računov. Kot odgovor na te grožnje se razvijajo varnostni modeli za zaščito uporabnikov, vendar je zelo težko vzpostaviti ravnovesje med zaščito zasebnosti in zagotavljanjem varnosti. Žrtve kibernetskih napadov so tudi države ter njihove politične, varnostne, gospodarske, finančne in zdravstvene institucije ter infrastruktura.

Ortega (2025) prepoznava nove varnostne skrbi, ki jih prinaša umetna inteligenca. Sprašuje se, na kakšen način lahko sistemi umetne inteligence ogrozijo nacionalno varnost, na primer tako, da zlonamernim akterjem olajšajo izvedbo kibernetskih napadov na kritično nacionalno infrastrukturo ali da izgubimo nadzor nad avtonomnimi sistemi umetne inteligence. Varnostno kritična področja v povezavi z razvojem umetne inteligence so po njegovem mnenju predvsem civilna jedrska energija, letalstvo, naravoslovne raziskave o dvojni rabi in mejni razvoj umetne inteligence.

Maslova (2024) na primeru Italije izpostavlja problem dezinformacij in tujega vmešavanja v notranje zadeve držav, Makarenkov (2024) pa poudarja pomen korupcije kot vira ogrožanja nacionalne varnosti.

Kar zadeva **mednarodno varnost**, najnovejša literatura izpostavlja več procesov in virov ogrožanja. Iftime (2024) na podlagi kontekstualne analize, analiz izjav strokovnjakov za mednarodno varnost in opazovanja ugotavlja, da je ključni koncept za razumevanje mednarodne varnosti hibridno vojskovanje. Slovik (2024) hibridnemu vojskovanju dodaja še asimetrično vojskovanje kot ključni problem mednarodne varnosti. Kang (2023) vidi temeljni problem v korupciji, ki po njegovem mnenju najeda socialno in politično okolje, potrebno za uveljavitev koncepta človekove varnosti in varnosti pred terorističnimi napadi. Borek (2025) opozarja na pretirano izkoriščanje naravnih virov, vključno s pitno vodo, ki predstavlja enega najpomembnejših problemov sodobnega sveta. Vodni viri so izpostavljeni terorističnim napadom in vse pogosteje postajajo ključni vzrok za vojne, meni avtor. Posledice pomanjkanja vode so socialne, ekonomske, politične, okoljske in vse bolj tudi vojaške. Chattopadhyay et al. (2024) v razpravo o mednarodni varnosti vnašajo genetske tehnologije, ki revolucionirajo človekovo zdravje. Po njihovem mnenju geopolitična nestabilnost ponovno odpira razpravo o tveganju, da bi bila tehnologija DNA uporabljena kot orožje v mednarodnem konfliktu. Petroni (2023) izpostavlja pomen piratstva in ropanja na morju.

Banasik in Chojnowski (2024) prepoznavata izzive in vire ogrožanja mednarodne varnosti v strateškem tekmovanju velikih sil, ki se intenzivira, njegove posledice pa lahko ogrozijo globalno varnost. Tench (2023) je s pregledno študijo ugotovil, da delovanje Kitajske predstavlja vir ogrožanja mednarodne varnosti v ekonomski, vojaški in ideološki domeni. Banasik in Chojnowski (2024) poudarjata, da so največji vir ogrožanja mednarodne varnosti želje revizionističnih držav, ki imajo ozemeljske zahteve do drugih držav in se nagibajo k širjenju sfere svojega vpliva. Po mnenju avtorjev je tveganje za izbruh svetovne vojne sorazmerno nizko, bodo pa države v t. i. sivi coni[4] uporabljale mehke instrumente, katerih uspešnost je odvisna od povezanosti sveta na ekonomskem in političnem področju. Države bodo svoje strateške cilje poskušale uresničiti predvsem v kibernetskem prostoru in z uporabo narativa prek tradicionalnih in novih družbenih medijev.

Adeyeri in Abroshan (2024) navajata, da se z razvojem digitalnega okolja povečujejo tudi kibernetski viri ogrožanja, tako v obliki sovražnih kibernetskih napadov kot tudi sofisticiranega kibernetskega vohunstva. Za zagotavljanje globalne

4 V mednarodnih odnosih in varnosti siva cona označuje prostor med vojno in mirom, kjer tekmujejo državni in nedržavni akterji. To ilustrira aktualno varnostno dogajanje med Rusko federacijo ter državami članicami Nata in EU, ki se kaže v obmejnih incidentih, ekonomskem bojevanju, kibernetskih napadih ipd. Indikativna je izjava nemškega kanclerja Friedricha Merza, da Evropa ni v vojni z Rusijo, a ni več v miru (Siol.net, 2025).

kibernetske odpornosti je potrebno sodelovanje državnih in nedržavnih akterjev. Napadi na dobavne verige, napredne vztrajne grožnje, izsiljevalski napadi in ranljivost interneta morajo biti v središču varnostnih prizadevanj. Teroristične organizacije in oborožene skupine vse bolj izkoriščajo kibernetski prostor za doseganje svojih strateških ciljev, kar predstavlja izziv konvencionalnim državnim pristopom k upravljanju varnosti, zato je nujno v ta proces vključiti tudi nevladne entitete.

Baweja, Dunning in Rogers (2024) ugotavljajo, da se v zadnjih letih krepi nasilni ekstremizem, kar lahko poveča uporabo kemičnih, bioloških, radioloških in jedrskih snovi pri izvajanju političnega nasilja.

Hibridno ogrožanje varnosti

Besedne zveze »hibridno vojskovanje«, »hibridna vojna«, »hibridne grožnje«, »hibridne taktike« in »hibridni napad« se v zadnjih dveh desetletjih v znanstveni in strokovni literaturi pogosto uporabljajo ter postajajo oznaka za pojasnjevanje varnostnih procesov in dogodkov, predvsem pa večino doslej obravnavanih virov ogrožanja varnosti povezujejo v celoto.

Koncept hibridnega vojskovanja je v presojo ponudil Frank Hoffman v letih 2006–2009. Hoffman (2007) meni, da hibridne vojne niso nekaj novega, temveč nekaj drugačnega. V vojnah je vedno šlo za kombiniranje različnih oblik vojskovanja, kar je temeljna značilnost hibridnega vojskovanja, ki pa danes, za razliko od preteklih izkušenj, združuje celoten spekter različnih oblik vojskovanja: od konvencionalnega, prek uporabe neregularnih formacij in taktik, ki jih te izvajajo, do neselektivnih terorističnih napadov in kriminalne dejavnosti. Gre za zlitje vseh navedenih oblik v posebno celoto, preseganje razlik med njimi in doseganje sinergijskih učinkov med fizičnimi in psihičnimi oblikami delovanja pri doseganju političnih ciljev.

Hibridno vojskovanje smo pred leti že opredelili drugje (gl. Žabkar in Malešič, 2016), pri čemer izpostavljamo Ciglerjevo (2016: 83) opredelitev, ki je vseobsegajoča in celovita. Govori o hibridni vojni, ki jo avtor pojmuje kot vojno sodobnega časa, preplet različnih vojn: klasične, posredniške, gverilske, ekonomske, psihološke, medijske, kibernetske in terorizma. Pri hibridni vojni gre za »časovno in prostorsko uporabo različnih oblik fizične sile (vojaške, gverilske, subverzivne, teroristične, kriminalne), psihosocialnega delovanja (propaganda, dezinformiranje, zastraševanje), ekonomskih ukrepov (blokade, sankcije, pomoč, izsiljevanje, podkupovanje), različnih politik ter tehnoloških dosežkov državnih, paradržavnih in nedržavnih dejavnikov«.

V zadnjem času se pojavljajo nove opredelitve hibridnega vojskovanja. Mumfor in Carlucci (2022) menita, da je hibridno vojskovanje oblika vojne, pri kateri gre za sočasno uporabo kinetičnih in nekinetičnih sredstev, skrbno izbranih za dosego končnega političnega cilja. Avtorja predstavita tudi rusko razumevanje hibridnega vojskovanja, katerega namen naj bi bil izogibanje tradicionalnemu bojišču, s ciljem uničiti sovražnika z mešanico ideoloških, informacijskih, finančnih, političnih in ekonomskih metod, kar naj bi pripeljalo do socialno-kulturne dezintegracije in v končni fazi do zloma družbe. To pomeni, da Ruska federacija poudarja pomen nekinetičnih sredstev v razmerah, ki niso odkrita vojna, medtem ko jih v vojni uporablja skupaj s kinetičnimi sredstvi, kar potrjuje z agresijo na Ukrajino.

Bargues in Bourekba (2022) sta med hibridnimi grožnjami državam prepoznala konvencionalno vojno, posredniško vojno, uporabo paravojaških skupin in zasebnih pogodbenikov. Podrobneje se ukvarjata s hibridnim vojskovanjem med državami v miru, pri čemer izpostavita hekerske napade, izvajanje kriminalnih dejanj in terorizem. Temu dodajata uporabo dezinformacij, manipulacij, vmešavanje v volilni proces ter spodkopavanje legitimnosti in institucij. Po njunem mnenju hibridne taktike poleg ubijanja in uničenja v vojni prinašajo negotovost, erozijo demokratičnih procesov in institucij, ustvarjajo politično polarizacijo ter načenjajo sobivanje in konsenz v družbi.

Koncept hibridnega vojskovanja je bil deležen tudi kritičnih pripomb, saj naj bi imel pomembne konceptualne pomanjkljivosti. Lanoszka (2016: 176) meni, da je hibridno vojskovanje strategija, ki jo sovražna stran uporablja za uresničevanje svojih političnih ciljev s subverzivno uporabo vojaške sile na bojišču, in ne nova oblika konflikta. O strategiji govori, ker hibridno vojskovanje namenoma združuje uporabo različnih instrumentov nacionalne moči za dosego zunanjepolitičnih ciljev (Lanoszka, 2016: 178). Poleg vojaških sredstev se uporabljajo tudi nevojaška, kot so propaganda, vohunstvo, agitacija, kriminalna dejavnost, aktiviranje pete kolone, vdor vojakov brez oznak in obmejni incidenti. Podobno ugotavljata tudi Kofman in Rojansky (2015: 1), ki kot oblike hibridnega vojskovanja prepoznavata konvencionalne in neregularne bojne operacije, podporo političnim protestom, ekonomsko prisilo in močno informacijsko kampanjo.

Na analitično omejenost koncepta hibridnega vojskovanja opozarjata tudi Kofman in Rojansky (2015: 2), saj izraz »hibridno« označuje zgolj kombiniranje znanih oblik vojskovanja, naj bodo te konvencionalne, neregularne, politične ali informacijske. Takšno kombiniranje pa je staro toliko kot vojskovanje samo.

Renz in Smith (2016: 1–3) dodajata, da je koncept hibridnega vojskovanja izjemno nejasen in kot analitično orodje neprimeren. Renz in Smith (2016: 4) navajata tudi Antulia J. Echevarria, ki je opazil, da so novi koncepti uporabni za

pritegnitev pozornosti oblikovalcev politike, ko gre za nove vire ogrožanja, kar pomeni, da naj bi imeli novi koncepti mobilizacijski naboj. Hkrati pa v sebi skrivajo nevarnost, da v razpravo prinesejo trditve o sodobnih vojnah, ki niso podprte s strateško analizo in lahko dolgoročno negativno vplivajo na proces odločanja in strateškega načrtovanja. V svoji kritiki Renz in Smith (2016: 12) med drugim trdita, da v zgodovini ni vojne, ki bi bila dobljena samo z vojaškimi sredstvi ali samo z uporabo informacij. Renz in Smith (2016: 11, 14) menita, da hibridno vojskovanje označuje predvsem operativni pristop in opisuje sredstva vojskovanja, ni pa to strategija, ki bi karkoli povedala o ciljih in namerah, ki se skrivajo za vojno. Charap (2015: 51) v konceptu hibridnega vojskovanja prav tako ne vidi nič novega, saj je mešanje konvencionalnih in netradicionalnih taktik za doseganje politično-vojaških ciljev znano iz zgodovine.

Banasik (2015: 19) se strinja, da so konflikti, ki jih danes imenujemo hibridno vojskovanje, znani iz zgodovine in da so predstavljali alternativo konvencionalnim vojaškim spopadom. V konceptu ni nič novega, gre za evolucijo oboroženih spopadov, hkrati pa priznava, da se meja med vojno in mirom danes briše ter da ne gre za črno-beli kategoriji, temveč za sivo cono.

V zvezi s konceptom hibridnega vojskovanja se pojavljajo dodatna vprašanja in dileme. Najprej, ali je koncept dovolj jasen, imajo opredelitve skupni imenovalec ali so razlike med njimi prevelike? Na primer, ali ga uporabljamo zgolj pred vojno ali pa tudi pred njo, med njo in po njej? Koliko oblik je treba kombinirati, da bi lahko govorili o hibridnem vojskovanju? Ko govorimo o hibridnih virih ogrožanja, ali zadostuje že en sam, kot se v praksi pogosto dogaja[5], dva, tri ali več? Nejasno je tudi vprašanje napadalne in obrambne uporabe hibridnega vojskovanja. Kako je z (dis)kontinuiteto z drugimi koncepti? Na eni strani gre za kontinuiteto glede uporabljenih konvencionalnih oblik vojskovanja, na drugi strani pa opažamo spremembo konteksta vojskovanja, na katerega vplivata proces globalizacije in tehnološki razvoj, kar omogoča razvoj novih oblik vojskovanja. Ali gre res za modno muho, poskus pritegnitve pozornosti, iskanje nove motivacije in mobilizacije varnostnih akterjev?

Kljub številnim vprašanjem in dilemam lahko ugotovimo, da koncept hibridnega vojskovanja pomeni višjo stopnjo koordinacije in sinhronizacije pri uporabi različnih oblik vojskovanja in bojevanja. Gre za novosti v načinu »orkestriranja« in kombiniranja različnih akcij, ki povzročajo presenečenje, ustvarjajo nejasnost

5 Na primer, zloraba migrantov s strani beloruskih oblasti za destabilizacijo Poljske in Litve novembra 2021 ter motenje letalskega prometa z droni na danskih letališčih oktobra 2025 sta bila v prizadetih državah razumljena kot hibridna napada.

in negotovost ter znatno otežujejo ustrezen odziv držav in zlasti mednarodnih organizacij, za katere so značilni zapleteni načini odločanja (Reisinger in Golts, 2014: 3).

Opazimo lahko, da omenjena kritika koncepta hibridnega vojskovanja ni omajala, temveč je prispevala k njegovi popularnosti, zlasti na področju varnostne prakse. Na koncept hibridnega vojskovanja se sklicujejo in ga opredeljujejo številne države ter mednarodne organizacije na politični, strateški, operativni in taktični ravni.

Za stroko in znanost pa ostaja ključno vprašanje, ali nam koncept hibridnega vojskovanja zagotavlja svež analitični pristop in omogoča pojasnjevanje sodobnih varnostnih pojavov. En tak poskus smo pred leti že izvedli na primeru angažiranja Ruske federacije v Siriji (gl. Žabkar in Malešič, 2016, 2017), in lahko rečemo, da nam je ta koncept ponudil določeno teoretično podlago ter metodološki pristop za analizo, ki se je razlikoval od dotedanjih. Koncept hibridnega vojskovanja pa lahko soočimo tudi z realnostjo ruske agresije na Ukrajino in preverimo, v kolikšni meri nam omogoča prepoznavanje različnih oblik vojskovanja in bojevanja.

Ruska federacija je hibridne napade izvajala že pred vseobsegajočo agresijo na Ukrajino v začetku leta 2022. Znan je primer oboroženih »malih zelenih mož«, torej uniformirancev brez oznak, ki so leta 2014 vstopili na Krim, prevzeli nadzor nad infrastrukturo in političnimi institucijami, ter pomagali pri izvedbi referenduma in priključitvi tega ukrajinskega ozemlja Ruski federaciji. Znani so tudi obsežni in kontinuirani kibernetski napadi, dezinformacijske kampanje, vmešavanje v politične procese, mobilizacija migrantov na zunanjih mejah EU ipd. V zadnjem času se tovrstni in drugi hibridni napadi (npr. vdor dronov in letal v zračni prostor držav članic Nata in EU) intenzivirajo ter zamegljujejo meje med mirom in vojno. Ob začetku vseobsegajoče agresije na Ukrajino in med njo ruska stran uporablja naslednje oblike hibridnega vojskovanja:

- slepilni manever glede umika ruskih oboroženih sil z območij ob meji z Ukrajino neposredno pred agresijo,
- obmejni incidenti,
- aktiviranje pete kolone,
- vohunstvo,
- subverzije,
- energetsko izsiljevanje, pritiski in napadi,
- izvajanje atentatov,
- konvencionalno vojskovanje,
- množična uporaba dronov,
- uporaba bojevnikov iz uporniških republik in s Krima na določenih predelih bojišča,

- uporaba tujih borcev in zasebnih varnostnih organizacij (Wagner),
- implicitne grožnje z uporabo bolj uničevalnega orožja,
- psihološko bojevanje (bitka za interpretacijo, širjenje dezinformacij, uporaba vnaprej posnetih video gradiv, laži in pretiravanje o naravi oblasti v Kijevu, ukrajinskih agentih, napadih, nujni evakuaciji in mobilizaciji, izvajanje pritiska in izčrpavanje),
- ekonomsko bojevanje (visoka zavarovanja zaradi tveganja, upad investicij, neposredna škoda na stanovanjskih objektih, infrastrukturi, industriji, finančnem sistemu),
- kibernetsko bojevanje (napadi na ministrstva, vladne spletne strani, banke, vplivne posameznike: malware, wiper-attacks, DDoS-attacks, ransomware),
- priznavanje separatističnih republik in njihova aneksija, manipulacije ob pogajanjih, napetosti vs. deeskalacija (psihološka igra).

V svojih obrambnih naporih Ukrajina kombinira, koordinira in sinhronizira različne oblike vojskovanja, ki jih zajema koncept hibridnega vojskovanja:

- vojaška obramba,
- tuja vojaška pomoč (usposabljanje, orožje, strelivo, oprema, borci, svetovanje, zagotavljanje obveščevalnih podatkov),
- napad na regijo Kursk in začasno zavzetje dela ozemlja; občasni vpadi na rusko ozemlje; obmejni incidenti,
- psihološka obramba (boj proti dezinformacijam, krepitev volje do odpora, obrambe, boja, pozivanje ruskih vojakov k predaji),
- vohunstvo,
- izvajanje atentatov na ruske politične in vojaške osebnosti,
- napadi na infrastrukturo (krimski most), raketne sisteme, rafinerije,
- obrambno bojevanje v kibernetskem prostoru – napadi na ruske spletne strani, napadi na druge ruske tarče: finančne ustanove, transport, energetiko, ostalo infrastrukturo,
- nenasilno delovanje civilne družbe in organov oblasti.

Na podlagi predstavljenih teoretičnih spoznanj in empiričnih dognanj lahko hibridno ogrožanje varnosti prikažemo tudi v tabelarni obliki:

Tabela: Hibridni viri ogrožanja varnosti

Vrsta vira ogrožanja	Pojavne oblike
Kinetični (uporaba vojaške sile, ki povzroča smrt, rane, uničenje …)	konvencionalno vojskovanje, uporaba jedrskega orožja, gverilsko vojskovanje, uporaba najemniške vojske oz. plačancev, paravojaških sil, upornikov, tujih borcev prostovoljcev, uporaba teroristov in kriminalcev, subverzivne akcije, piratstvo na morju, atentati
Nekinetični (mehkejši pristopi bojevanja, ki vojaške sile ne uporabljajo neposredno)	psihološko bojevanje (*propaganda, zastraševanje, grožnje z uporabo uničevalnih orožij, obmejni incidenti, zavajanje, širjenje dezinformacij, lažnih novic, govoric*) ekonomsko bojevanje (*sankcije in drugi ukrepi za zmanjšanje ekonomskega in posledično vojaškega potenciala nasprotnika, omejevanje dostopa do redkih zemelj in drugih naravnih virov*) kibernetsko bojevanje (*napadi na računalniške sisteme in omrežja, preobremenjevanje sistemov, brisanje podatkov, izsiljevalski napadi…*) obveščevalna dejavnost oz. vohunstvo in tajne operacije organiziranje uporov vmešavanje v volilni proces spodkopavanje legitimnosti institucij nenasilne metode in oblike delovanja

Vir: Lastna izdelava.

Tabela kaže, da hibridno vojskovanje kot koncept ne zajema vseh virov ogrožanja, katerim so izpostavljene sodobne družbe. Hibridno vojskovanje lahko pojasni konfliktne varnostne odnose med državami in mednarodnimi organizacijami, ne vključuje pa odnosa med človekom in naravo, torej vprašanj naravnih in drugih nesreč ter okoljskih problemov, ki povzročajo negativne varnostne učinke. Nekateri viri ogrožanja so takšni, da jih koncept hibridnega vojskovanja zajame le delno, na primer migracije (instrumentalizacija migrantov pri povzročanju varnostnih skrbi državam ali spodbujanje lažnih beguncev, ki so izgovor za vojaško posredovanje), nalezljive bolezni, ki se večinoma razvijejo po naravni poti, so posledica malomarnosti ali človeške napake v raziskovalnem procesu, lahko pa

so tudi rezultat biološkega bojevanja, v ozadju katerega so obveščevalne službe ali celo oborožene sile. Tu je še kriminal, ki večinoma ni del hibridnega vojskovanja, lahko pa se ga v njem uporabi, umetna inteligenca, ki se jo lahko zlorabi za izvajanje kibernetskih napadov, ter socialno-ekonomski viri ogrožanja, ki se jih lahko umetno generira z različnimi oblikami ekonomskega bojevanja. Sodobne družbe se spoprijemajo tudi z zlorabo alkohola, drog in drugih psihoaktivnih substanc ter samomori. Oglejmo si nekatere med njimi.

Naravne nesreče. Soočeni smo s trendom povečevanja števila nesreč po svetu in zaostrovanja njihovih posledic, kar potrjujejo statistični podatki. V letu 2023 je bilo po svetu registriranih 399 nesreč, medtem ko je dvajsetletno povprečje (2003–2022) 369 dogodkov[6]. Smrtnih žrtev je bilo v letu 2023 kar 86.473, medtem ko dvajsetletno povprečje znaša 64.148. Manj pa je bilo vseh prizadetih ljudi v nesrečah, saj je povprečje v omenjenih dvajsetih letih 175,5 milijona, leta 2023 pa 93,1 milijona prizadetih. Leta 2023 se je povečala tudi globalna gospodarska škoda zaradi nesreč, saj je znašala 202,7 milijarde ameriških dolarjev, medtem ko dvajsetletno povprečje dosega 196,3 milijarde ameriških dolarjev (CRED 2024).

Največ nesreč je bilo leta 2023 v Aziji (163 primerov), kar potrjuje dolgoletni trend. Sledijo Južna in Severna Amerika (98), Evropa (61) in Afrika (60), najmanj nesreč pa je bilo v Oceaniji (17). Med naravnimi nesrečami po svetu prevladujejo poplave (164 primerov) in neurja (139), kar prav tako potrjuje dolgoletni trend, sledijo potresi (32), plazovi (24), požari v naravnem okolju (16) in suše (10). Največji delež smrtnih žrtev je bil leta 2023 v Aziji, in sicer 73,4 %, sledi Afrika (24,6 %), na druge celine pa odpade le 2 % smrtnih žrtev. Kar zadeva delež smrtnih žrtev v letu 2023, se dolgoletni trend le deloma potrjuje, saj je bil v letih 2003–2022 delež smrti zaradi nesreč v Aziji 58,6 %, v obeh Amerikah 20,6 %, v Evropi 16,8 %, v Afriki 3,9 % in v Oceaniji pa le 0,2 %. Leta 2023 so bili najbolj smrtonosni potresi (62.451 žrtev), neurja (14.666) in poplave (7.763). Najbolj smrtonosni posamezni primeri so bili potres v Turčiji (50.783 žrtev), neurje v Libiji (12.352), potres v Siriji (5.900), poplave v Demokratični republiki Kongo (2.970) ter potresa v Maroku (2.946) in Afganistanu (2.445). V Aziji je bilo skoraj tri četrtine vseh prizadetih po svetu, medtem ko je bila gospodarska škoda najvišja v obeh Amerikah, saj predstavlja dobri dve petini vse svetovne

6 Nesreča je v bazo podatkov CRED (Center for Research on the Epidemiology of Disasters) vključena, če izpolnjuje eno od naslednjih meril: v njej je umrlo več kot deset ljudi, prizadela je več kot sto ljudi, razglašeno je bilo krizno stanje (ang. *state of emergency*) ali pa je bilo zaprošeno za mednarodno pomoč (CRED 2024). Epidemije (na primer COVID-19) v to statistiko niso zajete.

škode, ki so jo leta 2023 povzročile naravne nesreče. Kljub temu sta ekonomsko najbolj prizadeti državi v Aziji, in sicer Turčija s 34 milijardami in Kitajska s 25 milijardami ameriških dolarjev škode.

Med desetimi naravnimi nesrečami, ki so leta 2023 zahtevale največ smrtnih žrtev, prizadele največ ljudi ali povzročile največjo ekonomsko škodo, se ni nobena zgodila v Evropi.

Okoljski viri ogrožanja. Teoretičnih in empiričnih dokazov o varnostnih implikacijah okoljskih problemov je dovolj (Malešič, 2023). Okoljski problemi na varnost vplivajo samostojno (na primer posledice segrevanja ozračja, širjenja ozonske lunje, dezertifikacije, dviga morske gadine), hkrati pa zaostrujejo druge znane vire ogrožanja. Kajfež Bogataj (2006) na primer izpostavlja večjo frekvenco in intenzivnost nekaterih naravnih nesreč, vojaške posege, boj za naravne vire, migracije in konflikte, kar vpliva na varnost posameznika, družbe, države in mednarodne skupnosti. Dalby (2017: 237) se strinja, da človekovo poseganje v okolje in njegovo preoblikovanje prinaša različne oblike nevarnosti. White (2014) trdi, da vztrajanje pri preživelih vzorcih delovanja človeka v okolju spodbuja globalni kriminal, prispeva k širjenju specifičnih konvencionalnih okoljskih kaznivih dejanj in zavira uveljavljanje pravičnosti. Najbolj očitno se torej povezanost med okoljem in varnostjo kaže v podnebnih nesrečah, migracijah, okoljskem kriminalu, ekološkem in klasičnem terorizmu, nasilnih državljanskih nemirih, nasilnem odzivu varnostnih sil nanje ter v pojavljanju in razvoju oboroženih spopadov (Malešič, 2023). Povezanost oboroženih spopadov s stanjem v okolju opazujemo ne le na ravni vzrokov (okoljski problemi prispevajo k razvoju in izbruhu oboroženih spopadov neposredno – na primer boj za usihajoče naravne vire – in posredno, saj vplivajo na druge vzroke oboroženih spopadov, kot so ozemeljske zahteve, želja po popravljanju zgodovinskih krivic, etnična in verska nasprotja), ampak tudi na ravni poteka oboroženih spopadov (objekti, ki so potencialno nevarni za okolje, so prepoznani kot tarče in del vojaške strategije[7]) ter na ravni posledic (oboroženi spopadi in priprave nanje prispevajo k uničevanju okolja[8], poleg tega pa odvračajo pozornost držav in mednarodnih organizacij od okoljskih

7 Znan je primer porušitve jezu Kahovka v ukrajinski regiji Herson, ki ga je 6. junija 2023 zagrešila ruska vojska. Ukrajina je 25. oktobra napadla in prebila jez v ruski Belgorodski oblasti. Prisotni so strahovi in medsebojne obtožbe, da bi ena od sovražnih strani v ukrajinski vojni napadla jedrsko elektrarno Zaporožje.

8 Vojske po svetu naj bi bile odgovorne za 5,5 odstotka svetovnih izpustov toplogrednih plinov, navaja Linsey Cottrell z britanskega observatorija za konflikt in okolje (MMC RTVSLO, 2024).

vprašanj ter zaradi njihove sprtosti omejujejo možnost dogovarjanja o reševanju najbolj perečih vprašanj te vrste).

Terorizem v povezavi z okoljem lahko opazujemo skozi prizmo napadov, ki jih izvajajo radikalni okoljevarstveniki (ekoterorizem), ki želijo žrtvam povzročiti čustveno in fizično stisko, če verjamejo, da bo to pripomoglo k uresničitvi njihovih okoljskih ciljev, pri čemer napadajo kmetije, nakupovalna središča, laboratorije, ki izvajajo poskuse na živalih, in celo posameznike, ter napadov konvencionalnih teroristov, ki za svojo dejavnost zlorabljajo vire in objekte v okolju, kar se lahko kaže v napadih na jedrske objekte, kemične tovarne, tovarne za proizvodnjo umetnih gnojil in škropiv, skladišča nevarnih snovi, jezove ipd.

Kriminalne dejavnosti, ki jih izvajajo skupine organiziranega kriminala, transnacionalne korporacije in oblasti na različnih ravneh organiziranja države, vključujejo nezakonito in pretirano ribarjenje, nespoštovanje pravil o odlaganju nevarnih odpadkov, krajo vode in zemlje, prevare pri pridobivanju subvencij za obnovljive vire energije, prevoz strupenih in kontaminiranih proizvodov prek nacionalnih meja, tihotapljenje ogroženih živalskih in rastlinskih vrst itd.

Državljanski nemiri zaradi okoljskih tem lahko privedejo do nasilja. Čeprav se večina okoljskih konfliktov razrešuje na miren način, nekateri sprožijo nasilje, bodisi ko protestniki postanejo nasilni, bodisi ko nasilne skupine ali varnostne sile napadejo protestnike, kar nedvomno povzroča varnostne skrbi.

Podnebne nesreče izhajajo iz okoljskih sprememb, zlasti pretiranega segrevanja ozračja. Znanstveniki, zbrani pod okriljem IPCC, ugotavljajo nedvoumno korelacijo med antropogenimi podnebnimi spremembami in globalnim povečanjem hidrometeoroloških ter podnebnih dogodkov (IPCC Sixth Assessment Report, 2022). Mednje sodijo suša, ekstremna vročina oziroma vročinski valovi ter ekstremen mraz oziroma valovi hladnega zraka[9]. Nesreče spodbujajo okoljske migracije, na ta proces pa vpliva tudi postopna degradacija okolja zaradi visokih temperatur, dezertifikacije in dviga morske gladine.

Množične migracije. Po podatkih Mednarodne organizacije za migracije je trenutno po svetu več kot 280 milijonov migrantov, kar predstavlja 3,6 odstotka svetovnega prebivalstva. Večinoma so to delavci migranti. Okoli 86 milijonov jih je v Evropi, prav toliko v Aziji, približno 58 milijonov v Severni

9 Štiri najbolj smrtonosne nesreče na svetu v letu 2024 so povezane s podnebnimi spremembami, natančneje, z ekstremno visokimi ali nizkimi temperaturami. V Savdski Arabiji je zaradi vročinskega vala umrlo 1.301 ljudi, v ZDA 1.006, v Indiji 733, medtem ko je val mrzlega zraka v Afganistanu povzročil 1.197 smrti (Disaster Year in Review 2024, 2025).

Ameriki, 25 milijonov v Afriki, 18 milijonov v Latinski Ameriki in 9 milijonov v Oceaniji (World Migration Report 2024, 2025).

Podatki UNHCR kažejo, da je bilo ob koncu leta 2024 po svetu 123,2 milijona ljudi, ki so bili zaradi preganjanja, konfliktov, nasilja, kršitev človekovih pravic ali dogodkov, ki so resno motili javni red, prisiljeni zapustiti svoje domove. Med njimi je 42,7 milijona beguncev, 73,5 milijona notranje razseljenih oseb in 8,4 milijona iskalcev zatočišča. Poleg tega je še 4,4 milijona oseb brez državljanstva (ang. *stateless people*), ki jim je zanikana nacionalnost in nimajo dostopa do temeljnih pravic, kot so izobraževanje, zdravstvena oskrba, zaposlitev in svoboda gibanja. Evropa gosti 13,2 milijona beguncev, med katerimi jih je približno 6,2 milijona iz Ukrajine. Med evropskimi državami sta Turčija in Nemčija gostili največ beguncev in iskalcev zatočišča, prva 3,3 milijona, druga 3 milijone. Deset odstotkov vseh oseb brez državljanstva, torej okoli 440 tisoč, živi v Evropi (UNHCR, 2025).

Razprava o množičnih migracijah je zelo kontroverzna in pogosto poteka v smeri dveh skrajnosti. Prvo predstavlja sekuritizacija migrantov, torej pogled, da so migranti vir ogrožanja države in družbe v smislu grožnje tradicionalnim vzorcem jezika, kulture, običajev, verske in narodne identitete, družbene kohezije ter načina življenja. Posledično nekateri družbeni akterji migrante dehumanizirajo, kar vodi v njihovo zavračanje, deportacijo in prikrajšanje pomoči. Pogosto se migrantom pripisuje sodelovanje v kriminalnih dejavnostih in terorizmu. Druga skrajnost je pogled, da je povezovanje migracij in varnosti neprimerno, saj gre predvsem za humanitarno vprašanje. Naš pogled narekuje, da je treba morebitne varnostne implikacije množičnih migracij preverjati od primera do primera ter upoštevati nevarnosti, ki pretijo vsem akterjem migracijskega procesa, začenši z migranti samimi. V tem smislu smo v razpravo ponudili dinamični, z migracijami povezani varnostni kontinuum (Malešič, 2017), katerega začetek predstavljajo nasilje ali drugi prisilni dejavniki, ki povzročajo ogroženost ljudi, prisiljenih zapustiti državo izvora. Nadalje kontinuum upošteva številna vprašanja, ki jih naslavlja koncept »človekove varnosti«, ko se migranti znajdejo v begunskih taboriščih v sosednjih državah (torej v državah prvega zatočišča), kjer so izpostavljeni slabim higienskim razmeram, nezadostni prehrani, ekstremnim temperaturam, boleznim, psihološkim pritiskom in celo napadom. Temu sledi stik dela migrantov z organiziranimi kriminalnimi skupinami (tihotapci ljudi in prekupčevalci), ki jim zagotavljajo nezakonit in izjemno nevaren prevoz do želene destinacije[10].

10 Mednarodna organizacija za migracije je poročala, da je od leta 2014 do leta 2024 pri prečkanju Sredozemskega morja umrlo najmanj 25.500 migrantov, zgolj v letu 2024 prek 2.200 (Guardian, 2025).

V državah, v katere se zatečejo, se ponovno srečajo s slabimi razmerami v begunskih taboriščih ali nadaljujejo nevarno pot. Na tej poti se državnim organom in institucijam postavlja vprašanje varnosti meja in suverenosti, prav tako prihod množice migrantov v državo sproža varnostne skrbi pri prebivalstvu, kot smo videli v primeru migrantske krize v letih 2015–2016 v Evropi. V ciljnih državah se migranti lahko srečajo z družbeno marginalizacijo, nekateri posamezniki lahko posledično zapadejo pod vpliv terorističnih skupin in se radikalizirajo, drugi postanejo lahek plen kriminalnih združb.

Splošen pregled ogroženosti EU in Slovenije

Kakšen vpliv imajo predstavljeni hibridni in drugi viri ogrožanja na varnost EU in s tem tudi Slovenije? Različni dokumenti EU – od Strategije notranje varnosti za EU, Strategije EU za Unijo pripravljenosti, Ocene ogroženosti EU na področju resnega in organiziranega kriminala do Niinistovega poročila – poudarjajo, da se EU spopada s hibridnimi grožnjami. Niinistovo poročilo obravnava kompleksne izzive, s katerimi se soočajo EU in države članice, ter predlaga priporočila za povečanje civilne in vojaške pripravljenosti EU na prihodnje krize. Poročilo opozarja, da se je EU znašla v novi realnosti, ki jo zaznamujejo podnebne spremembe, epidemija covida-19, najbolj krvava vojna na evropski celini po 2. svetovni vojni in rušilne naravne nesreče. Ti dogodki niso prehodni ali osamljeni in bodo za EU v prihodnje pomenili visoko tveganje in globoko negotovost.

Mattila (2025) je v svojem projektu prepoznala 32 različnih hibridnih groženj varnosti (dezinformacijske kampanje, kibernetski napadi, ekonomski pritiski, sabotaže, spodbujanje kriminala in terorističnih napadov, vohunjenje, diskreditacija političnih voditeljev, izvajanje političnega vpliva, uporaba oboroženih sil itd.), ki jih lahko proti EU uporabijo državni in nedržavni akterji na trinajstih področjih delovanja (diplomacija, politika, kultura, družba, pravno področje, vojaško in obrambno področje, vesolje, uprava, infrastruktura, gospodarstvo, obveščevalno področje, informacijski in kibernetski prostor) ter prek štirih dejavnosti (vmešavanje, vpliv, izvajanje operacij oziroma kampanj in vojskovanje oziroma sprožanje vojn).

Guyomard (2025) je predstavil novo paradigmo ogroženosti Evropske unije, ki vključuje napačne informacije, dezinformacije, ekstremne vremenske dogodke, družbeno polarizacijo, kibernetske nevarnosti, meddržavne oborožene spopade, pomanjkanje ekonomskih priložnosti, inflacijo, neprostovoljne migracije, ekonomsko nazadovanje in onesnaženje, v tem vrstnem redu. Za naslednjih deset

let na prvih štirih mestih napoveduje ekstremne vremenske dogodke, kritične spremembe v sistemih planeta Zemlja, izgubo biotske raznovrstnosti in kolaps ekosistemov ter pomanjkanje naravnih virov, kar vse spada v domeno okoljske varnosti. Posebej je izpostavil kibernetsko varnost, pri čemer opozarja na zlonamerne akterje, strateško in industrijsko vohunjenje, napade zaradi dobička, operacije za destabilizacijo akterjev, naprednejše ofenzivne zmogljivosti nasprotnikov, prikrito delovanje, uporabo raznolikih metod in napade na mobilne naprave.

Anketa, v kateri je sodelovalo 400 varnostnih strokovnjakov iz akademskih institucij, mislišč (ang. *think tanks*) in oblikovalcev politike, kaže visoko stopnjo strinjanja, da bi bil poraz Ukrajine velik vir ogrožanja interesov EU v letu 2025. Izpostavljajo tudi tveganje premirja, ki bi bilo ugodno za Rusko federacijo (Global risks to the EU, 2025). Strokovnjaki so hkrati prepoznali visoko tveganje ruske vojaške akcije v sosednjih državah, ki niso članice Nata, medtem ko spopad med Rusko federacijo in Natom ocenjujejo kot sorazmerno malo verjeten. Ena večjih skrbi je tudi morebiten preklic ameriških varnostnih jamstev Evropi, zato anketiranci grožnjo ameriškega predsednika Donalda Trumpa, da ne bo spoštoval ameriških zavez, če evropske članice Nata ne povečajo obrambnih izdatkov, jemljejo zelo resno. Zaskrbljenost vlada tudi zaradi tekmovanja velikih sil in posledic tega za stabilnost v svetu. Med ključnimi viri ogrožanja so zaznani še kibernetski napadi hekerjev, kriminalcev in s strani držav podprtih skupin. Skrbi jih tudi morebiten napad na kritično infrastrukturo, predvsem na podvodne kable in tovarne orožja. Po mnenju strokovnjakov je vsestranski hibridni napad na EU zmerno verjeten.

Pravkar naštete vire ogrožanja prepoznava tudi Niinistovo poročilo, ki pa ponuja nekaj usmeritev in navodil glede ravnanja Evropske unije in držav članic:

- omogočiti, da bo EU lahko delovala v vseh okoliščinah,
- zagotoviti hitrost akcije prek struktur in postopkov, ki ustrezajo namenu,
- opolnomočiti državljane kot hrbtenico družbene odpornosti in pripravljenosti,
- izkoristiti polni potencial javno-zasebnega sodelovanja,
- ukaniti zlonamerne akterje in preprečiti hibridne napade,
- povečati napore v evropski obrambni industriji in sprostiti njen potencial za dvojno rabo,
- z odločno evropsko diplomacijo graditi skupno odpornost s partnerji,
- upoštevati ekonomiko pripravljenosti s skupnimi investicijami,
- dekodirati današnje krize in predvideti prihodnje.

Da bi dosegli navedene cilje, mora EU razviti pristop, ki upošteva vse vire ogrožanja (ang. *all-hazards*) ter vključuje celotno vlado (ang. *whole-of-government*) in družbo (ang. *whole-of-society*). Načrti EU na varnostnem področju so

ambiciozni in finančno zahtevni, raven njihove uresničitve pa bodo pokazale prihodnje analize.

Slovenija v Resoluciji o strategiji nacionalne varnosti izpostavlja hibridne grožnje, ki so večrazsežnostne, horizontalno razpršene, medsebojno povezane, kompleksne in nepredvidljive[11]. Zadevajo politično-diplomatski, informacijski, vojaški, gospodarski, finančni, obveščevalni in pravni vidik ter se pojavljajo v različnih scenarijih. Hibridne grožnje se uporabljajo prikrito ali odkrito, pri čemer se kombinirajo konvencionalne in neregularne vojaške, civilne ter kriminalne metode in sredstva, ki jih uporabljajo državni in nedržavni akterji.

Med viri ogrožanja, navedenimi v dokumentu, izpostavljamo dezinformacije, lažne novice, vpletanje v politični proces, oviranje demokratičnega odločanja, spodbujanje radikalizacije in zlonamernega delovanja, izvajanje informacijsko-kibernetskih napadov, obveščevalno dejavnost tujih akterjev, vojaško delovanje, terorizem in nasilna ekstremna dejanja, nedovoljene dejavnosti na področju konvencionalnega orožja, orožij za množično uničevanje, jedrskih in raketnih tehnologij, hude in organizirane oblike kriminala, nezakonite migracije, podnebne spremembe, globalna finančna, gospodarska, tehnološka in socialna tveganja, negativne vplive na javno varnost, naravne in druge nesreče, omejenost naravnih virov, degradacijo življenjskega okolja ter zdravstveno-epidemiološke grožnje[12].

Na podlagi pregleda aktualnega stanja ugotavljamo povečano vojaško ogroženost države (naraščanje števila oboroženih spopadov po svetu in na evropski celini ali v njeni bližini, posredna vpletenost Nata in EU v vojno v Ukrajini, ruske vojaške provokacije nekaterih članic Nata in EU), naraščajočo negotovost gospodarskih in socialnih razmer (sankcije, carine, volatilnost finančnih trgov, izpostavljenost in nezanesljivost dobavnih verig, pomanjkanje redkih zemeljskih elementov, energetska odvisnost, tehnološko zaostajanje), povečano stopnjo korupcije (številne afere na tem področju), izrazito naraščanje okoljskih problemov in z njimi povezanih varnostnih trendov, naraščanje števila in intenzivnosti naravnih, tehničnih in antropogenih nesreč, nastajanje razmer, ki bi lahko povečale teroristično ogroženost države, večjo možnost pojava nalezljivih bolezni (kot npr. covid-19), tudi v povezavi s podnebnimi spremembami, vse večjo izpostavljenost javnosti dezinformacijam in lažnim novicam, pogostejše kibernetske napade,

11 Ocena ogroženosti je podana tudi v drugih nacionalnovarnostnih dokumentih, vendar je Resolucija dovolj indikativna, saj so v njej holistično obravnavane ocene posameznih organov in institucij nacionalne varnosti.

12 Poleg uradne zaznave ogroženosti je pomembna tudi javna, o čemer gl. Malešič v tej monografiji.

izrazito izpostavljenost obveščevalnim dejavnostim tujih akterjev (npr. afera z ruskimi agenti) ter izpostavljena demografska vprašanja, ki ne zadevajo le množičnih migracij, ampak tudi naravno reprodukcijo prebivalstva in njegovo staranje.

Resolucija o strategiji nacionalne varnosti v odzivanju na vire ogrožanja in tveganja temelji na celostnem in vključujočem odzivanju vseh državnih akterjev. Poleg tega bo treba sodelovati tudi z zasebnim sektorjem. Za doseganje odpornosti in odzivnosti na vire ogrožanja bosta potrebna celoten nabor državnih zmogljivosti ter medinstitucionalna in medresorska koordinacija.

Zaključek

Viri ogrožanja nacionalne in mednarodne varnosti na evropski celini so v zadnjih desetletjih doživeli zanimivo dinamiko. Med hladno vojno so prevladovali vojaški viri ogrožanja ob soobstoju nevojaških, ki pa v javnem diskurzu niso bili tako izrazito prisotni. Po hladni vojni so v ospredje stopili nevojaški viri ogrožanja, vojaški pa so bili v ozadju. V zadnjem obdobju ponovno prevladujejo vojaški viri ogrožanja, čeprav narašča tudi pomen nevojaških, zlasti na področju podnebnih sprememb in z njimi povezanih naravnih nesreč ter na ekonomskem, informacijskem in kibernetskem področju. Različni modeli lahko bolj ali manj verodostojno in zanesljivo ugotavljajo dejansko ogroženost držav, več fluidnosti pa je v strokovnih, političnih in laičnih zaznavah ogroženosti, ki so pogosto odvisne od svetovnega nazora in vrednotne usmerjenosti protagonistov. Za ustrezen odziv držav in mednarodnih organizacij je pomembno, da je razlika med dejansko in zaznano ogroženostjo čim manjša, torej da se določeni viri ogrožanja in njihova kombinacija ne precenjujejo ali podcenjujejo.

Znanstvene analize izpostavljajo procese, ki ogrožajo nacionalno in mednarodno varnost, ter konkretne vire ogrožanja. Med temi procesi prepoznamo uničujoče trende sprememb v okolju, strateško tekmovanje vodilnih držav v svetu, ki vodi v konflikt, revizionistične težnje držav, zdravstvene razmere, ki lahko sprožijo nalezljive bolezni, razvoj umetne inteligence in novih družbenih medijev, hibridno in asimetrično bojevanje ter genetiko. Med konkretnimi viri ogrožanja literatura izpostavlja prekomerno izčrpavanje naravnih virov, nova jedrska orožja, kibernetske napade, zlonamerno uporabo umetne inteligence, zlorabo spoznanj genetskih raziskav, terorizem, korupcijo, organizirani kriminal, nezakonite migracije, dezinformacije in različne oblike zlorabe novih družbenih medijev.

Analiza ugotavlja, da koncept hibridnega vojskovanja ni dovolj celovit, da bi zajel vse vire ogrožanja, saj se osredotoča predvsem na varnostne odnose med

državami in mednarodnimi organizacijami, medtem ko nekaterih virov ne vključuje, med njimi naravnih nesreč in okoljskih virov ogrožanja, druge pa le delno, na primer migracije in umetno inteligenco. Kljub različnim kritikam koncept hibridnega vojskovanja ponuja teoretski in metodološki okvir za analizo sodobnih oboroženih spopadov in drugih konfliktov, kar potrjuje tudi dosedanja izkušnja ukrajinske krize, v kateri se uporabljajo številne oblike hibridnega napada in obrambe.

EU svojo varnost obravnava celostno, saj upošteva širok spekter virov ogrožanja ter se zaveda njihove prepletenosti in trajnosti, zato razvija koncept varnosti, ki omogoča pravočasno delovanje v vseh okoliščinah. Koncept vključuje celotno družbo in vse oblastne strukture, otipljivih rezultatov pa še ni. Slovenija prav tako celovito pristopa k virom ogrožanja in dopolnjuje nacionalnovarnostno ter druge politike za spoprijemanje z njimi. Tako EU kot Slovenija svojo ogroženost razumeta onkraj okvirov hibridnega vojskovanja, saj upoštevata tudi vire ogrožanja, ki jih ta koncept ne zajema.

Viri in literatura

Adeyeri, Aisha in Hossein Abroshan. 2024. Geopolitical remifications of cybersecurity threats: State responses and international cooperations in the digital warfare era. Information (Basel) (15): 11.

Banasik, Miroslaw. 2015. How to understand the hybrid war. Securitologia 1.

Banasik, Miroslaw in Lech Chojnowski. 2024. Challenges and threats as a consequence of strategic competition. Polish Political Science (53): 1.

Bargues, Pol in Musa Bourekba. 2022. War by all mens: The rise of hybrid warfare. CIDOB Report 8.

Baweja, Jessica, Madelyn Dunning in Keithan Rogers. 2024. Enhancing Nucllear and radiological security in polarized times: safeguarding against extremist insider threats. International Journal of Nuclear Security (9): 3.

Borek, Pawel Adam. 2025. Water deficit as a threat of international security. Rozprawy spoleczne (19): 1.

Brown, L. R. 1982. An Untraditional View of National Security. V: Reichart, J. F., Sturm, S.F. (ur.): American Defense Policy (fifth edition). Baltimore and London, Johns Hopkins University Press.

Buzan, Barry. 1991. People, States and Fear: An Agenda for Post-Cold War Era. London: Harvester Wheatsheaf.

Buzan, Barry, Ole Weaver, Jaap de Wilde. 1998. Security: A New Framework for Analysis. London: Lynne Rienner.

Charap, Samuel. 2015. The Ghost of Hybrid War. Survival (57): 6.

Chattopadhyay, Subhayan, Tony Ingesson, Alberto Rinaldi, Oscar Larsson, J.J. Widen, Jessica Almquist, David Gisselsson. 2024. Weaponized genomics: potential threats to international and hman security. Nature Reviews. Genetics (25): 1.
Cigler, Mirko. 2016. Hibridna varnost. V: Marjan Malešič. Konvencionalna in hibridna varnost: vzorci (dis)kontinuitete. Ljubljana: Založba FDV.
CRED 2023 Disasters in Numbers. UC Louvain, 2024.
Disaster Year in Review 2024. CRED Crunch, št. 78, May 2025.
Dalby, Simon. 2017. Anthropocene Formations: Environmental Security, Geopolitics and
Disaster. Theory and Culture & Society 34 (2-3).
Donets, Olha, Oleg Shynkarov, Rostyslav Shchokin, Iryna Skliar, Hanna Anisimova. 2023. Contemporary challenges and threats to national security. Sigurnost, (65): 1.
Global risks to the EU: A blueprint to navigate the year ahead, https://www.iss.europa.eu/publications/commentary/global-risks-eu-blueprint-navigate-year-ahead, 7. 10. 2025.
Guardian. More than 2,200 people died in Mediterranean in 2024, UN finds. 3. 1. 2025. https://www.theguardian.com/world/2025/jan/03/more-than-2200-people--died-trying-to-reach-europe-2024, 6. 11. 2025.
Guyomar Frederic 2025. New Paradigm. Disaster Resilience Days.
Hoffman, Frank. 2007. Conflict in a 21st century: The rise of hybrid wars. Arlington: Potomac Institute for Policy Studies.
Iftime, Ilie. 2024. The modern threats to international security. Annals: Series on Military Sciences (16): 1.
Iljazaj, Ervis. 2025.New threats to national security, https://doi.org/10.58944/ubvn8898, 2. 9. 2025.
IPCC Sixth Assessment Report, 2022
Kajfež Bogataj, Lučka. 2006. Podnebne spremembe in nacionalna varnost. Ujma (20).
Kang, Sungyong. 2023. Measuring corruption as a threat to international security: An emerging indicator for enhancement of global corruption governance. Michigan Journal of International Law (44): 1.
Khaustova, Viktoria Ye, Ntalia V. Trushkina. 2024. Risks and threats to national security: Essence and classification. Biznes inform (10): 561.
Kofman, Michael in Matthew Rojansky. 2015. A Closer look at Russia's »Hybrid War«. Kennan Cable, No. 7, April 2015.
Lanoszka, Alexander. 2016. Russian hybrid warfare and extended deterrence in Eastern Europe. International Affairs (92): 1.
Makarenkov, Oleksii. 2024. Means of international law to eliminate corruption threats to national security. Baltic journal of Economic Studies (10): 2.
Malešič, Marjan. 2017. The securitisation of migrations in Europe: the case of Slovenia. Teorija in praksa, (54): 6, 947-968.
Malešič Marjan. 2023. Javnomnenjska zaznava okoljske varnosti v Sloveniji. Teorija in praksa (60): 4.

Malešič, Marjan. 2014. Slovenska javnost: spoznavni in zaznavni vidiki varnosti. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
Malešič, Marjan. 2021. Global and national paradoxes in responses to the COVID-19 crisis. Journal of comparative politics (14): 2.
Maslova, Elena A. 2024. Challenges of interference and disinformation in Italy: Countering new threats to national security. Sovremennaia Evropa (3): 12.
Mattila, Paivi. 2025. Empowering a Pan-European Network to Counter Hybrid Threats. Disaster Resilience Days.
Matnee, Yasir Ali in Saad Albawi. 2024. A systematic mapping study on security threats and solutions in social media environments. Doi: https//:doi.org/10.18280/ijsse.140616, 1. 9. 2025.
MMC RTVSLO. Prezrt vpliv vojaškega sektorja na segrevanje planeta. 19. november 2024.
Mumford Andrew in Pascal Carlucci. 2022. The continuation of ambiguity by other means. European Journal of International Security (8): 2.
Niinisto Report. https://commission.europa.eu/document/5bb2881f-9e29-42f2-8b77-8739b19d047c_en, 10. 9. 2025.
Ocena ogroženosti EU na področju resnega in organiziranega kriminala, https://www.consilium.europa.eu/sl/policies/eu-fight-against-crime/, 10. 9. 2025.
Ortega, Alejandro. 2025. All threats to national security can be counterd through an incident regime. University of Cornell, doi: https//:doi.org/10.48550(arXiv.2503.19887, 25. 8. 2025.
Petroni, Raffaele. 2023. Piracy and robbery at sea, a threat to international security? Panoply Journal (4).
Prezelj, Iztok. 2001. Grožnje varnosti, varnostna tveganja in izzivi v sodobni družbi. Razreševanje nekaterih terminoloških dilem. Teorija in praksa (38): 1, 127-141.
Reisinger, Heidi in Aleksandr Golts. 2014. Russia's Hybrid Warfare. Waging War bellow the Radar of Traditional Collective Defence. Research Paper. NATO Defense Colege, Rome, 105.
Renz, Bettina in Hanna Smith. 2016. Russia and hybrid warfare – going beyond the label. Aleksanteri Papers 1/ 2016. Helsinki: Aleksanteri Insitute, University of Helsinki.
Siol.net. Merz: Nismo v vojni, a niti v miru. https://siol.net/novice/svet/merz-nismo-v-vojni-a-niti-v-miru-673459, 30. 9. 2025.
Slovik, Anna. 2024. Hybrid and Assimetric warfare-tangible threat to international security. Zeszyty Naukove SGSP (2): 92.
Strategija notranje varnosti za EU, https://www.consilium.europa.eu/media/30748/qc3010313slc.pdf, 10. 9. 2025.
Strategija EU za Unijo pripravljenosti, https://slovenia.representation.ec.europa.eu/novice-dogodki/novice-0/strategija-eu-za-unijo-pripravljenosti-2025-03-26_sl?prefLang=sk, 10. 9. 2025.
Taylor, M. D. 1976. Precarious Security. New York, Norton.

Tench, Owen. 2023. Has the threat posed by China to international security been overstated?Journal of Global Fautlines (10): 2.

Tu, Chang,-Ching, Han-Ping Tien in Ji-Jen Hwang. 2024. Untangling threat perception in international relations: An empirical analysis of threats posed by China and their inmplications for security discourse. Cogent Arts & Humanities (11): 1.

UNHCR. Refugee Data Finder, https://www.unhcr.org/refugee-statistics, 7. 10. 2025.

World Migration Report 2024, https://worldmigrationreport.iom.int/, 7. 10. 2025.

Žabkar, Anton in Marjan Malešič. 2014. Nevojaški viri ogrožanja varnosti Sredozemlja. Annales. Series historia et sociologia (24): 1.

Žabkar, Anton, Malešič, Marjan. 2016. Konvencionalno ali hibridno vojskovanje?. Nad. 1, Vloga Ruske federacije v sirski vojni. Revija obramba (48).

Žabkar, Anton, Malešič, Marjan. 2017. Vloga Ruske federacije v sirski vojni. Nad. 2, Konvencionalno ali hibridno vojskovanje?. Revija obramba (49).

Digitalna suverenost in zagotavljanje kibernetske varnosti v malih državah: utopija ali nov razvojni zagon?

Uroš Svete

Uvod

Digitalna preobrazba je v zadnjem desetletju presegla okvir tehnoloških inovacij in postala razvojna sila političnih, ekonomskih in varnostnih sprememb. Ravno geopolitične spremembe v zadnjem času pa so poleg realističnega pogleda na moč v politični diskurz vrnile pojem suverenosti, ki je bil po koncu hladne vojne pogosto razumljen kot samoumeven, po drugi strani pa tudi odvečen, in sicer zaradi naraščanja globalizma in liberalnega kooperativnega pristopa k varnosti. Danes se suverenost v praksi sooča z novimi omejitvami: kritične informacijske infrastrukture so v zasebni lasti, oblačne storitve so globalizirane, ključne programske in strojne komponente pa prihajajo iz kompleksnih dobavnih verig, ki jih države ne nadzirajo.

Digitalna suverenost je nastala kot politični in strateški odziv na vse bolj očiten občutek izgube nadzora nad podatki, tehnologijami in algoritmi, ki oblikujejo družbeno, ekonomsko in politično realnost sodobnih držav (DeNardis 2020; Morozov 2013). V zadnjem desetletju se je iz tehničnega vprašanja informacijske in kibernetske varnosti razvila v osrednji del razprav o strateški avtonomiji in geopolitični odpornosti Evropske unije (European Council 2023). Da se tako uveljavlja kot politična paradigma, lahko pojasnimo s tremi soodvisnimi varnostnimi trendi.

Prvič, eksponentna rast kibernetskih groženj in hibridnih vplivnih operacij je spodkopala tradicionalne predstave o nacionalni varnosti. Napadi, kot so WannaCry (2017), NotPetya (2017) in SolarWinds (2020), so pokazali, da se digitalna ranljivost držav lahko začne z enim samim kompromitiranim sistemom ali dobavno verigo (ENISA 2024; Healey 2020). Hibridne grožnje, ki kombinirajo kibernetske napade, dezinformacije in gospodarske pritiske, ustvarjajo novo polje

konfliktov, kjer je meja med vojno in mirom zabrisana (Rid 2020). Evropska komisija v strategiji kibernetske varnosti (2020) poudarja, da digitalna suverenost ni mogoča brez sistematične odpornosti, detekcijskih zmogljivosti in sodelovanja z zasebnim sektorjem.

Drugič, geopolitična fragmentacija in tehnološka tekma med velikimi silami poglabljata razpravo o tehnološki avtonomiji. Spor med ZDA in Kitajsko glede omrežij 5G in umetne inteligence (AI), pa tudi čipovja je pokazal, da tehnologija postaja sredstvo političnega vpliva in strateškega izsiljevanja (Kaska, Beckvard, in Minárik 2019; Nye 2022). Evropska unija je kot odgovor razvila koncept odprte strateške avtonomije (ang. *open strategic autonomy*), ki naj bi omogočil vzdrževanje sodelovanja brez prevelike odvisnosti od zunanjih akterjev (European Commission 2022). S tem digitalna suverenost presega varnostno logiko in postaja del industrijske, inovacijske in zunanjepolitične agende EU.

Tretjič, naraščajoča ekonomska odvisnost od majhnega števila platform in ponudnikov (t. i. platform capitalism, pri čemer zlasti mislimo na ponudnike oblačnih storitev, operacijskih sistemov, družabnih omrežij, komunikacijskih platform, pa tudi strojne in programske opreme na področju kibernetske varnosti) ustvarja koncentracijo moči, ki presega regulatorne zmožnosti posameznih držav (Srnicek 2017; Zuboff 2019). Podatkovna ekonomija temelji na omrežnih učinkih in monopolizaciji podatkovnih tokov, kar zmanjšuje strateško avtonomijo držav in javnih institucij (Couldry in Mejias 2019). EU poskuša te trende omejiti z zakonodajo, kot sta Digital Markets Act (DMA) in Data Governance Act (DGA), vendar implementacija teh instrumentov razkriva trajno asimetrijo moči med javnim in zasebnim sektorjem (Curtin 2021)[1].

V tem kontekstu postaja vprašanje, ali je digitalna suverenost realno izvedljiv strateški projekt ali zgolj retorična figura, ki izraža tehnonacionalistični refleks v dobi globalne digitalne ekonomije. Kritiki opozarjajo, da preveliko poudarjanje »nacionalizacije digitalnega prostora« lahko vodi v fragmentacijo interneta (splinternet) in ogrozi univerzalnost omrežnih standardov (Mueller 2020; Ruohonen 2020), kot primere pa lahko navedemo ruske poskuse vzpostavitve državnega intraneta (Wakefield, 2019) ali kitajski koncept »Great Firewall of China« (https://cs.stanford.edu/people/eroberts/cs181/projects/2010-11/FreeExpressionVsSocialCohesion/china_policy.html). Vendar pa pragmatični pristopi – kot jih nakazuje Evropska unija s povezovanjem digitalne suverenosti z odpornostjo, povezljivostjo in skupno regulacijo – ponujajo srednjo pot med

1 Tipičen primer, ki potrjuje to tezo, je tudi globalni izpad digitalnih storitev zaradi DNS napake v podatkovnem centru AWS v Severni Karolini, ZDA (McMahon 2025).

utopijo popolne avtonomije in realnostjo globalne odvisnosti (European Commission 2023).

Prispevek izhaja iz hipoteze, da digitalna suverenost ni absolutno stanje, temveč proces, ki zahteva kombinacijo pravnih, organizacijskih, tehnoloških in družbenih ukrepov. Umeščena v evropski okvir »odprte strateške avtonomije« lahko postane razvojni zagon za manjše države, kot sta Slovenija in Luksemburg, pod pogojem, da gradita kompetence, krepita odpornost in vzdržujeta demokratični nadzor.

Teoretični okvir in metodologija

Teoretični okvir združuje tri linije razlaganja suverenosti. Prvič, klasični politični koncepti (Bodin 1576; Hobbes 1651; Nichols 2019) suverenost definirajo kot najvišjo oblast, ki zagotavlja red in varnost. Drugič, sodobni institucionalni pristopi (Krasner 1999) suverenost pojmujejo kot skupek načel – avtonomije odločanja, nadzora nad teritorijem in sposobnosti izvrševanja oblasti – ki so v praksi vedno omejena z mednarodnimi pravili in mrežami. Tretjič, teorije globalnega upravljanja (Keohane in Nye 1977; Hooghe in Marks 2003) poudarjajo medsebojno odvisnost in večnivojsko vladanje, v katerem se pristojnosti delijo med nacionalne, nadnacionalne in zasebne akterje. In ravno ta tretji model še najbolj odslikava specifičnost kibernetskega prostora in digitalne tehnologije, kjer imamo nacionalno zakonodajo in mednarodne (tehnične) standarde, veliko večino tehnologije pa je razvil zasebni sektor.

Metodološko prispevek uporablja kvalitativno primerjalno analizo strateških in pravnih dokumentov Evropske unije (npr. GDPR, DSA/DMA, NIS2, Cyber Resilience Act), Slovenije (ZInfV-1, strateški dokumenti URSIV, projekt Državni računalniški oblak DRO-Next) in Luksemburga (LëtzPrepare 2025). Empirični del se osredotoča na institucionalne vloge, proračunske in kadrovske kapacitete ter dobavne verige digitalnih tehnologij.

Raziskovalna vprašanja so naslednja: (1) Kako se suverenost prevaja v digitalni prostor? (2) Kateri paradoksi omejujejo njeno uveljavitev v praksi? (3) Kako EU s svojimi politikami preoblikuje suverenost v »koordinirano« ali »deljeno« suverenost? (4) Kako lahko Slovenija in Luksemburg kot mali državi digitalno suverenost pretvorita v kibernetsko odpornost in razvojni zagon?

Paradoksi suverenosti v digitalnem prostoru

Klasične teorije suverenosti predpostavljajo jasen teritorij, ljudstvo in oblast. Vendar je že v 20. stoletju postalo očitno, da so pristojnosti porazdeljene med državo, mednarodne organizacije in zasebne centre moči oz. svetovne (tehnološke) megakorporacije. Globalne finančne in informacijske mreže zmanjšujejo učinkovitost izključno nacionalnih ureditev, medtem ko transnacionalne korporacije sooblikujejo pravila igre. V tem okviru suverenost razumemo kot »zmogljivost« – sposobnost države, da dejansko uresničuje svoje politike in tako sledi nacionalnemu interesu.

Pravni vidik suverenosti se naslanja na načeli teritorija in jurisdikcije. Mednarodno pravo priznava enakopravnost držav, prepoved vmešavanja in dolžnost skrbi (due diligence). V kibernetskem prostoru pa je razmejevanje med notranjim in zunanjim problematično: podatki in storitve so razpršeni, identiteta akterjev je pogosto zakrita, posebej tehnična atribucija napadov pa negotova. Tallinn Manual 2.0 ponuja interpretativni okvir, vendar brez splošno sprejete zavezujoče narave, kar ni zgolj problem pri regulaciji kibernetskega prostora, temveč gre tudi za slabljenje sistema mednarodnega miru in varnosti, vzpostavljenega po drugi svetovni vojni.

V Evropski uniji se suverenost preoblikuje v deljeno suverenost: države članice prenašajo pristojnosti na EU v zameno za večjo regulativno moč in skupno odpornost. Na področju digitalne tehnologije to pomeni, da je pravni režim varstva podatkov (GDPR) in kibernetske varnosti (NIS2, CRA) v veliki meri harmoniziran, medtem ko ostajajo operativne zmožnosti v domeni držav, pogosto v sodelovanju z zasebnimi akterji. Slovenija je 23. maja 2025 sprejela nov Zakon o informacijski varnosti (ZInfV-1), s katerim je Direktivo (EU) 2022/2555 o ukrepih za visoko skupno raven kibernetske varnosti v Uniji (NIS2) celovito prenesla v svoj pravni red. Zakon, objavljen v Uradnem listu RS, št. 40/2025, predstavlja osrednji normativni okvir za urejanje nacionalnega sistema informacijske in kibernetske varnosti (Uradni list RS 2025). Njegov cilj je vzpostaviti celovit, usklajen in medsebojno povezan sistem varovanja digitalnih storitev, infrastrukture in komunikacijskih omrežij. ZInfV-1 opredeljuje ključne institucionalne nosilce nacionalnega sistema, enotno kontaktno točko (Single Point of Contact) in organe nadzora za bistvene ter pomembne subjekte (PISRS 2025). Zakon prenaša ključne obveznosti iz NIS2: vzpostavitev sistemov za obvladovanje tveganj, prijavljanje incidentov, nadzor in izmenjavo informacij. Vendar pa ZInfV-1 vsebuje tudi nacionalne specifike, ki presegajo zahteve direktive. Prvič, Slovenija je razširila nabor zavezancev – poleg bistvenih in pomembnih subjektov so vključene tudi nekatere

javne ustanove in izvajalci javnih storitev, ki niso bili izrecno navedeni v NIS2. Drugič, zakon uvaja posebno poglavje o varnosti dobavne verige, kar pomeni, da morajo zavezanci aktivno spremljati in obvladovati varnostna tveganja pri svojih ponudnikih IT-storitev (Carbonsec 2025; CyberUpgrade 2025). Tretjič, ZInfV-1 določa samoregistracijo zavezancev v šestih mesecih po začetku veljavnosti tega zakona in 18-mesečni rok za prilagoditev notranjih varnostnih postopkov, kar omogoča postopno implementacijo obveznosti (Gov.si 2025a). Nacionalna ureditev sledi tudi načelom t. i. odgovornega deljenja informacij in partnerstva med javnim in zasebnim sektorjem, s čimer se Slovenija približuje luksemburškemu in estonskemu modelu sodelovalne kibernetske odpornosti. Vlada RS je ob sprejetju poudarila, da novi zakon »krepi zmogljivosti države na področju kibernetske zaščite in preprečevanja incidentov, omogoča boljši nadzor nad kritično infrastrukturo ter ustvarja pogoje za večjo odpornost digitalnih sistemov« (Gov.si 2025b).

ZInfV-1 je tako postavil trdnejši institucionalni in pravni okvir, ki slovenski sistem kibernetske varnosti umešča v evropski prostor strateške odpornosti. S tem zakon odpravlja razdrobljenost prejšnje ureditve in omogoča skladnost s celotnim paketom evropske digitalne zakonodaje (GDPR, DSA/DMA, CRA, DGA), hkrati pa upošteva značilnosti majhnega državnega sistema z omejenimi kadrovskimi in finančnimi viri.

Ne glede na pravne okvire kibernetske varnosti in uporabe ter razvoja digitalnih tehnologij, sprejete na ravni EU in na nacionalni ravni, paradoksi ostajajo. Prvi je brezmejnost. Digitalne storitve so po definiciji transnacionalne, kar otežuje uveljavljanje nacionalne jurisdikcije. Pravna vprašanja o kraju obdelave in hrambi podatkov, čezmejnih nadzorih in prenosih med različnimi pravnimi redi so strukturna, ne epizodična. Čeprav se poskuša ravno z mehanizmi nadzora dobavnih verig vsaj deloma vršiti kontrolo tudi prek nacionalnih formalnih oz. fizičnih meja, je izvajanje tega ukrepa v praksi vse prej kot enostavno.

Drugi paradoks je tehnološka odvisnost. Kritične komponente (procesorji, telekomunikacijska oprema, operacijski sistemi, oblaki) so skoncentrirane pri peščici globalnih podjetij. Tudi če država razvija lastne rešitve, so te pogosto odvisne od tujih standardov, licenc ali ekosistemov. Zato digitalna suverenost zahteva upravljanje dobavnih verig, ne le »lokalizacijo« strežnikov.[2]

Tretji paradoks je razmerje med varnostjo in svoboščinami. Ukrepi za zaščito omrežij, podatkov in sistemov lahko posegajo v zasebnost, svobodo izražanja ali pravico do informiranja. Demokratična legitimnost digitalne suverenosti zato predpostavlja močan nadzor, transparentnost in pravna sredstva za posameznike.

2 ACEA calls for quick resolution to critical chip supply shortage. 2025.

Četrti paradoks je inovacijski. Prekomerna regulacija ali nacionalizacija digitalnih ekosistemov lahko duši inovacije, vendar pomanjkanje minimalnih standardov generira sistemsko tveganje. EU to poskuša uravnotežiti z »odprto strateško avtonomijo«: spodbujanje evropskih rešitev ob hkratni interoperabilnosti in globalni vključenosti. V praksi pa je ponudba še vedno zelo omejena, tako da navkljub vsem naporom npr. delež oblačnih storitev EU na območju EU celo pada (https://www.srgresearch.com/articles/european-cloud-providers-local-market-share-now-holds-steady-at-15).

Digitalna suverenost kot element kibernetske varnosti

Digitalna suverenost postane operativna, ko jo prevedemo v zmožnosti kibernetske varnosti. Vključuje tri dimenzije:

- Tehnološko – lastništvo, nadzor in vzdrževanje ključne infrastrukture (podatkovni centri, oblačne storitve, komunikacijska omrežja, sistemi e-uprave).
- Organizacijsko – nacionalni sistemi za odzivanje na incidente (CSIRT/SOC), obveščevalna in obrambna koordinacija ter krizno upravljanje.
- Normativno – zakonodajni okvir, ki zagotavlja skladnost, nadzor in zaščito pravic uporabnikov.

Tehnološka razsežnost vključuje upravljanje podatkovnih centrov, oblačnih storitev in komunikacijskih omrežij, skupaj z zanesljivim kriptografskim in identitetnim okvirom. Organizacijska razsežnost zajema nacionalne CSIRT-e, varnostne operativne centre kibernetske varnosti (ang. *Security Operation Centers-SOC*), postopke odzivanja, forenziko, testiranja in vaje. Normativna razsežnost pa vključuje standarde, certifikacijske sheme in skladnost z zakonodajo, ki je v EU harmonizirana.

ZInfV-1 definira obveznosti operaterjev bistvenih storitev, NIS2 pa razširi domet na dodatne entitete in krepi nadzorne pristojnosti. Projekt DRO-Next[3] je primer prizadevanj za delno repatriacijo storitev ter nadzor nad podatkovnimi

3 Vzpostavitev informacijske infrastrukture nove generacije (DRO Next). https://www.gov.si/zbirke/projekti-in-programi/vzpostavitev-informacijske-infrastrukture-nove-generacije-dro-next/

tokovi, a dolgoročna izvedljivost zahteva stabilno financiranje in povezavo z evropskimi oblačnimi iniciativami (Gaia-X[4], European Cloud Federation[5]).

Ključni cilj digitalne suverenosti kot elementa kibernetske varnosti pa mora biti odpornost, tako informacijsko-komunikacijske tehnologije kot tudi (digitaliziranih) družbenih procesov. Pri tem odpornost ni zgolj tehnična lastnost, temveč sposobnost sistema, da vzdrži vse oblike groženj in se po incidentu hitro povrne v stanje normalnosti. V praksi se kaže v večnivojski prostorski in procesni redundanci[6], diverzifikaciji ponudnikov, pogodbeno urejenih zahtevah glede varnosti (SLA), skupnih vajah javnega in zasebnega sektorja ter mehanizmih deljenja informacij (ISAC-i).

Slovenija: izzivi in razvojni okvir

Slovenija pri razvoju digitalne suverenosti sledi modelu povezanega upravljanja kibernetske varnosti, ki temelji na razmeroma decentralizirani institucionalni strukturi in hkratni integraciji v evropske varnostne mehanizme. Jedro sistema predstavljajo:

- Urad Vlade RS za informacijsko varnost (URSIV) kot osrednji koordinacijski organ,
- nacionalna odzivna centra SI-CERT in SIGOV-CERT,
- zavezanci v sektorjih po Zinf-1 in ZKI (npr. energetika, zdravstvo, finance, telekomunikacije).

Ustanovitev URSIV leta 2020 je pomenila institucionalno zrelost slovenskega pristopa – prenos funkcij z Ministrstva za javno upravo na samostojni vladni organ je omogočil večjo politično težo, ko gre za usklajevanje kibernetske varnosti na strateški ravni, in operativno neodvisnost (Gov RS 2020). V času sprejetja

4 https://gaia-x.eu

5 https://eufedcloud.eu

6 V kibernetski varnosti redundanca pomeni namerno podvajanje ključnih elementov sistema – strojnih, programskih, komunikacijskih ali organizacijskih – zato da bi sistem deloval tudi v primeru delne okvare, napada ali motnje. Z drugimi besedami, gre za načrtovano presežnost virov in poti, ki povečuje odpornost (resilience) in zmanjšuje verjetnost sistemskega izpada. Kot pravi ENISA (2024), redundanca zagotavlja, da posamezna napaka oz. napačno odzivanje ne vodi h kolapsu kritičnih digitalnih storitev.

Zakona o informacijski varnosti (ZInfV-1) leta 2025 pa je bil sistem nadgrajen v skladu z zahtevami Direktive (EU) 2022/2555 (NIS2), kar je utrdilo koncept »bistvenih« in »pomembnih« subjektov ter vzpostavilo nacionalni register operaterjev ključnih storitev (Uradni list RS 2025).

Slovenija je Direktivo NIS2 prenesla v nacionalni pravni red z ZInfV-1, ki je bil sprejet maja 2025 in je začel veljati junija istega leta (Gov RS 2025). Zakon širi področje uporabe in določa obveznosti za približno 1000 organizacij v javnem in zasebnem sektorju, kar pomeni znaten skok glede na prejšnji zakon (ZInfV 2018). Posebnost slovenskega pristopa je poudarek na varnosti dobavne verige, kjer so subjekti zavezani spremljati tveganja svojih ponudnikov, izvajati varnostne presoje in o rezultatih poročati URSIV-u (Carbonsec 2025).

Poleg tega ZInfV-1 predvideva časovno fazno implementacijo: šestmesečni rok za registracijo zavezancev in osemnajstmesečni rok za popolno uskladitev notranjih sistemov z varnostnimi zahtevami (Uradni list RS 2025, čl. 60–62).

Pomembna nacionalna značilnost je tudi povezava civilne in obrambne sfere. URSIV deluje v civilnem okviru, a vzdržuje operativno sodelovanje z Ministrstvom za obrambo (MORS), še posebej s Kibernetskim centrom Obveščevalno-varnostne službe na MORS ter z drugimi organi, ki sestavljajo koordinacijo kibernetske obrambe in se odzivajo na incidente večjih razsežnosti, kar predstavlja t. i. hibridni model kibernetske obrambe.

Vsekakor pa tako sprejeti nacionalni pravni predpisi kot tudi spreminjajoče se mednarodno geostrateško ter tehnološko okolje narekujejo prizadevanje za tehnološko suverenost, nadzor nad informacijskimi tokovi javne uprave ter razvoj evropsko skladnih oblačnih storitev. Prav tako bo treba veliko več pozornosti posvetiti organizacijski odpornosti, vključno s krepitvijo sodelovanja med javnim in zasebnim sektorjem, razvoju sektorskih SOC-zmogljivosti in rednim vajam odzivanja. Ključni predpogoj pa je krepitev družbene dimenzije tehnološke suverenosti – povečanje digitalne pismenosti in ozaveščenosti, zlasti prek Nacionalnega programa za digitalne spretnosti 2023–2028 (Ministrstvo za digitalno preobrazbo 2023).

Digitalna suverenost se tako konceptualno prepleta z gospodarskim razvojem, raziskovalno politiko in izobraževanjem. Po ocenah URSIV-a je cilj, da Slovenija do leta 2030 vzpostavi visoko stopnjo digitalne odpornosti, kar pomeni sposobnost preprečevanja in obvladovanja kibernetskih incidentov ter okrevanja po njih brez zunanje tehnične odvisnosti (URSIV 2025). Pogoj za to pa bo uspešno soočanje z več strukturnimi izzivi.

Prvič, kadrovska podhranjenost: po podatkih Digital Economy and Society Index 2024 ima Slovenija 3,7 % IKT-strokovnjakov v delovni populaciji, kar je pod povprečjem EU (4,8 %) (European Commission 2024). URSIV, SI-CERT

in sektorji kritične infrastrukture se soočajo s težavami glede dolgoročne kadrovske stabilnosti, kar omejuje strateško načrtovanje.

Drugič, neustrezno financiranje – slovenski proračun za kibernetsko varnost je v letu 2024 znašal približno 0,05 % BDP, kar je bistveno manj kot v večini držav EU (npr. Estonija 0,14 %) (ENISA 2024).

Tretjič, koordinacija – področje ostaja razdrobljeno med več resorjev (digitalizacijo, notranje zadeve, obrambo, posamezne resorje, ki imajo v skladu z Zakonom o državni upravi samostojne informacijske sisteme), kar zahteva močnejše medresorsko upravljanje in jasno delitev pristojnosti.

Lovec in Hočevar (2025) opozarjata, da slovenska digitalna politika pogosto sledi logiki »reaktivnega prilagajanja« evropskim direktivam, namesto da bi proaktivno oblikovala lastne razvojne prioritete. Digitalna suverenost zato ostaja deloma deklarativna, čeprav obstajajo trdni temelji za njeno operacionalizacijo s kombinacijo regulacije, sodelovanja in inovacij.

Naslednji korak pri utrjevanju digitalne suverenosti Slovenije bo prehod od regulativne skladnosti k strateški odpornosti – torej od formalnega prenosa evropskih direktiv k izgradnji lastnih inovacijskih zmogljivosti.

To vključuje tri ključne usmeritve:

- krepitev raziskovalno-inovacijskega ekosistema (javne raziskovalne organizacije, univerze, podjetja),
- povezovanje nacionalnih SOC-struktur v evropsko mrežo (npr. v okviru EU Cyber Solidarity Act 2024),
- razvoj kompetenčnega centra za digitalno suverenost, ki bi združeval akademsko, vladno in industrijsko znanje; tak center lahko nastane kot del Nacionalnega koordinacijskega centra za kibernetsko varnost, ki deluje znotraj URSIV.

Le s takšnim integriranim pristopom bo Slovenija lahko presegla fazo institucionalne vzpostavitve in digitalno suverenost udejanila kot operativni element nacionalne kibernetske varnosti.

Luksemburg: koncept kibernetske odpornosti in digitalne suverenosti

Luksemburška Nacionalna strategija odpornosti (National Resilience Strategy, »LëtzPrepare 2025«) izpostavlja, da morata država in družba skupaj razvijati sposobnost »anticipirati, absorbirati in premagovati velike motnje« – med temi

motnjami so jasno izpostavljene tudi kibernetske grožnje. Strategija je oblikovana na način vseobsežnega razumevanja groženj (ang. *all-hazards*), torej ni usmerjena le na eno vrsto groženj, ampak vključuje »kibernetske napade, hibridne grožnje, sabotaže in dezinformacije«. Med osmimi stebri državne odpornosti je kibernetska odpornost (ang. *cyber resilience*) izrecno izpostavljena kot samostojen steber.

Strategija poudarja, da kibernetska odpornost vključuje tudi razmislek o digitalni suverenosti: o zmanjševanju odvisnosti od tujih tehnoloških dobaviteljev, o razvoju lastnih ali evropskih tehnoloških rešitev in o krepitvi nadzora nad kritično infrastrukturo. V dokumentu je navedeno, da je treba promovirati strateško avtonomijo EU v digitalnem prostoru in postopno zmanjševanje tehnološke odvisnosti od zunanjih dobaviteljev. Drugi ukrepi predvidevajo konsolidacijo nacionalnega CSIRT-ekosistema, krepitev zaznavnih in odzivnih zmogljivosti ter izmenjavo podatkov o grožnjah z zasebnim sektorjem in izbranimi partnerji. V strategiji je jasno izraženo, da stabilna digitalna infrastruktura in zmožnost učinkovitega odziva na kibernetske grožnje neposredno prispevata k varovanju demokracije, pravne države in javnega zaupanja – elementov, ki so ključni tudi za suverenost male države. Digitalna suverenost se tako pojavi kot del širšega nacionalnega varnostnega in razvojnega okvira, ne le kot tehnološko vprašanje. Strategija načrtuje izvedbo več kot 140 ukrepov v kratkoročnem in srednjeročnem obdobju ter njihovo vključevanje v proračunski okvir (https://today.rtl.lu/news/luxembourg/a/2345710.html). Za vsako javno institucijo so predvideni imenovanje »resilience officerja«, krepitev krizne komunikacije, integracija civilno-vojaških struktur in povezovanje z evropskimi in mednarodnimi partnerji (EU, NATO) zaradi izmenjave informacij in usklajenega delovanja.

Luksemburški pristop je primer, kako država majhne velikosti lahko digitalno suverenost in kibernetsko odpornost združi v celovito nacionalno politiko odpornosti. Osrednji elementi so: strategija odpornosti, tehnologija in zmogljivosti, sodelovanje vseh družbenih akterjev, zmanjševanje odvisnosti ter povezava med digitalnim in suverenim.

Model poudarja zmanjševanje odvisnosti in povečanje alternativ: več ponudnikov, več komunikacijskih kanalov, jasne vloge v kriznem upravljanju ter zakonodajne spremembe, ki omogočajo pospešeno izmenjavo informacij o incidentih. Za male države je to poučen zgled, kako digitalno suverenost vključiti v nacionalno odpornost brez iluzij o popolni tehnološki avtonomiji.

Tabela 1: Ključni ukrepi luksemburške strategije kibernetske odpornosti

Področje	Ključni ukrepi in mehanizmi	Nosilne institucije	Cilji in učinki
1. Nacionalna koordinacija odpornosti	Ustanovitev medresorskega »National Resilience Committee«; imenovanje *koordinatorja za odpornost* v vsaki državni instituciji; uvedba obveznih kriznih načrtov.	Haut-Commissariat à la Protection Nationale (HCPN); Ministrstvo za digitalizacijo	Centralizirano upravljanje kriz, večja odzivnost in preglednost.
2. Kibernetska odpornost (Cyber Resilience)	Utrditev CSIRT-ekosistema (govCERT.LU, CIRCL); redne nacionalne in evropske vaje (*CyberEurope*, *CIRCL Exercise Week*); obvezno poročanje o incidentih.	govCERT.LU, HCPN	Skupna zmogljivost zaznave, obvladovanja groženj in izmenjave podatkov o njih.
3. Digitalna suverenost in tehnološka avtonomija	Spodbujanje evropskih rešitev (Gaia-X, EU Cloud Federation); zmanjšanje odvisnosti od neevropskih ponudnikov IKT; razvoj varnih podatkovnih centrov v državni lasti.	Ministère de l'Économie, Digital Luxembourg, LuxConnect S.A.	Zmanjšanje zunanje tehnološke odvisnosti; krepitev nadzora nad infrastrukturo.
4. Kritična infrastruktura in dobavne verige	Pregled vseh kritičnih entitet (energija, finance, zdravstvo, transport, digitalni operaterji); zahteve za diverzifikacijo dobaviteljev in varnostno preverjanje pogodbenih partnerjev.	HCPN, Ministrstvo za gospodarstvo	Večja redundanca in varnost dobavne verige.
5. Izobraževanje in ozaveščanje	Nacionalni program »Be Cyber Aware Luxembourg«; vključitev kibernetske pismenosti v šolski kurikulum; partnerstva z univerzami in industrijo.	Ministry of Education, LHC.lu	Krepitev človeškega kapitala in dolgoročne odpornosti družbe.
6. Komunikacijska redundanca in krizno obveščanje	Vzpostavitev večkanalnih komunikacijskih sistemov za primer izpada interneta; »Resilient GovNet« – ločeno šifrirano omrežje za javni sektor.	HCPN, LuxConnect, govCERT.LU	Zagotovitev delovanja državnih institucij tudi v kriznih razmerah.

Področje	Ključni ukrepi in mehanizmi	Nosilne institucije	Cilji in učinki
7. Evropsko in mednarodno sodelovanje	Aktivna vloga v *EU CSIRT Network*, *NATO CCDCOE*, *European Cybersecurity Competence Centre (ECCC)*; čezmejne vaje in deljenje podatkov o grožnjah.	HCPN, gov-CERT.LU, MZZ	Integracija v evropski varnostni ekosistem in krepitev solidarnosti.
8. Finančni in pravni okvir	Večletni akcijski načrt s 149 ukrepi; zakonske spremembe, ki olajšujejo izmenjavo podatkov; uvedba javno-zasebnih partnerstev (PPP) za varnostne projekte.	Vlada Luksemburga, Parlament, HCPN	Strukturna stabilnost in institucionalna trajnost odpornosti/trajna odpornost isntitucij?.

Vir: LëtzPrepare 2025.

Primerjava med Slovenijo in Luksemburgom

Slovenija in Luksemburg sta mali članici Evropske unije, ki se soočata s podobnim izzivom: kako zagotoviti digitalno suverenost in kibernetsko odpornost v okolju, kjer prevladujejo globalni tehnološki akterji, naraščajo kibernetske grožnje, nacionalni viri pa so omejeni. Obe državi izhajata iz premise, da popolna digitalna avtonomija ni realno dosegljiva, vendar je mogoče s kombinacijo regulativnih, organizacijskih in tehnoloških ukrepov zgraditi robusten sistem zaščite in sodelovanja.

Kljub skupnim ciljem pa pristopa temeljita na različnih institucionalnih modelih in strateških kulturah. Slovenija je z vzpostavitvijo Urada Vlade RS za informacijsko varnost (URSIV) leta 2020 prešla na model centralne vladne koordinacije, vendar ohranila decentralizirano operativno strukturo. Tako ima dva nacionalna odzivna centra, SI-CERT in SIGOV-CERT (slednji je sicer del URSIV), ki pokrivata vsak svoj segment (zasebni sektor oziroma javno upravo), medtem ko URSIV opravlja funkcijo pristojnega nacionalnega organa in kontaktne točke za EU (Gov RS 2025).

Tak model omogoča fleksibilnost, a hkrati odpira vprašanja o razpršeni odgovornosti, kar se je pokazalo pri incidentih širšega obsega, kjer je bila koordinacija med CSIRT-i, policijo in obveščevalnimi službami pogosto počasna.

Luksemburg, nasprotno, uporablja izrazito integriran model upravljanja odpornosti, kjer je Visoki komisariat za nacionalno zaščito (fr. *Haut-Commissariat à la Protection Nationale* – HCPN) osrednja točka za krizno koordinacijo, civilno zaščito in kibernetsko varnost. Pod HCPN delujeta govCERT.LU, CIRCL (Computer Incident Response Center Luxembourg) in agencija Luxembourg House of Cybersecurity, kar ustvarja horizontalno povezan, a enotno voden sistem (Gouvernement du Grand-Duché de Luxembourg 2025). Luksemburški model odlikuje vseobsežen vladni pristop, ki digitalno suverenost obravnava v okviru nacionalne odpornosti in kriznega upravljanja, in ne le kot tehnično nalogo.

Obe državi vpeljujeta koncept redundance – načrtne presežne zmogljivosti za zagotovitev neprekinjenega delovanja sistemov – vendar na različen način. V Sloveniji se redundanca uresničuje predvsem tehnično, z vzpostavitvijo državnega računalniškga oblaka, podvojene CSIRT infrastrukture in z načrti za dvojne komunikacijske kanale v javnem sektorju (URSIV 2025). Kljub temu je redundanca pogosto omejena na državne organe, medtem ko je zasebni sektor še vedno odvisen od komercialnih ponudnikov, pogosto zunaj EU.

Luksemburg razume redundanco celostno: poleg tehnične vzpostavlja še organizacijsko in komunikacijsko redundanco. V strategiji LëtzPrepare 2025 je določeno, da morajo vsa ministrstva in kritične entitete imeti neodvisne komunikacijske kanale (Resilient GovNet), več podatkovnih centrov ter nadomestne dobavitelje za kritične IKT-komponente. Redundanca je tam načelo nacionalne suverenosti – orodje, s katerim mala država ohranja delovanje tudi ob prekinitvi globalnih digitalnih tokov (LëtzPrepare 2025, 22–25)

Obe državi pa priznavata, da je digitalna suverenost v veliki meri odvisna od človeškega kapitala.

Slovenija izvaja Nacionalni strateški načrt za digitalno desetletje, usmerjen tudi v povečanje deleža IKT-strokovnjakov in kibernetske pismenosti prebivalstva (Ministrstvo za digitalno preobrazbo 2023). Kljub temu je delež IKT-strokovnjakov (3,7 %) še vedno pod povprečjem EU (European Commission 2024).

Luksemburg ima zaradi gospodarske strukture (močan finančni in tehnološki sektor) bistveno višjo stopnjo digitalne delovne sile in razvito strategijo, ki vključuje univerze, raziskovalne institute in partnerstva z industrijo (Luxinnovation). Kibernetska varnost je del nacionalnega izobraževalnega kurikuluma že od osnovne šole, kar krepi dolgoročno odpornost (Gouvernement du Grand-Duché de Luxembourg 2025), v Sloveniji pa smo šele na začetku uvajanja digitalnih in kibernetskovarnostnih vsebin v obvezne kurikulume.

Za konec primerjave pa še nekaj o geopolitični in strateški kulturi. Slovenija kot srednjeevropska država z majhnim tehnološkim sektorjem gradi digitalno suverenost predvsem v okviru EU solidarnosti in standardizacije – sodeluje v CSIRT Network, ENISA in ECCC (European Cybersecurity Competence Centre). Njen pristop je izrazito kooperativen in normativno usmerjen, temelječ na skladnosti z evropskimi pravili.

Luksemburg pa ima, zato ker je finančni center in gostitelj več mednarodnih institucij (npr. European Investment Bank, Eurostat Data Centre), v evropski kibernetski arhitekturi bolj aktivno vlogo. Z lastnimi vlaganji v LuxConnect, GovCloud in kvantno komunikacijsko infrastrukturo (EuroQCI Node Luxembourg) si zagotavlja relativno suverenost – torej avtonomijo znotraj okvirjev EU. Luksemburška strategija zato ni le obrambna, ampak tudi proaktivno razvojna, digitalno suverenost pa razume kot ekonomsko konkurenčno prednost (Luxembourg Cybersecurity Strategy IV 2021–2025).

Zaključek

Digitalna suverenost mora biti skladna z načeli demokracije in človekovih pravic. V praksi to pomeni obvladovanje tveganj nadzora, varovanje zasebnosti in zagotavljanje algoritmične odgovornosti. Z vidika obrambnih in varnostnih ved je ključno vprašanje legitimnosti: ali ukrepi, sprejeti v imenu suverenosti, dejansko služijo varnosti in blaginji prebivalcev ali predvsem krepijo moč institucij?

Sodobne prakse dezinformacij in operacij vplivanja, pa tudi kibernetskih incidentov, katerih vzrok je zlasti ribarjenje in zavajanje uporabnikov, kažejo, da je digitalna pismenost sestavni del odpornosti. Programi za ozaveščanje, izobraževanje učiteljev, razvoj kritičnega mišljenja in transparentnost digitalnih storitev so naložbe, ki omogočijo »mikrosuverenost« posameznikov v digitalnem okolju.

Analiza potrjuje, da digitalna suverenost ni dosegljiva kot absolutno stanje. Vendar pa je kot proces – ki združuje pravila, institucije, infrastrukturo in kompetence – uresničljiva in koristna. EU ponuja okvir pravil in standardov, države pa morajo zgraditi operativne zmožnosti in vzpostaviti ravnovesje med varnostjo in inovacijami.

Za Slovenijo je ključna »pragmatična avtonomija«: strateške odločitve o tem, kje graditi lastne zmogljivosti (npr. varnost javnega oblaka, kriptoinfrastruktura, forenzika), kje pa se povezovati (npr. oblačna federacija, skupne platforme, skupne vaje). Tudi luksemburški pristop kaže, da integracija digitalne odpornosti v

širše politike odpornosti prinaša sinergije, ki zmanjšujejo stroške in povečujejo legitimnost.

Digitalna suverenost je najbolj učinkovita kot orodje za krepitev odpornosti in zaupanja. Namesto binarne izbire, ali odprtost ali zaščita, predlaga EU model odprte strateške avtonomije. Slovenija lahko na tej podlagi sprejme naslednje usmeritve:

- Diverzifikacija dobaviteljev in pogodbeno zavarovana varnost (SLA) v javnem sektorju in kritičnih entitetah.
- Krepitev nacionalnih zmogljivosti: financiranje CSIRT/SOC, razvoj kadrov, raziskave in razvoj, regulativni peskovniki.
- Integracija digitalne suverenosti v prihodnjo nacionalno strategijo odpornosti po luksemburškem vzoru LëtzPrepare 2025.
- Sistematičen program digitalnega opismenjevanja in ozaveščanja, vključno z bojem proti dezinformacijam.
- Aktivna udeležba v evropskih iniciativah (Gaia-X, EuroQCI, ENISA vaje) in krepitev standardizacije ter certificiranja.

Literatura

ACEA calls for quick resolution to critical chip supply shortage. 2025. https://www.acea.auto/press-release/acea-calls-for-quick-resolution-to-critical-chip-supply-shortage/ 16.10.2025.

Bodin, Jean. 1576. Les Six Livres de la République.

Carbonsec. 2025. »ZInfV-1 and Supply Chain Security Management.« Carbonsec Blog, junij 2025.

Couldry, Nick, in Ulises A. Mejias. 2019. The Costs of Connection: How Data Is Colonizing Human Life and Appropriating It for Capitalism. Stanford University Press.

Curtin, Deirdre. 2021. »Data Sovereignty and the EU's Quest for Strategic Autonomy.« European Law Journal 27(5).

CyberUpgrade. 2025. »NIS2 Directive Regulations and Implementation in Slovenia.« CyberUpgrade.net,april2025.https://cyberupgrade.net/blog/compliance-regulations/nis2-directive-regulations-and-implementation-in-slovenia.

DeNardis, Laura. 2020. The Internet in Everything. Yale University Press.

ENISA. 2024. EU Cybersecurity Strategy Progress Report.

ENISA. 2024. EU Cybersecurity Threat Landscape. Athens: ENISA.

European Commission. 2018. General Data Protection Regulation (GDPR).

European Commission. 2022. Digital Services Act (DSA) in Digital Markets Act (DMA).

European Commission. 2023. Joint Communication on the EU Cybersecurity Strategy for the Digital Decade.
European Commission. 2023. NIS2 Directive.
European Commission. 2024. Cyber Resilience Act.
European Council. 2023. Conclusions on Digital Policy and Strategic Autonomy.
European Union. 2022. Directive (EU) 2022/2555 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 on Measures for a High Common Level of Cybersecurity across the Union (NIS2 Directive). Official Journal of the European Union L 333/80.
Evropska komisija. 2021. Digital Compass 2030.
Gouvernement du Grand-Duché de Luxembourg. 2025. »‚Lëtz prepare!': Luc Frieden presents the National Resilience Strategy.« Press Release, 13 October 2025.

Gov.si. 2025a. »Vlada določila besedilo predloga novega Zakona o informacijski varnosti (ZInfV-1).« 10. april 2025. https://www.gov.si/novice/2025-04-10-vlada-dolocila-besedilo-predloga-novega-zakona-o-informacijski-varnosti-zinfv-1/.
Gov.si. 2025b. »Državni zbor sprejel nov Zakon o informacijski varnosti (ZInfV-1).« 23. maj 2025. https://www.gov.si/novice/2025-05-23-drzavni-zbor-republike-slovenije-sprejel-nov-zakon-o-informacijski-varnosti-zinfv-1/.
govCERT.LU. 2024. Annual Report 2024. Luxembourg: SECURITYMADEIN.LU.
Healey, Jason. 2020. »The SolarWinds Cyberattack: Lessons for National Resilience.« Atlantic Council Issue Brief.
Hobbes, Thomas. 1651. Leviathan.
Hočevar, M., & Lovec, M. (2025). Growth model dependencies and the digital sovereignty agenda: comparative analysis of Slovenia, Hungary and Serbia. Journal of Contemporary European Studies, 1–25. https://doi.org/10.1080/14782804.2025.2540283
Hooghe, Liesbet, in Gary Marks. 2003. Unraveling the Central State, but How? Types of Multi-level Governance. American Political Science Review.
Kaska, Kadri, Henrik Beckvard, in Tomáš Minárik. 2019. Huawei, 5G, and China as a Security Risk. Tallinn: NATO CCDCOE.
Keohane, Robert O., in Joseph S. Nye. 1977. Power and Interdependence. Little, Brown and Co.
Krasner, Stephen D. 1999. Sovereignty: Organized Hypocrisy. Princeton University Press.
Luxembourg Cybersecurity Strategy IV 2021–2025 https://hcpn.gouvernement.lu/dam-assets/fr/publications/brochure-livre/strategie-nationale-cybersecurite-4/National-Cybersecurity-Strategy-IV.pdf
McMahon, Liv. 2025. AWS outage: Are we relying too much on US big tech? https://www.bbc.com/news/articles/c0jdgp6n45po 21.10.2025.
Ministrstvo za digitalno preobrazbo. 2023. Nacionalni strateški načrt za digitalno desetletje (https://www.gov.si/assets/ministrstva/MDP/Dokumenti/Nacionalni-strateski-nacrt-za-digitalno-desetletje.pdf).

Morozov, Evgeny. 2013. To Save Everything, Click Here: The Folly of Technological Solutionism. PublicAffairs.

Mueller, Milton. 2020. Against Sovereignty in Cyberspace. International Studies Review 22(4).

NATO CCDCOE. 2017. Tallinn Manual 2.0 on the International Law Applicable to Cyber Operations.

Nicholls, Sophie. »Sovereignty and Government in Jean Bodin's Six Livres de La République (1576)«. Journal of the History of Ideas, let. 80, št. 1, 2019, str. 47–66. CrossRef, doi:10.1353/jhi.2019.0002.

Nye, Joseph S. 2022. Soft Power and the Digital Age. Harvard University Press.

PISRS. 2025. Zakon o informacijski varnosti (ZInfV-1). https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO8934.

Rid, Thomas. 2020. Active Measures: The Secret History of Disinformation and Political Warfare. Farrar, Straus and Giroux.

Ruohonen, Jukka. 2020. »Digital Sovereignty: The Treachery of Images.« arXiv preprint.

Sassen, Saskia. 2006. Territory, Authority, Rights. Princeton University Press.

Srnicek, Nick. 2017. Platform Capitalism. Polity Press.

Urad Vlade RS za informacijsko varnost (URSIV). 2025. Vitel 2025: Digitalna suverenost in informacijska varnost. Ljubljana: URSIV.

Uradni list RS. 2025. Zakon o informacijski varnosti (ZInfV-1), Ur. l. RS št. 40/2025. Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije

Vzpostavitev informacijske infrastrukture nove generacije (DRO Next). https://www.gov.si/zbirke/projekti-in-programi/vzpostavitev-informacijske-infrastrukture-nove-generacije-dro-next/

Wakefield, Jane. 2019. Russia ‚successfully tests' its unplugged internet. https://www.bbc.com/news/technology-50902496 24.12.2019.

Zuboff, Shoshana. 2019. The Age of Surveillance Capitalism. PublicAffairs.

Algoritmična (ne)varnost: kako Akt o umetni inteligenci EU spreminja ravnotežje med varnostjo in svobodo v boju proti terorizmu[1]

Teodora Tea Ristevska

Uvod

Grožnja mednarodnega terorizma je realna in večkrat potrjena z napadi, ki povzročajo smrtne žrtve, gmotno škodo ter povečujejo občutek strahu. Demokratične države so odgovorne za protiteroristično zaščito prebivalstva, institucij in kritične infrastrukture. To vključuje izvajanje preventivnih in odzivnih ukrepov ob sodelovanju številnih varnostnih, pravosodnih in nadzornih organov. Učinkovitost protiterorističnega delovanja se v praksi nenehno sooča z omejitvami, ki izhajajo iz zavezanosti demokratičnemu odločanju, pravni državi in varstvu človekovih pravic. Napetost med učinkovitostjo boja proti terorizmu in demokracijo ostaja eno osrednjih vprašanj obramboslovnega raziskovanja.

V zadnjem desetletju je to napetost še povečala uporaba algoritmičnih sistemov v varnostne namene. Preprečevanje terorizma v Evropi se vse bolj opira na velike zbirke podatkov, povezljive informacijske sisteme, navzkrižno ujemanje identifikatorjev, moderiranje spletnih vsebin in avtomatizirane ocene tveganja. Z uvedbo Akta o umetni inteligenci (AI Act) leta 2024 Evropska unija (EU) uvaja režim, temelječ na oceni tveganja, ki naj bi s sklopom obveznosti *ex ante* (upravljanje podatkov, dokumentacija, preskušanje, nadzor ljudi, sledljivost, preglednost) omejil tveganja napačne klasifikacije, diskriminacije in nepreglednosti. Vendar ostaja vprašanje, ali lahko takšen režim dejansko uravnoteži zahteve varnosti in svobode

1 Prispevek je rezultat raziskovanja v okviru NRP Obramboslovje (P5-0206), ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost RS.

v razmerah političnega pritiska, tehnološke kompleksnosti ter čezsektorskega sodelovanja države, platform in ponudnikov storitev oziroma tehnologije.

V tem poglavju se osredotočamo na raziskovalni problem razmerja med varnostjo in človekovimi pravicami v dobi algoritmičnih orodij za preprečevanje terorizma. To razmerje je kontroverzno in kompleksno, razprava o njem pa deli znanstveno, strokovno in laično javnost. Zagovarjamo integralni pristop, ki ne izključuje nobenega vidika ter poudarja pomen varnosti, svoboščin in demokratičnega nadzora. To razmerje se kaže na konceptualni ravni (kako razumemo človekovo in demokratično varnost) in na prakseološki ravni (kako so algoritmi dejansko vgrajeni v postopke nadzora, triaže, pregona in sodnega varstva).

Cilj poglavja je najprej predstaviti konceptualni okvir, v katerem koncept človekove varnosti in koncept demokratične varnosti integriramo z novim pojmom algoritmične (ne)varnosti. Na tej podlagi obravnavamo, kako AI Act preoblikuje ravnotežje med varnostjo in svobodo v boju proti terorizmu: kje ustvarja priložnosti za večjo preverljivost in odgovornost, kje pa ostajajo odprte vrzeli zaradi izjem, nepreglednih poslovnih praks v dobavnih verigah ponudnikov varnostnih tehnologij ter razpršene odgovornosti. Postavljamo tezo, da je ravnotežje med varnostjo in drugimi človekovimi pravicami v algoritmični dobi še krhkejše, če so ukrepi nepregledni in nesorazmerni, vendar ga je mogoče stabilizirati z odgovornostjo v fazi načrtovanja (obveznosti pred uporabo sistema), neodvisnim nadzorom ter mostovi med obveščevalnimi informacijami in dokaznimi standardi.

Konceptualni okvir: človekova, demokratična in algoritmična varnost

Koncept človekove varnosti kot okvir za uravnoteženje varnosti in pravic v algoritmični dobi

Tradicionalni pristop k varnosti kot primarni referenčni objekt, ki ga je treba varovati predvsem pred zunanjimi grožnjami, obravnava državo, pri čemer sta glavni sredstvi moč in uporaba sile. Koncept človekove varnosti (Bajpai, 2000) pa preusmerja pozornost na posameznika kot središče varnostnega interesa ter poudarja zaščito njegovega življenja, svobode in osebne varnosti s pomočjo državnih in nedržavnih institucij. Varnost se razume kot pogoj za človekov razvoj, blaginjo in dostojanstvo (Vogrin, Prezelj in Bučar, 2008). Po koncu hladne vojne se je koncept človekove varnosti uveljavil kot dopolnilo klasičnemu pristopu, ki ni več

zadostoval za razumevanje kompleksnih groženj, kot so humanitarne krize, notranji konflikti, transnacionalni kriminal, terorizem in kibernetske grožnje (Human Development Report, 1994).

Povečanje pomena človekove varnosti podpirajo mednarodne pobude, kot sta Komisija za človekovo varnost in Mednarodna mreža za človekovo varnost, ter postopno vključevanje človekove varnosti v programe vlad in mednarodnih organizacij, vključno z Evropsko unijo in Organizacijo združenih narodov (Vogrin, Prezelj in Bučar, 2008). V ospredje je stopila zaščita ljudi in skupin pred grožnjami njihovemu preživetju in dostojanstvu, kar pomeni premik od varnosti države k varnosti posameznika. Kot ugotavlja Axworthy (1999), koncept človekove varnosti ne izključuje tradicionalne varnosti, temveč jo dopolnjuje in ji dodaja človeško razsežnost. Osnova tradicionalne varnosti je suverenost države, osnova človekove varnosti pa suverenost posameznika. Obe razsežnosti sobivata in se dopolnjujeta. Ključni cilj človekove varnosti je varnost ob spoštovanju človekovih pravic, ne varnost na račun človekovih pravic.

V kontekstu algoritmičnega odločanja ta koncept dobiva novo razsežnost. Osebna varnost danes vključuje tudi zaščito pred nepreglednimi avtomatiziranimi obdelavami, ki lahko vodijo v stigmatizacijo, diskriminacijo ali napačno označevanje posameznikov kot tveganih subjektov. Po Mittelstadtu in drugih (2016) koncept človekove varnosti v digitalni dobi zahteva vzpostavitev postopkovne pravičnosti in možnosti preverjanja algoritmičnih odločitev. Enako poudarjata Edwards in Veale (2018), ki opozarjata, da brez sledljivosti in razložljivosti sistemov ni mogoče uveljaviti pravice do učinkovitega pravnega sredstva. Cilj ostaja enak: zagotavljanje varnosti ob hkratnem varstvu temeljnih pravic in dostojanstva posameznika.

Razmerje med varnostjo in človekovimi pravicami se tudi v algoritmičnem kontekstu kaže v dveh pogledih. Kompetitivni pogled to razmerje razume kot igro ničelne vsote: več varnosti pomeni manj svoboščin. Tak pristop pogosto vodi do opravičevanja izrednih ukrepov in širokih posegov v zasebnost v imenu preprečevanja terorizma (Prezelj, 2015). Komplementarni pogled poudarja, da so varnost in človekove pravice soodvisne in dopolnjujoče se: spoštovanje pravic povečuje legitimnost ukrepov in s tem njihovo dejansko učinkovitost. Kot opozarja Kofi Annan (2005), varnosti ni brez razvoja in razvoja ni brez spoštovanja človekovih pravic; tri razsežnosti (varnost, pravice in razvoj) tvorijo medsebojno povezan trikotnik sodobne svobode.

V tej luči algoritmična varnost ne sme biti razumljena kot tehnična nadgradnja obstoječih praks, temveč kot preizkus sposobnosti držav in institucij, da varnost zagotavljajo v okviru spoštovanja pravic. To pomeni, da se sorazmernost presoja že na ravni oblikovanja sistema, pri določanju namenov, izbiri podatkov,

nastavitvi pragov tveganja in meril tolerance napak, ne šele pri posamični uporabi. Tako odgovornost v fazi načrtovanja postane eden ključnih mehanizmov sodobne človekove varnosti (Floridi, 2019).

Koncept demokratične varnosti in algoritmično odločanje

Koncept demokratične varnosti izhaja iz spoznanja, da je varnostna politika legitimna in trajnostna le, če temelji na odprtih, odgovornih in nadzorovanih postopkih odločanja. Demokratična varnost primarno opredeljuje postopek oblikovanja in izvajanja varnostnih politik (legitimnost, odgovornost, nadzor), ne pa vrste groženj ali nosilca varnosti (Johansen, 2014). V tem poglavju jo uporabljamo kot proceduralni okvir, ki dopolnjuje vsebinske koncepte človekove in algoritmične varnosti.

Po mnenju Steuerja (2019) koncept demokratične varnosti vključuje zaščito temeljnih pravic, načelo večine, odgovornost oblasti in preglednost odločanja. Demokratična varnost ne nasprotuje tradicionalnim varnostnim konceptom, temveč jim dodaja dimenzijo vključevanja in odgovornosti. Demokratična načela zahtevajo, da so varnostne politike rezultat razprave, soglasja in neodvisnega nadzora, ne pa enostranskih odločitev izvršilne oblasti.

V algoritmični dobi demokratična varnost dobi dodatne vsebinske poudarke. Po analogiji z načeli, ki jih navajata Johansen (2014) in Steuer (2019), lahko oblikujemo naslednja merila: vključujoče oblikovanje politike, razprava in soglasje, širok nabor groženj (algoritmični sistemi morajo razlikovati med vrstami tveganj in izključevati prakse, ki bi lahko ogrozile temeljne svoboščine (OZN, 2005)), razdelitev odgovornosti, preglednost postopkov, stalen nadzor, mednarodna usklajenost in spoštovanje mednarodnega prava. Kot opozarja Kaldorjeva (2007) v Madridskem poročilu o človekovi varnosti, mora biti evropsko varnostno delovanje zasnovano na šestih načelih: primatu človekovih pravic, legitimni oblasti, pristopu od spodaj navzgor, učinkovitem multilateralizmu, regionalnem sodelovanju in preglednem strateškem usmerjanju. Ta načela so v algoritmični dobi enako pomembna, predvsem preglednost in odgovornost pri odločanju o tehnologijah, ki lahko močno posežejo v svobodo posameznika. V primeru algoritmov to pomeni, da morajo biti postopki odločanja, certificiranja in nadzora dokumentirani, javno dostopni in revizijsko sledljivi. Demokratična varnost v digitalni dobi zahteva tudi to, da imajo mediji in nadzorne institucije dostop do informacij o načinu delovanja in namenih uporabe umetne inteligence v varnostnih procesih (Steuer, 2019). Brez tega demokratična odgovornost ostaja zgolj deklarativna.

Algoritmična varnost in (ne)varnost: nova dimenzija razmerja med svobodo in varnostjo

Z izrazom algoritmična (ne)varnost označujemo pojav, pri katerem umetna inteligenca hkrati krepi in ogroža varnostno okolje. Po eni strani lahko prispeva k hitrejšemu odkrivanju groženj in boljši uporabi virov, po drugi pa ustvarja operativni šum, utrjuje sistemske pristranskosti ter zmanjšuje odgovornost za sprejete odločitve (Burrell, 2016).

Da algoritmi ne bi postali samostojni generatorji tveganj, so ključna štiri merila, ki jih dopolnjujejo načela človekove in demokratične varnosti:

- Sledljivost in razložljivost: modeli morajo omogočati revizijsko sled in razlago poti od podatkov do odločitve (Edwards in Veale, 2018).
- Sorazmernost in usmerjenost: sistemi morajo biti zasnovani za specifične varnostne namene, z minimalno količino potrebnih podatkov in jasnimi pragovi ukrepanja.
- Izpodbojnost in pravna sredstva: posameznik mora imeti možnost izpodbijanja avtomatiziranih odločitev in dostop do učinkovitih pravnih sredstev (Mittelstadt in drugi, 2016).
- Mostovi do dokaznega standarda: rezultati algoritmov morajo biti prenosljivi v dokazni okvir z jasno razvidno verigo skrbništva, sicer ostajajo zunaj sodne preverljivosti (Floridi, 2019).

AI Act določa pravila, ki temeljijo na tveganjih, in nalaga obveznosti glede upravljanja podatkov, testiranja, nadzora ljudi in preglednosti (European Commission, 2024). S tem uvaja koncept odgovornosti v fazi načrtovanja, po katerem mora biti sistem preverjen pred uporabo, ne šele po nastanku škode. Kljub temu ostajajo odprta vprašanja, predvsem glede izjem v zvezi z nacionalno varnostjo, glede poslovne skrivnosti in razpršene odgovornosti v verigi država – platforma – ponudnik storitev/tehnologije (Burrell, 2016).

Algoritmična (ne)varnost tako označuje dvojno naravo sodobnih varnostnih tehnologij: lahko povečujejo učinkovitost in preprečujejo napade, hkrati pa odpirajo nova področja ranljivosti, kjer pomanjkanje nadzora in preglednosti slabi pravno državo. Rešitev je v komplementarnem pristopu, ki združuje načela človekove, demokratične in algoritmične varnosti, torej učinkovitost ob preverljivosti, sorazmernost ob zaščiti pravic in varnost ob odgovornosti.

Analitični okvir: algoritmična varnost med učinkovitostjo in nadzorom

Med učinkovitostjo in preglednostjo

V prizadevanjih za krepitev varnosti so države in varnostni organi vse bolj usmerjeni v uporabo algoritmičnih sistemov, ki omogočajo hitrejšo in obsežnejšo analizo podatkov: evidenc prehodov meje in letalskih potovanj, potniških seznamov, komunikacijskih tokov, spletnih vsebin, profiliranja tveganj. Tak pristop se zdi logičen, saj je zaradi hitrega širjenja groženj učinkovit odziv ključen. Vendar učinkovitost sama po sebi ni dovolj; brez preglednosti in ustreznega nadzora takšni sistemi hitro ogrozijo temelje demokratičnega nadzora in pravic posameznika.

Algoritmični pristopi v varnostnih politikah prinašajo več prednosti: množično zbiranje podatkov, avtomatizirano izločanje osumljencev, povezovanje različnih virov informacij in hitro operativno ukrepanje. Tak sistem omogoča zaznavanje potencialnih napadov, predhodno analizo informacij in bolj dinamično razporejanje varnostnih virov. Vendar obstajajo strukturna tveganja. Kot poudarjajo Kossow in drugi (2022), algoritmi niso nevtralni: odločajo na podlagi podatkov, predpostavk in nastavitev, ki jih določijo razvijalci ali izvajalci. Če sledimo varnostni logiki »več je bolje« (več podatkov, več povezav), lahko pride do preskoka v hitrost, pri kateri kriteriji za oceno tveganja postanejo nepregledni, uporabnik oziroma državljan pa nima možnosti preveriti ali razumeti, zakaj je označen kot »tvegan«.

Preglednost je ključni element demokratične varnosti: pomeni, da lahko posamezniki in družba razumejo, kako so bili varnostni ukrepi sprejeti, na katerih podlagah, kakšen je njihov nadzor in ali obstajajo mehanizmi pritožbe. Kot izpostavljajo Busuioc, Curtin in Almada (2023), je njihova analiza AI Act razkrila, da »razložljivost« algoritmov ni samoumevna, pogosto gre zgolj za minimalno razkritje, za »mediirane razlage« (mediated accounts), tj. za posredne interpretacije, ki ne omogočajo vpogleda v model oz. v notranjo logiko sistemov.

V pravnem okviru Evropske unije uredba določa, da morajo visoko tvegani sistemi biti »dovolj pregledni, da lahko uporabniki razumejo njihove rezultate in jih ustrezno uporabijo« (AI Act, člen 13). Vendar praksa kaže, da obstaja vrzel med formalnimi zahtevami in dejansko izvedbo: vzpostavitev logov, dostop do izvornih podatkov, revizije modelov, možnost pregleda s strani tretjih oseb, vse to pogosto ostaja oteženo (Simsek, 2019).

Ko varnostni sistem cilja predvsem na učinkovitost, na primer na minimalen čas do zaznave ali na veliko število preverjenih signalov, obstaja tveganje, da se standard preglednosti zniža. Zerilli in drugi (2019) opozarjajo, da se od algoritmov pogosto pričakuje višji standard kot od človeških odločitev, čeprav je tudi človeški proces opredeljen z opaznimi omejitvami. V kontekstu boja proti terorizmu to pomeni: če se algoritmi uporabljajo za profiliranje, nadzor komunikacij, ocenjevanje tveganja, lahko hitrost ukrepanja nadomesti ali celo izpodrine pravico do pojasnila, preglednosti in možnosti pravnega varstva. Če sistem ni pregledno nastavljen, lahko posameznik ostane v »črni škatli« odločanja in brez vednosti, zakaj in na kakšnih podatkih je bil označen kot tvegan ali blokiran.

Evropski pravni okvir ponuja konkretne mehanizme za vzpostavitev ravnovesja med učinkovitostjo in preglednostjo. Poleg že omenjenega člena 13 AI Act je v Digital Services Act (DSA) poudarjen vidik algoritmične preglednosti pri platformah: praktičen primer tega je razkritje parametrov priporočilnih sistemov in možnost uporabnika, da izve, da je bil »ciljan«. V poročilu Evropskega parlamenta o algoritmičnem nadzoru (2019) so izpostavljena štiri ključna področja: ozaveščanje javnosti, odgovornost pri javni rabi algoritmov, regulatorni nadzor in mednarodno usklajevanje.

Vendar pa je uresničevanje teh načel operativno zahtevno. Cheong (2024) opozarja, da mehanizmi preglednosti pogosto ostanejo na ravni razglašenih načel, brez jasne možnosti izvajanja: pregledov, revizij, obveščanja posameznika, nadzornih poročil. Če se preglednost ne uveljavi, učinkovitost ne prinaša le koristi, temveč tudi tveganja: erozijo zaupanja, poglabljanje občutka arbitrarnega odločanja in možnost zlorabe. Metcalf in drugi (2019) ugotavljajo, da se »preglednost« pogosto zamenjuje z »razlago« ali »odkritjem«, a brez prave možnosti nadzora, pritožbe in revizije ostaja deklarativna. Ključno je torej: kombinacija učinkovitosti in preglednosti, ne prve brez druge. V varnostnih sistemih, kjer so posledice za posameznika lahko velike (npr. omejitev svobode, nadzor potovanj, izključitev iz dejavnosti), je pristop »hitrega ukrepanja« smiselno dopolniti z »jasnim nadzorom«.

Premik odgovornosti in »siva cona« med javnim in zasebnim

V sodobnih evropskih pristopih k algoritmičnemu protiterorizmu prihaja do izrazitega premika odgovornosti: od državnih institucij k zasebnim akterjem, predvsem digitalnim platformam in tehnološkim podjetjem, ki v praksi izvajajo naloge, tradicionalno pridržane državi. Ta premik preoblikuje bistvo demokratične in človekove varnosti ter odpira nova vprašanja legitimnosti, nadzora in odgovornosti.

Evropska zakonodaja, zlasti DSA in Regulation on Addressing the Dissemination of Terrorist Content Online (TERREG), določa, da morajo platforme samostojno zaznavati in odstranjevati teroristične vsebine. Ti akti formalno vzpostavljajo sodelovanje med zasebnimi podjetji in državnimi organi, v praksi pa to pomeni, da zasebni subjekti opravljajo funkcije javne oblasti (Bures & Carrapico, 2015). Po TERREG morajo ponudniki gostovanja odstraniti ali onemogočiti dostop do terorističnih vsebin v eni uri po prejemu odredbe, kar ustvarja pritisk, da je treba ukrepati avtomatizirano, brez človeške presoje (European Commission, 2021). DSA od platform hkrati zahteva izvajanje t. i. »due diligence obligations«, aktivno preprečevanje širjenja nezakonitih vsebin (European Parliament, 2022). Takšna ureditev povzroča funkcionalno zlitje med javno in zasebno sfero, pri čemer so platforme pravno odgovorne za odločitve z izrazitim vplivom na temeljne pravice.

Ker zasebni akterji opravljajo naloge s področja javne varnosti, se pojavlja vprašanje: kdo nadzira nadzornika? Katyal (2018) opozarja, da je v dobi umetne inteligence ključen izziv vzpostaviti nove mehanizme odgovornosti za zasebne subjekte, ki s svojimi algoritmi neposredno vplivajo na človekove pravice. Podobno Busuioc, Curtin in Almada (2023) ugotavljajo, da prenos odgovornosti na korporacije pogosto ustvarja »pravni vakuum«, kjer ni jasno, kdo zagotavlja legitimnost odločanja. Bures in Carrapico (2015) izpostavljata, da se v evropskem varnostnem prostoru pojavlja fenomen, da nedržavni akterji izvajajo varnostne funkcije brez ustreznih demokratičnih mehanizmov nadzora, kar spodkopava načela preglednosti in pravne države. Varnostne funkcije zasebnih platform se večinoma izvajajo z algoritmičnim moderiranjem, kjer avtomatizirani sistemi zaznavajo in odstranjujejo vsebine na podlagi ključnih besed, slikovnih vzorcev in preteklih primerov. Ti sistemi pogosto delujejo po načelu »raje preveč kot premalo«, kar vodi do t. i. hladne cenzure, postopnega omejevanja svobode izražanja brez jasne odločbe ali možnosti pritožbe (Zerilli in drugi, 2019). Analiza izvajanja DSA v praksi (Cheong, 2024) ugotavlja, da so razlike v preglednosti med platformami velike in da javnost nima dostopa do ključnih podatkov o tem, kako algoritmi odločajo o odstranjevanju vsebin. To pomeni, da je preglednost formalno predpisana, v praksi pa omejena.

Ko platforme prevzemajo javne funkcije, kot sta nadzor nad informacijskimi tokovi in odločanje o dostopu do vsebin, postane ključno vprašanje, ali so javne obveznosti preglednosti in pravnega varstva prenesene tudi nanje. Analiza CERRE (2024) o upravljanju sistemskih tveganj v digitalnih storitvah opozarja na pomembne institucionalne vrzeli: države so odgovorne za regulacijo, vendar dejanski nadzor nad tveganji poteka v okviru zasebnih podjetij, kjer so postopki pogosto nepregledni. Busch (2024) v svoji obravnavi *Platform Responsibility*

in the European Union poudarja, da morajo države članice EU vzpostaviti jasne mehanizme za zunanjo revizijo algoritmičnih odločitev, saj bi sicer lahko prišlo do sistemskega premika oblasti od države k platformam brez ustreznega nadzora (Busch, 2024).

Koncept demokratične varnosti poudarja, da varnostne politike niso zgolj tehnično vprašanje, temveč procesi, ki morajo biti legitimni, participativni in nadzorovani (Johansen, 2014). Če se funkcije varnosti prenašajo na zasebne akterje brez javne razprave in nadzora, pride do erozije demokratičnih mehanizmov: odločitve o tem, kaj je »nevarno«, se sprejemajo v okviru korporativnih pravil in algoritmičnih sistemov, ne pa v okviru pravne države. Busuioc, Curtin in Almada (2023) opozarjajo, da je vloga države danes pogosto posredna, saj država ne odloča, ampak »regulira, da bi drugi odločali«, kar ustvarja tveganje t. i. posredne avtoritarnosti v digitalnem okolju. Zato vprašanje, kdo varuje varnostnika, postaja eno temeljnih vprašanj evropske varnostne prihodnosti: ko varnostni mehanizmi delujejo v zasebnem oblaku, se meja med učinkovitostjo in odgovornostjo nevarno zabriše.

Evropski poskus regulacije: med normo in prakso

Evropska unija se na izzive algoritmične varnosti odziva z ambicioznim sklopom regulativnih instrumentov, ki skušajo v središče digitalnega upravljanja ponovno postaviti človeka. Ta pristop temelji na vrednotah človekove varnosti, pravne države in demokratične odgovornosti ter želi preprečiti, da bi umetna inteligenca postala orodje nekontrolirane moči ali diskriminatornih praks.

Zakonodajna hrbtenica evropskega digitalnega reda temelji na treh ključnih dokumentih: Splošni uredbi o varstvu podatkov (GDPR), DSA in AI Act. GDPR, sprejet leta 2016, ostaja temelj varstva osebnih podatkov v EU. V 5. členu določa načela zakonitosti, sorazmernosti, omejitve obdelave in integritete, ki predstavljajo temeljno normativno oporo tudi za kasnejše akte o umetni inteligenci (European Parliament & Council, 2016). V kontekstu varnosti GDPR izrecno določa, da mora biti obdelava osebnih podatkov za namene preprečevanja terorizma sorazmerna in nujna, kar preprečuje samovoljne ali prekomerne oblike nadzora (Djeffal, 2020). DSA, ki se uporablja od februarja 2024, uvaja obveznosti skrbnega ravnanja za zelo velike spletne platforme. Člen 34 določa, da morajo te platforme izvajati oceno sistemskih tveganj, vključno s tveganji, ki izhajajo iz širjenja terorističnih vsebin, dezinformacij ali manipulacij javnega diskurza (European Parliament, 2022). Poleg tega DSA poudarja vidik algoritmične preglednosti pri platformah, saj zahteva redna poročila o algo-

ritmičnem moderiranju vsebin in dostop do podatkov za raziskovalce (Busch, 2024). AI Act, sprejet leta 2024, predstavlja prvo celovito pravno ureditev umetne inteligence na svetu. Ta akt sisteme umetne inteligence razvršča glede na stopnjo tveganja in za visoko tvegane sisteme, med katere sodijo orodja za nadzor, ocenjevanje tveganj in biometrično prepoznavanje, določa stroge obveznosti glede sledljivosti, razložljivosti in neodvisnega nadzora (European Parliament & Council, 2024). Kot je bilo že prej omenjeno, 13. člen zahteva, da so visoko tvegani sistemi »dovolj pregledni, da lahko uporabniki razumejo izhodne rezultate in jih ustrezno uporabijo«.

Kljub temu pravni teoretiki opozarjajo, da je razlaga teh določb v praksi zahtevna. Busuioc, Curtin in Almada (2023) poudarjajo, da »razložljivost in preglednost« v pravnem smislu pogosto pomenita zgolj formalno razkritje informacij, ne pa dejanskega vpogleda v delovanje algoritmov. Podobno belo poročilo ISACA (2024) opozarja, da brez učinkovitega dostopa do izvornih podatkov in testnih rezultatov ni mogoče zagotoviti substantivne skladnosti z AI Actom.

Evropski pristop k regulaciji umetne inteligence je pogosto označen kot »value-based governance« (vladovanje, utemeljeno na vrednotah), ki skuša načela človekovih pravic prevesti v digitalni prostor (Floridi, 2021). A med normo in prakso obstaja izrazita razpoka. Prvič, operativna odgovornost za izvajanje predpisov pogosto ostaja na ravni držav članic, kar povzroča razlike v nadzoru, inšpekcijah in sankcijah. Evropska agencija za umetno inteligenco, predvidena z AI Actom, ima predvsem koordinativno funkcijo, ne pa izvršilnih pooblastil (European Commission, 2024). To pomeni, da je dejanska učinkovitost zakonodaje odvisna od politične volje in administrativne zmogljivosti posameznih držav. Drugič, nadzorni organi se soočajo z omejenim dostopom do tehničnih informacij. Brez vpogleda v modele, algoritme in podatkovne zbirke, ki jih uporabljajo zasebni ponudniki, je nadzor nad pristranskostjo, diskriminacijo ali kršitvami temeljnih pravic težko izvedljiv (Horneber in Laumer, 2023). Ta problem se je pokazal tudi pri izvajanju DSA, saj platforme pogosto predložijo agregirane ali nepopolne podatke, kar onemogoča dejansko presojo sorazmernosti algoritmičnih odločitev (Cheong, 2024). Tretjič, evropski model je obremenjen z regulativno asimetrijo: globalna tehnološka podjetja delujejo prek pravnih oseb, registriranih izven EU, kar otežuje izvrševanje sankcij in mednarodno pravno pomoč (Kuner, 2023). Tako lahko pride do položaja, da pravni okvir sicer obstaja, vendar njegova operativna izvedba zaostaja, kar zmanjšuje zaupanje v zmožnost EU, da bi v digitalnem prostoru zaščitila lastne vrednote.

Evropska unija je s pravnim pristopom postala vodilna v svetu na področju digitalne etike in umetne inteligence (Bradford, 2020). GDPR je vzpostavil svetovni standard za varstvo podatkov, DSA in AI Act pa utrjujeta idejo »Evrope kot

regulatorja tehnologije«. Kot ugotavljata Veale in Borgesius (2021), »vladanje z načeli« pogosto vodi v mehko izvrševanje, ko podjetja formalno spoštujejo zakonodajo, ne da bi spremenila dejanske prakse odločanja. Ta paradoks visoke normativnosti in nizke implementacijske trdnosti postaja osrednji izziv evropske digitalne politike. Pravo je napredno, vendar se nadzorni organi v praksi še vedno soočajo z omejenimi orodji, pomanjkanjem tehnične ekspertize in počasnimi postopki. Kot opozarjata Böök in Senden (2023), normativna moč EU temelji na njeni sposobnosti izvajanja pravil, ne le njihovega oblikovanja: če se pravila ne uresničujejo, lahko regulativno vodstvo postane zgolj deklarativno. Glavna nevarnost evropskega pristopa ni odsotnost zakonodaje, temveč vrzel med zakonom in prakso. Formalne varovalke, kot so preglednost, sledljivost in odgovornost, ne zagotavljajo zaščite, če jih ne spremljajo dejanski mehanizmi nadzora in sankcij. Evropska mreža za temeljne pravice (FRA, 2023) opozarja, da se posamezniki še vedno redko poslužujejo pravnih sredstev glede algoritmičnih odločitev, saj so ti postopki zapleteni, informacijski kanali nepregledni, sodne poti pa dolgotrajne. To ustvarja paradoks: sistem, namenjen zaščiti pravic, lahko zaradi svoje kompleksnosti postane težko dostopen. Evropska regulacija je napredna v normativnem smislu, a ranljiva v izvedbi. GDPR, DSA in AI Act postavljajo visok standard zaščite, toda resnični preizkus njihove učinkovitosti se bo pokazal šele v implementaciji, pri vprašanju, ali bo Evropa svoje vrednote znala uveljaviti tudi v praksi digitalne varnosti.

Algoritmična varnost kot preizkus demokratične zrelosti

Koncept algoritmične varnosti razkriva, kako zrele so evropske demokracije pri soočanju z izzivi novih tehnologij. Umetna inteligenca sama po sebi ni moralni subjekt; njena nevarnost izhaja iz načina uporabe, obsega nadzora, razlage in odgovornosti, ki spremljajo njeno implementacijo (Floridi, 2021). Demokratičnosti družbe ne presojamo po količini uporabljene tehnologije, temveč po tem, kako odgovorno jo vključuje v institucionalne in pravne procese.

Razumevanje algoritmične varnosti kot zgolj tehničnega vprašanja bi bilo poenostavljeno. Gre za politično in etično dilemo, ki se dotika temeljnega vprašanja demokratičnega reda: kdo odloča, kaj pomeni grožnja in kako daleč lahko oblast gre pri njenem preprečevanju (Yeung, 2018). Balkin (2018) opozarja, da se z razmahom umetne inteligence preoblikujejo tradicionalna razmerja moči: algoritmi ne odločajo le o učinkovitosti, temveč tudi o mejah človekove avtonomije in odgovornosti oblasti. Ko algoritmi prevzemajo del odločanja o tem, katere informacije predstavljajo »grožnjo«, se odpirajo nova vprašanja o demokratični legitimnosti in institucionalni zrelosti sistemov, ki jih upravljajo. Na to opozarja

tudi European Data Protection Supervisor (EDPS, 2022), ki izrecno poudarja, da mora uporaba umetne inteligence v javnovarnostne namene slediti načelom nujnosti, sorazmernosti in razložljivosti, saj »algoritmi ne smejo postati nadomestilo za politično presojo in demokratično odgovornost«.

Empirične raziskave Levi-Faura in Comanove (2022) kažejo, da so države z močnimi in neodvisnimi nadzornimi organi, preglednimi postopki odločanja in aktivno civilno družbo bistveno uspešnejše pri uravnotežanju varnosti in svobode. Analiza Evropske agencije za temeljne pravice (FRA, 2023) ugotavlja, da obstaja neposredna povezava med preglednostjo algoritmičnih sistemov in stopnjo zaupanja javnosti. V državah, kjer so organi zagotovili javne registre algoritmov, odprte postopke nadzora in možnost pravnega sredstva, se je zaznano tveganje zlorab občutno zmanjšalo.

Nasprotno pa se v okoljih, kjer so bila pooblastila centralizirana ali avtomatizirana brez učinkovitega nadzora, pojavljajo trije vzorci: (1) politična instrumentalizacija tehnologije v imenu varnosti, (2) rast družbenega nezaupanja in (3) erozija temeljnih demokratičnih norm (Zuboff, 2019; Busuioc in drugi, 2023). To potrjuje primer madžarskega upravljanja digitalnih nadzornih sistemov po letu 2015, ko so tehnologije, sprva namenjene varnostnim analizam, postopoma vključili v politično nadzorovanje medijev in civilne družbe (European Parliament Research Service, 2022; Freedom House, 2023; Human Rights Watch, 2021).

Demokratična zrelost se ne meri le s številom regulativ, temveč tudi s kulturo odgovornosti in pripravljenostjo institucij, da same sebe nadzorujejo tudi takrat, ko pristojnosti prenašajo na tehnologijo (algoritme). Kot ugotavlja Morozov (2013), digitalna orodja pogosto institucionalne pomanjkljivosti prej razkrivajo, kot pa jih ustvarjajo: »algoritmi zgolj zrcalijo strukture moči, ki jih že imamo«. Zato je algoritmična varnost ogledalo politične etike. Če demokratična družba izgubi nadzor nad digitalnimi sistemi, izgubi tudi moralno avtoriteto svoje oblasti (Helbing, 2021). V tem smislu koncept algoritmične varnosti ni zgolj preprečevanje zlorab, temveč obnavljanje demokratičnega zaupanja.

Tri osi prihodnjega razvoja

Analiza evropskih pristopov k algoritmični varnosti kaže, da bo prihodnost evropske digitalne varnosti temeljila na treh medsebojno povezanih oseh: sorazmernosti, preglednosti in odgovornosti. Ta načela so jedro razmerja med človekovo, demokratično in algoritmično varnostjo ter predstavljajo temelj, na katerem lahko Evropa razvije model tehnološkega upravljanja, ki ohranja njeno identiteto kot skupnost prava in vrednot.

Sorazmernost: med varnostjo in temeljno svobodo

Načelo sorazmernosti je eno osrednjih pravnih in etičnih vodil evropskega upravljanja umetne inteligence. Varnostne politike, ki temeljijo na obsežni obdelavi podatkov in avtomatiziranem profiliranju, morajo biti usmerjene izključno v konkretne in utemeljene grožnje, ne pa na celotno prebivalstvo (European Parliament and Council, 2016).

Evropsko sodišče za človekove pravice je v več sodbah (npr. Big Brother Watch and Others v. United Kingdom, 2021) poudarilo, da množični nadzor brez jasne povezave z varnostnim tveganjem pomeni kršitev 8. člena Evropske konvencije o človekovih pravicah. Podobno AI Act (člen 9) določa, da morajo ponudniki visoko tveganih sistemov izvesti oceno tveganj glede vpliva na človekove pravice in sprejeti ukrepe za njihovo zmanjšanje (European Parliament and Council, 2024). V praksi to pomeni, da mora biti vsak poseg v zasebnost, svobodo izražanja ali dostop do informacij nujno potreben in sorazmeren z zasledovanim ciljem. Floridi (2021) opozarja, da je sorazmernost pri umetni inteligenci dvojna: ne gre le za količino zbranih podatkov, temveč tudi za intenzivnost vpliva algoritmičnih odločitev na človekovo avtonomijo. Če sistem za napovedovanje tveganja terorizma posredno vpliva na zaposlovanje, gibanje ali digitalni ugled posameznika, mora biti utemeljen z jasnimi in preverljivimi varnostnimi razlogi (Yeung, 2025).

Preglednost: razumljivost kot temelj zaupanja

Druga os prihodnjega razvoja je preglednost, ki omogoča javni nadzor in razumevanje delovanja sistemov umetne inteligence. Preglednost je po AI Actu (čl. 13–15) obvezna sestavina vseh visoko tveganih sistemov, pri čemer morajo biti rezultati sistema razložljivi in dokumentirani (European Parliament and Council, 2024). Vendar, kot ugotavljata Veale in Borgesius (2021), je razložljivost pogosto formalna; sistem sicer omogoča vpogled v dokumentacijo, vendar je ta napisana v tehničnem jeziku, ki je za uporabnika neberljiv. Zato številni avtorji (Burrell, 2016; Zerilli in drugi, 2019; Selbst in Barocas, 2022) zagovarjajo koncept »razumljive preglednosti« (intelligible transparency), ki ne pomeni razkritja izvorne kode, temveč pojasnitev logike odločanja v jeziku, razumljivem nestrokovni javnosti.

Preglednost ni zgolj tehnični, temveč tudi demokratični pogoj. Busuioc, Curtin in Almada (2023) opozarjajo, da je nepreglednost pri delovanju umetne inteligence »nova oblika birokratske tajnosti«, ki lahko oslabi družbeni nadzor nad oblastjo. Podobno Evropska agencija za temeljne pravice (FRA, 2023)

poudarja, da je preglednost nujna za ponovno vzpostavitev zaupanja v digitalne institucije, zlasti v kontekstu policijskega in obveščevalnega odločanja.

Odgovornost: pravna in institucionalna sledljivost

Tretja os evropske prihodnosti je odgovornost, vprašanje, kdo je odgovoren, če umetna inteligenca povzroči napako, diskriminacijo ali zlorabo. Evropska komisija v okviru White Paper on Artificial Intelligence (2020) in AI Liability Directive (2023) določa, da morajo biti vsi akterji v verigi umetne inteligence (razvijalci, ponudniki storitev oziroma tehnologije in uporabniki) pravno sledljivi. To pomeni, da mora biti vedno mogoče določiti, kdo je sprejel kako odločitev in na podlagi katerih podatkov (European Commission, 2020; 2023). Pravna znanost se tu sooča z novim konceptom t. i. distribuirane odgovornosti. Ker algoritmi delujejo v večfaznih procesih in večnivojskih postavitvah, odgovornost pogosto ni individualna, temveč kolektivna (Kuner, 2023). V takih primerih tradicionalni mehanizmi, kot so civilna tožba ali disciplinski postopek, ne zadoščajo; potrebni so novi mehanizmi institucionalne sledljivosti in nadzora (Busch, 2024). Johansen (2014) je že v kontekstu demokratične varnosti opozoril, da odgovornost brez javnega vpogleda vodi v tehnokratsko zaprtost, kjer je moč brez nadzora inherentno nestabilna. Zato mora Evropa, če želi ohraniti svojo demokratično legitimnost, zagotoviti, da so vse odločitve, ki vplivajo na varnost in pravice državljanov, revizijsko sledljive in institucionalno preverljive.

Sorazmernost, preglednost in odgovornost tvorijo normativno hrbtenico evropske varnostne paradigme. Skupaj predstavljajo preizkus, ali bo digitalna doba okrepila pravno državo ali pa jo spodkopala. Če bodo ta načela uveljavljena ne le deklarativno, temveč tudi operativno, lahko umetna inteligenca postane orodje za krepitev človekove in demokratične varnosti, ne pa grožnja (Floridi, 2021; FRA, 2023). Prav v tem ravnotežju med tehnologijo in vrednotami se skriva prihodnja legitimnost evropske varnostne politike: učinkovitost ne bo več merjena le po številu preprečenih groženj, temveč tudi po ohranjenem zaupanju v institucije.

Zaključek

V pričujočem poglavju potrjujemo tezo, da sodobni razvoj algoritmičnih orodij v protiterorističnih politikah EU razkriva, kako občutljivo in krhko je razmerje med varnostjo, človekovimi pravicami in demokratičnim nadzorom. Čeprav

umetna inteligenca prinaša možnosti za večjo učinkovitost, hkrati odpira prostor za nove oblike nepreglednosti, avtomatiziranega odločanja in prelaganja odgovornosti. Varnostne politike, ki temeljijo na algoritmih, lahko hitro zdrsnejo v logiko učinkovitosti na račun nadzora, razlage in človekovega dostojanstva. Tako kot v primeru tajnih praks v vojni proti terorizmu se tudi v algoritmični dobi pojavlja tveganje, da se ukrepi, sprejeti v imenu varnosti, utrdijo kot nova normalnost brez zadostne razprave o njihovem vplivu na pravice posameznika in na legitimnost demokratičnih institucij.

Demokratične države se vsakodnevno odločajo, koliko bodo pri zagotavljanju nacionalne in evropske varnosti zaupale v avtomatizirane sisteme ter koliko prostora bodo namenile nadzoru ljudi nad njihovo uporabo in odprti javni razpravi. Vsak nov korak pri uporabi umetne inteligence v varnostne namene je preizkus ravnotežja med učinkovitostjo in odgovornostjo. Koncepta človekove in demokratične varnosti ponujata zanesljiv normativni okvir, ki opozarja, da varnost brez spoštovanja pravic ni stabilna in da tehnološki napredek brez demokratične zavezanosti postane politično tveganje.

Ugotavljamo, da trenutne prakse Evropske unije in njenih držav članic v boju proti terorizmu s pomočjo umetne inteligence sicer spoštujejo formalne pravne meje, vendar se pogosto izvajajo v okolju, kjer nadzorni mehanizmi še niso zmožni v celoti preverjati sorazmernosti in pristranskosti algoritmov. Odločanje se deloma seli iz javnih institucij v zasebne roke, kar zmanjšuje preglednost in možnost javnega nadzora. Kljub temu pravni instrumenti, kot so GDPR, DSA in zlasti AI Act, predstavljajo pomemben korak k ponovni vzpostavitvi ravnotežja med tehnološko inovacijo in temeljno pravno zaščito posameznika.

Iz navedenega sledi, da mora biti prihodnje delovanje Evropske unije na področju algoritmične varnosti usmerjeno v utrjevanje treh stebrov: sorazmernosti, preglednosti in odgovornosti. Ti omogočajo, da digitalna orodja služijo človeku, in ne obratno. Pozitivno je, da evropski pravni okvir že vsebuje mehanizme za institucionalni nadzor, zunanjo revizijo in javno razpravo o tveganjih, vendar je njihova učinkovitost odvisna od dejanske politične volje držav članic, da jih izvajajo celovito, in ne le formalno.

Ločnica med zagotavljanjem tehnološko napredne varnosti in ohranjanjem demokratične legitimnosti je tanka. Algoritmični sistemi lahko krepijo javno varnost, če so vgrajeni v kulturo odgovornosti, ali pa jo spodkopavajo, če postanejo orodje nepregledne oblasti. Zato je ključni izziv evropskega varnostnega prostora zagotoviti, da bodo novi mehanizmi zaščite razviti znotraj prava in demokratičnih vrednot, ne pa mimo njih. Samo tako lahko Evropa ohrani svoje bistvo: varnost, ki temelji na človekovih pravicah, razumu in zaupanju v pravno državo.

Viri

Axworthy, L. (1999): Human security: safety for people in a changing world. Ottawa, Canada. *Department of Foreign Affairs and International Trade*, April 29, 1999. https://www.summit-americas.org/canada/humansecurity-english.htm

Bajpai, K. (2000) *Human Security: Concept and Measurement*. Notre Dame: Kroc Institute, Occasional Paper No.19.

Balkin, J.M. (2018) 'Free Speech is a Triangle', *Columbia Law Review*, 118(7), pp. 2011–2056.

Böök, B., & Senden, L. (2023). Soft law: booster or brake for the promotion of gender equality in the EU?. In *Research Handbook on Soft Law* (pp. 368-390). Edward Elgar Publishing.

Bradford, A. (2020) *The Brussels Effect: How the European Union Rules the World*. Oxford: Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/oso/9780190088583.001.0001

Burrell, J. (2015) 'How the machine »thinks« : Understanding opacity in machine learning algorithms', *Big Data & Society*, *3*(1), pp. 1–12. http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2660674

Busch, C. (2024) *Platform Responsibility in the European Union*. Berlin: HIIG. https://digitalplanet.tufts.edu/wp-content/uploads/2023/02/DD-Report_2-Christoph-Busch-11.30.22.pdf

Busuioc, E.M., Curtin, D. and Almada, M. (2023) 'Reclaiming Transparency: Contesting the Logics of Secrecy within the AI Act', *European Law Open 2(1)*, pp. 79–105. https://doi.org/10.1017/elo.2022.47

CERRE (2024) *Systemic Risk Management under the DSA: Governance and Accountability*. Brussels: CERRE. https://cerre.eu/publications/systemic-risk-in-digital-services-benchmarks-for-evaluating-management-of-risk-of-terrorist-content-dissemination/

EDPS – European Data Protection Supervisor (2022) *Opinion on the use of AI by law enforcement authorities*. Brussels. https://www.edps.europa.eu/system/files/2022-10/22-10-13_edps-opinion-ai-human-rights-democracy-rule-of-law_en.pdf

Edwards, L. and Veale, M. (2017) 'Slave to the Algorithm? Why a »Right to an Explanation« Is Probably Not the Remedy You Are Looking For', *Duke Law & Technology Review*, *16*(1), pp. 18–84. https://scholarship.law.duke.edu/dltr/vol16/iss1/2

European Commission (2020) *White Paper on Artificial Intelligence: A European approach to excellence and trust*. COM(2020) 65 final. Brussels. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0065

European Commission (2021) *Regulation (EU) 2021/784 on addressing the dissemination of terrorist content online (TERREG)*. Official Journal of the European Union, L 172, 17.5.2021, pp. 79–109. https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2021/784/oj/eng

European Commission (2023) *Proposal for a Directive on adapting non-contractual civil liability rules to artificial intelligence (AI Liability Directive)*, COM(2022) 496 final. Brussels. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52022PC0496

European Commission (2024) *Regulation (EU) 2024/1689 on Artificial Intelligence (AI Act)*. Brussels: European Commission. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32024R1689

European Parliament (2019) *A governance framework for algorithmic accountability and transparency*. Brussels: European Parliament Research Service. https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2019/624262/EPRS_STU%282019%29624262%28ANN1%29_EN.pdf

European Parliament and Council (2016) *Regulation (EU) 2016/679 (General Data Protection Regulation – GDPR)*. Official Journal of the European Union, L 119, 4.5.2016, pp. 1–88. https://www.legislation.gov.uk/eur/2016/679/contents

European Parliament and Council (2022) *Regulation (EU) 2022/2065 on a Single Market for Digital Services (Digital Services Act)*. Official Journal of the European Union, L 277, 27.10.2022, pp. 1–102. https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/2065/oj/eng

European Parliament Research Service (EPRS) (2022) *Media Freedom and Pluralism.* Brussels: European Parliament. https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2023/747930/IPOL_STU(2023)747930_EN.pdf

Floridi, L. (2019) 'Establishing the rules for building trustworthy AI', *Nature Machine Intelligence*, 1, pp. 261–262. https://doi.org/10.1038/s42256-019-0055-y

Floridi, L. (2021) 'Translating Principles into Practices of Digital Ethics: Five Risks of Being Unethical', *Philosophy & Technology*, 34, pp. 1–22. https://doi.org/10.1007/s13347-019-00354-x

FRA – European Union Agency for Fundamental Rights (2023) *Fundamental rights report*. Vienna: FRA. https://fra.europa.eu/en/publication/2023/fundamental-rights-report-2023

Freedom House (2023) *Freedom on the Net 2023: Hungary.* Washington, D.C.: Freedom House. https://freedomhouse.org/country/hungary/freedom-net/2023

Horneber, D., and Laumer, S. (2023). Algorithmic Accountability. *Business & Information Systems Engineering 65,* pp. 723–730. https://doi.org/10.1007/s12599-023-00817-8

Human Rights Watch (HRW) (2021) *Poland and Hungary: Government Control of Media Threatens Democracy*. New York: Human Rights Watch. https://www.hrw.org/news/2024/02/13/hungary-media-curbs-harm-rule-law

ISACA (2024) *Understanding the EU AI Act: Challenges for Enforcement and Compliance*. Schaumburg, IL: ISACA. https://www.isaca.org/resources/white-papers/2024/understanding-the-eu-ai-act

Johansen, C. R. (2014) Real Security Is Democratic Security. *Alternatives: Global, Local, Political 16*(2), 209–241. http://www.jstor.org/stable/40644712

Kaldor, M., Martin, M. and Selchow, S. (eds.) (2007) *A European Way of Security: The Madrid Report of the Human Security Study Group*. London: London School of Economics and Political Science. https://eprints.lse.ac.uk/40207/

Kossow, N., Windwehr, S., & Jenkins, M. (2022). *Algorithmic transparency and accountability*. Transparency International. https://knowledgehub.transparency.org/assets/uploads/kproducts/Algorithmic-Transparency_2021.pdf

Kuner, C. (2023). Protecting EU data outside EU borders under the GDPR. *Common Market Law Review*, *60*(1), pp. 77–106. https://doi.org/10.54648/cola2023004

Metcalf, J., Moss, E., Watkins, E.A. and boyd, d. (2019) 'Owning Ethics: Corporate Logics, Silicon Valley, and the Institutionalization of Ethics', *Social Research An International Quarterly 82*(2), pp. 449–476. https://muse.jhu.edu/article/732185

Mittelstadt, B. D., Allo, P., Taddeo, M., Wachter, S., & Floridi, L. (2016). The ethics of algorithms: Mapping the debate. *Big Data & Society*, *3*(2). https://doi.org/10.1177/2053951716679679

Morozov, E. (2013) *To Save Everything, Click Here: The Folly of Technological Solutionism*. New York: Farrar, Straus and Giroux.

Selbst, A.D. and Barocas, S. (2018) 'The Intuitive Appeal of Explainable Machines', *Fordham Law Review*, *87*(3), pp. 1085–1139. https://ir.lawnet.fordham.edu/flr/vol87/iss3/11

Simsek, C. (2019) *Artificial Intelligence and Transparency in the European Union: Legal and Ethical Challenges*. Paris: Sciences Po. https://www.sciencespo.fr/public/sites/sciencespo.fr.public/files/SIMSEK%20Can.pdf

Steuer, M. (2019) *Democratic Security.* The Palgrave Encyclopedia of Global Security Studies 1–7. https://doi.org/10.1007/978-3-319-74336-3_604-1

UNDP (1994) *Human Development Report 1994: New dimensions of human security*. New York/Oxford: Oxford University Press.

United Nations (2005) *In Larger Freedom: Towards Development, Security and Human Rights for All*. Report of the Secretary-General. A/59/2005. New York: UN.

Veale, M. and Zuiderveen Borgesius, F. (2021) 'Demystifying the Draft EU Artificial Intelligence Act', *Computer Law Review International*, *22*(4), pp. 97–112. https://ssrn.com/abstract=3896852

Vogrin, M., Prezelj, I. in Bučar, B. (2008) 'Človekova varnost v mednarodnih odnosih, Založba FDV, Ljubljana, 2008.

Yeung, K. (2018) 'Algorithmic regulation: A critical interrogation', *Regulation & Governance*, *12*(4), pp. 505–523. https://doi.org/10.1111/rego.12158

Yeung, K. (2025) 'Defending the Rule of Law from Threats Posed by AI-Enabled Surveillance Systems in the Hands of Law Enforcement Authorities', *European Review of Digital Administration & Law (ERDAL)*, *6*(1), pp. 183–193. https://www.erdalreview.eu/free-download/979122182111619.pdf

Zerilli, J., Knott, A., Maclaurin, J. and Gavaghan, C. (2019) 'Transparency in algorithmic and human decision-making: Is there a double standard?', *Philosophy & Technology*, *32*(8), pp. 661–683. https://doi.org/10.1007/s13347-018-0330-6

Zuboff, S. (2019) *The Age of Surveillance Capitalism*. New York: PublicAffairs.

Radiološke in jedrske izredne razmere: krizno upravljanje v primerih nesreč, terorističnih napadov in vojaških konfliktov[1]

Tanja Perko

Uvod

Ne glede na to, ali gre za teroristično grožnjo, industrijsko nesrečo ali posledice vojaškega konflikta, so radiološka in jedrska tveganja, s katerimi se sooča sodobna družba, vseprisotna in resnična. V luči trenutnih geopolitičnih napetosti, energetske negotovosti in naraščajoče globalne nestabilnosti je prebivalstvo po svetu izpostavljeno stalni nevarnosti radioloških in jedrskih incidentov in nesreč (EC, 2017).

Nedavni dogodki, npr. v jedrski elektrarni Zaporožje, izraelsko-ameriški napad na jedrske objekte v Iranu, preizkus novega manevrirnega izstrelka, ki uporablja jedrski pogon (Reuters, 2025), ali jedrska nesreča v Fukušimi na Japonskem, jasno kažejo, da tovrstna tveganja ne poznajo geografskih, političnih ali ekonomskih meja (IAEA, 2022), (UN, 2022), (Arms Control Association, 2025). Posledice radioloških in jedrskih izrednih razmer lahko ogrozijo življenja posameznikov, porušijo družbeno stabilnost in resno zmotijo vsakdanje delovanje skupnosti (Latré idr., 2019). Potencialna izpostavljenost prebivalstva, delavcev in okolja radioaktivnemu sevanju ali kontaminaciji ostaja eden najresnejših izzivov sodobne varnosti. Kljub pomembnemu napredku na področju nadzora, varnosti in regulative so jedrski materiali v številnih državah še vedno neustrezno zavarovani in pomanjkljivo upravljani, kar povečuje tveganje

1 Prispevek je rezultat raziskovanja v okviru NRP Obramboslovje (P5-0206), ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost RS.

njihove zlorabe, zlasti s strani terorističnih skupin. Dodatno nevarnost predstavlja dejstvo, da se mednarodno pravo o zaščiti strateških objektov v oboroženih spopadih – vključno z jedrskimi elektrarnami – pogosto ne spoštuje. Tudi v delujočih jedrskih reaktorjih, kljub visokim varnostnim standardom in večplastnim zaščitnim sistemom, lahko pride do tehničnih okvar, človeških napak ali kombinacije dogodkov, ki vodijo v resne incidente ali nesreče. Trenutno po svetu deluje več kot 440 jedrskih reaktorjev, ki proizvedejo približno devet odstotkov svetovne električne energije (WNISR, 2025). Hkrati razvoj novih, jedrskih tehnologij, kot so majhni modularni jedrski reaktorji, prinaša nove izzive pri zagotavljanju varnosti in učinkovitem kriznem odzivanju. Obenem se v mednarodnem okolju ponovno krepijo grožnje z uporabo jedrskega orožja, kar dodatno potrjuje nujnost celovitega in usklajenega kriznega upravljanja v primeru radioloških in jedrskih izrednih razmer.

Radioaktivnost je naravni pojav, pri katerem nestabilna atomska jedra spontano razpadajo in pri tem oddajajo ionizirajoče sevanje v obliki delcev ali elektromagnetnega valovanja. To sevanje je lahko koristno, kadar se uporablja nadzorovano – na primer v medicini, industriji ali znanstvenih raziskavah – vendar ob nenadzorovani izpostavljenosti predstavlja resno tveganje za zdravje ljudi in okolje.

Namen tega poglavja je zbrati, analizirati in sistematično razvrstiti primere jedrskih in radioloških izrednih razmer glede na njihove posledice, trajanje in značilnosti kriznega odziva. To poglavje predstavlja tudi osnovne zaščitne ukrepe, uporabljene v posameznih primerih, in identificira ključne izzive v kriznem upravljanju. Posebno pozornost namenjamo kriznemu komuniciranju, pri čemer analiziramo razvoj in značilnosti komunikacije v izrednih razmerah v zadnjem desetletju, ko sta vzpon družbenih medijev in uporaba umetne inteligence bistveno spremenila dinamiko odzivanja, pretoka informacij in zaznavanje tveganj v javnosti (Ogie idr., 2018).

Metodološko gledano poglavje temelji na analizi sekundarnih virov (ang. *desk research*), zlasti sive literature, dopolnjene s pregledom družbenih medijev ter intervjuji z osebami, odgovornimi za krizno komuniciranje v izbranih primerih. Tak pristop omogoča celostno razumevanje kompleksnosti kriznega upravljanja in zagotavlja primerjalni vpogled v učinkovite prakse komuniciranja in odločanja v radioloških in jedrskih izrednih razmerah.

Kategorizacija radioloških in jedrskih izrednih razmer v okviru kriznega upravljanja

Razumevanje temeljnih pojmov je ključno za učinkovito načrtovanje, usklajevanje in izvajanje ukrepov v primeru radioloških in jedrskih izrednih razmer. Kljub pogosti rabi izrazov »radiološki« in »jedrski« v vsakdanjem jeziku so med njima pomembne strokovne razlike, ki določajo naravo dogodka, obseg posledic ter način odzivanja.

Radiološke izredne razmere zajemajo dogodke, pri katerih pride do nenadzorovanega sproščanja ali nevarnosti sproščanja radioaktivnih snovi brez prisotnosti jedrske verižne reakcije. Takšni dogodki so lahko posledica tehničnih okvar, nepravilnega ravnanja z radioaktivnimi viri v medicini ali industriji, nesreč pri prevozu ali namernega razprševanja radioaktivnih materialov oziroma umazanih bomb (ang. *dirty bombs*). Jedrske izredne razmere pa vključujejo dogodke, povezane z jedrsko cepitvijo ali zlivanjem atomskih jeder. Do njih lahko pride v jedrskih elektrarnah, raziskovalnih reaktorjih ali pri ravnanju z jedrskim gorivom in orožjem. Zaradi sproščanja velike količine energije imajo tovrstni dogodki praviloma veliko širše in hujše posledice, ki lahko segajo čez državne meje in dolgoročno vplivajo na zdravje, okolje ter družbeno in politično stabilnost (IAEA, 2007).

Izredne razmere, ki zahtevajo krizno upravljanje, lahko glede na vzrok nastanka razdelimo v tri osnovne skupine. Prvo skupino predstavljajo nenamerno povzročene izredne razmere, kamor sodijo jedrske in radiološke nesreče ali incidenti, ki nastanejo zaradi tehničnih okvar, človeških napak ali kombinacije nepredvidenih dogodkov. Za enotno ocenjevanje njihove resnosti se uporablja Mednarodna lestvica jedrskih in radioloških dogodkov (INES – International Nuclear and Radiological Event Scale), ki jo je razvila Mednarodna agencija za atomsko energijo (IAEA). Lestvica razvršča dogodke glede na njihov varnostni pomen od stopnje 0 do 7:

- Stopnja 0 (nenavaden dogodek) označuje nenadzorovane dogodke brez varnostnega pomena.
- Stopnje 1 do 3 predstavljajo dogodke, ki praviloma nimajo večjih posledic za javnost ali okolje, vendar kažejo na določene pomanjkljivosti v varnostnih sistemih, postopkih ali pri organizaciji dela. Takšni dogodki so pomembni predvsem za strokovno analizo in izboljšanje varnostne kulture, saj lahko opozarjajo na sistemske težave, ki bi v drugih okoliščinah lahko vodile do resnejših posledic.
- Stopnje 4 do 7 pa označujejo nesreče z znatnimi vplivi na ljudi, okolje ali jedrske objekte. Takšni dogodki presegajo meje normalnega obratovanja in

zahtevajo obsežne zaščitne ukrepe ter mednarodno obveščanje. Razlikujejo se predvsem po obsegu izpustov radioaktivnih snovi in resnosti vplivov na zdravje in okolje.

INES omogoča enotno in razumljivo komuniciranje o resnosti dogodkov med strokovnjaki, odločevalci, mediji in javnostjo. Njen namen ni primerjanje posameznih nesreč, temveč vzpostavitev skupnega razumevanja njihovega pomena za jedrsko in radiološko varnost (IAEA, 2012).

Drugo skupino sestavljajo namerno oziroma zlonamerno povzročene izredne razmere, med katere uvrščamo improvizirane jedrske eksplozivne in razpršilne naprave (IND, RDD), sabotaže jedrskih objektov, kraje cepitvenega materiala in kibernetske napade, usmerjene v jedrsko infrastrukturo. Tretjo skupino predstavljajo vojaške izredne razmere, ki vključujejo uporabo jedrskega orožja ali drugih bojnih sredstev z radiološkimi učinki, bodisi v okviru oboroženih spopadov bodisi kot grožnjo z uporabo jedrske sile.

Nenamerna nesreča ali incident

Izpostavljenost prebivalstva, zaposlenih in okolja ob jedrski ali radiološki nesreči ali incidentu, vključno z dolgoročnimi posledicami, zajema širok spekter dogodkov, ki se lahko pojavijo v:

- jedrskih objektih,
- pri prevozu jedrskih materialov,
- primerih izgubljenih virov sevanja,
- pri ponovnem vstopu satelitov z radioaktivnimi viri v atmosfero,
- drugih situacijah, ki vključujejo nenadzorovano in nenamerno izpostavljenost ali razpršitev radioaktivnih snovi.

Vpliv takšnih dogodkov na prebivalstvo se lahko razteza od lokalnega do globalnega obsega – od manjših, lokalno omejenih incidentov (npr. izgubljeni radioaktivni vir) do obsežnih nesreč z mednarodnimi posledicami. Posledice tovrstnih dogodkov niso omejene zgolj na vpliv na zdravje posameznikov ali skupin, temveč lahko pomembno vplivajo tudi na okolje, gospodarstvo, družbeno življenje in bivalne pogoje širše skupnosti. Časovne razsežnosti takšnih izrednih razmer se lahko raztezajo od nekaj ur ali dni do več desetletij oziroma še dlje.

Pri nenamernih jedrskih in radioloških nesrečah je ključno, da sistemi kriznega upravljanja vključujejo tako tehnične kot tudi zdravstvene in okoljske odzivne mehanizme. To obsega vzpostavitev zaščitnih pasov, spremljanje radioaktivnosti,

evakuacijo prebivalstva, dekontaminacijo, varno ravnanje z onesnaženim materialom in spremljanje zdravja prizadetih oseb. Posebno pozornost je treba nameniti tudi komunikaciji z javnostjo, saj lahko pravočasno, jasno in znanstveno utemeljeno obveščanje bistveno izboljša odziv javnosti in zmanjša negativni psihološki in gospodarski vpliv nesreče.

Na mednarodni ravni takšne dogodke spremljajo in usklajujejo organizacije, kot sta IAEA, ki prek sistema Convention on Early Notification of a Nuclear Accident omogoča hitro izmenjavo informacij med državami, in Mehanizem civilne zaščite Evropske unije (EU Civil Protection Mechanism), ki zagotavlja tehnično pomoč, usklajevanje odziva in skupne vaje za izboljšanje pripravljenosti. Ti mehanizmi so ključni za zagotavljanje hitrega, strokovno utemeljenega in čezmejno usklajenega odziva v primeru nenamernih jedrskih ali radioloških nesreč.

Tablela 1: Nenamerna nesreča ali incident: Izvor, vpliv, posledice, razsežnosti in primeri

Kategorija izredne razmere	**Nenamerna nesreča ali incident**
Izvor/Opis	Dogodki, pri katerih zaradi nenamernega, naravnega ali kaskadnega vzroka pride do nenadzorovane izpostavljenosti ljudi, okolja ali premoženja radioaktivnim snovem oziroma do njihove nenadzorovane razpršitve.
Obseg vpliva	Vpliv dogodka se lahko razteza od lokalne do globalne ravni.
Vrste posledic	Zdravstvene (akutne in kronične), okoljske in ekonomske, socialne in psihološke posledice.
Časovne razsežnosti	Od nekaj ur ali dni do desetletij ali dlje.
Značilni primeri	Jedrski objekti (jedrska elektrarna Černobil)[1], Fukushima Daiichi)[2]; prevoz jedrskih materialov (Tennessee 2018)[3]; vojaške operacije (Palomares, Španija)[4]; izgubljeni viri sevanja (Goiânia, Brazilija)[5], ponovni vstop satelitov z radioaktivnimi viri v atmosfero (SNAP-A)[6]

Vir: Lastna izdelava

Tabela 2: Izbrani primeri nenamernih jedrskih in radioloških izrednih dogodkov

Izbrani primeri nenamernih jedrskih in radioloških izrednih dogodkov
[1]**Černobilska nesreča**, ki se je zgodila 26. aprila 1986 v reaktorju št. 4 jedrske elektrarne Černobil, Ukrajina, v takratni Sovjetski Zvezi (ZSSR), je po ocenah IAEA in UNSCEAR najhujša jedrska nesreča v zgodovini civilne rabe jedrske energije. Zaradi dviga moči reaktorja med obremenitvenim testom je prišlo do eksplozije in požara, kar je povzročilo popolno uničenje reaktorja in izpust približno 5–10 % radioaktivnega inventarja v ozračje. Kontaminirana so bila obsežna območja Ukrajine, Belorusije in Rusije. Po podatkih Černobilskega foruma ZN (2006) je bilo zaradi sevanja oziroma radiacijske bolezni neposredno manj kot 50 smrtnih žrtev, medtem ko je bilo med otroki zabeleženih več tisoč primerov raka ščitnice. Radioaktivni izpusti iz Černobila so se zaradi vremenskih razmer razširili prek večjega dela Evrope, kjer so bile izmerjene povišane ravni sevanja, predvsem v Skandinaviji, Srednji in Vzhodni Evropi. V številnih državah so bili uvedeni ukrepi za zaščito prebivalstva, med njimi distribucija jodovih tablet za zaščito ščitnice, prepoved uživanja kontaminiranega mleka, zelenjave in mesa ter omejevanje prometa in izvoza kmetijskih izdelkov z najbolj prizadetih območij. Ti ukrepi so predstavljali enega prvih primerov usklajenega čezmejnega odziva na jedrsko nesrečo v Evropi in so pozneje služili kot temelj za oblikovanje evropskih standardov radiološke zaščite in kriznega upravljanja. Nesreča je povzročila tudi hude socialne, psihološke in gospodarske posledice ter vodila k vzpostavitvi novih mednarodnih varnostnih standardov IAEA in Konvencije o zgodnjem obveščanju o jedrskih nesrečah (1986) (Dubreuil idr., 1999; Friedman, 2011; Havenaar idr., 2003; Peters, 1992; Sjöberg & Drottz, 1987).
[2]Leta 2011 sta Japonsko prizadela potres in posledični cunami, ki je uničil hladilne sisteme v jedrski elektrarni **Fukushima Daiichi**, kar je povzročilo taljenje gorivnih sredic v treh reaktorjih in izpuste radioaktivnih snovi v okolje. Dogodek je bil razvrščen na 7. stopnjo lestvice INES, enako kot nesreča v Černobilu. Posledice so vključevale evakuacijo več kot 160.000 prebivalcev, kontaminacijo tal, vode in pridelkov ter dolgotrajne psihološke, ekonomske in družbene vplive na lokalne skupnosti. Nesreča je razkrila pomanjkljivosti v načrtovanju zaščite pred naravnimi nesrečami, v komunikaciji z javnostjo in kriznem upravljanju, kar je spodbudilo obsežno prenovo mednarodnih standardov jedrske varnosti in pripravljenosti na izredne razmere pod okriljem IAEA. Evropska unija se je na nesrečo neposredno odzvala z izvedbo stresnih testov vseh jedrskih elektrarn v državah članicah, ki jih je koordinirala Evropska skupina regulatorjev za jedrsko varnost (ENSREG). Ti testi so preverili odpornosti elektrarn na izredne zunanje dogodke – med drugim na potrese, poplave in izpade električne energije – ter privedli do novega nabora varnostnih zahtev in ukrepov, namenjenih povečanju jedrske varnosti in odpornosti v Evropi (IAEA, 2011), (IAEA,2015), (HERCA, 2012).
[3] Leta 2018 je v ameriški zvezni državi Tennessee prišlo do **prometne nesreče tovornjaka**, ki je prevažal izrabljene gorivne elemente iz raziskovalnega reaktorja Oak Ridge. Vozilo se je prevrnilo, vendar ni prišlo do poškodbe zaščitne posode, niti do izpusta radioaktivnosti. Kljub temu je bil aktiviran državni in zvezni sistem kriznega upravljanja, vključno z agencijami DOE, NRC in FEMA, ki so izvedle usklajeno oceno tveganja, radiološke meritve in obveščanje javnosti. Dogodek je pokazal, da so pripravljeni načrti za odzivanje in učinkovito krizno komuniciranje ključni za preprečevanje panike in vzdrževanje zaupanja javnosti tudi v primerih brez dejanske kontaminacije.

Primer Tennessee 2018 je bil pozneje naveden v poročilih IAEA kot dober primer prakse kriznega odzivanja pri transportu jedrskih materialov. (IAEA, 2020)

[4]**Nesreča v Palomaresu** leta 1966 je bila ena najresnejših jedrskih nesreč v zgodovini hladne vojne, saj je ameriški bombnik B-52G, oborožen s štirimi termonuklearnimi bombami, nad Španijo trčil z letalom za dolivanje goriva. Dve bombi sta ob padcu sprožili konvencionalna eksploziva, kar je povzročilo razpršitev plutonija in kontaminacijo več kvadratnih kilometrov ozemlja, tretjo bombo so našli razmeroma nepoškodovano v rečni strugi, četrto bombo pa po dolgotrajnem iskanju v morju. Dogodek je razkril tveganja stalnega premeščanja jedrskega orožja v okviru operacij in sprožil politične ukrepe, med drugim prepoved preletov ameriških letal z jedrskim orožjem nad Španijo. Kljub obsežni sanaciji so posledice radioaktivne kontaminacije trajale še desetletja, s čimer je Palomares postal simbol nevarnosti nenadzorovanega ravnanja z jedrskim orožjem. (D. Stiles, 2006)

[5]**Nesreča v Goiânii**, Brazilija, leta 1987 je po podatkih IAEA ena najhujših radioloških nesreč, ki ni bila povezana z jedrskimi elektrarnami. Dogodek se je zgodil, ko sta dva zbiralca odpadnih kovin v zapuščeni onkološki kliniki našla in razstavila obsevalni aparat z virom cezija-137 (Cs-137), namenjenega medicinskemu obsevanju. Vir je vseboval približno 50,9 terabekra (TBq) aktivnosti in je bil zaprt v kapsuli iz kloridnega cezija v obliki modrega praška, ki je zaradi svoje svetleče barve pritegnil pozornost in bil razdeljen med več ljudi. Posledično je prišlo do kontaminacije več stanovanjskih območij, štirih smrtnih žrtev in več kot 250 kontaminiranih oseb, od tega jih je približno 50 potrebovalo bolnišnično zdravljenje zaradi akutnega sevalnega sindroma. Po IAEA (1988) je bilo v okolje razpršenih okoli 19 gramov radioaktivnega cezijevega klorida, kar je povzročilo kontaminacijo več kot 85 hiš in velike količine tal, predmetov in gradbenih materialov. Sanacija je vključevala dekontaminacijo območja in odstranitev več kot 3.500 kubičnih metrov radioaktivnih odpadkov. Nesreča je spodbudila IAEA k pripravi novih smernic za varno ravnanje z zapuščenimi in neprijavljenimi radioaktivnimi viri, kar je pozneje postalo temelj globalnih standardov za preprečevanje tovrstnih dogodkov. (IAEA, 1988)

[6]**Dogodek SNAP-9A** (Systems for Nuclear Auxiliary Power) iz leta 1964 je predstavljal prve večje izredne razmere, povezane s ponovnim vstopom satelita, ki je vseboval radioaktivni vir, v atmosfero. Satelit Transit 5BN-3 ameriške mornarice, opremljen z radioizotopnim termoelektričnim generatorjem (RTG – Radioisotope Thermoelectric Generator), ki je kot vir toplote uporabljal plutonij-238 (Pu-238), je zaradi okvare rakete padel nazaj v atmosfero in zgorel, pri čemer se je sprostilo približno za 1 kilogram plutonija. Po podatkih IAEA in Znanstvenega odbora Združenih narodov za učinke atomske radiacije (UNSCEAR – United Nations Scientific Committee on the Effects of Atomic Radiation) se je radioaktivni material razširil po severni polobli, neposrednih zdravstvenih posledic pa niso zaznali. Dogodek je sprožil razvoj mednarodnih varnostnih standardov za uporabo jedrskih virov v vesolju, kar je privedlo do oblikovanja smernic IAEA, Safety Framework for Nuclear Power Sources in Outer Space (2009), in uvedbe strožjih varnostnih zahtev za prihodnje vesoljske misije (IAEA, 2009).

Vir: Lastna izdelava

Namerna oziroma zlonamerna dejanja

Namerne oziroma zlonamerne jedrske in radiološke dogodke predstavljajo situacije, v katerih se radioaktivni materiali uporabijo z namenom povzročiti škodo ljudem, okolju ali družbi. Med najpogostejše oblike sodijo improvizirane jedrske eksplozivne naprave (IND), radiološke razpršilne naprave (RDD) ali t. i. »umazane bombe«, radiološke izpostavitvene naprave (RED) in sabotaže ali kibernetski napadi na jedrske objekte. Takšna dejanja so lahko posledica terorističnih namer, kriminalnih dejavnosti ali oboroženih konfliktov, njihovi učinki pa sežejo daleč preko neposrednih radioloških posledic. Čeprav se pričakovane stopnje kontaminacije in neposredne zdravstvene posledice (z izjemo improviziranih jedrskih eksplozivnih naprav) običajno ocenjujejo kot relativno nizke, pa so psihološke, družbene in gospodarske posledice takšnih dejanj primerljive z obsežnimi jedrskimi nesrečami. Destabilizacija, strah, negotovost, stres, izguba zaupanja v institucije ter dolgoročni vplivi na lokalno gospodarstvo in okolje lahko povzročijo širšo destabilizacijo skupnosti kot pa sam fizični vpliv sevanja.

V kriznem upravljanju teh dogodkov ima ključno vlogo zgodnje zaznavanje in preprečevanje zlorabe radioaktivnih virov, kar zahteva učinkovite sisteme fizične zaščite, sledenja in nadzora nad radioaktivnimi materiali, vključno z mednarodnim nadzorom nad prometom jedrskih snovi. V primeru napada ali grožnje je nujna hitro vzpostavljena koordinacija med varnostnimi in obveščevalnimi službami, zdravstvenimi organi, civilno zaščito in znanstvenimi institucijami, saj se tehnični odziv prepleta z varnostnimi in obveščevalnimi vidiki.

Pomemben del kriznega upravljanja predstavljata tudi komunikacija z javnostjo in nadzor nad širjenjem lažnih informacij, saj lahko napačne ali nepreverjene informacije sprožijo večjo škodo kot sam dogodek.

Mednarodno sodelovanje je pri tovrstnih dogodkih nepogrešljivo. Mednarodna agencija za jedrsko energijo (IAEA) ima osrednjo vlogo pri preprečevanju zlonamerne uporabe radioaktivnih snovi prek programov, kot sta Nuclear Security Series in Incident and Trafficking Database (ITDB), ki omogočata izmenjavo informacij o sumljivih dejavnostih in izgubljenih virih. Dodatno pa Interpol, Europol in EU CBRN Action Plan krepijo medsebojno sodelovanje držav pri preprečevanju radioloških terorističnih groženj in odzivanju nanje ter pri izgradnji zmogljivosti za jedrsko forenziko, dekontaminacijo in psihosocialno podporo prebivalstvu.

Tabela 3: Namerno oziroma zlonamerno dejanje: Izvor, vpliv, posledice, razsežnosti in primeri

Kategorija izredne razmere	**Namerno oziroma zlonamerno dejanje**
Izvor/Opis	Namerno povzročena izpostavljenost ali kontaminacija z uporabo radioaktivnih snovi ali napadom na jedrske objekte.
Obseg vpliva	Lokalni do regionalni vpliv (možen je širši družbeni učinek).
Vrste posledic	Nizke do zmerne ravni kontaminacije; omejeni zdravstveni učinki; močan psihološki, družbeni in gospodarski vpliv (strah, panika, izguba zaupanja).
Časovne razsežnosti	Kratkoročni (akutni) in dolgoročni (družbeni, gospodarski in okoljski) učinki.
Značilni primeri	Radiološke izpostavitve (RED, primer Litvinenko, 2006)[1]; sabotaža jedrskega objekta in notranja grožnja; (primer Doel, Belgija, 2014)[2]; fizični napad ali zavzetje jedrskega objekta (primer v Španiji, 1978–1982)[3]; kibernetski napad na sisteme, povezane z upravljanjem jedrskega objekta, (primer Natanz, Iran, 2010);[4] improvizirane jedrske naprave (IND); radiološke razpršilne naprave (RDD – »umazane bombe«).

Vir: Lastna izdelava

Tabela 4: Izbrani primeri namernih in zlonamernih dejanj

Izbrani primeri namernih in zlonamernih dejanj
[1]Primer Aleksandra Litvinenka, nekdanjega agenta ruskih varnostnih služb (FSB), ki je novembra 2006 umrl v Londonu zaradi **zastrupitve s polonijem-210** (Po-210), predstavlja enega najznamenitejših primerov namerno povzročene radiološke izpostavljenosti oziroma zastrupitve. Po ugotovitvah IAEA in Britanske agencije za zdravje (HPA) je bil Litvinenko zastrupljen z mikroskopsko količino alfa sevalca, dodano v čaj, kar je povzročilo akutni sevalni sindrom in obsežno kontaminacijo v več londonskih lokacijah. Preiskava je pokazala, da so sledi polonija-210 zaznali tudi v letalih in prostorih v Nemčiji in Rusiji, kar je potrdilo mednarodno razsežnost kontaminacije in potrebo po usklajenem odzivu evropskih in mednarodnih institucij. Dogodek je razkril možnost ciljane uporabe radioaktivnih snovi kot orožja ter poudaril pomen strožjega nadzora in mednarodnega sodelovanja pri sledenju radioaktivnih virov (IAEA, 2006), (HPA, 2007).

[2] Dne 5. avgusta 2014 je v jedrski elektrarni Doel v Belgiji prišlo do enega najresnejših primerov namernih **sabotaž** in **notranje grožnje** (grožnja, ki prihaja od zaposlenih, pogodbenih sodelavcev ali drugih oseb, ki imajo dovoljenje za dostop do sistema ali informacij) v evropski jedrski industriji. Neznani storilec je izpustil približno 65.000 litrov olja iz turbinske enote reaktorja Doel 4, kar je povzročilo popolno uničenje turbine, nenadno zaustavitev reaktorja in izgubo skoraj petine nacionalne proizvodnje električne energije za več mesecev. Po ugotovitvah Belgijske zvezne agencije za jedrski nadzor (FANC) in Mednarodne agencije za jedrsko energijo (IAEA) dogodek ni povzročil radioaktivnih izpustov, je pa razkril ranljivost jedrskih objektov v zvezi z notranjimi grožnjami (insider threats), saj je bil dostop do prizadetega sistema omogočen le pooblaščenemu osebju. Kljub obsežni preiskavi storilec nikoli ni bil identificiran, incident pa je imel pomembne posledice za politiko jedrske varnosti v Belgiji in širše v EU. Po dogodku so bili uvedeni strožji postopki preverjanja zaposlenih, okrepljeni varnostni nadzori in dodatno usposabljanje osebja. Primer Doel 4 danes služi kot referenčni primer v smernicah IAEA in OECD/NEA na področju preprečevanja notranjih groženj in krepitve jedrske varnostne kulture (ang. *nuclear security culture*) (Latré, E., 2022), (OECD, 2017).

[3] Leta 1978 so baskovski aktivisti organizacije ETA v Španiji podstavili in razstrelili **bombo v zadrževalnem hramu jedrske elektrarne** Lemoniz, ki je bila v gradnji. Aktivist – notranji sodelavec – je vnesel eksploziv v objekt in ga postavil v bližini reaktorske posode, kar je povzročilo znatno škodo na primarnem sistemu. Leta 1979 je bila druga bomba podstavljena v turbinski dvorani, leta 1981 so ugrabitelji ubili vodjo elektrarne, leta 1982 pa še glavnega projektnega inženirja. Projekt elektrarne z dvema enotama je bil nato opuščen (Itziar Reguero Sanz, 2022).

[4] Primer **kibernetskega napada na jedrski objekt** je dogodek z zlonamernim računalniškim virusom Stuxnet, odkrit leta 2010, ki je bil usmerjen proti iranskemu jedrskemu programu. Virus je bil izjemno sofisticiran in zasnovan za napad na industrijske nadzorne sisteme (SCADA), ki so jih uporabljali pri jedrski centrifugi v obratu Natanz. Deloval je tako, da je spreminjal hitrost centrifug, hkrati pa prikazoval lažne podatke operaterjem, kar je povzročilo fizično okvaro opreme, ne da bi bil napad takoj zaznan. Stuxnet je pomenil prelomnico v zgodovini kibernetske varnosti, saj je pokazal, da lahko kibernetski napad povzroči dejanske fizične posledice v jedrskem objektu. Dogodek je sprožil globalno razpravo o ranljivosti kritične infrastrukture, o potrebi po krepitvi kibernetske zaščite jedrskih sistemov ter o vlogi mednarodnih smernic in nadzora (IAEA, 2016), (Zetter K., 2014).

Vir: Lastna izdelava

Vojaške jedrske in radiološke izredne razmere

Vojaške jedrske in radiološke izredne razmere zajemajo dogodke, povezane z uporabo in testiranjem, v katerih so vključena jedrska orožja ali drugi radioaktivni materiali v vojaškem kontekstu. Sem sodijo uporaba jedrskega orožja v oboro-

ženih spopadih, nesreče pri skladiščenju, transportu ali rokovanju z vojaškimi jedrskimi materiali, testiranja jedrskih orožij ter fizični ali kibernetski napadi na objekte, v katerih hranijo jedrske in radiološke snovi. Takšni dogodki imajo lahko katastrofalne posledice za prebivalstvo, okolje in mednarodno varnost, saj povzročijo množično kontaminacijo, dolgotrajne zdravstvene učinke in trajno degradacijo okolja.

Mednarodno humanitarno pravo, zlasti Ženevske konvencije in njihovi dodatni protokoli, izrecno prepovedujejo napade na strateške objekte, kot so jedrske elektrarne, raziskovalni reaktorji in objekti za shranjevanje jedrskih materialov, kadar bi takšni napadi lahko povzročili sprostitev nevarnih snovi ali obsežno kontaminacijo. Kljub temu so v sodobnih konfliktih ti objekti pogosto izpostavljeni tveganju vojaških napadov, sabotaž in kibernetskih groženj, kar predstavlja resno kršitev mednarodnega prava in zahteva okrepljeno vlogo mednarodnih organizacij pri njihovem nadzoru in zaščiti (Joyner, D. H., 2009).

Člen 56 Dopolnilnega protokola I k Ženevskim konvencijam iz leta 1977 predstavlja enega najpomembnejših pravnih temeljev varstva civilnega prebivalstva v primeru oboroženih spopadov, ki vključujejo objekte z nevarnimi snovmi oziroma elementi, kot so jedrske elektrarne, jezovi in nasipi. Namen tega določila je preprečiti katastrofalne sekundarne učinke napadov na takšne objekte, ki bi lahko povzročili sproščanje radioaktivnosti, poplave ali druge oblike množičnega uničenja, z neposrednimi in dolgoročnimi vplivi na zdravje ljudi, okolje in gospodarsko infrastrukturo. V kontekstu jedrskih objektov člen 56 izpostavlja, da jedrske elektrarne ne smejo biti predmet napadov, tudi kadar imajo vojaško strateško vrednost, če bi napad lahko povzročil sproščanje nevarnih snovi in s tem hude izgube med civilnim prebivalstvom. S tem se krepi načelo sorazmernosti in diskriminacije ciljev, ki je temelj mednarodnega humanitarnega prava (ICRC, 1977).

Aktualni konflikti, kot je vojna v Ukrajini (2022–2025), so ponovno opozorili na pomen tega člena. Oboroženi spopadi v bližini jedrske elektrarne Zaporožje, največje v Evropi, so povzročili resno zaskrbljenost IAEA in OZN, saj ogrožajo jedrsko varnost in pomenijo potencialno kršitev člena 56. Tovrstne razmere poudarjajo potrebo po operativnih mehanizmih za nadzor in uveljavljanje zaščite jedrskih objektov ter po krepitvi mednarodnih instrumentov, ki bi omogočili hitrejše odzivanje in zaščito civilistov v primerih, ko so jedrski ali radiološki viri ogroženi (IAEA, 2022), (UN, 2022).

Med konfliktom junija 2025 sta Izrael in ZDA bombardirala tri ključne iranske jedrske lokacije – Fordov, Natanz in Isfahan – z »bunker buster« bombami in raketami Tomahawk, v okviru operacije, ki so jo ZDA poimenovale Operation Midnight Hammer. Izraelski napadi so se začeli že 13. junija, ZDA pa so se akciji pridružile 22. junija. Po navedbah Reutersa so bili objekti, ki so bili tarče,

del iranskega deklariranega jedrskega programa in so bili pod nadzorom IAEA. Ta dogodek predstavlja sodoben primer vojaškega napada na objekte, ki lahko sprožijo jedrske nevarnosti, kar neposredno izziva načela mednarodnega humanitarnega prava, kot je člen 56 Dopolnilnega protokola I, ki prepoveduje napade na objekte, ki vsebujejo nevarne snovi, kadar ti napadi lahko povzročijo hude izgube med civilnim prebivalstvom (Arms Control Association, 2025).

V kriznem upravljanju tovrstnih razmer so ključni diplomatski, tehnični, vojaški in humanitarni odzivi, ki morajo biti medsebojno usklajeni. Poleg zaščite civilnega prebivalstva in omejevanja širjenja kontaminacije ti odzivi vključujejo tudi zagotavljanje varnosti reševalnih enot, obnavljanje kritične infrastrukture, dekontaminacijo ter spremljanje zdravstvenih in psiholoških posledic. Največji izziv kriznega upravljanja v takšnih razmerah je dejstvo, da so motene ključne funkcije kritične infrastrukture – komunikacija, oskrba, energetika in zdravstvo – ter da je celotna družba izpostavljena izjemnemu stresu, kar močno otežuje učinkovito odzivanje in koordinacijo.

V primeru napada z jedrskim orožjem je bistveno, da so odzivni mehanizmi zasnovani na načelih pripravljenosti, zaščite in hitre mobilizacije virov. Po priporočilih Mednarodne komisije za zaščito pred sevanji (ICRP) in IAEA vključuje odziv med drugim iskanje zaklonišč, zaščito dihal, preprečevanje zaužitja kontaminirane hrane in vode, hitro evakuacijo z radioaktivnih območij in zdravstveno oskrbo poškodovanih. Prav tako je poudarjena potreba po usposabljanju prvega odziva za delovanje v razmerah radioaktivne kontaminacije ter vzpostavitev čezmejnih mehanizmov za pomoč in izmenjavo informacij, saj posledice jedrskega napada presegajo nacionalne okvire.

Pomembno vlogo pri mednarodnem odzivu imajo OZN, IAEA, WHO in druge organizacije, ki zagotavljajo tehnično in humanitarno podporo, nadzor nad radioaktivnostjo in pomoč prizadetim državam. Sočasno Pogodba o neširjenju jedrskega orožja (NPT) in Pogodba o celoviti prepovedi jedrskih poskusov (CTBT) ostajata temeljna instrumenta za zmanjševanje tveganj, povezanih z vojaško uporabo jedrskih tehnologij, ter za krepitev globalne jedrske varnosti.

Tabela 5: Vojaške jedrske in radiološke izredne razmere: Izvor, vpliv, posledice, razsežnosti in primeri

Kategorija izredne razmere	Vojaške jedrske in radiološke izredne razmere
Izvor/Opis	Uporaba ali prisotnost jedrskih in radioloških materialov ter naprav v vojaških operacijah ali hibridnih konfliktih, ki lahko povzročijo obsežne varnostne, humanitarne in okoljske posledice.
Obseg vpliva	Lokalni do mednarodni obseg – od omejenih območij (bojišča, mesta) do širših posledic ob jedrski eksploziji ali razpršitvi materiala.
Vrste posledic	Biološki učinki ionizirajočega sevanja (akutni sevalni sindrom pri visokih dozah). Dolgotrajne zdravstvene posledice (rak, kronične bolezni). Kemična in toksična tveganja pri uporabi urana (težke kovine). Psihosocialni učinki, migracije, gospodarska škoda. Okoljske posledice: kontaminacija tal, vode, biotskih verig.
Časovne razsežnosti	Od neposrednih (ure, dnevi), ob eksplozivnih dogodkih, do desetletij ali več pri sanaciji in zdravstvenih posledicah; učinki lahko trajajo desetletja.
Značilni primeri	Osiromašeni uran (uporaba v municiji, kontaminacija bojišč, primer Kosovo).[1] Jedrske bombe in jedrsko orožje (zgodovinski primeri uporabe in testi, primer Semipalatinsk, Kazahstan).[2] Radiološki viri, uporabljeni kot orožje (RDD, RED), primer radiološke razpršilne naprave v Moskvi, 1995.[3]

Vir: Lastna izdelava

Tabela 6: Izbrani primeri vojaških jedrskih in radioloških izrednih razmer

Izbrani primeri vojaških jedrskih in radioloških izrednih razmer
[1]**Osiromašeni uran** (DU – depleted uranium), stranski produkt obogatitve urana, se zaradi visoke gostote in prodorne moči uporablja v vojaškem protioklepnem strelivu. Med vojaško intervencijo zveze NATO v Jugoslaviji leta 1999 je bilo na Kosovu po ocenah IAEA in Programa Združenih narodov za okolje (UNEP) izstreljenih približno 10 ton DU-streliva, kar je povzročilo lokalno kontaminacijo tal, prahu in vode. Čeprav meritve niso pokazale neposrednih zdravstvenih učinkov, so bila izpostavljena območja dolgotrajno okoljsko obremenjena, zlasti zaradi aerosolov uranovega oksida, ki lahko vstopajo v dihalne poti in prehransko verigo. UNEP in IAEA sta v poročilih priporočila čiščenje kontaminiranih območij, spremljanje zdravja prebivalstva in transparentno komuniciranje o tveganjih, primer Kosovo pa je postal izhodišče za oblikovanje mednarodnih smernic o ravnanju ob bojiščni kontaminaciji z osiromašenim uranom (United Nations Environment Programme, 2000).

[2] Na jedrskem poligonu v Kazahstanu je Sovjetska zveza med letoma 1949 in 1989 izvedla več kot 450 **jedrskih poskusov**, od katerih je bil prvi, RDS-1, izveden 29. avgusta 1949 kot del začetka sovjetskega jedrskega programa. Testiranja so vključevala atmosferske, površinske in podzemne eksplozije, ki so povzročile obsežno radioaktivno kontaminacijo in hude zdravstvene posledice pri lokalnem prebivalstvu, vključno s povečano pojavnostjo raka, prirojenih napak in genetskih motenj. Po ocenah IAEA, WHO in UNSCEAR je to območje še danes med najbolj kontaminiranimi na svetu. Leta 1991 je Kazahstan poligon uradno zaprl in postal pomemben pobudnik mednarodne prepovedi jedrskih poskusov (CTBT), s čimer se je iz žrtve jedrskih testov preobrazil v simbol razorožitve in miroljubne uporabe jedrske energije (IAEA, 1998), (United Nations Scientific Committee on the Effects of Atomic Radiation (2000).

[3]Leta 1995 so čečenski uporniki v moskovskem parku namestili **radiološko razpršilno napravo** (RDD) z virom cezija-137, pritrjenim na eksploziv, in javno razkrili lokacijo naprave – dogodek se ni končal z eksplozijo, vendar velja za prvi znani primer grožnje z uporabo radiološkega orožja v urbanem okolju, ki je opozoril na realno možnost radiološkega terorizma in spodbudil razvoj mednarodnih varnostnih standardov za nadzor radioaktivnih virov. (IAEA, 2006), (United Nations Office on Drugs and Crime, 2008)

Vir: Lastna izdelava

Upravljanje jedrskih ali radioloških izrednih razmer

Zaščita pred sevanji

Učinkovito upravljanje jedrskih ali radioloških izrednih razmer temelji na načelih zaščite pred sevanji, kot jih določa Mednarodna komisija za radiološko varstvo (ICRP). Ta načela – upravičenost, optimizacija in omejevanje izpostavljenosti – predstavljajo etično in strokovno podlago za odločanje o zaščitnih ukrepih ter za vzpostavitev ravnotežja med zdravstvenimi, družbenimi in gospodarskimi vidiki kriznega odziva (International Commission on Radiological Protection, 2007), (IAEA, 2015).

- Upravičenost (ang. *justification*) – noben ukrep ali dejavnost, ki povzroča izpostavljenost sevanju, se ne sme izvajati, če ne prinaša več koristi kot škode.
- Optimizacija (ang. *optimization*) – izpostavljenost je treba vzdrževati na čim nižji razumni ravni (načelo ALARA – As Low As Reasonably Achievable), ob upoštevanju ekonomskih in družbenih dejavnikov.

- Omejevanje odmerkov (ang. *dose limitation*) – skupni odmerek oziroma izpostavljenost posameznika ne sme preseči določenih mejnih vrednosti, ki zagotavljajo sprejemljivo raven tveganja.

Slika 1: Načela zaščite pred sevanji

Vir: Lastna izdelava s pomočjo ChatGPT, OpenAI, 2025

Ta načela se uporabljajo ne le pri odločanju o zaščitnih ukrepih za prebivalstvo, temveč tudi pri zagotavljanju varnosti reševalcev in drugih prvih posredovalcev, ki so lahko izpostavljeni sevanju med izvajanjem svojih nalog (IAEA, 2006).

Varstvo pred sevanji je neločljiv del celovitega kriznega upravljanja v primerih jedrskih in radioloških izrednih razmer. Sistem vključuje pet medsebojno povezanih faz: oceno tveganja, načrtovanje ukrepov, odziv, sanacijo (obnovo) in evalvacijo. Vsaka faza vključuje jasno opredeljene zaščitne ukrepe, katerih glavni cilj je varovati prebivalstvo, okolje in premoženje pred radiološkimi tveganji (IAEA, 2006) ter ohraniti ravnovesje med varnostjo in družbenim delovanjem. Pri odločanju o ukrepih je treba upoštevati, da lahko tudi sami ukrepi povzročijo dodatna tveganja in negativne posledice. Na primer, odločitev za evakuacijo zaradi sevanja lahko prebivalce izpostavi drugim nevarnostim – prometnim nesrečam, zdravstvenemu stresu pri bolnikih in oskrbovancih domov za ostarele, psihološki obremenitvi zaradi ločitve od doma ter gospodarskim izgubam zaradi prekinitve dela in zapustitve živali na kmetijah. Zato morajo biti zaščitni ukrepi vedno upravičeni, etični, sorazmerni in optimizirani glede na celotno tveganje, ki ga prinašajo, ter glede na njihove kratkoročne in dolgoročne posledice za posameznika in družbo. Medsebojna odvisnost med radiološko in družbeno-politično-gospodarsko oceno je tako ključnega pomena za izbiro ustreznih ukrepov.

Ukrepi za zaščito prebivalstva v primeru izpostavljenosti sevanju so lahko različni, vendar vsi temeljijo na treh osnovnih akcijah: zmanjšanju časa izpostavljenosti, povečanju razdalje od vira sevanja in uporabi zaščite.

Ti ukrepi pa pogosto niso zadostni, zato se izvajajo tudi dodatni zaščitni ukrepi. Na primer, za zaščito ščitnice pred radioaktivnim jodom (I-131), ki se lahko sprosti med jedrskimi nesrečami ali eksplozijami, se uporablja kalijev jodid (KI). Če se zaužije ob pravem času, kalijev jodid nasiči ščitnico s stabilnim jodom in s tem prepreči absorpcijo škodljivega radioaktivnega joda, kar zmanjša tveganje za nastanek raka ščitnice in drugih bolezni, povezanih z izpostavljenostjo sevanju (van Deventer idr., 2012).

Nekateri možni zaščitni ukrepi so prikazani v preglednici v nadaljevanju. Potrebno pa je poudariti, da doza sevanja[2], za katero je predviden določen zaščitni ukrep, predstavlja prag, pri katerem se priporoča izvedba ukrepa za zmanjšanje izpostavljenosti. Odločitev o dejanski izvedbi tega ukrepa pa ni izključno radiološka, temveč je odvisna tudi od širših družbenih, političnih in ekonomskih dejavnikov, kot so izvedljivost ukrepa, število prizadetih oseb, razpoložljiva sredstva in družbeni vplivi sprejetih odločitev (Oughton & al., 2018; Rojas-Palma idr., 2009).

Tabela 7: Predvideni zaščitni ukrepi v primeru dogodka z radioaktivno snovjo

Faza odziva	**Izbrani ukrepi**	**Doza sevanja, za katero je predviden določen ukrep (ICRP, 26/2005)**
Pred izpustom oziroma razpršitvijo radioaktivnosti	Preventivna distribucija **stabilnega joda** (jodna profilaksa); (preventivna) **evakuacija.**	Jodna profilaksa (če je prisoten radioaktiven jod), 100 mSv (učinkovnega odmerka) v enem tednu.
Takojšnja faza (po razpršitvi radioaktivnosti)	**Razvrščanje poškodovanih (triaža)** glede na resnost poškodb in stopnjo izpostavljenosti sevanju, **nujna zdravstvena oskrba, spremljanje vitalnih funkcij** ter začetek zdravljenja akutnih poškodb in sevalnih učinkov.	Odmerek še ni določen; predpostavljena možna visoka izpostavljenost – uporaba popolne zaščitne opreme in omejen čas izpostavljenosti (Rojas-Palma idr., 2009).

2 Odvrnljivi odmerek or »avertable dose« je odmerek ionizirajočega sevanja, ki bi ga bilo mogoče preprečiti ali zmanjšati z izvedbo ustreznih zaščitnih ukrepov, kot so evakuacija, zavetje ali jodna profilaksa. Odvrnljivi odmerek se ne meri neposredno, temveč se izračuna kot razlika med dvema ocenama izpostavljenosti: odmerek, ki bi ga posameznik prejel brez zaščitnega ukrepa, in odmerek, ki bi ga posameznik prejel po izvedbi ukrepa. (IAEA, 2015)

Zgodnja faza (kontaminirana atmosfera)	**Evakuacija**; **zavetje** v notranjih prostorih; uporaba **stabilnega joda**; **dekontaminacija** prebivalstva vključuje ukrepe za odstranitev radioaktivne kontaminacije s kože, las in oblačil, kot so temeljito tuširanje, zamenjava kontaminiranih oblačil s čistimi ter po potrebi zdravstveni pregled in meritev radioaktivnosti na telesu. **Zaščitni ukrepi v kmetijstvu** vključujejo ukrepe, kot so prepoved paše na odprtih površinah, omejevanje uporabe lokalno pridelane krme, začasna **prepoved uživanja** kontaminiranih pridelkov ter ukrepi za dekontaminacijo tal in živali.	Zavetje (ang. *sheltering*), 10 mSv (učinkovni odmerek)[3] v dveh dneh.
Vmesna faza (postopno zmanjševanje kontaminacije površin in vegetacije)	**Evakuacija** prebivalcev; trajni **nadzor hrane (IAEA, 1994)**; **omejitev** uživanja določenih prehranskih izdelkov za konzumacijo. **Meritve radionuklidov v telesu** – določanje notranje kontaminacije in ocena prejetega odmerka sevanja.	Začasna evakuacija, 50 mSv (učinkovnega odmerka) v enem tednu. Omejitev uživanja (kontaminirane hrane in vode), 10 mSv (učinkovnega odmerka) v prvem letu.
Pozna faza (dolgotrajna kontaminacija ljudi in okolja)	**Preselitev** prebivalcev; **nadzor hrane**; **dekontaminacija**; **sanacija** okolja; **omejitve konzumiranja ali uporabe določenih izdelkov**; spremembe življenjskega sloga; **zdravstveno spremljanje** izpostavljenih posameznikov ali skupin.	Preselitev (trajna ali daljša premestitev), 1000 mSv skupnega ali 100 mSv (učinkovnega odmerka) v prvem letu.

Vir: Lastna izdelava

3 Učinkovni odmerek (ang. *effective dose*) je mera za biološki učinek ionizirajočega sevanja na človeško telo, ki upošteva vrsto sevanja in občutljivost posameznih organov in tkiv. Enota sivert (Sv) omogoča primerjavo celotne izpostavljenosti in oceno tveganja za škodljive učinke (npr. raka), (Republika Slovenija, Ministrstvo za zdravje. (2019). Pravilnik o sevalni dejavnosti in uporabi virov sevanja (Uradni list RS, št. 76/19). Ljubljana: Ministrstvo za zdravje; International Commission on Radiological Protection (ICRP). (2007). The 2007 Recommendations of the International Commission on Radiological Protection (ICRP Publication 103). Annals of the ICRP, 37(2–4). Oxford: Elsevier.)

Organizacija kriznega upravljanja v radioloških in jedrskih izrednih razmerah

Krizno upravljanje v radioloških in jedrskih izrednih razmerah zahteva natančno usklajevanje med številnimi institucijami, od državnih organov do operativnih služb, saj takšni dogodki vključujejo zdravstvene, okoljske, tehnične in varnostne razsežnosti. Učinkovit odziv temelji na jasni delitvi pristojnosti, hierarhiji odločanja, zanesljivih komunikacijskih poteh ter koordinaciji med lokalno, nacionalno in mednarodno ravnjo. Ključno vlogo imajo specializirane enote, kot so mobilne merilne ekipe, zdravstvene ustanove in komunikacijski centri, katerih delovanje mora biti podprto s standardiziranimi postopki in sprotnim pretokom informacij. V nadaljevanju se bo to podpoglavje osredotočalo zlasti na negotovosti in na komuniciranje, saj ravno učinkovito upravljanje negotovosti in jasna, verodostojna komunikacija predstavljata temelj uspešnega odziva v takšnih kriznih razmerah.

Negotovosti v upravljanju izrednih razmer

Radiološke ali jedrske izredne razmere so pogosto zaznamovane z visoko stopnjo negotovosti, ki se pojavlja v vseh fazah odločanja (Fischhoff & Davis, 2014; Rudski idr., 2011). Razvrstimo jih lahko v naslednje kategorije (Hoti idr., 2021):

- Informacijska negotovost– nanaša se na pomanjkanje, omejen dostop do informacij ali na njihovo preobilje, kar otežuje presojanje, katera informacija je ključna ter katerim podatkom in virom je mogoče zaupati.
- Negotovost presoje – izhaja iz potrebe po uravnoteženju različnih možnosti in posledic odločitev.
- Negotovost odločanja – povezana je z izbiro med več možnostmi in določanjem prednostnih ukrepov.
- Izvedbena negotovost – nanaša se na vprašanje, kako sprejete odločitve učinkovito izvesti v praksi.
- Evalvacijska negotovost – izhaja iz spremljanja rezultatov in težav pri ocenjevanju učinkov sprejetih ukrepov.

Analize vaj in dejanskih dogodkov so pokazale, da negotovosti izvirajo iz znanstvenih, tehničnih, organizacijskih, komunikacijskih in družbenih razlogov (Hoti idr., 2021; Perko & Martell, 2020). Najpogostejše so negotovosti, povezane z odločanjem o zaščitnih ukrepih – zlasti glede obsega evakuacij, prioritet pri zaščiti

prebivalstva in ocene resnosti dogodka. Odločevalci se pri tem soočajo z močnim družbenim in političnim pritiskom ter pogosto nepopolnimi ali protislovnimi podatki. Razlika med predvidenimi scenariji in dejanskimi razmerami dodatno otežuje oceno stopnje kontaminacije, števila prizadetih in obsega potrebnih ukrepov. Negotovosti so izrazite tudi v fazi izvajanja zaščitnih ukrepov, kjer se pojavljajo vprašanja o pravočasnosti, logistiki, usmerjanju prebivalstva in razpoložljivih virih. Tehnične negotovosti vključujejo težave pri določanju časa začetka sproščanja radioaktivnih snovi, razlike v uporabljenih merskih enotah, neskladja med modeli razpršitve in težave z zanesljivostjo komunikacijskih sistemov (Perko, 2015). Zelo pogoste so komunikacijske negotovosti, povezane s pomanjkljivimi ali nasprotujočimi si informacijami med institucijami, nejasnimi navodili, jezikovnimi razlikami in težavami pri razumevanju strokovnih izrazov (Perko idr., 2012). Pomemben izziv je tudi tolmačenje kart razpršitve in razumevanje informacij s strani različnih ciljnih skupin – od lokalnih prebivalcev do mednarodnih akterjev in medijev (Nagy idr., 2020). Pri čezmejnih dogodkih se negotovosti povečajo zaradi razlik v zakonodaji, postopkih in odgovornostih posameznih držav. V mnogih primerih obstaja razkorak med uradnimi načrti in dejanskimi zmožnostmi njihove izvedbe. Pogosto sta prisotna tudi pomanjkanje izkušenega osebja ter nezadostna tehnična in organizacijska podpora. Pomemben vidik predstavljajo družbene in vedenjske negotovosti, saj nikoli ni popolnoma jasno, v kolikšni meri bo prebivalstvo priporočila in zaščitne ukrepe upoštevalo (Turcanu idr., 2020). V praksi se izkaže, da so ti ukrepi pogosto težko izvedljivi ali napačno razumljeni (Malesic idr., 2015). Dodatno se pojavljajo etične dileme, povezane z zaščito ranljivih skupin, ločevanjem družin pri evakuaciji, razkrivanjem informacij o žrtvah ter ravnotežjem med varnostjo in zaščito (Turcanu idr., 2020).

Zato je bistveno, da se negotovosti jasno priznajo in pojasnijo – odprta in iskrena komunikacija namreč krepi verodostojnost institucij, omogoča boljše razumevanje tveganj ter spodbuja zaupanje in sodelovanje prebivalstva pri izvajanju zaščitnih ukrepov (Hoti idr., 2020).

Komuniciranje pred jedrskimi ali radiološkimi izrednimi dogodki, med njimi in po njih

Pretekle jedrske in radiološke nesreče so jasno pokazale, da je komuniciranje eden ključnih izzivov pri obvladovanju izrednih razmer (Perko, 2016; Perko, Martell, idr., 2020). V fazi pripravljenosti na izredni dogodek je cilj komunikacijskih dejavnosti povečati ozaveščenost o zaščitnih ukrepih in vključiti različne deležnike v

oblikovanje načrtov odziva. V zgodnji fazi izrednega dogodka učinkovito komuniciranje omogoča boljše razumevanje in sprejemanje zaščitnih ukrepov, v kasnejših fazah pa podpira sanacijske aktivnosti ter olajša postopno vrnitev v normalno življenje (IAEA, 2015; Perko & Martell, 2020).

Tabela 8: Značilnosti komuniciranja o tveganjih in kriznega komuniciranja v različnih fazah dogodka

Komunikacija	**Komuniciranje o tveganjih v fazi priprav, okrevanja in saniranja**	**Krizno komuniciranje v zgodnji fazi med dogodkom**
Cilj	Zmanjšati negotovost, ohraniti nadzor nad situacijo, okrepiti informirano (so)odločanje, povečati ozaveščenost ter podpreti pripravljenost, odzivanje in okrevanje.	Zagotoviti pravočasen, informiran in razumen odziv javnosti na krizne razmere.
Kdaj	Dolgoročno komuniciranje.	Časovno kratko obdobje, omejeno na krizo.
Glavni komunikator	Neudeležen, nevtralen glede izida/odločitve.	Neposredno vključen.
(De)centralizacija komuniciranja	Več komunikatorjev (decentralizirana komunikacija).	Omejeno število govorcev (koordinirana komunikacija).
Sporočila/Dialog	Dialog.	Sporočila.
Načini komuniciranja	Dvosmerno (večsmerno) komuniciranje.	(Pogosto) enosmerno komuniciranje.
Časovni okvir	Dolgoročno, z manjšim časovnim pritiskom.	Kratkoročno, s časovnim pritiskom.
Okoliščine	Omejen interes in pozornost.	Velik interes in velika pozornost.

Vir: Lastna izdelava

V jedrskih in radioloških izrednih razmerah se javnost sooča s številnimi vprašanji, na katera mora upravljavec dogodka hitro, jasno in verodostojno odgovoriti (Perko, 2014). Čeprav je skupna značilnost vseh tovrstnih dogodkov potencialna izpostavljenost radioaktivnosti, se narava vprašanj javnosti razlikuje glede na vrsto dogodka, njegov obseg, geografsko prizadetost in zaznano tveganje (Vyncke idr., 2017). Zato mora biti komuniciranje takojšnje, ciljno usmerjeno in prilagojeno specifičnim okoliščinam posameznega dogodka (Perko, 2015).

Tabela 9: Pogosta vprašanja v jedrskih in radioloških izrednih dogodkih

Pogosta vprašanja v jedrskih in radioloških izrednih dogodkih
Takojšni varnostni pomisleki
Ali sem v nevarnosti?
Katera območja so prizadeta zaradi radioaktivnega izpusta?
Ali naj se evakuiram ali naj ostanem v zaprtem prostoru?
Kako dolgo naj ostanem v zakloništču ali doma?
Katere ukrepe naj sprejmem za zaščito sebe in svoje družine?
Zdravstveni in medicinski pomisleki
Kakšna so zdravstvena tveganja zaradi izpostavljenosti jodu-131 in ceziju-137?
Kje lahko dobim jodne tablete in kako jih pravilno jemati?
Na katere simptome moram biti pozoren, če sem bil izpostavljen sevanju?
Ali so bolnišnice pripravljene na obravnavo bolezni, povezanih z izpostavljenostjo sevanju?
Ali je varno piti vodo iz pipe ali jesti lokalno pridelano hrano?
Vpliv na okolje
Ali je radioaktivno sevanje onesnažilo zrak, vodo ali tla?
Kako dolgo bo kontaminacija trajala?
Ali bo to vplivalo na kmetijstvo in lokalne prehranske vire?
Kateri ukrepi se izvajajo za omejitev radioaktivnega izpusta?
Uradni ukrepi in odziv
Katere ukrepe izvaja vlada za obvladovanje razmer?
Kdo vodi odziv na izredni dogodek?
Kako pogosto bodo objavljene posodobitve in kje lahko dobim zanesljive informacije?
Ali bo odrejena evakuacija in kam se morajo evakuirani odpraviti?
Dolgoročni pomisleki
Kako bo ta nesreča vplivala na vrednost nepremičnin in poslovanje na prizadetem območju?
Ali bo zagotovljeno dolgoročno zdravstveno spremljanje izpostavljenih oseb?
Kakšne varnostne izboljšave bodo izvedene, da se v prihodnje preprečijo podobne nesreče?

Sodobne jedrske in radiološke nesreče pa prinašajo nove komunikacijske izzive: kako komunicirati znanstvene in upravljavske negotovosti, kako obvladovati informacijski tok na družbenih omrežjih, kako krepiti odpornost proti napačnim

in lažnim informacijam in kako izkoristiti potencial novih tehnologij, vključno z umetno inteligenco.

Komuniciranje negotovosti v jedrskih in radioloških izrednih razmerah

Komuniciranje negotovosti je ključen del upravljanja radioloških in jedrskih izrednih razmer (Hoti idr., 2021). Negotovost pri upravljanju jedrskih ali radioloških izrednih razmer je treba priznati in o njej odprto komunicirati. Večja kot je negotovost informacij, večja je potreba po komuniciranju (Perko idr., 2020).

Negotovosti je mogoče predstaviti v besedni, številčni, grafični ali digitalni obliki, v nekaterih primerih pa je priporočljivo uporabiti več pristopov hkrati. Komunikacijska orodja in sporočila je treba razviti in preizkusiti že pred nastopom izrednih razmer. Negotovost lahko, na primer, izrazimo z naslednjimi besedami: »predhodne ugotovitve«, »na podlagi trenutnih meritev«, »na podlagi trenutnih spoznanj«, »kot prva ocena«, »potrebne so dodatne meritve«, »obstaja precejšnje zaupanje v …«, »številni strokovnjaki in znanstveniki menijo, da …«, »splošno velja, da …«, »verjetno«, »najverjetneje«, »ni gotovo« in »lahko«, »morda«, »zdi se, da«. Tudi vizualna orodja, kot so zemljevidi razpršitve radioaktivnosti, naj vključujejo legende in označbe negotovosti (npr. z uporabo bolj prosojnih in bolj barvno nasičenih delov, oznako možnih napak pri meritvah), saj s tem pomagajo pri razumevanju negotovosti in odločanju (Perko idr., 2020).

Sodobna tehnologija ima pomembno vlogo pri komuniciranju negotovosti. Mobilne aplikacije v nekaterih državah že omogočajo hitro opozarjanje prebivalstva, vendar morajo biti vnaprej metodološko preizkušene in prilagojene lokalnim potrebam, sicer sporočila lahko povzročijo dodatno negotovost. Sporočila morajo vsebovati bistvene informacije o dogodku, o negotovostih (npr. »sproščanje radioaktivnosti še ni potrjeno«) in priporočene ukrepe. Pri razlaganju zaščitnih ukrepov je priporočljivo uporabljati pozitivne formulacije (npr. »pijte ustekleničeno vodo« namesto »ne pijte vode iz pipe«), saj takšen pristop prispeva k boljšemu razumevanju in upoštevanju navodil.

Komuniciranje prek množičnih medijev

Množični mediji in digitalne platforme ponujajo izjemne priložnosti za učinkovito krizno komuniciranje. Omogočajo sočasno doseganje velikega števila ljudi, povečujejo razumevanje zaščitnih ukrepov in pomagajo ohranjati zaupanje

javnosti v institucije, odgovorne za krizno upravljanje (Perko, 2016). Z razvojem novih komunikacijskih tehnologij, kot so družbena omrežja in digitalna orodja za spremljanje odzivov, se odpira možnost za bolj interaktivno, pregledno in vključujočo komunikacijo v izrednih razmerah (Jaeger idr., 2007). Hkrati pa se je komunikacija razvila v večsmeren, hiter in pogosto nekoordiniran proces, v katerem informacije krožijo med različnimi komunikatorji – od vladnih institucij, strokovnih organizacij in medijev do posameznikov in nevladnih skupin. Takšna dinamika povzroča poplavo informacij, pogosto tudi napačnih, zaradi katere javnost pogosto težko presodi, katerim informacijam lahko zaupa in katerim ne (Prezelj idr., 2016). Pandemija covida-19 je tipičen primer tovrstne kakofonije (Martell idr., 2022).

Zato morajo komunikatorji v jedrskih in radioloških izrednih razmerah aktivno spremljati vse relevantne akterje, hitro popravljati napačne informacije in dopolnjevati nepopolne podatke. Čeprav družbena omrežja omogočajo hitro širjenje sporočil in interaktivno komunikacijo, lahko postanejo tudi orodje manipulacije, širjenja strahu in negotovosti, kar povečuje pritisk na krizne komunikatorje ter zahteva dodatna znanja, sredstva in usposabljanje.

Vloga napačnih in lažnih informacij v jedrskih in radioloških krizah

V času družbenih omrežij, spletnih forumov in hitro razvijajoče se umetne inteligence postaja komuniciranje v jedrskih in radioloških izrednih razmerah izjemno kompleksno. Lažne ali zavajajoče informacije – od napačnih informacij (nenamerno zavajajoče vsebine), lažnih informacij (namerno zavajajoče vsebine), govoric in propagande, do tujega manipuliranja z informacijami in vmešavanjem (ang. *Foreign Information Manipulation and Interference- FIMI*), (Wardle, 2018) – vse bolj vplivajo na zaznave javnosti in sprejemanje odločitev v ključnih momentih kriznega upravljanja. Pojav lažnih novic, napačnih interpretacij in namernih manipulacij lahko resno ogrozi učinkovitost zaščitnih ukrepov in zniža zaupanje javnosti v strokovne institucije.

Raziskave o tovrstnih informacijah lahko razdelimo v tri dopolnjujoče se pristope:

1) Na učinku temelječi pristopi (ang. *impact-based approaches*) preučujejo, kako napačne informacije vplivajo na prepričanja in vedenje, zakaj so nekatere skupine občinstva bolj dovzetne in katere psihološke intervencije zmanjšujejo njihovo ranljivost (Ecker idr., 2022).

2) Na kontekstu temelječi pristopi (ang. *context-based approaches*) umeščajo napačne informacije v širše komunikacijske, družbene in kulturne ekosisteme – analizirajo, komu ljudje zaupajo, kako razumejo nasprotujoče si trditve in kateri institucionalni konteksti oblikujejo njihovo zaznavo verodostojnosti (Wardle, 2023; Altay idr., 2023).
3) Na tveganju oziroma nevarnosti temelječi pristopi (ang. *hazard-based approaches*) obravnavajo napačne informacije kot tveganje samo po sebi, pri čemer poudarjajo njihovo razširjenost in viralno naravo (Vosoughi idr., 2018).

V praksi se upravljavci kriznih situacij na napačne informacije najpogosteje odzivajo s tremi glavnimi strategijami:

i) Moderiranje vsebin omejuje vidnost ali širjenje zavajajočih informacij, tako da jih brišemo, označimo ali omejujemo objave in račune, ki kršijo določene standarde.
ii) Razkrivanje oziroma preverjanje dejstev (ang. *debunking, fact-checking*) pomeni odzivno popravljanje napačnih trditev po njihovi objavi, pri čemer se z dejstvi pojasni, zakaj so določene trditve napačne ali zavajajoče.
iii) Predhodno preprečevanje lažnih informacij (*prebunking*), ki temelji na teoriji psihološke inokulacije (McGuire, 1961), predstavlja proaktiven pristop. Posameznike vnaprej seznanja z oslabljenimi različicami zavajajočih trditev in jim ob tem pojasni uporabljene manipulativne tehnike, kar krepi njihovo odpornost proti prihodnjim podobnim oblikam napačnih informacij.

Po ugotovitvah Balog-Waya in McComas (2024) pa ti pristopi tovrstne informacije še vedno razumejo preveč poenostavljeno – obravnavajo jih kot samostojen problem napačnih informacij, ne pa kot pojav, ki je neločljivo povezan s širšim družbenim in komunikacijskim kontekstom. Napačne informacije ne nastajajo zgolj zaradi pomanjkanja znanja, temveč v procesu, kjer se prepletajo sporočila, interesi pošiljateljev, delovanje medijev in interpretacije prejemnikov. V takšnem okolju je komuniciranje dinamičen proces, v katerem je treba razumeti tudi družbene odnose moči, kognitivne pristranskosti in zaznave tveganj.

Poenostavljeni, enosmerni pristopi, ki komunikacijo razumejo kot prenos informacij od strokovnjakov k pasivni javnosti, se pogosto izkažejo za neučinkovite. Poskusi »popravljanja napačnih informacij« brez razumevanja družbenega ozadja in psiholoških mehanizmov, ki oblikujejo odzive ljudi, lahko celo poglobijo nezaupanje (Bostrom idr., 1994). Ljudje informacije namreč presojajo skozi lastne izkušnje, vrednote, čustva in stopnjo zaupanja v institucije. Zato učinkovito krizno komuniciranje zahteva prehod od informativnega modela k interaktivnemu, ki temelji na zaupanju, verodostojnosti in odprtem priznavanju negotovosti.

Strokovnjaki morajo poleg dejstev jasno izkazati tudi svojo transparentnost in etično odgovornost, saj javnost verodostojnost informacij pogosto presoja glede na zaupanje v vir in namen komunikatorja.

V jedrskih in radioloških nesrečah se ljudje pogosto zanašajo na osebne vire informacij – prijatelje, lokalne voditelje ali spletne skupnosti – ki jih dojemajo kot bolj dostopne in verodostojne od uradnih institucij. Zato zgolj zavračanje napačnih informacij ni zadostno. Ključno je vzpostaviti dvosmerno in večsmerno komunikacijo, ki spodbuja dialog med oblastmi, strokovnjaki, mediji in javnostjo že v fazi priprav na izredne razmere. Takšen pristop omogoča, da se javnosti ne dojema kot pasivnega prejemnika informacij, temveč kot aktivnega partnerja pri oblikovanju razumevanja tveganj in zaščitnih ukrepov. Vključevanje različnih deležnikov v komunikacijski proces – preko javnih razprav, fokusnih skupin ali interaktivnih digitalnih platform – krepi občutek legitimnosti in zmanjšuje prostor za širjenje lažnih informacij (Balog-Way & McComas, 2024).

Končni cilj komuniciranja v jedrskih in radioloških krizah ni zgolj preprečevanje širjenja napačnih informacij, temveč krepitev družbene odpornosti in zaupanja. Takšna komunikacijska kultura temelji na znanstveno utemeljenih, preglednih in etično odgovornih praksah, ki prebivalstvo spodbujajo k preverjanju, razumevanju in kritičnemu presojanju informacij. Le s takšnim pristopom je mogoče zagotoviti učinkovito izvajanje zaščitnih ukrepov, zmanjšati družbene in psihološke posledice in ohraniti zaupanje v institucije, odgovorne za varnost in zaščito prebivalstva med izrednimi razmerami.

Uporaba umetne inteligence pri kriznem komuniciranju

Umetna inteligenca (UI) postaja nepogrešljivo orodje pri upravljanju jedrskih in radioloških izrednih razmer, saj omogoča hitrejše odločanje, učinkovitejše komuniciranje in boljše razumevanje družbenih odzivov (Ogie idr., 2018). Zmožnost UI za analizo velikih količin podatkov v realnem času podpira krizne komunikatorje pri prepoznavanju trendov, razpoloženja javnosti in širjenja lažnih in napačnih informacij (Pascual-Presa & Garcia-Orosa, 2024; Yang idr., 2024).

a) Analiza podatkov in vpogled v družbeno dinamiko: Orodja, ki temeljijo na umetni inteligenci, omogočajo spremljanje pogovorov na javno dostopnih družbenih omrežjih in analizo razpoloženja javnosti (ang. *sentiment analysis*) v realnem času. Takšne analize omogočajo pravočasno prilagajanje komunikacijskih strategij, prepoznavanje širjenja napačnih informacij in boljše razumevanje javnih odzivov.

b) Samodejno komuniciranje in chatboti: UI-podprti chatboti omogočajo takojšnje odzive in pomoč prebivalcem, odgovarjajo na rutinska vprašanja in zagotavljajo preverjene informacije. Na ta način prispevajo k hitri, pregledni in neprekinjeni komunikaciji v času izrednih razmer, ko so informacije najpomembnejše.
c) Orodja za zaznavanje tveganj in dezinformacij: Sistemi umetne inteligence omogočajo zaznavanje nenavadnih vzorcev v spletni komunikaciji, zgodnje prepoznavanje in spremljanje širjenja lažnih vsebin. Tako podpirajo pravočasno ukrepanje in zaščito institucionalne verodostojnosti.
d) Samodejno ustvarjanje vsebin: Umetna inteligenca lahko pomaga pri pripravi prilagojenih sporočil, povzetkov, grafičnih predstavitev in prevodov, kar omogoča bolj relevantno, razumljivo in dostopno komuniciranje z različnimi ciljnimi skupinami.
e) Spremljanje (dez)informacij in globalnih dogodkov: Napredne platforme umetne inteligence organizacijam omogočajo spremljanje svetovnih dogodkov in analizo njihovega vpliva na percepcijo tveganja, kar prispeva k boljšemu strateškemu odločanju in kriznemu načrtovanju.
f) Personalizirano komuniciranje: S pomočjo analize vedenjskih vzorcev, preferenc in odzivov javnosti UI omogoča bolj ciljno usmerjene in učinkovite komunikacijske pristope, kar povečuje zaupanje in sodelovanje javnosti v kriznih razmerah.

Kljub številnim prednostim pa uporaba umetne inteligence v kriznem komuniciranju prinaša tudi številne izzive in tveganja, kot so: varstvo zasebnosti (obdelava osebnih podatkov brez soglasja), pristranskost algoritmov, ki lahko vpliva na interpretacijo podatkov, pomanjkanje človeškega stika pri občutljivih vsebinah, možnost napačne interpretacije avtomatiziranih sporočil, tehnološka odvisnost in omejen nadzor nad procesi, pravna in etična vprašanja v zvezi z odgovornostjo za napačne odločitve. Za uspešno integracijo umetne inteligence v krizno upravljanje je zato ključnega pomena, da so sistemi transparentni, etično utemeljeni, preverjeni s strani strokovnjakov in vedno podprti s človeškim nadzorom.

Zaključek

Izredne razmere, ki zahtevajo krizno upravljanje na področju jedrske in radiološke varnosti, lahko glede na njihov izvor razdelimo v tri temeljne skupine. Mednje sodijo nenamerno povzročene razmere, kot so tehnične okvare, nesreče

ali incidenti pri ravnanju z jedrskimi in radiološkimi viri, namerno povzročene razmere, povezane z zlonamernimi dejanji, kot so sabotaže, kibernetski napadi ali uporaba radioloških in jedrskih naprav v teroristične namene, in vojaške razmere, ki vključujejo uporabo ali grožnjo z uporabo jedrskega orožja in drugih sredstev z radiološkimi učinki. Razumevanje teh treh kategorij je ključno za vzpostavitev učinkovitih mehanizmov preprečevanja, pripravljenosti in odzivanja v primeru jedrskih in radioloških izrednih dogodkov.

Ionizirajoče sevanje lahko poškoduje biološka tkiva, povzroči genetske spremembe in poveča tveganje za nastanek rakavih obolenj. Zato je zaščita pred sevanjem temeljni del jedrske in radiološke varnosti, ki temelji na načelih časa, razdalje in zaščite. Učinkovit sistem vključuje stalni nadzor nad viri sevanja, usposabljanje osebja, spremljanje doz sevanja ter zakonodajne in tehnične ukrepe. Radioaktivnost pa ima poleg fizičnih tudi psihološke in družbene razsežnosti, saj jo javnost pogosto dojema kot vir strahu, potencialnih katastrofalnih posledic, grožnjo prihodnjim generacijam in kot tveganje, ki je slabo poznano in težko obvladljivo (Slovic, 2012). Prav zaradi teh značilnosti postaja radioaktivnost tudi orodje psihološkega in družbenega pritiska, ki ga posamezniki, skupine ali države lahko izkoriščajo za širjenje strahu, manipulacijo z javnim mnenjem ali kot obliko strateškega vpliva v kriznih razmerah. Zato imajo poleg fizičnih posledic tovrstni dogodki tudi pomembne družbene, psihološke in gospodarske razsežnosti, ki lahko dolgoročno zaznamujejo skupnosti in zaupanje javnosti v institucije (Kim idr., 2013; Visschers & Siegrist, 2013). Osnovni cilj priprav in odziva na jedrske in radiološke izredne razmere je preprečevanje ali zmanjševanje škodljivih učinkov sevanja na ljudi, okolje in premoženje ter zagotavljanje hitrega, strokovnega in usklajenega ukrepanja v vseh fazah izrednega dogodka. Posebna pozornost je namenjena zaščiti in podpori ekipam prvih posredovalcev, ki imajo ključno vlogo pri začetnem odzivu in stabilizaciji razmer (Maeda, 2017), pri čemer ne smejo biti izpostavljeni sevanju nad dovoljenim učinkovnim odmerkom. Učinkovito krizno upravljanje pa presega tehnične in radiološke ukrepe – temelji na vzpostavljanju zaupanja, obvladovanju negotovosti in zagotavljanju verodostojne ter pravočasne komunikacije.

V sodobnem okolju, zaznamovanem z množico komunikacijskih kanalov in hitrim širjenjem informacij, se krizno komuniciranje sooča z vse večjimi izzivi, kar zahteva premišljene, usklajene in strokovno podprte pristope. Razmah družbenih omrežij je povzročil izjemno hitro širjenje informacij, med katerimi so mnoge nepreverjene, napačne ali namerno zavajajoče. Takšno okolje otežuje razlikovanje med zanesljivimi in lažnimi viri, spodkopava zaupanje javnosti v uradne institucije in povečuje občutek negotovosti. V kombinaciji s kompleksnostjo radioloških tveganj, znanstvenimi nejasnostmi in čustvenimi odzivi prebivalstva to

predstavlja enega največjih izzivov sodobnega kriznega upravljanja – kako učinkovito, pravočasno in verodostojno komunicirati v svetu, v katerem se negotovost in informacijski kaos prepletata.

Viri in literatura

Allcott, H., & Gentzkow, M. (2017). Social Media and Fake News in the 2016 Election. The Journal of Economic Perspectives, 31(2), 211–235. http://www.jstor.org/stable/44235006

Altay, S., Berriche, M., & Acerbi, A. (2023). Misinformation on Misinformation: Conceptual and Methodological Challenges. Social Media + Society, 9(1). https://doi.org/10.1177/20563051221150412

Arms Control Association. (2025, July). Israel and U.S. strike Iran's nuclear program. Arms Control Today. Retrieved from https://www.armscontrol.org/act/2025-07/news/israel-and-us-strike-irans-nuclear-program

Bostrom, A., Atman, C. J., Fischhoff, B., & Morgan, M. G. (1994). Evaluating risk communications: completing and correcting mental models of hazardous processes, Part II. Risk Anal, 14(5), 789–798.

Dubreuil, G. H., Lochard, J., Girard, P., Guyonnet, J. F., Le Cardinal, G., Lepicard, S., Livolsi, P., Monroy, M., Ollagnon, H., Pena-Vega, A., Pupin, V., Rigby, J., Rolevitch, I., & Schneider, T. (1999). Chernobyl post-accident management: The ETHOS project [Article]. Health Physics, 77(4), 361–372.

Ecker, U.K.H., Lewandowsky, S., Cook, J. et al. The psychological drivers of misinformation belief and its resistance to correction. Nat Rev Psychol 1, 13–29 (2022). https://doi.org/10.1038/s44159-021-00006-y

EC. (2017). Science for disaster risk management 2017: Knowing better and losing less. EC, DG for JRC.

Fischhoff, B., & Davis, L. (2014). Communicating scientific uncertainty. National Academy of Sciences of the United States of America

Friedman, S. M. (2011). Three Mile Island, Chernobyl, and Fukushima: An Analysis of Traditional and New Media Coverage of Nuclear Accidents and Radiation [Article]. Bulletin of the Atomic Scientists, 67(5), 55–65. https://doi.org/10.1177/0096340211421587

Havenaar, J. M., de Wilde, E. J., van den Bout, J., Drottz-Sjöberg, B. M., & van den Brink, W. (2003). Perception of risk and subjective health among victims of the Chernobyl disaster. Social Science & Medicine, 56(3), 569–572.

Hoti, F., Perko, T., Tafili, V., Sala, R., Zeleznik, N., Tomkiv, Y., Turcanu, C., Thijssen, P., & Renn, O. (2021). Knowing the unknowns: Uncertainties during radiological emergencies. International Journal of Disaster Risk Reduction, 59, 102240. https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2021.102240

Hoti, F., Perko, T., Thijssen, P., & Renn, O. (2020). Radiation risks and uncertainties: a scoping review to support communication and informed decision-making. J Radiol Prot, 40(2), 612–632. https://doi.org/10.1088/1361-6498/ab885f

Health Protection Agency. (2007). Polonium-210 poisoning in London: Public health report. London: HPA.

HERCA, European Nuclear Safety Regulators Group. (2012). Stress tests performed on European nuclear power plants in response to the Fukushima accident: Peer review report. Brussels: European Commission.

IAEA. (1988). The radiological accident in Goiania.

IAEA. (1994). Guidelines for Agricultural Countermeasures Following an Accidental Release of Radionuclides. In Technical report series No. 363. Vienna: IAEA.

IAEA. (2002). Preparedness and response for a nuclear or radiological emergency. In GS-R-2, Safety standards. Vienna, Austria: IAEA.

IAEA. (2006). INTERNATIONAL ATOMIC ENERGY AGENCY, Fundamental Safety Principles, Vienna, Austria. IAEA Safety Standards, SF-1.

IAEA. (2007). Safety Glossary; Terminology Used in Nuclear Safety and Radiation Protection.

IAEA. (2011). Final Report of the International Mission on Remediation of Large Contaminated Areas Off-site the Fukushima Dai-ichi NPP (NE/NEFW, Issue.

IAEA. (2012). Lessons Learned from the Response to Radiation Emergencies (1945-2010): Emergency Preparedness and Response (EPR-Lessons Learned 2012, Issue.

IAEA. (2014). Radiation Protection and Safety of Radiation Sources (International Basic Safety Standards, Issue.

IAEA. (2015). Method for Developing a Communication Strategy and Plan for a Nuclear or Radiological Emergency (Emergency Preparedness and Response, EPR Public Communication Plan, Issue.

IEA. (2006). Manual for first Responders to a Radiological Emergency. Vienna

IAEA (2017): Enhancing nuclear security culture in organizations (IAEA Nuclear Security Series No. 7). Vienna: IAEA.

International Atomic Energy Agency. (1998). Radiological conditions at the Semipalatinsk test site, Kazakhstan: Preliminary assessment and recommendations for further study. Vienna: IAEA.

International Atomic Energy Agency. (2006). Combating illicit trafficking in nuclear and other radioactive material. Vienna: IAEA.

International Atomic Energy Agency. (2006). IAEA supports UK authorities in investigation of polonium-210 incident. Vienna: IAEA.;

International Atomic Energy Agency. (2009). Safety framework for nuclear power sources in outer space. Vienna: IAEA.)

International Atomic Energy Agency. (2015). Preparedness and response for a nuclear or radiological emergency (IAEA Safety Standards Series No. GSR Part 7). Vienna: IAEA)

International Atomic Energy Agency. (2015). The Fukushima Daiichi accident: Report by the Director General. Vienna: International Atomic Energy Agency. ISBN 978-92-0-107015-9;

International Atomic Energy Agency. (2016). Computer Security at Nuclear Facilities: Reference Manual. IAEA Nuclear Security Series No. 17. Vienna: IAEA.;

International Atomic Energy Agency. (2020). Lessons learned from transport safety events involving radioactive material: IAEA Safety Reports Series No. 112. Vienna: IAEA.

International Atomic Energy Agency (IAEA). (2022). IAEA Director General Statement on Situation in Ukraine and Zaporizhzhya Nuclear Power Plant. Vienna: IAEA.

ICRC International Committee of the Red Cross (ICRC). (1977). Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), Article 56: Protection of works and installations containing dangerous forces. Geneva: ICRC.

Itziar Reguero Sanz (2022): Terrorismo y miedo en el País Vasco: el chantaje de la central nuclear de Lemóniz en la prensa española (1981–1982). Diacronie. Studi di Storia Contemporanea, (40), Article 3. https://doi.org/10.4000/diacronie.12309

Joyner, D. H. (2009). International Law and the Proliferation of Weapons of Mass Destruction. Oxford: Oxford University Press.

Kim. Younghwan, Kim. Minki, & Kim. Wonjoon. (2013). Effect of theFukushima nuclear disaster on global public acceptance of nuclear energy. Energy policy, 62, 822–828.

Latré, E., Thijssen, P., & Perko, T. (2019). The party politics of nuclear energy: Party cues and public opinion regarding nuclear energy in Belgium. Energy Research & Social Science, 47, 192–201. https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.erss.2018.09.003

Latré, E. (2022). Public opinion and the politics of nuclear energy [Doctoral dissertation, University of Antwerp]. University of Antwerp Institutional Repository.

Maeda, M. (2017). Mental Health Consequences and Social Issues After the Fukushima Disaster. Asia Pacific Journal of Public Health. https://doi.org/https://doi.org/10.1177/1010539516689695

Malesic, M., Prezelj, I., Juvan, J., Polic, M., & Uhan, M. (2015). Evacuation in the event of a nuclear disaster : planned activity or improvisation? International Journal of Disaster Risk Reduction, 12, 102–111. (http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2212420914001241.)

Martell M, Perko T, Zeleznik N, Molyneux-Hodgson S. Lessons being learned from the Covid-19 pandemic for radiological emergencies and vice versa: report from expert discussions. J Radiol Prot. 2022 Jan 18;42(1). doi: 10.1088/1361-6498/abd841.

McGuire, W. J. (1961). Resistance to persuasion conferred by active and passive prior refutation of the same and alternative counterarguments. The Journal of Abnormal and Social Psychology, 63(2), 326–332. https://doi.org/10.1037/h0048344

Nagy A, Perko T, Müller T, Raskob W, Benighaus L. 2020. Uncertainty visualization using maps for nuclear and radiological emergencies. Radioprotection 55(HS1): S197–S203.

OECD Nuclear Energy Agency. (2017). Security of nuclear installations and insider threats. Paris: OECD/NEA.

Ogie, R. I., Rho, J. C., & Clarke, R. J. (2018, 4–7 Dec. 2018). Artificial Intelligence in Disaster Risk Communication: A Systematic Literature Review. 2018 5th International Conference on Information and Communication Technologies for Disaster Management (ICT-DM),

Oughton, D., & al., E. (2018). Recommendations and procedures for preparedness and health surveillance of populations affected by a radiation accident (SHAMISEN project, Issue.

Pascual-Presa, N., & Garcia-Orosa, B. (2024). Impact and use of Artificial Intelligence in risk communication: Challenges and new opportunities. Review of Communicaiton Research, 12, 203–219. https://doi.org/10.52152/RCR.V12.13

Perko, T. (2012). Modelling Risk Perception and Risk Communication in Nuclear Emergency Management: An Interdisciplinary Approach University of Antwerp]. Antwerp, Belgium.

Perko, T. (2014). Radiation risk perception: A discrepancy between the experts and the general population. Journal of Environmental Radioactivity, 133, 86–91.

Perko, T. (2015). How to Communicate about Radiological Risks? A European Perspective. Fukushima Global Communication Programme Working Paper Series, 19, 1–13. https://doi.org/https://i.unu.edu/media/ias.unu.edu-en/news/12850/FGC-WP-19-FINAL.pdf

Perko, T. (2016). Risk Communication in the Case of the Fukushima Accident: Impact of Communication and Lessons to Be Learned. Integr Environ Assess Manag., 12(4), 683–686. https://doi.org/10.1002/ieam.1832

Perko, T., Benighaus, L., Tomkiv, Y., & Wolf, H. V. (2020). Guidance on communicating about uncertainties in nuclear emergency management. Radioprotection, 55, S169–S174.

Perko, T., & Martell, M. (2020). Communicating nuclear and radiological emergencies to the public: how and to what extent are European countries prepared? International Journal of Disaster Risk Reduction, 50. https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2020.101722

Perko, T., Martell, M., & Turcanu, C. (2020). Transparency and stakeholder engagement in nuclear or radiological emergency management. Radioprotection 55, S243 – S248. https://doi.org/https://doi.org/10.1051/radiopro/2020040

Perko, T., Thijssen, P., Turcanu, C., & Van Gorp, B. (2014). Insights into the reception and acceptance of risk messages: nuclear emergency communication. Journal of Risk Research, 17(9), 1207–1232. https://doi.org/10.1080/13669877.2013.875933

Perko, T., Zeleznik, N., Turcanu, C., & Thijssen, P. (2012). Is knowledge important? Empirical research on nuclear risk communication in two countries. Health Phys, 102(6), 614–625. https://doi.org/10.1097/HP.0b013e31823fb5a5

Peters, P. H. (1992). The Credibility of Information Sources in West Germany after the Chernobyl Disaster. Public Understanding of Science, 1(3), 325–343

Prezelj, I., Perko, T., Cantone, M. C., Gallego, E., Tomkiv, Y., & Oughton, D. H. (2016). The limits of public communication coordination in a nuclear emergency: lessons from media reporting on the Fukushima case. Journal of Radiological Protection, 36, 45–63.

Reuters, 2025: Russia tested new nuclear-powered Burevestnik cruise missile, https://www.reuters.com/world/china/russia-tested-new-nuclear-powered-cruise-missile-top-general-says-2025-10-26.

Rojas-Palma, C., Liland, A., Jerstad, A. N., Etherington, G., Perez, M. R., Rahola, T., & Smith, K. (2009). TMT Handbook; Triage, Monitoring and Treatment of people exposed to ionising radiation following malevolent act. Lobo Media AS.

Rudski, J. M., Osei, W., Jacobson, A. R., & Lynch, C. R. (2011). Would you rather be injured by lightning or a downed power line? Preference for natural hazards. Judgment and Decision Making, 6, 314–322. https://doi.org/10.1017/S1930297500001923

Slovic, P. (2012). The perception gap: Radiation and risk. Bulletin of the Atomic Scientists, 68(3), 67-75. https://doi.org/10.1177/0096340212444870

Sjöberg, L., & Drottz, B. M. (1987). Psychological Reactions to Cancer Risks after the Chernobyl Accident [Article]. Medical Oncology and Tumor Pharmacotherapy, 4(3-4), 259–271.

Stiles, D. (2006): A Fusion Bomb over Andalucía: Journal of Cold War Studies, Vol. 8, No. 1, 49–67

Turcanu, C., Sala, R., Perko, T., Abelshausen, B., Oltra, C., Tomkiv, Y., Oughton, D., Liland, A., & Zeleznik, N. (2020). How would citizens react to official advice in a nuclear emergency? Insights from research in three European countries. Journal of Contingency and Crisis Management. https://doi.org/ https://doi.org/10.1111/1468-5973.12327

United Nations. (2022). UN Secretary-General calls for demilitarization of Zaporizhzhia Nuclear Plant. New York: United Nations News.)

United Nations Environment Programme, (2003): Depleted uranium in Kosovo. Post-conflict environmental assessment. UNEP scientific mission to Kosovo, 5–19 November 2000. Geneva (Switzerland).

United Nations Office on Drugs and Crime. (2008). Handbook on the prevention and control of radioactive material theft and sabotage. Vienna: UNODC.

United Nations Scientific Committee on the Effects of Atomic Radiation. (2000). Sources and effects of ionizing radiation: UNSCEAR 2000 report to the General Assembly, with scientific annexes. New York: United Nations.

Van der Meer, K., Lebacq, A. L., Boogers, E., Boden, S., Verstrepen, G., Vanhavere, F., Schröder, J., Camps, J., Rojas Palma, C., Sweeck, L., Perko, T., Majkowski, I., Turcanu, C., & Carlé, B. (2010). Thyroid measurement campaign after an accidental release of 50 GBq 131I in Fleurus, Belgium Third European IRPA Congress on Radiation Protection, Helsinki.

van Deventer, E., del Rosario Perez, E., Tritscher, A., Kazuko, F., & Carr, Z. (2012). WHO's public health agenda in response to the Fukushima Daiichi nuclear accident. Journal of Radiolofical Protection, 32(N119). https://doi.org/https://doi.org/10.1088/0952-4746/32/1/N119

Visschers, V. H. M., & Siegrist, M. (2013). How a Nuclear Power Plant Accident Influences Acceptance of Nuclear Power: Results of a Longitudinal Study Before and After the Fukushima Disaster [Article]. Risk Analysis, 33(2), 333–347. https://doi.org/10.1111/j.1539-6924.2012.01861.x

Vosoughi S, Roy D, Aral S. The spread of true and false news online. Science. 2018 Mar 9;359(6380):1146-1151. doi: 10.1126/science.aap9559. PMID: 29590045.

Vyncke, B., Perko, T., & Van Gorp, B. (2017). Information Sources as Explanatory Variables for the Belgian Health-Related Risk Perception of the Fukushima Nuclear Accident. Risk Analysis, 37, 570–582. https://doi.org/10.1111/risa.12618

Wardle, C. (2018). The Need for Smarter Definitions and Practical, Timely Empirical Research on Information Disorder. Digital Journalism, 6(8), 951–963. https://doi.org/10.1080/21670811.2018.1502047

Wardle, C. (2023). Misunderstanding Misinformation. Issues in Science and Technology, 39(3), 37–40. https://www.jstor.org/stable/27379544

WNISR (2025): World Nuclear Industry Status Report 2025, https://www.worldnuclearreport.org/World-Nuclear-Industry-Status-Report-2025

Yang, C., Jaekuk, L., & Jinzhe, Q. (2024). Crisis Communication in the Age of AI. In T. Coombs (Ed.), Media and Crisis Communication (pp. 23). Routledge.

Zetter, K. (2014). Countdown to Zero Day: Stuxnet and the Launch of the World's First Digital Weapon. New York, NY: Crown Publishers. ISBN 978-0-7704-3619-4.)

Varnostni vidiki kompleksne migracijske krize[1]

Iztok Prezelj

Uvod

Sodobna varnost je postala kompleksen konglomerat različnih varnostnih aktivnosti v povezavi s širokim spektrom varnostnih groženj. Prisilne migracije so zaradi svojih vzrokov (npr. konflikti, vojne, politično preganjanje ipd.) in posledic (npr. nasilje, ranljivost na organizirani kriminal, humanitarna katastrofa ipd.) postale sestavni del varnostnih in obramboslovnih študij. Migrantska kriza, ki se je začela v letu 2015, odraža tri pomembne varnostne dimenzije: (1.) varnostni razlogi za nastanek migracij (predvsem vojna v Siriji), (2.) varnostne značilnosti gibanja velikega števila ljudi v smeri zahodne Evrope in (3.) varnostna tveganja v povezavi z integracijo teh ljudi v ciljno družbo (npr. negativna percepcija s strani domačega večinskega prebivalstva, možnost radikalizacije in celo terorizma ipd.). Tudi če krizo označimo kot humanitarni problem, ni mogoče zanikati pomembnosti teh treh varnostnih dimenzij. Evropa se po drugi svetovni vojni še ni soočila z migrantsko krizo takšnega obsega. Gre za primer gibanja več milijonov ljudi, ki želijo priti v zahodno Evropo preko Sredozemlja, zahodnega Balkana ali (manjšina) preko Rusije. Tovrstna kriza predstavlja velik test za mehanizme kriznega menedžmenta na nivoju posameznih držav in tudi na nivoju EU. Način odzivanja na to krizo pa odraža predvsem stanje duha in stopnjo razvitosti ciljnih in tranzitnih družb ter držav.[2] Z načinom reagiranja na to krizo si kažemo lastno podobo v ogledalu.

1 Prispevek je rezultat raziskovanja v okviru NRP Obramboslovje (P5-0206), ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost RS.

2 S tranzitno državo v tem članku označujemo države, skozi katere se množične migracije pretežno gibljejo v smeri ciljnih držav (npr. Nemčija, Velika Britanija, Švedska ipd.).

Namen tega prispevka je pojasniti varnostne dimenzije kompleksne migrantske krize oziroma migrantskega toka z Bližnjega vzhoda v zahodno Evropo po balkanski poti. Prispevek temelji na tezi, da so varnostni vidiki neločljiv sestavni del velikih prisilnih in prostovoljnih migracijskih gibanj, kar postavi tranzitne in ciljne države pred paradoksalen izziv v zvezi uravnavanjem razmerja med varnostjo in človekovimi pravicami prihajajočega in domačega prebivalstva. Koncept človekove varnosti, ki integrira oba vidika, bi moral pomagati preseči ta izziv, vendar je sama migrantska kriza leta 2015 pokazala, da so vključene države marsikdaj dale prednost potrebi in pravici do varnosti pred drugimi človekovimi pravicami. Pristop v tem članku z drugačnim izhodiščem dopolnjuje že postavljeni koncept dinamičnega migracijsko-varnostnega kontinuuma, ki problematiko prav tako obravnava celovito, saj poudarja potrebo po upoštevanju legitimnih varnostnih potreb migrantov, tranzitnih in ciljnih držav (glej Malešič, 2017).

V prispevku najprej pojasnimo sodobni koncept varnosti, ki poudarja človekovo varnost in skrb za varnost integrira s skrbjo za človekove pravice. Nato pojasnjujemo razumevanje migracij skozi prizmo varnostnih študij (t. i. povezava varnost – migracije), v empiričnem delu pa se osredotoči na varnostne vidike kompleksne migracijske krize iz leta 2015, vključno z odzivanjem Republike Slovenije, in na medijsko poročanje o varnostnih vidikih migracij. Naj na tej točki poudarimo, da se prispevek osredotoča zgolj na varnostne vidike migracijske krize, in ne na druge vidike, ki jih avtor prav tako priznava kot relevantne. Občasno se tako nekateri deli prispevka morda zazdijo relativno ozki, vendar je namen članka proučiti varnostne vidike migracijske krize.

Koncept človekove varnosti kot integracija človekovih pravic in varnosti posameznika

Varnost je v človeški družbi že kmalu postala potreba, vrednota in kulturno-civilizacijska kategorija, ki se nanaša na človekovo eksistenco in tudi na vprašanje kakovosti življenja (glej Grizold, 1999). Varnost razumemo v kontekstu razmerja do groženj, ki nas obdajajo. Sam koncept varnosti je mogoče opredeliti z njegovim nasprotjem, podobno kot ne bi mogli označiti nečesa za svetlo ali veliko, ne da bi to razumeli v zvezi s temnim in majhnim. V tem smislu Roland in Moriarty (1990: 3, 7) ugotavljata, da gre pri varnem sistemu za svobodo od nevarnosti in tveganja oziroma možne škode. Mroz varnost opredeljuje kot relativno odsotnost škodljivih groženj, Wolfers pa meni, da varnost v objektivnem smislu predstavlja mero odsotnosti groženj pridobljenim vrednotam, v subjektivnem smislu pa

pomeni odsotnost strahu, da bodo te vrednote napadene (glej Buzan 1991: 17). To pomeni, da ima vsaka današnja razprava o ogroženosti Evrope svojo objektivno in subjektivno razsežnost.

Po hladni vojni se na varnostnem področju začenja uveljavljati koncept človekove varnosti, za katerega lahko rečemo, da je koncept prihodnosti, saj v razmišljanje o varnosti vnaša dodano vrednost, hkrati pa ne zanika tradicionalnega pristopa k varnosti.[3] Zgolj na ta način je v sodobnem svetu možno celovito odgovarjati na številne izzive, ki zajemajo tako klasične kot tudi številne neklasične grožnje. Ta koncept je bil najprej predstavljen leta 1994 v Poročilu o človekovem razvoju (United Nations Development Programme, 1994), nato pa se je uveljavil v praksi v obliki različnih programov, projektov in politik na nacionalni in mednarodni ravni. Bistvo tega koncepta je v tem, da POSAMEZNIKA (in ne državo) postavlja kot temeljni referenčni objekt varnosti, kar pa je bilo možno zgolj zaradi zmanjšanja nevarnosti vojaškega spopada med obema blokoma po koncu hladne vojne. Fokus varnosti se je tako preusmeril na zaščito ljudi in skupin ljudi pred grožnjami njihovemu preživetju. Poleg manjše nevarnosti medblokovskega konflikta so h krepitvi dimenzij človekove varnosti prispevali še:

- krepitev pomena človekovih pravic in svoboščin,
- naraščanje števila konfliktnih območij, na katerih je bilo prizadetih veliko število ljudi (humanitarne krize),
- vedno večje zavedanje pomena človekovega življenja in blagostanja, globalizacija ipd.

V praksi se kaže velika povezanost med človekovo varnostjo in spoštovanjem človekovih pravic in svoboščin. Razmerje med človekovo varnostjo in človekovimi pravicami je dokaj kompleksno. Bistvo človekove varnosti je v zagotavljanju varnosti za posameznika ob hkratnem spoštovanju človekovih pravic. Treba je poudariti vse večje vzajemno dopolnjevanje konceptov varnosti, razvoja in človekovih pravic, kot je to na globalni ravni utemeljil in zastavil nekdanji generalni sekretar OZN Kofi Anan (glej In Larger Freedom: Towards Development, Security and Human Rights for All. Ney York, 2005). Tako v sodobnem globaliziranem svetu

3 Axworthy (1999) v tem smislu ugotavlja, da koncept človekove varnosti nima namena zamenjati in nadomestiti koncepta tradicionalne varnosti. Oba koncepta predstavljata samo različne predstave, kako odgovarjati na obstoječe grožnje. Osnova koncepta tradicionalne varnosti je suverenost države, medtem ko je osnova koncepta človekove varnosti suverenost posameznika. V bistvu ti dve suverenosti in pravici v sodobnem svetu koeksistirata, poleg tega pa je zaznati tudi procese njunega medsebojnega vplivanja.

razvoja ne moremo uživati brez varnosti in varnosti ne brez razvoja, ne enega ne drugega pa ne brez spoštovanja človekovih pravic. Praksa navedeno korelacijo načeloma potrjuje. Poleg tega pa je treba poudariti, da mnogi razumejo razmerje med varnostjo in človekovimi pravicami napačno, saj ta dva pojava označujejo kot diametralno nasprotna. Če bi bilo slednje res, kako je potem mogoče, da Univerzalna deklaracija o človekovih pravicah (Universal Declaration on Human Rights and Freedoms, 1948) v tretjem členu navaja varnost posameznika in pravico do življenja kot temeljni človekovi pravici.[4] V bistvu gre za to, da morajo sodobne družbe neprestano uravnoteževati različne človekove pravice, v praksi pa to uravnoteževanje očitno niha glede na aktualne dogodke. Če varnostnih dogodkov ni, postanejo pomembnejše druge človekove pravice, ko pa se sprožijo varnostni dogodki (ali tudi samo intenzivne zaznave ogroženosti), se tehtnica nagne v smeri prioritizacije varnosti.

Kompleksnost razmerja med človekovimi pravicami in človekovo varnostjo ponazarja primer boja proti terorizmu. V praksi se kaže, da je boj proti terorizmu povzročil dokaj veliko poseganje v človekove pravice, ki so zagotovljene z ustavami in mednarodnim pravom. Pri tem je treba poudariti, da legalno dovoljeno poseganje v človekove pravice niti ni toliko skrb zbujajoče, kot je ilegalno poseganje v človekove pravice in svoboščine v imenu učinkovitejšega boja zoper terorizem. Navedemo lahko številne primere, ko so varnostni organi v želji po lastni učinkovitosti šli predaleč, hkrati pa so kršili človekove pravice: Guantanamo, Abu Graib, tajni zapori Cie v Evropi in drugod, prekomerno zadrževanje terorističnih osumljencev brez izdaje obtožnice in pravice do obrambe, nelegalno prisluškovanje, predaja terorističnih osumljencev tretjim državam, kjer je mučenje dovoljeno, ipd. Problematičen je tudi pretirano militariziran odziv nekaterih držav na teroristično grožnjo, kar je pripeljalo še do povečevanja terorističnega ogrožanja. Prav fenomen legalnih in ilegalnih migracij se velikokrat obravnava skozi prizmo protiterorizma in je zato izpostavljen vsem vidikom prej opisanih dilem razmerja med varnostjo in drugimi človekovimi pravicami.

Zanimivo je, da večina pristopov k človekovi varnosti izpostavlja državo kot njenega ključnega garanta. Država je načeloma najmočnejši družbeni subjekt, ki ima med drugim tudi legitimno pravico uporabe fizičnega nasilja za zagotavljanje človekove in državne varnosti. Pojavlja pa se vedno več pristopov, ki eksplicitno ali implicitno poudarjajo tudi pomembno vlogo nedržavnih akterjev. Tudi slednji lahko odigrajo pomembno vlogo pri preprečevanju ali zmanjševanju humanitarnih kriz. Pristopi navajajo preventivne in reakcijske ukrepe. Cilj prvih

4 »Everyone has the right to life, liberty and security of person« .

je zmanjšati ranljivost ljudi zaradi širokega spektra ogrožanja, medtem ko so reakcijski ukrepi razumljeni kot sekundarno sredstvo zagotavljanja človekove varnosti. Uporaba sile je zadnji možni način zagotavljanja človekove varnosti (Prezelj, 2008a, 2008b). To pomeni, da je za zagotavljanje človekove varnosti v sodobnih krizah treba oblikovati omrežje med številnimi državnimi, meddržavnimi in nadnacionalnimi (npr. EU) ter nedržavnimi institucijami.

Torej, sklenemo lahko, da je namen koncepta človekove varnosti zagotavljati varnost posameznika v luči čim večjega spoštovanja drugih človekovih pravic, kar v našem primeru zajema tako prebivalce tranzitnih in ciljnih držav kot tudi migrante oziroma begunce.

Povezava varnosti in migracij

Povezanost varnosti in migracij je dokaj kompleksna. To povezanost je treba dobro razumeti v luči globalizacije, ki je pospešila gibanje ljudi po celem svetu. Razvite sodobne države imajo dvojen odnos do gibanja ljudi: po eni strani se predstavljajo kot odprte družbe, po drugi strani pa postavljajo različne meje (npr. vizumske omejitve pri priseljevanju). Po Žabkarju in Malešiču (2014: 7) se številne razprave osredotočajo na varnost držav, v katerih se odvijajo oboroženi spopadi, na varnostne potrebe beguncev samih in na izzive glede integritete in varnosti emigrantskih in imigrantskih držav (v tem smislu, da množične migracije ogrožajo identiteto in kulturo ciljne skupnosti). V tem smislu tudi Terriff, Croft, James in Morgan (1999: 158) po Weinerju navajajo kategorije groženj varnosti, ki jih lahko povzročajo imigranti in begunci:

1) begunci in migranti, ki delujejo proti režimu države svojega izvora;
2) migranti, ki ogrožajo državo/družbo gostiteljico;
3) imigranti kot kulturna grožnja varnosti;
4) begunci in migranti kot socialna in gospodarska grožnja varnosti;
5) izraba imigrantov in beguncev s strani ciljne države proti državi izvora.

Takšne nauke s področja migracij je teoretično tudi širše reflektirala kopenhagenska šola (Buzan, 1991: 123; Waever, 1993: 23). Ključni predstavniki te šole so v tem smislu omenjali družbeno varnost« kot zmožnost družbe, da ohranja svoje značilnosti v spreminjajočih se razmerah ob možnih ali dejanskih grožnjah. »Družbena varnost« konkretno pomeni trajnost ohranjanja tradicionalnih jezikovnih, kulturnih in verskih vzorcev, nacionalne identitete in običajev. Lahko bi jo imenovali tudi identitetna in kulturna varnost, saj je ravno ona nujen predpogoj

za oblikovanje kolektivnega občutka skupnosti, ki pa je osnova za obstoj vsake družbene skupine ali družbe. Identitetna in kulturna nevarnost obstaja, ko katera koli družbena skupina ali družba zazna kak pojav kot grožnjo svoji identiteti in preživetju. Običajno teoretiki kot grožnje kulturni in identitetni varnosti razumejo naslednje pojave (Buzan, Waever, Wilde, 1998: 121; glej tudi Wiberg, 1996: 26): migracije,[5] horizontalno medetnično tekmovanje, vertikalno tekmovanje in »depopulacija«.[6] Pri migracijah gre za spreminjanje identitete družbe in družbenih skupin v družbi/državi gostiteljici zaradi spreminjanja sestave prebivalstva, pri horizontalnem tekmovanju gre za vpliv močnejše družbene skupine na identiteto (jezik, kulturo) šibkejše, pri vertikalnem tekmovanju pa za ogrožanje identitete zaradi procesov integracije (npr. integracija v EU, proces nastajanja držav) ali odcepitve. Human Development Report (United Nations Development Programme, 1994: 31) je za opisane pojave uporabil izraz »skupnostna in kulturna varnost« (»community and cultural security«). Ta koncept je pomemben, saj večina ljudi varnost izpeljuje iz lastne pripadnosti določeni skupini (družini, skupnosti ljudi, organizaciji, etnični ali rasni skupini), ki jim zagotavlja kulturno identiteto in »pomirjevalni nabor vrednot« .

Scheffer (1994: 74) ter Zotova in ostali (2020) ugotavljajo, da je ravno različna identiteta etničnih diaspor tista, ki ogroža družbo/državo gostiteljico in tako lahko povzroča konflikte. Gre tudi za strah, da bodo prišleki ne samo spremenili, ampak tudi uničili dominantno kulturo (Mandel, 1999: 52). Arfi (1998: 152) omenja kolektivni strah prihodnosti, ki lahko dve miroljubni etnični skupini potisne v etnični konflikt. Gre namreč za to, da sprememba identitete določene družbe ali družbene skupine destabilizira ustaljene vzorce medetničnih odnosov, zmanjša medetnično predvidljivost in ustvari negotovost glede prihodnjih odnosov. Sama družbena identiteta pa je lahko kooperativna, kompetitivna ali agresivna. V tem smislu Byman in Van Evera (1998: 4) ugotavljata, da so ravno hegemonistične aspiracije etničnih, verskih, razrednih ali klanskih skupin med glavnimi razlogi oboroženega konflikta. Kompleksnost v zvezi z identitetno in kulturno varnostjo je velika, saj obstaja mnogo družbenih skupin z veliko identitetami, ki se z razvojem družbe neizogibno spreminjajo, vsako leto pa nastajajo še nove. Ključno za opredelitev grožnje identiteti je odgovor na vprašanje, kaj je temelj identitete.

5 Hebenton in Thomas (1995: 136) ter Buzan (1991: 93) označujejo migracije predvsem kot grožnjo ciljni državi/družbi oziroma državi/družbi gostiteljici.

6 Pri depopulaciji gre za vpliv na identiteto zaradi bolezni, vojn, naravnih nesreč in eksterminacijskih politik, ki neposredno vplivajo na nosilce identitete.

Varnostni problem v povezavi s populacijskimi gibanji utegnejo predstavljati tudi hitra nenadzorovana rast prebivalstva, velika gostota prebivalstva in migracije. Že Malthus je v delu *An Essay on the Principle of Population* (glej Townson, 1994: 509) leta 1798 ugotavljal, da rast prebivalstva ni nujno družbeno koristna. Človeštvo je namreč nagnjeno k temu, da se reproducira preko sredstev, potrebnih za lasten obstoj. Po njegovem mnenju je ta trend mogoče zaustaviti le z nadzorom porok, kontracepcijo in nadzornimi mehanizmi, kot so bolezni, nesreče in vojna. Ključno je to, da se ohranja ravnotežje med prebivalstvom in dostopnostjo do virov, kar pa bo težko, če upoštevamo sodobne projekcije naraščanja prebivalstva. Očitno je tudi to, da problem v zvezi z rastjo prebivalstva zadeva bolj nerazvite države, kjer vladajo najslabše politične, gospodarske in socialne razmere ter zmogljivosti za njeno akomodacijo, medtem ko je problem migracij značilen za bogate in za revne družbe. Samo velikost migracij pa je treba postaviti tudi v razmerje s prostorom, ki je v posamezni državi na voljo. Tako pridemo do gostote prebivalstva in absorpcijske zmogljivosti države. Tir in Diehl (1998: 32) v tem smislu ugotavljata, da predvsem velik prostor lahko z viri kompenzira populacijske pritiske.

Migracijska gibanja obsegajo svobodne, prisilne in nezakonite migracije.[7] Svobodni migranti so predvsem ekonomski migranti, ki na zakonit način gredo iz manj razvitih družb ali držav v bolj razvite in svobodne, prisilni migranti pa večinoma bežijo zaradi oboroženih konfliktov in nasilja v svojih domačih državah. Nezakonite migracije lahko razumemo kot prečkanje državne meje brez dovoljenja, kot bivanje v državi brez izpolnjevanja zakonskih zahtev in pogosto tudi na osnovi pretečenega dovoljenja. Po ocenah je bilo leta 1975 na svetu 84 milijonov, konec prejšnjega tisočletja pa že nekje med 130 do 145 milijonov legalnih (prijavljenih) migrantov. Novejši podatki Mednarodne organizacije za migracije (IOM) kažejo, da je bilo v letu 2020 na svetu že 281 milijonov migrantov, kar je 3,6 odstotka celotnega prebivalstva (International Organization for Migration. 2024, 2024: 4). Zelo težko pa je oceniti, koliko je ilegalnih imigrantov. Evropske države ocenjujejo, da je približno polovica vseh imigrantov ilegalnih (United Nations Development Programme., 1999: 33) in da 75 % zavrnjenih prosilcev azila ostane v državah ilegalno (Hebenton in Thomas, 1995: 139). Ilegalne migracije ogrožajo predvsem socioekonomsko kohezijo v družbah gostiteljicah, saj lahko sprožajo konfrontacije, izogibanje, ksenofobijo in diskriminacijo (Mandel, 1999: 51–54). Mnogo kriminalnih dejanj je dejansko ali pa imaginarno povezanih z migranti (glej Terriff in sod., 1999). Ilegalna imigracija je vedno pod nadzorom

7 Svobodne migracije so lahko zakonite ali nezakonite.

močnih kriminalnih združb, kar se odraža tudi v povezanosti s trgovino z drogami (Mandel, 1999: 40, 23). Poleg tega tudi povezava etničnih diaspor s terorizmom ni nič nenavadnega (Scheffer, 1994: 64).

Prisilni migranti so predvsem politični begunci, ki bežijo pred vojno ali konfliktom, mnogokrat pa ljudje prisilno bežijo tudi pred naravnimi nesrečami, kužnimi boleznimi in lakoto (glej Glassner,1993: 557). ZN v konvenciji (l. 1951) in protokolu (l. 1967) o statusu beguncev begunce opredeljujeta kot vse tiste ljudi, ki se zaradi dobro utemeljenega strahu, da bodo preganjani zaradi svoje rase, vere, nacionalnosti, pripadnosti določeni družbeni skupini ali političnemu mnenju, nahajajo zunaj države svoje nacionalnosti ali zadnjega prebivališča (če nimajo nacionalnosti). Ti ljudje se ne morejo ali si ne upajo vrniti nazaj ter zaprositi lastne države za pomoč. Leta 1960 je bilo na svetu 1,4 milijona beguncev, leta 1980 se je številka povečala na 8,2 in leta 1996 znašala 15 do 20 milijonov, h katerim moramo prišteti še 25 do 30 milijonov »notranje razseljenih« ljudi. V letu 2012 smo beležili 42,7 milijona, v letu 2024 pa že 123,2 milijona nasilno razseljenih ljudi po svetu, od tega je beguncev 36,8 milijona in interno razseljenih oseb (ki ne zapustijo svoje države) kar 73,5 milijona. Vse te številke se torej s časom povečujejo. Pomembno je tudi vedeti, da kar 69 % nasilno razseljenih ljudi izvira iz petih držav: Venezuele, Sirije, Afganistana, Ukrajine in Južnega Sudana, po drugi strani pa je kar 37 % teh ljudi nastanjenih v naslednjih petih državah: Iranu, Turčiji, Kolumbiji, Nemčiji in Ugandi (UNHCR Refugee Statistics 2025). Zelo težko je ugotoviti točno število tako imenovanih notranje razseljenih ljudi. Same strani v spopadu seveda operirajo s številkami glede na lastne politične in propagandne potrebe. Mednarodne organizacije pa zelo težko ocenijo njihovo število, saj se ti ljudje po navadi nahajajo v tistem delu države, kamor mednarodni opazovalci nimajo dostopa.

Literatura pokaže (glej Buzan, 1993: 5; Heisler in Layton, 1990: 150; Terriff in sodelavci, 1999: 157; De Haas, 2011), da na pretok ljudi vpliva mnogo »push« dejavnikov (vojna, etnični konflikt, politično nasilje, nespoštovanje človekovih pravic, naravne nesreče, ekološka degradacija,[8] slabo gospodarsko stanje, visoka rast prebivalstva), »pull« dejavnikov (mir, boljše življenje in višji standard) in njihova kompleksna interakcija, ki se še dodatno prepleta z vanjo intervenirajočimi variablami (razdalja, stroški, meje, migracijske politike ipd.). Izkaže se tudi, da so razna populacijska gibanja mnogokrat v tesni povezavi z drugimi grožnjami varnosti. To pomeni, da so lahko posledica ogrožanja varnosti v drugih varnostnih dimenzijah ali pa vzrok zanj.

8 Coleman (1999:498) v zvezi s tem uporablja termin »okoljska migracija« (environmental migration).

Na osnovi vsega povedanega je težko reči, do kolikšne mere bo kaka družba imigracijo zaznavala kot grožnjo. Vse je odvisno od absorpcijske in adaptivne sposobnosti družbe (glej Buzan, 1993: 45), stopnje njene odprtosti in tolerance ter občutka blagostanja. Sama imigracija lahko ustvarja vtis, da imigranti odtegujejo sredstva v gostujoči družbi, ki bi jih lahko uporabili kako drugače. Poleg tega naj bi po tej percepciji povzročali še velike stroške in odžirali delovna mesta (Terriff in sod., 1999: 161). Coleman (1999: 499) je na primeru migracij v evropske države ugotovil, da je nezaposlenost med imigranti običajno dvakrat ali trikrat večja od domače.

Primer migracijske krize v Evropi in Sloveniji leta 2015

Slovenija je bila že pred letom 2015 izpostavljena legalnim in ilegalnim migracijam, še posebej v času vojn v nekdanji Jugoslaviji. Tudi po samih vojnah je bila izpostavljena različnim oblikam ilegalnega tihotapljenja ljudi, drog in orožja. Presek balkanske tihotapske poti v Sloveniji je na osnovi sodne in policijske dokumentacije pokazal, da je bila Slovenija večinoma tranzitna država, da so ilegalni imigranti želeli priti predvsem v države in mesta, kjer so živeli njihovi sorodniki, da so imigranti zavestno najemali kriminalne združbe za ilegalni transport preko meja, da so s tem povzročili nastanek izjemno kompleksnih kriminalnih transnacionalnih omrežij po celi balkanski tihotapski poti, da je bil ključni motiv tihotapcev v pridobivanju migrantskega denarja, da so za ilegalni prehod meje zlorabljali tudi turistične aranžmaje, da so sistematično zlorabljali počasne postopke za pridobivanje političnega azila itd. Slednje se nanaša na čakanje v Centru za tujce, kar so imigranti in tihotapci izrabili pri organizaciji nadaljevanja svojih poti na ciljne destinacije (glej Prezelj in Gaber, 2005). Same države na balkanski poti pa so rade zamolčale tovrstne izgubljene migrante, ker so se jih v bistvu znebile.

Največja znana migracijska kriza v Evropi in Sloveniji se je začela intenzivirati v poletju 2015, ko je Rusija začela krepiti svojo podporo sirskemu režimu. Posledična eskalacija konflikta je pognala v beg na tisoče Sircev, ki so do tedaj še vedno verjeli v možnost normalnega bivanja v svoji državi. Hkrati pa so migranti iz Afrike odkrili bolj varno pot in možnost za vstop v Evropo po Balkanskem polotoku, saj bi se s tem izognili nepredvidljivi in tvegani poti čez Sredozemsko morje. Temu toku so se pridružili tudi azijski begunci, še posebej tisti iz Afganistana. O migrantski krizi lahko govorimo, ker je tedaj nastala situacija ustrezala vsem definicijskim prvinam varnostne krize po Rosenthalu, Charlesu in t'Hartu

(1989: 10): gre namreč za situacijo hkratnega ogrožanja (dejanskega ali zaznanega), negotovosti in nujnosti takojšnjega odločanja. Zaradi intenzivnosti migrantskega toka je torej šlo za resno grožnjo, ki je pod časovnim pritiskom v zelo negotovih okoliščinah vzbujala nujo po sprejemanju kritičnih odločitev. Poleg tega je pri tako množičnem gibanju migrantov šlo za transnacionalno krizo, ki jo je mogoče razrešiti le z meddržavnim sodelovanjem.

Dodatno lahko tudi ugotovimo, da je šlo za kompleksno krizo, pri kateri so bile migracije posledica varnostne in ekonomske situacije v državah izvora, poleg tega pa so povzročale številne varnostne situacije v tranzitnih in ciljnih državah oziroma so se v njih povečale možnosti za eskalacijo varnostnih in drugih posledic. Situacija v državah izvora je bila najhujša v sami Siriji in delu Iraka, kjer smo se soočali z Islamsko državo oziroma s teroristično, paravojaško in paradržavno organizacijo, ki je prevzela primat celo sami Al Kajdi. ISIS je bila teroristična organizacija, ki je za širjenje strahu namenoma uporabljala prekomerno nasilje, hkrati pa je v tistem trenutku želela ustanoviti kalifat, ki naj bi ga kasneje razširila celo do meja same zahodne Evrope. Celo Republika Slovenija je bila na nekaterih geografskih kartah obarvana v kalifatske barve, torej je predstavljala tudi ciljno državo. Na drugi strani je deloval sirski režim, ki je prav tako izvajal nasilje nad lastnimi državljani, številne tuje države pa so bolj ali manj prikrito pomagale različnim stranem (ZDA, Izrael, Rusija, Francija, Turčija, Iran, …). Situacija je bila tako kompleksna, da je bilo težko videti realno »win-win« rešitev. Poleg tega sploh ni nujno, da so si vsi akterji rešitve sploh želeli. Kako naj ZDA učinkovito vodijo mednarodno koalicijo proti ISIS, če so na dan prišle informacije, da je bil ISIS ustanovljen s pomočjo te države kot vojaška alternativa sirskemu režimu, ki so ga želeli odstaviti? Kako naj Turčija učinkovito deluje proti ISIS, če ji je bilo ta boj lažje prepustiti kurdskim paravojaškim organizacijam, ki pa jih je sama označevala za teroristične skupine in je nameravala kasneje z njimi tudi obračunati? Situacija je bila torej interesno in geopolitično izjemno kompleksna in rešitve ni bila na obzorju. Dejstvo je, da so iz tega okolja bežali tisti, ki so bili neposredno ogroženi, in tisti, ki so bili le ekonomsko ogroženi. Izkazalo se je tudi, da je obstajalo nekakšno sivo polje ogroženosti: npr. ali je bil upravičen pobeg nekoga z območja, ki se je nahajalo 80 kilometrov od bojišča ali ne? Ali je v tem primeru njegovo življenje bilo ogroženo in, seveda, kako naj bi to ogroženost dokazal varnostnim organom v ciljni državi?

Poseben problem je predstavljala tesna sprega ekonomske in varnostne migracije. Tehnično gledano lahko trdimo, da so vsi sirski in iraški begunci postali varni v prvi varni državi (to je za večino predstavljala Turčija). Vendar pa so se potem odločili, da gredo poiskat »boljše življenje« v Nemčijo, Avstrijo, na Švedsko, Veliko Britanijo ipd. Na tej točki naj bi postali ekonomski migranti, saj bi lahko

za azil (torej politično varstvo) zaprosili že v prvi varni državi, ali pa vsaj v drugi (npr. v Grčiji), ali tretji … Anketa OZN med migranti iz Sirije je pokazala, da so nadaljevali pot v Evropo iz prve države, v katero so se zatekli, predvsem zaradi premajhnih zaposlitvenih možnosti, slabše varnosti in ocene, da imajo njihovi otroci v njej premajhne možnosti za izobrazbo, da lahko v Evropi dobijo več pomoči in pravic itd. (Kdo so te družine?, 2015).

Na poti migrantov proti ciljnim evropskim državam so se pojavile različne varnostne situacije. Številni begunci so se poslužili kriminalnih uslug tihotapskih omrežij (npr. za prečkanje morja med Turčijo in Grčijo, za prevoz v tovornjakih ipd.). V bistvu lahko rečemo, da so bila kriminalna omrežja glavni dobičkar celotne krizne situacije. Izkazalo se je, da so vse tranzitne in ciljne države vstop tako velikega števila migrantov najprej obravnavale z varnostnimi organi in šele nato s humanitarnimi institucijami. Za vključenost varnostnih organov (policije) ni alternative, saj v sodobnem času le na ta način urejamo vstop v državo. Poleg tega pa gibanje tako velikega števila ranljivih ljudi že samo po sebi zahteva veliko varnostno pozornost. Pojavljala so se namreč varnostna tveganja za same migrante (npr. konflikti med migranti, domačini in migranti ipd.) in za same tranzitne države (npr. možnost kriminala s strani migrantov). Slovenska javnost je v anketi Dela krizo razumela kot humanitarno tragedijo, ki je varnostno problematična (52 % respondentov), in ne zgolj kot humanitarno (28 %) ali pa kot zgolj varnostno katastrofo (11 %) (Odločno proti postavljanju žičnate ograje na meji, 2015).

V ciljnih državah pa se izpostavi problem vključitve oziroma integracije velikega števila migrantov v družbo. Integracija se v bistvu nanaša na zmanjševanje razlik med imigranti in družbo in vključuje prilagajanje migrantov družbi in družbe migrantom. Na tej točki so se evropske družbe mnenjsko razklale, ta razklanost pa ni bila tako nelogična, kot so jo dojemali nekateri opazovalci. Evropa je bila najprej zasnovana kot kolektiv držav in šele nato, a zgolj na nekaterih področjih, kot naddržavna tvorba (npr. v segmentu skupnih politik, skupnih institucij, valute ipd.). Del prebivalcev v ciljnih državah je begunce pozdravil, kar odraža njihove liberalne vrednote in prepričanost o prednosti multikulturnih in multietničnih družb, del ljudi pa jih je sprejel s skepso in s skrbjo za lastno identiteto ter zaradi drugih ekonomskih in varnostnih posledic. Ta razklanost ni presenetljiva, saj je žal, ali pa na srečo, treba vedeti, da je na zaznavni ravni strah pred drugačnim logičen in povsem človeški, če vemo, da so človeške skupnosti lastno identiteto vedno gojile na osnovi podobnosti med lastnimi člani in različnosti v odnosu do drugih skupin. Tako so ciljne zahodne demokratične družbe vedno gojile multikulturnost in multientičnost, v katero so večinoma spuščale imigrante po lastni, nadzirani sistematični presoji, po drugi strani pa so marsikatere države migrante iz dokaj različnih okolij (npr. Afrike) rade getoizirale (npr. Pariz).

Vendar pa lahko tak strah preraste tudi v destruktivne varnostne oblike, kot je radikalizacija prebivalstva, npr. v obliki skrajne desnice, ki izvaja kazniva nasilna dejanja zoper imigrante (in to v prepričanju, da gre za samoobrambo).

Migracijski tok čez Slovenijo je seveda vključeval osebe, ki so bile dejansko upravičene do statusa begunca, in tudi ekonomske migrante. Problem je v tem, da tranzitne in ciljne države le s težavo pridobijo zanesljive dokaze glede narave migracije, poleg tega pa se je v aktualni krizi izkazalo, da so številni migranti prikrivali pravo naravo svoje migracije, posedovali so lažne dokumente, govorili, da so dokumente izgubili, kazali so slike porušenih objektov, ki naj bi bili (nedokazljivo) njihovi. Tedanji državni sekretar Šefic (MNZ) je ob neki priložnosti nakazal, da so migranti navajali celo lažna imena. To so odkrili, ko so jih klicali na avtobuse, številni pa se niso odzvali, saj so že pozabili imena, ki so jih navedli slovenskim oblastem.

V varnostnem smislu je problem v zvezi z migranti v potrebi po obvladovanju ogromne količine migrantov na določenem prostoru, kjer je treba zagotavljati javni red in mir. Nekontrolirano gibanje velike količine migrantov utegne voditi do nasilja. V Slovenijo je prišlo na vrhuncu krize tudi do 13.000 migrantov na dan. Že samo vstopanje v državo je ohromilo gospodarsko dejavnost v mejnih naseljih in povzročilo škodo za turizem, saj je jasno, da so ljudje začeli odpovedovati rezervirane turistične aranžmaje. Župan Brežic je, denimo, izjavil, da je nesprejemljivo, da ima občina s 24.000 prebivalci na svojem ozemlju kar 20.000 beguncev ali pa da gre skozi vas Rigonci (s 170 prebivalci) čez dan kar 10.000 migrantov. V takih primerih je bilo jasno, da je morala Slovenija v skladu z ustavo in zakoni omejiti razvijajočo se krizno situacijo. Slovenija je postopno aktivirala svoje varnostne organe, saj je po policiji začela sodelovati tudi Slovenska vojska, hkrati pa so na mejo prišli tudi tuji policisti. Omrežju med državnimi institucijami so se pridružile tudi nevladne humanitarne organizacije, ki so poskrbele za določene humanitarne vidike obvladovanja krize.

Če pogledamo celotno krizno obdobje v letu 2015, lahko podamo veliko problematičnih varnostnih indikatorjev množičnega vala migrantov:

- Na prvo mesto lahko postavimo žrtve med samimi migranti. Največ jih je umrlo pri pomorskem prehodu iz Turčije v Grčijo, pri čemer je turška oblast celo objavila dokaze, da Grki nekaterim migrantom niso hoteli pomagati. Pot od Turčije do Nemčije je zelo dolga, zato je bilo ogroženo tudi zdravje številnih migrantov, še posebej otrok, nosečnic in starih ljudi. Poleg tega se je v Sloveniji v okviru zdravstvene stroke tudi pojavila skrb glede prenosa nalezljivih bolezni med migranti, med migranti in domačini ter migranti in lokalnimi živalmi. S slednjim problemom se je na doktrinarni in operativni ravni ukvarjal celo Nacionalni inštitut za javno zdravje, kjer so pripravljali

oceno stanja, tveganja, oblikovali in posredovali navodila ter priporočila v zvezi s prehodom migrantov, izvajali oglede sprejemnih in nastanitvenih centrov ter prilagodili sicer veljavne smernice za zagotavljanje varovanja pred nalezljivimi boleznimi. Poleg tega so lokalnim prebivalcem posredovali navodila za čiščenje, priporočili in izvajali so cepljenje proti gripi za vse zdravstvene ekipe, policiste, vojake, pripadnike civilne zaščite ter druge javne uslužbence in prostovoljce, ki so izvali aktivnosti na terenu, kjer so potekali migracijski tokovi, itd. (Nacionalni inštitut za javno zdravje. 2016: 22). Prav tako se je z zadevo ukvarjal Nacionalni veterinarski inštitut, ki je opravljal podobne preventivne naloge na področju možnega prenosa nalezljivih bolezni med ljudmi in živalmi.

- Drugi indikator so bili nasilni incidenti, ki smo jih zabeležili: npr. nasilje med migranti, nasilje migrantov nad policisti (pretepeni policisti), strah humanitarnih delavk v enem od slovenskih centrov, da je njihovo življenje ogroženo, in posledično prenehanje s humanitarnim delom, požig begunskih šotorov v kampu v Brežicah. Opazni so bili tudi incidenti v sosednji Madžarski in v Makedoniji, kjer so migranti hoteli nasilno prebiti ograje in policijske kordone, da bi vstopili v državo. Opazno je bilo, da želijo begunci čimprej čez tranzitne države in da je razlog za marsikateri problem njihova nestrpnost zaradi upočasnjevanja poti v ciljno državo. Tudi v Nemčiji je prišlo do več primerov nasilja: npr. poročila o zločinskih strukturah v begunskih zatočiščih, poročila o salafističnem nasilju glede pokrivanja žensk in načina molitve. Najhujši in celo prelomen pa je bil incident na silvestrski večer v Kölnu (ter Hamburgu, Stuttgartu in Frankfurtu), kjer je množica migrantov otipavala nemške ženske, kar je povzročilo svojevrsten in paradoksalen politični in varnostni škandal. Januarja je na Švedskem migrant do smrti zabodel humanitarno delavko.
- Vasi, skozi katere so se kolone migrantov gibale peš, so postale življenjsko nefunkcionalne. Migranti so za seboj puščali velike količine smeti in nekateri prebivalci si svojih otrok niso upali poslati v šolo ali vrtce, nekatera podjetja so bila zaprta ipd. Televizijska poročanja so odražala dve skupini prebivalcev: tiste, ki so izjavljali, da se počutijo ogrožene, in tiste, ki se s tem niso pretirano obremenjevali.
- ISIS je zagrozila, da so se v migrantski tok vključili tudi njihovi teroristi, ki bodo v Evropi začeli teroristične aktivnosti. Jasno je postalo, da bo zelo težko odkrivati potencialne teroriste, torej tiste, ki jih policije nimajo na nobeni od nacionalnih ali mednarodnih list. Izkazalo se je tudi, da je bil verjetno vsaj eden od izvajalcev pariškega terorističnega napada migrant, ki je prišel v Francijo po balkanski poti (ta oseba je bila registrirana v nekaterih državah na tej poti). To pomeni, da se je migrantska kriza povezala s teroristično krizo, ki je nastala po napadu v Parizu.

- Varnostno skrb vzbujajoča je bila tudi izjemna informiranost nekaterih imigrantov glede načinov zlorabljanja instituta političnega azila, kontaktnih točk za pomoč pri nadaljnji poti ipd..
- Dodatni varnostno-politični problem se je pojavil, ko je sosednja Hrvaška ilegalno usmerjala migrante čez slovensko zeleno mejo. To je izhajalo iz želje sosednje države, da bi se čim hitreje znebila migrantov, in nizke potrebe po sodelovanju s slovenskimi organi. Slovenska policija je pridobila dokaze o tem in televizija jih je tudi javno prikazala (na posnetku hrvaški policisti organizirano privedejo množico migrantov do meje in jim natančno pokažejo, kje mejo lahko prečkajo, hkrati pa o tem seveda niso obvestili slovenskih organov). Navedena praksa je negativno odmevala v mednarodni skupnosti in na tej točki se je pokazala politična narava tedanje vlade v sosednji državi.
- Celotna situacija bi bila najverjetneje rešljiva, če ne bi bilo pesimističnih varnostnih prognoz, ki so navajale, da prihaja še več milijonov ljudi in da se bo migracija po koncu zime še okrepila. Obstajale so tudi optimistične ocene, da se bo migrantski tok pozimi preusmeril na Mediteran, vendar se to v bistvu ni zgodilo.

Poudariti je treba, da je varnost objektivna, hkrati pa tudi izrazito percepcijska kategorija. V tem smislu je verjetno, da so ravno omenjeni kölnski dogodki pomenili preobrat v zaznavanju te problematike v smislu dojetja, da je problem integracije bistveno kompleksnejši, da begunci niso nujno dobronamerni (Prihajajo težji dnevi, 2016) in da smo določena dejstva do tedaj ignorirali (Kanclerka sredi svoje najhujše krize, 2016). Ti dogodki bi potencialno lahko nihalo povprečnega prebivalca Evrope nagnili v smer zoper migrante namesto v smer celovitega reševanja kompleksne krize, hkrati pa so ta dogodek seveda izrabili na ekstremni desnici kot dokaz, da so bila njihova opozorila upravičena. Ta dogodek je bil v bistvu zelo nevaren, saj je imel potencial, da bi lahko povzročil t. i. »hranjenje« ekstremne desnice. Priseljevanje migrantov muslimanske veroizpovedi in s tem povezano zaznavanje ogrožanja sta dala velik zagon desnim in ekstremno desnim strankam, ki se jim je kar po vrsti začela povečevati podpora na volitvah (npr. Švica, Poljska, Francija, Avstrija, Madžarska) (glej Senca Marie Le Pen nad Evropo, 2015). Dejansko je priseljevanje že pred tem povzročilo vzpon nemške desnice: v letu 2015 so poročali o več kot 200 napadih na begunska zatočišča, med njimi je bilo kar 93 požigov, obsojenih za ta dejanja pa je bilo zelo malo ljudi. Poleg tega so se dvignili skrajni desničarji vzhodnonemške Pegide, ki so začeli napadati priseljence. Dodatno so se številni zmerni nemški muslimani bali še hujših povračilnih muslimanskih ukrepov (Osebnost leta revije Time spet pod pritiskom, 2015). Študija percepcije migracijskega vala v Sloveniji leta 2015 je

pokazala, da migrantov niso sekuritizirali tisti mediji, katerih uredništva so se trudila ohranjati nevtralnost in se niso posluževala percepcijskih manipulacij. Nasprotno pa so problematiko migrantov za popolno sekuritizacijo izkoristile nekatere politične stranke (glej Malešič, 2017).

Varnostni odziv Republike Slovenije in Evrope na migrantsko krizo 2015

Republika Slovenija je v času navala migrantov oblikovala omrežje državnih in nedržavnih institucij, ki je skrbelo za sprejem migrantov, njihov prevoz in namestitev v Sloveniji. Z vidika celovitosti odzivanja na kompleksno krizo je bilo zelo pomembno, da so se državnim institucijam pridružile številne humanitarne nevladne organizacije. Vendar pa je v javnosti prišlo do mnenjskega razkola o tem, kako reševati krizo. Ena stran je zagovarjala izrazito humanistični in humanitarni pristop, po katerem bi Evropa in Slovenija morali sprejeti praktično vse migrante, migrantsko krizo pa obravnavati izključno kot humanitarno vprašanje. Študentska manifestacija na eni od fakultet Univerze v Ljubljani je celo ponudila slogan: »obravnavati begunce kot problem = problem«. Druga stran pa je na osnovi strahu pred migranti želela nadzirati in celo zaustaviti tok priseljevanja in zagotoviti varnost. Ugotovimo lahko, da je bil to v bistvu razkol med levico in desnico.

Tedanji premier Miro Cerar je po eni izmed sej Sveta za nacionalno varnost poudaril, da je treba preprečiti nekontrolirani val beguncev in da je cilj zagotoviti varnost, red in mir. Vlada je multiinstitucionalnost odzivanja povečala s predlogom vključitve Slovenske vojske v reševanje migrantskega problema. Pojavila se je namreč težava, kako z omejenimi policijskimi sredstvi nadzirati celotno južno mejo (670 km) ob dejstvu, da je v Slovenijo na dan vstopalo med 10.000 in 12.000 migrantov, še poseben problem pa je bil, kako nadzirati zeleno mejo. Hitro je postalo jasno, da policija sama tega ne zmore, zato je bil dopolnjen Zakon o obrambi tako, da je dopuščal možnost vključitve Slovenske vojske kot pomoči policiji pri nadzoru meje. Prav tako je Slovenija zaprosila za pomoč države EU, ki pa so v resnici poslale le del obljubljene policijske pomoči. Ugotovimo lahko, da je takšna pomoč vojske smiselna, če so uveljavljene varovalke pri odločanju glede aktiviranja vojske (2/3 podpora v DZ) in podane časovne omejitve glede njenega delovanja (3 meseci). Poleg tega pa je tak ukrep podprla tudi večina javnosti (70 % za in 16 % proti po anketi Dela, glej: Ob beguncih javnost bolj zaupa vladi kot opoziciji, 2015).

Mnenjski prelom se je še najbolj odrazil v zvezi z ukrepom postavitve »tehničnih ovir« ali varnostne ograje na meji s Hrvaško. Postavitev takšnih ograj je bila v Sloveniji in v drugih evropskih državah predstavljena kot odvračilni, omejevalni in kontrolni ukrep. Septembra 2015 je večina prebivalcev Slovenije nasprotovala morebitni postavitvi ograje na meji: 76 % je temu nasprotovalo ali odločno nasprotovalo, 12 % je to podpiralo ali zelo podpiralo (Odločno proti postavljanju žičnate ograje na meji, 2015). Kljub temu je vlada RS na osnovi varnostne situacije, slabih varnostnih prognoz in nezaupanja do Hrvaške začela postavljati ograjo. Januarja leta 2016 je bilo postavljene že 155 kilometrov ograje na meji s Hrvaško. V začetku tistega leta so v Evropi postavili še naslednje ograje: v Španiji (v eksklavah Ceuta in Melilla na afriškem kontinentu), v Grčiji in Bolgariji na meji s Turčijo, v Franciji v Calaisu, na morski meji z Veliko Britanijo, na Madžarskem na meji s Srbijo, v Sloveniji na meji s Hrvaško (Tudi Italijani zapirajo mejo?, 2016) in v Avstriji na meji s Slovenijo. Sama postavitev ograje na meji je kasneje začela povzročati druge oblike škode, npr. turistično, kmetijsko, okoljsko in gospodarsko, številni lokalni prebivalci, župani in organizacije pa so protestirali proti temu vladnem ukrepu (npr. t. i. problem getoizacije Bele krajine ipd.). Slovenski mediji so v prvi fazi postavljanja ograje poročali o izrazih podpore številnih lokalnih prebivalcev iz krajev z množičnimi prehodi beguncev, a tudi o nasprotovanju. Slednje se je okrepilo še posebej v decembru leta 2015, ko je država začela postavljati ograjo na točkah, kjer prej ni bilo migrantov.

Glede evropske ravni lahko ugotovimo, da se je ta problem zapletal po principu domin in se na enak način očitno tudi razpletal: tako kot so se meje za migrantski val odpirale od juga proti severu, tako so se od severa proti jugu pripirale. Rešitev tega problema pa ni bila v tranzitnih državah, ampak v ciljnih in izhodiščnih državah. Jasno je, da svojega šengenskega dela ni opravila Grčija. Države EU so posamično ugotavljale, da kompleksnega kriznega problema ne morejo rešiti skupaj, zato je vsaka od njih iskala možnosti, kako naj sama poskrbi za svoje meje. Države so se celo sprle glede kvot migrantov, ki bi jih vsaka lahko sprejela (po protestu višegrajskih držav je EU med države od skupne vsote 160.000 migrantov uspelo razdeliti le malo več kot 270 migrantov (glej Mini Schengen je z vsakim dnem krize verjetnejši, 2016)). Iz višegrajskih držav je bilo slišati obtožbe, da je val nezakonite migracije izzvala nemška kanclerka s svojim vabilom migrantom, naj pridejo v Evropo. Madžarski premier Orban pa je že od samega začetka nasprotoval sprejemu beguncev.

Na horizontu se je začela nakazovati možna rešitev krize v obliki dopolnjenih pooblastil agencije Frontex, ki bi lahko poslala svoje hitre enote na mejo države članice, ki bi bila preobremenjena, vendar pa bi s tem vplivala na do tedaj nedotakljivo suverenost teh držav. Primer dobre prakse je predstavljal dogovor med

državami na balkanski poti, da po popisu migrantov organizirajo vlake za migrante, ki te napovedano dostavijo do druge države. Problem pa je bil v tem, da so evropske države začele kalkulirati: zaprtje meja za migrante s strani ciljnih držav bi imelo številne posledice in bi bilo mednarodno gledano nezakonito, tranzitne države pa so se očitno želele znebiti migrantskega problema. Zato so ciljne države začele pripirati mejo z argumentom, da so preobremenjene in da so zahteve za azil večkrat neupravičene, tranzitne države pa so se bale, da bi postale žep, v katerega se bo ujelo veliko število migrantov, ki v njem ne bi želeli ostati in bi verjetno postali nasilni. Ljudje, ki ne bi dobili zatočišča po tem scenariju, bi se morali vrniti na jug, kar bi zopet predstavljalo veliko varnostno tveganje, saj je pretekla praksa pokazala, da se je veliko takšnih ljudi porazgubilo po Evropi in pristalo med ilegalnimi migranti. V tem primeru je obstajalo tveganje, da bodo šengenske države še bolj zaprle medsebojne meje.

V začetku leta 2016 je bilo jasno, da je rešitev tovrstne krize kompleksna. Številni ukrepi, kot so denimo predlog uvedbe skupne evropske mejne in obalne straže, predlog nekakšnega novega »Marshalovega načrta« za države, ki so prve prejemnice migrantov iz Sirije in Iraka, predlog povečanja pomoči Turčiji, Grčiji in Makedoniji za zajezitev migrantskega toka, so predstavljali le delno rešitev. Pa še ti ukrepi so bili vprašljivi, če omenimo, da je EU spodbudila Turčijo k večji absorpciji migrantskega toka s tako rekoč »podkupovalno« obljubo oživitve pristopnih pogajanj in pospešitve vizumske liberalizacije ter vzpostavitve novih finančnih tokov.

Zaključek

Pričujoči prispevek s svojo vsebino potrjuje, da so varnostni vidiki neločljiv sestavni del velikih prisilnih in prostovoljnih migracijskih gibanj. Primer migracijske krize leta 2015 dokazuje, da je nevarnost eden od ključnih razlogov za migracijski tok, da varnostni pojavi spremljajo sam tok in da v zvezi z njim obstajajo varnostne posledice oziroma reakcije v ciljnih državah. Migracijska kriza, ki smo jo preučili, je postavila tranzitne in ciljne države pred paradoksalen izziv v zvezi z uravnavanjem razmerja med varnostjo in človekovimi pravicami. Koncept človekove varnosti, ki integrira oba vidika, zaradi kompleksnosti same krize ni zmogel preseči tega izziva. Posledično je prišlo do mnenjskega in interesnega razcepa v državah in med njimi glede primernega odzivanja na omenjeno krizo (konflikt med tistimi, ki so migrante pozdravili in jih želeli sprejeti, in tistimi, ki so jim migranti vzbujali skrb in jih niso želeli sprejeti). Še več, ta konflikt je bil povsem

pričakovan, saj gre za oživljanje družbenih vzorcev, ki so stari toliko kot sama človeška družba (v primerjavi z bistveno mlajšimi človekovimi pravicami).

Migracije so za človeštvo v bistvu normalen pojav. Cele nove civilizacije in države so bile ustvarjene s pomočjo migracij. Skrb za varnost je prav tako stara človekova potreba, brez nje se človeška vrsta ne bi razvila in ohranila. Človekove pravice pa so rezultat razvojne stopnje človeštva v zadnjih nekaj sto letih. V zvezi z omenjeno migrantsko krizo je pohvalno, da sta slovenska in tudi evropska družba to krizo večinoma dojemali kot humanitarno krizo s pomembnimi varnostnimi vidiki. Pohvalno je tudi, da so evropske države oblikovale varnostno-humanitarna omrežja za reševanje krize. Nanjo so reagirale v skladu s sodobnim konceptom zagotavljanja človekove in nacionalne varnosti: pokrile so mnoge humanitarne potrebe migrantov, hkrati pa so zagotavljale red, mir in varnost na svojem ozemlju. Vendar pa je mnenjski in interesni razcep med akterji in prebivalstvom, ki je sledil, samo krizo še dodatno zaostril. Izkazalo se je, da je bilo usklajevanje zagotavljanja varnosti posameznikov z drugimi človekovimi pravicami za države na migrantski poti preveč kompleksno. Usklajevanje človekovih pravic je bistveno bolj kompleksno, kot si je to moč predstavljati. Soočeni smo z različnimi pravicami, z različnimi akterji, ki imajo potrebe po teh pravicah, in z različnimi možnimi pogledi nanje. Po drugi strani je strah pred tujim in neznanim vgrajen v človeško naravo. Lahko rečemo, da je naraven. V tem smislu moramo razumeti, da se pri nekaterih pojavlja strah pred migranti v smislu ogrožanja njihove identitetne in kulturne varnosti, saj migranti prinašajo spremembe v ustaljene in tradicionalne kulturne, identitetne in druge vzorce. Priča smo bili tudi strahu, kaj bo z obstoječo kakovostjo življenja v ciljnih državah. Kolikšna množina migrantov lahko povzroči tak strah, ni mogoče predvideti, zagotovo pa ga želijo izkoristiti in podpihovati določeni politični akterji. Prenos tega strahu na vzorce nasilnega vedenja pa je seveda nedopusten in nesprejemljiv.

Primer omenjene migrantske krize v resnici kaže, da se Evropa bojuje sama s seboj, kar na vrednostni ravni pomeni napetost med vrednotama varnosti in solidarnosti. V tem težavnem razmerju so se na žalost pojavili incidenti, ki bi mnenjsko nihalo družbene večine lahko nagnili v smer prioritiziranja varnosti pred drugimi človekovimi pravicami. Primer tega so nasilno vedenje migrantov v Kölnu, ki kaže na kulturni in percepcijski razkorak, in številni drugi nasilni incidenti s strani migrantov, pa tudi pariški teroristični napad, ki kaže na povezanost islamističnega terorizma z migrantskim valom. Dodaten problem je predstavljala tesna sprega med ekonomsko in varnostno migracijo, saj so ju ciljne države težko razločile, hkrati pa so migranti s tem manipulirali. Ne nazadnje je ta kriza zrahljala tudi zaupanje med državami, saj je šlo za prerazporejanje bremena migracij v času finančne krize. V bistvu se je Evropa soočila z več krizami hkrati, migrantska

kriza je bila le primer začetne oziroma izhodiščne krize. Odzivanje na tovrstno krizno situacijo direktno drži ogledalo naši družbi in pove, kakšna je človeška narava in na kateri stopnji razvoja dejansko smo.

Literatura

Arfi, Badredine. 1998. *Ethnic Fear: The Social Construction of Insecurity*. *Security Studies* 8 (1).

Axworthy, Lloyd. 1999. *Human Security: Safety for People in a Changing World*. Ottawa: Department of Foreign Affairs and International Trade, April 29.

Buzan, Barry, Ole Waever and Jaap de Wilde. 1998. *Security: A New Framework for Analysis*. London: Lynne Rienner Publishers.

Buzan, Barry. 1991. *People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*. London: Harvester Wheatsheaf.

Buzan, Barry. 1993. Introduction: The Changing Security Agenda in Europe«. *The European Security Order Recast: Scenarios for the Post-Cold War Era*, Barry Buzan, Morten Kelstrup, Pierre Lemaitre, Elizabeta Tromer and Ole Waever (eds.). London: Pinter Publishers.

Byman, Daniel and Stephen Van Evera. 1998. »Why They Fight: Hypotheses on the Causes of Contemporary Deadly Conflict«. *Security Studies* 7 (3).

Coleman, David. 1999. »New Light on Mediterranean Migration«. *International Migration* 37 (2).

Delo. 2015. »Ob beguncih javnost bolj zaupa vladi kot opoziciji«. *Delo*, November 16, 2015, 2.

Delo. 2015. »Odločno proti postavljanju žičnate ograje na meji«. *Delo*, Oktober 14, 2015, 2.

Delo. 2015. »Osebnost leta revije Time spet pod pritiskom«. *Delo*, December 11, 2015, 6.

Delo. 2015. »Senca Marie Le Pen nad Evropo«. *Delo*, December 9, 2015, 6.

Delo. 2016. »Kanclerka sredi svoje najhujše krize«. *Delo*, Januar 19, 2016, 3.

Delo. 2016. »Mini Schengen je z vsakim dnem krize verjetnejši«. *Delo*, Januar 13, 2016, 3.

Delo. 2016. »Tudi Italijani zapirajo mejo?«. *Delo*, Januar 6, 2016, 3.

De Haas, Hein. 2011. *The determinants of international migration: Conceptualizing policy, origin and destination effects.* International Migration Institute, Working Papers, 32. University of Oxford, https://www.migrationinstitute.org/publications/wp-32-11 (dostopno Julj 3, 2025).

Glassner, Martin Ira. 1993. *Political Geography*. New York: John Wiley and Sons.

Grizold, Anton. 1999. *Obrambni sistem Republike Slovenije*. Ljubljana: Visoka policijsko-varnostna šola.

Hebenton, Bill and Terry Thomas. 1995. *Policing Europe: Cooperation, Conflict and Control*. London: St. Martin's Press.

Heisler, Martin and Zig Layton-Henry. 1990. »Migration and the Links Between Social and Societal Security«. *The European Security Order Recast*, Barry Buzan et al. (eds.). London: Pinter Publishers.

International Organization for Migration. 2024. *World Migration Report 2024*. Geneva: Organization for Migration (IOM).

Nacionalni inštitut za javno zdravje. 2016. *Letno poročilo Nacionalnega inštituta za javno zdravje (NIJZ) za leto 2015.* Ljubljana: NIJZ.

Malešič, Marjan.2017. »The Securitisation of Migrations in Europe: The Case of Slovenia«. *Teorija in praksa, 54(6)*.

Mandel, Robert. 1999. *Deadly Transfers and the Global Playground: Transnational Security Threats in a Disorderly World*. Westport: Praeger.

Mladina. 2016. »Prihajajo težji dnevi«. *Mladina*, January 15, 2016, 24–29.

Prezelj, Iztok and Marija Gaber. 2005. »Smuggling as a Threat to National and International Security: Slovenia and the Balkan Route«. *Athena Paper* 5. http://www.pfpconsortium.org/file/1414/view.

Prezelj, Iztok. 2008a. »Človekova varnost v teoriji in praksi«. *VIII. mednarodna konferenca Globalna varnost*, Ljubljana. Ljubljana: Zavod za varstvo pri delu: Svet za preventivo in vzgojo v cestnem prometu Republike Slovenije, Planet GV.

Prezelj, Iztok. 2008b. »Challenges in Conceptualizing and Providing Human Security«. *HUMSEC Journal*, 2.

Roland, Harold and Brian Moriarty. 1990. *System Safety Engineering and Management*. New York: John Wiley and Sons.

Rosenthal, Uriel, Michael Charles and Paul T'Hart. 1989. »The World of Crisis and Crisis Management«. *Coping with Crises: The Management of Disaster, Riots and Terrorism*, Uriel Rosenthal and Paul T'Hart (eds.). Springfield: Charles Thomas.

Scheffer, Gabriel. 1994. »Ethno-National Diasporas and Security«. *Survival* 36 (1).

Terriff, Terry, Stuart Croft, Lucy James and Patrick Morgan. 1999. *Security Studies Today.* Cambridge: Polity Press.

Tier, Jaroslav and Paul Diehl. 1998. »Demographic Pressure and Interstate Conflict: Linking Population Growth and Density to Militarized Disputes and Wars, 1930–89«. *Journal of Peace Research* 35 (3).

Townson, Duncan. 1994. *Dictionary of Modern History 1789–1945*. London: Penguin Books.

UNHCR. 2025. *Refugee Statistics*. https://www.unhcr.org/refugee-statistics (dostopno Julj 3, 2025).

United Nations Development Programme. 1994. *Human Development Report 1994*. Oxford: Oxford University Press.

United Nations Development Programme. 1999. *Human Development Report 1999*. Oxford: Oxford University Press.

United Nations. 1948. *Universal Declaration on Human Rights and Freedoms.* General Assembly Resolution 217 A (III), December 10. New York: United Nations.

United Nations. 2005. *Larger Freedom: Towards Development, Security and Human Rights for All*. Report of the Secretary-General. A/59/2005. New York: United Nations.

Waever, Ole. 1993. »Societal Security: The Concept«. *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe*, Ole Waever, Barry Buzan, Morten Kelstrup and Pierre Lemaitre (eds.). New York: St. Martin's Press.

Wiberg, Hakan. 1996. »Security Problems of Small Nations«. *Small States and Security in the New Europe,* Werner Bauwens, Armand Clesse and Olav Knudsen (eds.). London: Brassey's.

Zotova, Olga, Tarasova, Lyudmila, Solodukhina, Olga and Belousova, Natal'ya. 2020. »Specific Features of Ethnic Identity in the Regions with Varying Degrees of Ethnic Diversity«. *Bahavioural Sciences* 10(1).

Žabkar, Anton and Marjan Malešič. 2014. »Nevojaški viri ogrožanja varnosti Sredozemlja«. *Annales* 24 (1).

24ur. 2015. »Kdo so te družine?«. *24ur.com*, December 9, 2015. http://www.24ur.com/novice/svet/rezultati-ankete-med-begunci-iz-prvega-vala.html (dostopno December 10, 2015).

II. VOJNA IN MIR

Vojna v Ukrajini in širitev NATA

Anton BEBLER

Uvod

Vojna v Ukrajini je največja in najbolj krvava vojna v Evropi po letu 1945. Oboroženi spopad v Ukrajini, ki poteka od leta 2014, je v marsičem poseben v primerjavi z drugimi sodobnimi vojnami. Med drugim gre za prvo vojno, neposredno povezano s širitvijo Nata. V drugi fazi vojne je sodelovalo pet jedrskih sil – ena kot neposredna udeleženka in štiri, ki so nudile pomoč eni od vojskujočih se strani, pri čemer je bilo vojaško osebje vseh petih držav prisotno na ukrajinskem ozemlju. Vojna se je v drugi fazi razširila tudi na ozemlje Ruske federacije in območje Črnega morja. Raven konvencionalnega bojevanja in posredovanja drugih akterjev v vojni med Rusijo in Ukrajino je verjetno omejila grožnja jedrskega holokavsta. Poleg vojaškega vidika ima ta hibridna vojna pomembne gospodarske, tehnološke in propagandne razsežnosti. V prvi fazi in v zaključku druge so diplomatska prizadevanja potekala vzporedno z bojevanjem, a brez učinka nanj. V zadnjem obdobju je ta vojna prepoznavna po množični uporabi dronov in raket. Vojna traja že enajst let, po nekaterih, sicer nepreverjenih zahodnih ocenah pa naj bi skupno število padlih vojakov na obeh straneh doseglo skoraj dva milijona.

Prva faza vojne (april 2014 – februar 2022)

Glavni vzrok prve faze vojne v Ukrajini je bil podoben tistim, ki so povzročili oborožene spopade in vojne med letoma 1974 in 1999 na Cipru, v Moldaviji, Gruziji, Ruski federaciji, Azerbajdžanu in na območju nekdanje Jugoslavije. Med navedenimi primeri je bila prva faza vojne v Ukrajini po poteku in značilnostih najbolj podobna vojni na Hrvaškem (1991–1995).

Vzroki teh vojn so bili tesno povezani z velikimi geopolitičnimi spremembami, ki so se v Evropi začele pred približno 35 leti. Te spremembe so vključevale dekolonizacijo, konec hladne vojne med dvema vojaško-političnima blokoma

in val liberalnodemokratičnih reform političnih sistemov v vzhodnoevropskih državah. V obdobju treh let je približno trideset različnih državnih entitet na območju treh nekdanjih socialističnih federacij – Jugoslavije, Sovjetske zveze in Češkoslovaške – razglasilo suverenost. Od teh jih je triindvajset obstalo in si pridobilo splošno mednarodno priznanje suverene države, med njimi tudi Hrvaška in Ukrajina.

Vojni na Hrvaškem in v Ukrajini sta zajemali spopade med dvema paroma sosednjih in deloma prekrivajočih se slovanskih narodov. Obe vojni sta potekali na ozemljih razpadlih socialističnih federacij – SFRJ in ZSSR. Vzroki zanje so bili tesno povezani z razpadom obeh federacij leta 1991 in z zlomom njunih komunističnih režimov, ki jima je predhodil in razpad povzročil.

Institucionalna struktura SFRJ je bila zelo podobna strukturi najstarejše »socialistične federacije«, ZSSR. Skupna značilnost obeh je bila delitev federacije na polnopravne republike in avtonomije. Večina ali vse te federalne enote so bile etnično poimenovane. Ob ustanovitvi obeh federacij manjšinam največje etnične skupine (Srbom in Rusom) ni bila podeljena avtonomija znotraj drugih republik. Vojne so izbruhnile po razglasitvah suverenosti in avtonomije ter referendumih, ki so jih organizirali nekateri pripadniki srbske skupnosti v jugozahodni Hrvaški in nekateri pripadniki ruske ter rusko govoreče skupnosti v vzhodni Ukrajini. V obeh primerih sta centralni vladi zavrnili pogajanja z uporniki in se odločili za njihovo vojaško zatrtje. Oboroženi spopadi na Hrvaškem in v Ukrajini so se razvili v deloma različne kombinacije državljanske in meddržavne vojne. Državljanska komponenta se je nanašala na oboroženi spopad med ultranacionalističnim režimom v nekdanji drugi najbolj naseljeni republiki na eni strani in delom največje nacionalne manjšine, tesno povezane z največjo etnično skupino v nekdanji federaciji, na drugi. Vsaka vojna se je odvijala predvsem na ozemlju nekdanje druge najbolj naseljene republike, ki je utrpela največjo škodo. V obeh vojnah je šlo za hude kršitve mednarodnega humanitarnega prava, uvedene so bile mednarodne sankcije.

Posebnosti vojne v Ukrajini

Predniki današnjih Rusov in Ukrajincev so si v daljni preteklosti delili skoraj 400 let skupne zgodovine v Kijevski Rusi. V 13. stoletju je to veliko državno tvorbo uničila invazija Tatarov-Mongolov. Dolga prevlada litovskih in poljskih fevdalnih vladarjev nad predniki današnjih Ukrajincev je v naslednjih stoletjih močno prispevala k njihovemu kulturnemu in jezikovnemu oddaljevanju od Rusov. Leta

1648 so se kozaški predniki dela današnjih Ukrajincev uprli poljski fevdalni oblasti, leta 1654 pa so Moskovsko carstvo zaprosili za zaščito in se mu prostovoljno podvrgli. Naslednji dve stoletji in pol, do leta 1917, so bili del Ruskega imperija, poimenovan Rutenija in pozneje Malorusija. Leta 1918 je bila razglašena neodvisna Ukrajinska ljudska republika. Novo politično ime »Ukrajina« se je ohranilo tudi pod boljševiki, leta 1922 pa je Sovjetska Ukrajina postala polnopravna zvezna republika Sovjetske zveze. V nekaj desetletjih je Moskva ozemlje Sovjetske Ukrajine v primerjavi z velikostjo kozaškega Hetmanata, ko se je ta priključil Moskovskemu carstvu, več kot podvojila. To je bilo doseženo v več zaporednih fazah leta 1920–1922, 1939–1940, 1945–1947 in 1954 z arbitrarno priključitvijo dežel Novorusije z milijoni Rusov in rusko govorečih ljudi na vzhodu in jugu ter z aneksijo delov Poljske, Češkoslovaške, Romunije in dela Moldavije na zahodu. V vseh teh primerih je bilo to storjeno brez soglasja prebivalstva. Tako je bila ustvarjena velika, večetnična in večkulturna sovjetska republika, v nekaterih primerih v nasprotju z mednarodnim pravom (to zlasti velja za pakt Molotov – Ribbentrop) ali s sovjetskimi zakoni. Leta 1991 so vse te teritorialne pridobitve postale del neodvisne Ukrajine v njenih mednarodno priznanih mejah, čeprav je Kijev pred tem kršil zvezni zakon o razpustitvi Sovjetske zveze, saj ni dovolil, da bi poleg vseukrajinskega referenduma izvedli še referendum o statusu Krima. Od leta 1945 je Ukrajina več kot štiri desetletja in pol uživala simbolično darilo Moskve – status ustanovne članice OZN – čeprav ni bila neodvisna država, temveč sestavni del druge ustanovne članice (ZSSR). Ko je bila Sovjetska zveza na pobudo Moskve neustavno razpuščena in je Ukrajina dosegla neodvisnost, ji ni bilo treba zaprositi za članstvo v OZN.

Različen politični in gospodarski razvoj v obeh neodvisnih državah sta razkrila številne nasprotujoče si interese in več nerešenih bilateralnih vprašanj ob ločitvi. Ta vprašanja so v obeh fazah vojne v nekoliko različnih kombinacijah prispevala k oblikovanju dveh skupin konfliktnih političnih, varnostnih, gospodarskih, kulturnih in drugih odnosov: (1) med Rusko federacijo in Ukrajino ter (2) znotraj Ukrajine. Med slednjimi so se stare kulturne razlike med tremi glavnimi etničnimi in kulturnimi skupnostmi razvile v politične konflikte med galicijskimi Ukrajinci na zahodu ter maloruskimi Ukrajinci in Rusi na vzhodu in jugu. V 20. stoletju so se ti konflikti štirikrat sprevrgli v krvave notranje spopade. Na tem zgodovinskem ozadju je položaj številčne ruske manjšine postal vse bolj izrazit politični problem, zlasti z vzponom ukrajinskega ultranacionalizma in z uradno spodbujanim kultom Stepana Bandere. V kombinaciji z različnimi stališči zahodnega in vzhodnega dela države glede odnosov z Rusijo, EU in Natom so k političnim napetostim, ki so februarja in marca 2014 prerasle v odkrite spopade, pomembno prispevala tudi jezikovna vprašanja.

Evropska unija in njena politika vzhodnega sosedstva sta pomembno prispevali k zaostritvi tega konflikta. Možnost sklenitve neokolonialnega pridružitvenega sporazuma z EU je še poglobila notranje politične delitve v Ukrajini. Ko je ukrajinska vlada odločila, da podpis sporazuma odloži, so v Kijevu izbruhnili od zunaj spodbujeni množični protesti. Ti so se hitro sprevrgli v nasilje in zasedbo nekaterih vladnih stavb, za kar so bile odgovorne oborožene ultranacionalistične skupine iz Galicije. V tem ozračju je 21. februarja 2014 v Kijevu prišlo do državnega udara, pri katerem so ZDA odigrale pomembno vlogo. Novi režim je oblast prevzel s kršitvijo ukrajinske ustave in sporazuma, ki so ga sopodpisali trije zunanji ministri držav članic EU.

Kombinacija obljubljenega članstva Ukrajine v Natu in popolne odvisnosti novega kijevskega režima od ZDA je napovedovala, da bo Rusija zagotovo izgubila svojo staro pomorsko bazo v Sevastopolu, za katero je od leta 1992 plačevala visoko najemnino. Poleg tega bi Sevastopol kot prihodnja pomorska in zračna baza Nata predstavljal neposredno grožnjo varnosti Rusije ter njenemu geopolitičnemu položaju v Črnem morju in Sredozemlju. Da bi to preprečila, je Moskva lažje oboroženim enotam mornariške pehote, ki so bile zakonito nameščene na Krimu, ukazala, naj v neoznačenih uniformah prevzamejo nadzor nad celotnim polotokom. To dejanje očitne agresije je bilo po cilju podobno agresiji ZDA in Nata proti Zvezni republiki Jugoslaviji leta 1999 – šlo je za nasilno odcepitev dela ozemlja suverene evropske države. Srbija se je takrat močno uprla, več kot trimesečno bombardiranje Nata pa je povzročilo približno dva tisoč smrtnih žrtev in ogromno gospodarsko škodo. Po drugi strani enote ruske mornariške pehote na Krimu niso, zaradi strogih ukazov Kijeva, naletele na odpor približno 26.000 ukrajinskih vojakov in niso povzročile žrtev ali škode. Ukrajinski uradniki so Krim preprosto zapustili. Temu hitremu prevzemu nadzora je kmalu sledil uspešen referendum, ki so ga spremljali mednarodni opazovalci in na katerem je bila odobrena odcepitev Krima od Ukrajine ter njegova ponovna priključitev Rusiji. Moskva si je tako vzela nazaj Krimsko pokrajino, ki jo je Nikita Hruščov podaril Ukrajini ob 300. obletnici njene združitve z Rusijo, medtem ko je Kijev pozneje enostransko anektiral Sevastopol.

Prva faza vojne v Ukrajini

Tesno povezane z dramatičnimi dogodki v Kijevu so bile vstaje v več ukrajinskih mestih in razglasitvi »suverenosti« in »avtonomije« v Lugansku in Donecku. Te vstaje so bile predvsem protesti proti novemu režimu in odziv na sprejetje diskriminatornega zakona, ki je ruski jezik prikrajšal za status drugega uradnega jezika

v pokrajinah z močno večino ruskih in rusko govorečih prebivalcev. Režim v Kijevu je 13. aprila 2014 protestnike označil za »teroriste«, razglasil »protiteroristično operacijo« in njeno izvedbo zaupal ukrajinski vojski.

Ta vojaška operacija je začetek prve faze vojne v Ukrajini. Ukrajinska vojska je v napadih na donbaške avtonomiste uporabila bombnike, tanke, oklepna vozila in artilerijo, medtem ko so bataljoni ukrajinskih ultranacionalističnih prostovoljcev, financirani s strani ukrajinskih oligarhov, uporabljali artilerijo in lahko orožje. Na obrambni strani je bilo približno 35.000 pripadnikov teritorialnih ljudskih milic Doneške in Luganske ljudske republike ter ruskih in drugih prostovoljcev (vključno s srbskimi). Podobno kot je Srbija pomagala Republiki Srbske krajine na Hrvaškem, vendar bistveno obsežneje, je Ruska federacija obema obleganima republikama nudila mnogostransko podporo, ki je obsegala finančno, materialno, humanitarno in vojaško pomoč. Ruski profesionalni vojaki so bili vključeni v lokalne milice in niso delovali kot redne enote ruske vojske. Hkrati so oborožene sile ZDA in Velike Britanije ukrajinski vojski nudile zelo obsežno materialno in drugo vojaško pomoč, vključno s tisoči svetovalcev in inštruktorjev. Po številu so bili primerljivi z ruskim vojaškim osebjem na drugi strani fronte.

15. februarja 2015 je ukrajinski predsednik Petro Porošenko podpisal sporazum Minsk 2. Podpisali so ga tudi voditelji Nemčije, Francije in Rusije, Varnostni svet OZN pa ga je soglasno sprejel kot resolucijo, s čimer je postal del mednarodnega prava. Ta sporazum je predstavljal osnovo za mirno rešitev konflikta v Donbasu, vendar ga Porošenko in njegov naslednik Volodimir Zelenski nista spoštovala. Ukrajina ni izpolnila večine svojih 12 obveznosti, vključno s ključnimi določbami, po katerih bi morala podeliti ustavno zagotovljeno avtonomijo ruskim in rusko govorečim prebivalcem v Donbasu. Poleg tega je Zelenski prelomil svojo predvolilno obljubo, s katero je leta 2019 zmagal na volitvah, in ni ustavil državljanske vojne. Ker je kijevski režim že izgubil Krim, je zavrnil možnost avtonomnih, pretežno rusko govorečih regij znotraj federalizirane Ukrajine. Takšna ureditev kot cena za mir bi bila podobna od ZDA vsiljeni rešitvi za Bosno in Hercegovino z Daytonskim sporazumom, vključno z Republiko Srbsko kot njenim sestavnim delom. Ta zavrnitev, narekovana s strani ultranacionalistov v kijevskem režimu, je bila usodna napaka, ki je imela za Ukrajino katastrofalne posledice.

Do februarja 2022 je državljanska vojna v Donbasu zahtevala med 14.000 in 20.000 smrtnih žrtev. Dve premirji nista ustavili ukrajinskega obstreljevanja ukrajinskega ozemlja, ki je povzročilo tisoče žrtev med civilnim prebivalstvom v obeh samooklicanih republikah. Ukrajinski napadi so se nadaljevali več kot 9 let, spremljani s hudimi kršitvami mednarodnega humanitarnega prava. Vse to obdobje je Vladimir Putin vztrajal pri izvajanju sporazuma Minsk 2 in večkrat

zavrnil prošnje obeh republik, da ju brani z vključitvijo v Rusko federacijo, kot je storil s Krimom. To je kazalo, da primarni ruski cilj glede Ukrajine ni bila teritorialna širitev Rusije, temveč preprečitev njenega članstva v Natu. Vladimir Putin je očitno računal, da bi avtonomne rusko govoreče regije znotraj federalizirane Ukrajine lahko preprečile njeno članstvo v Natu. Poleg tega je bil za Rusijo Krim strateško znatno pomembnejši od Donbasa.

Druga faza vojne v Ukrajini

21. marca 2021 je Zelenski grobo prekršil sporazum Minsk 2 in mednarodno pravo, ko je ukrajinski vojski ukazal, naj osvobodi ozemlji obeh republik in Krima. Večji del ukrajinske vojske je bil nato premeščen v njihovo bližino, kar so jasno zaznali ruski sateliti. Namesto za mirno rešitev konflikta se je Zelenski tako odločil za popolno vojaško zatrtje donbaških avtonomistov in ponovno osvojitev Krima. On in njegovi ameriški patroni so se dobro zavedali, da bo taka poteza izzvala močan odziv Rusije. 16. februarja 2022 je ukrajinska vojska po njegovem ukazu začela drugo, veliko bolj nasilno fazo vojne. Od tega datuma se je intenzivnost ukrajinskega obstreljevanja Donecka začela povečevati od nekaj deset na 1.500 eksplozij dnevno.

V kombinaciji s premiki ukrajinskih čet je ta val artilerijskega ognja močno nakazoval, da se pripravlja velik kopenski napad kot del izvajanja ukaza iz marca 2021. To je bilo zelo podobno začetku gruzijske ofenzive proti samooklicani Republiki Južna Osetija 7. avgusta 2008. Ta močna ukrajinska eskalacija je bila brez dvoma usklajena z ameriškim predsednikom Joejem Bidnom, ki je javno napovedal, da bo Rusija napadla Ukrajino 16. februarja 2022.

Stopnjevanje nasilja, ki ga je ukazal Zelenski, je v nekaj dneh uspešno izzvalo močan in predvidljiv ruski odziv. Na politični in pravni ravni je to pomenilo, da je Ruska federacija priznala obe republiki kot neodvisni državi, da je z njima podpisala sporazuma o prijateljstvu, sodelovanju in medsebojni pomoči ter ugodila njunima prošnjama za pomoč in zaščito v skladu s 51. členom Ustanovne listine OZN, pri čemer se je sklicevala na odgovornost za njuno zaščito. Pri slednjem je Ruska federacija uporabila podobno utemeljitev kot Nato leta 1999 za svojo agresijo proti Zvezni republiki Jugoslaviji.

Na vojaški ravni je bil Putin soočen z realno možnostjo, da Ukrajina zaduši obe klientelni, rusko govoreči paradržavi. To bi njuno večinsko prebivalstvo izpostavilo maščevanju ukrajinskega ultranacionalističnega režima in ga, podobno kot Srbe na Hrvaškem, prisililo v množični beg čez mejo. Putin je

kasneje pojasnil, da je moralna dolžnost višja vrednota od legalnosti. Tudi iz notranjih razlogov si ni mogel privoščiti ponižujočega političnega poraza, podobnega tistemu, ki ga je doživel Slobodan Milošević na Hrvaškem avgusta 1995. Nasprotno kot avgusta 2008 v Gruziji ni čakal na popoln ukrajinski kopenski napad. Putin je lahko v celoti pričakoval, da bodo temu sledile strožje zahodne sankcije od tistih, ki so bile že v veljavi, tudi če bi bil ruski odziv na ukrajinsko ofenzivo le zmeren.

Verjetno na podlagi napačne ocene tako ukrajinskih zmogljivosti in odločnosti pri odporu kot tudi verjetnega odziva Zahoda je Putin prenagljeno in zavestno v nasprotju z mednarodnim pravom ukazal »posebno vojaško operacijo«. Ta je vključevala invazijo na Ukrajino 24. februarja 2022 z omejenim kontingentom ruskih kopenskih sil. Ta poteza je bila kombinirana z obsežnim uničenjem ukrajinskega letalstva, sistema protizračne obrambe in druge vojaške infrastrukture. Kljub ignoriranju aksioma vojaške znanosti je bila invazijska sila ruskih kopenskih čet poslana proti ukrajinski vojski, ki je bila trikrat številčnejša. Ta ruska sila je bila tudi močno nezadostna in logistično ter drugače nepripravljena za dosego uradno razglašenih ciljev »demilitarizacije« in »denacifikacije« celotne Ukrajine. Kljub svojim pomanjkljivostim je tej sili uspelo hitro zasesti približno 15 % ukrajinskega ozemlja (nekatere dele kot operativno diverzijo in le začasno) ter učinkovito zaščititi obe napadeni republiki. Dodatno je vzpostavila in zavarovala kopenski most med Krimom in Donbasom, naredila Azovsko morje za del ruskih notranjih voda, prevzela nadzor nad največjo evropsko jedrsko elektrarno v Zaporožju ter Ukrajini odvzela zaloge plutonija in urana. Te zaloge bi bile zadostne, da bi Ukrajina lahko postala četrta najmočnejša jedrska sila na svetu. Slednje je bilo učinkovit odziv na predhodno izjavo Zelenskega, da Ukrajina namerava ponovno pridobiti jedrsko orožje. Preprečitev te nevarne možnosti je zagotovo služila kot dodatna in pomembna spodbuda za Putinovo odločitev.

Na začetku druge faze vojne v Ukrajini je ruska vojska prehitela pričakovano ukrajinsko različico ofenzive, podobno hrvaškima operacijama Blisk in Nevihta. Poleg tega je Ruska federacija uradno anektirala štiri ukrajinske pokrajine z rusko in rusko govorečo večino prebivalstva, njene oborožene sile pa so okupirale dober del le-teh. Leta 2014 in leta 2022 se je Moskva tako s silo ponovno pridobila znaten del nekdanje Novorusije, dodeljene Sovjetski Ukrajini leta 1920 in leta 1954. V nasprotju s Hrvaško, a podobno kot na Kosovu (1999, 2008), je vojna v Ukrajini podaljšala seznam več kot treh ducatov novih ali de facto spremenjenih meja med evropskimi državami po letu 1945.

Geostrateški vidik vojne v Ukrajini

Od leta 1991 sta geopolitični zemljevid Evrope močno spremenila dva procesa: vzhodna širitev Nata pod vodstvom ZDA, skupaj s tem tesno prepleteno širitvijo Evropske unije. Prva faza teh dveh procesov v letih 1990–1991 – vključitev vzhodne Nemčije v obe organizaciji – ni vplivala na notranjo krizo v Jugoslaviji, vključno s konfliktom na Hrvaškem. Do leta 2004 pa je proces širitve Nata že dosegel meje Ukrajine in Rusije, s čimer je dodal konfliktu v Ukrajini in glede Ukrajine zelo realno nadregionalno sestavino.

Več kot dve desetletji je bil eden ključnih geostrateških ciljev ZDA, s spodbujanjem »barvnih revolucij« doseči spremembe režimov v postsovjetskem prostoru, vključno z Ukrajino in tudi Rusijo. Z uporabo Ukrajine kot orodja so si ZDA prizadevale škodovati Rusiji in jo oslabiti. Pod močnim ameriškim pritiskom, kljub določilu o nevtralnosti v ukrajinski ustavi iz leta 1992, kljub negativnemu izidu tozadevnih javnomnenjskih raziskav v Ukrajini ter nasprotovanju Nemčije in Francije, je Ukrajina na vrhu Nata v Bukarešti aprila 2008 prejela obljubo o članstvu v zavezništvu, vendar brez navedenega datuma. Rusija je temu javno in ostro nasprotovala, saj je morebitno članstvo Ukrajine v Natu obravnavala kot eksistencialno grožnjo. Ta odločitev Nata je sprožila verigo dogodkov, ki so v letu 2022 privedli do meddržavne vojne na ozemlju Ukrajine.

Za ZDA, daleč najpogostejšo kršiteljico mednarodnega prava, je uspešno izzivanje Rusije k dejanju agresije lepo ustrezalo lastnemu strateškemu cilju. Ruska invazija na Ukrajino je tako zagotovila odlično priložnost za demonizacijo in mednarodno izolacijo Rusije ter za poenotenje Zahoda pod vodstvom ZDA pri uvedbi brezprecedenčnega niza drastičnih gospodarskih in drugih sankcij proti njej. Od teh kaznovalnih ukrepov so pričakovali, da bodo hitro uničili rusko gospodarstvo, pripeljali do padca režima Vladimirja Putina, do vojaškega poraza Rusije brez izgube ameriških življenj in da bodo povzročili razpad Rusije v več držav (kot sta to že prej javno napovedovala Zbigniew Brzezinski in korporacija RAND). Vendar se ta upanja niso uresničila. Poleg tega so se učinki zahodnih sankcij izkazali za veliko bolj škodljive za gospodarstva EU kot pa za rusko gospodarstvo, ne da bi spremenili izid vojne.

Pred začetkom in zlasti med drugo fazo vojne je Ukrajina prejela ogromno podporo od več deset držav, predvsem ZDA ter drugih članic in nečlanic Nata, v obliki težkega orožja, streliva, usposabljanja, obveščevalnih podatkov, gospodarske in humanitarne pomoči itd., vredne več sto milijard dolarjev oziroma evrov. Ukrajinski vojski se je pridružilo več kot dvajset tisoč tujih borcev, plačancev, prostovoljcev in inštruktorjev, medtem ko je na ruski strani služilo več kot dvajset

tisoč tujih vojakov, plačancev in prostovoljcev. Glede na državljanstvo so bili najštevilčnejši tujci na ukrajinski strani Poljaki, na ruski pa Severni Korejci. Ta močna zunanja vpletenost je lokalno vojno preoblikovala v nadregionalni oboroženi spopad med Rusijo in kolektivnim Zahodom pod vodstvom ZDA, pri čemer je Ukrajina žrtvovala svoje vojake in delovala kot uporabni satelit Zahoda.

Vojna je Ukrajini kot državi in ukrajinski družbi povzročila velikansko škodo. Od leta 2014 se je prebivalstvo pod nadzorom Kijeva zmanjšalo za polovico, ozemlje pa za vsaj petino. Po ocenah nekaterih zahodnih strokovnjakov so ukrajinska vojska, nacionalna garda in prostovoljske enote utrpele bistveno več kot milijon smrtnih žrtev. Ukrajina je izgubila tudi velik del svojih industrijskih zmogljivosti, kmetijstva, proizvodnje energije in kritične infrastrukture. Vojna v Ukrajini izstopa po obsegu povzročenega uničenja, kršitvah mednarodnega humanitarnega prava, mednarodnem vplivu in stopnji vpletenosti velikih sil.

Nadaljevanje vojne ustreza geostrateškim ciljem ZDA, predvsem protiruskim, medtem ko Ukrajina zanje plačuje grozljivo ceno. Podaljševanje vojne izčrpavanja uničuje sposobnost Ukrajine, da bi se ohranila, vsaj v svoji že okrnjeni obliki.

Odgovornost za vojno v Ukrajini

V govoru na Generalni skupščini OZN je ameriški predsednik Joe Biden pripisal Rusiji vso odgovornost za vojno v Ukrajini. Ta lažna obtožba je odtlej postala glavni slogan zahodne in ukrajinske protiruske propagande. V resnici pa je za izbruh in nadaljevanje vojne neposredno ali posredno odgovornih več držav. To velja predvsem za vodilno članico Nata, ZDA, ki so aprila 2008 namenoma sprožile verižno reakcijo v konfliktnih odnosih med Natom in Rusijo. ZDA so uporabile Nato za vpletanje EU v ta konflikt, čeprav to nasprotuje objektivnim gospodarskim in drugim interesom številnih članic EU, zlasti Nemčije. Ta verižna reakcija je privedla do tega, da je lokalni politični konflikt prerastel v meddržavno vojno, v kateri so ZDA uporabile Ukrajino predvsem kot plačano orodje za škodovanje in oslabitev Rusije. Nemčija in Francija sta s svojimi goljufivimi podpisi pod sporazumom Minsk 2 in z naknadnimi politikami skupaj z ZDA Ukrajini sedem let dopuščali sabotiranje mirne rešitve konflikta v Donbasu. Kot vodilni v skupni zunanji politiki Evropske unije sta spodbujali in podpirali Ukrajino v aktivnih pripravah na vojno z Rusijo. Zahodne sile so tako postale glavne soodgovorne za preobrazbo omejene notranje vojne v Ukrajini v širšo, veliko bolj smrtonosno in uničujočo, pretežno meddržavno vojno. Aprila 2022 sta ZDA in Velika Britanija preprečili sklenitev že parafiranega rusko-ukrajinskega sporazuma o rešitvi

konflikta. Članice Nata in EU so s političnim spodbujanjem nasilne rešitve konflikta z Rusijo ter z dobavo orožja in sredstev Ukrajini omogočale nadaljevanje te vojne. Brez tega zunanjega poseganja bi bila vojna v Ukrajini že zdavnaj končana in zelo verjetno pod boljšimi pogoji za Ukrajino, kot si jih bo ta lahko izpogajala zdaj.

Vojno je 13. aprila 2014 začela ukrajinska vojska po ukazu ukrajinskega začasnega predsedstva. Pod dvema naslednjima predsednikoma, Porošenkom in Zelenskim, je Ukrajina kršila dve premirji in sabotirala izvajanje sporazuma Minsk 2 o mirni rešitvi konflikta v Donbasu. Predsednik Zelenski ni izpolnil svoje predvolilne obljube, da bo končal vojno – obljube, ki mu je leta 2019 prinesla zmago na volitvah. 21. marca 2021 je ukrajinski vojski ukazal napad na Donbas in Krim, s čimer je neposredno kršil tako sporazum Minsk 2 kot tudi mednarodno pravo. Ukaz ukrajinskega vodstva za močno stopnjevanje topniškega obstreljevanja Donecka od 16. februarja 2022 dalje je skupaj s premiki ukrajinskih vojaških enot namenoma izzval invazijo ruske vojske. S tem se je oboroženi spopad dejansko preoblikoval iz notranjega v pretežno meddržavnega. Aprila 2022 je predsednik Zelenski odstopil od parafiranega sporazuma z Rusko federacijo o mirni rešitvi spora, ki je bil sklenjen s pomočjo voditeljev Izraela in Turčije kot posrednikov. Ukrajina nosi odgovornost za žrtve in škodo, ki so jo njene sile povzročile na ozemlju Ukrajine in v Ruski federaciji.

Po drugi strani je Ruska federacija hudo kršila Ustanovno listino OZN, helsinška načela in ducat mednarodnih pogodb in sporazumov, s katerimi je Ukrajini jamčila varnost in suverenost znotraj njenih mednarodno priznanih meja. Februarja 2014 je storila dejanje agresije z okupacijo in aneksijo Krima. 24. februarja 2022 je storila drugo dejanje agresije z invazijo, delno okupacijo in uradno aneksijo štirih ukrajinskih pokrajin. Ruska federacija nosi odgovornost za žrtve in ogromno škodo, ki so jo ruske oborožene sile povzročile na ukrajinskem ozemlju.

Zaključek

Vojna v Ukrajini se bije, zato da bi s silo razrešili več medsebojno povezanih konfliktov. Glavni med njimi je med ZDA, kolektivnim Zahodom in Ukrajino kot njuno podložnico na eni strani ter Rusijo na drugi zaradi obljubljenega članstva Ukrajine v Natu. Rešitev tega konflikta bo močno vplivala na izide drugih konfliktov: med ZDA in Rusijo bilateralno, med Natom in Rusijo, med EU in Rusijo, med Rusijo in Ukrajino ter na notranje konflikte v Ukrajini glede njene prihodnosti – ali bo centralizirana, enoetnična in enojezična država,

ali bo postala dvoetnična in dvojezična federacija, ali pa bosta nastali celo dve Ukrajini.

Glede na jasno neravnovesje v vseh elementih vojaške in gospodarske moči ter v drugih s tem povezanih prednostih Rusije in glede na hude učinke izčrpavajoče vojne in katastrofalne izgube ukrajinskega prebivalstva in vojakov je že pred časom postalo jasno, da članicam Nata in Evropske unije ne bo uspelo doseči njihovega glavnega deklariranega cilja v tej vojni – strateškega vojaškega in političnega poraza Rusije.

Glede na politične, geostrateške, geografske in druge posebnosti te vojne kolektivni Zahod Rusije ne bi mogel strateško poraziti brez neposrednega kolektivnega vojaškega posega, v nekaterih pogledih podobnega agresiji ZDA in Nata z bombnimi napadi na Zvezno Republiko Jugoslavijo leta 1999. Le da doslej nobena članica »koalicije voljnih« ni tvegala zaradi Ukrajine vstopiti v neposredno vojno proti raketni jedrski velesili Rusiji. Verjetno je od radikalne eskalacije vojne obe strani odvračal grozeči morebitni jedrski holokavst. Nobena država danes ne kaže, da bi bila sposobna in voljna jamčiti za varnost Ukrajine. To velja tudi za ZDA, ki so se že dvakrat (leta 2014 in 2022) odpovedale svoji obveznosti zagotavljanja varnosti in teritorialne celovitosti Ukrajine v skladu z Budimpeškim memorandumom iz leta 1994. Ukrajina je takrat pod ameriškim pritiskom pristala na to, da izroči Rusiji vse nekdanje sovjetsko jedrsko orožje, ki je ostalo na njenem ozemlju, in postane nejedrska država.

Poglavitni izid posredniške vojne v Ukrajini bo zelo verjetno politični poraz ZDA in Nata, še eden po tistem v Afganistanu. Po drugi strani so ZDA tokrat precej uspešno že uresničile več stranskih ciljev. Okrepile so svojo hegemonijo v zahodnem taboru in v večjem delu Evrope, ponovno aktivirale Nato, pritegnile vanj dve novi članici, Finsko in Švedsko, si še bolj podredile ter hkrati gospodarsko in politično oslabile Evropsko unijo, za precej časa zastrupile odnose med Nemčijo, Evropsko unijo in Rusijo ter Rusiji povzročile znatno gospodarsko in politično škodo.

Enajst let po tem, ko je kijevski režim začel vojno, je Ukrajina veliko bolj oddaljena od uresničitve svojih ključnih strateških ciljev – poraza Rusije ter ponovne vzpostavitve nadzora svoje vlade in s tem državne suverenosti nad celotnim svojim mednarodno priznanim ozemljem – kot je to bila februarja 2022, kaj šele februarja 2014. V nasprotju s številnimi izjavami uradnikov Nata Ukrajina dejansko ni nič bližje članstvu v zavezništvu kot na začetku vojne. Njene zahteve, zapisane v mirovnem načrtu z desetimi točkami, ostajajo nedosegljive. Odlok Zelenskega, ki je pogoj za odpravo prepovedi kakršnih koli pogajanj z Rusko federacijo, vsebuje še eno zahtevo, namreč odstranitev Putina s položaja njenega predsednika. Vendar bo Zelenski sam, čigar mandat se je iztekel maja 2024, predsedniški položaj zagotovo zapustil veliko prej kot Putin.

Po drugi strani je Ruska federacija dosegla nekatere svoje strateške cilje, čeprav ne dveh glavnih razglašenih – trajne »nevtralizacije« in »demilitarizacije« Ukrajine, podobno, kot je to veljalo za Avstrijo leta 1955. Da ne omenjamo drugih ruskih zahtev, navedenih v memorandumu z 12 točkami, predstavljenem ukrajinski delegaciji v Istanbulu. Te vključujejo pravice ruske manjšine, Ruske pravoslavne cerkve in uradni status ruskega jezika. Zaradi medsebojno izključujočih se ciljev obeh strani končnega izida vojne v Ukrajini in v zvezi z Ukrajino ni mogoče doseči po kompromisni poti za diplomatsko mizo. Podobno, kot je to veljalo za izid spopadov na Hrvaškem leta 1995, v Srbiji leta 1999, v Gruziji leta 2008 in v Azerbajdžanu leta 2023, bo tudi tokrat ta odločen na bojišču. Vendar bo predvidoma zelo drugačen. Vojna izčrpavanja, ki jo je vsilila Rusija, bo zelo verjetno privedla do kolapsa kijevskega režima in/ali ukrajinske vojske. Morda bo, podobno kot ob koncu vojne za Kosovo junija 1999, protokol o premirju podpisan s strani vojaških poveljnikov obeh sprtih strani. Morda se bo to zgodilo leta 2026. Temu bi sledila prekinitev ognja z umikom ukrajinskih sil za linije, določene v protokolu.

Verjeten izid vojne za Ukrajino samo bi lahko bil podoben tistima v Srbiji in Gruziji – izguba znatnega dela ukrajinskega državnega ozemlja in vzpostavitev de facto nove, splošno mednarodno nepriznane meddržavne meje. Poleg tega je povsem mogoče, da bo Ukrajina po vojni spet postala etnično in kulturno bolj homogena država brez dostopa do morja, na približno polovici tistega ozemlja, ki ga je zasedala pred letom 2014. Če bi osnova njene zunanje politike spet postala nevtralnost in če bi vzpostavila dobre odnose z vsemi svojimi sosedami in širše, bi lahko Ukrajina igrala pozitivno vlogo v prihodnji evropski varnostni arhitekturi kot blažilnik, ki zmanjšuje napetosti med Rusko federacijo in državami članicami Nata.

Izbrana literatura

Baud, Jacques (2023): Ukraine entre Guerre et Paix. Paris, Max Milo.
Bebler, Anton (ur.). (2015): 'Frozen conflicts' in Europe. Opladen, Barbara Budrich.
Brzezinski, Zbigniew (1997): Geostrategy for Eurasia. Foreign Affairs 76 (5): 56–68.
Goldstein, Ivo (2008): Hrvaška zgodovina. Ljubljana, Slovenska matica.
Larrabee, F. Stephen, Peter A. Wilson and John Gordon (2015): The Ukrainian Crisis and European Security. Santa Monica, RAND Corporation.
Maver, Aleš (2023): Ukrajina, od igre prestolov do vojne za samostojnost. Celje, Celjska Mohorjeva Družba.
Petro N. Nikolai (2023): The tragedy of Ukraine. Berlin, De Gruyter.
Pleiner, H. (2023): Der Konflikt um die Ukraine. MZ 5: 571–583. Wien.
Plokhy, Serhii (2022): Vrata Evrope: zgodovina Ukrajine. Ljubljana, UMCO.

Anomalija Gorskega kotarja: strategije in okoliščine ohranjanja miru v večetnični skupnosti med hrvaško osamosvojitveno vojno

Rok Zupančič, Anđela Đorđević, Faris Kočan in Miha Šlebir

Uvod

V začetku avgusta, ko se na Hrvaškem vsako leto spominjajo operacije Nevihta (hrv. *Oluja*), s katero se je leta 1995 končala vojna na ozemlju te države, se v javnem diskurzu obudijo pripovedi o bojih, uničenju, zločinih in trpljenju (gl. Arbutina, 2025; Hina, 2025). Kraji, kot sta Vukovar in Knin, so v hrvaški kolektivni spomin zapisani kot simboli oboroženih spopadov, ki so se razplamteli ob razpad(anj)u Jugoslavije. Vendar pa obstaja regija, kjer se med hrvaško osamosvojitveno vojno (1991–1995) oboroženi spopad ni razplamtel, četudi so bile okoliščine za to »ugodne« (etnično mešano prebivalstvo, visoke napetosti, pripadniki nasprotujočih si etničnih skupin dobro oboroženi, idr.). Gre za Gorski kotar, gozdnato in hribovito regijo med Karlovcem na vzhodu, Reko na zahodu, Slovenijo na severu in Liko na jugu.

Gorski kotar je kulturno-zgodovinska regija, in kot je za tovrstne regije značilno, obstajajo različna pojmovanja o njenih geografskih mejah. Po ožjem pojmovanju obsega Gorski kotar okoli 1270 km² (okvirno gre za današnje občine Čabar, Delnice, Lokve, Fužine, Mrkopalj, Ravna Gora, Skrad, Brod Moravice in Vrbovsko), po širšem pojmovanju pa v to regijo uvrščamo tudi Ogulinsko-plaščansko dolino na jugovzhodu, kar skorajda podvoji tako prebivalstvo kot površino (na okoli 2130 km²) (Hrvatska enciklopedija, 2013). Gorski kotar je izrazito gozdnat – okoli tri petine regije po širšem pojmovanju oz. štiri petine regije po ožjem pojmovanju so porasle z gozdom (Hrvatska enciklopedija 2013; Gorski kotar, 2022). Vegetacija in izrazito redka poselitev zaznamujeta tudi gospodarski

profil regije, ki je bila skozi zgodovino tesno povezana z gozdarstvom, zato ni nenavadno, da je bila regija gospodarsko in kulturno tesno povezana s Slovenijo, še posebej s Kočevsko, na katero tudi meji.

Kljub hribovitosti, gozdnatosti in redki poselitvi pa Gorski kotar ni brez vojaško-strateškega pomena. Njegov položaj na t. i. hrvaškem gorskem pragu med Panonsko nižino in Jadranskim morjem mu daje vlogo tranzitnega območja, katerega nadzor omogoča prekinitev povezave med notranjostjo Hrvaške in severnim Jadranom (gl. Feletar, 2014). Geografsko gledano je Hrvaška na širšem območju Gorskega kotarja ranljiva zaradi manka strateške globine (gl. Vego, 2009: 3–10), je pa hribovito in gozdnato območje taktično gledano ugodno za obrambo in gverilsko vojskovanje.

Poleg tega je na območju Gorskega kotarja živelo oz. še živi etnično mešano prebivalstvo;[1] ob hrvaški večini v regiji že stoletja živi tudi srbska manjšina, naseljena na območje nekdanje Vojne krajine v 16. in 17. st., da bi habsburško monarhijo zaščitila pred Osmansko državo. Ob tem je treba vedeti, da tedaj na ta območja naseljeno pravoslavno prebivalstvo še ni imelo narodne zavesti srbstva v modernem pomenu te besede, ampak je »biti Srb« tedaj pomenilo predvsem »biti pravoslavec« (Zupančič in drugi, 2025); izrazite (etno)politične dimenzije je izraz »biti Srb« (ali »biti Hrvat«) začel dobivati s t.i. prebujanjem narodne zavesti (še posebej močno v 19. stoletju), kar sodobni zgodovinarji (glej npr. Škiljan, 2014) imenujejo proces *nastajanja* narodov, ki, ko dobijo državo, postanejo nacija. Obe skupnosti v Gorskem kotarju sta že vsaj od padca habsburške monarhije po koncu prve svetovne vojne – časa, ko sta moderna hrvaška in moderna srbska narodna zavest že bili oblikovani – imeli občasno napete medetnične odnose, ki so v času druge svetovne vojne eskalirali tudi v oboroženo nasilje.

Prav zaradi etničnih napetosti in zgodovine nasilja se je Gorski kotar na začetku devetdesetih let, tj. ob začetku razpadanja Jugoslavije, znašel v občutljivem varnostnem položaju. Vendar pa se je zgodilo nekaj nepričakovanega – medtem ko so le nekaj deset kilometrov stran potekali intenzivni oboroženi spopadi med hrvaškimi silami in uporniškimi Srbi iz samooklicane Republike Srbske krajine (RSK), je v Gorskem kotarju vladal napet mir. Eden od nepričakovanih paradoksov hrvaške osamosvojitvene vojne je torej bilo neskladje med spopadi v Liki,

1 Glede na zadnji jugoslovanski popis iz leta 1991 je na območju ožjega Gorskega kotarja, tj. v takratnih občinah Čabar, Delnice in Vrbovsko, živelo skupaj 30.545 ljudi, od tega 3.272 oz. 10,7 % Srbov. Daleč najmočnejša srbska skupnost je bila v občini Vrbovsko, kjer je živelo 2.594 Srbov, kar je bilo 34,5 % celotnega prebivalstva te občine (Statistical Office of the Republic of Serbia, [1991]2025).

na Kordunu, v Baniji, Slavoniji, Baranji in delih Pokolpja, ki so imeli izrazito medetnično dimenzijo, in tesnobnim zatišjem v Gorskem kotarju. Kljub temu da Gorskega kotarja niso zajeli oboroženi spopadi, pa to ne pomeni, da tam stopnjevanja etničnih napetosti ni bilo. Še več, Gorski kotar je izpolnjeval vse pogoje za eskalacijo sovražnosti, saj so se na tem območju nahajala velika skladišča orožja in streliva Jugoslovanske ljudske armade (JLA) (Otmačić, 2017: 175). JLA je pred umikom celo oborožila lokalno srbsko prebivalstvo, medtem ko so Hrvati organizirali vojaške enote Zbora narodne garde, kasneje rednih oboroženih sil (Otmačić, 2017: 181; Klub 138.br HV, 2025). Vsi pogoji za izbruh oboroženega spopada so bili torej na videz izpolnjeni, a do prelivanja krvi ni prišlo.

Da je bila odsotnost širših oboroženih spopadov v Gorskem kotarju z znanstvenega stališča zanimiva, je že leto po končani vojni ugotavljal Tatalović (1996). Raziskovalno vprašanje, ki ga naslavlja ta prispevek, pa nadgrajuje izhodišča Tatalovića (1996) in Otmačićeve (2017, 2025); proučujemo, kateri dejavniki pojasnjujejo, zakaj v Gorskem kotarju med hrvaško osamosvojitveno vojno ni prišlo do oboroženih spopadov z izrazito medetnično dimenzijo, medtem ko so takšni oboroženi spopadi potekali v sosednjih regijah, kjer je prav tako živelo etnično mešano prebivalstvo.

Prispevek izhaja iz rezultatov raziskovalnega projekta *Anksioznost(i) v »razdeljenih mestih« pokonfliktnih družb jugovzhodne Evrope: razvoj in testiranje inovativnih pristopov v procesih izgradnje miru*.[2] V okviru projekta so bili med drugim podrobno proučeni trije kraji z etnično mešanim prebivalstvom, v katerih v času jugoslovanskih vojn ni izbruhnilo oboroženo nasilje. Ti kraji so Kamenica na Kosovu, Baljvine v Bosni in Hercegovini ter območje Gorskega kotarja na Hrvaškem. Rezultati raziskave so bili že diseminirani v tuji literaturi (gl. Djordjević in Zupančič, 2024; Kočan, Beršnak in Zupančič, 2024; Zupančič, Đorđević in Kočan, 2025), v tem prispevku pa se osredotočamo izključno na strukturne dejavnike in primer Gorskega kotarja, tj. Sloveniji najbližjega od proučevanih primerov.

Metodološko prispevek temelji na kvalitativni večmetodni raziskavi, ki je združevala etnografsko terensko delo, analizo primarnih in sekundarnih virov ter polstrukturirane intervjuje. Leta 2023 smo opravili dva terenska obiska Gorskega kotarja in obiskali Vrbovsko, Gomirje, Moravice, Delnice, Fužine in Ogulin. Med obiskoma smo izvedli 16 intervjujev z lokalnimi prebivalci in strokovnjaki, ki dobro poznajo zgodovinski, politični in vojaški kontekst regije. Med sogovorniki

2 Projekt je financirala Agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (TAP N5-0178). Ta študija pa je nastala tudi ob podpori programske skupine Obramboslovje (P5-0206).

so bili neposredni udeleženci mirovnih pogajanj, ki so preprečila oboroženi spopad in vodila v deeskalacijo, politiki, predstavniki Srbske pravoslavne cerkve in Rimskokatoliške cerkve, upokojeni visoki častnik hrvaške vojske in kustos lokalnega muzeja, podrobno seznanjen z okoliščinami oboroženih spopadov v tem delu Hrvaške. Poleg tega smo izvedli opazovanje z udeležbo in se neformalno pogovarjali z ljudmi v okolici verskih objektov, kavarn, restavracij in muzejev; udeležili smo se tudi sestanka Sveta srbske narodne manjšine v Vrbovskem. Takšen metodološki pristop je v skladu z načeli etnografskih pristopov (Millar, 2018). Januarja 2025 smo opravili še dodatne telefonske intervjuje z več ljudmi iz Gorskega kotarja, da bi preverili, ali so bile naše prvotne ugotovitve pravilne. Podatke, zbrane z intervjuji in opazovanjem z udeležbo, smo nazadnje dopolnili z analizo relevantnega arhivskega gradiva in znanstvene literature.[3]

Teoretsko-konceptualni okvir

Večina znanstvene literature, ki obravnava vojne na območju nekdanje Jugoslavije, se osredotoča na vprašanje, zakaj in kako je izbruhnilo in potekalo oboroženo nasilje. Ta pristop je bistven za razumevanje dinamike konflikta, a hkrati spregleda anomalije – kraje, kjer so bili pogoji za izbruh sovražnosti izpolnjeni, a do oboroženega nasilja ni prišlo. Za razumevanje teh »območij miru« (ang. *zones of peace*) oz. »otokov civiliziranosti« (ang. *islands of civility*) (Kaldor, 2012) moramo raziskovalno logiko dopolniti – ob vprašanju »zakaj vojna« si moramo zastaviti tudi vprašanje »zakaj mir« . To poglavje razvija teoretsko-konceptualni okvir, ki identificira in razčlenjuje strukturne dejavnike, ki lahko delujejo kot spodbujevalci ali pa kot zaviralci oboroženega nasilja.

Strukturni dejavniki so dolgoročne in počasi spreminjajoče se značilnosti okolja, ki določajo parametre, znotraj katerih se konflikt ali oborožen spopad lahko razvije; ustvarjajo pogoje, ki povečujejo ali zmanjšujejo verjetnost, da bo na nekem območju izbruhnilo oboroženo nasilje. V okviru opravljene raziskave smo o strukturnih dejavnikih v enem od prispevkov že pisali (gl. Kočan, Vuga Beršnak in Zupančič, 2024: 348–351), tu pa jih razčlenjujemo podrobneje. Pri tem več poudarka namenjamo znotrajdržavni ravni, saj smo v raziskovalnem projektu regijo (Gorski kotar) obravnavali kot sestavni del novo osamosvojene države.

3 Pri ubeseditvi prispevka in iskanju virov smo si pomagali z orodjem umetne inteligence Gemini v različicah 2.5 Pro in Deep Research.

Politični dejavniki

Politične institucije in razmerja moči tvorijo temeljni institucionalni okvir, ki oblikuje pogoje za izbruh oboroženega spopada na eni strani ter za ohranjanje ali vzpostavljanje miru na drugi. Povezavo med politiko in vojno je jedrnato izrazil že Clausewitz z mislijo, da je vojna »samo nadaljevanje politike z drugimi sredstvi« (Clausewitz, [1832]2004: 28).

Sodobne empirične raziskave kažejo, da so šibke države (ang. *weak state* oz. *fragile state*) nesorazmerno bolj izpostavljene tveganju izbruha oboroženih spopadov, še zlasti državljanske vojne (gl. Iqbal in Starr, 2008; Gurses in Mason, 2010; OECD, 2025). Šibkost države se odraža v njeni nezmožnosti, da bi izpolnjevala osnovne funkcije; takšna država praviloma ne more učinkovito uveljavljati oblasti na celotnem ozemlju in zagotavljati osnovnih javnih dobrin. To v očeh prebivalstva spodkopava legitimnost oblasti in odpira prostor različnim notranjim in/ali zunanjim akterjem, da izkoristijo nastali vakuum, prevzamejo vlogo ponudnikov storitev in si tako pridobijo podporo prebivalstva. Vendar pa je – tako opozarjajo druge raziskave (Risse in Stollenwerk, 2018; gl. tudi Iqbal in Starr, 2008) – treba biti previden pri ugotavljanju vzročno-posledičnih razmerij. Razmerje med šibkostjo države in oboroženim spopadom namreč ni enosmerno, saj lahko dolgotrajen oborožen spopad povzroči ali poglobi šibkost države. V takšnih primerih je šibka državnost posledica, ne pa vzrok konflikta. Poleg tega na svetu obstajajo številna (lokalna) območja s šibko oblastjo, a na njih kljub temu ne pride do izbruha oboroženih spopadov.

Poleg šibkosti države je pomemben politični strukturni dejavnik, ki vpliva na tveganje za izbruh (zlasti znotrajdržavnega) oboroženega spopada, tip političnega režima. Raziskave so pokazale, da razmerje med tipom režima in verjetnostjo konflikta ni linearno, temveč sledi obliki obrnjene črke U. To pomeni, da naj bi bile praviloma najmanj konfliktne države na skrajnih polih političnega spektra – avtokracije in demokracije – medtem ko je tveganje najvišje pri vmesnih, hibridnih režimih, znanih tudi kot anokracije (gl. Gleditsch, Hegre in Strand, 2007). Kritiki te teorije sicer poudarjajo, da sta od samega tipa režima pomembnejša dejavnika priložnost za nasilje, ki izhaja iz politične nestabilnosti, in motivacija zanj, ki je posledica omejenih možnosti za mirno politično participacijo (Skrede Gleditsch in Ruggeri, 2010). Spet druge raziskave (gl. Debs in Goemans, 2010) empirično podpirajo koncept demokratičnega miru, tj. pripravljenosti in sposobnosti demokratičnih voditeljev za izogibanje vojnam, zlasti z drugimi demokracijami.

Na podlagi zapisanega lahko sklenemo, da so tako za preprečevanje oboroženih spopadov kot tudi za vzpostavljanje miru ključnega pomena učinkovite in vključujoče politične institucije. Te morajo zagotavljati uravnoteženo porazdelitev moči

in omogočati sodelovanje različnih družbenih skupin pri soodločanju, s čimer se zmanjšujejo tako motivacija kot tudi priložnosti za uporabo nasilja.

Ekonomski dejavniki

Ekonomske razmere so tesno prepletene s politično dinamiko, saj vplivajo tako na motivacijo kot tudi na zmožnosti za uporabo organiziranega nasilja. Čeprav se zdi intuitivno, da bi morala biti ekonomska neenakost močan vir konfliktov, so empirične raziskave pokazale, da je ključnega pomena, o kakšni neenakosti govorimo. Vertikalna neenakost, ki meri razlike v dohodku ali premoženju med posamezniki znotraj celotne družbe, nima močne povezave z izbruhom znotrajdržavnih oboroženih spopadov. Razlog je v naravi konflikta: oboroženi spopad je organizirani spopad med skupinami, ne pa naključno sosledje nasilja posameznikov. Bistveno močnejši napovedovalec spopada je horizontalna neenakost – sistematična ekonomska, socialna ali politična neenakost med kulturno opredeljenimi skupinami (npr. etničnimi, verskimi ali regionalnimi). Ko se ekonomska prikrajšanost (npr. slabši dostop do zemlje, zaposlitve, izobrazbe) ali politična izključenost (npr. pomanjkanje zastopanosti v vladi, oboroženih silah) prekriva z obstoječo identitetno ločnico, to ustvari močan potencial za kolektivno mobilizacijo in politično nasilje (Østby, 2006; Buhaug, Cederman in Gleditsch, 2014; Hillesund et al., 2018).

Zanimivo je, da lahko k uporu vodita tako relativna prikrajšanost kot tudi relativna privilegiranost. Prikrajšane skupine se lahko uprejo, da bi dosegle pravičnejšo porazdelitev virov in moči. Na drugi strani pa se lahko tudi relativno bogatejše, a politično podrejene skupine uprejo, da bi zaščitile svoje premoženje pred državo ali dosegle neodvisnost (če menijo, da bi jim bilo brez preostanka države bolje).

K temu dodajamo še paradoks, da so države, bogate z naravnimi viri (še zlasti z nafto, pa tudi zemeljskim plinom in rudninami), pogosto bolj nagnjene h konfliktom kot države brez teh virov. Gre za t. i. prekletstvo naravnih virov (ang. *resource curse*) (van der Ploeg, 2010; Soysa, 2015; Vélez-Torres in Méndez, 2022). Ta pojav deluje kot močan spodbujevalec oboroženega nasilja po dveh medsebojno povezanih mehanizmih. Prvi mehanizem se nanaša na priložnost za financiranje oboroženega nasilja. Naravni viri, zlasti tisti, ki so geografsko koncentrirani (t. i. točkovni viri) in jih je mogoče zlahka izkoriščati, predstavljajo donosen vir za financiranje oboroženih skupin. Drugi, bolj posreden mehanizem, deluje prek slabljenja državnih institucij. Države, ki so močno odvisne od prihodkov iz naravnih virov, pogosto razvijejo značilnosti t. i. rentniške države (ang. *rentier state*).

Ker vlada dobiva večino svojih prihodkov iz izvoza virov, in ne iz pobranih davkov, postane manj odvisna od svojih državljanov in tudi manj odgovorna do njih.

Na podlagi zapisanega lahko sklenemo, da ekonomske razmere postanejo pomemben dejavnik tveganja predvsem takrat, ko se materialna prikrajšanost preplete z občutkom kolektivne identitete in skupinske krivice.

Demografsko-sociološki dejavniki

Eden od dejavnikov, ki je deležen precejšnje raziskovalne pozornosti, je delež mladega prebivalstva v celotnem prebivalstvu. Z obrambno-varnostnega vidika je to relevantno zlasti, kadar je delež mladih odraslih izrazito visok (ang. *youth bulge*). Empirične raziskave namreč kažejo na povezavo med velikim deležem mladega prebivalstva in povečanim tveganjem za izbruh oboroženih spopadov, terorizma in splošne politične nestabilnosti. Kljub temu pa demografska struktura sama po sebi ni zadosten pogoj za nasilje. Demografski pritisk mladih postane resna grožnja v součinkovanju z drugimi strukturnimi dejavniki, predvsem z ekonomsko stagnacijo in politično izključenostjo (Urdal, 2004; Wagschal in Metz, 2017; Korotayev et al., 2022).

Tveganje za oborožene spopade je povezano tudi z etnično sestavo prebivalstva. Vendar empirične študije kažejo, da etnična raznolikost sama po sebi ni nujno vzrok za oboroženo nasilje. V nekaterih primerih lahko visoka stopnja etnične frakcionalizacije tveganje za konflikt celo zmanjša, saj otežuje mobilizacijo dovolj velike skupine za upor. Ključni dejavnik ni raznolikost kot taka, temveč politična razsežnost etničnih delitev. Tveganje za konflikt je zato višje v etnično polariziranih družbah, kjer velika etnična skupina tekmuje z eno ali več drugimi sorazmerno velikimi skupinami. Poleg velikosti etničnih skupin je pomemben tudi njihov poselitveni vzorec. Nasilje v etničnih konfliktih pogosto je pogosto najhujše v etnično mešanih regijah, kjer različne skupine živijo v neposredni bližini in tekmujejo za nadzor nad ozemljem in viri. Takšna območja postanejo žarišča nasilja, zlasti kadar si nacionalistične elite prizadevajo ustvariti etnično čista ozemlja z metodami etničnega čiščenja – sistematičnim izganjanjem ali uničevanjem pripadnikov drugih etničnih skupin. Ker je etnična identiteta običajno manj prožna kot druge vrste identitete, je (med)etnične spopade praviloma tudi težko zaustaviti (Denny in Walter, 2014; Wegenast in Besedau, 2014; Bleaney in Dimico, 2017).

Na podlagi zapisanega lahko sklenemo, da demografske značilnosti, kot sta visok delež mladih ali etnična polarizacija, v součinkovanju s politično izključenostjo in tekmovanjem za vire bistveno povečajo tveganje za izbruh oboroženih spopadov.

Geografski dejavniki

Geografija ozemlja je pomemben strukturni dejavnik, ki vpliva na izbruh, potek in trajanje oboroženih spopadov. Pri tem so še posebej pomembne štiri značilnosti, ki jih obravnavamo v nadaljevanju: bližina mednarodnih meja, pomanjkanje virov, prehodnost zemljišča in strateški pomen območja.

Bližina mednarodnih meja je relevantna zlasti takrat, kadar so meje prepustne. Tako oborožene skupine sosednje države pogosto uporabljajo kot zatočišče, še posebej, če sosednja država ne uspe učinkovito nadzorovati svojega ozemlja ali pa borcem daje podporo. Poleg tega oborožene skupine in oborožene sile pogosto prejemajo materialno, finančno ali kadrovsko pomoč iz sosednjih držav (Buhaug in Gates, 2002). Ta transnacionalna dimenzija je ključna predvsem za preživetje in delovanje uporniških in narodnoosvobodilnih gibanj ter je eden od razlogov, da se znotrajdržavni spopadi širijo zunaj države in destabilizirajo celotne regije. Poleg tega moramo v kontekstu mejnih območij obravnavati tudi ekonomijo. Kadar so mejne regije bogate z naravnimi viri, ti lahko postanejo predmet spopada in hkrati vir financiranja. Bližina meje omogoča enostavnejši transport teh virov na mednarodne trge, s čimer lahko oborožene skupine financirajo svoj boj.

Predmet spora pa ni nujno bogastvo z viri, temveč je lahko tudi njihovo pomanjkanje. Podnebne spremembe v povezavi z neugodnimi družbeno-političnimi okoliščinami zaostrujejo boj za dostop do vode, rodovitne zemlje in drugih življenjsko pomembnih virov, kar lahko preraste v oborožen spopad (Baechler, 1999). Geografska lokacija teh virov tako postane žarišče geopolitičnih napetosti.

Ob izbruhu oboroženega spopada negostoljubno in težko prehodno zemljišče, kot so gore, gosti gozdovi, džungle in močvirja, šibkejši strani v oboroženem spopadu nudi zatočišče in boljše možnosti za bojno (še zlasti gverilsko) delovanje. Takšno zemljišče otežuje delovanje oboroženih sil, ki so odvisne od težke oborožitve in opreme (še zlasti bojnih vozil). Vendar pa vpliv zemljišča presega zgolj vojaško prednost. Geografija dolgoročno sooblikuje socialne in politične strukture. Težko dostopna, periferna območja so zgodovinsko gledano pogosto območja, kamor je državna oblast težje prodrla. To omogoča preživetje in ohranitev avtonomije različnim etničnim in političnim skupinam, ki so se postopoma razvile v opoziciji do centralne oblasti (Carter, Shaver in Wright, 2019). Tako zemljišče posredno vpliva na izbruh konflikta, saj prispeva k oblikovanju etnične in politične pokrajine, ki je sama po sebi nagnjena h konfliktom. Geografske značilnosti, ki upornikom olajšujejo boj, so pogosto istovetne s tistim, ki so vodile do nastanka same uporniške skupine.

Zadnja pomembna geografska značilnost je strateški pomen območja. Ta se nanaša zlasti na nadzor nad t. i. ključnim zemljiščem – torej nad vsako lokacijo ali območjem, katerega zavzetje ali nadzor daje izrazito prednost eni od strani v spopadu. To vključuje tako topografske značilnosti, kot so prelazi, kot tudi ključno infrastrukturo, denimo prometna križišča, letališča in pristanišča (gl. ATP 2-01.3, 2019, 4.10–4-11). Nadzor nad takšnim zemljiščem neposredno vpliva na potek sovražnosti – območja visokega strateškega pomena bolj verjetno postanejo točka oboroženih spopadov.

Sklenemo lahko, da geografski dejavnik dinamiko oboroženega nasilja sooblikuje večplastno: od boja za vire, podpore čez prepustne meje in osredotočenja na ključna območja do prednosti, ki jih nudi zemljišče.

Zgodovinski dejavniki

Zgodovina oboroženega nasilja je eden najmočnejših napovedovalcev prihodnjih spopadov. Oboroženi spopadi namreč ustvarjajo razmere, ki povečujejo verjetnost ponovnega izbruha sovražnosti. Ta pojav je v literaturi poznan kot konfliktna past (ang. *conflict trap*) (gl. Collier et al., 2003). Kot povzemajo Hegre et al. (2011), konfliktna past učinkuje na več načinov: oboroženi spopadi (1) poglabljajo polarizacijo prebivalstva in obenem krepijo organizacijske zmogljivosti za vojskovanje, (2) spodkopavajo demokratične politične institucije in (3) poslabšujejo gospodarske razmere v državi in regiji. Kot ugotavljajo isti avtorji, so konfliktni pasti najbolj izpostavljene ekonomsko manj razvite države.

Za mnoge države v razvoju je ključno zgodovinsko breme kolonializem. Kolonialne sile so zaradi lažjega obvladovanja ozemelj pogosto zavestno ustvarjale in utrjevale etnične delitve po načelu deli in vladaj. S favoriziranjem določenih etničnih skupin pri dostopu do izobrazbe, zaposlitve ali lastništva nad viri so ustvarile horizontalne neenakosti med skupinami, ki so se ohranile tudi po osamosvojitvi teh držav. Raziskave, kot je študija Langeja, Jeonga in Amasyalija (2021), dokazujejo, da imajo takšne diskriminatorne kolonialne politike močan in dolgoročen vpliv na verjetnost izbruha postkolonialnih medetničnih spopadov. Kljub temu pa podatki nakazujejo, da se vpliv kolonialne dediščine sčasoma zmanjšuje.

Vendar pa nekateri raziskovalci opozarjajo, da je enačenje zgodovinskih dejavnikov zgolj s kolonializmom pretirana posplošitev in da so zgodovinski vzroki za ponavljajoče se spopade izrazito raznoliki. Tako Schoon (2018) prepoznava pet ključnih poti, ki vodijo v ponovni izbruh oboroženega nasilja: (1) zakasnelo nadaljevanje (spopad se po premoru nadaljuje, ker temeljni vzroki niso bili ni-

koli odpravljeni), (2) upor elit (notranje frakcije, še zlasti znotraj oboroženih sil, sprožijo nov spopad, ki ga utemeljujejo s sklicevanjem na zgodovinske krivice), (3) frakcionaštvo opozicije (del politike zavrne mirovni sporazum in nadaljuje boj), (4) nadaljevanje s strani vlade (centralna oblast ponovno sproži spopad, saj je premirje zanjo zgolj kot taktična priložnost za okrepitev sil) in (5) zunanje spodbujanje (tretja država s finančno ali vojaško podporo omogoči nadaljevanje spopadov). Sklenemo lahko, da zgodovina deluje predvsem kot orodje za mobilizacijo v prihodnjih spopadih. Percepcija krivic, kolektivni spomin in zgodovinske delitve postanejo politični kapital, ki ga elite (lahko) uporabijo za utemeljevanje nasilja in mobilizacijo prebivalstva. Obstajajo pa tudi številni primeri, ko je diskurz elit pripomogel k preprečevanju oboroženega konflikta, in sicer tako, da so zgodovino uokvirjali kot skupno in nedeljivo ali pa so našli »Drugega« izven etnično mešane skupnosti (Kočan, Beršnak in Zupančič, 2024).

Vojaški dejavnik

Vojska oz. oborožene sile delujejo kot strukturni dejavnik, ki verjetnost izbruha oboroženih spopadov lahko povečuje ali zmanjšuje na dveh ravneh: zunanji (mednarodni) in notranji (državni).

Na zunanji, mednarodni ravni krepitev oboroženih sil ene države pogosto sproži varnostno dilemo (ang. *security dilemma*) (gl. Jervis, 1978). Ukrepe, ki jih ta država sprejme za povečanje lastne varnosti (npr. povečanje obrambnih izdatkov, razvoj novih oborožitvenih sistemov, vojaške vaje), lahko drugi akterji zaznajo kot grožnjo. Ker namenov nikoli ni mogoče prepoznati s popolno gotovostjo, lahko tudi izključno obrambni ukrepi pri drugi strani vodijo v nezaupanje in občutek ogroženosti. To vodi v povratno zanko – oboroževalno tekmo. Takšna dinamika povečuje napetosti in znižuje prag za dejansko uporabo sile, saj se začne dozdevati, da je v krizi vojaška rešitev neizogibna ali celo zaželena.

Tudi na znotrajdržavni ravni lahko oborožene sile postanejo vir nestabilnosti. V idealnem primeru deluje vojska pod trdnim civilnim nadzorom, je politično nevtralna in služi predvsem zaščiti države pred zunanjimi grožnjami (gl. Furlan, 2012). Vendar pa se v mnogih, zlasti šibkih državah to razmerje poruši in postane vir konflikta. Ko civilni voditelji politizirajo vojsko – jo uporabljajo za zatiranje notranje opozicije, ohranjanje lastne oblasti ali favoriziranje določene etnične skupine – ta izgublja legitimnost. Takšna praksa lahko vodi v fragmentacijo obrambnih struktur, ko se znotraj vojske oblikujejo rivalske frakcije, zveste različnim politikom ali družbenim skupinam, kar povečuje tveganje za državne udare in notranje oborožene spopade. V stabilnejših državah pa se pojavlja drugačna

nevarnost, povezana z vojaško-industrijskim kompleksom (ang. *military–industrial complex*) (gl. Goodman, 2024). Gre za razmerje med oboroženimi silami, zasebnimi proizvajalci orožja in političnimi odločevalci. Ta trikotnik akterjev vzpostavi skupni interes za velike nakupe vojaške tehnologije, ne glede na dejanske zunanje grožnje. Posledica so strukturni pritiski v smeri militarizacije zunanje politike, pri čemer se daje prednost vojaškim rešitvam pred diplomacijo.

Na podlagi zapisanega lahko sklenemo, da je ključni mehanizem za obvladovanje tveganj, povezanih z vojaškim dejavnikom, učinkovit civilni nadzor, ki preprečuje tako zunanjo eskalacijo kot tudi notranjo instrumentalizacijo oboroženih sil.

Empirična analiza

Čeprav so bili strukturni dejavniki v predhodnem poglavju zaradi analitične jasnosti predstavljeni ločeno, jih v empirični analizi obravnavamo celostno, s poudarkom na medsebojnem prepletanju.

Z vidika *vojaških* in *geografskih dejavnikov*, ki jih ne moremo obravnavati ločeno, je regija Gorskega kotarja izjemno pomembna, saj gre za ozko, razmeroma utesnjeno območje med Slovenijo in Bosno in Hercegovino, čez katerega poteka ključna prometna žila (cestna in železniška), ki povezuje osrednji del Hrvaške z Istro in Kvarnerjem. Zato je razumljivo, da so bila v tem pasu močna središča JLA, največ v Delnicah (vojašnica, skladišča orožja in streliva). Hrvaški politični in vojaški strategi so konsolidacijo tega območja, za katerega se je zdelo, da ga bo vendarle lažje konsolidirati kot od Zagreba bolj oddaljena območja ob meji s Srbijo, Bosno in Hercegovino ter Črno goro, pričakovano opredelili kot prioritetno nalogo takoj po razglasitvi samostojnosti junija 1991 – torej v času, ko je del hrvaških Srbov na ozemlju mlade države že razglasil separatistično Republiko Srbsko krajino. To je bilo za hrvaško vodstvo lažje doseči tudi zato, saj so kraji Gorskega kotarja, poseljeni s Srbi, majhni in z manj prebivalstva (*demografski dejavnik*), kar je bistveno drugače kot npr. v Liki, na Kordunu, v Slavoniji ali drugih območjih, na katerih je bilo srbsko prebivalstvo zgodovinsko številčno in strnjeno poseljeno.

Nadalje, z vidika *vojaškega dejavnika* je treba povedati, da hrvaški viri (veterani) sicer trdijo, da JLA že kmalu po začetku vojne ni imela druge možnosti, kot da jim prepusti vojašnice in skladišča v Gorskem kotarju, saj so bila oporišča JLA obkoljena in blokirana, s tem pa odrezana od oskrbovalnih poti; nasprotno pa ključne osebe na strani JLA (poveljnik reškega korpusa Marjan Čad) trdijo, da je bil umik jugoslovanske vojske s tega ožjega (Gorski kotar) in širšega območja (Reka, Istra) izveden zavoljo preprečitve prelivanja krvi in da bi se lahko končalo

bistveno drugače, še sploh, če bi enote na terenu izpolnile vse ukaze armadnega vrha. Dejstvo je, da je do posamičnih oboroženih incidentov prišlo, še posebej v operaciji hrvaških oboroženih sil – sodelovala so tudi hrvaška lovska društva – za zavzetje vojašnice in skladišč, vendar so konflikt uspeli razmeroma hitro deeskalirati tako, da so enote JLA to območje zapustile. A v zraku je bila dosti večja nevarnost, v JLA so namreč želeli z letalskimi napadi to hrvaško akcijo onemogočiti, vendar je bila na tisti dan, 5. novembra 1991, nad tem območjem zelo gosta megla, zaradi česar jugoslovanska lovska letala niso mogla poleteti (Braniteljski portal, 2021). Zaradi predaje vojašnice in skladišč sta podčastnik Đuro Vitanović in poveljnik vojašnice v Delnicah Ljubomir Buljin plačala ceno – sodili so jima na vojaškem sodišču v Beogradu zaradi neizpolnitve ukaza in obsojena sta bila na zaporno kazen (Klub 138. br. HV, 2023; Otmačić, 2025). Treba je vedeti, da so z zavzetjem skladišč Hrvati prišli do velike količine oborožitve, ki so jo potem lahko uporabili na bojiščih drugod širom Hrvaške; po grobih ocenah so se dokopali do kar 6.000 ton orožja in streliva. V JLA so se seveda zavedali vojaškostrateškega pomena Gorskega kotarja, a tudi tega, da so bili v primerjavi z nekaterimi drugimi območji, bližje meji s Srbijo in Bosno in Hercegovino, na katerih je bilo manj možnosti za blokado vojašnic in bistveno več Jugoslaviji (ali Srbiji) naklonjenega prebivalstva, v Gorskem kotarju v manj ugodnem položaju.

Ekonomski dejavniki, predvsem sorazmerna enakost in neprivilegiranost obeh etničnih skupin, so pripomogli k temu, da ni bilo mogoče širiti argumentov o tem, da je neka skupina ekonomsko ali politično v boljšem položaju na račun druge in da je vojna priložnost za »odpravo zgodovinskih krivic« (pogost narativ številnih vojn, tudi tistih na območju nekdanje Jugoslavije). Ljudje te regije so desetletja funkcionirali povezano (*zgodovinski dejavnik*) in skupaj delali na področjih, kjer je bilo sodelovanje nujno, kot so povedali, je bilo na to nemogoče gledati skozi etnično prizmo že zaradi narave dela (gozdarstvo, cestni in železniški promet).

Z vidika *političnega dejavnika* je pomembno dejstvo, da je velika večina Srbov Gorskega kotarja kmalu ob razglasitvi hrvaške samostojnosti sprejela hrvaško državljanstvo (četudi brez velikega navdušenja), kar nekaj med njimi pa se jih je celo borilo v uniformah hrvaških oboroženih sil (138. brigada Goranski risovi) proti pripadnikom »svojega naroda« za osvojitev Republike Srbske krajine in njeno integracijo v hrvaško državo. Če razmišljamo z vidika teoretskih premis iz uvodnega poglavja, bi lahko rekli, da je nova hrvaška država, četudi Srbom ni bila povšeči (tudi zaradi nacionalizma in dejstva, da so Srbi postali zgolj ena od manjšin, kar je drugačen status, kot so ga hrvaški Srbi imeli v obdobju SFRJ), tudi zanje pomenila več predvidljivosti in stabilnosti, še posebej, če so razmišljali v luči šibkosti in izoliranosti separatistične Republike Srbske krajine, ki je lahko obstajala zgolj ob podpori Beograda.

Skupna regionalna, t. i. goranska zavest, izhajajoča iz zgodovine tega prostora, je povezana s teoretskimi uvidi v zvezi z *demografsko-sociološkim dejavnikom*. Močan občutek pripadnosti regiji (in identifikaciji z njo) je namreč pomembno vplival na to, da so Srbi in Hrvati iz Gorskega kotarja imeli nekaj, na kar so se v času razmaha srbskega in hrvaškega nacionalizma ter začetka medrepubliških tenzij lahko oprli. A vendarle je treba pripomniti, da je manjšina tovrstno identiteto tudi zavrnila in se izražala v luči ekskluzivističnih, ozko zasnovanih nacionalnih identitet. K negovanju takšne identitete in, posledično, k umirjanju razmer ter zavračanju diskurza, da gre za srbsko-hrvaški konflikt, je pripomogel tudi uradni narativ Radia Delnice; ta npr. vojske JLA v Gorskem kotarju ni slikal kot agresorske vojske, ampak kot »naše ljudi« , ki so pač v uniformah JLA. To je potrdil tudi poveljnik JLA, saj je povedal, da je vsak dan ob štirih popoldne prižgal radio in na nobeni točki, kot je rekel, niso »pljuvali na nas« (Horvat v Otmačić, 2025). Dolgoletna urednica tega medija Nada Glad nam je v intervjuju povedala, da je bila zaradi zavračanja nacionalizma – hrvaškega ali srbskega – pogosto deležna zmerljivk in telefonskih klicev sredi noči, v katerih so jo psovali z »izdajalko« ali celo »komunistično vlačugo« (Zupančič et al., 2025), med drugim tudi zato, ker je zavrnila preimenovanje Radia Delnice v Hrvaški Radio Delnice, kar so zahtevali v Zagrebu (Otmačić, 2025).

Obstoj močne regionalne identitete – podobno kot jo imajo npr. prebivalci Istre – seveda ne pomeni, da se Gorani, kot se imenujejo, nimajo npr. za Hrvate ali za Srbe. Gre predvsem za to, da etnična pripadnost ni edina, ki jih definira; goranska identiteta številnim namreč ponuja prostor identifikacije, ki soobstaja z etnično in/ali državno identiteto. Med *demografsko-sociološkimi dejavniki* izpostavimo tudi dejstvo, da je bil Gorski kotar tradicionalno območje mešanih zakonov in bolj fluidnih, neekskluzivističnih identitet. (Etnografsko) terensko delo na tem območju nam je tudi pokazalo zanimivo dejstvo, da se v Gorskem kotarju to regionalno identiteto še danes trudijo negovati, tudi npr. z napisom padlim pred nekdanjo vojašnico JLA, na katerem piše »Spomen Goranima, Bodulima[4] i Primorcima, palim u Domovinskom ratu«, brez insinuacij na »srbočetniške zločine«, kar je sicer pogost narativ marsikje na Hrvaškem.

V povezavi s *sociološkim dejavnikom* je treba tudi povedati, da je glede identifikacije v Gorskem kotarju pomembno tudi partizanstvo oz. antifašistični odpor na splošno ter razmeroma pozitiven odnos do SFRJ, celo do komunizma (še posebej med Srbi, do neke mere pa tudi med Hrvati), kar je neposredno povezano s teoretskimi uvidi v zvezi z *zgodovinskim dejavnikom*. Na to kažejo rezultati volitev,

4 Boduli je izraz za prebivalce hrvaških otokov.

na katerih so nacionalno zasnovane stranke tradicionalno dobivale manj podpore kot v drugih delih Hrvaške. Dediščina partizanstva, okrog katerega je bil za časa Jugoslavije ustvarjen in skrbno negovan narativ, češ da je šlo za skupen boj vseh »narodov in narodnosti« zoper nacifašizem – pripomnimo, da so prenekateri zločini med drugo svetovno vojno širom Jugoslavije imeli izrazito medetnično dimenzijo, kar so oblasti sicer namenoma spregledovale ali govorice o tem utišale (Bergholz, 2016) – je v teh krajih razmeroma močna.[5] A dejstvo je tudi, da je bilo na teh območjih današnje Hrvaške v času druge svetovne vojne v primerjavi z drugimi regijami manj zločinov, ki so imeli izrazito etnično dimenzijo (a vendar so bili in jih ne gre spregledati); namreč, simboli ustaštva in Pavelićeve marionetne Neodvisne države Hrvaške, npr. koncentracijska taborišča Jasenovac in Gradiška, so precej oddaljeni od Gorskega kotarja, spomin Srbov na te tragične kraje je seveda živ, a vendarle bolj oddaljen in manj močan kot na območjih, ki jih je druga svetovna vojna zaznamovala s krvavim medetničnim nasiljem (Dizdar in Sobolevski, 1999).

Premišljeno krizno upravljanje tako s strani Hrvatov kot tudi Srbov Gorskega kotarja je pomemben vidik v okviru *političnega dejavnika*, »soodgovornega« za to, da ni prišlo do izbruha oboroženih spopadov. Znano je, da sta bili obe strani do zob oboroženi in da je prihajalo do občasnega streljanja (pretežno v zrak), oboroženih patrulj in barikad; vsi so se zavedali, da so bile razmere leta 1991 zelo napete. Eden od srbskih političnih voditeljev v tedanjem času, zdaj upokojenec, nam je v intervjuju povedal, da je JLA, podobno kot drugod po SFRJ, lokalne Srbe močno oborožila, in če bi prišlo do uporabe sile s strani Hrvatov, bi lokalni Srbi na to srdito odgovorili, kar bi privedlo do množičnih žrtev. Kot piše Jurišič (2022), v Gorskem kotarju ni bilo hiše – ne srbske ne hrvaške – ki ni imela orožja, kar za lovsko-gozdarski živelj sicer ni nepričakovano.

Kako napete so bile razmere, dokazuje dejstvo, da so skupine hrvaških radikalcev, ki niso bili pod nadzorom Zagreba, začele razoroževati srbsko prebivalstvo. Zaradi resnosti razmer sta hrvaški predsednik Tuđman in notranji minister Boljkovac (nadregionalna dimenzija *političnega dejavnika*) v to regijo napotila svoje odposlance. V tej skupini je bil tudi profesor Siniša Tatalović, ki je rojen v Gorskem kotarju in ga torej tam imajo za domačina, vendar, kot nam je povedal v intervjuju, je bil za lokalne Srbe sorazmerno sumljiv, saj je študiral in tedaj že tudi delal na Univerzi v Zagrebu. V mučnih pogajanjih so uspeli srbske politične voditelje prepričati, da odstranijo blokade in da jim bodo varnost, tako kot vsem Goranom in Gorankam, zagotavljale institucije v okviru hrvaške države, katerih

5 Več o tem, kako jugoslovanska ideja in identiteta še danes ponujata neko sorazmerno varno okrilje za Srbe v Gorskem kotarju, v Zupančič et al., 2025.

del bodo tudi Srbi (na podoben način, kot je to veljalo vsa leta pred razpadom Jugoslavije). Sporazum o ohranjanju miru v Gorskem kotarju, ki je tlakoval pot mirnim odnosom med obema etničnima skupnostma, je bil naposled podpisan 6. julija 1992 (Jurišič, 2022).

K zmanjšanju tenzij in reševanju konflikta so pomembno prispevali tudi nekateri posamezniki. Poleg že omenjenih razsodnih političnih voditeljev v regiji, ki so imeli zaledje v hrvaškem predsedniku Tuđmanu in ministru Boljkovcu – njuno vlogo kot pozitivno v intervjujih ocenjujejo tudi vsi Srbi in Hrvati Gorskega kotarja, s katerimi smo govorili – velja omeniti Franja Starčevića, Hrvata iz gorskokotarske vasi Mrkopalj, ki je v času največjih napetosti hodil preko barikad v srbske skupnosti in jih prepričeval, da je odločitev za mir nujna izbira, četudi je zanjo potreben velik pogum. Pomen tega posameznika dandanes priznavajo tako Hrvati kot tudi Srbi in zato ni nenavadno, da se vsako leto na svetovni dan miru 21. septembra organizira pohod v njegov spomin, dolga leta pa v Mrkopalju, kjer je Starčević tudi pokopan, izvajajo tudi t. i. Šolo miru (Inicijativa mladih za ljudska prava, 2024).

Sklep

Analiza je pokazala, da je za razumevanje dejavnikov, ki pripomorejo k temu, da se neko območje izogne oboroženemu konfliktu, medtem ko se je v njegovi neposredni bližini že razplamtela vojna, nujen celosten in neredukcionističen pogled. V primeru Gorskega kotarja je mozaik ugodnih zgodovinskih, ekonomskih, političnih, demografsko-sociooloških in vojaških dejavnikov – pa tudi element nekaterih »srečnih naključij« , saj bi se dogajanje med letoma 1991 in 1995 zlahka odvilo drugače – pripomogel k temu, da so uspeli ohraniti mir. Z vidika rigorozne znanstvene analize je težko pripisati odločilno vlogo enemu samemu dejavniku, saj bi odsotnost katerega koli drugega dejavnika – kakor tudi kakšno za mir manj ugodno naključje – lahko vodila v oboroženi konflikt.

Z vidika *zgodovinskih* in *demografsko-sociooloških dejavnikov* je pomembno, da sta tradicija sobivanja in sodelovanja med obema največjima etničnima skupnostma ter obstoj regionalne goranske identitete pripomogla k temu, da se je glede možnosti medetničnega sobivanja v regiji tudi v prihodnosti lahko ustvaril ugoden, neizključevalen narativ. Slednje že sega na polje *političnega dejavnika*, saj so lokalni politični odločevalci hrvaške in srbske narodnosti s tega območja tedaj razmišljali lokalno (in ne megalomansko v smislu ustvarjanja velikih držav kot političnih skupnosti, v katerih živijo vsi pripadniki in pripadnice nekega naroda); bolj kot velikodržavne ideje so imeli pred očmi nujnost ohranjanja

miru v svoji regiji. Z vidika političnega dejavnika je k miru pripomoglo tudi to, da je bila ideja o tem, da je treba za vsako ceno nujno preprečiti oborožen spopad v tem delu Hrvaške, v sozvočju z idejo uradnega Zagreba (predsednik Tuđman, notranji minister Boljkovac …), saj bi bilo odprtje še ene frontne linije, ki bi lahko vodilo celo v razkosanje Hrvaške, veliko tveganje.

S tem že prehajamo na polje *vojaškega dejavnika*. Vojaška nevarnost zaradi močne navzočnosti JLA v Gorskem kotarju je bila eliminirana že kmalu po začetku vojne na Hrvaškem. K temu je pripomoglo tudi to, da sta častnik in podčastnik JLA zavrnila izpolnitev ukaza za razbitje blokade vojašnic in skladišč v Delnicah, ki so jo izvajale hrvaške sile in prostovoljci, zaradi česar sta se kasneje znašla na vojaškem sodišču. Tudi neugodne vremenske razmere (megla) so preprečile, da bi se v ključnih dneh, ki so privedli do umika JLA, v dogajanje bolj aktivno vpletla JLA s svojimi silami izven regije (odpoved že načrtovanih letalskih napadov v ključnih trenutkih).

Analiza pa je pokazala pomen še enega dejavnika, ki se v teoriji običajno pojavlja bežno, v sklopu drugih dejavnikov, ali pa je celo spregledan: pomen *odločitev ključnih posameznic in posameznikov*, celo njihovih svetovnih nazorov (zorni kot, usmerjen k posameznikom je bil delno navzoč že v obravnavi odločitev lokalnih politikov, saj bi se ti leta 1991 glede reševanja varnostne dileme lahko odločili tudi drugače …). Novinarke in novinarji tedaj ključnega lokalnega medija, od koder so ljudje dobivali informacije (Radio Delnice), z odgovorno urednico na čelu, so zavračali nacionalistični diskurz in pozivali k strpnosti ter prek radijskih valov poudarjali pomen stoletnega sobivanja med skupnostma (spomnimo se vloge medijev pri podžiganju nacionalizmov v Jugoslaviji ali pa vloge radia v genocidu v Ruandi). Vprašati se velja, kaj bi bilo, če ne bi bilo posameznikov, kakršen je bil npr. Franjo Starčević, ki so bili ključni pri miritvi obeh skupnosti, ustvarjanju zaupanja ter iskanju miroljubnih rešitev (ali kaj bi bilo, če bi ga, četudi nenamerno, ali v strahu, ali trenutku manjše razsodnosti, kdo ubil, ko je golorok skušal preko barikad priti v vasi s srbskim prebivalstvom). Tudi moralno-etični pomisleki glede izpolnjevanja ukazov nadrejenih – npr. že omenjenega poveljnika vojašnice v Gorskem kotarju srbske narodnosti, ki je zavrnil ukaz iz Beograda in vojašnico brez boja predal Hrvatom – so pomembno prispevali k temu, da o Gorskem kotarju lahko govorimo kot enem od redkih, zato pa toliko bolj pomembnih primerov preprečevanja oboroženih spopadov.

Lahko pa razmišljamo, kaj bi bilo, če bi bile strukturne okoliščine miru nenaklonjene. Kaj bi se zgodilo v tej regiji, če Tuđman in celotno hrvaško politično vodstvo že ne bi imelo velikih težav z Republiko Srbsko krajino – bi bil »uradni Zagreb« tako moder, da bi dopustil regionalnim političnim voditeljem, naj sami najdejo rešitev? Kaj bi bilo, če bi v regiji živeči srbski politični voditelji

simpatizirali z idejo Velike Srbije (in ne pristali na to, tako kot so goranski Srbi, da bodo v novi državi imeli status manjšine)? Ali pa če bi Hrvati Gorskega kotarja množično pristali na narativ, da živijo v »Srboslaviji« in da je napočil čas, da se za vedno »osvobodijo beograjskega jarma«? Kaj bi bilo, če bi s projektom Velike Srbije simpatizirali poveljniki JLA v Gorskem kotarju ali v neposredni bližini na Reki, kjer je bil sedež 13. korpusa JLA? Kaj bi se zgodilo, če Srbi v Gorskem kotarju ne bi bili že takoj po začetku oboroženega spopada ozemeljsko odrezani od območij Republike Srbske krajine – bi bili naklonjeni kompromisu ali bi klici »scil in karibd« iz Knina in Beograda odzvanjali drugače? Kaj bi se zgodilo, če bi se npr. zgodil kak (nameren ali nenameren) incident, v katerem bi pripadnik ene etnične skupine ubil pripadnika druge? Takšna vprašanja implicitno spodbujajo k razmišljanju (in morebitnemu teoretiziranju) o pomenu naključij, ki, podobno kot strukturne okoliščine, lahko pripomorejo k temu, da se neki konflikt začne »reševati« z oboroženo silo ali pa ne.

Literatura

Arbutina, Zoran. 2025. »30 years since Croatia's war of independence«. *Deutsche Welle*, 5. avgust 2025. https://www.dw.com/en/heroes-and-villians-30-years-since-the-croatian-war-of-independence/a-73523517

ATP 2-01.3. 2019. https://home.army.mil/wood/application/files/8915/5751/8365/ATP_2-01.3_Intelligence_Preparation_of_the_Battlefield.pdf

Baechler, Günther. 1999. Environmental Degradation in the South as a Cause of Armed Conflict. V *Environmental Change and Security*, urednika Alexander Carius in Kurt M. Lietzmann, 107–129. Berlin, Heidelberg: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-642-60229-0_7

Bergholz, M. 2016. *Violence as a Generative Force*. Cornell University Press.

Bleaney, Michael, in Arcahngelo Dimico. 2017. »Ethnic diversity and conflict«. *Journal of Institutional Economics* 13 (2): 357–378. https://doi.org/10.1017/S1744137416000369

Braniteljski portal. 2021. »Spustila se gusta magla iznad Delnica.« »Spustila se gusta magla iznad Delnica« https://www.braniteljski-portal.hr/video-spustila-se-gusta-magla-iznad-delnica-5-studenog-1991-hrvatske-snage-osvojile-vojne-objekte-i-veliku-kolicinu-naoruzanja-agresorske-jna-u-delnicama

Buhaug, Halvard, Lars-Erik Cederman in Kristian Skrede Gleditsch. 2014. »Square Pegs in Round Holes: Inequalities, Grievances, and Civil War«. *International Studies Quarterly* 58 (2): 418–431. https://doi.org/10.1111/isqu.12068

Buhaug, Halvard, in Scott Gates. 2002. »The Geography of Civil War«. *Journal of Peace Research* 39 (4): 417–433. https://doi.org/10.1177/0022343302039004003

Carter, David, Andrew Shaver in Austin L. Wright. 2019. »Places to Hide: Terrain, Ethnicity, and Civil Conflict«. *The Journal of Politics* 81 (1): 1446–1465. https://ssrn.com/abstract=3316962

Clausewitz, Carl von. 2004. *O vojni.* Ljubljana: Studia humanitatis.

Collier, Paul, V. L. Elliott, Håvard Hegre, Anke Hoeffler, Marta Reynal-Querol in Nicholas Sambanis. 2003. *Breaking the Conflict Trap Civil War and Development Policy*. A World Bank Policy Research Report. https://hdl.handle.net/10986/13938

Debs, Alexandre, in H. E. Goemans. 2010. »Regime Type, the Fate of Leaders, and War«. *American Political Science Review* 104 (3): 430–445. https://doi.org/10.1017/S0003055410000195

Denny, Elaine K. in Barbara F. Walter. 2014. »Ethnicity and civil war«. *Journal of Peace Research* 51 (2): 199–212. https://doi.org/10.1177/0022343313512853

Dizdar, Zdravko, and Mihael Sobolevski. 1999. Prešućivani četnički zločini u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini: 1941–1945. Zagreb: Hrvatski institute za povijest, Dom i svijet.

Djordjević, Andjela, in Rok Zupančič. 2024. »'Undivided' city in a divided society: explaining the peaceful coexistence of Albanians and Serbs in Kamenicë/Kamenica, Kosovo«. *Southeast European and Black Sea Studies.* https://doi.org/10.1080/14683857.2024.2324550

Feletar, Petar. 2014. *Utjecaj prvih modernih cesta na valorizaciju hrvatskoga gorskoga praga*. Doktorska disertacija, Sceučilište u Zagrebu. https://core.ac.uk/download/225531859.pdf

Furlan, Branimir. 2012. *Civilni nadzor in delovanje vojske*. Doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani. https://dk.mors.si/Dokument.php?id=797&lang=slv

Gleditsch, Nils Petter, Håvard Hegre in Håvard Strand. 2007. »Democracy and Civil War« V *Handbook of War Studies III*, urednik Manus I. Midlarsky, 155–192. Ann Arbor: University of Michigan. https://havardhegre.net/wp-content/uploads/2013/09/democracyandcivilwar.pdf

Goodman, Nathan P. 2024. »The Military-Industrial Complex and the Militarization of Society.« V *The Legacy of Robert Higgs*, urednik Christopher J. Coyne, 221–234. Arlington: George Mason University. https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4796645

Gorski Kotar. 2022. »Gorski Kotar – Green oasis of Europe«. https://gorskikotar.hr/en/gorski-kotar/

Gurses, Mehmet, in T. David Mason. 2010. »Weak States, Regime Types, and Civil War«. *Civil Wars* 12 (1–2): 140–155. https://doi.org/10.1080/13698249.2010.492952

Hegre, Haavard, Havard Strand, Scott Gates in Havard Mokleiv Nygard. 2011. »The Conflict Trap«. *APSA 2011 Annual Meeting Paper*. https://ssrn.com/abstract=1900679

Hillesund, Solveig, Karim Bahgat, Gray Barrett, Kendra Dupuy, Scott Gates, Håvard Mokleiv Nygård, Siri Aas Rustad, Håvard Strand, Henrik Urdal, in Gudrun Østby. 2018. »Horizontal Inequality and Armed Conflict: A Comprehensive Literature Review«. *Canadian Journal of Development Studies* 39 (4): 463–480. https://doi.org/10.1080/02255189.2018.1517641

Hina, L. V. 2025. »Vatreni govor Jandrokovića u Kninu, u akciji pokazani hrvatski FPV dronovi, spektakularne akrobacije pilota Rafalea«. *Jutranji list*, 5. avgust 2025. https://

www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/hrvatska-danas-slavi-dan-pobjede-gradanima-i-braniteljima-prvi-cestitali-bozinovic-i-milina-15610249
Hrvatska Enciklopedija [spletna izdaja]. 2013. »Gorski Kotar«. https://www.enciklopedija.hr/clanak/gorski-kotar
Iqbal, Zaryab, in Harvey Starr. 2008. »Bad Neighbors: Failed States and Their Consequences«. *Conflict Management and Peace Science* 25 (4): 315–331. https://doi.org/10.1080/07388940802397400
Inicijativa mladih za ljudska prava. 2024. Putevima goranskih mirovnjaka: 30 godina Škole mira u Mrkoplju. https://www.youtube.com/watch?v=OryJprW1Vh0
Jervis, Robert. 1978. »Cooperation Under the Security Dilemma«. *World Politics* 30 (2): 167–214. https://doi.org/10.2307/2009958
Jurišič, Vladimir. 2022. Dogovor, koji je pobjedio rat. Novosti, 7. julij. https://www.portalnovosti.com/dogovor-koji-je-pobijedio-rat/
Kaldor, Mary. 2012. *New & old wars: Organised violence in a global era*. Cambridge; Malden: Polity Press.
Klub 138. br. HV. 2023. 05. studenoga 1991. Delnice: osvojeno oružje naoružalo Hrvatsku vojsku i zadalo udarac JNA. https://klub138brigadehvgoranskirisovi.hr/2023/11/05/05-studenoga-1991-delnice-osvojeno-oruzje-naoruzalo-hrvatsku-vojsku-i-zadalo-udarac-jna/
Klub 138.br HV. 2025. »138.br HV »GORANSKI RISOVI – RATNI PUT«. https://klub138brigadehvgoranskirisovi.hr/povjesnica-138-br-hv-goranski-risovi-delnice/
Kočan, Faris, Janja Vuga Beršnak in Rok Zupančič. 2024. »When structural factors that cause interethnic violence work in favour of peace: The story of Baljvine, a warless Bosnian-Herzegovinian peace mosaic«. *Journal of International Relations and Development* 27: 341–364. https://doi.org/10.1057/s41268-024-00331-8
Korotayev, Andrey, Daniil Romanov, Julia Zinkina in Maxim Slav. 2022. »Urban Youth and Terrorism: A Quantitative Analysis (Are Youth Bulges Relevant Anymore?)« *Political Studies Review* 21 (3): 548–572. https://doi.org/10.1177/14789299221075908
Lange, Matthew, Tay Jeong in Emre Amasyali. 2021. »The colonial origins of ethnic warfare: Re-examining the impact of communalizing colonial policies in the British and French Empires«. *International Journal of Comparative Sociology* 62 (2): 141–165. https://doi.org/10.1177/00207152211023793
Millar, Gearoid. 2018. »Engaging Ethnographic Peace Research: Exploring an Approach«. *International Peacekeeping* 25 (5): 597–609. https://doi.org/10.1080/13533312.2018.1521700
OECD. 2025. »Conflict and fragility«. https://www.oecd.org/en/topics/conflict-and-fragility.html
Otmačić, Valentina. 2017. *Resisting Division along Ethnic Lines: A Case Study of Two Communities Who Challenged Discourses of War during the Yugoslav Conflict 1991–1995*. Doktorska disertacija, University of Bradford. https://bradscholars.brad.ac.uk/server/api/core/bitstreams/c403aa5b-7ba9-4923-a19c-24b7524c3a1c/content
Otmačić, Valentina. 2025. *Resisting Inter-Ethnic Violence: Community Approaches to Conflict Transformation in Croatia and Bosnia-Herzegovina*. London: Routledge.

Østby, Gudrun. 2006. *Horizontal Inequalities, Political Environment and Civil Conflict: Evidence From 55 Developing Countries*. Oxford: University of Oxford. https://assets.publishing.service.gov.uk/media/57a08c46e5274a27b20010c9/R8230b.pdf

Risse, Thomas, in Eric Stollenwerk. (2018). »Limited Statehood Does Not Equal Civil War«. *Daedalus* 147 (1): 104–115. https://doi.org/10.1162/DAED_a_00477

Schoon, Eric W. 2018. »Why does armed conflict begin again? A new analytic approach«. *International Journal of Comparative Sociology* 59 (5-6): 480–515. https://doi.org/10.1177/00207152188161

Skrede Gleditsch, Kristian, in Andrea Ruggeri (2010). »Political opportunity structures, democracy, and civil war«. *Journal of Peace Research 47* (3): 299–310. https://doi.org/10.1177/0022343310362293

Soysa, Indra de. 2015. »Oil and the 'New Wars': Another Look at the Resource Curse Using Alternative Data«. *Development Studies Research* 2 (1): 64–76. https://doi.org/10.1080/21665095.2015.1082432

Statistical Office of the Republic of Serbia. 2025. »STANOVNIŠTVO PREMA NACIONALNOJ PRIPADNOSTI I POVRŠINA NASELJA«. https://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/G1991/pdf/G19914018.pdf

Škiljan, Filip. 2014. »Identitet Srba u Hrvatskoj.« *Politička misao* 51 (2): 111–134. https://hrcak.srce.hr/126052

Tatalović, Siniša. 1996. »Peaceful Solution of Conflict in Croatia: Case Study of Gorski Kotar«. *Peace and the Sciences* 27 (6): 38–46.

Urdal, Henrik. 2004. *The Devil in the Demographics: The Effect of Youth Bulges on Domestic Armed Conflict, 1950-2000*. https://documents1.worldbank.org/curated/en/794881468762939913/pdf/29740.pdf

van der Ploeg, Frederick. 2010. *Natural resources: Curse or blessing?* Munich: Center for Economic Studies and ifo Institute. https://www.econstor.eu/bitstream/10419/38934/1/631864989.pdf

Vego, Milan. 2009. *Joint Operational Warfare: Theory and Practice*. Newport, Rhode Island: U.S. Naval War College.

Vélez-Torres, Irene, in Fabián Méndez. 2022. »Slow violence in mining and crude oil extractive frontiers: The overlooked resource curse in the Colombian internal armed conflict«. *The Extractive Industries and Society* Volume 9. https://doi.org/10.1016/j.exis.2021.101017

Wagschal, Uwe, in Thomas Metz. 2017. »A Demographic Peace? Youth Bulges and Other Population-Related Causes of Domestic Conflict«. *Statistics, Politics and Policy* 7 (1-2). https://doi.org/10.1515/spp-2017-0004

Wegenast, Tim C., in Matthias Basedau. 2014. »Ethnic fractionalization, natural resources and armed conflict«. *Conflict Management and Peace Science* 31 (4): 432–457. https://doi.org/10.1177/0738894213508692

Zupančič, Rok, Anđela Đorđević in Faris Kočan. 2025. »Flying Under the Ethnic Radar: Subdued Identities of Serbs Amidst Croatian Statebuilding«. *Journal of Intervention and Statebuilding*. https://doi.org/10.1080/17502977.2025.2491854

Še vedno v službi miru?
Sodelovanje Republike Slovenije v mednarodnih operacijah in na misijah v obdobju 2014–2024[1]

Ljubica Jelušič, Alojz Šteiner, Matjaž Nahtigal, Jelena Juvan in Andraž Melanšek

Uvod

Na Obramboslovnem raziskovalnem centru (ORC) je v drugi polovici leta 2024 potekal razvojni projekt z naslovom *Slovenske izkušnje iz mednarodnih operacij in misij*, s kratico SVK-MOM. Naročnik projekta je bilo Ministrstvo za obrambo Republike Slovenije (MORS), ki je po dolgih pogajanjih glede vsebine projekta 16. oktobra 2024 podpisalo pogodbo in jo po oddaji prvega faznega poročila novembra 2024 tudi prekinilo.

Namen tega prispevka je v predstavitvi tistega dela sodelovanja Republike Slovenije na mednarodnih operacijah in na misijah (MOM), ki zadeva Slovensko vojsko; drugih primerov sodelovanja, ki so definirani v vladnem dokumentu Strategija sodelovanja Republike Slovenije v mednarodnih operacijah in na misijah, v nadaljevanju Strategija MOM (2010), pa v tem prispevku ne bomo prikazali. Prekinjeni razvojni projekt je predvideval analizo sodelovanja v MOM za obdobje od leta 2014 do leta 2024 in tega se bomo držali tudi v prispevku. Temeljno raziskovalno vprašanje izhaja iz dejstva, da so v prvih dvajsetih letih (od začetka napotitev leta 1997) delovanja v MOM slovenski vojaški prispevki stalno naraščali, tako številčno kot tudi po kakovosti in raznolikosti. Šteiner

1 Prispevek je rezultat raziskovanja v okviru NRP Obramboslovje (P5-0206) ter Slovenija in njeni akterji v mednarodnih odnosih in evropskih integracijah (P5-0177), ki ju financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost RS ter razvojnega projekta Slovenske izkušnje iz mednarodnih operacij in misij, ki ga je financiralo Ministrstvo za obrambo Republike Slovenije.

(2015: 242–44) je razvoj nacionalnega sodelovanja v MOM do leta 2014 razdelil na štiri obdobja, in sicer na prvo od začetka sodelovanja v MOM leta 1997 do leta 2002, drugo od leta 2003 do leta 2006, tretje od leta 2007 do leta 2012 in četrto po letu 2013. Za prvo obdobje je značilno vključevanje majhnih in nezahtevnih modulov do ravni voda. To je obdobje, ko se slovenski vojak pojavi v mednarodnem okolju in pridobiva izkušnje. Za drugo obdobje sta značilna tako količinski kot tudi kakovostni napredek, čeprav je bila razpršenost v tem obdobju največja. To je bilo obdobje iskanja in dozorevanja v MOM, enote, ki so sodelovale, pa so segale do ravni čete. Za tretje obdobje je bilo značilno sprejemanje izzivov celovitega pristopa k MOM, prakticiranje vključevanja slovenskih čet v večnacionalne sestave oziroma bojne skupine (angl. *Task Force*) ter oblikovanje nacionalne sestave v obliki bataljonskih skupin, v katere so lahko vključeni tudi moduli drugih držav. V tem času se je Slovenska vojska v mednarodnem okolju dokončno uveljavila kot vojaška organizacija, ki je sposobna organizirati večnacionalne sestave v MOM in jih tudi uspešno voditi. Za četrto obdobje (po letu 2013) pa je bilo značilno zmanjševanje nacionalnega prispevka, tako v skupnem obsegu kot tudi pri sestavi kontingentov, ki so vse bolj podobni tistim z veliko razpršenostjo iz konca drugega obdobja.

V zvezi z opazovanim obdobjem (leta 2014–2024) želimo ugotoviti, ali obstajajo vzorci kontinuitete zmanjševanja nacionalnega prispevka v celotnem obdobju ali pa je pri napotitvah SV na MOM prišlo do kakšnih bistvenih sprememb, saj so se v določenih predelih sveta, v katere so bili slovenski vojaki napoteni, varnostne in politične razmere precej spremenile, npr. zmanjševanje prisotnosti tujih sil v Afganistanu s popolnim umikom leta 2021 ali upadanje števila operacij za ohranjanje miru pod neposrednim vodstvom OZN, hkrati pa so se spremenile strategije delovanja mednarodnih organizacij, katerih članica je Slovenija, na področju delovanja izven območja svoje odgovornosti (Nato, 2022b).

Opredelitev temeljnih konceptov

Pri opredeljevanju koncepta mednarodnih operacij in misij v Sloveniji izhajamo iz študij, ki so izhajale iz dolgotrajnega raziskovalnega procesa (npr. Jelušič, 2005), in iz strateških dokumentov, ki jih je sprejela Republika Slovenija (RS), pri čemer so temeljni predvsem Strategija MOM (2010) ter drugi dokumenti s področja zunanje politike RS. Študija iz leta 2005 je izhajala iz koncepta mirovnih operacij, za kar se uporablja naslednja definicija: »Mirovne operacije so vse oblike vojaških in nevojaških aktivnosti za vzpostavitev ter ohranjanje

mednarodnega miru, za katere je značilno, da: imajo mednarodni mandat, praviloma s strani mednarodne organizacije; jih izvajajo mednarodne organizacije, regionalne organizacije ali ad hoc koalicije držav; jih izvajajo sile in osebje v večnacionalni sestavi; potekajo zaradi vzpostavitve ali ohranitve statusa quo oziroma zagotovitve mirnega in dogovorjenega prehoda iz statusa quo v neko drugo obliko politične skupnosti; potekajo v dobro lokalnega prebivalstva in niso namenjene zasedbi ali pripojitvi ozemlja; potekajo tako, da povzročajo čim manj škode, in ob uporabi minimalne sile« (Jelušič, 2005: 14).

Vprašanje, s katerim se soočamo pri raziskovanju sodobnih mirovnih aktivnosti, pa je, ali generacija mirovnih operacij v preteklem desetletju ali dveh še odraža značilnosti, kakršne so imele mirovne operacije v kontekstu OZN. Za zadnje desetletje sta značilna hiter porast konfliktnih območij po svetu in nov kontekst geopolitičnih rivalstev, ki zmanjšuje vlogo in pomen mehanizmov OZN ter vodi v ustvarjanje ad hoc in/ali strateških koalicij (primeri: koalicija voljnih v Iraku in pozneje v Afganistanu), pa tudi najnovejših bilateralnih sporazumov o vojaškem sodelovanju. Slednji so se razmahnili zlasti po vojaški agresiji na Ukrajino, ki predstavlja enega večjih vojaških spopadov v vojaški zgodovini v zadnjih dvesto letih, z izjemo obeh svetovnih vojn. Strokovnjaki, ki se ukvarjajo z mirovnimi operacijami OZN, izpostavljajo potrebo po novi mirovni agendi OZN, ki naj vključuje čezmejno naravo konfliktov in multipolarno naravo globalne ureditve (Osland in Peter, 2021). Dolgoročno iskanje miroljubne koeksistence in ustrezne varnostne arhitekture v novi multipolarni ureditvi v prihodnjem obdobju pomeni prilagoditev mirovnih operacij OZN. Slednje bodo verjetno ostale eden najbolj vidnih simbolov globalnega upravljanja in mednarodnega sodelovanja, a šle bodo skozi obdobje prilagoditev v kontekstu globalnih negotovosti (de Coning, 2021).

Prav tako v analizi spreminjajočih se mednarodnih odnosov v obdobju negotovosti, konfliktov in geopolitičnih sprememb z nepredvidljivim izidom ne smemo spregledati, kako omejeni so učinki delovanja VS OZN pri spopadanju z največjimi konflikti, ki se odvijajo po svetu. Tudi poskusi krepitve vloge Generalne skupščine OZN z bolj aktivno vlogo držav globalnega Juga in mednarodno-pravni mehanizmi Meddržavnega sodišča ter Mednarodnega kazenskega sodišča pri poskusih reševanja največjih mednarodnih konfliktov zaenkrat dosegajo zelo omejene pozitivne učinke.

Tudi če bo srednjeročna prihodnost mirovnih operacij pod okriljem OZN šla v smeri zmanjševanja in prilagoditev, je vprašanje oz. dilema, v kolikšni meri nadomestiti mednarodne operacije ad hoc koalicije voljnih ali kolektivnih zavezništev, kot so NATO, Evropska unija, Afriška unija, Organizacija islamske enotnosti in druge regionalne organizacije. Z vidika mednarodnega prava denimo že pogodba o kolektivnem zavezništvu NATO v 7. členu določa, da »ta pogodba

ne vpliva na pravice in obveznosti pogodbenic, ki so članice Združenih narodov, izhajajoče iz Ustanovne listine, in se ne razlaga, kot da kakor koli vpliva nanje ali na primarno odgovornost Varnostnega sveta za ohranjanje mednarodnega miru in varnosti« (Severnoatlantska pogodba, 2004, čl. 7). Hierarhija mednarodnih pogodb in norm, mednarodnih pravic in obveznosti je jasna. V praksi pa se lahko pojavi dilema, kako postopati v položaju, ko Varnostni svet OZN zaradi blokad ni sposoben sprejemati odločitev, ki bi bile pomembne za ohranjanje mednarodnega miru in varnosti.

Tako kot se na globalni ravni dogajajo prilagoditve v izvajanju mirovnih operacij OZN, ki jih pogosto nadomeščajo operacije drugih mednarodnih organizacij in ad hoc koalicij, kar vodi v dileme glede uporabe pojma mirovne operacije, tako se tudi na nacionalni ravni odpirajo vprašanja poimenovanja zunanjepolitične dejavnosti države, ko ta sodeluje v operacijah pod zastavo OZN, pa tudi v operacijah zavezništev, katerih članica je. To velja tudi za Slovenijo, ki je po letu 1997 sodelovala v mirovnih operacijah OZN in tudi v številnih operacijah, za katere je mandat dal VS OZN v ustreznih resolucijah, operacije pa so vodile strukture in poveljstva zveze NATO, EU in tudi ad hoc koalicij. Da bi se izognili zapletom v zvezi s poimenovanjem, so se pripravljavci vladne Strategije MOM odločili za uporabo širšega in bolj splošnega poimenovanja, to je mednarodne operacije in misije (MOM), ki obsega vse oblike delovanja vojaških, civilnih, reševalnih in drugih zmogljivosti v mednarodnem okolju pod ustreznim mandatom ali v skladu z dvostranskimi dogovori oziroma na podlagi prošnje tretje države. Gre za mirovne operacije vseh vrst, operacije kriznega odzivanja, mednarodne civilne misije in mednarodne reševalne operacije. V Strategiji MOM so strateški interesi prednostno opredeljeni tako v jugovzhodni Evropi kot tudi v vzhodni Evropi in na Kavkazu, Sredozemlju, na Bližnjem vzhodu, v Aziji, Afriki in na drugih območjih po svetu.

Strategija MOM upošteva sodobne varnostne grožnje (Brožič, 2024), njihovo večplastnost, strateške interese države in pravne podlage. Vzpostavljena je tudi smiselna povezava med Strategijo MOM in Resolucijo o nacionalni varnosti. Slednja med drugim izpostavlja, da »so zaradi aktivnega sodelovanja Republike Slovenije v mednarodnih operacijah in misijah vojaškim grožnjam vseskozi izpostavljeni tudi pripadniki večine slovenskih kontingentov pri opravljanju svojih nalog v tujini, tudi v povezavi z uporabo elementov hibridnega delovanja« (Resolucija o strategiji nacionalne varnosti Republike Slovenije (ReSNV-2), 2019).

Pregled sodelovanja v MOM v obdobju 2014–2024

Raziskava, kot rečeno, zajema obdobje v letih 2014–2024, kar pomeni, da teh enajst let, vključenih v raziskavo, razvojno gledano sodi med 10- in 20-letnico sodelovanja Republike Slovenije v EU in Severnoatlantskem zavezništvu, v razvoju nacionalnih prispevkov v MOM pa od njenega 18. do 28. leta[2]. V tem raziskanem obdobju pri slovenskem prispevku v MOM, pa tudi pri uresničevanju nacionalne strategije sodelovanja beležimo nadaljevanje predhodnih pristopov, a tudi spremembe tako v nacionalnem pristopu kot tudi v mednarodnih organizacijah, katerih članica je Slovenija, in njihovih mednarodnih operacijah in misijah. Tako je nacionalni vojaški prispevek v prvih sedemnajstih letih naraščal od začetne razpršenosti in sodelovanja posameznikov ter skupin do sodelovanja nižjih taktičnih enot, v letih 2007–2008 pa je narastel do bataljonske ravni. Po letu 2009, odkar v MOM ne odhajajo več celotne bataljonske skupine Slovenske vojske, pa sta značilna oblikovanje in delovanje nacionalnega kontingenta v povezavi s celovitim pristopom, širokim spektrom vojaškega in civilno-vojaškega delovanja ter prilagajanjem razmeram in spremenjenemu mandatu operacij.

Po letu 2014 zaradi vpliva ekonomske krize in zaključevanja delovanja mednarodnih varnostnih podpornih sil v operaciji v Afganistanu (ISAF) beležimo opazne spremembe nacionalnih prispevkov[3]. Osrednji razlogi za te spremembe izhajajo iz spremenjenih političnih odnosov, varnostnih izzivov in groženj in posledično politike ter koncepta uporabe vojaške sile. Izpostavljamo spremembe strateškega koncepta Nata ob njegovi 60-letnici (Nato, 1999) in koncepta v letu 2022 (Nato, 2022b). Po eni strani sta opazna spreminjanje in trend slabitve multilateralizma in odstopanja od dogovorjenih pravil mednarodne ureditve in svetovnega kriznega odzivanja, po drugi pa krepitev prizadevanj za nacionalno obrambo in novo preventivno razporeditev vojaških zmogljivosti v Evropi, ki se

2 RS se je v prvo mednarodno vojaško operacijo vključila 14. maja 1997, in sicer v operacijo Alba v Albaniji pod okriljem OVSE. Zatem je septembra istega leta vojaško prispevala še v operacijo UNFICYP pod okriljem OZN na Cipru, oktobra 1997 pa je sodelovala z letalskim oddelkom v Natovi operaciji Joint Forge v Bosni in Hercegovini.

3 Na Natovem vrhu v Walesu (4. do 5. septembra 2014) je bila jasno izražena strateška preusmeritev Zavezništva h kolektivni obrambi in temu primerni pripravljenosti in razporeditvi sil. To sovpada z zaključevanjem tranzicije mednarodnih varnostnih podpornih sil (ISAF) v operaciji v Afganistanu.

zaostri z dogajanji v Ukrajini po letu 2014, vključno z vseobsežno vojaško agresijo Rusije na Ukrajino februarja 2022. Pri preusmeritvi k zagotavljanju nacionalne varnosti pa se krepi tudi angažiranje in podpora vojaških sil ter zmogljivosti v zaščiti in reševanju, pa tudi pri reševanju vedno širšega spektra nalog in izzivov[4], povezanih z migracijami in begunsko problematiko.

Ko omenjamo vplivne dejavnike sprememb v raziskovanem obdobju, je treba omeniti pandemijo covid-19, ki je v letih 2020–2022 zelo spremenila način delovanja vseh mednarodnih organizacij in vplivala na prilagajanje delovanja slovenskih vojaških in nevojaških kontingentov na posameznih operativnih območjih. Pri tem do bistvenega zmanjšanja njihovega rednega obsega sicer ni prišlo, so pa bili nekateri vojaški kontingenti (v operacijah KFOR, RSM, EUTM Mali, OIR in UNIFIL) v sklopu izvajanja ukrepov zoper covid-19 začasno delno zmanjšani oziroma so bile njihove rotacije časovno zamaknjene, tudi zaradi zagotavljanja ustrezne razpoložljivosti sil v domovini za nacionalne potrebe. Že omenjena finančna kriza je vplivala tudi na negativne kadrovske trende v Slovenski vojski ter posledično na njene že sprejete operativne zaveze, pa tudi na prihodnje obveznosti, povezane z MOM.

Primer celovitosti slovenskega pristopa k MOM je, na podlagi sklepa vlade iz julija 2019, tudi priprava (2019–2020) in ustanovitev skupnega centra za izobraževanje in usposabljanje za MOM. Center za izobraževanje in usposabljanje za sodelovanje v mirovnih operacijah in misijah (ang. *Peace Operations Training Center – POTC*) deluje v okviru ustanove – Centra za evropsko prihodnost (CEP) – ter izvaja in podpira medresorska in mednarodna usposabljanja[5] na področju mednarodnih operacij in misij.

V raziskovanem obdobju (2014–2024) opazimo tudi dva trenda v povezavi z obsegom slovenskega vojaškega in civilnega prispevka v MOM, značilna tudi za mednarodno razvojno sodelovanje in humanitarno pomoč (MRSHP). V obdobju do leta 2018 je opazen trend zmanjševanja, zatem pa postopnega naraščanja, zlasti po tem, ko je MORS v drugi polovici leta 2022 sprejel odločitve o okrepitvi sodelovanja v MOM na Zahodnem Balkanu tako z vojaškimi kot tudi s civilnimi

4 Na vrhu Nata v Bruslju 11. julija 2018 so bile sprejete odločitve o povečanju pripravljenosti sil Nata, pa tudi o ustanovitvi centra za kibernetske operacije in skupin za odziv na hibridne grožnje.

5 Prvo, tj. pilotno usposabljanje za javne uslužbence Ministrstva za zunanje zadeve, Ministrstva za obrambo in Ministrstva za notranje zadeve, pripadnike Slovenske vojske in policije ter za zunanje in/ali tuje udeležence je potekalo od 24. do 26. 11. 2020, in sicer o enakopravnosti spolov v MOM, *Gender Equality and Gender Mainstreaming in Peace Operations and Mission* (Vlada Republike Slovenije, 2019: 23; 2020: 10).

prispevki in projekti civilno-vojaškega sodelovanja ter v Natovih operacijah odvračalne drže in pripravljenih sil v okviru Nata in EU.

Natove operacije kriznega odzivanja

Slovenski vojaški prispevek v Natovih operacijah kriznega odzivanja (angl. *Nato Crisis Response Operation*) je predstavljal pomemben del mednarodnega vojaškega sodelovanja že pred letom 1997, ko je bil napoten prvi slovenski kontingent. To sodelovanje se je kot prioriteta ohranilo tudi v obdobju 2014–2024. Nacionalno sodelovanje v Natovih MOM je še vedno tudi eden najpomembnejših generatorjev sprememb v vojski in širše. To velja tako za čas 2014–2024 kot tudi za t. i. obdobje transformacije v razvoju Slovenske vojske (2010–2015), ko so bile MOM eno najpomembnejših orodij transformacijskega procesa in transformacijskih sprememb, pa tudi za obdobje, ko se zavezniškemu pristopu kriznega odzivanja pridružijo še operacije, povezane z odvračalno držo in obrambo na vzhodnem delu ozemlja zavezništva (2017–2024). Če v začetku raziskovanega obdobja (2014–2017) tudi zaradi vplivov ekonomske krize še beležimo upad nacionalnega prispevka v Natovih operacijah, potem je za obdobje po letu 2017 značilna delitev na tiste operacije, ki v Natu potekajo pod okriljem kriznega odzivanja, in na operacije odvračalne drže. Razvoj in ponovna rast slovenskega prispevka tako sovpada z dinamičnim razvojem in razširitvijo odvračalne drže, kar kaže na smer politike in prakse Nata na področju mednarodnega delovanja. K temu je treba dodati še hibridne izzive in grožnje ter pojave zlonamernih kibernetskih aktivnosti, ki vse pogosteje vplivajo na delovanje držav in družb, odražajo pa se tudi v MOM.

Natova operacija ISAF v Afganistanu leta 2014

Operacija ISAF (iz angl. *International Security Assistance Force*) v Afganistanu (2001–2014), ki jo je Nato vodil od avgusta 2003 do njenega zaključka 2014, je bila celo desetletje ena od najpomembnejših zavezniških operacij kriznega odzivanja. Predstavljala je del celovitega pristopa mednarodne skupnosti k razmeram v Afganistanu in k prizadevanjem za ponovno vzpostavitev trajnega miru in stabilnosti v tej državi. Poleg angažiranja Nata v operacijah na balkanskem operativnem območju (angl. *Balkan Operational Area – BOA*) je najbolj zaznamovala Zavezništvo in njegovo preoblikovanje v obdobju globalnega boja proti terorizmu (angl. *Global War on Terrorism – GWOT*). Glavni cilj operacije ISAF, ki je potekala z mandatom OZN, je bil afganistanski vladi omogočiti, da zagotovi

učinkovito varnost države in razvije nove afganistanske varnostne sile, tako da Afganistan ne bi bil varno zatočišče za teroriste. Od leta 2011 se je odgovornost za varnost postopoma prenašala na afganistanske sile, ki so do poletja 2013 prevzele vodenje varnostnih operacij v državi. Po umiku mednarodnih sil in struktur, ki so sodelovale v ISAF, konec leta 2014, se je nova manjša nebojna misija za nadaljnje usposabljanje, svetovanje in pomoč afganistanskim varnostnim silam (ANSF) in institucijam nadaljevala v letih 2015–2021.

Republika Slovenija je v operacijo ISAF napotila 21 kontingentov (2004–2014). Za to sodelovanje je bila značilna postopnost povečevanja vojaškega prispevka, pošiljanja vojaške pomoči v orožju in opremi, pa tudi povečevanja števila civilnih strokovnjakov pri mednarodnem razvojnem sodelovanju in humanitarni pomoči. Slovenija je v prvi kontingent marca 2004 napotila izvidniško skupino, od konca leta 2008 pa sta v njej delovala okrepljeni motorizirani vod in skupina specialistov v OMLT[6]. Pomembne spremembe v tej operaciji so se zgodile leta 2009, ko je Slovenska vojska začela opravljati samostojno mentoriranje poveljstev enot Afganistanske nacionalne armade (ANA) in tega povezala s civilnim prispevkom ter humanitarnim delovanjem. Ta pristop se je spremenil leta 2013, ko so že tekle priprave za zmanjševanje afganistanskega prispevka in zaključevanje operacije ISAF. Slovenija je bila med redkimi sodelujočimi državami, na vrhuncu nacionalnih prispevkov leta 2010 jih je bilo blizu 50, ki v operaciji ni imela smrtnih žrtev[7]. Zadnji, 21. kontingent SV v silah ISAF se je v Slovenijo vrnil konec decembra 2014. Največji slovenski nacionalni prispevek v Afganistanu sta predstavljala dva kontingenta leta 2011 (do 80 oseb), skupno pa je bilo v ISAF napotenih skoraj 1400 pripadnic in pripadnikov Slovenske vojske.

6 Operativne mentorske in povezovalne skupine (OMLT) so bile namenjene mentorstvu in podpori Afganistanski nacionalni armadi (ANA).

7 V enajstih letih (2004–2014) so zabeleženi štirje izredni dogodki s poškodbami pripadnikov slovenskega kontingenta, in sicer: (1) julija 2005 je vojaško vozilo hummer s štirimi slovenskimi pripadniki v okolici Kabula med patruljo zapeljalo na mino, ki je eksplodirala. Vojaki niso utrpeli hujših poškodb, eden je imel kasneje težave s sluhom, medtem ko je bilo vozilo v eksploziji močno poškodovano. (2) maja 2011 je bila v bombnem napadu na sedež skupine za obnovo provinc v Heratu lažje ranjena civilna strokovnjakinja, pripadnica slovenskega kontingenta. (3) novembra 2013 so bili slovenski pripadniki udeleženi v strelskem spopadu s talibanskimi uporniki. V incidentu med afganistansko enoto in talibanskimi uporniki je bilo udeleženih šest slovenskih pripadnikov v patrulji, ki je spremljala ANA, pri čemer pa ni bil poškodovan nihče od slovenskih vojakov. (4) januarja 2014 je bil pri opravljanju nalog v nogo ranjen slovenski vojak. Pri mentoriranju pripadnikov afganistanskih sil je prišlo do strelskega obračuna z nasprotniki. Oskrbeli so ga v bolnišnici (Slovenska vojska, 2021).

Svetovalna misija Nata Odločna podpora (RSM) v Afganistanu v letih 2015–2021

Misija Nata Odločna podpora (angl. *Resolute Support Mission Afghanistan – RSM*) (Nato 2022a) predstavlja prehod iz operacije kriznega odzivanja ISAF v svetovalno misijo. Vzpostavljena je bila januarja 2015 in je potekala do septembra 2021, kot pomoč in svetovanje afganistanskim nacionalnim, obrambnim in varnostnim silam (ANDSF) ter kot njihovo usposabljanje. V misijo je bilo na začetku (maj 2015) vključeno 42 držav s skupno 13.300 pripadniki, v zadnjem letu delovanja (februarja 2021) pa 36 držav s skupno 9.600 pripadniki. Namen te misije je bila izgradnja vzdržljivosti in zmožnosti ANDSF za samostojno in trajno zagotavljanje varnosti in stabilnosti, ki sta ključna pogoja za razvoj in blaginjo države. Varnostne razmere v Afganistanu so bile ves čas nestabilne in nepredvidljive, zato se je kljub prvotno predvidenemu prehodu v naslednjo fazo delovanje misije ohranjalo v prvi fazi, v okviru katere so bile zmogljivosti razmeščene v štirih regionalnih centrih in v Kabulu. Razmere se niso bistveno spremenile kljub podpisu mirovnega sporazuma med ZDA in talibani februarja 2020. Zaradi pandemije covid-19 leta 2020 je RSM zmanjšala obseg izvajanja dela aktivnosti, aprila 2021 pa so zavezniki sprejeli odločitev o zaključku Natovega vojaškega delovanja v Afganistanu, tako da se je to zaključilo do 11. septembra 2021.

Po umiku pripadnikov ZDA in Nata iz Afganistana so se varnostne razmere v državi hitro močno poslabšale. Oboroženi spopadi med vladnimi in talibanskimi silami so se zaostrili in 15. avgusta 2021 so talibani zavzeli Kabul ter prevzeli oblast v državi. Sledila so prizadevanja za varno evakuacijo diplomatskega osebja, državljanov, pogodbenikov in lokalnih afganistanskih sodelavcev, ob tesni koordinaciji med zaveznicami. Pomembna pa je bila tudi ugotovitev zunanjih ministrov Nata na izrednem zasedanju 20. avgusta 2021, da je za večjo učinkovitost prihodnjega delovanja Nata na področju kriznega upravljanja potreben poglobljen razmislek o izkušnjah iz Natovega delovanja v Afganistanu (Vlada Republike Slovenije, 2022: 19).

Slovenija je v misiji Odločna podpora sodelovala od samega začetka v letu 2015, in sicer pod italijanskim poveljstvom in s težiščem delovanja v regionalnem poveljstvu za podporo pri izgradnji zmogljivosti ANDSF v Heratu. Začetni prispevek (7 pripadnikov) je prilagajala in povečevala zlasti v obdobju, ko je sodelovanje v RSM potekalo v okviru Večnacionalnih sil kopenske vojske (MLF), zmanjševala pa v obdobju pandemije covid-19. V 13 slovenskih kontingentih je v sedmih letih sodelovalo več kot 90 pripadnikov Slovenske vojske, zadnji pa so se vrnili 20. maja 2021[8].

8 Sklep o zaključku sodelovanja Slovenije v misiji RSM je vlada sprejela 8. julija 2021.

Odbor za obrambo Državnega zbora Republike Slovenije je decembra 2019 obravnaval in zavrnil predlog priporočila skupine poslank in poslancev Vladi Republike Slovenije, naj se takoj preneha sodelovanje Republike Slovenije v Afganistanu in zaustavi vsa vplačila v Skrbniški sklad za afganistansko nacionalno vojsko (ANA TF) (Vlada Republike Slovenije, 2020: 18). MORS in Slovenska vojska sta se v sodelovanju z MZZ in drugimi pristojnimi deležniki na začetku avgusta 2021 aktivno, prek dogovorov z zavezniškimi državami, vključila v reševanje dveh afganistanskih sodelavcev Slovenske vojske z družinama (skupaj 14 oseb) pred morebitnimi represalijami, ki so jih po zavzetju Afganistana izvajale talibanske oz. protivladne sile. Evakuaciji obeh družin sodelavcev v Slovenijo sta bili zaključeni leta 2021 (Vlada Republike Slovenije, 2022: 19–20).

Izpostaviti je treba še, da je Slovenija v Skrbniški sklad za afganistansko nacionalno vojsko (ANA TF) v obdobju 2018–2021 skupaj prispevala 3 milijone USD oziroma po 750.000 USD letno. Zaradi talibanskega prevzema oblasti v državi je bila na ravni zunanjih ministrov Nata sprejeta odločitev o suspenzu vseh oblik podpore Afganistanu, kar je vključevalo tudi zaprtje ANA TF. Zato je bil v letu 2022 prispevek Slovenije v skrbniški sklad v višini 1.082.000 USD preusmerjen v Natov civilni in vojaški proračun.

Joint Enterprise na Natovem Balkanskem operativnem območju v letih 2014–2024

Za bolj celovito razumevanje Natovega intenzivnega in raznolikega angažiranja na t. i. Balkanskem operativnem območju v preteklih tridesetih letih si je treba ogledati njegov razvoj kriznega odzivanja. Mirovni sporazum o Bosni in Hercegovini, znan tudi kot Daytonski mirovni sporazum (DPA), dosežen novembra 1995 v Daytonu, Ohio, ZDA, in uradno podpisan kot Pariški protokol (GFAP) v Parizu 14. decembra 1995 (Daytonsko-pariški sporazum) je končal triinpolletno vojno v BiH. Na podlagi odločitve NAC se je 20. decembra 1995 začela Natova operacija Joint Endeavour z večnacionalnimi silami IFOR (iz angl. *Implementation Force*). Te so na podlagi Resolucije Varnostnega sveta OZN 1031 imele enoletni mandat, ki so ga izpolnile vključno s podporo izvedbe splošnih volitev septembra 1996. Pod okriljem konference o izvajanju DPA je bil v Londonu pripravljen dvoletni konsolidacijski načrt, ki je predvidel, da Nato organizira stabilizacijske sile SFOR (iz angl. *Stabilisation Force*), ki so bile tudi aktivirane, ko se je 20. decembra 1996 iztekel mandat IFOR, na podlagi Resolucije VS OZN 1088. IFOR[9] je v operaciji Joint

9 Na vrhuncu je IFOR vključeval enote iz 32 držav in je v BiH štel približno 54.000 vojakov, skupaj s podpornimi in rezervnimi enotami, nameščenimi na Hrvaškem, Madžarskem, v

Endeavour predstavljal silo za implementacijo miru, SFOR[10] pa je v operacijah Joint Guard/Joint Forge predstavljal silo za stabilizacijo in vzdrževanje miru. Obe strukturi sta delovali v skladu s VII. poglavjem Ustanovne listine ZN (uveljavljanje miru, angl. *peace enforcement*). Slovenija v operaciji Joint Guard začne sodelovati leta 1997, leta 1999 pa v operaciji Joint Forge.

Konec leta 2004, ko se je v Bosni in Hercegovini končala operacija Joint Forge in so bile odgovornosti vojaških operacij z Natovih sil (SFOR) prenesene na sile Evropske unije (EUFOR), so se Natove oblasti odločile, da vse operacije, ki jih izvaja Nato na Balkanu, združijo v združen operativni kontekst (opredeljen s skupnim operativnim območjem). Tako se je 5. aprila 2005 začela operacija Joint Enterprise, ki je vključevala dejavnosti KFOR, interakcijo Nata in EU ter Natova poveljstva v Skopju, Tirani in Sarajevu.

Natovo poveljstvo Sarajevo (skrajšano *NHQSa*) je v letih 2014–2024 pod okriljem operacije Joint Enterprise primarno svetovalo vladnim organom BiH pri reformi obrambnega sektorja s ciljem pripraviti BiH za integracijo v evroatlantske povezave in usklajevalo aktivnosti pri implementaciji sprejetih ciljev v okviru Partnerstva za mir, podporo EUFOR Althei na podlagi sporazuma Berlin plus ter skrb za uresničevanje nekaterih drugih vojaških vidikov Daytonskega sporazuma. Poslanstvo poveljstva je bilo partnerstvo (tudi z mednarodnimi organizacijami in predstavniki v BiH) ter podpiranje miru in stabilnosti v BiH in regiji.

Slovenija v Natovem poveljstvu v Sarajevu sodeluje od začetkov njegove vzpostavitve leta 2005. Nacionalni prispevek je znašal od 2 do 6 pripadnikov Slovenske vojske na kontingent, v raziskovanem obdobju (v letih 2014–2024) pa povprečno 4 na kontingent ali skupaj 8 pripadnikov letno.

Natova pisarna za povezave v Skopju v obdobju 2014–2021 je sodilo v Natov angažma v Severni Makedoniji[11], ki je zajemal širok nabor aktivnosti, vključno z operacijami in delovanjem poveljniških elementov. Najprej so v obdobju od avgusta 2001 do marca 2003 potekale tri zaporedne operacije. V operaciji Essential Harvest so razoroževali albanske etnične skupine, z operacijo Amber Fox so zagotovili zaščito mednarodnim opazovalcem, ki so nadzorovali izvajanje mirovnega

Nemčiji in Italiji ter tudi na ladjah v Jadranskem morju, pa okoli 80.000 vojakov.

10 Začetni obseg sil SFOR je bil okrog 32.000 vojakov, v nadaljevanju pa se je zmanjšal na 12.000 vojakov.

11 Združeni narodi so leta 1993 to državo priznali pod imenom Nekdanja jugoslovanska republika Makedonija (angleška kratica FYROM). Spor glede imena z Grčijo se je končal šele leta 2018 s Prespanskim sporazumom, po katerem se je ta država preimenovala v Republiko Severno Makedonijo. Sporazum, dosežen junija 2018, je stopil v veljavo 12. februarja 2019.

načrta, decembra 2002 pa se je začela operacija Allied Harmony, s katero naj bi zagotovili svetovalne elemente za pomoč vladi pri zagotavljanju stabilnosti po vsej državi. Te operacije so pokazale močno medinstitucionalno sodelovanje v tej državi med Natom, EU in OVSE. Aprila 2002 je bilo ustanovljeno Natovo poveljstvo v Skopju (skrajšano *NHQSk*), ki naj bi makedonskim oblastem svetovalo glede vojaških vidikov reforme varnostnega sektorja. Leta 2012 pa se je Natovo poveljstvo preoblikovalo v Natovo pisarno za povezave v Skopju, ki je bila uradno zaprta eno leto po pristopu te države k Natu, marca 2021.

Natova pisarna za povezavo (angl. *Nato Laison Office – NLO*) v Skopju je izpolnjevala širok nabor nalog, povezanih z evroatlantsko integracijo FYROM/Severne Makedonije. Leta 2016 je častnik Slovenske vojske prevzel vodenje NLO v Skopju, s čimer je Slovenija drugič vodila to zavezniško entiteto. Strokovno-analitično podporo mu je v letu 2018 zagotavljal civilni svetovalec oziroma od novembra dalje civilna svetovalka Ministrstva za obrambo Republike Slovenije. NLO v Skopju je tako do zaprtja pisarne vodil častnik Slovenske vojske ob podpori civilnega svetovalca.

Natova vojaška pisarna za povezavo v Beogradu v letih 2014–2024 (angl. *Military Liaison Office – MLO*) je sodila v sklop operacije Joint Enterprise. Osnovno poslanstvo MLO je bilo zagotavljanje povezave s srbskimi vojaškimi organi glede praktičnega izvajanja Sporazuma o tranzitu med zvezo Nato in Srbijo, ki je bil podpisan 18. julija 2005. Namen tega sporazuma je bil izboljšati logistični pretok na območje Natovih operacij na Zahodnem Balkanu in z njega. MLO je omogočal tudi izvajanje programa Partnerstva za mir med Srbijo in zvezo Nato ter zagotavljal pomoč pri dejavnostih Nata, povezanih z javno diplomacijo v regiji. Med naloge MLO sodi tudi podpora skupini za obrambne reforme (angl. *Defence Reform Group*), ki deluje od februarja 2006 in ji predsedujeta Srbija in Nato. Slovenska vojska sodeluje v MLO od 13. januarja 2007. V MLO v Beogradu praviloma deluje po en pripadnik Slovenske vojske, ki zaseda štabni položaj za različne častniške dolžnost (npr. svetovalca za Partnerstvo za mir).

KFOR v letih 2014–2024

Natove aktivnosti in operacije, povezane s KFOR (iz angl. *Kosovo Force*), sodijo med bolj dolgotrajne zavezniške aktivnosti kriznega odzivanja. Od prihoda na Kosovo, junija 1999, skladno z resolucijo Varnostnega sveta OZN 1244 (1999), so enote KFOR stalno ohranjale močno prisotnost na celotnem ozemlju, ki so jo po razglasitvi neodvisnosti Kosova, februarja 2008, nekoliko prilagodile. V raziskovanem obdobju so se spreminjali struktura, obseg in načini operativnega izvajanja poslanstva in nalog te Natove operacije. Tako so potekali procesi posto-

pnega preoblikovanja območij delovanja in poveljniške strukture ter prilagoditve linije poveljevanja in kontrole KFOR, pomembno je bilo usklajevanje uporabe kinetičnih in nekinetičnih zmogljivosti. Zavezništvo je prek Natove skupine za svetovanje in povezavo (angl. *Nato Liaison and Advisory Team-NLAT* ali tudi NALT) in v okviru njenega veljavnega mandata podpiralo razvoj kosovskih varnostnih sil in pristojnega ministrstva na ključnih organizacijskih, vsebinskih in procesnih področjih. Pomembno je tesno sodelovanje KFOR z misijo EULEX in kosovsko policijo, prav tako tudi z drugimi varnostnimi deležniki na združenem operativnem območju Balkana. KFOR redno spremlja razmere in dogajanje na terenu ter vzdržuje pripravljenost za hitro in učinkovito odzivanje, če bi okoliščine to zahtevale. Poleg samostojnih aktivnosti izvaja vaje in usposabljanje za krepitev zmogljivosti, povezljivosti in usklajenosti varnostnih struktur ter izboljšanje postopkov celovitega kriznega odzivanja. Na njih so poleg KFOR in kosovskih institucij sodelovali tudi predstavniki EU ter OZN. Septembra 2018 je bataljon taktične rezerve (TACRES) KFOR sodeloval na vaji *Quick Response* v Bosni in Hercegovini.

Slovenija sodeluje v KFOR od samega začetka, novembra 2024 je bil angažiran že 49. slovenski kontingent. Tako kot so potekale spremembe v KFOR, se je spreminjala tudi slovenska prisotnost in njen delež v strukturah KFOR. Ta za Slovenijo ostaja eden najpomembnejših fokusov kriznega odzivanja, predvsem zato, ker je zahodni Balkan zanjo strateško pomembna regija za uresničevanje varnostnih in drugih nacionalnih interesov.

V raziskovanem obdobju (2014–2024) je KFOR bila operacija, v katero je bil vključen največji delež pripadnikov Slovenske vojske. Ker pa je na obseg nacionalnih kontingentov vplivala tudi finančna kriza, se je nacionalni prispevek v primerjavi z letom 2014 zmanjšal za tretjino[12]. Leta 2022 se je zaradi racionalizacije kadrovskih in logističnih virov težišče delovanja slovenskega kontingenta v operaciji KFOR spremenilo. Odpoklicani so bili kinetični, podporni in štabni del, ki so delovali na območju regionalnega poveljstva Zahod v vojaški bazi v Peći. Prav tako je Slovenska vojska nehala popolnjevati skupini za povezavo in nadzor (LMT) na območju regionalnega poveljstva Zahod. V skladu z novo strukturo pripadniki SV delujejo na območju regionalnega poveljstva Vzhod (RC-E). Nastanjeni so v vojaških bazah v Prištini, Novem Selu in Uroševcu. Kontingenti Slovenske vojske so v raziskovanem obdobju poleg manevrskega dela, z eno do

12 Konec leta 2018 je slovenski kontingent na Kosovu štel 241 pripadnikov Slovenske vojske, vključno s štirimi civilnimi strokovnjaki. Ta obseg, okrog 250 pripadnikov, so vzdrževali do aprila 2021. S tem obsegom se je Slovenija uvrščala na osmo mesto v KFOR.

dvema motoriziranima četama, obsegali še več skupin za povezavo in nadzor (angl. *Laison Monitoring Team – LMT*) ter druge dodatne zmogljivosti, del pripadnikov Slovenske vojske pa je bil vključen v poveljniške strukture KFOR in v NALT. Naloge kontingenta so bile zagotavljanje varnega in stabilnega okolja ter svobode gibanja, spremljanje varnostnih in splošnih razmer na območju delovanja, izvajanje nadzora in patruljiranja na tranzitnih poteh in kontrolnih točkah, varovanje objektov KFOR in objektov posebnega pomena, zagotavljanje hitro odzivnih sil in taktične rezerve ter izpolnjevanje štabnih dolžnosti. Izjemno pomembno je bilo civilno-vojaško sodelovanje.

Misije v Iraku v letih 2016–2024

Nato je med letoma 2004 in 2011 v Iraku izvedel razmeroma majhno, a pomembno podporno operacijo, ki je obsegala usposabljanje, mentorstvo in pomoč iraškim varnostnim silam. Z ustanovitvijo svoje misije za usposabljanje v Iraku (angl. *Nato Training Mission-Iraq – NTM-I*) je zagotovil usposabljanje, svetovanje in mentorsko podporo v različnih okoljih. Vse države članice Nata so k usposabljanju v Iraku ali zunaj njega prispevale tudi finančno ali pa z donacijami opreme. Vzporedno s to pobudo je Nato sodeloval tudi z iraško vlado pri oblikovanju strukturiranega okvira sodelovanja za razvoj dolgoročnih odnosov zavezništva z Irakom.

Zveza Nato je v Iraku od januarja 2017 izvajala usposabljanje iraških varnostnih sil in institucij na področjih boja proti improviziranim eksplozivnim sredstvom (C-IED), razminiranja, civilno-vojaškega sodelovanja, reforme varnostnega sektorja, vojaške medicine in vzdrževanja oklepnih vozil iz sovjetskih časov. Na julijskem vrhu Nata leta 2018 so bile Natove aktivnosti preoblikovane v nebojno misijo (NMI), ta pa je nadaljevala aktivnosti, ki so potekale od začetka leta 2017.

To novo Natovo nebojno svetovalno misijo (*Nato Mission Iraq – NMI*) za krepitev zmogljivosti so na zahtevo iraške vlade ustanovili oktobra 2018 v Bagdadu, z namenom pomagati pri izgradnji bolj trajnostnih, preglednih, vključujočih in učinkovitih oboroženih sil in varnostnih institucij, tako da bi bili Iračani sami sposobni bolje stabilizirati svojo državo, se boriti proti terorizmu in preprečiti vrnitev ISIS/Daeša. Izvajala se je ob popolnem spoštovanju iraške suverenosti in ozemeljske celovitosti, v njej so sodelovale države iz zavezništva in partnerska država Avstralija, obsegala pa je približno 550 pripadnikov. Pomembno je bilo usklajevanje NMI s številnimi drugimi mednarodnimi deležniki, vključno z globalno koalicijo proti Daešu, EU in OZN. Izvajanje aktivnosti te misije je v letu 2020 zelo zaznamovala pandemija covid-19, zaradi česar je za nekaj mesecev

zmanjšala obseg svojih aktivnosti. Avgusta 2023 so se, na zahtevo iraške vlade, v NAC dogovorili o razširitvi NMI (angl. *Enhanced Nato Mission Iraq – eNMI*). Slovenija v NMI sodeluje od leta 2022. K temu je treba dodati še nacionalne prispevke v Natov Skrbniški sklad za Irak od leta 2018 naprej.

Slovensko angažiranje v Iraku se je dotikalo tudi koalicijske operacije Neomajna odločenost (angl. *Operation Inherent Resolve – OIR*) v severnem delu Iraka. Pri tem je šlo za sodelovanje v globalni protiteroristični koaliciji, ki so jo vodile ZDA, da bi skupaj z regionalnimi partnerji vojaško premagali Islamsko državo v Iraku in Siriji in povečali regionalno stabilnost. Slovenska vojska je v OIR sodelovala od 5. septembra 2016 v severnem delu Iraka, in sicer na podlagi sklepa Vlade Republike Slovenije, ki je določil obseg donacije oborožitve in opreme, sodelovanje pa omejil na največ petnajst pripadnikov Slovenske vojske. Ta operacija ni imela neposredne podlage v resoluciji VS OZN in je v tem smislu predstavljala odstopanje od Strategije MOM, ki je predvidela, da bo Slovenija sodelovala samo v takih MOM, ki bodo imele podlago v resolucijah VS OZN. Slovenski prispevek pri usposabljanju pripadnikov oboroženih sil v severnem delu Iraka je v letih 2016–2018 po 6 pripadnikov na kontingent, po letu 2021 pa se je zmanjšal. Poleg tega je Slovenija prevzela in do leta 2023 popolnjevala častniške dolžnosti v poveljstvu koalicije US CENTCOM, ki je deloval v Tampi, Florida, ZDA.

Natova pomorska operacija v Egejskem morju leta 2024

Natovi prispevki k pomorski varnosti vključujejo dejavnost v Egejskem morju, pomorsko operacijo Sea Guardian v Sredozemlju in Natove stalne pomorske sile. Pomorska drža Zavezništva pomaga ohranjati situacijsko zavedanje, odvračati in braniti pred vsemi grožnjami na morju, ohranjati svobodo plovbe, varovati pomorske poti in ščititi komunikacijske linije. V pomoč mednarodnim prizadevanjem za soočanje s humanitarno problematiko so obrambni ministri zveze Nato februarja 2016 sprejeli odločitev za vzpostavitev Natove pomorske operacije, katere osnovni mandat je bila podpora pri reševanju begunsko-migrantske humanitarne krize v vzhodnem Egejskem morju.

Sodelovanje Slovenije ima nekaj posebnosti[13]. V letu 2022 je Slovenija pričela dvostopenjski proces vzpostavitve sodelovanja v tej operaciji. Sodelovanje je bilo sprva predvideno kot napotitev pripadnikov Slovenske vojske v poveljstva operacije in kot kratkotrajna vkrcavanja na zavezniške ladje, sodelujoče v operaciji. Skladno z operativno razpoložljivostjo večnamenske ladje Triglav naj bi bila tudi

13 Povzeto po spletnem portalu Slovenske vojske (Slovenska vojska 2024c).

ta kratkoročno napotena v operacijo. Pripadnike Slovenske vojske se v misijo napotuje na podlagi sklepa Vlade Republike Slovenije, sprejetega 30. marca 2023. V začetku aprila leta 2024 je bil tako napoten prvi pripadnik, ki je delo opravljal v poveljstvu te operacije v Londonu. Gre za prvi del napotitve, ki bo v nadaljevanju vključeval še napotitev pripadnikov SV na vojaške ladje sodelujočih zavezniških držav, rotacije pa bodo sledile načrtom in zmožnostim SV ter potrebam in razvoju te Natove operacije.

Natove operacije odvračalne drže

Natove operacije so v bistvu stare toliko kot Zavezništvo, čeprav v obdobju hladne vojne nacionalne in skupne zavezniške vojaške strukture niso bile niti enkrat angažirane. Izjemo predstavljajo sistem AWACS[14] za zgodnje opozarjanje in nadzor v zraku od leta 1982 in Natove misije Air Policing (Nato, 2025) od leta 1961 v več zavezniških državah, pri čemer zaveznice Nata z zmogljivostmi lovskih letal pomagajo zagotoviti celovitost zračnega prostora držav, ki teh letal nimajo. Vzporedno z Air Policingom je treba omeniti operacije pomorske varnosti, velikokrat jih označujejo tudi kot *Operations Sea Guardian* v Sredozemskem in drugih morjih. Te izvajajo večnacionalne, integrirane stalne pomorske skupine Nata. Pogojno pa bi tem operacijam, zlasti po prelomu tisočletja, lahko dodali Natove operacije in misije za pomoč in odziv ob naravnih, tehnoloških ali humanitarnih nesrečah, čeprav nimajo primarne odvračalne vloge.

Novo poglavje v operacijah odvračalne drže je prinesel vrh Nata v Varšavi julija 2016, ko je bila sprejeta odločitev o namestitvi štirih večnacionalnih bataljonskih bojnih skupin (BBSk) t. i. okrepljene prednje prisotnosti (angl. *Enhanced Forward Presence – eFP*) v Estoniji, Latviji, Litvi in na Poljskem[15]. Postavitev teh sil na vzhodu odraža zavezniško enotnost, kohezivnost, odločnost, pripravljenost in solidarnost ter sporoča, da za vsako zaveznico stoji celotno zavezništvo oziro-

14 AWACS (angl. *Airborne Warning and Control System*) je sistem za zgodnje opozarjanje in nadzor v zraku, namenjen odkrivanju, usmerjanju in obvladovanju zračnega prostora ter obrambi zavezništva. Izvajajo ga Natove sile za zgodnje opozarjanje in nadzor v zraku (*angl. Airborne Early Warning & Control Force*) s poveljstvom v Geilenkirchnu, Nemčija (NATO Airborne Early Warning and Control Force (AWACS), 2025).

15 Vzpostavitev štirih večnacionalnih BBSk okrepljene prednje prisotnosti (eFP) v Estoniji, Latviji, Litvi in na Poljskem s skupno približno 5000 pripadniki pomeni dodatna varnostna zagotovila zaveznicam ob Baltiku (Vlada Republike Slovenije, 2019: 23).

ma, da bo vsaka agresija proti kateri koli zaveznici odvrnjena z ustreznim skupnim vojaškim odzivom. Uporaba Natovih bataljonskih bojnih skupin je pod strogim skupnim političnim nadzorom, ki deluje na podlagi konsenza[16]. Oblikovanje eFP je specifičen ukrep izrazito odvračalnega in obrambnega značaja. Omeniti pa je treba še Natove večnacionalne bojne skupine, ki so se oblikovale po ruski agresiji na Ukrajino in se jih označuje kot aktivnost okrepljene pozornosti (angl. *Enhanced Vigilance Activity – eVA*) [17].

Operacije odvračalne drže postajajo gonilo sprememb v povezavi z uporabo novih vojaških zmogljivosti, preizkušanjem opreme in sredstev, proučevanjem in uveljavitvijo izkušenj in nekaterih eksperimentov glede uporabe novih zmogljivosti ali taktike pri neposrednem usposabljanju na območjih razporeditve ter v povezavi s krepitvijo združenega, večnacionalnega povezovanja in skupnega delovanja (Vlada Republike Slovenije, 2020: 10).

Aktivnosti okrepljene prednje prisotnosti – Natova večnacionalna bojna skupina eFP v Latviji v letih 2017–2024

Natova večnacionalna bojna skupina v Latviji je del aktivnosti okrepljene prednje prisotnosti (angl. *Enhanced Forward Presence – eFP*) in ena od štirih tovrstnih bataljonskih bojnih skupin na vzhodnem krilu Zavezništva. Namera o sodelovanju Republike Slovenije je bila sprejeta januarja 2017. Prvotna namera, da bi sodelovali s skupno do 50 pripadniki Slovenske vojske, je bila julija 2024 spremenjena, saj se je obseg sodelujočih povečal na do 100 pripadnikov. Slovenija v Latviji deluje pod vodstvom Kanade kot vodilne države BBSk in ob soudeležbi Albanije, Italije, Poljske in Španije. Do leta 2024 so se sodelujočim državam pridružile še Islandija, Češka, Črna gora, Severna Makedonija in Slovaška, medtem ko je Španija prevzela vodilno vlogo v večnacionalni bojni skupini eVA na Slovaškem. Slovenska vojska v Latviji sodeluje od junija 2017 s kontingentom, ki šteje do 50 pripadnikov. Ti v Latviji, v vojaški bazi Adaži in okoliških poligonih, izvajajo mirnodobne aktivnosti sil, kot so vaje, usposabljanja, premiki za zaščito lastnih sil in druge mirnodobne aktivnosti v zvezi z zagotavljanjem mirnodobnega odvračanja in bojne pripravljenosti na morebitno izvajanje obrambe v sodelovanju z nacionalnimi obrambnimi silami države gostiteljice. Ob tem se izvajajo tudi različne aktivnosti civilno-vojaškega sode-

16 Glej Slovenska vojska, 2025.

17 Ob štirih bojnih skupinah v baltskih državah in na Poljskem ima tako Nato osem večnacionalnih bojnih skupin, razporejenih od Baltika do Črnega morja.

lovanja. Večnacionalna bojna skupina eFP v Latviji pod kanadskim vodstvom je bila tudi v razmerah pandemije covid-19 v letih 2020 in 2021 polno operativna in je svoje poslanstvo izvajala skladno z načrti.

V sestavi slovenskega kontingenta so od decembra 2018 tudi črnogorski vojaki, od junija 2022 pa še severnomakedonski vojaki[18]. Oboji so integrirani v slovenske enote v BBSk. Julija 2021 je Slovenija začela popolnjevati tudi dolžnost v zavezniškem večnacionalnem divizijskem poveljstvu Sever v Adažiju, v sestavi katerega je BBSk. Do novembra 2024 je bil tja napoten že 15. slovenski kontingent. Slovenska vojska v sestavo kontingentov napotuje različno strukturo enot, in sicer poleg osnovne rodovske enote še dodatne elemente, kot so skupina vojaških policistov, skupina usmerjevalcev združenih ognjev[19] in nacionalni podporni element. Ob tem se popolnjuje tudi dolžnost v poveljstvu bojne skupine. Od napotenih rodovskih enot so do sedaj v BBSk v Latviji sodelovali: vod za jedrsko, radiološko, kemično in biološko obrambo v 1., 2. in 11. kontingentu; pehotni izvidniški vod v 3., 4., 9., 14. in 15. kontingentu; inženirski vod v 5., 8. in 9. kontingentu, vod minometov 120 mm v 6. in 7. Kontingentu ter ognjeni vod havbic 155 mm v 10., 12. in 13. kontingentu.

Ta del lahko sklenemo s primerjavo z napotitvami kontingentov v MOM. Ti so morali pred napotitvijo izpolnjevati vse kriterije in opraviti ustrezno preverjanje pripravljenosti ter t. i. certificiranje. V primeru pošiljanja kontingentov v večnacionalne bojne skupine so predhodne priprave še vedno zelo pomembne, razlika pa je ta, da enote opravijo preverjanje pripravljenosti in certificiranje na terenu v tujini, preden so integrirane v BBSk.

Aktivnosti okrepljene pozornosti – Natova večnacionalna bojna skupina eVA na Slovaškem v letih 2023–2024

Natova večnacionalna bojna skupina na Slovaškem je del aktivnosti okrepljene pozornosti (angl. *Enhanced Vigilance Activity – eVA*) in ena od štirih bataljonskih bojnih skupin na vzhodnem krilu Zavezništva, oblikovanih po začetku vojne v Ukrajini leta 2022. V aktivnostih na Slovaškem so v začetku sodelovali Češka kot vodilna država, Nemčija, Slovaška, ZDA in Slovenija, ki vse skupaj tvorijo bataljonsko bojno skupino, nastanjeno v vojaški bazi Lešť (vzhodno od

18 Na podlagi Tehničnega dogovora med Ministrstvom za obrambo Republike Slovenije in Ministrstvom za obrambo Severne Makedonije o logistični podpori za sodelovanje pri izvedbi Natove misije eFP v Latviji.

19 Ti so bili do sedaj integrirani v italijansko četo usmerjevalcev združenih ognjev.

Bratislave). Nacionalna sestava sodelujočih se spreminja, tako da je od julija 2024 vlogo vodilne države prevzela Španija, sodelujočim državam pa so se pridružile še Portugalska, Romunija in Turčija. Tako kot v eFP pripadniki tudi tu sodelujejo pri izvajanju mirnodobnih aktivnosti za zagotavljanje in vzdrževanje pripravljenosti v podporo celoviti in okrepljeni odvračalni ter obrambni drži Zavezništva. To vključuje vaje, usposabljanja in druge mirnodobne aktivnosti, vključno z ukrepi za zaščito sil bojne skupine.

Vlada Republike Slovenije je aprila 2022 sprejela odločitev o sodelovanju v Natovi bojni skupini eVA na Slovaškem s skupno do 200 pripadniki Slovenske vojske, vključno z nacionalnim podpornim elementom in štabnim osebjem, vse z možnostjo rotacij. Prvi slovenski kontingent je pričel delovati junija 2022, novembra 2024 pa je bil na nalogi že peti. Napotitev šteje približno 100 pripadnikov, glavnino kontingenta pa predstavlja lahka motorizirana pehotna četa.

Sodelovanje v operacijah pod vodstvom EU

Slovenija je v raziskovanem obdobju sodelovala v vojaških operacijah in misijah EU, najbolj številčen je bil prispevek v operaciji EUFOR ALTHEA v Bosni in Hercegovini. Pomembno je tudi izpostaviti, da je Slovenija vedno sodelovala v pomorskih operacijah EU, bodisi v obliki večjih vojaških kontingentov, predvsem z večnamensko patruljno ladjo Triglav, bodisi v obliki simboličnih prispevkov v poveljstva teh operacij, s čimer je dokazovala svojo državno pomorsko identiteto.

EUFOR ALTHEA BiH v letih 2014–2024

Konec leta 2004, natančneje, 2. decembra leta 2004, je EU prevzela naloge zveze Nato, ki je do takrat že devet let vodila stabilizacijsko misijo SFOR v Bosni in Hercegovini. Odločitev EU, da začne operacijo ALTHEA, je sledila odločitvi zveze Nato, da zaključi svoje uspešno delovanje v SFOR. Prenos odgovornosti z ene na drugo mednarodno organizacijo je bil potrjen v Varnostnem svetu OZN s sprejemom resolucije VS OZN 1575, ki je bila soglasno sprejeta 22. novembra 2004. Resolucija pozdravlja namero EU, da prične vojaško operacijo EU v BiH, ter državam članicam, ki delujejo znotraj EU ali v sodelovanju z EU, dovoljuje, da kot pravni naslednik SFOR pod enotnim poveljevanjem in nadzorom ustanovijo večnacionalne stabilizacijske sile (EUFOR), ki bodo izpolnjevale svoje naloge v zvezi z izvajanjem prilog k Daytonskemu sporazumu (EUFOR Bosnia and Herzegovina 2019). Z vojaškega vidika tega mirovnega sporazuma je glavna vloga

EUFOR stabilizacija miru. Svet Evropske unije, ki odloča o vseh temeljnih vprašanjih vojaške operacije ALTHEA, se je za začetek delovanja odločil po odobritvi operativnega načrta (OPLAN) in pravil o sodelovanju (ROE). V letu 2012 se je operacija EUFOR ALTHEA preoblikovala in se preusmerila h krepitvi zmogljivosti in usposabljanju oboroženih sil BiH, vendar je kljub temu ohranila svoje obveznosti podpore organom BiH pri ohranjanju varnosti (prav tam.)

Z resolucijo VS OZN 2243, sprejeto 6. novembra 2018, je bil mandat operacije podaljšan še za nadaljnjih 12 mesecev, program krepitve zmogljivosti pa je bil po mnenju VS OZN uspešno zaključen, saj so oborožene sile BiH dosegle cilj, tako da so na področju vojaškega usposabljanja postale samooskrbne (Varnostni svet Združenih narodov, 2018).

Mandat je bil tej operaciji je 1. novembra 2024, ko je Varnostni svet OZN podaljšal pooblastilo za vzpostavitev stabilizacijskih sil pod vodstvom Evropske unije v Bosni in Hercegovini do 2. novembra 2025. V skladu s VII. poglavjem Ustanovne listine Združenih narodov (1945) je VS OZN soglasno sprejel resolucijo 2757 (Varnostni svet Združenih narodov, 2024b) in s tem pooblastil države članice, da znotraj Evropske unije ali v sodelovanju z njo za nadaljnjih 12 mesecev vzpostavijo večnacionalne stabilizacijske sile ali EUFOR ALTHEA (United Nations, 2024).

Slovenska vojska je v raziskovanem obdobju v operaciji sodelovala z do desetimi pripadniki, do spremembe in s tem številčnega povečanja je prišlo leta 2022, ko je bilo poslanih štiriindvajset pripadnikov, v letu 2023 pa 49 pripadnikov SV. Leta 2024 je v operaciji EUFOR ALTHEA sodelovalo 57 pripadnikov SV. Leta 2025 je bilo na dan 1. oktobra 2025 v operaciji v Bosni in Hercegovini le še 19 pripadnikov SV (Slovenska vojska, 2025), kar pomeni občutno zmanjšanje prisotnosti.

EUTM Mali v letih 2014–2022

Resolucija VS ZN 2071 z dne 12. oktobra 2012 je pozvala regionalne in mednarodne organizacije, vključno z EU, da prispevajo usklajeno pomoč, znanje, usposabljanje in podporo za razvoj malijskih oboroženih in varnostnih enot, zato da bi te lahko obnovile državno oblast. Ta cilj je naveden tudi v resoluciji Evropskega parlamenta z dne 22. novembra 2012. Decembra 2012 je malijski predsednik poslal zaprosilo Visokemu predstavniku EU za zunanjo in varnostno politiko, da vzpostavi delovanje vojaške misije za usposabljanje v Maliju. EU je na podlagi navedenega 13. januarja 2013 sprejela Sklep Sveta 2013/34/CFSP, s katerim je vzpostavila strukturo in cilje misije EU za usposabljanje (EUTM) v Maliju.

Po navedbah iz letnih poročil MORS se je operacije EUTM v Maliju SV udeležila s tremi pripadniki, ki so pomagali pri usposabljanju malijskih oboroženih sil. Konec novembra 2015, po terorističnih napadih v Parizu, je Vlada RS na podlagi francoske prošnje v skladu s sedmo točko 42. člena Pogodbe o EU sprejela odločitev, da se sodelovanje SV na omenjeni misiji poveča na do deset pripadnikov. Slovenija je v EUTM Mali pošiljala pripadnike SV od leta 2013 do leta 2022. V letu 2013 je v EUTM Mali število sodelujočih iz SV variiralo od enega do treh pripadnikov. Tudi v prihodnjih letih, do leta 2016, so bili v EUTM Mali prisotni trije pripadniki SV. Konec leta 2016 se je število pripadnikov SV povečalo na šest. Do leta 2020 je bila SV prisotna z osmimi pripadniki, potem pa je število sodelujočih v istem letu variiralo, in sicer od dveh do šestih pripadnikov SV. Z letom 2022 je Slovenija končala s sodelovanje v tej misiji EU.

EUNAVFOR MED Sophia v letih 2015–2020

Vojaška operacija EUNAVFOR MED Sophia[20] je bila del celovitega pristopa EU k migracijam in je predstavljala vojaški odziv skupne varnostne in obrambne politike (SVOP) na tihotapljenje ljudi in trgovino z njimi v južnem delu osrednjega Sredozemlja, zlasti na tisto, ki so jo organizirali v Libiji. Sophia je bila druga pomorska operacija SVOP, po operaciji EUNAVFOR ATALANTA.

Dne 18. maja 2015 je Svet EU sprejel sklep 2015/778 (Svet Evropske unije, 2015a), ki pomeni začetek vojaške operacije v južnem osrednjem Sredozemskem morju, z nazivom EUNAVFOR MED. Skladno s sklepom sveta je bila operacija pooblaščena za identifikacijo, zajetje in odstranitev plovil in sredstev, ki jih uporabljajo tihotapci ali trgovci z ljudmi, ali za katere se sumi, da jih ti uporabljajo. EUNAVFOR MED je bila načrtovana v več fazah (Svet Evropske unije, 2015b), za odločanje o prehodu med različnimi fazami pa je bil pristojen politični in varnostni odbor.

V prvi fazi je bil namen operacije Sophia podpora pri odkrivanju in spremljanju migracijskih omrežij z zbiranjem informacij in patruljiranjem na odprtem morju. Druga faza je predvidevala dva različna dela. Na odprtem morju naj bi izvajali vkrcavanje na plovila, za katera se je sumilo, da se jih uporablja za tihotapljenje ljudi ali

20 Vojaška pomorska operacija je bila poimenovana po deklici istega imena, ki se je rodila 24. avgusta 2015 ob 4.15 na krovu nemške fregate Schleswig-Holstein, ki je delovala v osrednjem Sredozemskem morju v okviru EUNAVFOR MED Task Force. Sophia, rojena somalski materi, ki so jo skupaj z drugimi 453 migranti rešili in istega dne zvečer izkrcali v pristanišču Taranto, je dobila ime po nemški ladji, ki je nosila ime pruske princese Sophie Schleswig-Holsteinske (EUNAVFOR MED Operation Sophia, 2024).

trgovino z njimi, preiskavo le-teh in tudi zaseg ali preusmeritev. Poleg tega pa naj bi v tej fazi dejavnosti izvajali tudi v teritorialnih in notranjih vodah obalne države pod pogoji, ki jih določa katera koli veljavna resolucija Varnostnega sveta Združenih narodov, ali pa v soglasju z obalno državo. Za tretjo fazo operacije Sophia pa so bili predvideni vsi potrebni ukrepi proti plovilom in z njimi povezanim sredstvom, vključno z odstranitvijo ali onemogočanjem obratovanja slednjih na ozemlju obalne države.

Operacija Sophia si je prizadevala pridobiti soglasje libijske vlade narodne enotnosti (GNA) in/ali za sprejetje resolucije VS OZN, ki bi odobrila dejavnosti, predvidene v drugi in tretji fazi. Edini rezultat teh pogajanj pa je bila resolucija VS ZN št. 2240 z dne 9. oktobra 2015 (Varnostni svet Združenih narodov, 2015), ki Sophii ni dovoljevala prehoda iz druge v tretjo fazo, saj je predvidevala le operacije na odprtem morju. Sodelovanje Slovenske vojske v operaciji EUNAVFOR MED Sophia je predstavljalo pomemben prispevek Republike Slovenije k skupni varnostni in obrambni politiki Evropske unije na področju pomorskega nadzora in preprečevanja nezakonitih migracij v Sredozemlju. Slovenija se je v operacijo vključila v juliju 2015, ko je najprej napotila tri pripadnike v operativno poveljstvo v Rim, kmalu zatem pa še štiri v poveljniško strukturo sil. Oktobra istega leta je bila v operacijo napotena večnamenska patruljna ladja Triglav 11 s posadko, kar je pomenilo povečanje slovenskega kontingenta na približno 49 pripadnikov. Med štirimesečno napotitvijo v letih 2015–2016 je ta ladja sodelovala v petih reševalnih operacijah. Ko se je ladja marca 2016 vrnila domov, je sodelovanje potekalo v obliki prisotnosti štirih častnikov v poveljniških strukturah operacije v Rimu, medtem ko so se priprave na ponovno pomorsko udeležbo pri nadziranju morja začele že leta 2017. Druga napotitev ladje Triglav 11 je sledila med aprilom in avgustom 2018, ko je slovenski kontingent znova opravljal naloge pomorske kontrole, zbiranja obveščevalnih podatkov in nadzora nezakonitih migracijskih tokov. Operacija Sophia se je formalno zaključila 31. marca 2020, njene naloge pa je nasledila operacija EUNAVFOR MED IRINI, v kateri je Slovenija sodelovala v podobnem obsegu (Slovenska vojska, 2025).

Operacija EUNAVFOR MED/Irini v letih 2020–2025

Operacija pomorskih sil Evropske unije Irini predstavlja vojaško pomorsko operacijo v sklopu Skupne varnostne in obrambne politike v Sredozemlju (European Union External Action 2021). Izvajati se je pričela 31. marca 2020, in sicer z namenom »ponovne vzpostavitve miru in stabilnosti v Libiji« (Urad za publikacije Evropske unije, 2023).

Irini je na morju zares pričela delovati 4. maja 2020. Sestava te operacije se je glede prispevkov držav članic nenehno spreminjala, med drugim tudi zaradi pogoste rotacije enot. Polno operativno zmogljivost je dosegla septembra 2020. Takrat je 21 držav članic prispevalo 600 posameznikov oz. zaposlenih, 5 letal in 3 ladje (European Union External Action, 2020). Kmalu se je število v operaciji sodelujočih držav članic povečalo na 23 (European External Action Service, 2025).

Mandat operacije je bil sprva omejen na eno leto, torej do 31. marca 2021 (European Union External Action, 2020), nato pa ga je Politični in varnostni odbor (gl. Urad za publikacije Evropske unije, 2023)na osnovi strateške ocene podaljšal do 31. marca 2025 (European External Action Service, 2025).

Operacija Irini deluje v skladu z mednarodnim pravom in ustreznimi resolucijami Varnostnega sveta Združenih narodov. Ena izmed najpomembnejših je predvsem Resolucija 2292 iz leta 2016, v sklopu katere so vojaškim silam dovoljeni inšpekcijski pregledi na morju (prav tam). Glavni dokument v zvezi s to operacijo sicer predstavlja *Sklep Sveta (SZVP) 2020/472 z dne 31. marca 2020 o vojaški operaciji Evropske unije v Sredozemlju (EUNAVFOR MED IRINI)* (UL L 101, 1. 4. 2020: 4–10; Urad za publikacije Evropske unije 2023). Z njim povezana in prav tako izredno pomembna dokumenta sta še sklepa Sveta (SZVP) 2021/509 in 2020/471 (prav tam).

Skladno s sklepom Vlade Republike Slovenije Slovenska vojska sodeluje tudi v novi operaciji IRINI v enakem obsegu kot v prejšnji operaciji EU NAVFOR MED Sophia, to je z dvema pripadnikoma v poveljstvu v Rimu. Število sodelujočih pripadnikov SV je skozi leta variiralo, tako je v letu 2020 sodelovalo sedem pripadnikov, v letu 2023 štirje pripadniki, v letu 2024 je SV sodelovala s petimi pripadniki.

EUMAM Ukrajina v letih 2023–2024

Misija vojaške pomoči EU v podporo Ukrajini (EUMAM Ukrajina) je namenjena krepitvi zmogljivosti ukrajinskih oboroženih sil za obrambo ozemeljske celovitosti Ukrajine znotraj njenih mednarodno priznanih meja ter za odvračanje in odzivanje na morebitne prihodnje vojaške ofenzive Rusije in drugih potencialnih agresorjev. Vse dejavnosti misije potekajo na ozemlju EU. Opremo zagotavljajo države članice, financira pa jih Evropska mirovna pomoč.

Svet EU je 17. oktobra 2022 sprejel sklep 2022/1968 o ustanovitvi EUMAM Ukrajina z začetnim dveletnim trajanjem (Svet Evropske unije 2022). Dne 8. novembra 2024 je Svet sprejel sklep o podaljšanju mandata (Svet Evropske unije 2024b) za nadaljnji dve leti, do 15. novembra 2026, s proračunskimi sredstvi v višini skoraj 409 milijonov evrov za obdobje od 14. novembra 2024 do 15. novembra 2026.

Slovenska vojska v okviru skupnih prizadevanj Evropske unije za podporo Ukrajini sodeluje v vojaški misiji EUMAM Ukrajina skladno s sklepom Vlade RS o sodelovanju do 30 pripadnikov Slovenske vojske in civilnih strokovnjakov na rotacijski osnovi, sprejetim 22. decembra 2022.

Slovenski kontingenti so nameščeni predvsem v Nemčiji, v centrih za usposabljanje v Strausbergu, Hohenfelsu, Weidnu in Grafenwöhru, kjer delujejo v okviru nemškega poveljstva misije ter evropske strukture za vojaško načrtovanje in vodenje (MPCC) v Bruslju. Do novembra 2024 je Slovenska vojska v okviru petih rotacij v misiji sodelovala s približno 20 pripadniki na terenu in dvema častnikoma v evropskih poveljniških strukturah.

Podaljšanje mandata misije do 15. novembra 2026, s skupnim finančnim okvirom EU v višini 409 milijonov evrov, odpira možnosti za nadaljnjo prisotnost Slovenske vojske v okviru EUMAM in za krepitev njenih inštruktorskih zmogljivosti. Slovenski prispevek je zlasti pomemben z vidika politične podpore Ukrajini in utrjevanja slovenske vloge znotraj evropskih varnostnih struktur, čeprav ostaja po obsegu in operativnem vplivu omejen.

Operacija EUNAVFOR ASPIDES v letih 2024–2025

Operacija EUNAVFOR ASPIDES (2024) je najnovejša pomorska operacija EU, ki v okviru svojega izključno obrambnega mandata deluje z namenom zaščite ladij, ki bi bile tarča napadov z morja ali iz zraka. ASPIDES deluje v skladu z Resolucijo Varnostnega sveta ZN 2722 (2024a), ki zahteva prenehanje hutijevskih napadov na trgovska in komercialna plovila ter priznava pravico do obrambe teh plovil pred tovrstnimi napadi v skladu z mednarodnim pravom. Na podlagi Strateškega kompasa za varnost in obrambo ASPIDES utrjuje zmogljivost EU za hiter odziv na svetovno krizo v sodelovanju s podobno mislečimi mednarodnimi partnerji, hkrati pa krepi strateško avtonomijo EU. 19. februarja 2024 je Svet EU sprejel sklep 2024/632 o začetku izvajanja pomorskovarnostne operacije Evropske unije za zaščito svobodne plovbe v zvezi s krizo v Rdečem morju (Svet Evropske unije, 2024a).

Pripadniki Slovenske vojske v tej operaciji sodelujejo v skladu s sklepom Vlade Republike Slovenije o sodelovanju Slovenske vojske v pomorskovarnostni operaciji Evropske unije za zaščito svobodne plovbe v zvezi s krizo v Rdečem morju z dne 24. aprila 2024. V letu 2024 je bil v to misijo napoten en pripadnik (častnik) SV(Mednarodne operacije in misije, 2025).

Sodelovanje v operacijah pod neposrednim vodstvom OZN

V raziskovanem obdobju je Slovenija sodelovala v treh mirovnih operacijah, ki jih neposredno vodi OZN. Dve operaciji sta bili povezani z dogajanjem na Bližnjem vzhodu (UNIFIL, UNTSO) in sta sodili med najbolj dolgotrajne operacije. Slovensko sodelovanje v operaciji UNIFIL se je v tem obdobju leta 2023 tudi zaključilo. Prispevek glede številčnosti opazovalcev v UNTSO je bil vedno zelo simboličen in je tak ostal tudi v opazovanem obdobju. V tem času se je ponovno vzpostavilo sodelovanje v operaciji UNMIK na Kosovu, v kateri sodelujejo tako policisti kot tudi vojaki, vendar z zelo majhnim moštvom. Zanimivo je, da glede na uradno dostopne dokumente ni mogoče trditi, da bi se Slovenija na področju MOM, vodenih s strani OZN, strateško pripravljala za nestalno članstvo v VS OZN, ki poteka v letih 2024 in 2025. Ravno v obdobju priprav na članstvo je bilo sodelovanje Slovenije v operacijah OZN za ohranjanje miru minimalno.

UNIFIL v letih 2014–2023

Še pred uradnim odhodom slovenskih sil na prvo MOM so se z delovanjem mirovnih sil OZN na misiji UNIFIL (*United Nations Interim Force in Lebanon*) v Libanonu leta 1995 prvi seznanili trije slovenski častniki. Po udeležbi na vaji Partnerstva za mir *Cooperative Nugget 1995* so bili en mesec, od konca septembra do konca oktobra 1996, gostje finskega bataljona. Tam so dobili praktične izkušnje za kasnejše priprave in za izvajanje usposabljanja (Marković, 2017: 34; Šteiner, 2017: 45).

Slovenska vlada je 7. septembra 2006 sprejela sklep, da na misijo UNIFIL napoti 12 pripadnikov Slovenske vojske in tako prispeva k reševanju razmer v Libanonu. Prvi pripadniki Slovenske vojske so se misije udeležili decembra 2006 (Marković, 2017: 36). Slovenski kontingent je sprva sodeloval v vojaških bazah Tibnin in Shama, in sicer pri izvajanju nalog v sestavi italijanske brigade, zadolžene za zahodni sektor Libanona. Trije slovenski častniki so opravljali štabne naloge v poveljstvu te brigade, kar je vključevalo načrtovanje, koordinacijo in podporo operacijam v omenjenem sektorju. Pripadniki izvidnikov pa so delovali kot samostojna enota znotraj brigade in izvrševali naloge izvidovanja, usmerjene v varovanje in nadzor omenjenega območja ter meje med Libanonom in Izraelom. Med njihovimi prvotnimi nalogami so bile tudi spremljanje konvojev, postavljanje nadzornih točk in nadzor ključnih komunikacijskih poti (Šteiner in Geder, 2009: 207).

V UNIFIL je leta 2018 sodelovalo 15 pripadnikov Slovenske vojske, ki so opravljali izvidniške naloge in naloge v poveljstvu sektorja Zahod (Ministrstvo za obrambo Republike Slovenije, 2019: 19). Na območju delovanja slovenskega

kontingenta UNIFIL so bili zabeleženi številni incidenti, npr. omejevanje gibanja, blokiranje patrulj, fizični napadi in kraja opreme. Napad na slovensko patruljo avgusta 2018 je izpostavil naraščajočo ogroženost pripadnikov SV izven baz. Sledila so številna srečanja na visoki ravni med predstavniki slovenskega obrambnega, zunanjega in notranjega ministrstva. Zaradi oteženega izpolnjevanja mandata je bilo dogovorjeno, da se bo slovensko sodelovanje v UNIFIL leta 2019 zmanjšalo, skladno z dogovorom vseh treh ministrstev in s stanjem na terenu (Ministrstvo za obrambo Republike Slovenije, 2020: 11; Vlada Republike Slovenije, 2019: 20). Večji del leta 2019 je v tej operaciji sicer še vedno delovalo petnajst pripadnikov Slovenske vojske, ki so nadalje opravljali izvidniške naloge in delovali v poveljstvu sektorja Zahod. Zaradi omejenih možnosti za uresničevanje mandata in prilagoditve razmeram na terenu pa se je obseg kontingenta decembra 2019 zmanjšal na šest pripadnikov (Vlada Republike Slovenije, 2020: 20).

Pripadniki slovenske vojske so v tako reduciranem številu leta 2020 delovali v poveljstvu Sektorja Zahod in v helikopterski izvidniški skupini. Ob tem so bile zaključene spremembe Memoranduma o dogovoru med OZN in Vlado Republike Slovenije glede prihodnjega sodelovanja Slovenske vojske in preoblikovanja njenega kontingenta (Vlada Republike Slovenije, 2021: 21). Od junija 2021, ko je prenehal veljati spremenjeni Memorandum o dogovoru med OZN in Slovenijo, Slovenija v UNIFIL ni več sodelovala s šestimi pripadniki (Ministrstvo za obrambo Republike Slovenije, 2022: 64–65; Vlada Republike Slovenije, 2022: 21). Po tem datumu je svojo prisotnost v misiji ohranila z le enim pripadnikom (Vlada Republike Slovenije, 2023: 19). Leta 2023 je slovenska vlada sprejela odločitev o zaključku sodelovanja v UNIFIL (Vlada Republike Slovenije, 2024: 9). Do zaključka misije julija 2023 je v Libanonu v 32 rotacijah sodelovalo približno 400 pripadnikov Slovenske vojske (Generalštab Slovenske vojske, 2023).

Slovenski vojaki v UNIFIL so bili v udeleženi v nekaj incidentih, kot so napad, polivanje z bencinom in kraja opreme, vendar ni bilo smrtnih žrtev. Incidenti so bili večinoma posledica podobnosti med njihovimi vozili in izraelskimi vozili tipa Humvee (Jerič, 2024).

UNTSO

Slovenska vojska je v mirovni operaciji UNTSO na podlagi sklepa Vlade RS št. 802-01/98-1, z dne 15. 5. 1998, sodelovala z dvema častnikoma in vojaškima opazovalcema ZN (Zupanc, 2009: 54). Slovenski kontingent sta sprva sestavljala dva vojaška opazovalca, ki sta nadzorovala premirje in druge sprejete dogovore med sprtimi stranmi na območju Izraela, Sirije in Libanona, občasno pa je bil navzoč tudi tretji pripadnik, ki je opravljal nalogo vodje vojaških opazovalcev

v določenem sektorju (Šteiner in Geder, 2009: 208). Sodelovanje v UNTSO je Sloveniji omogočila Avstrija, ki ji je odstopila svoji dve mesti (Šavc, 2017: 312).

Junija 2013 je vlada zaradi poslabšanja varnostnih razmer na Golanski planoti sprejela sklep o geografski omejitvi delovanja pripadnikov slovenske vojske na misiji UNTSO, ki je veljal tudi še leta 2014 (Ministrstvo za obrambo Republike Slovenije, 2015: 17). Poslabšanje varnostnih razmer na Golanski planoti v Siriji je privedlo do umika opazovalcev UNTSO iz opazovalne skupine Damask, kar je bilo v skladu z geografskimi omejitvami delovanja slovenskih pripadnikov na tej misiji iz leta 2014. Zaradi spremenjenih razmer je Vlada RS oktobra 2015 sprejela sklep o odpravi teh nacionalnih omejitev, s čimer je omogočila neomejeno sodelovanje pripadnikov Slovenske vojske v operaciji UNTSO (Ministrstvo za obrambo Republike Slovenije, 2016: 18).

V slovenskem kontingentu so v letih 2018, 2019 in 2020 sodelovali trije vojaški opazovalci (Vlada Republike Slovenije, 2019: 21; 2020: 20; 2021: 21). V prvem polletju 2021 je kontingent štel tri vojaške opazovalce, v drugem pa dva, ki se jima je proti koncu leta pridružil še pripadnik Slovenske vojske v vlogi poveljnika opazovalne postaje (Vlada Republike Slovenije, 2022: 21). V letu 2022 je število vojaških opazovalcev ostalo nespremenjeno, poveljnik vojaške opazovalne postaje se je v domovino vrnil novembra 2022

(Vlada Republike Slovenije, 2023: 20). V letih 2023 in 2024 sta v misiji sodelovala dva vojaška opazovalca (Vlada Republike Slovenije, 2024: 22). Enega so avgusta 2024 namestili v Izraelu, drugega pa v Libanonu, kjer deluje iz baze Združenih narodov v Nakuri (Slovenska vojska, 2024a).

UNMIK v letih 2023–2024

Ministrstvo za notranje zadeve je v misijo UNMIK na Kosovo avgusta 2021, po devetih letih, ponovno napotilo predstavnika slovenske policije. Leta 2022 pa sta tam delovala dva policista, ki sta izvajala naloge na severu Kosova, pri čemer je bilo koristno njuno znanje lokalnega jezika (Vlada Republike Slovenije, 2023: 14–15).

S sklepom Vlade Republike Slovenije o sodelovanju Republike Slovenije v Začasni administrativni misiji Združenih narodov na Kosovu, št. 51104-7/2023/12 z dne 23.3. 2023, lahko Generalštab slovenske vojske UNMIK napoti največ pet pripadnikov, v skladu s prostimi delovnimi mesti vojaških opazovalcev v UNMIK (Slovenska vojska, 2024b). Ta sklep je Vlada spremenila marca 2023, trenutno pa tam deluje en pripadnik Slovenske vojske (Slovenska vojska, 2024c). Vlada je v letu 2023 določila, da polkovnik Slovenske vojske prevzame mesto glavnega vojaškega častnika za povezavo v UNMIK, in sicer za obdobje od marca 2023 do marca 2025 (Vlada Republike Slovenije, 2023: 14; 2024: 15).

Razprava

V razpravi želimo najprej časovno in vsebinsko opredeliti proučevano obdobje slovenskih vojaških prispevkov v MOM, saj smo med raziskovalna vprašanja zapisali tudi dilemo, ali gre pri sodelovanju v MOM v obdobju po letu 2014 v primerjavi s predhodnimi obdobji za kontinuiteto ali pa za diskontinuiteto. Glede na to, da je Šteiner (2015: 242–44) razvoj nacionalnih prispevkov v MOM od leta 1997 do leta 2014 razdelil na štiri obdobja in da se zadnje, četrto obdobje začne po letu 2013, smo ugotavljali, ali gre v raziskovanem obdobju 2014–2024 za enovito obdobje ali pa bi lahko govorili o njegovi členitvi na več podobdobij, glede na spremembe v vojaških prispevkih RS v MOM. Za četrto obdobje, ki sovpada z gospodarsko krizo, naj bi bilo značilno zmanjševanje nacionalnega prispevka, tako v skupnem obsegu kot tudi pri sestavi kontingentov.

Ugotavljamo, da se obdobje, ki smo ga proučili za potrebe tega prispevka (leta 2014–2024) najprej navezuje na četrto razvojno obdobje. V njem je občutiti posledice gospodarske krize in stagniranja obrambnih proračunov vse do leta 2017, potem pa še zaradi vplivov pandemije covid-19 vse do leta 2022, čeprav si je slovenska vlada prizadevala, da ta stagnacija v mednarodnem okolju ne bi izrazito izstopala. Trend zmanjševanja sodelovanja v MOM so po letu 2017 poskušali nadomestiti z udeležbo v zavezniških operacijah odvračalne drže na vzhodu Zavezništva. S tem pa glede slovenskih prispevkov v MOM, razvojno gledano, vstopimo v peto obdobje, ko v zvezi z vojaškimi prispevki v operacijah pod vodstvom zveze Nato naletimo na **dihotomijo med operacijami kriznega odzivanja in operacijami iz domene kolektivne obrambe**. Čeprav je zveza Nato opravljala operacije kolektivne obrambe bistveno prej, kot je začela opravljati operacije kriznega odzivanja, tj. operacije zunaj svojega območja (t. i. out-of-area-operations), pa je to v slovenskem prostoru nekoliko manj razumljivo, saj je RS postala članica Zveze Nato leta 2004, torej v času, ko je tudi širša javnost Nato identificirala predvsem kot zavezništvo za sodelovanje v MOM (SFOR, KFOR, ISAF).

O dihotomiji obeh tipov operacij lahko govorimo tudi zaradi različnih pristopov in pogledov evropskih držav, kako označiti prispevke v operacijah odvračalne drže. V slovenskem primeru te prispevke enačimo z MOM, čeprav zanje ni podlage v resoluciji OZN, kot to predvideva Strategija MOM. V definiciji MOM, ki smo jo uvodoma povzeli po Strategiji MOM, operacije odvračalne drže niso bile eksplicitno navedene.

Ugotavljamo tudi, da je v času po koncu pandemije covid-19 prišlo do opazne revitalizacije številčnosti slovenskih nacionalnih prispevkov, kar se je še pospešilo z začetkom vojne v Ukrajini februarja 2022.

Tabela: Vojaške mirovne operacije in misije

Oznaka MOM z angleškimi nazivi ali kraticami		Kdo jo vodi	Država, lokacija	Leto										
				2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
1	**ISAF**	Nato	Afganistan	x										
2	**RSM Afganistan**	Nato	Afganistan		x	x	x	x	x	x	x			
3	**Joint Enterprice JBA HQ Nato**	Nato	BG, SA, SK	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
4	**KFOR**	Nato	Kosovo	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
5	**Operation Inherent Resolve**	ZDA	Irak			x	x	x	x	x	x	x	x	x
6	**Sea Guardian – Aegean**	Nato	Sredozemlje, VB											x
7	**eFP BG Latvia**	Nato	Latvija				x	x	x	x	x	x	x	x
8	**eVA BG Slovakia**	Nato	Slovaška									x	x	x
9	**EUFOR Althea**	EU	BiH	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
10	**EUTM Mali**	EU	Mali	x	x	x	x	x	x	x	x	x		
11	**EUNAVFOR MED /Sophia/Irini**	EU	Sredozemlje		x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
12	**EUMAM Ukraina**	EU	Nemčija										x	x
13	**EUNAFOR Aspides**	EU	Sredozemlje, VB											x
14	**UNIFIL**	OZN	Libanon	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	
15	**UNTSO**	OZN	Sirija	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
16	**UNMIK**	OZN	Kosovo										x	x
Število vojaških MOM v letu				7	8	9	10	10	10	10	10	10	11	12

Vir: Lastna izdelava

V tabeli smo povzeli vse vojaške prispevke v MOM v razdobju 2014–2024. Skupno to znese 17 različnih MOM, pri čemer pa izpostavljamo, da je pomorska operacija EU Irini nasledila operacijo Sophia, zato smo vojaški prispevek SV navedli pod eno samo postavko v 11. vrstici. Če povzamemo preglednico, je razvidno, da je SV v raziskovanem obdobju sodelovala v treh operacijah, ki jih je neposredno vodila OZN. Iz besedilnega opisa pa sledi, da je šlo v vseh letih za številčno zelo skromne prispevke. Strategija MOM je kot prednostno predvidela območje jugovzhodne Evrope, vendar se glede na sodelovanje v MOM pod okriljem OZN tega ne da potrditi. V operaciji UNMIK v večini raziskovanega obdobja (2014 – 2022) ni bilo nobenega vojaškega prispevka, v zadnjih dveh letih

(2023–2024) pa je obsegal eno osebo. Sodelovanje v opazovalni misiji UNTSO ostaja na ravni dveh ali treh opazovalcev. V operaciji UNIFIL je največji prispevek obsegal 15 pripadnikov (leta 2018), potem pa so se prispevki krčili vse do popolnega odhoda iz operacije leta 2023. Ob teh podatkih lahko razmišljamo v dve smeri. Dejstvo je, da je bilo osebje operacije UNIFIL v južnem Libanonu od leta 2023 dalje izpostavljeno napadom izraelske vojske. Glede na ničelno toleranco do žrtev na misijah v slovenskem javnem mnenju bi lahko sklenili, da se je SV še pravočasno umaknila iz Libanona. Po drugi strani pa se je to zgodilo ravno v obdobju, ko je slovenska zunanja politika vse diplomatske napore usmerjala v podporo slovenskemu nestalnemu članstvu v VS OZN. Čeprav je Republika Slovenija v svojem diplomatskem jeziku ostala zavezana multilateralizmu in opozarjanju na njegovo slabljenje in nepredvidljivosti v mednarodnem okolju, je do slovenskega umika iz operacije OZN UNIFIL prišlo pred začetkom zadnje bližnjevzhodne vojne (Izraela proti Hamasu in proti Hezbolahu v Libanonu). Čeprav je Slovenija v opazovanem obdobju kandidirala za nestalno članstvo v VS OZN in bila pri tem uspešna, pa ob tem ni okrepila ali kako drugače izkazala svoje zavezanosti MOM, ki jih vodi OZN. Še več, ravno v tem obdobju se je zmanjšala slovenska prisotnost v mirovnih operacijah OZN, opuščeno je bilo sodelovanje v operaciji UNIFIL in pri delovanju preostanka opazovalcev v UNTSO pa so bile določene nacionalne omejitve. Ta neskladja med zunanjo in vojaško politiko bi bilo treba pojasniti s pomočjo kvalitativne raziskave.

Če opazujemo vojaške prispevke v operacijah, ki jih je vodila EU, vidimo, da je v opazovanem obdobju SV sodelovala v petih operacijah (pogojno v šestih, glede na to, da se je operacija Sophia, kot smo že omenili, nadaljevala z operacijo Irini). Opazimo lahko stalnost sodelovanja v pomorskih operacijah, s čimer se utrjuje predstava Slovenije kot pomorske države in predstava drugih o Sloveniji kot pomorski državi. V okviru operacije Sophia je bila zlasti pomembna dvojna napotitev večnamenske patruljne ladje Triglav v reševalne operacije. Od preostalih operacij pod vodstvom EU je bil namen dveh usposabljanje in mentoriranje drugih vojsk (EUTM Mali in EUMAM v Nemčiji za potrebe Ukrajine), pri čemer se je misija urjenja v Maliju zaključila leta 2022. Določeno stalnost vidimo pri napotitvah v BIH, v operacijo Althea, ki poteka na območju jugovzhodne Evrope, kar je skladno z zunanjo politiko.

Največji delež vojaških prispevkov odpade na tiste operacije, ki jih vodi zveza Nato. V opazovanem obdobju je SV sodelovala v sedmih različnih operacijah pod okriljem Nata, v eni je bilo sodelovanje zaključeno (ISAF 2014), a jo je nasledilo sicer številčno manjše sodelovanje v operaciji RSM, ki je trajalo do popolnega umika tujih sil iz Afganistana leta 2021. Kljub večkratnim političnim poskusom nekaterih parlamentarnih strank, da bi se SV predčasno umaknila iz ISAF in

RSM, je slovenski vladni politiki uspelo ohraniti načelnost pri delitvi bremen v zavezništvu Nato in z zaveznicami sodelovati vse do konca ene in druge operacije. S tem pa je dokazovala svojo zavezanost dvema načeloma, ki ju je zveza Nato razvila prav ob delovanju v Afganistanu, in sicer načelu delitve bremen (*ang. burden sharing*) in načelu skupnega vstopa in skupnega izhoda iz operacije (*ang. in together – out together*). Sodelovanje v operaciji KFOR ter v Natovih poveljstvih v Sarajevu, Beogradu in Skopju je stalno in skladno z zunanjepolitično prednostno usmeritvijo v jugovzhodno Evropo.

Čeprav je bil vojaški prispevek (povprečno 6 pripadnikov) v globalni protiteroristični koaliciji v Iraku (in delno Siriji) OIR, ki so jo vodile ZDA, številčno majhen, ga je treba izpostaviti. Leta 2014 je ameriško obrambno ministrstvo ustanovilo kombinirano združeno bojno skupino za boj proti silam ISIS. V koalicijo je bilo vključenih več kot 80 držav, vendar ni bila podprta s strani OZN. Slovenija je z napotitvijo pripadnikov SV v to vojaško misijo odstopila od pravila, ki ga opredeljuje Strategija MOM, in sicer, da bo sodelovala le v operacijah z mandatom VS OZN.

Če opazujemo zahtevnost vojaških prispevkov, lahko najprej opozorimo na to, da so do leta 2014 obstajale tri značilne vrste nacionalnih vojaških prispevkov v MOM (Šteiner, 2015: 244–247): enostavni, kompleksni in specialistični. Za kompleksne prispevke je od leta 2007 dalje šlo v primerih, ki so bili vezani na slovenske bataljonske module (rotacija enega slovenskega bataljona ali bataljona, sestavljenega iz čet, ki jih prispeva večje število držav). Takšnih vojaških prispevkov v opazovanem obdobju ni bilo več. Po letu 2014 nacionalne prispevke sestavljajo kvečjemu vodni moduli vse do čet in timi specialistov. Navedeno predstavlja nekoliko lažjo pot za sestavo nacionalnih kontingentov. Kar zadeva specialistične prispevke, so bili ti vedno manjkrat sestavljeni iz specialnih enot (sil) in vedno pogosteje iz posameznih strokovnjakov oziroma vojaških specialistov. Slednje velja tudi za prispevke v pomorskih operacijah EU in Nata ter v misijah EU v Afriki. V vseh prispevkih od leta 2014 do leta 2024 so slovenski kontingenti v nekaterih pogledih še vedno bili odvisni od partnerskih ali vodilnih držav.

Največji delež slovenskega prispevka v MOM je ostal v operacijah Nata, tudi če štejemo samo deleže v operacijah kriznega odzivanja, in ne operacije odvračalne drže, ki jih povezujemo s kolektivno obrambo. V opazovanem obdobju je naraščala razpršitev v večje število operacij. Omenili smo, da je bil slovenski prispevek v letu 2014 viden v sedmih MOM, v letu 2024 pa so bili slovenski prispevki razpršeni že v 12 različnih MOM, pri čemer so bili številčno najbolj obsežni prispevki k Natovim operacijam.

Kot smo navajali v prispevku, so tudi v proučevanem obdobju bile priprave in napotitve v MOM zelo povezane z gradnjo nacionalnih vojaških zmogljivosti.

To pa pomeni, da so te aktivnosti ostale generator sprememb v vojski. Vendar je treba izpostaviti nekatere posebnosti. Najprej moramo ugotoviti, da je na spremembe oziroma transformacijo SV vplivalo predvsem sodelovanje v Natovih operacijah. V Natovih operacijah odvračalne drže na vzhodu Zavezništva so se te spremembe nanašale na večnacionalno povezovanje in na skupno oziroma združeno delovanje bataljonskih skupin. Pa tudi na uporabo oziroma uvajanje novih vojaških zmogljivosti, povezanih s protidronsko zaščito in delovanjem, kibernetsko varnostjo in delovanjem, zaščitenim komuniciranjem in ne nazadnje z delovanjem v ekstremnih vremenskih in posebnih terenskih razmerah. Treba pa je izpostaviti tudi razliko med pripravami in delovanjem nacionalnih kontingentov v operacijah kriznega odzivanja in v operacijah odvračalne drže. V slednje se prav tako napotujejo pripravljeni in certificirani, napovedani nacionalni vojaški prispevki, ki pa na območjih, kjer so, nadaljujejo naloge v zvezi s krepitvijo bojne pripravljenosti in skupnega ali celo združenega bojevanja ter izvajanja nalog civilno-vojaškega sodelovanja. Na začetku vstopanja SV v MOM se je zdelo, da so mirovne operacije OZN tiste, ki bodo najbolj spreminjale karakter pripadnikov SV iz bojevnikov v mirovnike. Pri usposabljanjih so prevladovala usposabljanja in urjenja v zvezi z delovanjem v tradicionalnih misijah OZN za ohranjanje miru. Vendar pa so napotitve v MOM pokazale, da Slovenija ostaja pri kontingentih za opazovalne in verifikacijske namene (UNTSO, UNMIK), za razmejitvene namene (UNFICYP) in specialistične prispevke (UNIFIL), nikoli pa ni bila sprejeta odločitev o morebitnem sodelovanju v bolj kompleksnih mandatih operacij OZN, kot so bili tisti v Kongu, Južnem Sudanu ali Centralnoafriški republiki.

Zaključek

V opazovanem obdobju je Republika Slovenija sodelovala z vojaškimi prispevki v MOM pod vodstvom treh mednarodnih organizacij (OZN, EU in Nata), vendar teh prispevkov ni poskušala uravnotežiti v skladu s svojo zunanjepolitično podporo multilateralizmu, krčila je predvsem prispevke v operacijah OZN, vse bolj pa je širila zavezanost politiki zveze Nato. V opazovanem obdobju se je Slovenija po kazalnikih obrambnih izdatkov znašla na dnu lestvice držav v zavezništvu. Zdi se, da je svoj ugled kredibilne članice zavezništva v tem času ohranjala oziroma reševala zlasti z nacionalnim vojaškim prispevkom v Natovih MOM (odzivne in odvračalne drže). Bolj kot se je ta vojaški prispevek ob finančni krizi države, ki je zlasti prizadela vojaško pripravljenost, zmanjševal, bolj sta v mednarodnem okolju izstopala slovenski razkorak in zaostajanje v financiranju obrambnih potreb za

plansko predvidenimi in politično danimi zavezami. To pomeni, da sodelovanje Slovenije v MOM bistveno prispeva k njenemu mednarodnopolitičnemu ugledu in da je prav na račun sodelovanja v MOM bila deležna bistveno manj kritik zaradi odstopanja od politično danih zavez (tako v EU kot v Natu) glede vlaganja v obrambne izdatke. Ko pa SV ni več zmogla vzdrževati velikega obsega pripadnikov svoje vojske v MOM, je postalo bolj opazno tudi to, da se Slovenija izmika vlaganju v obrambne namene.

Zaradi velike razpršenosti vojaških prispevkov v MOM na različne predele sveta brez jasnejše uskladitve z zunanjepolitičnimi cilji države je bila leta 2009 sprejeta in leta 2010 objavljena vladna Strategija sodelovanja RS v MOM kot strateški usmerjevalni in celovitejši pogled na MOM. V njej so zapisana nekatera temeljna načela, ki morajo voditi vlado pri odločanju o sodelovanju v MOM, predvsem načelo transparentnosti v odnosu do slovenske javnosti, načelo celovitosti pri oblikovanju vojaških, policijskih, civilnih, reševalnih, donatorskih in drugih prispevkov v MOM in podpora sodelovanja v MOM zunanjepolitični usmeritvi in ciljem države. V opazovanem obdobju smo ugotovili, da se izvedba vojaških prispevkov v MOM opazno odmika od strateških državnih usmeritev, zapisanih v Strategiji MOM. Med te odmike štejemo zlasti: sodelovanje v operacijah, ki nimajo mandata VS OZN (OIR), nesorazmerno zmanjšanje prispevkov v operacijah, ki jih vodi OZN, nejasnost pravnih podlag za napotitve v operacije odvračalne drže ter netransparentnost pri objavljanju poročil vlade o izvrševanju Strategije MOM za potrebe parlamentarnega nadzora in nadzora javnosti. Potrditev teh opažanj bi zahtevala obsežnejše in poglobljeno kvalitativno raziskovanje.

Na koncu še ugotavljamo, da se je delovanje Slovenske vojske v MOM tudi v opazovanem obdobju pogosto proučevalo, tako na Obramboslovnem raziskovalnem centru Fakultete za družbene vede kot tudi v individualnih raziskovalnih nalogah in številnih zaključnih študijskih in raziskovalnih projektih. Vendar pa od časa ciljnih raziskovalnih programov Znanje za varnost in mir med leti 2003 in 2006 ni bilo več sistematičnega raziskovanja celovitih slovenskih prispevkov v MOM. Pričakovati je bilo, da se bodo z izboljšanjem financiranja obrambnih izdatkov po letu 2022 povečevala tudi obrambna vlaganja v raziskave in razvoj in da se bo s tem ponovno ponudila možnost sistematičnega raziskovanja MOM.

Viri

Brožič, Liliana. 2024. »Modern Warfare«. *CONTEMPORARY MILITARY CHALLENGES* 26 (3): 5–9. https://doi.org/10.2478/cmc-2024-0017.

Coning, Cedric de. 2021. »The Future of UN Peace Operations: Principled Adaptation through Phases of Contraction, Moderation, and Renewal«. *Contemporary Security Policy* 42 (2): 211–24. https://doi.org/10.1080/13523260.2021.1894021.

EUFOR Bosnia and Herzegovina. 2019. »EUFOR Background«. http://www.euforbih.org/eufor/index.php/about-eufor/background.

EUNAVFOR MED Operation Sophia. 2024. »About Us«. https://www.operationsophia.eu/about-us/.

European External Action Service. 2024. »EUNAVFOR Operation ASPIDES«. https://www.eeas.europa.eu/eeas/eunavfor-operation-aspides_en?s=410381.

European External Action Service. 2025. »EUNAVFOR MED Operation IRINI«. https://www.operationirini.eu/.

European Union External Action. 2020. »EUNAVFOR MED IRINI: European Union Naval Force IRINI – Military Operation«. november 30. https://www.eeas.europa.eu/eunavfor-med-operation-irini/eunavfor-med-irini-european-union-naval-force-irini-military-operation_und_en.

European Union External Action. 2021. »Operation EU NAVFORMED Operation Irini – One Year On«. marec 29. https://www.eeas.europa.eu/eeas/operation-eu-navformed-operation-irini-one-year_und_fr.

Generalštab Slovenske vojske. 2023. *Slovenska vojska zaključuje sodelovanje v Začasnih silah ZN UNIFIL v Libanonu*. avgust 9. https://www.slovenskavojska.si/medijsko-sredisce/novica/slovenska-vojska-zakljucuje-sodelovanje-v-zacasnih-silah-zn-unifil-v-libanonu/.

Jelušič, Ljubica, ur. 2005. *Mirovne operacije in vloga Slovenije*. Knjižna zbirka Varnostne študije. Fakulteta za družbene vede.

Jerič, Anja P. 2024. *Nina Raduha: Na misijah ZN-a je uporaba orožja stvar, ki te spravlja v največji precep*. oktober 28. https://www.rtvslo.si/svet/bliznji-vzhod/nina-raduha-na-misijah-zn-a-je-uporaba-orozja-stvar-ki-te-spravlja-v-najvecji-precep/725424.

Marković, Zvezdan. 2017. »Slovenci smo v mednarodnih operacijah in na misijah (MOM) prisotni že od prve MOM pred 120 leti na Kreti, leta 1897 – kratek oris udeležbe Slovencev v MOM pred letom 1997 in po njem.« V *20 let v službi miru: 20 let sodelovanja Republike Slovenije v mednarodnih operacijah in na misijah: zbornik*, uredil Vasilije Maraš. Ministrstvo za obrambo Republike Slovenije. http://dk.mors.si/IzpisGradiva.php?id=765.

Ministrstvo za obrambo Republike Slovenije. 2015. *Letno poročilo Ministrstva za obrambo za leto 2014*. https://www.gov.si/assets/ministrstva/MO/Dokumenti/LP_MO_2014.pdf.

Ministrstvo za obrambo Republike Slovenije. 2016. *Letno poročilo Ministrstva za obrambo za leto 2015*. https://www.gov.si/assets/ministrstva/MO/Dokumenti/LP_MO_2015.pdf.

Ministrstvo za obrambo Republike Slovenije. 2019. *Letno poročilo Ministrstva za obrambo za leto 2018*. https://www.gov.si/assets/ministrstva/MO/Dokumenti/LP_MO_2018.pdf.

Ministrstvo za obrambo Republike Slovenije. 2020. *Letno poročilo Ministrstva za obrambo za leto 2019*. https://www.gov.si/assets/ministrstva/MO/Dokumenti/Letno_porocilo_MO_2019.pdf.

Ministrstvo za obrambo Republike Slovenije. 2022. *Letno poročilo Ministrstva za obrambo za leto 2021*. https://www.gov.si/assets/ministrstva/MO/Dokumenti/letno_mo_2021.pdf.

Nato. 1999. »The Alliance's Strategic Concept«. https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_27433.htm.

Nato. 2022a. »Resolute Support Mission in Afghanistan (2015–2021)«. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_113694.htm.

Nato. 2022b. *Strateški koncept Nata 2022*. Madrid. https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2022/6/pdf/290622-strategic-concept.pdf.

Nato. 2025. »Air Policing«. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_132685.htm.

NATO Airborne Early Warning and Control Force (AWACS). 2025. »Home«. https://awacs.nato.int/.

Organizacija združenih narodov. 1945. *Ustanovna listina Organizacije združenih narodov (1 UNTS XVI)*. https://www.uradni-list.si/_pdf/2014/Mp/m2014002.pdf.

Osland, Kari M., in Mateja Peter. 2021. »UN Peace Operations in a Multipolar Order: Building Peace through the Rule of Law and Bottom-up Approaches«. *Contemporary Security Policy* 42 (2): 197–210. https://doi.org/10.1080/13523260.2021.1898166.

Republika Slovenija. 2010. *Strategija sodelovanja Republike Slovenije v mednarodnih operacijah in misijah*. Let. 19/2010. Uradni list RS. https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/2010-01-0826.

Resolucija o strategiji nacionalne varnosti Republike Slovenije (ReSNV-2), 59/2019 Uradni list RS 6990 (2019). https://www.uradni-list.si/_pdf/2019/Ur/u2019059.pdf.

Severnoatlantska pogodba. 2004. »Pogodba o Severnoatlantskem zavezništvu (Washington, 4. april 1949)«. *Uradni list Republike Slovenije – Mednarodne pogodbe* (Ljubljana) 5 (marec). https://www.uradni-list.si/_pdf/2004/Mp/m2004021.pdf.

Slovenska vojska. 2021. *Pripadniki Slovenske vojske končali misijo v Afganistanu*. maj 20. https://www.slovenskavojska.si/medijsko-sredisce/novica/pripadniki-slovenske-vojske-koncali-misijo-v-afganistanu/.

Slovenska vojska. 2024a. *Izjava o delovanju Slovenske vojske v misiji UNTSO*. oktober 11. https://www.slovenskavojska.si/medijsko-sredisce/novica/izjava-o-delovanju-slovenske-vojske-v-misiji-untso/.

Slovenska vojska. 2024b. »Kosovo«. november 4. https://www.slovenskavojska.si/v-sluzbi-miru/mednarodne-operacije-in-misije/kosovo/.

Slovenska vojska. 2024c. *V službi miru približno 300 pripadnic in pripadnikov Slovenske vojske*. junij 27. https://www.slovenskavojska.si/medijsko-sredisce/novica/v-sluzbi-miru-priblizno-300-pripadnic-in-pripadnikov-slovenske-vojske/.

Slovenska vojska. 2025. »Mednarodne operacije in misije«. https://www.slovenskavojska.si/v-sluzbi-miru/mednarodne-operacije-in-misije.

Svet Evropske unije. 2015a. *Sklep (SZVP) 2015/778 z dne 18. maja 2015 o vojaški operaciji Evropske unije v južnem osrednjem Sredozemlju (EUNAVFOR MED)*. L. Uradni list Evropske unije, št. 122. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/?uri=CELEX%3A32015D0778.

Svet Evropske unije. 2015b. *Sklep (SZVP) 2015/1772 z dne 28. septembra 2015 o prehodu EUNAVFOR MED v drugo fazo operacije, kot je določeno v točki (b)(i) člena 2(2) Sklepa (SZVP) 2015/778 o vojaški operaciji Evropske unije v južnem delu osrednjega Sredozemlja (EUNAVFOR MED) (EUNAVFOR MED/2/2015)*. L. Uradni list Evropske unije, št. 258. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2015.258.01.0005.01.SLV.

Svet Evropske unije. 2016. *Sklep (SZVP) 2016/118 z Dne 20. Januarja 2016 o Izvajanju Resolucije Varnostnega Sveta Združenih Narodov 2240 (2015) v Okviru Operacije EUNAVFOR MED SOPHIA (Operacija EUNAVFOR MED SOPHIA/1/2016)*. https://eur-lex.europa.eu/eli/dec/2016/118/oj.

Svet Evropske unije. 2022. *Sklep (SZVP) 2022/1968 z dne 17. oktobra 2022 o misiji Evropske unije za vojaško pomoč v podporo Ukrajini (EUMAM Ukraine)*. L. Uradni list Evropske unije, št. 270. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/?uri=CELEX%3A32022D1968.

Svet Evropske unije. 2024a. *Sklep (SZVP) 2024/632 z dne 19. februarja 2024 o začetku izvajanja operacije Evropske unije za pomorsko varnost za zaščito svobode plovbe v zvezi s krizo v Rdečem morju (EUNAVFOR ASPIDES)*. L. Uradni list Evropske unije, št. 63. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32024D0632.

Svet Evropske unije. 2024b. »Ukraine: Council Extends the Mandate of the EU Military Assistance Mission for Two Years«. november 8. https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2024/11/08/ukraine-council-extends-the-mandate-of-the-eu-military-assistance-mission-for-two-years/.

Šavc, Primož. 2017. »Spomin vojaka in pogled uradnika na sodelovanje Slovenije v mednarodnih operacijah in na misijah po dvajsetih letih«. V *20 let v službi miru: 20 let sodelovanja Republike Slovenije v mednarodnih operacijah in na misijah: zbornik*, uredil Vasilije Maraš. Ministrstvo za obrambo Republike Slovenije. http://dk.mors.si/IzpisGradiva.php?id=765.

Šteiner, Alojz. 2015. *Slovenska vojska med tranzicijo in transformacijo*. Slovenska vojska, Center vojaških šol. https://search.worldcat.org/oclc/945421935.

Šteiner, Alojz. 2017. »Slovenski prispevek v mednarodnih operacijah in na misijah in vpliv na transformacijo Slovenske vojske«. V *20 let v službi miru: 20 let sodelovanja Republike Slovenije v mednarodnih operacijah in na misijah: zbornik*, uredil Vasilije Maraš. Ministrstvo za obrambo Republike Slovenije. http://dk.mors.si/IzpisGradiva.php?id=765.

Šteiner, Alojz, in Alan Geder. 2009. »Značilnosti sodelovanja slovenske vojske v dosedanjih mednarodnih vojaških operacijah in na misijah«. *Bilten Slovenske vojske* 11 (1): 183–210.

United Nations. 2024. »Security Council Renews for One Year Mandate of European Union-Led Stabilization Force in Bosnia and Herzegovina, Unanimously Adopting Resolution 2757 (2024)«. november 1. https://press.un.org/en/2024/sc15884.doc.htm.

Urad za publikacije Evropske unije. 2023. »Vojaška operacija Evropske unije v Sredozemlju (operacija pomorskih sil Evropske unije za Sredozemlje IRINI)«. https://op.europa.eu/sl/publication-detail/-/publication/6eaa173f-ee95-11ea-991b-01aa75ed71a1/language-sl.

Varnostni svet Združenih narodov. 1999. *Resolucija 1244 (1999)*. https://undocs.org/S/RES/1244(1999).

Varnostni svet Združenih narodov. 2015. *Resolucija 2240 (2015)*. https://digitallibrary.un.org/record/806095?v=pdf.

Varnostni svet Združenih narodov. 2018. *Resolucija 2443 (2018)*. https://unscr.com/en/resolutions/2443.

Varnostni svet Združenih narodov. 2024a. *Resolucija 2722 (2024)*. https://docs.un.org/en/S/RES/2722(2024).

Varnostni svet Združenih narodov. 2024b. *Resolucija 2757 (2024)*. https://docs.un.org/en/S/RES/2757(2024).

Vlada Republike Slovenije. 2019. *Poročilo Vlade Republike Slovenije Državnemu zboru o uresničevanju strategije sodelovanja Republike Slovenije v mednarodnih operacijah in misijah, sodelovanju v potekajočih mednarodnih operacijah in misijah v letu 2018 in načrtih prihodnjega sodelovanja*. Ministrstvo za zunanje zadeve Republike Slovenije.

Vlada Republike Slovenije. 2020. *Poročilo Vlade Republike Slovenije Državnemu zboru o uresničevanju strategije sodelovanja Republike Slovenije v mednarodnih operacijah in misijah, sodelovanju v potekajočih mednarodnih operacijah in misijah v letu 2019 in načrtih prihodnjega sodelovanja*. Ministrstvo za zunanje zadeve Republike Slovenije.

Vlada Republike Slovenije. 2021. *Poročilo Vlade Republike Slovenije Državnemu zboru o uresničevanju strategije sodelovanja Republike Slovenije v mednarodnih operacijah in misijah, sodelovanju v potekajočih mednarodnih operacijah in misijah v letu 2020 in načrtih prihodnjega sodelovanja*. Ministrstvo za zunanje zadeve Republike Slovenije.

Vlada Republike Slovenije. 2022. *Poročilo Vlade Republike Slovenije Državnemu zboru o uresničevanju strategije sodelovanja Republike Slovenije v mednarodnih operacijah in misijah, sodelovanju v potekajočih mednarodnih operacijah in misijah v letu 2021 in načrtih prihodnjega sodelovanja*. Ministrstvo za zunanje zadeve Republike Slovenije.

Vlada Republike Slovenije. 2023. *Poročilo Vlade Republike Slovenije Državnemu zboru o uresničevanju strategije sodelovanja Republike Slovenije v mednarodnih operacijah in misijah, sodelovanju v potekajočih mednarodnih operacijah in misijah v letu 2022 in načrtih prihodnjega sodelovanja*. Ministrstvo za zunanje in evropske zadeve Republike Slovenije.

Vlada Republike Slovenije. 2024. *Poročilo Vlade Republike Slovenije Državnemu zboru o uresničevanju strategije sodelovanja Republike Slovenije v mednarodnih operacijah in misijah, sodelovanju v potekajočih mednarodnih operacijah in misijah v letu 2023 in načrtih prihodnjega sodelovanja*. Ministrstvo za zunanje in evropske zadeve Republike Slovenije.

Zupanc, Nataša. 2009. »Vloga UNIFIL-a pri reševanju krize v Libanonu : diplomsko delo«. Bachelor's thesis, Faculty of Social Sciences. Repository of the University of Ljubljana. http://dk.fdv.uni-lj.si/diplomska/pdfs/zupanc-natasa.pdf.

Dilema med »maslom in topovi« v Sloveniji in Evropski uniji: politično-ekonomska dinamika javnih izdatkov v obdobju 1995–2023

Erik Kopač

Uvod

V ekonomskem diskurzu dilema med »maslom in topovi« ponazarja temeljni problem izbire pri razporejanju omejenih virov države. Že klasična ekonomska teorija opozarja, da so odločitve o javnih izdatkih odraz tekmovanja med družbenimi cilji, kot so razvoj, učinkovitost, pravičnost in varnost. Država mora v okviru svojih izdatkov potrebe prebivalstva po blaginji uravnotežiti z zahtevami po zagotavljanju nacionalne varnosti. Čeprav je ta dilema v preteklosti pogosto veljala za razmerje menjave dobrin – več topov pomeni manj masla – sodobne empirične raziskave kažejo, da je povezava med obrambno in socialno porabo precej bolj kompleksna, saj ju vse pogosteje povezujejo skupni dejavniki, kot so gospodarske krize, demografski pritiski in varnostne grožnje.

V zadnjem desetletju je vloga države v gospodarstvu ponovno v ospredju. Globalne krize, kot so finančni zlom leta 2008, migracijski val leta 2015, pandemija covid-19 in vojna v Ukrajini, so sprožile obsežne spremembe v strukturi javnih izdatkov. Evropske države so se ob teh dogodkih pogosto znašle pred dilemo, ali povečati sredstva za varnost ali ohraniti socialno kohezijo. V tem kontekstu postane analiza dolgoročnih trendov javne porabe pomembno orodje za razumevanje politično-ekonomskih strategij držav.

Zato je cilj raziskave preučiti, ali v primeru Slovenije kot tudi celotne Evropske unije (v obdobju med letoma 1995 in 2023) obstajajo dokazi o »trgovini« med agregiranimi socialnimi (maslo) in obrambnimi (topovi) izdatki, oziroma ali se obrambni izdatki povečujejo na račun socialne politike ali pa se razvijajo komplementarno. Namen raziskave je tako prispevati k razumevanju, kako se države

s fiskalno politiko odzivajo na krizne dogodke in spremembe varnostnega okolja, in k razumevanju tega, ali je mogoče v teh spremembah prepoznati prehode med različnimi fazami javnofinančnega razvoja.

Osrednje raziskovalno vprašanje analize je, ali se v obdobju 1995–2023 v Sloveniji in Evropski uniji (EU) med obrambnimi in agregiranimi socialnimi izdatki kaže razmerje zamenjave ali pa komplementarnosti in kako se te spremembe časovno ujemajo z obdobji (faznimi prelomi), ki označujejo strukturne spremembe v fiskalni politiki.

Analizo začnemo s teoretično predstavitvijo problema izbire nasploh in posebej v javnem sektorju, v katerem hitro pridemo tudi do dileme med »maslom in topovi«. Sledi empirična analiza javnih izdatkov Slovenije in EU po funkcionalnih klasifikacijah (COFOG), ki z uporabo metod, ki omogočajo analizo trendov (strukturnih prelomov) in povezanosti (moči, smeri in oblik povezave) med spremenljivkami, razkriva politično-ekonomsko dinamiko med blaginjo in varnostjo v sodobnih državah.

Problem izbire v ekonomski teoriji

Problem izbire, ki je v svojem bistvu temeljna dilema ekonomske teorije, lahko strnemo v vprašanje: *kako razporediti omejene vire za zadovoljevanje (skoraj) neomejenih potreb?* Izhaja iz koncepta redkosti, kar pomeni, da dobrin in storitev za zadovoljevanje vseh potreb ni dovolj. To posledično vodi k potrebi po racionalnem odločanju, kar je srž ekonomske analize (Samuelson in Nordhaus, 2010). Vsaka izbira pa pomeni tudi odpoved drugi najboljši alternativi oz. nastanku oportunitetnih stroškov. Razumevanje slednjih je tako nujno potrebno za sprejemanje racionalnih odločitev (Frank, 2021; Lipsey in Chrystal, 2015). Dinamiko izbire alternativnih možnosti ilustrira model mejnih možnosti produkcije, ki prikazuje različne kombinacije proizvodnje dveh dobrin v okoliščinah omejenih virov, pri čemer izbira ene dobrine pomeni manj druge. Izbira tako predstavlja optimizacijo znotraj omejenih virov (Samuelson in Nordhaus, 2010).

Slika 1: Krivulja proizvodnih možnosti

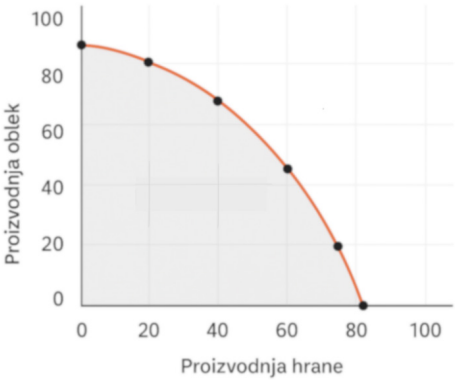

Problem izbire se pojavlja na vseh ravneh, tj. pri mikro- in makro-gospodarskih aktivnostih – od posameznika prek podjetij do države (Blanchard in Johnson, 2013). (1) Na mikro- ravni posameznika tako teorija potrošnikov pojasnjuje, kako posamezniki svoj proračun razporejajo med različne dobrine glede na ceno, uporabnost in preferenčne funkcije (Samuelson & Nordhaus, 2010). Podjetja pa se glede investicij, proizvodnje in zaposlovanja odločajo na podlagi tehnologije, pričakovanega dobička in tržnih pogojev (Aghion in Howitt, 2009). Mikroekonomski principi predstavljajo temelj tudi za makroekonomske odločitve. Tako omejitve proračuna posameznikov vplivajo na njihove odločitve glede porabe in varčevanja, kar se na makroravni odraža v agregatni potrošnji in varčevalnih trendih (Krugman in Wells, 2018). Podobno morajo podjetja, ki delujejo v okoljih z omejenim dostopom do kapitala ali trga dela, sprejemati odločitve, ki maksimizirajo njihovo učinkovitost ob omejenih virih. Te omejitve prispevajo h kompleksnosti makroekonomskih odločitev in povečujejo tveganje napačnih politik (Barro, 1997).

(2) Na (makro-)ravni države se problem izbire pojavlja pri oblikovanju politik, ki vplivajo na agregatno povpraševanje in agregatno ponudbo. Model IS-LM prikazuje, kako se ob odločitvah glede obrestnih mer in državnih izdatkov spreminja ravnotežje v gospodarstvu, pri čemer se mora oblikovalec politike odločati med kratkoročnimi stimulativnimi ukrepi in dolgoročnimi cilji stabilnosti (Mankiw, 2020). Omejeni viri in preferenčne strukture določajo optimalne kombinacije potrošnje, varčevanja in investicij, kar vodi do konfliktov med različnimi gospodarskimi cilji (Romer, 2019). Makroekonomske politike, kot sta fiskalna in monetarna politika, vključujejo dilemo izbire med stimuliranjem rasti in ohranjanjem nizke inflacije. V teoriji razmerij med državnim proračunom, obrestnimi

merami in investicijami pa se pojavlja problem alokacije virov, pri čemer je treba upoštevati interakcije med različnimi sektorji gospodarstva (Krugman in Wells, 2018). Hkrati pa ne smemo pozabiti, da se na makro ravni, kjer se družba kot celota odloča, kaj, koliko in kako proizvajati ter za koga, pojavljajo tudi vprašanja pravičnosti in institucionalne razporeditve virov. V tem kontekstu izbira ni le tehnični akt, temveč vključuje politične in vrednostne komponente, kot so na primer ali bo država vložila v javne dobrine, ali bo podprla določene industrije, oz. kako bo razporedila omejene proračunske vire (Schneider, 2018).

Javna poraba in problem izbire

Javna poraba je eden ključnih instrumentov države pri zagotavljanju družbenih storitev, stabilizaciji gospodarstva in oblikovanju razvojnih usmeritev. Države tako omejene proračunske vire razporejajo med različne javne dobrine in storitve, kot so izobraževanje, zdravstvo, infrastruktura, sociala in varnost (Blanchard & Johnson, 2013). Kot vsaka gospodarska aktivnost se tudi poraba države sooča z omejenimi viri in neomejenimi potrebami, kar ustvarja klasičen problem izbire. Po mnenju Musgrava (1959) problem izbire pri javni porabi temelji na treh vprašanjih: (1) katere javne dobrine in storitve zagotoviti; (2) kako financirati javno porabo; in (3) kako zagotoviti učinkovitost in pravičnost javne porabe?

Teorija javnih dobrin pojasnjuje, da so nekatere dobrine nedeljive in dostopne vsem, kar pomeni, da tržni mehanizmi pogosto ne zagotavljajo optimalne alokacije (Tiebout, 1956). Zato mora država sprejemati odločitve o javni porabi na osnovi prioritet (Mankiw, 2020). Problem izbire se tako kaže v tehtanju med različnimi cilji, kot so gospodarska rast, zmanjševanje neenakosti in zagotavljanje kakovostnih javnih storitev (Romer, 2019). Odločitve o javni porabi so pogosto odvisne od preferenc državljanov, političnih institucij in učinkovitosti izvajalcev storitev (Samuelson in Nordhaus, 2010). Poleg tega pa problem izbire vključuje tudi tehtanje med kratkoročnimi in dolgoročnimi učinki javne porabe. Povečanje izdatkov za izobraževanje tako lahko dolgoročno izboljša produktivnost, a kratkoročno zahteva omejitev sredstev v drugih sektorjih, kot sta infrastruktura ali zdravstvo (Aghion in Howitt, 2009).

Odločitve o javni porabi pogosto vodijo do konfliktov med različnimi družbenimi skupinami in cilji. Redistribucijski ukrepi, kot so socialni transferji, lahko zmanjšajo neenakosti, vendar hkrati zmanjšujejo fiskalno vzdržnost (Stiglitz, 2015). Države se morajo odločati tudi med investicijami v razvojne in infrastrukturne projekte, ki spodbujajo gospodarsko rast, ter tekočimi izdatki za socialno varnost in javne storitve (Barro, 1997). Optimalna odločitev zahteva uravnoteženje socialne

pravičnosti, gospodarske učinkovitosti, varnosti in politične izvedljivosti (Diamond in Mirrlees, 1971). Empirične študije kažejo, da napačna alokacija javnih sredstev lahko vodi do zmanjšane produktivnosti, neenakosti in nezadovoljstva prebivalcev (Sen, 1999).

V literaturi se pojavljajo različni pristopi k problemu izbire v zvezi z javno porabo. Musgrave (1959) je predstavil klasični model, ki uravnotežuje učinkovitost, enakost in stabilnost. Tobin (1969) je poudaril vlogo monetarne in fiskalne politike pri uravnoteženju javnih izdatkov in makroekonomske stabilnosti. Poleg tega raziskave Aghiona in Howitta (2009) ter Blinderja (2013) izpostavljajo vpliv inovacij in kriz na odločitve o javni porabi. Razumevanje teh vplivov je ključno za oblikovanje trajnostnih politik, ki združujejo ekonomsko učinkovitost, socialno pravičnost in varnost.

Dilema med »maslom in topovi«

Koncept dileme med »maslom in topovi« v ekonomski teoriji ponazarja temeljni problem izbire. Z naslavljanjem dileme med potrošnjo dobrin za civilno uporabo in vojaško porabo prikazuje tekmovanje med socialnimi in ekonomskimi cilji na eni ter varnostnimi potrebami države na drugi strani (Samuelson in Nordhaus, 2010). Povečanje vojaških izdatkov lahko zmanjša razpoložljivost sredstev za civilne potrebe, kar vpliva na življenjski standard prebivalstva (Stiglitz, 2015). Nasprotno pa lahko premočna osredočenost na civilno proizvodnjo ogrozi nacionalno varnost in stabilnost (Barro, 1997). Optimalna politika zahteva uravnoteženje med gospodarsko učinkovitostjo, socialno pravičnostjo in varnostnimi prioritetami. Diamond in Mirrlees (1971) opozarjata na kompleksnost odločanja glede javne porabe in optimalnega obdavčevanja, kar je pomembno pri financiranju masla in topov.

Problem izbire med »maslom in topovi« izhaja iz omejenih virov, kot so kapital, delo in naravne surovine (Blanchard in Johnson, 2013). Model »maslo proti topovom« kot primer problema izbire posledično temelji na krivulji proizvodnih možnosti, ki ponazarja omejitve v proizvodnji in kompromis med dvema konkurenčnima ciljema (Romer, 2019). Če država poveča proizvodnjo topov, se mora deloma odpovedati proizvodnji masla, kar pomeni zmanjšanje porabe civilnih dobrin, in obratno, povečanje proizvodnje masla zmanjšuje vire za vojaške namene. Države morajo tako sprejemati odločitve o tem, koliko virov nameniti za proizvodnjo civilnih dobrin, kot so prehrana, zdravstvene storitve in infrastruktura, ter koliko za vojaške izdatke in obrambo (Mankiw, 2020).

Empirične študije so pokazale, da države z višjo porabo za vojaške namene pogosto trpijo zaradi zmanjšane investicijske učinkovitosti in nižjega življenjskega standarda (Blinder, 2013). Po drugi strani pa je povečana vojaška poraba včasih nujna za ohranjanje stabilnosti in za zaščito gospodarskih interesov (Lucas, 1980). Model rasti Solowjeva (1956) poudarja, da dolgotrajna gospodarska rast zahteva uravnoteženost med investicijami v civilne dobrine in za varnostne potrebe. Tobinov model (1969) pa opisuje vpliv monetarne in fiskalne politike na proizvodnjo in alokacijo virov, kar je ključno za analizo učinkov odločitve med »maslom in topovi«. Sen (1999) in Stiglitz (2015) dodajata socialno dimenzijo, saj izpostavljata vpliv teh odločitev na neenakost, socialne pravice in razvoj posameznikov. Mintz (1991) je s svojo študijo pokazal, da višji vojaški izdatki v obdobjih hladne vojne niso nujno zmanjšali gospodarske rasti, so pa spremenili strukturo potrošnje. Skaperdas in Syropoulos (2001) pa opozarjata, da je ekstremen izbor, ali »maslo ali topovi«, manj verjeten v državah z odprto ekonomijo, saj jim trgovina omogoča nadomestitev pomanjkanja civilnih dobrin.

Ekonomska teorija izbire nam torej pomaga razumeti, kako odločevalci tehtajo koristi in stroške alternativnih možnosti, vendar pa se moramo zavedati, da je v realnem svetu odločitev med »maslom in topovi« v veliki meri politična, zato so mejne možnosti produkcije masla in topov odvisne predvsem od varnostnega okolja in notranjih političnih preferenc. Ob prisotnosti vojaških groženj in zahtev zavezništev tako države povečujejo porabo za topove, kar zmanjšuje razpoložljiva sredstva za civilne dobrine (Carter, Ondercin in Palmer, 2021). V demokracijah pa je pogostokrat večji pritisk volivcev, naj se ohrani poraba za socialne politike, kar omejuje proračunski kompromis v korist vojaških izdatkov (Bove, 2017).

Dinamika izdatkov za maslo in topove med letoma 1995 in 2023

V naši analizi bomo trgovino med maslom in topovi analizirali na primerih Slovenije in EU. V ta namen bomo uporabili podatke o izdatkih sektorja države med letoma 1995 in 2023, ki jih je po klasifikacijah funkcij države (Classification of the Functions of Government – COFOG[1]) zbral EUROSTAT. V analizi bodo

1 COFOG je mednarodna klasifikacija, ki jo je razvila Organizacija združenih narodov (OZN), uporabljajo pa jo Eurostat, OECD in nacionalni statistični uradi. Namenjena je razvrščanju

uporabljene letne rasti (v obdobju 1996–2023) in deleži izbranih izdatkov znotraj izdatkov celotnega sektorja države (v obdobju 1995–2023) za naslednje kategorije: *obramba, socialna varnost, zdravje, izobraževanje in stanovanjska politika.* Medtem ko bodo »topove« v analizi predstavljali podatki o obrambnih izdatkih, bodo »maslo« predstavljala aritmetična povprečja podatkov o socialni varnosti, zdravju, izobraževanju in stanovanjski politiki**.**

Podatke bomo obdelali z metodo normalizacije (1996 = 100) in izračunom povprečnih letnih stopenj rasti (Compound Annual Growth Rate – CAGR), ki prikazuje, kakšna bi bila letna stopnja rasti, če bi se neka vrednost (npr. BDP, javni izdatki) v določenem obdobju povečevala enakomerno. Čeprav se v resnici rast med leti spreminja, CAGR izraža ekvivalentno povprečno letno rast, kjer je V_k končna vrednost, V_z začetna vrednost in n število let oz. obdobje (EUROSTAT, 2023):

$$CAGR = \left(\frac{V_k}{V_z}\right)^{\frac{1}{n}} - 1$$

Za preučevanje trgovine med maslom in topovi bomo najprej izračunali korelacije in enostavno linearno regresijo med spremembami v podatkih o obrambnih in agregiranih socialnih izdatkih, nato pa še faze preloma podatkov o obrambnih in agregiranih socialnih izdatkih, ki nam bodo omogočile še politično interpretacijo konkretne trgovine med maslom in topovi. Spremembe v različnih kategorijah javnih izdatkov namreč niso zgolj ekonomske, temveč so rezultat sprememb strategij oz. politik držav tako na področju sociale kot tudi varnosti.

Pri tem bomo za prepoznavo strukturnih prelomov v časovnih vrstah uporabili metodo kosovnolinearne segmentacije (piecewise linear segmentation), ki na podlagi Bayesovega informacijskega kriterija (BIC) določi letnice, v katerih se bistveno spremeni trend javnih izdatkov. Ta pristop omogoča identifikacijo faznih prehodov med obdobji rasti, stagnacije ali upada in je posebej uporaben pri analizi dolgoročnih fiskalnih nizov (Gkioulekas in Papageorgiou, 2019).

Metoda kosovnolinearne segmentacije išče optimalno particijo niza na K segmentov, tako da v vsakem segmentu k velja linearni model:

$$y_t = \beta_{0k} + \beta_{1k} x_t + \varepsilon_t, t \in |\tau_{k-1} + \tau_k|$$

javnih izdatkov po desetih namenih oziroma funkcijah: obramba, zdravstvo, izobraževanje, socialno varnost, stanovanjska politika, javni red in varnost, splošne javne storitve, gospodarske zadeve, varstvo okolja ter rekreacija, kultura in vera (Eurostat, 2023).

kjer so:
- $\tau_0 = 0;\ \tau_1 = 1$ meje segmentov,
- $\beta_{0k};\ \beta_{1k}$ parametra regresije v segmentu k,
- $\varepsilon_t \sim N(0, \sigma_k^2)$ napaka v segmentu k .

Cilj metode je minimizirati funkcijo napake (SSE) ob hkratnem izbiranju optimalnega števila segmentov K, pogosto z uporabo Bayesovega informacijskega kriterija (BIC):

$$BIC(K) = \eta \ln(SSE_{K/\eta}) + p_K \ln(\eta)$$

kjer je:

- $SSE_K = \sum k = 1^K \sum_{\tau_{k-1}}^{\tau_k} \left(y_t - \hat{y}_{t,k}\right)^2$ skupna vsota kvadratov napak,
- p_K število parametrov v modelu (odvisno od števila segmentov).

2.1 Študija primera Slovenije

V Sloveniji je delež obrambe v celotnih izdatkih sektorja države padel z 2,1 % (1995) na 1,7 % (2015), nato pa ponovno narasel na 2,6 % (2023). Povprečni delež agregiranih socialnih izdatkov se je v istem obdobju povečal s 14,6 % na 16,3 % (Graf 1). Korelacija med spremembami deležev obeh kategorij znaša r = 0,35, kar ponovno potrjuje pozitivno soodvisnost. Posledično rast deleža obrambnih izdatkov spremlja rast deleža socialnih izdatkov v celotnih izdatkih sektorja države.

Med letoma 1996 in 2023 se je v Sloveniji indeks rasti obrambnih izdatkov povečal s 100 na 155, kar pomeni povprečno letno rast okoli 1,6 %. Indeks rasti agregiranih socialnih izdatkov pa se je v istem obdobju povečal s 100 na 132 oziroma za približno 1,0 % letno (Graf 2). Korelacija med letnimi spremembami obeh vrst izdatkov znaša r = 0,28, kar kaže na zmerno pozitivno povezavo. Regresijski model potrjuje, da spremembe v obrambnih izdatkih statistično ne pojasnjujejo gibanja agregiranih socialnih izdatkov (β = 0,15; p = 0,16; R^2 = 0,08). To pomeni, da povečanje obrambne porabe v povprečju ni povzročalo zniževanja socialnih izdatkov, ampak sta se obe kategoriji gibali relativno neodvisno.

Graf 1: Delež izdatkov za obrambo, socialo, zdravstvo, izobraževanje in stanovanjsko politiko v celotnih izdatkih sektorja države v Sloveniji

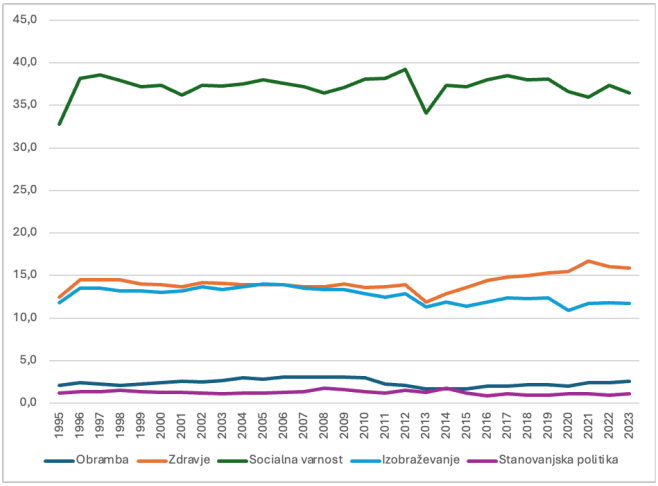

Vir: EUROSTAT, 2025a.

Graf 2: Indeks rasti izdatkov za obrambo, socialo, zdravstvo, izobraževanje in stanovanjsko politiko v Sloveniji

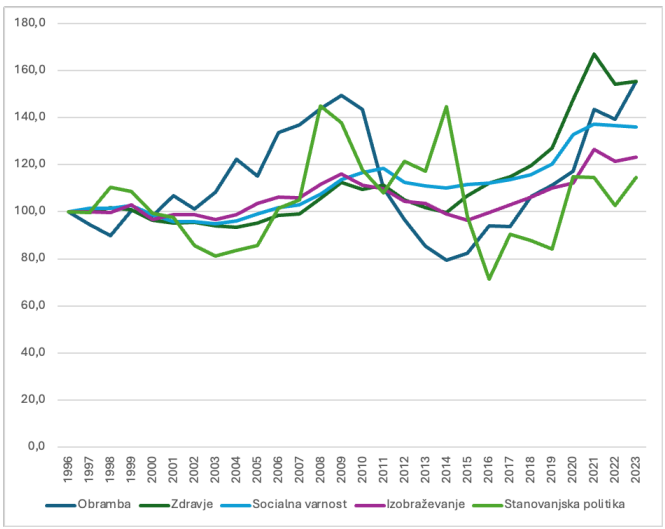

Vir: EUROSTAT, 2025b.

Analiza faz prelomov za Slovenijo je pokazala, da so najpomembnejši fazni prelomi zaznani v: (1) obdobju globalne finančne krize (2008–2009), ko so socialni izdatki izrazito narasli, zlasti zaradi povečanih transferjev in politike socialne stabilnosti, obrambni izdatki pa niso narasli in so nato začeli upadati, kar odraža usmerjenost politike v notranjo fiskalno konsolidacijo; (2) obdobju notranje fiskalne krize in varčevanja (2012–2015), ki sovpada z implementacijo varčevalnih ukrepov, omejitvijo javne porabe in zmanjšanjem investicij v obrambno infrastrukturo (ta prelom je označen z najnižjim deležem obrambnih izdatkov (~1,7 %)), socialni izdatki pa so v istem času ohranili relativno stabilen delež, kar kaže na prioritetno zaščito socialne države tudi v času omejenih sredstev; (3) fazi ponovne rasti in ekspanzije (2015–2020), ko obrambni izdatki ponovno začnejo naraščati**,** skladno z zavezami do Nata in odzivom na povečane varnostne grožnje v Evropi, socialni izdatki pa se prav tako povečajo**,** zlasti zaradi rasti zdravstvene porabe in demografskih pritiskov, pri čemer pandemija covid-19 leta 2020 povzroči dodaten sinhroniziran skok obeh kategorij izdatkov, kar pomeni začetek nove fiskalne faze ekspanzivne države (Tabela 1).

Tabela 1: Zaznani fazni prelomi v obrambnih izdatkih in agregiranih socialnih izdatkih za Slovenijo (1995–2023)

Serija	*Prelomna leta*	*Interpretacija*
indeks rasti obr. izdatkov	2008, 2012–2015, 2016	Zlom po krizi in rast po letu 2016.
indeks rasti soc. izdatkov	2008, 2015–2016, 2020	Povečanje po krizi in pandemiji.
delež obr. izdatkov v celotnih izdatkih sektorja država	2004–2005, 2011, 2014	Znižanje po krizi in kasnejše okrevanje.
delež soc. izdatkov v celotnih izdatkih sektorja država	1999, 2013, 2017	Stabilnost in rast po letu 2015.

Slovenska fiskalna politika v zadnjih treh desetletjih tako kaže značilnosti komplementarnega modela javnih izdatkov. Namesto substitucijskega odnosa med obrambo in socialo se kaže sočasna rast obeh področij, zlasti po letu 2018. Povečanje obrambne porabe je bilo torej izvedeno v kontekstu splošne ekspanzije javnega sektorja, in ne na račun socialne države. Slovenija na ta način ohranja model, v katerem sta varnost in blaginja komplementarni javni dobrini. Hkrati se kaže visoka odpornost socialnih izdatkov, saj ti tudi v obdobjih fiskalne konsolidacije (2011–2014) niso bistveno upadli.

Študija primera EU

Delež obrambnih izdatkov v celotnih izdatkih sektorja države se je v EU znižal z okoli 3 % v letu 1995 na okoli 2,3 % v letu 2015, nato pa se po letu 2018 rahlo povečuje. Povprečni delež agregiranih socialnih izdatkov ostaja stabilen, okrog 18–19 % (Graf 3). Korelacija med spremembami deležev obrambnih izdatkov in agregiranih socialnih izdatkov znaša r = 0,10, kar kaže na odsotnost negativne povezave med njimi.

Graf 3: Delež izdatkov za obrambo, socialo, zdravstvo, izobraževanje in stanovanjsko politiko v celotnih izdatkih sektorja države v EU

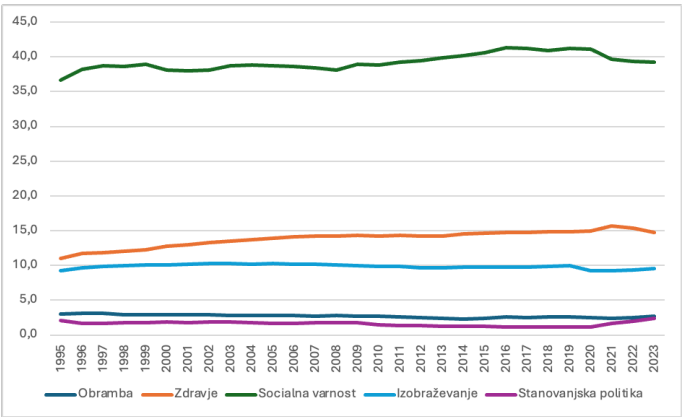

Vir: EUROSTAT, 2025a.

V EU so celotni izdatki za obrambo v poznih devetdesetih letih prejšnjega stoletja upadali (indeks pod 100), nato pa po letu 2015 začeli ponovno rasti in po letu 2020 dosegli najvišjo raven po letu 1996. Hkrati pa so agregirani socialni izdatki rasli stabilno v celotnem obdobju, še zlasti izdatki za zdravje in socialno varnost (Graf 4). Korelacija med letnimi stopnjami rasti obeh skupin izdatkov znaša r = 0,42, kar kaže na zmerno pozitivno povezavo. Regresijski model potrjuje statistično značilen odnos med maslom in topovi (p = 0,028), saj povečanje obrambnih izdatkov za 1 % spremlja povprečno povečanje agregiranih socialnih izdatkov za približno 0,36 %.

Graf 4: Indeks rasti izdatkov za obrambo, socialo, zdravstvo, izobraževanje in stanovanjsko politiko v EU

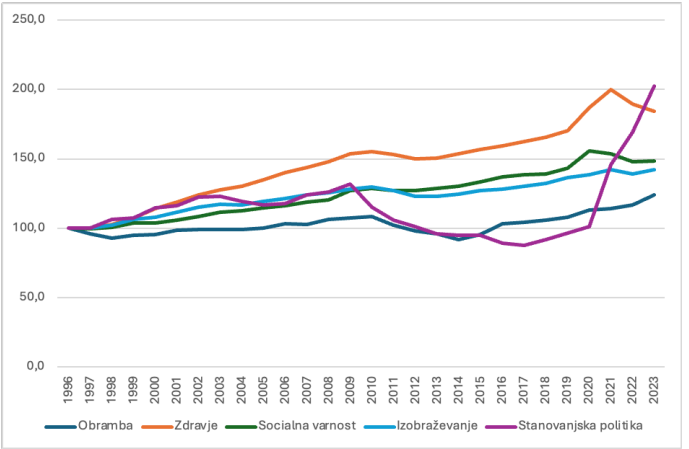

Vir: EUROSTAT, 2025b.

Analiza faznih prelomov v javnih izdatkih držav članic EU razkriva, da so prelomi tesno povezani z makroekonomskimi in geopolitičnimi spremembami v evropskem prostoru. Tri glavna obdobja, v katerih se trendi obrambne in socialne porabe bistveno spremenijo, so tako naslednja: (1) faza integracijskega zagona in začetne stabilizacije (1999–2001), do katere pride po uvedbi evra in po institucionalnih reformah EU, ki oblikujejo razmeroma stabilen fiskalni okvir, v katerem obrambni izdatki stagnirajo, saj varnostne grožnje niso prednostna tema, socialni izdatki pa se rahlo povečujejo zaradi usklajevanja politik blaginje in kohezijskih mehanizmov; (2) faza finančne in fiskalne krize (2008–2014) zahteva fiskalno konsolidacijo in zmanjševanje nacionalnih proračunov, socialna funkcija države pa postane ključno stabilizacijsko orodje EU, kar posledično povzroči močno rast socialnih izdatkov (zlasti nadomestil za brezposelnost, transferjev in izdatkov za zdravje) in hkratno občutno padanje obrambnih izdatkov, tako da ti med letoma 2012 in 2014 dosežejo najnižjo točko; (3) faza varnostno-socialne ekspanzije (2015–2023), ko države članice po letu 2015 začnejo povečevati obrambne izdatke, kar je odziv na ukrajinsko krizo, migracijske pritiske in okrepitev evropske obrambne koordinacije, ki ji po letu 2020 sočasno sledi tudi rast socialne porabe**,** pogojene s pandemijo covid-19, zdravstvenimi reformami in energetsko krizo (Tabela 2).

Tabela 2: Zaznani fazni prelomi v obrambnih izdatkih in agregiranih socialnih izdatkih za EU (1995–2023)

Serija	*Prelomna leta*	*Interpretacija*
indeks rasti obr. izdatkov	1999, 2012–2015, 2019–2020	Prehod v fazo rasti po varnostnih spremembah.
indeks rasti soc. izdatkov	2008–2009, 2019–2020	Krizni odziv in pandemična ekspanzija.
delež obr. izdatkov v celotnih izdatkih sektorja država	2012, 2016, 2020	Konec padanja, začetek rasti po 2015
delež soc. izdatkov v celotnih izdatkih sektorja država	1999, 2008–2009, 2016	Stabilizacija in rast po krizi.

Rezultati analize podatkov o obrambnih izdatkih in agregiranih socialnih izdatkih v okviru celotne EU ne potrjujejo klasične paradigme o zamenjavi med »maslom« in »topovi«. Evropske države so po letu 2010 namreč vstopile v fazo, v kateri rast obrambnih izdatkov ni nadomeščala, temveč dopolnjevala rast socialnih izdatkov. V političnem smislu to kaže na novo paradigmo evropskega keynesianizma, ki varnosti in blaginje ne razumeva kot alternativi, temveč kot komplementarni javni dobrini.

Zaključek

Analiza dileme med »maslom in topovi« v Sloveniji in Evropski uniji v obdobju 1995–2023 je pokazala, da klasična paradigma razmerja menjave med socialnimi in obrambnimi izdatki vedno ne drži. Analiza empiričnih podatkov o rasti in deležu izdatkov za obrambo, socialo, zdravje, izobraževanje in stanovanjsko politiko, dopolnjena z metodologijo faznih prelomov, razkriva, da se v obeh primerih obrambna in socialna poraba gibljeta komplementarno, in ne substitutivno. Rast obrambnih izdatkov se tako v povprečju ne dogaja na račun zmanjševanja socialnih politik, temveč spremlja obdobja splošne ekspanzije države, kar kaže na transformacijo vloge javnih financ evropskih družb v tem obdobju.

V Sloveniji rezultati potrjujejo visoko odpornost socialne države in hkrati postopno krepitev varnostne funkcije po letu 2015. Faze prelomov, zlasti v letih 2008–2009, 2012–2015 in 2020, sovpadajo z zunanjimi krizami, ki so oblikovale nacionalne fiskalne odzive. V obdobju finančne krize je prišlo do začasnega znižanja obrambnih izdatkov, vendar socialna poraba ni bistveno upadla, kar potrjuje prioritetno varovanje socialne kohezije. Po letu 2015 pa je Slovenija vstopila v novo

fazo fiskalne ekspanzije, v kateri so se povečali tako socialni kot tudi obrambni izdatki, pri čemer pandemija covid-19 predstavlja prelom v smeri trajnejše rasti obeh funkcij države. Slovenska fiskalna politika se tako v tem obdobju kaže kot model postopnega prehoda od reaktivnega k proaktivnemu uravnavanju socialno-varnostnega ravnovesja.

Tudi na ravni Evropske unije fazna analiza razkriva podobno strukturo treh obdobij: stabilizacijsko fazo (1996–2007), krizno fazo (2008–2014) in pokrizno fazo varnostno-socialne ekspanzije (2015–2023). Medtem ko so v času finančne krize države članice povečale socialne izdatke in zmanjšale obrambne, se po letu 2015 ti trendi spremenijo – obe kategoriji izdatkov rasteta hkrati. To potrjuje, da je EU prešla v novo fiskalno paradigmo, v kateri sta varnost in socialna politika razumljeni kot javni dobrini, ki se vzajemno krepita. Zlasti po letu 2020 je mogoče govoriti o evropski različici »socialno-varnostne države«, v kateri pandemični in geopolitični izzivi utrjujejo vlogo države kot ključnega stabilizacijskega akterja.

Primerjalno gledano je Slovenija sledila evropskim trendom z manjšim časovnim zamikom, vendar z bolj izrazito zavezanostjo ohranjanju socialne kohezije tudi v času fiskalnih omejitev. EU pa je hitreje prešla v fazo simultane rasti obeh vrst izdatkov, kar je povezano z institucionalnimi zavezami kolektivne varnosti in s širšim fiskalnim manevrskim prostorom. Skupna značilnost obeh primerov v proučevanem obdobju je tako premik od paradigme varčevanja k paradigmi komplementarnosti, v kateri se obrambni in socialni izdatki ne izključujejo, temveč sooblikujejo širše razumljeno funkcijo države blaginje in varnosti.

Ker današnji svet vedno bolj zaznamujejo tektonski premiki v varnostnem okolju, povečana multipolarnost svetovne ureditve, zagon oboroževalne tekme in nadaljnja rast asimetričnih groženj, ob dejstvu, da se države hkrati soočajo z notranjimi pritiski, kot sta staranje prebivalstva in rast družbene neenakosti, pa postaja vprašanje, ali si družbe lahko hkrati privoščijo maslo in topove, vedno bolj zapleteno. Šele nadaljnje sistematično spremljanje in empirično proučevanje dileme med »maslom in topovi« bo pokazalo, ali komplementarnost med obrambnimi in socialnimi izdatki ostaja stabilen vzorec evropske države blaginje ali zgolj že minul kompromis**.**

Viri

Aghion, P. in Howitt, P. (2009). The economics of growth. MIT Press.
Barro, R. J. (1997). Macroeconomics. MIT Press.
Blanchard, O. in Johnson, D. R. (2013). Macroeconomics (6th ed.). Pearson.

Blinder, A. S. (2013). After the music stopped: The financial crisis, the response, and the work ahead. Penguin Press.
Bove, V. (2017). Economic growth and military spending in democracies. Defence and Peace Economics, 28(6), 696–710.
Carter, D. B., Ondercin, H. L. in Palmer, G. (2021). The political economy of security: Public spending and defense trade-offs. Journal of Peace Research, 58(3), 456–472.
Collier, P. in Hoeffler, A. (2004). Greed and grievance in civil war. Oxford Economic Papers, 56(4), 563–595.
Diamond, P. A. in Mirrlees, J. A. (1971). Optimal taxation and public production I & II. American Economic Review.
Eurostat (2023). Glossary: Compound annual growth rate (CAGR). https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained (13.10. 2025).
Eurostat. (2025a). General government expenditure by function (COFOG) as percentage of total. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/gov_10a_exp__custom_18713747/default/table (10.10. 2025).
Eurostat (2025b). General government expenditure by function (COFOG) in EUR. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/gov_10a_exp__custom_18590808/default/table (9.10. 2025).
Frank, R. H. (2021). Microeconomics and behavior (10th ed.). McGraw-Hill Education.
Gkioulekas, I. in Papageorgiou, L. G. (2019). Piecewise regression analysis through information criteria using mathematical programming. Expert Systems with Applications, 121, 362–372.
Krugman, P. in Wells, R. (2018).Macroeconomics 5th ed.). Worth Publishers.
Lipsey, R. G. in Chrystal, K. A. (2015). Economics (13th ed.). Oxford University Press.
Lucas, R. E. (1980). Equilibrium in a pure currency economy. Journal of Economic Theory, 22(2), 135–160.
Mankiw, N. G. (2020). Principles of economics 9th ed.). Cengage Learning.
Mintz, A. (1991). Defense, growth, and welfare: An international cross-section analysis. American Political Science Review, 85(4), 1223–1234.
Musgrave, R. A. (1959). The theory of public finance. McGraw-Hill.
Romer, D. (2019). Advanced macroeconomics (5th ed.). McGraw-Hill.
Samuelson, P. A. in Nordhaus, W. D. (2010). Economics (19th ed.). McGraw-Hill.
Schneider, G. (2018). The evolution of economic ideas and systems. Routledge.
Sen, A. (1999). Development as freedom. Oxford University Press.
Skaperdas, S. in Syropoulos, C. (2001). Guns, butter, and openness: On the relationship between security and trade. American Economic Review, 91(2), 353–357.
Solow, R. M. (1956). A contribution to the theory of economic growth. Quarterly Journal of Economics, 70(1), 65–94.
Statistični urad Republike Slovenije (SURS). (2023). Makroekonomski podatki Slovenije. Ljubljana: SURS.
Stiglitz, J. E. (2015). The great divide: Unequal societies and what we can do about them. W. W. Norton & Company.

Tiebout, C. M. (1956). A pure theory of local expenditures. Journal of Political Economy, 64(5), 416–424.
Tobin, J. (1969). A general equilibrium approach to monetary theory. Journal of Money, Credit and Banking, 1(1), 15–29.

III. TEME IZ SOCIOLOGIJE IN POLITOLOGIJE VOJSKE

Kulturne značilnosti slovenske vojske in družbe[1]

Gašper Ferme

Uvod

Preučevanje vojaških institucij, njihovih struktur in razmerja z družbo se je v sodobnem političnem in družbenem imaginariju znova znašlo v ospredju. Ob ponovni krepitvi konfliktov in geopolitičnega rivalstva je vojska hkrati jamstvo državne suverenosti in pomemben akter širših družbenih procesov. Vojna v Ukrajini je v Evropo vrnila konvencionalno bojevanje in sprožila temeljit razmislek o obrambnih drži zavezništva. Sočasno konflikti na Bližnjem vzhodu ter vse izrazitejše tekmovanje med ZDA in Kitajsko – zlasti v Indo-pacifiški regiji – nakazujejo preoblikovanje mednarodnega reda. Znotraj Nata so te razmere spodbudile spremembe obrambnih politik. Države, ki so bile pri izdatkih za obrambo zgodovinsko zadržane, so trend obrnile in povečale vložke v vojaško pripravljenost. Ob tem se znova odpirajo razprave o naborništvu, ki so ga nekatere evropske države v omejeni obliki ponovno uvedle ali pa o tem razmišljajo (npr. Nemčija). Predvsem gre za kombiniranje delnega naborništva s profesionalnim jedrom (npr. Litva, Latvija, Hrvaška, Švedska). V več državah (npr. Norveška, Estonija, Grčija, Turčija, Finska, Danska) je obvezno služenje vojaškega roka stalnica.

V takšnem kontekstu je smiselno vojsko obravnavati kot družbeno institucijo, vpeto v kulturno in politično tkivo držav. To odpira vprašanja reprezentativnosti, kohezije in širših posledic za civilno-vojaška razmerja. Eden osrednjih raziskovalnih fokusov je vrzel med civilno in vojaško sfero, ideja, da se vojska kot institucija lahko preveč oddalji od ostale družbe, ki ji služi, izhaja pa iz zgodovinske ločenosti vojske in civilne družbe ter poudarja posebne kulture norme vojaške profesije

1 Prispevek je rezultat raziskovanja v okviru NRP Obramboslovje (P5-0206), ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost RS.

(Huntington, 1957) in možen porast razlik v vrednotah in preferencah med civilnim prebivalstvom in vojsko (npr. Feaver in Kohn, 2001; Schake in Mattis, 2016). Tak razkorak lahko vpliva na medsebojno razumevanje, oblikovanje politik in učinkovitost vojaškega aparata.

Slovensko védenje o teh razlikah – tudi glede kulturnih dejavnikov – je za zdaj razmeroma skromno. V pričujočem prispevku tako empirično obravnavamo kulturne posebnosti Slovenske vojske (SV) v primerjavi s širšo družbo. S tem prispevamo k razpravi o civilno-vojaških razmerjih z empirično podprtim vpogledom. Ugotovitve imajo tudi praktične implikacije za oblikovalce politik in vojaško poveljstvo pri krepitvi reprezentativnosti, integracije in kohezije med vojsko in družbo.

Civilno-vojaška vrzel

Začetne dileme o (dez)integraciji med vojsko in družbo vzniknejo v dialogu med Huntingtonom (1957) in Janowitzem (1960), čeprav je bila sociologija vojske tedaj še podrejena tema. Temeljno vprašanje je bilo, ali naj se vojska kot inherentno konservativna organizacija prilagodi vse bolj liberalnim družbenim vrednotam ali pa naj se družba »približa« vojaški normativnosti. Huntington (prav tam) po 2. svetovni vojni problem vidi v ideološkem razkoraku med konservativnim častniškim zborom in bolj liberalno, individualistično družbo; velikost te vrzeli pojasnjuje z ravnjo zunanje grožnje in s poskusi civilnih voditeljev, da »preoblikujejo« vojsko po lastni podobi, kar naj bi škodovalo učinkovitosti. Janowitz (prav tam) z njim deli del diagnoze, vendar rešitev išče v prilagoditvi vojske družbenim potrebam in tehnološkim spremembam, saj pretirano izolirana vojska erodira civilni nadzor, izgublja zaupanje in učinkovitost, zato naj se bolj zbliža s civilno kulturo.

Vietnamska izkušnja je to razmerje ponovno pomaknila v središče pozornosti in zaostrila antagonizem med vojaškimi in civilnimi elitami (Feaver in Kohn, 2001: 3). Konec naborništva je preoblikoval demografijo oboroženih sil in vzpostavil podobnost med vojaško in civilno službo (glej Moskos, 1997); vojska je morala na trgu dela tekmovati za kadre, kar je obudilo stare bojazni glede nerazumevanja družbe, nepoznavanja vojaških vprašanj, padec učinkovitosti in izolacijo vojske. V razpravo se je močno vpisalo tudi feministično gibanje – od pozivov k bojkotu do zahtev po polni integraciji žensk v oborožene sile.

Nadalje se ta razprava obudi ob geopolitičnem preobratu konec tisočletja. Janowitzevi »nasledniki« so trdili, da se profesionalna vojska oddaljuje od civilnega okolja (Bacevich in Kohn, 1997; Ricks, 1997; Holsti, 1998), Huntingtonovi

pa, da se je civilna kultura tako odmaknila od tradicionalnih vrednot, da izničuje potrebne civilno-vojaške razlike (Hillen, 1998; Webb, 2000). Feaver in Kohn (2001: 2–4) iz tega izluščita štiri teze vsakega tabora. Po prepričanju Janowitzeve linije je prišlo do: (i) ideološkega odmika – pretežno konservativna in bolj religiozna vojska, povezana z republikanci (Bacevich in Kohn, 1997; Holsti, 1998); (ii) odtujenosti in celo sovražnosti do civilnega okolja (McIsaac in Verdugo, 1995; Maslowski, 1990); (iii) odpora do sprememb (vključevanje žensk in »homoseksualcev«) in do izvajanja konstabularnih[2] nalog (Hutcheson, 1996; Kier, 1998); ter (iv) širjenja avtonomije in izmikanja civilnemu nadzoru, ki erodirata javno percepcijo vojske (Danzig, 1999). Huntingtonov tabor je trdil naslednje: (i) vojska je bliže širši družbi kot kulturno-političnim elitam (Webb, 1997; 1998; 2000; Hillen, 1998); (ii) elite so nevedne, brezbrižne in do vojske sovražne, uporabljajo jo kot laboratorij družbenih eksperimentov (Kitfield, 2000; Murchison, 1999); (iii) mikroupravljanje in »politična korektnost« dušita njeno učinkovitost (Sarkesian, 1998; Webb, 1999); (iv) ker je podpora javnosti visoka, je vrednotna vrzel postranskega pomena, problem so elite, odtujene od javnega mnenja (Maynes, 1999). Avtorji pri tem ločijo vrzel med vojsko in civilnimi elitami od vrzeli med vojsko in množično družbo.

Prelom prinese projekt TISS (*Triangle Institute for Security Studies*), ki sistematično izmeri to vrzel v ZDA in njene učinke na učinkovitost in sodelovanje (Feaver in Kohn, 2001). Ugotovijo, da so častniki bolj konservativni od civilnih elit, ne pa nujno tudi od splošne javnosti; hkrati so nadpovprečno naklonjeni državljanskim svoboščinam. Strankarsko se izrazito nagibajo k republikancem (razmerje je približno osem proti ena). Najbolj skrb vzbujajoč pa je obseg javne nevednosti o civilno-vojaških razmerjih (prav tam:471).

Raziskave v Evropi so v veliki meri potrdile obstoj vrzeli med civilnim prebivalstvom in oboroženimi silami (glej Strachan, 2003; Vennesson, 2003; Caforio in Kummel, 2005; Caforio, 2007). Strachan za Združeno kraljestvo pokaže, da gre pri tej vrzeli bolj za zgodovinsko kontinuiteto. Vennesson (2003) ugotavlja, da so se odnosi v Franciji po letu 1945 izboljšali, a ostaja vrzel med javnim dojemanjem in doktrino. Nadalje mednarodna primerjalna študija ERGOMAS preuči kulturne razlike znotraj demokratičnih držav in primerja ugotovitve v zvezi z njimi, pri čemer analiza kulturnih razlik med kadeti in njihovimi civilnimi vrstniki (tj. med »bodočimi elitami«) pokaže, da je opustitev naborništva v več državah (npr. Francija, Italija, Romunija, Slovenija, Španija) še bolj poudarila

2 Gre za odmik od tradicionalnih bojnih nalog, predvsem za delovanje v misijah in operacijah vzdrževanja in ohranjanja miru, policijskih nalog, za notranjo uporabo sil in podobno.

razlike med bodočimi elitami. V drugih državah so zgodovinske napetosti izvirale iz reform, uporabe vojske znotraj države ali političnih tranzicij (Caforio, 2007, str. 328). Ali je šlo za reforme (Švedska, Nemčija), za notranjo uporabo sil (JAR), za veliko tranzicijo (Španija po Francu, postsocialistična Evropa, tudi Slovenija), vojaške posege v politiko (Turčija, Grčija) ali pa za proračunsko-nabavne afere (Švica). Kljub temu se trend v večini držav, tudi Sloveniji, nagiba k zmanjševanju napetosti med civilno in vojaško sfero, čeprav »klasična« sporna polja – vojaški proračun, modernizacija in status pripadnikov/-ic – ostajajo. Caforio (prav tam) strukturne vzroke (kulturno-mentalne razlike, deficit razumevanja obrambnega področja med politiki) razloči od pogojnih (pacifizem, religiozni ekstremizmi, zakonodajne vrzeli, informacijski deficiti, nabavne afere, spremembe mednarodnega okolja).

Razprava o konvergenci/divergenci med … je privedla do natančnejšega pojmovanja. Rahbek-Clemmensen in drugi (2012) opozorijo, da civilno-vojaška vrzel pogosto zajema povsem različne pojave. Zato predlagajo štiri idealnotipske dimenzije: kulturno, socio-strukturno (demografsko), politično-preferenčno in institucionalno. Kulturna dimenzija zajema razlike v prepričanjih in vrednotah, demografska poudarja selekcijske vzorce (npr. večji delež družbeno manj privilegiranih v vojski), medtem ko »elitna« dimenzija sledi razlikam v političnih preferencah med vojaškimi in civilnimi odločevalci, institucionalna pa poudarja nasprotja interesov med oboroženimi silami in drugimi javnimi institucijami.

V nedavnih raziskavah Hines in drugi (2015) ugotavljajo, da britanska javnost kljub družbenim spremembam in manj neposrednim stikom z vojsko vztrajno visoko ceni oborožene sile. Ocene ostajajo stabilne tudi, ko javnost posameznim operacijam nasprotuje. Ključna ločnica poteka med politiko napotitev in pripadniki/-icami, ki jih javnost vidi kot profesionalne in kompetentne. Rezultati zato ne podpirajo teze, da se je »vrzel« spremenila v »prepad« (Hines in drugi, 2015: 704–705). V ZDA Schake in Mattis (2016) identificirata enajst dejavnikov civilno-vojaške vrzeli: (i) nepoznavanje vojske v javnosti; (ii) strateške razlike zaradi manka veteranov med odločevalci; (iii) izolacija vojske; (iv) kulturne razlike; (v) erozija učinkovitosti; (vi) spreminjajoče se civilno-vojaške norme; (vii) razlike v dojemanju žrtev; (viii) samopoveličevanje vojske; (ix) razhajanja med vojsko in civilnimi elitami; (x) širitev nebojnih nalog; (xi) osebna poznanstva. Ugotovita, da so vrzeli prisotne, a zaupanje javnosti v vojsko ostaja visoko, medtem ko je njeno razumevanje vojske slabo, kar učinkuje na strategijo, trajnost podpore operacijam in položaj veteranov (Schake in Mattis, 2016: 216–217). Thomson in drugi (2019) pokažejo, da medorganizacijsko izobraževanje (seminarji/forumi) izboljša sodelovanje in lahko zmanjšuje to vrzel. De Angelis in drugi (2020) ugotavljajo izrazite razlike v rabi družbenih omrežij. Civilni podiplomski študenti povprečno

v veliko večji meri uporabljajo socialna omrežja kot njihovi vojaški vrstniki (De Angelis in drugi, 2020: 22), kar implicira različne komunikacijske ekosisteme, pomembne za civilno-vojaški stik. Zwald in Berejikian (2021) primerjata militaristična nagnjenja, internacionalizem in zaznane grožnje. Sistematičnih razlik v militarizmu med vojsko in javnostjo ni, častniki pa pogosteje podpirajo mednarodno vključenost ZDA in ostreje zaznavajo grožnje, vključno z večjo verjetnostjo poslabšanja nacionalne varnosti v naslednjem desetletju. Razlike se pojavljajo tudi pri oceni verjetnosti konvencionalnih, jedrskih in kibernetskih konfliktov. Avtorja skleneta, da – čeprav ne gre za Huntingtonovo »dihotomijo« – pomembne razlike med … v prepričanjih vztrajajo (Zwald in Berejikian, 2021: 16–17).

Proučevanje v Sloveniji

Civilno-vojaški odnosi v Sloveniji so zrasli iz jugoslovanskega konteksta, značilnega za številne evropske socialistične države: razmerje med komunistično partijo in vojsko se je oblikovalo v ciklih politične liberalizacije in po logiki socialistične državnosti (Garb, 1998: 71). Osrednja značilnost je bil strog strankarski nadzor nad oboroženimi silami, učinkovit, dokler je bila vladajoča stranka trdna (prav tam.; Jelušič, 1998: 77). V Jugoslaviji je JLA opravljala dvojno nalogo – obrambo države in njene ozemeljske celovitosti ter varovanje socializma. Klasičen razvojni lok civilno-vojaških razmerij je imel tri faze (Remington, 1978: 263–264): povojno neločljivost partije in vojske; profesionalizacijo v šestdesetih letih (tudi kot odgovor na sovjetsko grožnjo) s krepitvijo korporativnih interesov; v sedemdesetih letih pa obnovo statusa vojske z ustavnim priznanjem njene politične vloge. Antifašistična tradicija in spor z informbirojem sta povečala prestiž vojske, visoka politizacija pa legitimirala vladavino partije (Jelušič, 1997: 145). Poseben položaj JLA je krepil njen vpliv na notranjo in zunanjo politiko. Z naraščajočimi osamosvojitvenimi težnjami je prišlo do razkroja zaupanja med vojaškimi in civilnimi voditelji. V času razpadanja SFRJ je JLA zaznala (in soustvarila) primanjkljaj civilnega nadzora, kar je vodilo v razkroj tega nadzora (Furlan, 2012: 85). Krizo je poglobila paraliza zveznega predsedstva ob izstopu predstavnikov Srbije, Vojvodine in Črne gore iz njega (Furlan, 2012: 86). Preplet gospodarske, socialne, politične in moralne krize, razpad zveznih struktur ter pozivi različnih skupin, naj JLA intervenira, so širili politično vlogo vojske; pri delu vrha JLA so se kazale pučistične poteze (Bebler, 1992, v: Furlan, 2012: 86; Furlan, 2012: 86).

Zavedanje o pomenu civilno-vojaških razmerij je med slovenskimi politiki in strokovnjaki hitro raslo (Furlan, 2012: 86). Na ustanovnem zboru Slovenske demokratične zveze je bilo izrecno zahtevano oblikovanje civilnega nadzora nad

vojsko, policijo in obveščevalnimi službami (Rupel, 1992a, v Furlan, 2012: 86). Po nastanku prve demokratične vlade maja 1990 se je začelo utrjevanje demokratičnih civilno-vojaških razmerij: pristojnosti nad Teritorialno obrambo so prešle na republiško predsedstvo, ki je poveljevanje preneslo na republiškega sekretarja za ljudsko obrambo; ustavne spremembe so utrdile slovenske pristojnosti (Furlan, 2012: 90). Zakon o obrambi in zaščiti (ZOZ) je razmejil pristojnosti zakonodajne in izvršilne veje oblasti, poveljniška pooblastila so bila prenesena na slovenske institucije.

Po osamosvojitvi je slovenska sociologija vojske integracijo SV v širšo družbo ocenjevala posredno. Legalnost in legitimnost sta temelj družbene vloge vojske; politična legitimnost je odvisna od skladnosti z vladajočo politično kulturo, neskladnost pa vodi v odtujenost in delegitimacijo (Jelušič, 1997). Po osamosvojitvi je SV legitimnost utrjevala s politično nevtralnostjo (npr. prepoved članstva v strankah) in pomočjo ob nesrečah (Jelušič, 1997: 217). Bebler (2005) ugotavlja, da so slovenska civilno-vojaška razmerja demokratična, ne pa »zdrava«, in sicer zaradi široke civilne dominacije, prekrivanja nadzornih mehanizmov, pretiranega »pociviljenja« obrambnega resorja, upada profesionalizma in odsotnosti »provojaškega« lobija. Institucionalizacijo nadzora podrobno analizirata Grizold (1997; 2001) in Furlan (2012), ki opozarjata na stagnacijo v razvoju. Garb (2009; 2017) je razpravljala o konvergenci in divergenci: vojska naj bi odsevala strukturo in vrednote družbe (Garb, 2009: 106), njena oblika pa je delno funkcija družbenega okolja (prav tam: 107). V Sloveniji vojaško izobraževanje kombinira civilne programe in specializirano usposabljanje, pri čemer se ob splošnem zadovoljstvu pojavljajo tudi zahteve po bolj vojaško usmerjenem kurikulumu, večji osredotočenosti na obvladovanje praktičnih veščin in zgodnejšem vključevanju častnikov ter tudi zahteve po krepitvi profesionalne etike (Kotnik-Dvojmoč, 1999; Garb, 2017: 37–39).

Raziskave javnega mnenja med drugim raziskujejo dojemanje varnosti, vloge SV in percepcijo vojaškega poklica (Jelušič in drugi, 2005; Malešič in drugi, 2007; 2009; 2012). Ohranitev zaupanja v SV – v Sloveniji je relativno višje, kot ga je deležna večina institucij – temelji na premoščanju razlik med civilnimi in vojaškimi vrednotami (Malešič in drugi, 2015: 65–66), vendar je poznavanje poslanstva in delovanja SV omejeno (Malešič, 2012). Študije varnostne kulture izpostavljajo »varnostni mehurček« in nizko toleranco do tveganja (Vuga Beršnak, 2014: 375–376; 2021: 42–57). Novejše raziskave naslavljajo vsakdanjik civilnega in vojaškega okolja – stereotipe, družinska razmerja in mikrodinamike skupnosti v SV (Vuga Beršnak in drugi, 2019–2023).

Analiza kulturnih razlik med slovensko vojsko in družbo

Analitični del prispevka preučuje kulturne razlike med splošnim prebivalstvom (SJM) in pripadniki in pripadnicami Slovenske vojske (SV). Namen analize je poglobiti razumevanje civilno-vojaških razmerij ter vrednotnih orientacij, ki oblikujejo dojemanje varnosti, obrambe in družbene vloge vojske. Izhajamo iz širše raziskave v okviru doktorskega študija, pri čemer osvetljujemo deskriptivno statistiko kulturnega vidika. Za zagotavljanje primerljivosti med vzorcema je bil razvit enoten anketni instrument, utemeljen na teoretičnih izhodiščih civilno-vojaške vrzeli, prejšnjih rezultatov raziskave Slovensko javno mnenje (SJM) in obstoječih mednarodnih vprašalnikih s področja vojaške sociologije.

Vzorčenje splošne populacije (N = 1089) temelji na raziskavi SJM 2023/2, ki z verjetnostnim pristopom zagotavlja reprezentativnost odraslih prebivalcev Slovenije. Podatki so bili zbrani med novembrom 2023 in februarjem 2024 z mešano metodo (spletno in po pošti). Vojaški vzorec (N = 459) je bil oblikovan po kvotnem načelu, skladno z razmerjem med čini (vojaki, podčastniki, častniki) in regijami. Zbiranje podatkov je potekalo pozimi in spomladi leta 2024, delno na terenu po vojašnicah, delno po pošti in po spletni platformi 1KA. Vsi postopki so potekali ob ustreznih etičnih in institucionalnih soglasjih. Analiza podatkov je bila izvedena v programu R. Rezultati razkrivajo kulturne razsežnosti civilno-vojaške vrzeli v Sloveniji ter njihov pomen za razumevanje sodobnega demokratičnega urejanja vojaštva.

Zaupanje

Zaupanje v institucije predstavlja enega temeljnih kazalnikov legitimnosti političnega sistema in njegove stabilnosti. V kontekstu civilno-vojaških razmerij je stopnja zaupanja v oborožene sile in druge državne institucije ključna za razumevanje družbene integracije in podpore obrambni politiki. Visoko zaupanje praviloma odraža percepcijo profesionalnosti, učinkovitosti in politične nevtralnosti institucije, medtem ko nizko zaupanje kaže na odtujenost, pomanjkanje transparentnosti ali politično instrumentalizacijo. Analiza zaupanja v institucije tako omogoča vpogled v širše vrednotne vzorce in v razmerje med državljani, vojsko in državnimi strukturami.

Zaupanje v institucije smo merili na lestvici od 0 do 10, pri čemer je 0 označeno kot »sploh ne zaupam« in 10 kot »povsem zaupam« (glej Tabela 1).

Tabela 1: Zaupanje v institucije

	OBLASTNE STRUKTURE		MEDNARODNE ORGANIZACIJE		NACIONALNO-VARNOSTNI SISTEM	
	Slovenska Vojska	**Splošna populacija**	**Slovenska Vojska**	**Splošna populacija**	**Slovenska Vojska**	**Splošna populacija**
Mean	3.07	4.14	3.92	4.36	6.62	7.01
Median	2.83	4.33	4.00	4.67	7.00	7.20
SD	2.48	2.56	2.62	2.50	2.16	1.83
Min	0	0	0	0	0	0
Max	10	10	10	10	10	10
N*	438	1036	439	1035	442	1075

*veljaven N

Povprečna raven zaupanja v oblastne strukture[3] kaže izrazito razliko med Slovensko vojsko (M = 3,07) in splošno populacijo (M = 4,14). Obe skupini izražata precejšnjo mero skepticizma do političnih institucij, kar lahko odraža percepcijo neučinkovitosti, korupcijskih afer, politične polarizacije in dediščino postsocialističnih procesov oblikovanja države. Takšna razlika nakazuje širše vprašanje legitimnosti državnega upravljanja in morebitno odtujenost tako javnosti kot tudi vojske od političnih elit. Podobno se vzorec kaže tudi pri zaupanju v mednarodne organizacije[4], kjer splošna populacija izkazuje nekoliko višjo raven zaupanja (M = 4,36) kot pripadniki Slovenske vojske (M = 3,92). Ta razlika je presenetljiva, saj bi lahko pričakovali, da bo vojska – kot neposredna udeleženka v strukturah Nata, EU in OZN – izkazovala večje zaupanje v te institucije. Javnost morda na te organizacije gleda bolj skozi prizmo zunanjepolitičnih in gospodarskih učinkov članstva. Hkrati v Sloveniji ostaja segment družbe, ki je do Nata skeptičen ali celo sovražen. V nasprotju z omenjenimi področji pa nacionalnovarnostni sistem (ki vključuje policijo, vojsko, gasilce, civilno zaščito in obveščevalne službe) uživa relativno visoko raven zaupanja pri obeh skupinah, M = 6,62 pri Slovenski vojski in M = 7,01 pri splošni populaciji. To kaže, da so institucije, povezane z varnostjo in zaščito, v slovenskem družbenem prostoru razumljene kot

3 Oblastne strukture je združena spremenljivka iz posamezno merjenih spremenljivk *predsednica republike*, *Vlada Republike Slovenije, Državni zbor*, *sodišča*.

4 Mednarodne organizacije kot kompozitna spremenljivka zajema posamezno merjenje spremenljivk *Evropska unija, Zveza Nato* in *OZN*.

nosilke stabilnosti in skupnostne solidarnosti. Visoka raven zaupanja je povezana tudi z močno tradicijo prostovoljnega gasilstva in civilne zaščite, ki predstavljata pomemben element slovenske identitete in družbene povezanosti.

Viri ogrožanja

Razumevanje virov ogrožanja je ključno za analizo sodobne varnostne dinamike in za oblikovanje obrambnih politik, ki odražajo realna tveganja in njihove zaznave v družbi. Viri ogrožanja niso več omejeni le na tradicionalne vojaške grožnje, temveč vključujejo tudi širši spekter izzivov, kot so terorizem, kibernetski napadi, energetska in gospodarska nestabilnost, migracijski pritiski, podnebne spremembe in dezinformacijske kampanje. Ti pojavi presegajo klasične meje nacionalne varnosti in zahtevajo medinstitucionalni pristop. V kontekstu civilno-vojaških razmerij analiza virov ogrožanja razkriva, kako različne družbene skupine razumejo in razvrščajo grožnje glede na njihovo pomembnost in naravo. Vojska se praviloma osredotoča na zunanje in vojaške nevarnosti, medtem ko civilno prebivalstvo več pozornosti namenja socialnim, gospodarskim in okoljskim tveganjem. Glede razumevanja virov ogrožanja v Sloveniji pri SV in splošni populaciji glej Tabelo 2.

Tabela 2: Viri ogrožanja

Koliko po vašem mnenju naslednji dejavniki ogrožajo varnost Slovenije? Ocenite na lestvici od 1 do 4, pri čemer 1 pomeni, da ti dejavniki varnosti Slovenije sploh ne ogrožajo, 2 – malo, 3 – srednje in 4 – ogrožajo jo zelo močno.

		Slovenska vojska	**Splošna populacija**
Uničevanje okolja	**Mean**	2.82	3.14
	Median	3.00	3.00
	SD	0.91	0.80
	Min	1	1
	Max	4	4
	N	441	1049
Naravne in tehnološke nesreče	**Mean**	2.98	3.14
	Median	3.00	3.00
	SD	0.84	0.78
	Min	1	1
	Max	4	4
	N	440	1056

Vojaške grožnje	**Mean**	2.58	2.58
	Median	3.00	3.00
	SD	0.94	0.94
	Min	1	1
	Max	4	4
	N	440	1028
Kriminal	**Mean**	2.98	3.11
	Median	3.00	3.00
	SD	0.83	0.80
	Min	1	1
	Max	4	4
	N	434	1056
Alkohol, droge in druge psihoaktivne substance	**Mean**	2.80	3.10
	Median	3.00	3.00
	SD	0.91	0.87
	Min	1	1
	Max	4	4
	N	441	1053
Begunci in ilegalni priseljenci (migracije)	**Mean**	3.46	3.08
	Median	4.00	3.00
	SD	0.71	0.90
	Min	1	1
	Max	4	4
	N	438	1041
Napadi na računalniške sisteme in omrežja	**Mean**	3.17	3.06
	Median	3.00	3.00
	SD	0.76	0.82
	Min	1	1
	Max	4	4
	N	436	1030
Gospodarski in socialni problemi (brezposelnost, revščina ...)	**Mean**	2.98	3.11
	Median	3.00	3.00
	SD	0.81	0.77
	Min	1	1
	Max	4	4
	N	440	1056

Terorizem	**Mean**	2.39	2.29
	Median	2.00	2.00
	SD	0.92	0.94
	Min	1	1
	Max	4	4
	N	438	1039
Notranjepolitična nestabilnost	**Mean**	3.00	3.08
	Median	3.00	3.00
	SD	0.91	0.82
	Min	1	1
	Max	4	4
	N	433	1021
Nestabilnost na ozemlju Zahodnega Balkana	**Mean**	2.64	2.67
	Median	3.00	3.00
	SD	0.78	0.84
	Min	1	1
	Max	4	4
	N	433	1005
Nalezljive bolezni (covid-19 ipd.)	**Mean**	2.04	2.46
	Median	2.00	2.00
	SD	0.90	0.92
	Min	1	1
	Max	4	4
	N	433	1052
Samomori	**Mean**	2.21	2.51
	Median	2.00	2.00
	SD	0.93	0.94
	Min	1	1
	Max	4	4
	N	435	1002
Energetska odvisnost od tujine	**Mean**	2.97	3.05
	Median	3.00	3.00
	SD	0.83	0.80
	Min	1	1
	Max	4	4
	N	435	1012 1012

Okoljske grožnje, kot sta uničevanje okolja ter naravne in tehnološke nesreče, sodijo med najvišje ocenjene vire ogrožanja, pri čemer splošna populacija obema

pripisuje večjo težo (M = 3,14) kot Slovenska vojska (M = 2,82 oziroma 2,98). To nakazuje, da civilno prebivalstvo okoljsko varnost razume kot ključno sestavino splošne varnosti, medtem ko vojska grožnje praviloma dojema z operativnega vidika in varnost pojmuje bolj tradicionalno. Pri vojaških grožnjah so zaznave izenačene (M = 2,58), kar kaže, da klasične oblike ogrožanja ostajajo prisotne v zavesti obeh skupin, čeprav ne veljajo za najresnejše. Kriminal in socialno-gospodarske težave sodijo med visoko ocenjene vire ogrožanja, nekoliko izraziteje pri splošni populaciji (M = 3,11), kar odraža občutek neposrednega vpliva teh pojavov na vsakdanje življenje. Opazne razlike se pojavijo pri migracijah, ki jih Slovenska vojska ocenjuje kot najresnejši vir ogrožanja (M = 3,46), bistveno višje kot splošna populacija (M = 3,08). To je razumljivo, glede na operativne izkušnje vojske pri varovanju meje in upravljanju migracijskih valov. Kibernetske grožnje pa sta obe skupini prepoznali kot pomembne (SV M = 3,17; SP M = 3,06), kar odraža splošno zavedanje o ranljivosti informacijske infrastrukture. Terorizem in nestabilnost na Zahodnem Balkanu sta ocenjena kot zmerni grožnji (okoli M = 2,6). Nalezljive bolezni in samomori so ocenjeni nižje, čeprav javnost tem vprašanjem pripisuje nekoliko večjo težo kot SV. Nazadnje je kot vir ogrožanja v obeh skupinah visoko prepoznana energetska odvisnost od tujine(SV M = 2,97; SP M = 3,05), kar potrjuje razumevanje energetske varnosti kot osrednje komponente sodobne nacionalne varnosti.

Skupno gledano Slovenska vojska pogosteje poudarja zunanje in migracijsko-varnostne izzive, medtem ko civilno prebivalstvo večji pomen pripisuje družbenim, okoljskim in gospodarskim tveganjem. Ta razlika v zaznavanju odraža različne institucionalne vloge, vrednote in izkušnje obeh skupin in hkrati ponuja vpogled v raznolike dimenzije slovenske varnostne kulture.

Vrednote

Vrednote predstavljajo temeljni okvir, skozi katerega posamezniki in družbene skupine razumejo svet, sprejemajo odločitve ter oblikujejo stališča do družbenih in političnih vprašanj. V kontekstu civilno-vojaških razmerij so še posebej pomembne, saj usmerjajo razumevanje dolžnosti, avtoritete, kolektivizma, patriotizma in odnosa do uporabe sile. Razlike v vrednotnih orientacijah med vojsko in družbo tako razkrivajo globlje kulturne razlike, ki lahko vplivajo na stopnjo medsebojnega razumevanja, in zaupanja ter legitimnosti oboroženih sil.

Analiza vrednot omogoča vpogled v to, ali Slovenska vojska odraža širše družbene vrednote ali pa se od njih oddaljuje. Primerjava med Slovensko vojsko in splošno populacijo pokaže, v kolikšni meri je vojska integrirana v nacionalni

vrednotni okvir, v kolikšni meri pa ohranja lastno profesionalno in organizacijsko identiteto, ki jo ločuje od civilnega okolja. Osrednji cilj je ugotoviti pomembnost vrednot v vojski in pri vzgoji otrok ter oceniti, ali imajo vojaški in civilni voditelji enake vrednote kot drugi ljudje. Z raziskovanjem obsega usklajenosti ali razhajanja vrednot v družbi pridobimo vpogled v civilno-vojaška razmerja in zastopanost vrednot pri oblikovanju politik.

Najprej se posvetimo opisnim statistikam dveh sklopov vprašanj (glej Tabelo 3 in Tabelo 4), koliko so vrednote pomembne za vzgojo otrok in koliko za vojsko, med vzorci splošne populacije in pripadnikov/-ic SV.

Tabela 3: Pomembnost vrednot za vzgojo otrok

Koliko so po vašem mnenju naslednje lastnosti pomembne za vzgojo naših otrok (1 – zelo nepomembne, 2 – dokaj nepomembne, 3 – dokaj pomembne, 4 – zelo pomembne)?

		Slovenska vojska	Splošna populacija
Domoljubje, pogum, čast, tovarištvo	**Mean**	3,60	3,12
	Median	4	3
	SD	0,69	0,92
	Min	1	1
	Max	4	4
	N	440	1043
Poštenost, pravičnost	**Mean**	3,85	3,57
	Median	4	4
	SD	0,51	0,95
	Min	1	1
	Max	4	4
	N	440	1065
Ustvarjalnost, radovednost	**Mean**	3,58	3,40
	Median	4	4
	SD	0,64	0,94
	Min	1	1
	Max	4	4
	N	439	1054
Potrpežljivost, odpornost, odločnost	**Mean**	3,68	3,45
	Median	4	4
	SD	0,60	0,93
	Min	1	1
	Max	4	4
	N	440	1056

Solidarnost, sodelovanje, empatija	**Mean**	3,6	3,47
	Median	4	4
	SD	0,64	0,93
	Min	1	1
	Max	4	4
	N	440	1058

V obeh skupinah so povprečja visoka, kar kaže na splošno soglasje o pomenu obravnavanih vrednot za vzgojo otrok. V Slovenski vojski izstopata poštenost in pravičnost (M = 3,85), sledijo potrpežljivost, odpornost in odločnost (M = 3,68), solidarnost, sodelovanje in empatija (M = 3,60) ter domoljubje, pogum, čast in tovarištvo (M = 3,60), nekoliko nižje pa se uvrščata ustvarjalnost in radovednost (M = 3,58). V splošni populaciji sta najvišje ocenjeni poštenost in pravičnost (M = 3,57), sledijo solidarnost, sodelovanje in empatija (M = 3,47), potrpežljivost, odpornost in odločnost (M = 3,45), ustvarjalnost in radovednost (M = 3,40) ter domoljubje, pogum, čast in tovarištvo (M = 3,12).

Tabela 4: Pomembnost vrednot za vojsko

Koliko so po vašem mnenju naslednje lastnosti pomembne za vojsko (1 – zelo nepomembne, 2 – dokaj nepomembne, 3 – dokaj pomembne, 4 – zelo pomembne)?

		Vojska	**Splošna populacija**
Domoljubje, pogum, čast, tovarištvo	**Mean**	3,81	3,51
	Median	4	4
	SD	0,54	0,95
	Min	1	1
	Max	4	4
	N	440	1040
Poštenost, pravičnost	**Mean**	3,78	3,49
	Median	4	4
	SD	0,58	0,94
	Min	1	1
	Max	4	4
	N	440	1038
Ustvarjalnost, radovednost	**Mean**	3,22	2,91
	Median	3	3
	SD	0,85	0,98
	Min	1	1
	Max	4	4
	N	438	1017

Potrpežljivost, odpornost, odločnost	**Mean**	3,70	3,48
	Median	4	4
	SD	0,60	0,90
	Min	1	1
	Max	4	4
	N	438	1038
Solidarnost, sodelovanje, empatija	**Mean**	3,61	3,44
	Median	4	4
	SD	0,67	0,92
	Min	1	1
	Max	4	4
	N	438	1035

Pri oceni vrednot, pomembnih za vojsko, pride do pričakovanih premikov. Obe skupini najvišje ocenjujeta domoljubje, pogum, čast in tovarištvo (SV M = 3,81; SP M = 3,51), sledijo poštenost in pravičnost (SV M = 3,78; SP M = 3,49) ter potrpežljivost, odpornost in odločnost (SV M = 3,70; SP M = 3,48). Ustvarjalnost in radovednost ostajata najnižje ocenjeni vrednoti. Razlike kažejo jasno ločnico med področjema: vzgoja otrok poudarja prosocialne in razvojne vrednote, medtem ko je vojaško okolje tesneje vezano na tradicionalne, kolektivne in moralne vrednote, kot so pogum, čast in lojalnost.

Domoljubje, pogum, čast in tovarištvo sta po mnenju obeh skupin pomembnejša za vojsko kot pa za vzgojo otrok (npr. iz 3,60 na 3,81 pri Slovenski vojski ter iz 3,12 na 3,51 v splošni populaciji). Nasprotno pa sta ustvarjalnost in radovednost višje ovrednoteni v zvezi z vzgojo otrok kot pa v zvezi z vojsko (iz 3,58 na 3,22 v SV ter iz 3,40 na 2,91 v splošni populaciji), kar kaže, da civilno okolje individualni razvoj in ustvarjalno izražanje bolj poudarja. Poštenost in pravičnost ostajata visoko cenjeni v obeh kontekstih, z zelo majhnimi razlikami med domenama (3,85 → 3,78 v SV; 3,57 → 3,49 v javnosti). Podobno velja za solidarnost, sodelovanje in empatijo, ki so nekoliko višje ocenjene v zvezi z vzgojo otrok, a ostajajo pomembne tudi v zvezi z vojsko (3,60 → 3,61 v SV; 3,47 → 3,44 v javnosti). Potrpežljivost, odpornost in odločnost pa sta v obeh skupinah nekoliko višje ocenjeni v kontekstu vojske (3,68 → 3,70 v SV; 3,45 → 3,48 v javnosti), kar odraža percepcijo teh lastnosti kot bistvenih za vojaško delovanje. Ti premiki potrjujejo jasno ločnico med domenama: vzgoja otrok je povezana z razvojnimi in prosocialnimi vrednotami, vojaško okolje pa z bolj tradicionalnimi, kolektivnimi in moralno-etičnimi poudarki, pri čemer poštenost ostaja univerzalna vrednota.

Temeljni postulati civilno-vojaških razmerij

Analiza temeljnih postulatov civilno-vojaških razmerij predstavlja osrednji del razumevanja sodobne vojaške sociologije. Med najpomembnejšimi vprašanji s tega področja sta razmerje med civilno oblastjo in vojsko ter opredelitev meja profesionalne avtonomije vojske. Prvi sklop se nanaša na poseganje vojske v politiko – torej na vprašanje, v kolikšni meri vojska lahko vpliva ali sme vplivati na procese odločanja, oblikovanje varnostnih politik in družbeni diskurz o obrambi. Drugi sklop, vojaški profesionalizem, pa obsega načela strokovne usposobljenosti, lojalnosti ustavi in zakoniti oblasti, politične nevtralnosti in etične odgovornosti vojaškega poklica. Oba koncepta sta tesno povezana s klasičnimi teorijami civilno-vojaških razmerij in omogočata presojo stopnje demokratičnega civilnega nadzora in družbene integriranosti oboroženih sil. Analiza teh dveh dimenzij v slovenskem kontekstu tako ponuja vpogled v stopnjo profesionalizacije Slovenske vojske, njeno razumevanje lastne družbene vloge ter razmerje med lojalnostjo državi in politično nevtralnostjo.

Spraševali smo po strinjanju z različnimi (stopnjevanimi) posegi vojske v družbo in politiko (glej Tabelo 5).

Tabela 5: Poseganje vojske v politiko

V kolikšni meri se strinjate ali ne strinjate z naslednjimi trditvami o vlogi vojske v družbi? (1 – sploh se ne strinjam; 2 – ne strinjam se; 3 – niti se ne strinjam niti se strinjam; 4 – strinjam se; 5 – v celoti se strinjam)[5]

		Splošna populacija (SJM 2023)	Slovenska vojska
Vojska naj javno izraža svoja politična stališča.	**Mean**	2,35	2,01
	Median	2	2
	SD	1,23	1,23
	Min	1	1
	Max	5	5
	N	911	424
Vojska naj javno kritizira oblast.	**Mean**	2,27	2,44
	Median	2	2
	SD	1,19	1,34
	Min	1	1
	Max	5	5
	N	926	420

5 V anketnem vprašalniku smo v dogovoru s SV vprašanja podali v nikalni obliki, ki smo jih kasneje za namen analize rekodirali.

Vojska naj ima neposreden političen vpliv v družbi.	**Mean**	2,06	2,34
	Median	2	2
	SD	1,11	1,31
	Min	1	1
	Max	5	5
	N	911	415

Iz rezultatov v tabeli je razvidno, da je podpora politični vlogi vojske v Sloveniji nizka tako med pripadniki Slovenske vojske kot tudi v splošni populaciji. Pri trditvi *»Vojska naj javno izraža svoja politična stališča«* je povprečna ocena v splošni populaciji 2,35 (SD = 1,23; N = 911), medtem ko je v vojaškem vzorcu nekoliko nižja, 2,01 (SD = 1,23; N = 424), kar kaže na večjo zadržanost vojaškega osebja do javnega izražanja političnih mnenj. Pri trditvi *»Vojska naj javno kritizira oblast«* so rezultati podobni: splošna populacija (M = 2,27; SD = 1,19; N = 926) izraža rahlo nižjo podporo kot pripadniki Slovenske vojske (M = 2,44; SD = 1,34; N = 420), kar lahko kaže na občutek institucionalne distance ali na zaznano potrebo po večji notranji avtonomiji vojske. Najbolj občutljivo vprašanje predstavlja *»Vojska naj ima neposreden političen vpliv v družbi«*, kjer je podpora v obeh skupinah nizka, a nekoliko višja v vojski (M = 2,34; SD = 1,31; N = 415) kot pa v splošni populaciji (M = 2,06; SD = 1,11; N = 911).

Rezultati kažejo na široko uveljavljeno podporo načelu civilnega nadzora nad vojsko, kar potrjuje zavezanost sistema demokratičnim normam in politični nevtralnosti vojske. Hkrati pa nekoliko večja sprejemljivost politične vloge znotraj vojaškega vzorca nakazuje obstoj določenih napetosti ali pa nevednosti znotraj SV.

Nadalje smo spraševali tudi po strinjanju s tremi hipotetičnimi scenariji (glej Tabelo 6) o vojaškem profesionalizmu, pri čemer je drugi scenarij (*Vojska naj ima profesionalno avtonomijo, a politične in strateške usmeritve za njeno delovanje naj sprejema politika*) konceptualno in prakseološko skladen z demokratičnimi ureditvami.

Tabela 6: Vojaški profesionalizem

Koliko se strinjate ali ne strinjate z naslednjimi trditvami? Ocenite z lestvico od 1 do 5, pri čemer 1 pomeni, da se sploh ne strinjate, in 5, da se v celoti strinjate.[6]

		Splošna populacija (SJM 2023)	Slovenska vojska
Tako politične in strateške kot tudi strokovne odločitve, povezane z njenim delovanjem, naj vojska sprejema sama.	**Mean**	2,67	3,07
	Median	2	3
	SD	1,14	1,27
	Min	1	1
	Max	5	5
	N	868	412
Vojska naj ima profesionalno avtonomijo, a politične in strateške usmeritve za njeno delovanje naj sprejema politika.	**Mean**	3,46	3,05
	Median	2	3
	SD	1,02	1,35
	Min	1	1
	Max	5	5
	N	867	415
Tako politične in strateške kot tudi strokovne odločitve, vključno z načinom izvajanja nalog, naj sprejema politika.	**Mean**	2,65	2,22
	Median	2	2
	SD	1,10	1,19
	Min	1	1
	Max	5	5
	N	853	416

Rezultati kažejo razmeroma dobro razumevanje razmerja med profesionalno avtonomijo vojske in civilnim nadzorom, hkrati pa razkrivajo tudi določene napetosti v percepciji teh vlog. Prva trditev, *»Tako politične in strateške kot tudi strokovne odločitve, povezane z njenim delovanjem, naj vojska sprejema sama«,* prejema nizko podporo v splošni populaciji (M = 2,67; SD = 1,14; N = 868) in nekoliko višjo v SV (M = 3,07; SD = 1,27; N = 412). To pomeni, da večina vprašanih ne podpira ideje popolne institucionalne avtonomije vojske, ki bi delovala brez civilnega nadzora, kar bi po teoriji lahko pomenilo odsotnost demokratičnega nadzora in tveganje za neustrezno uporabo sile. Druga trditev, *»Vojska naj ima profesionalno avtonomijo, a politične in strateške usmeritve za njeno delovanje naj sprejema politika«,* prejema najvišjo podporo v splošni populaciji in visoko tudi med SV (splošna populacija M = 3,46; SD = 1,02; vojska M = 3,05; SD = 1,35).

6 V anketnem vprašalniku smo v dogovoru s SV prvo vprašanje v tabeli podali v nikalni obliki, ki smo ga kasneje za namen analize rekodirali.

Gre za t. i. **objektivni civilni nadzor**, ki je temelj demokratičnih civilno-vojaških razmerij (po Huntingtonu), saj omogoča strokovno avtonomijo vojske, pri čemer naj bi se ta prostovoljno podrejala civilnim gospodarjem. Tretja trditev, *»Tako politične in strateške kot tudi strokovne odločitve, vključno z načinom izvajanja nalog, naj sprejema politika«,* prejema najnižjo podporo (splošna populacija M = 2,65; SD = 1,10; vojska M = 2,22; SD = 1,19). To kaže na zavračanje t. i. **subjektivnega nadzora**, pri katerem civilne oblasti prekomerno posegajo v profesionalno sfero vojske, kar zmanjšuje njeno strokovno avtonomijo in učinkovitost.

Čeprav je med pripadniki Slovenske vojske najvišje povprečje zabeleženo pri prvi trditvi, ki zagovarja popolno avtonomijo vojske, to ne kaže nujno na odmik od demokratičnih norm, ampak je tak rezultat do določene mere lahko pričakovan. Pripadniki/-ice se namreč naravno zavzemajo za večjo strokovno in institucionalno samostojnost. Kljub temu takšen vzorec lahko nakazuje določeno **nepoznavanje teoretskih temeljev civilno-vojaških razmerij**, predvsem razlike med profesionalno avtonomijo in popolno neodvisnostjo od civilne oblasti. Podobno visoka podpora drugemu, demokratično pravilnemu scenariju pa potrjuje, da večina vprašanih – tako v civilni kot tudi v vojaški sferi – razume potrebo po ravnotežju med civilnim nadzorom in profesionalno avtonomijo.

Razprava in sklep

Analiza kulturnih značilnosti Slovenske vojske (SV) in primerjava z rezultati reprezentativnega vzorca splošne populacije razkriva več pomembnih razlik in podobnosti, ki osvetljujejo sodobno stanje civilno-vojaških razmerij v Sloveniji. Ker so izsledki zasnovani na deskriptivni ravni, rezultatov ni mogoče interpretirati kot dokaz o obsegu civilno-vojaške vrzeli, vendar pa ponujajo vpogled v vzorce vrednot, percepcij in stališč, ki oblikujejo odnose med vojsko in družbo.

Zaupanje v institucije ostaja eden od osrednjih kazalnikov politične legitimnosti. Tako SV kot splošna populacija izkazujeta relativno visoko zaupanje v širši nacionalni varnostni sistem, izražata pa večjo skepso do oblastnih organov. Ta vzorec odraža skupno značilnost mnogih zahodnih demokracij, v katerih oborožene sile pogosto uživajo večje zaupanje javnosti kot politične institucije (Feaver in Kohn, 2001; Schake in Mattis, 2016, Garb in Malešič, 2016). V slovenskem kontekstu ta asimetrija verjetno odraža trajno percepcijo vojske kot kompetentne, apolitične institucije, katere vloga pri odzivanju na naravne in druge nesreče je še posebej cenjena.

Tako pripadniki/-ice SV kot tudi splošna populacija varnost pojmujeta široko – ne več le kot obrambo pred tradicionalnimi vojaškimi grožnjami, ampak kot skupek različnih tveganj, ki med drugim vključujejo degradacijo okolja, naravne nesreče in družbeno-gospodarsko nestabilnost. To je skladno s postmodernim razširjanjem varnostne agende. Kljub temu se pojavljajo določene razlike, saj pripadniki/-ice SV migracije zaznavajo kot izrazitejšo grožnjo, medtem ko civilno prebivalstvo večji pomen pripisuje družbenim in okoljskim izzivom. Takšna razhajanja niso nepričakovana in niso skrb vzbujajoča, saj odražajo različne izkušnje in institucionalne vloge. SV zaradi svoje neposredne vloge pri varovanju meja – predvsem izkušnje iz leta 2015 – in odzivanju na krizne razmere varnost verjetno razume predvsem skozi prizmo zunanjih groženj, medtem ko jo splošna populacija povezuje z družbenim blagostanjem in kakovostjo življenja.

Primerjava vrednot med pripadniki/-icami SV in splošno populacijo razkriva vzorec razlik, ki verjetno odraža predvsem različne institucionalne in družbene vloge, ne pa nujno vrednotnega razkoraka. Obe skupini visoko ocenjujeta poštenost, pravičnost in solidarnost, sodelovanje in empatijo, kar kaže na široko soglasje glede temeljnih družbenih norm. Razlike se pojavljajo pri domoljubju, pogumu, časti in tovarištvu, ki jih vojaški poklic – skladno s svojo naravo – postavlja v ospredje. Podobno tudi ustvarjalnost in radovednost v javnosti uživata večji pomen kot v vojaškem okolju. Rečemo lahko, da takšna struktura vrednot ustreza klasičnim opažanjem vojaške sociologije (Huntington, 1957; Janowitz, 1960), po katerih vojska razvija profesionalno etiko, ki poudarja dolžnost, hierarhijo in skupinsko kohezijo.

Analiza odnosa do vojaškega profesionalizma in civilnega nadzora razkriva določene razlike med SV in splošno populacijo. Obe skupini načeloma podpirata idejo profesionalne avtonomije vojske ob hkratnem ohranjanju politične nadvlade, kar ustreza modelu »objektivnega civilnega nadzora«. To kaže na splošno razumevanje, da mora vojska v operativnem smislu delovati strokovno in neodvisno, vendar v okviru demokratično sprejetih odločitev. Kljub temu pa rezultati nakazujejo določeno odstopanje med pripadniki/-icami SV. Nekoliko večja je naklonjenost stališču, da bi vojska morala sama sprejemati tako politične kot tudi strokovne odločitve, kar pa že pomeni prekoračitev pristojnosti. Takšen vzorec, kot omenjeno, ne vzbuja nujno skrbi, češ da bi vojska posegala v politiko, lahko pa kaže neobveščenost določenega deleža pripadnikov/-ic glede temeljnih vprašanjih urejanja vojaštva v družbi. Profesionalna avtonomija ne pomeni politične neodvisnosti, ampak strokovno samostojnost v okvirih demokratičnega nadzora. Nizke ocene trditev, da bi morala politika posegati v strokovne odločitve vojske, potrjujejo zavračanje »subjektivnega nadzora«, kar je skladno z zahodnimi standardi profesionalizma. Od tod lahko izluščimo predvsem potrebo, da se pripadnike/-ice tudi vnaprej šola v civilnih institucijah.

Glede na to, da je Slovenija mlada država, ki je po prehodu iz socialističnega sistema morala vzpostaviti lastne oborožene sile po vzoru zahodnih demokratičnih držav, se odnosi med civilno in vojaško sfero zdijo stabilni, depolitizirani in institucionalno utrjeni. Rečemo lahko, da se je SV uspešno preoblikovala iz vojske, ki je temeljila na obveznem služenju vojaškega roka in imela socialistične korenine, v profesionalno institucijo, vpeto v demokratične norme (glej Malešič in drugi, 2015). Hkrati pa relativno omejeno sodelovanje med vojsko in širšo družbo prispeva k določeni socialni razdalji, ne pa nujno tudi odtujenosti. Visoko zaupanje v SV, vendar njena nizka javna prepoznavnost odražata vzorec, ki ga je mogoče opaziti v mnogih zahodnih državah, v katerih so oborožene sile zaupanja vredne, vendar ostajajo na obrobju vsakdanjega življenja (glej Malešič in Garb, 2018).

Rezultati nakazujejo širše vprašanje, kako demokratične družbe ohranjajo legitimnost svojih vojska. Zaupanje, usklajenost vrednot in poklicna avtonomija morajo sobivati v okviru medsebojnega razumevanja. Slovenski primer kaže, da učinkovita integracija ne zahteva, da imata vojska in družba, v kateri ta deluje, enake vrednote ali percepcije, ampak je ta odvisna od skupnega spoštovanja demokratičnih norm, jasnih institucionalnih meja in neprekinjenega dialoga. Ravnovesje med avtonomijo in odgovornostjo – med poklicnim vojakom in »državljanom v uniformi«[7] – ostaja ključno za ohranjanje te uravnoteženosti.

Viri

Abenheim, D. (1990). The Citizen in Uniform: Reform and its Critics in the Bundeswehr. V: Szabo, S.F. (ur.) *The Bundeswehr and Western Security*. Palgrave Macmillan, London. https://doi.org/10.1007/978-1-349-11032-2_3.

Bacevich A. (2013). *Breach of trust. How Americans failed their soldiers and their country*. New York, NY: Henry Holt.

Bacevich, A. J. in Kohn, R. H. (1997). Grand Army of the Republicans: Has the U.S. Military Becoma a Partisan Force? *The New Republic 217*, 22–25.

Caforio, G. in Kummel, G. (2005). *Military Missions and Their Implications Reconsidered: The Aftermath of September 11th.* Amsterdam: Elsevier.

De Angelis, K. K., Kelty, R., Ender, M. G., Rohall, D. E. in Matthews, M. D. (2022). Ubiquity with a Dark Side: Civil-Military Gaps in Social Media Usage. V De Baseggio, E. M., Schneider, O., in Szvircsev Tresch, T. (ur.). *Social Media and the Arned Forces.* Springer. 15–30.

7 Glede razprave o državljanu v uniformi glej npr. Abenheim (1990), Habenicht (2012) in Kolterman (2012).

Feaver, P. D. in Kohn, R. H. (2001). *Soldiers and Civilians: The Civil-Military Gap and American National Security.* Cambridge, MA in London: MIT Press.

Furlan, B. (2012). *Civilni nadzor in delovanje vojske* [doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani. doktorska disertacija.

Garb, M in Malešič, M. (2016). The causes of trust and distrust in the military. *Defense and security analysis 32*(1), 64–78.

Garb, M. (2009). Divergentno in konvergentno v odnosu med vojsko in družbo. *Teorija in praksa: revija za družbena vprašanja 46*(1/2), 105–125.

Garb, M. (2017). Divergent or convergent trends in professional military education in Slovenia? *Journal of defence resources management 8*(2), 31–41.

Grizold, A. (1997). Civil-Military Relations in Slovenia. V Bebler, A. (ur.). *CivilMilitary Relations in Post-Communist States: Central and Eastern Europe in Transition* (str. 101–109). Westport; London: Praeger.

Grizold, A. (2001). Civilian Control of the Armed Forces in Slovenia. *Politička misao 38*(5), 123–127.

Habenicht, M. T. (2012). *Die Führungsphilosophie der Bundeswehr (Innere Führung) – Eine Idee zur Menschenführung auch für andere Organisationen?...!: Was ist Innere Führung? ... Innere Führung?* Hamburg: Verlag Dr. Kovač.

Hillen, J. (1998). The Civilian-Military Gap: Keep it, Defend it, Manage it. *Proceedings of the United States Naval Institute 124*, 2–4.

Hines, L. A., Gribble, R., Wessely, S., Dandeker, C., in Fear, N. T. (2015). Are the Armed Forces Understood and Supported by the Public? A View from the United Kingdom. *Armed Forces & Society 41*(4), 688–713.

Holsti, O. R. (1998). A Widening Gap between the U.S. Military and Civilian Society?: Some Evidence, 1976–96. *International Security 23*(3), 5–42.

Huntington, S. P. (1957). *The Soldier and the State: The Theory and Politics of CivilMilitary Relations*. New York: Vintage Books.

Janowitz, M. (1960). *The Professional Soldier, a Social and Political Portrait* Glencoe, IL: Free Press, 1960.

Jelušič, L. (1997). *Legitimnost sodobnega vojaštva.* Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Jelušič, L. in Garb, M. (2005). The Cultural Gap Between the Military and the Parent Society in Slovenia. v Caforio, G. in Kummel, G. (ur.). Military Missions and their implications Reconsidered: The Aftermath of September 11th.

Kitfield, J. (2000). The Pen and the Sword. *Government Executive 32*, 18–28.

Koltermann, J. O. (2012). Citizen in Uniform: Democratic Germany and the Changing »Bundeswehr«. *Parameters 42*(2). doi:10.55540/0031-1723.2636.

Malešič, M. (2012). The Contemporary Military: Between Public Indifference and Trust. *Innovative Issues and Approaches in Social Scienecs 5*(3), 21–40.

Malešič, M. in Garb, M. (2018). Public Trust in the Military from Global, Regional and National Perspectives. V: Caforio, G., Nuciari, M. (ur.) *Handbook of the Sociology of the Military*. Handbooks of Sociology and Social Research. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-71602-2_8.

Malešič, M., in drugi. (2007). Slovensko javno mnenje 2007/1: *Mednarodna raziskava vrednot* [podatkovna datoteka]. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Arhiv družboslovnih podatkov.

Malešič, M., in drugi. (2009). Slovensko javno mnenje 1992/1: *Mednarodna raziskava vrednot* [podatkovna datoteka]. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Arhiv družboslovnih podatkov.

Malešič, M., in drugi. (2012). Slovenian Public Opinion 2012/1: *Opinions about National and International Security* [podatkovna datoteka]. Ljubljana: Faculty of Social Sciences, Centre for Public Opinion Research and Mass Media. Slovenia, Ljubljana: University of Ljubljana, Faculty of Social Sciences, Archive of Social Data.

Malešič, M., Jelušič, L., Garb, M., Vuga Beršnak, J., Kopač, E., in Juvan, J. (2015). *Small, but Smart?: The Structural and Functional Professionalization of the Slovenian Armed Forces.* The Military and Social Research 49. Baden-Baden: Nomos.

Moskos, C. C. (1977). From Institution to Occupation: Trends in Military Organization. *Armed Forces & Society 4*(1), 41–50.

Rahbek-Clemmensen, J., Archer, E. M., Barr, J., Belkin, A., Guerrero, M., Hall, C., in Swain, K. E. O. (2012). Conceptualizing the Civil–Military Gap: A Research Note. *Armed Forces & Society, 38*(4), 669–678.

Ricks, T. E. (1997). The Widening Gap between the Military and Society. *The Atlantic Monthly 221*(20), 66–78.

Schake, K. in Mattis, J. (ur.). (2016). *Warriors and Citizens: American Views of Our Military*. Stanford, CA: Hoover Inst. Press.

Strachan, H. (2003). The Civil-Military »gap« in Britain. *Journal of Strategic Studies 26*(2), 43–63.

Thomson, M. M., Hendriks, T., Piasentin, K., Holton, T., Febbraro, A., in Gill, R. (2019). Canada's Civil-Military Seminar: An Approach to Narrowing the Civil-Military Gap. *Armed Forces and Society 45*(3), 430–451.

Vennesson, P. (2003). Civil-Military Relations in France: Is There a Gap? *Journal of Strategic Studies 26*(2), 29–42.

Vuga Beršnak, J. (2014). Safety Bubble versus Risk Awarness: Casualty aversion among the Slovenian Public. *Armed Forces & Society 40*(2), 357–381.

Vuga Beršnak, J. (2019–2023). *Vojaškospecifični dejavniki tveganja za dobrobit in zdravje vojaških družin.* Temeljni znanstvenoraziskovalni projekt. ARRS številka J51786.

Vuga Beršnak, J. (2021). *Kulturne značilnosti slovenske družbe in njen odnos do varnosti : vojska na stičišču zahtev države, pričakovanj družbe in lastne pohlepnosti.* Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Vuga Beršnak, J., Humer, Ž., Juvan, J., Živoder, A., Jelušič, L., Švab, A., Kocjančič, K., Lobe, B., Grizold, A., & Rener, T. (2022). *Socialnoekološki modeli zdravja: pripadniki in pripadnice vojaške organizacije ter njihove družine.* Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Webb, J. H. Jr. (2000). Interview James Webb. *Proceedings of the United States Naval Institute 126*, str. 78–81. [pregledati navajanje]

Zwald, Z. in Berejikian, J. D. (2022). Is There a Public–Military Gap in the United States? Evaluating Foundational Foreign Policy Beliefs. *Armed Forces & Society 48*(4), 982–1002.

Etika v vojaški organizaciji: od mednarodnega prava do etičnih medosebnih odnosov[1]

Maja Garb

Uvod

Etika v ravnanju, tako v osebnem ravnanju ljudi kot tudi v organizacijskem ravnanju, je starodavna, a stalna spremljevalka delovanj in medosebnih odnosov. Čeprav pojem etike izvira iz stare Grčije, je ta danes po eni strani pogosto prezrta, neupoštevana, po drugi strani pa izjemno pomembna. Neetično delovanje namreč pogosto prinaša prednost, zato se etiki ne posveča pozornosti. Če se vsi držijo etike in dogovorov, so uspešni vsi, nekoliko pa trpi učinkovitost. Etika namreč preprečuje uporabo vseh in vsakršnih sredstev za dosego cilja. Tega pa nekateri ne sprejemajo, saj je po njihovem mnenju treba zmagati ali biti boljši od drugih vedno in za vsako ceno. Za regulacijo takšnega odnosa so se na različnih ravneh razvila določena pravila – od starega zlatega pravila etike prek sodobnih etičnih kodeksov poklicev in organizacij do regulacije ravnanj držav v mednarodni skupnosti.

Izraz etika izhaja iz grške besede *ethos,* tudi *ethikos* (= navada, šega, običaj; op. av.). Na splošno se uporablja za označevanje področja filozofije, ki se osredotoča na razumevanje, kaj je prav in kaj narobe. Ni pa etika le stvar teoretične filozofije ali morda celo teologije, ampak jo moramo videti kot praktično filozofijo, kot nekaj, kar je nujno udejanjati v praksi. Etika je tudi v praksi razlikovanje med dobrim in slabim, med prav in narobe. Je občutek, kaj naj bi počeli oziroma kako naj bi ravnali in česa naj ne bi počeli oziroma kako naj ne bi ravnali. Je tudi občutek za pravice drugih. Čeprav obstajajo kodeksi in tudi pravila, celo zakoni, ki

1 Prispevek je rezultat raziskovanja v okviru NRP Obramboslovje (P5-0206), ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost RS.

predpisujejo, kaj je prav in kaj narobe, in se je preko tega etike možno naučiti, je etika pogosto tudi stvar človekovega značaja in njegovih vrednot. Regulacije, kaj bi se lahko ali bi se celo moralo storiti in česa ne, ni mogoče vključiti v formalne predpise, vsaj ne vedno. V sivi coni neobstoječih predpisov se ljudje obnašajo v skladu s svojimi vrednotami, znanjem in spretnostmi, osebnimi značilnostmi ali na splošno v skladu s svojo moralo.[2] Še zahtevnejše je, kadar se je treba odločati v primerih, v katerih ni jasnega prav in narobe ali v katerih bi določeno etično ravnanje na drugi strani povzročilo veliko škode (kar so primeri t. i. etičnih dilem). Etika je skupek moralnih načel – teorija ali sistem moralnih vrednot. To so načela ravnanja, ki urejajo posameznika ali skupino. Je zavest moralnega pomena in vodilna filozofija. Etiko lahko opredelimo tudi kot skupek moralnih vprašanj ali vidikov (kot je pravičnost) in kot disciplino, ki se ukvarja s tem, kaj je dobro in slabo, ter z moralno dolžnostjo in obveznostjo (slovar Merriam Webster).

Etika je pomemben element profesionalizma v vsaki organizaciji. Pomemben je etičen odnos pri delu in v obnašanju zaposlenih, vodij in menedžmenta, organizacije do zaposlenih in ne nazadnje tudi organizacije in njenih zaposlenih do uporabnikov. Vojaška organizacija mora že zaradi narave svojega dela in tudi sredstev, ki jih uporablja, etiki nameniti še posebno pozornost. Odnos med vojsko in etiko vsekakor ni enodimenzionalen. Čeprav številni avtorji in praktiki trdijo, da mora biti etika pomemben del vojaškega dela, vojaškega vodenja in vojaške organizacije nasploh, nekateri etiko in vojsko dojemajo kot nezdružljivi kategoriji, izraz »vojaška etika« pa kot oksimoron (Cook, 2015: 36). Cook (2015: 33–34) sicer trdi nasprotno in ponuja več pojasnil: da ni dvoma, da je vojska usmerjena v javno dobro; da vojaški strokovnjaki upoštevajo načelo diskriminacije (ločujejo med sovražnimi borci in neborci); da je dolžnost vojaških častnikov prevzeti nase nevarnosti, ki jih konflikt prinaša nebojevnikom in da morajo vojaški strokovnjaki ravnati sorazmerno – presoje mora v vsakem posameznem primeru sprejemati pristojna vojaška avtoriteta in podobno. Dodatna pomembna dejavnika etičnega vojaškega ravnanja sta nevarnost, da boš ubijal, in nevarnost, da si ubit. Kot je zapisal Toner (1995: 9), je osrednja naloga vojske in tisto, kar jo ločuje od drugih poklicev, to, da so vojaki rutinsko pripravljeni ubijati. Zato mora vojaški strokovnjak izkazovati standarde

2 Moralo in etiko imamo pogosto za sopomenki. Izpeljani sta iz različnih korenov – morala izhaja iz latinske besede *moralis*, etika pa iz grške *ethikos*. A pomensko ju vendarle razlikujemo. Morala se običajno nanaša na vrline posameznika, etika pa, širše, na vrednote v družbi. Nekateri pa ta dva pojma razlikujejo na praktično-teoretski podlagi, ko morala predvsem pomeni praktično delovanje, etika pa znanost o moralnem delovanju (povzeto po TR-HFM-304, 2023; Jelenko, b. d.)

etičnega vedenja, ki krepijo zaupanje državljanov v tiste, ki so se pripravljeni vojskovati in se bodo tudi dejansko vojskovali v njihovem imenu.

Prispevek predstavlja pregled pomembnih vprašanj etike v organizacijah in še posebej etike v vojaški organizaciji in pri izvajanju vojaškega dela, posebno pa se posveča razvoju etičnih vojaških vodij. Raziskave namreč kažejo, da je etičen vojaški vodja (in najbrž vodja v vsaki drugi organizaciji) ključen za etično ravnanje podrejenih. Ob tem pa iz primerov kršitev mednarodnega prava in njihovih obravnav na sodiščih vemo tudi to, da neetičen ukaz oziroma v tem primeru ukaz, ki krši mednarodno in drugo pravo, ki ga podrejeni izvrši, podrejenega ne odveže od odgovornosti. Del vsebine tega prispevka je nastal v okviru predmeta Obrambni menedžment na dodiplomskem programu Obramboslovje na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani, del pa v okviru mednarodnega projekta Organizacije za znanost in tehnologijo pri Natu (NATO *Science and Technology Organization* – NATO STO*)* z naslovom *Factors Affecting Ethical Leadership*. Projekt se je izvajal med letoma 2018 in 2022, v raziskovalni skupini pa smo sodelovali raziskovalci iz Avstralije, Češke, Finske, Grčije, Kanade, Nizozemske, Slovenije, Švedske, Velike Britanije in ZDA. Poleg študija literature in sekundarne analize rezultatov empiričnih raziskav so v prispevku uporabljene tudi ugotovitve osebnega učenja iz izkušenj in t. i. akcijskega raziskovanja.

Etika v organizacijah in etika v vojaški organizaciji

V organizacijah etika je oziroma mora biti pomembna. Menedžer mora biti etičen, mora etično odločati in moralno delovati, saj mu drugače lastniki ali nadrejeni menedžerji ne bi zaupali obvladovanja svoje organizacije, svojega premoženja. Poleg tega menedžerji ne obstanejo, če ne zmorejo voditi ljudi – ti pa sledijo le vodji, ki mu zaupajo. Vodji, ki odloča in ravna v skladu z vrednotami, kakršne veljajo v okolju (Možina in drugi, 2002: 208).

Etika ima več ravni, govorimo o etiki menedžerjev, etiki menedžmenta in o etiki organizacije. Pri etiki menedžerjev se presoja posameznike glede na to, kakšne so njihove vrednote in kako trdno se ravnajo po njih. Etika menedžmenta je etika vseh menedžerjev v organizaciji, pri čemer presojamo, katerih vrednot se držijo. Etika organizacije pa pomeni, kako organizacija ravna glede na vrednote vseh ljudi, s katerimi je v stiku, najprej seveda sodelavcev. Govorimo tudi o poslovni etiki, torej o tem, kako organizacija v poslovanju s posamezniki in drugimi organizacijami spoštuje prevladujoče vrednote v okolju. Ne nazadnje govorimo o etiki družbe in presojamo, kakšne vrednote imajo v njej posebno veljavo (Možina in drugi, 2002: 208).

Menedžer se pri svojem delu, kar pretežno pomeni odločanje, pogosto znajde v zagatah. Soočen je z različnimi etikami drugih in ve, da lahko le malo vpliva nanje. Pogosto se znajde v etičnih dilemah, tj. nasprotjih interesov, ki izhajajo iz vrednot udeležencev, in v primežu različnih pritiskov. Etične dileme so sivo območje med tistim, kar je izrecno dovoljeno, in tistim, kar je izrecno prepovedano. V tem območju je menedžer s svojimi vrednotami in izkušnjami sam. Sklepanje kompromisa lahko pomeni, da prizadenemo vrednote vseh vpletenih. Urejanje nasprotja z merjenjem moči, s tekmovanjem, lahko velja kot nemoralna prisila. S pritiskom največkrat dosežemo le večji odpor. Pri odločanju v primeru etičnih dilem ne morejo pomagati zakoni, saj zakoni ne pokrivajo vseh situacij. Prav tako se ni dobro zanašati na zakon trga (da bodo tržni mehanizmi, oziroma t. i. nevidna roka, izločili vsakega, ki bo ravnal nemoralno), saj pogosto ne deluje. Prav tako menedžer težko ravna na način, da upošteva vse etike. Etični pritiski in dileme nad menedžerje prihajajo z območja različnih tveganj (npr. zdravstvenih, finančnih), pravic in dolžnosti zaposlenih in delodajalcev (npr. varnost zaposlitve, žvižgaštvo, varovanje poslovnih skrivnosti), upravljanja kadrov (npr. diskriminacija pri zaposlovanju, nepravičnosti pri nagrajevanju, pravica do zasebnosti, spolno nadlegovanje), zbiranja, skrivanja in olepševanja informacij (različna zavajanja), iz okolja in iz nevarnosti zlorabe moči (uporaba fizične moči, uporaba položajne moči) (povzeto po Možina in drugi, 2002: 208–213).

Ker zakoni v primerih etičnih dilem niso uporabni, si je mogoče pomagati z etičnimi kodeksi, ki jih organizacije in tudi poklicne skupine praviloma imajo. Prebrati je treba pravilnike in poslovnike, saj tudi ti včasih vsebujejo pravila o etičnem ravnanju članov organizacije. Na voljo so tudi različna pravila, ki so se oblikovala skozi čas in ki lahko posamezniku služijo za presojo etičnosti kakega ravnanja oziroma odločitve. Najbolj znano je najbrž t. i. zlato pravilo etike, ki pravi, da drugemu ne stori tistega, kar nočeš, da bi drugi storili tebi (Konfucij). Zelo uporabna so tri vprašanja za preverjanje etičnosti lastnih odločitev, in sicer (Možina in drugi 2002: 220):

1) Kako bi sprejel to odločitev, če bi bil odločevalec kdo drug, mene pa bi zadele njene posledice?
2) Ali bi tako odločil, če bi posledice odločitve zadele meni najbližje?
3) Ali bi tako odločil, če bi vedel, da bo odločitev jutri znana javnosti?

Lahko pa uporabimo tudi naslednjih pet nasvetov za sprejem etično dobre odločitve (Možina in drugi 2002: 220):

- udeležencem naj prinese kar največ koristi,
- naj ni krivična do nobenega izmed udeležencev,
- spoštuje naj temeljne človekove pravice,

- naj je sprejemljiva, ujema naj se z vrednotami in načeli udeležencev,
- naj je dovolj trajna.

Etika v vojski deloma zajema enaka etična vprašanja kot v vsaki drugi organizaciji, deloma pa jih presega, saj ne zajema le notranjega organizacijskega okolja (in stika s strankami), ampak tudi etiko v oboroženih spopadih ali, bolje rečeno, spoštovanje mednarodnega prava oboroženih spopadov oziroma ravnanje v skladu z načeli pravičnega ravnanja v vojni. Vsak pripadnik oboroženih sil je kot posameznik odgovoren za sprejete odločitve in za osebno ravnanje. Posameznikovo ravnanje pa se odraža na kolektivni ravni – na ravni celotne vojske – in lahko zmanjša njen ugled (ADF, 2021: 4). Kodeks vojaške etike Slovenske vojske (2009, 2. in 4. člen) določa, da vsak pripadnik Slovenske vojske v skladu z etičnimi vodili in načeli, določenimi s tem kodeksom, pri opravljanju vojaške službe ravna častno. »Pripadniki Slovenske vojske so osebno odgovorni, ko odločajo o uporabi sile in drugih pomembnih vprašanjih v zvezi z varnostjo, zdravjem in življenjem drugih pripadnikov Slovenske vojske ali drugih oseb.«

Vojaško delovanje je polno negotovosti. Še posebej je podvrženo negotovosti v razmerah, v katerih je ukrepanje neizogibno in so njegove posledice globoke. Zato izziv ni zgolj prepoznavanje zapletenosti situacij, temveč tudi sposobnost, da se s to zapletenostjo v vojskah ustrezno spopadejo. Kot ob primeru kanadske vojske ugotavlja Legace-Roy (2016: 11), je vojaškim pripadnikom ponujeno, naj sprejmejo »etično identiteto«. Takšna identiteta je ključnega pomena, če je namen etike v vojski ta, da v pripadnikih vzbudi višji cilj, tj. prizadevanje postati »etična oseba«. Da bi to dosegli, je treba priznati, da so ljudje dejavni subjekti, ki morajo prevzeti odgovornost za svoja dejanja, ko se soočajo z etičnimi dilemami. Razmišljanj, ki so pri tem potrebna, ni mogoče nadomestiti z vnaprej pripravljenimi okviri ali metodami za reševanje etičnih vprašanj.

Kako pridobiti etične vojaške vodje

Med letoma 2018 in 2022 je v okviru Natove organizacije za znanost in tehnologijo delovala mednarodna raziskovalna skupina, ki je izvajala znanstveno-tehnološki projekt Dejavniki, ki vplivajo na etično vodenje. Raziskovalna pozornost v projektu je bila namenjena razumevanju etičnega vedenja vodij (tj. moralnih oseb) in njihovemu razvoju ter temu, kako pričakovanja vodje vplivajo na etično vedenje njegovih sledilcev (tj. sledilcev moralnega vodje). Nekateri avtorji menijo, da je vodja najpomembnejši dejavnik pri oblikovanju etičnega ozračja v

organizaciji in kot tak pomembno vpliva na etično vedenje članov organizacije (TR-HFM-304, 2023). Priprave na projekt so se začele že leto pred njegovim formalnim sprejetjem. Skupino so sestavljali raziskovalci različnih strok in znanstvenih disciplin iz enajstih držav. Delo raziskovalne skupine je potekalo hkrati v dveh smereh, izobraževalni in empirični. Obstaja namreč dilema glede pridobivanja etičnih voditeljev v vojski. Postavlja se vprašanje, ali je za prihodnje vojaške voditelje bolje izbrati posameznike z že prirojenimi etičnimi lastnostmi ali pa bodoče in aktivne vojaške častnike o etičnem vedenju in odločanju poučevati med vojaškim izobraževanjem, usposabljanjem in kariero. Glede na to dilemo je potekalo tudi delo raziskovalne skupine. Empirični del projekta se je osredotočal na prepoznavanje značilnosti, ki bi se lahko uporabile v postopku izbire, izobraževalni del pa se je nanašal na proučevanje razvoja etičnih voditeljev. Del raziskovalcev je tako izvedel empirično raziskavo v svojih oboroženih silah, raziskovalci iz vseh držav pa so sodelovali v študiji etičnega izobraževanja.

Glavni namen raziskovalne skupine je bil razviti model dejavnikov, ki vplivajo na etično vodenje. Uporabljena je bila opredelitev Browna in drugih (2005; v TR-HFM-304, 2023: 5–1), ki opredeljuje etično vodenje kot izkazovanje normativno primernega vedenja skozi osebna dejanja in medosebne odnose ter spodbujanje takšnega vedenja pri sledilcih prek dvosmerne komunikacije, utrjevanja in odločanja. Osnova za pripravo vsebine projekta in za nadaljnje delo je bil model »napovedovalcev« etičnega vodenja (O'Keefe et al., 2016), ki poskuša razložiti predvidljivost etičnega vedenja pri vojaških voditeljih. Model predpostavlja, da na etičnost vodenja vplivajo:

1) individualne spremenljivke, kot so osebnost (merjenih s pomočjo t. i. velikih petih značilnosti osebnosti)[3], vrednote, psihološki kapital in moralni razmislek,
2) situacijske spremenljivke, kot sta etična klima in organizacijska pravičnost, in
3) moralno licenciranje.

Pri moralnem licenciranju preteklo moralno vedenje posameznikom zagotovi moralne poverilnice, kar te posameznike lahko privede do tega, da opustijo svoja prizadevanja za moralno delovanje in so v nadaljevanju manj moralni. Do moralnega licenciranja torej pride, ko preteklo moralno vedenje upravičuje nemoralno ravnanje, ne da bi oseba pri tem imela občutek, da počne kaj nemoralnega (O'Keefe et al., 2016).

3 Velikih pet (v angleščini *Big Five*) sestavljajo naslednje značilnosti osebnosti: ekstravertnost, vestnost, sprejemljivost, nevroticizem in odprtost (Hergula Kneževič, b. d.).

Ta model temelji na pregledu relevantne obstoječe literature, empirično preverjanje tega modela pa naj bi zagotovil raziskovalni projekt v okviru NATO STO.

Predstavljeni model je projektna skupina v toku svojega dela analizirala ter nadgradila in mu dodala nekatere elemente. Med individualne spremenljivke so bili, na primer, vključeni še individualna občutljivost za etiko, moralna učinkovitost in odnos do večnacionalnega okolja. Namesto moralnega licenciranja je bila uvedena nova kategorija medsebojnega ustrezanja organizacije in posameznika (*PO fit*). Prej enotna kategorija situacijskih spremenljivk se je razdelila v organizacijske spremenljivke, kot so organizacijsko zaupanje, psihološka varnost, moč etične klime v organizaciji in etičnost vodje samega po sebi, ter v situacijsko spremenljivko – stres, ki ga prinaša neka vloga (TR-HFM-304, 2023). Da bi preverili novi model, so v šestih državah izvedli empirično raziskavo med pripadniki oboroženih sil. Cilji raziskovalne skupine v okviru tega t. i. empiričnega toka so vključevali prepoznavanje individualnih, situacijskih in organizacijskih spremenljivk, ki napovedujejo etično vodenje, ter razvoj modela etičnega vodenja.

Zaradi občutljivosti podatkov (na kar vplivajo dejstva, da je šlo za raziskavo v oboroženih silah, za večnacionalno raziskavo in da je bila tematika vsebinsko občutljiva) posamičnih podatkov in konkretnih rezultatov empiričnega preverjanja modela ne moremo predstaviti, lahko pa izpostavimo nekatere posplošene rezultate. Med njimi je ugotovitev, da se vodje, ki sami sebe dojemajo kot etične voditelje, visoko ocenjujejo tudi glede svoje moralne učinkovitosti ter vrednot konformnosti, sprejemljivosti, doseganja ciljev in benevolentnosti. Poleg tega so občutljivi za etična vprašanja in menijo, da so njihove vrednote skladne z vrednotami njihove organizacije. Drugače rečeno, vodje, ki znajo prepoznati etične konflikte, zaupajo v svojo sposobnost delovati kot moralna oseba v soočenju z moralnimi izzivi, prizadevajo si za odličnost ob hkratnem spoštovanju družbenih norm, so sočutno medosebno usmerjeni in skrbijo za dobrobit drugih, običajno dosegajo višje ravni etičnega vodenja (TR-HFM-304, 2023: 6–11).

Pričakovana povezava med etičnostjo ravnanj v organizaciji in etično klimo se v konkretni empirični raziskavi ni potrdila, a raziskovalci so videli razloge za to v metodologiji izvedbe oziroma v načinu zbiranja podatkov. Druge raziskave namreč kažejo na pomen etične klime oziroma etičnega ozračja pri vplivanju na etično ravnanje v organizaciji nasploh. Zato bi morale vojaške organizacije spodbujati takšno klimo, ki pri vseh članih vzbuja občutek integritete in benevolentnosti (dobrohotnosti in naklonjenosti) (TR-HFM-304, 2023: 7–1).

Ta raziskava bi bila pomanjkljiva, če ne bi spregovorila o pomenu vzornega vedenja pri etičnem vodenju. Vojaški voditelji na vseh ravneh so zaradi svojega položaja vzorniki in lahko vplivajo na etično vedenje svojih podrejenih s postavljanjem

pričakovanj (Brown in Treviño, 2014; O'Keefe et al., 2020), kar poudarja pomen vzornega vedenja pri spodbujanju posnemanja etičnega vodenja. Obstajajo številni dokazi, da sledilci prevzamejo načela, vrednote in vedenje, ki jih izkazujejo njihovi voditelji. Ko voditelji govorijo o pomenu ustreznih vrednot in temu primerno ravnajo, tudi njihovi sledilci prepoznajo nujnost moralnega vedenja. Zato morajo programi razvoja voditeljev vlagati usklajene napore v vključevanje etičnih razsežnosti vodenja.

Poučevanje etike v vojaški organizaciji

Drugi namen projekta, v okviru t. i. izobraževalnega toka, je bil pregledati poučevanje etike v vojskah ter prepoznati ovire in možne rešitve. Poleg tega s(m)o raziskovalci pripravili različne primere etičnih dilem v vojaškem okolju, ki bi se lahko uporabili v izobraževalne namene.

Poučevanje etike v oboroženih silah in vcepljanje etičnih vrednot vojakom različnih činov je nedvomno zahtevna naloga. Številni avtorji, ki pišejo o poučevanju vojaške etike, razpravljajo o številnih nerešenih vprašanjih, večinoma pa se osredotočajo na naslednja:

- Zakaj je treba v vojski poučevati etiko?
- Kako je treba v vojski poučevati etiko?
- Kdo naj v vojski poučuje etiko?

Zakaj je treba v vojski poučevati etiko?

Preučevanje in razvoj sistema vojaške etike se vrtita okoli ideje preučevanja častnega in sramotnega ravnanja v vojaškem poklicu (Toner, 1995). Kot predstavniki poklica, namenjenega obrambi države, njenih interesov in družbe, katere del je vojska, morajo vojaki razumeti, da je osnovna vloga vojske uporaba sile. Z razumevanjem tega pride tudi spoznanje, da uporaba sile vključuje moralne obveznosti, ki določajo njeno uporabo in omejitve (Baker, 2012). S pomočjo vojaške etike vojaški strokovnjaki pridobijo zavedanje o moralnih dolžnostih, obveznostih in odgovornostih sebe kot izvajalcev nasilja.

Robinson (2007) je opozoril, da stališče, da je lahko dober vojak slab človek (kot je nekoč dejal ameriški general Maxwell Taylor), danes ne velja več, saj sta za delovanje vojske potrebna javna podpora in zaupanje. Owens (2011) je trdil, da se je po 11. septembru in dolgotrajnih konfliktih na Bližnjem vzhodu odnos med

vojaškimi in civilnimi voditelji močno poslabšal. Dobbin (2010) je pisal o tako imenovanih »moralnih skupnostih« in se vprašal, ali vojska je in ali sploh lahko je moralna skupnost. Dejal je, da je vojsko in njene podskupine mogoče prepoznati kot skupnosti, ki zaradi same narave svojega dela potrebujejo vrednote, standarde in etične smernice, kako živeti in delovati (Dobbin, 2010: 74).

Clifford (2007) je na podlagi ameriških izkušenj v Vietnamu ugotovil, da obstajajo meje moralnega delovanja. Opisal je kontinuum, ki sega od moralnih odločitev in dejanj, ki povzročajo minimalno moralno nelagodje in ne škodujejo posameznikovi moralni identiteti, do skrajnosti, v kateri bi izvedba zahtevane naloge resno ogrozila posameznikovo moralno integriteto in zato ne bi smela biti izvedena. Wortel in Bosch (2011) sta pisali o moralnih dilemah. Ugotovili sta, da se moralne dileme pojavljajo tako v vojašnicah kot tudi med napotitvami na operacije. Trdili sta, da vojaški poklic potrebuje moralno kompetentnost, da bi lahko učinkovito analiziral in reševal tovrstne dileme. Thomson in Jetly (2014) sta prepoznala edinstveno in temeljno moralno naravo vojaškega poklica. Opozorila sta na kompleksnost in stresnost vojaških operacij ter na moralne spodrsljaje, ki jih lahko povzročijo. Carrick et al. (2008) so poudarili pomen vzgoje posameznikovega značaja in oblikovanja »dobrih vojakov v dobre ljudi«, medtem ko sta Cycyota in Ferrante (2011) poudarili pomen razvoja etičnih voditeljev za uspešnost organizacije. Callina in Ryan (2017) sta izpostavili pomen teorij in raziskav pri spodbujanju pozitivnega značaja kadetov. Matthews in Snider (2005, 2008) sta v etiki videla ključen element profesionalnosti ter poudarila razvoj in ohranjanje moralnega značaja kadetov. Hartle (2004) je opisal vojno kot kruto izkušnjo, ki ustvarja moralno nejasnost, zmedo in obremenjuje vest vojaka. Poudaril je pomen vrednot in etike za vojaški poklic, ki deluje znotraj moralno najzahtevnejšega okolja – vojne. Howard in Korver (2008) sta pokazala, da etično razmišljanje in delovanje ne preprečujeta le moralnih spodrsljajev, ampak sta tudi orodje za človekovo moralno rast in dobrobit. Connelly in Tripodi (2012) sta obravnavala vpliv moralne nekompetentnosti, nejasnosti in moralne zgrešenosti na delovanje ob napotitvah in ponovno vključevanje v domače okolje po njih, medtem ko se je Toner (1995) osredotočil na opisovanje častnega in sramotnega ravnanja ter predlagal način, kako moralno in etično »dobroto« povezati z vojaškim poklicem.

Ta stališča predstavljajo dva glavna argumenta, zakaj naj bi bili vojaki etični in deležni etične vzgoje. Prvi je, da odnos med družbo in vojsko – ki vključuje podporo javnosti, odgovornost vojske do družbe in dejstvo, da so vojaki hkrati tudi državljani – zahteva etične vojake in voditelje z značajem Drugi argument pa izhaja iz organizacijske kulture vojske, saj narava vojaškega dela vojake pogosto postavlja v moralne dileme. Etično izobraženi in usposobljeni vojaki so bolje pripravljeni za njihovo razreševanje.

Kako je treba v vojski poučevati etiko?

Celovit program, ki želi razviti etično razmišljanje in moralno ravnanje vojaškega strokovnjaka, mora naslavljati in razvijati temeljne vojaške vrednote, vojaške vrline ter pojme zaupanja, značaja, vesti, moralne poslušnosti in moralne neposlušnosti (Toner 2005; Mitchell 1999). Miller (2004) je trdil, da mora etična vzgoja preseči vprašanja »kako«, »zakaj« in »kaj«, saj etika ni zgolj filozofska ali tehnična vaja. Učinkovita etična vzgoja mora vključevati vprašanja, kako posameznik postane etičen – z vidika osebnostne rasti. Vojaško izobraževanje torej stremi k oblikovanju etičnega značaja posameznikov, ki sočasno vpliva tudi na etični značaj organizacije in institucije, katere del so.

Avtorji, ki pišejo o poučevanju etike v vojski, ponujajo različne ideje in izkušnje. Eno od pogostih vprašanj je, ali je etično vedenje sploh mogoče poučevati. Paskoff (2014) je odgovoril, da je etiko mogoče poučevati. Dodal pa je, da je pravo vprašanje to, ali poskrbimo, da se je vojaki tudi naučijo (2014: 1).

Robinson (2007) je opisal dva pristopa: prvi temelji na postopnem vplivu skozi vso kariero (osmozo), drugi pa na izrecnem poučevanju in usposabljanju. Omenil je tudi dve vrsti etike: etiko vrlin, ki se osredotoča na značaj, in etiko vrednot, ki temelji na vrednotah družbe in vojske. Predlagal je različne metode poučevanja: usposabljanje iz moralne filozofije (zlasti za vodje), uporabo študij primerov, povabljene govorce in vzornike. Opozoril pa je, da uporaba le negativnih primerov (primeri neetičnih ravnanj) vodi v izogibanje tveganju.

Baker (2012) je menil, da vojaški tečaji etike ne smejo zgolj obravnavati moralnih vprašanj, temveč morajo biti osredotočeni na realne odločitve. Predlagal je metodo »etične triangulacije«, ki vključuje tri vidike: deontološki (dolžnost), utilitaristični (posledice) in etiko vrlin (značajski preizkus). Opozoril je tudi, da zgodovinski primeri pogosto prikazujejo le negativne dogodke, zato je priporočil uporabo odprtih primerov, pri katerih je izid neznan in spodbuja razpravo.

Cook (2006) je za razvijanje etičnega razmišljanja zagovarjal uporabo »velikih del«, na primer Tukididove *Zgodovine peloponeške vojne*. Ficarrotta (2006) pa je predstavil delo Manuela Davenporta, ki je poudarjal pomen osebnega pristopa in individualnega mentorstva pri poučevanju etike.

Miller (2004) je razlikoval med tehničnim, znanstvenim in filozofskim pristopom ter poudaril, da morajo učitelji etike v vojski sprejeti in uporabiti sokratski dialog[4] namesto klasičnega modela usposabljanja.

4 Sokratski dialog pomeni pridobivanje znanja s postavljanjem vprašanj. Je učna metoda, s katero učenci ne pridobivajo znanja neposredno od učitelja, ampak ga odkrivajo sami, ko odgovarjajo na učiteljeva vprašanja (povzeto po Grušovnik, 2022).

Toner (1998) je zapisal več osebnih spoznanj iz poučevanja etike:
- ljudje, ki vstopajo v vojsko, že imajo sposobnost etične presoje,
- naloga učitelja je vzpostaviti red in disciplino pri tej presoji,
- obstaja razlika med poučevanjem etike (npr. kaplani) in zglednim ravnanjem (npr. poveljniki),
- etika v vojski ni preprosta – poveljniki morajo delovati, tudi če obstaja nevarnost etične napake,
- ni vsak poveljnik, ki je dober etični zgled, tudi dober učitelj etike,
- poučevanje mora biti strastno in predano vsebini, klasične metode poučevanja pri etiki pogosto niso učinkovite.

Wrage (2012) je pri poučevanju etike in mednarodnih odnosov uporabljal primerjalni pristop s tremi modeli, ki temeljijo na misli znanih filozofov: realističen, idealističen in konstruktivističen.

Carrick et al. (2008) v knjigi *Ethics Education in the Military* prikazujejo različne nacionalne prakse poučevanja etike, ki:
- obravnavajo globalne etične izzive v okviru nacionalne vojaške tradicije,
- razvijajo značaj in oblikujejo »dobre vojake v dobre ljudi«,
- obravnavajo poklicno odgovornost različnih vej (zdravniki, kaplani ipd.),
- v poučevanje vključujejo študije primerov.

Englen in Thomas (2018) poudarjata dva cilja moralne vzgoje:
- opremiti posameznika s sposobnostjo etičnega delovanja,
- razvijati kritične spretnosti za ohranjanje moralne avtonomije brez prisile.

Hartle (2004) poudarja pomen gledanja na vojno skozi prizmo načel pravične vojne. Teorija pravične vojne[5] vsebuje prepričanje, da je uporaba vojaške sile sprejemljiva le, če izpolnjuje določene standarde. Ti se delijo na pravico do vstopa v vojno (*jus ad bellum*) in pravično ravnanje v vojni (*jus in bello*). Pravica do vstopa v vojno vključuje odločitev prave avtoritete, pravičen razlog, pravi namen, zadnji izhod in razumno možnost uspeha. Sam potek vojne pa mora izpolnjevati standard sorazmerne uporabe sile in razlikovanja med oboroženo silo in civilisti oziroma imunitete za neudeležence v bojih (USIP, 2011; Internet Encyclopedia of Philosophy).

5 Teorija pravične vojne (*Just War Theory*) je stara filozofija, katere temelji so postavljeni že v antiki, razvijala se je tudi kasneje skozi teološko filozofijo (zlasti Tomaž Akvinski). V moderni različici jo je leta 1977 predstavil Michael Walzer v knjigi *Just and Unjust Wars* (več v Moseley, b. d.).

Poučevanje etike vsekakor mora biti sestavni del vojaškega izobraževanja. Pomembno je zlasti pri oblikovanju značaja in vodstvenih kompetenc vojaških vodij, kar se odraža tako pri spoštovanju mednarodnega prava v vojni kot tudi pri ostalem vojaškem delovanju ter odnosih med pripadniki oboroženih sil.

Kdo naj poučuje etiko v vojski?

Vprašanje, kdo lahko poučuje ali bi moral poučevati etiko v vojski, je zapleteno. Najpogosteje so omenjeni filozofi, pravniki, duhovniki (vojaški kaplani) in vojaški častniki/poveljniki. Mnenja o tem, kdo je najprimernejši, so različna. Naj bodo učitelji etike akademiki ali praktiki? Ali je dovolj, da si sam etična oseba, da lahko etiko poučuješ? Toner (1998) je zapisal, da lahko nekateri (npr. kaplani) etiko le poučujejo, medtem ko drugi (npr. poveljniki) lahko postavljajo zgled. Toda tudi če so vojaški poveljniki dober etični zgled, to še ne pomeni, da so vsi tudi dobri učitelji. V vojaškem izobraževanju in usposabljanju se srečujejo še s težavo, da so se izkušeni vojaški poveljniki le redko pripravljeni udeleževati izobraževanja in predajati slušateljem svoje izkušnje.

Ta pregled literature na temo poučevanja etike v vojski, pripravljen za projekt NATO STO, razkriva velike izzive pri pridobivanju etičnih vojaških voditeljev in pri poučevanju etike v vojski nasploh. Kljub temu so si avtorji večinoma enotni v priznavanju pomena etične vzgoje, zlasti zaradi posledic, ki jih lahko ima neetično ravnanje vojakov tako doma kot tudi med operacijami. Cook (2015) tudi opozarja, da samo usposabljanje za etično ravnanje še ni dovolj, saj morajo vojaki znati razločevati med tistimi, proti katerim v vojni lahko delujejo, in tistimi, proti katerim ne smejo delovati. Načela vodenja pravične vojne torej zahtevajo tudi na področju etike izobražene, in ne le usposobljene vojake.

Primeri etičnih dilem

Presoja etičnih dilem in ravnanje, ko se menedžer, vodja, pa tudi vojaški vodja in poveljnik s tako dilemo srečajo, so verjetno najzahtevnejši del etičnosti vsakega izmed njih. Še težje je bodoče vodje naučiti, kako presojati in razreševati etične dileme. Pri etičnih dilemah namreč nobena rešitev ni idealna, ampak bo vsakršno ravnanje imelo določene negativne posledice. Razlika je le v tem, ali bo rešitev oziroma odločitev takšna, da bodo posledice manj hude, kot pa bi bile, če bi sprejeli alternativna odločitev.

Takšno dilemo dobro ponazarja gledališka igra *Teror* nemškega avtorja Ferdinanda von Schiracha. Igra poteka na sodišču, sojenje pa se vrti okoli vprašanja, ali bi moral imeti vojaški pilot dovoljenje, da sestreli ugrabljeno civilno letalo. Pilot je želel preprečiti, da bi bilo letalo uporabljeno kot orožje, usmerjeno proti nogometnemu stadionu, polnem ljudi. Obtožen je množičnega umora, čeprav bi morda lahko rešil na tisoče življenj (Baur 2017). Posebnost te igre je, da o končni sodbi – ali je pilot kriv ali ni kriv, ker se je odločil za sestrelitev letala – odločijo gledalci. Igra je imela izjemen odziv in so jo po premieri v Berlinu leta 2015 igrali po mnogih gledališčih po celem svetu. V Sloveniji jo je uprizorilo Prešernovo gledališče Kranj.

Raziskovalna skupina projekta NATO STO je v okviru izobraževalnega toka pripravila tudi zbirko 50 primerov etičnih dilem s področja vojaškega dela in življenja, saj je takšno gradivo zelo uporabno v etičnem izobraževanju vojaških vodij oziroma nasploh pri razvoju etičnih vojaških vodij. Mnogi primeri temeljijo na resničnih dogodkih, vendar so bili nekateri ključni podatki spremenjeni, da bi bili ti primeri manj prepoznavni. Prav tako je raziskovalna skupina sprejela zavestno odločitev, da izidov resničnih primerov ne bo razkrila. Čeprav so bili dani primeri v dejanskosti sicer večinoma uspešno rešeni, je namreč obstajala bojazen, da bi bile te rešitve razumljene kot najbolj pravilne. Ker je pri vseh teh primerih šlo za etične dileme, ni bilo očitnih pravilnih ali napačnih odgovorov. Kot že omenjeno, so bile te študije primerov zasnovane za uporabo v učnem okolju, da bi spodbudile razpravo med slušatelji in raziskovanje možnih rešitev (TR-HFM-304, 2023: 4–1). Ti primeri vsebinsko pokrivajo scenarije v miru oziroma v vojašnici, pa tudi na operacijah. Razlikujejo se po kompleksnosti in tudi resnosti (zato so v poročilu TR-HFM-304 tudi razvrščeni po oceni težavnosti na lestvici od 1 do 10, pri čemer stopnja 1 pomeni manj zapleteno in resno dilemo, stopnja 10 pa zelo zapleteno in resno dilemo).

Pri presoji težavnosti primera se je raziskovalna skupina oprla na šestdimenzionalni Jonesov model (Jones, 1991), po katerem so z intenzivnostjo etične dileme povezani naslednji dejavniki:

- magnituda posledic (vsota škode za žrtve, ki jo povzroči odločitev),
- družbeni konsenz (stopnja družbenega strinjanja, da je kako dejanje slabo ali dobro),
- verjetnost učinka (verjetnost, da bo etična odločitev pripeljala do dejanj),
- časovna neposrednost (časovni razmik med sedanjostjo in pojavom posledic moralne odločitve),
- bližina (občutek bližine, bodisi socialne, psihološke, kulturne ali fizične, ki jo oseba čuti do žrtev (ali koristi) določenega dejanja) in
- koncentracija učinka (kako močno dejanje vpliva na posameznika) (TR-HFM-304, 2023: 4–2).

Pri presoji etičnosti lahko slušatelji uporabijo štirikomponentni Restov model etičnega odločanja (Rest, 1986). Ta model ponuja štiri faze oziroma komponente. Prva faza je etična občutljivost (*ethical sensitivity*) – posameznik pride do spoznanja, da situacija vsebuje etično dilemo. Druga komponenta je moralna presoja (*moral judgment*) – ta zahteva, da presojevalec pozna etična načela, kodekse ravnanja ter ima sposobnost presojanja, kaj je prav in kaj narobe. Tretja komponenta je moralna motivacija (*moral motivation*) – ali je posameznik sploh motiviran za to, da ugotavlja, kaj je prav in kaj narobe. Zadnja komponenta pa je moralni značaj (*moral character*), ki je ključna faza v procesu etičnega odločanja, saj mora imeti posameznik pogum, da svojo odločitev tudi uresniči (TR-HFM-304, 2023: 4-2–4-3).

Poročilo TR-HFM-304 (2023: 4-4–4-5) vsebuje tudi navodila, kako posamičen primer etične dileme v učnem okolju obravnavati. Najprej se oceni situacija in preverijo dejstva, nato etični dejavniki (spremenljivke v zvezi s posameznikom ter organizacijske in situacijske spremenljivke), nato se presodi o vrsti etične dileme (ali je to dilema škodovanja, dilema negotovosti, dilema tekmovalnih vrednot ali celo test integritete), na koncu pa slušatelji razpravljajo o tem, kakšne rešitve so možne oziroma kakšne odločitve je možno sprejeti.

Osebne izkušnje iz pedagoškega procesa kažejo, da so dileme, ki smo jih obravnavali, lahko moralno in tudi čustveno zelo zahtevne. V razpravi študenti izpostavljajo različne vrednote in različna stališča, do končne odločitve pa se skoraj nikoli ne prebijemo. Učno okolje seveda omogoča razpravo in tudi predstavlja varno okolje za preverjanje različic etične odločitve, da bi se posamezniki v morebitnih resničnih razmerah, ko bi morali sprejeti etično zahtevno odločitev, lahko čim bolje znašli. Vsaka etično in moralno zahtevna odločitev namreč ne vpliva le na žrtve oziroma koristnike, ampak zaznamuje tudi odločevalca. Cook (2015: 37), ko govori o spoprijemanju z etično težkimi odločitvami, zlasti še v času vojne, uporabi izraz »jedec grehov« (*sin eater*)[6], ki izhaja iz Ludlumovih filmov o Bournu.

Sklep

Čeprav vojaško odločanje in vojaško delovanje stremita k maksimalni učinkovitosti, pri čemer učinkovitost razumemo kot čim hitrejše doseganje cilja s čim manjšimi stroški, pa je zaradi različnih odgovornosti, ki jih ima tudi vojska in še

6 Jedec grehov je oseba, ki s ceremonialnim zaužitjem obroka prevzame nase grehe drugega (Cook, 2015: 37; Wikipedia).

posebej vojaška profesija, pri vojaškem delovanju in z njim povezanih odločitvah treba upoštevati tudi etične dejavnike. Družba oboroženim silam, ki delujejo neetično, ne bo zaupala, pripadniki vojaške organizacije se bodo znašli v sodnih postopkih ali pa bodo vsaj izgubili integriteto v očeh javnosti in politike, trpel bo interes posameznikov za zaposlitev v takšni organizaciji ipd. Škoda za vojsko, politiko in celotno družbo zaradi neetičnih ravnanj v vojski je lahko velika.

Zato se postavlja vprašanje, kaj lahko naredimo, da bo vojska še vedno uspešno opravljala svoje naloge, hkrati pa bo njeno delovanje etično. Na podlagi različnih študij in raziskav je mogoče sklepati, da zlasti etični vodje prispevajo k etičnemu ravnanju v organizacijah nasploh. Tako je tudi za vojsko ključnega pomena, da pridobi etične vodje ali pa vsaj razvija etično vodenje. Na etično vodenje vpliva vrsta dejavnikov, od osebnostnih potez posameznikov in usklajenosti posameznika z organizacijo do situacijskih okoliščin. Razvoj etičnih vodij pa poteka prek izobraževanja in usposabljanja, tako ob vstopu v kariero vojaškega častnika kot nato tudi v celotni karieri. Poučevanje etike je zahtevna naloga in jo spremlja vrsta izzivov. Med njimi so vprašanja, ali se je etike sploh mogoče naučiti, kdo naj poučuje etiko v vojski, kakšna gradiva pri tem uporabiti. Med najbolj uporabnimi in tudi zanimivimi pristopi so nastopi etičnih vzornikov in učenje na podlagi uporabe primerov etičnih dilem.

Viri

ADF – Australian Defence Force. 2021. *Military Ethics* (ADF Philosophical Doctrine). Edition 1.

Baker, Deane-Peter. 2012. »Making good better: a proposal for teaching ethics at the service academies.« *Journal of Military Ethics*, Vol. 11, No. 3, 208–222.

Baur, Detlev. 2017. »Terror« : Theatre as Discussion on Ethics and the Law. The Theatre Times, 22nd Feb. https://thetheatretimes.com/terror-theatre-discussion-ethics-law/

Callina, Kristina Schmid, Diane Ryan, et. al. (2017). »Developing leaders of Character at the United States Military Academy: A Relational Developmental Systems Analysis.« *Journal of College and Character*, 18:1, February 2017: 9–27. DOI: 10.1080/2194587X.2016.1260475.

Carrick, Don, et. al. 2008. *Ethics Education in the Military*. Aldershot, UK: Routledge..

Clifford, George M. III. 2007. »Duty at All Costs.« Naval War College Review, Winter 2007, Vol. 60, No. 1: 104–128.

Connelly, Carroll (ur.) and Paolo Tripodi (ur.). 2012. *Aspects of Leadership: Ethics, Law, and Spirituality*. Quantico, VA: Marine Corps University Press.

Cook, Martin, L. 2006. »Thucydides as a Resource for Teaching Ethics and Leadership in Military Education Environments.« *Journal of Military Ethics*, Vol. 5, No. 4: 353–362, 2006. DOI: 10.1080/15027570601037707.

Cook, Patricia. 2015. A Profession Like No Other. V *Routledge Handbook of Military Ethics,* urednik George Lucas. London and New York: Routledge.

Cycyota, Cynthia S., Claudia J. Ferrante, et. al., 2011. »Leaders of Character: The USAFA Approach to Ethics Education and Leadership Development.« *Journal of Academic Ethics*, Vol. 9, No. 3, Sept. 2011: 177–192. Doi 10.1007/s10805-011-9138-z.

Dobbin, Victor. 2010. »Ethics and the Military Community.« *Journal of Defense Resources Management*, 1 (1): 69–76.

Englen, Bart, Alan Thomas, et. al. 2018. »Exemplar and Nudges: Combining Two Strategies for Moral Education.« *Journal of Moral Education*, 47:3:346–365. DOI: 10.1080/03057240.2017.1396966.

Ficarrotta, Carl J. 2006. »Military Ethics. Some Lessons Learned from Manuel Davenport.« *Air & Space Power Journal,* Winter: 91–98.

Grušovnik, Tomaž. 2022. »Sokratski dialog kot učna metoda na študenta osredinjenega poučevanja.« V *Interdisciplinarna obzorja visokošolske didaktike: raznolike poti do vednosti in znanja*, uredile Maja Mezgec, Alenka Andrejašič in Sonja Rutar. Koper: Založba Univerze na Primorskem.

Hartle, Anthony E. 2004. *Moral Issues in Military Decision Making*, 2d ed., rev. Lawrence, KS: University of Kansas Press.

Hergula, Knežević, Mateja. 28. 1. 2025. »Psihologija osebnosti: Velikih pet.« Psiho drobtinice. https://psihodrobtinice.wordpress.com/2015/01/28/psihologija-osebnosti-velikih-pet/

Howard, Ronald A. in Clinton D. Korver. 2008. *Ethics {For the Real World}: Creating a Personal Code to Guide Decisions in Work and Life*. Boston: Harvard Business Press.

Internet Encyclopedia of Philosophy. Just War Theory. https://iep.utm.edu/justwar/#H2

Jelenko, Aleš (b.d.). Razmerje med moralo in etiko. https://homocumolat.com/2018/11/17/razmerje-med-moralo-in-etiko/ .

Jones, Thomas M. 1991. »Ethical Decision Making by Individuals in Organizations: An Issue-Contingent Model.« *The Academy of Management Review*, 16(2): 366–395.

Kodeks vojaške etike Slovenske vojske. 2009. Ljubljana: Vlada Republike Slovenije.

Lagacé-Roy, Daniel. 2016. »Preliminary Considerations.« V *Military Operations and the Mind: War Ethics and Soldiers' Well-Being*, uredila Stéphanie A. H. Bélanger in Daniel Lagacé-Roy. Montreal & Kingston, London, Chicago: McGill-Queen's University Press.

Matthews, Lloyd J. (ur) in Don Snider (Project Director). 2005. *The Future of the Army Profession*, 2d Edition. Boston: McGraw Hill.

Matthews, Lloyd J. in Don Snider. 2008. *Forging the Warriors Character, Moral Precepts from the Cadet Prayer.* Boston: McGraw Hill.

Merriam Webster Dictionary, *ethics*, https://www.merriam-webster.com/dictionary/ethics.

Miller, Joseph J. 2004. »Squaring the Circle: Teaching Philosophical Ethics in the Military.« *Journal of Military Ethics*, 3(3): 199–215.

Mitchell, Charles E. 1999. »Violating the Public Trust: The Ethical and Moral Obligations of Government Officials. *Public Personnel Management*, Vol. 28, No. 1, Spring 1999: 27–37.

Moseley, Alexander. B. d. »Just War Theory.« Internet Encyclopedia of Philosophy. https://iep.utm.edu/justwar/

Možina, Stane in drugi. 2002. *Management: nova znanja za uspeh*. Radovljica: Didakta.

O'Keefe, D., Catano, V. M., Kelloway, E. K., Charbonneau, D. and MacIntyre, A. 2016. »Antecedents of Ethical Leadership: Can We Predict Who Might Be an Ethical Leader?« V Military Operations and the Mind: War Ethics and Soldiers' Well-Being, uredila Stéphanie A.H. Bélanger in Daniel Lagacé-Roy, 120–140. Montreal & Kingston, London, Chicago: McGill-Queen's University Press.

Owens, Mackubin Thomas. 2011. *US Civil-Military Relations after 9/11: Renegotiating the Civil-Military Bargain*. London: Continuum.

Paskoff, Stephen M. 2014. »Can ethical behaviour be taught?« *Ethikos*, Vol.24, No.4: 1–3.

Rest, James R. 1986. *Moral Development: Advances in Research and Theory*. New York: Praeger.

Robinson, Paul. 2007. »Ethics Training and Development in the Military.« *Parameter*s, Spring: 23–36.

Thompson, M.M. in Jetly, R. (2014). »Battlefield ethics training: Integrating ethical scenarios in high-intensity military field exercises.« *European Journal of Psychotraumatology*, 5: 1–10.

Toner, James H. 1998. »Mistakes in teaching ethics.« *Airpower Journal*, 12 (2).

Toner, James H. 2005. *Morals Under the Gun: The Cardinal Virtues, Military Ethics, and American Society*. Lexington, KY: The University Press of Kentucky, 2005.

Toner, James H.1995. *True Faith and Allegiance, the Burden of Military Ethics*. Lexington, KY: University of Kentucky Press.

TR-HFM-304, 2023. *Factors Affecting Ethical Leadership*. STO Technical Report. NATO Science and Technology organization.

USIP – United States Institute of Peace. 2011. Peaceterms: Just War Theory.

Wikipedia. Sin eater. https://en.wikipedia.org/wiki/Sin-eater (14.10.2025).

Wortel, Eva in Jolanda Bosch. 2011. »Strengthening Moral Competence: A 'Train the Trainer' Course on Military Ethics.« Journal of Military Ethics, Vol. 10, No. 1: 17–35. DOI: 10.1080/15027570.2011.562372.

Wrage, Stephen. 2012. »Teaching Ethics at a Military Academy.« International Studies Perspectives (2012) 13: 21–25. Doi: 10.1111/j.1528-3585.2011.00452.x.

Uporaba orodij umetne inteligence: brezplačna verzija ChatGPT (z dostopom do GPT 5) je bila uporabljena kot pomoč pri nekaterih prevodih iz angleškega v slovenski jezik.

(Ne)vidni izzivi zaposlenih v kritičnih poklicih[1]

Janja Vuga Beršnak

Uvod

Refleksivna individualizacija (Beck in Beck-Grensheim, 2002), ki prinaša pričakovanja glede osebne odgovornosti za odločitve in ravnanja, kar pogosto vodi v povečane, predvsem psihološke obremenitve posameznikov, izražene kot stres in izčrpanost, postaja ena ključnih značilnosti sodobnosti. Individualistična usmerjenost sodobnih družb, ki na splošno prispeva k eroziji kolektivnega sodelovanja, pa ni prevladujoča v t. i. kritičnih poklicih. Zaposleni v teh poklicih naj bi izkazovali visoko raven odgovornosti, razsodnosti, profesionalnosti ter duševne in čustvene stabilnosti. V tem poglavju se osredotočamo prav na te posameznice in posameznike, ki, v nasprotju s splošnimi družbenimi trendi, kot temelj svojega dela ohranjajo in negujejo sodelovanje in pomoč.

V besedilu obravnavamo preplet raziskovalnih ugotovitev dveh projektov, ki preučujeta vprašanja odpornosti, pripravljenosti, motiviranosti in spoprijemanja zaposlenih v t. i. kritičnih poklicih, torej tistih, ki so ključni za dobrobit družbe ter za delovanje in obstoj države – posebej v kriznih razmerah. Gre za ljudi, ki v kriznih trenutkih stopijo v ospredje – tja, kjer je najbolj potrebno. Vsem tem pa ni skupno le poslanstvo – skrb za dobrobit prebivalstva v krizah in nesrečah ter za obstoj države – ampak tudi to, da gre za tipično ospoljene (*gendered*) poklice. Pričakovanja so pogosto skladna s tradicionalnimi predstavami o spolnih vlogah: od moških v vojski in policiji se pričakuje racionalnost, odločnost in čustveno

1 Prispevek je rezultat temeljnega znanstvenoraziskovalnega projekta *Socialnoekološki dinamični modeli duševnega zdravja: breme kompleksne krize med zaposlenimi v kritičnih poklicih*, šifra J5-50161, in NRP Obramboslovje (P5-0206), ki ju financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost RS, ter tržnega projekta Zadrževanje kadrov v Slovenski vojski, ki ga je financiralo Ministrstvo za obrambo RS.

obvladanost, medtem ko se od žensk v zdravstvu pričakuje skrbnost, nežnost in čustveno podporo. Njihovo delo je pogosto izpostavljeno velikim tveganjem, naporom in čustvenim obremenitvam. Razumevanje percepcij, morebitnih stisk in dolgotrajnih posledic njihovega dela ni pomembno le za strokovnjake in strokovnjakinje na področju nacionalne varnosti in psihologije, temveč za celotno družbo. Tudi zaposleni v kritičnih poklicih – kljub strokovni usposobljenosti za delovanje v kriznih razmerah – se lahko soočajo z izzivi ob stiku s krizno situacijo ali po njej. Psihološka pripravljenost in osebnostne značilnosti posameznika v kritičnem poklicu se lahko bistveno razlikujejo, prav tako tudi stopnja organizacijske usposobljenosti (Welsh et al., 2021) ter razpoložljivost in kakovost psihosocialne podpore, ki jo nudi organizacija (Kunzler et al., 2021). Pomembno vlogo pri sposobnosti spopadanja z zahtevami dela igrajo tudi dejavniki na individualni in mikroravni – med njimi ravnovesje med poklicnim in zasebnim življenjem, kakovost družinskih odnosov in socialne opore, psihološko blagostanje in splošno zdravstveno stanje posameznika. Ti dejavniki lahko bistveno vplivajo na odpornost zaposlenih pri spoprijemanju z dolgotrajnimi obremenitvami, povezanimi z odzivanjem na krizne razmere, dolge delovnike in veliko odgovornost, kar ima lahko kumulativne posledice za njihovo duševno zdravje. [2]

Vojaško in policijsko osebje je praviloma usposobljeno za delovanje v zelo stresnih in potencialno smrtno nevarnih okoliščinah. Po drugi strani so zdravstveni delavci in delavke, odvisno od njihove specializacije, pogosto pripravljeni na kratkotrajne nujne posege, vendar pa niso nujno ustrezno opremljeni – bodisi organizacijsko bodisi psihološko – za dolgotrajne sistemske pritiske in kronično izpostavljenost stresu, kot jo lahko povzročata trajna preobremenjenost zdravstvenega sistema ali dolgotrajna kompleksna kriza, kot je bila pandemija.

Naš namen je predstaviti raziskovalne rezultate dveh projektov, in sicer (1) temeljnega znanstvenoraziskovalnega projekta *Socialnoekološki dinamični modeli duševnega zdravja: breme kompleksne krize med zaposlenimi v kritičnih poklicih (Co-operation)*, ki ga financira ARIS, raziskovalke in raziskovalci FDV UL pa ga izvajamo v sodelovanju s kolegi/-icami z Univerze v Celovcu ter s partnerjema, Mirovnim inštitutom in Nacionalnim inštitutom za javno zdravje; in (2) aplikativnega projekta *Zadrževanje kadrov v Slovenski vojski (ZakadrSV),* ki ga izvajamo

2 Glej raziskavo Vojaški specifični dejavniki tveganja/zaščite za zdravje vojaških družin (https://www.fdv.uni-lj.si/raziskovanje/raziskovalni-centri/oddelek-za-politologijo/obramboslovni-raziskovalni-center/vojaske-druzine); delno tudi v Contemporary military challenges, posebna izdaja o vojaških družinah: https://dk.mors.si/info/images/SVI/PDF/2020_2/SVI_L22-ST02.pdf .

raziskovalke in raziskovalci FDV UL. Pri prvem projektu smo se osredinili na retrospektivno opazovanje priprav, odzivov, mehanizmov spoprijemanja s krizami in njihovimi posledicami, usklajevanja dela in družine ter soočanja s stigmo med zaposlenimi v obravnavanih poklicih. Pri slednji smo se osredotočili tudi na morebitne razlike med spoloma, pri čemer se potrjuje, da so ženske v večji meri izpostavljene obremenitvam, zaradi pričakovanj v zvezi z usklajevanjem med delom in družino, medtem ko se moški še vedno soočajo s stigmo in specifičnimi družbenimi pričakovanji glede (obvladovanja) ranljivosti in (ne)izkazovanja čustvenega odziva po posredovanju ob kriznih dogodkih. V drugem projektu pa smo se osredotočili na izzive, s katerimi se soočajo zaposleni v SV, ter ugotavljali, kateri so tisti dejavniki, ki pomembno vplivajo na zadovoljstvo in zadrževanje kadrov.

Obe raziskavi smo zasnovali po načelu mešanih metod; podatke smo zbirali z različnimi pristopi in v različnih ciljnih podskupinah, kar je omogočilo večjo zanesljivost in celovitejše razumevanje rezultatov. Pri projektu Co-operation smo izbiro vzorca utemeljili na konceptualni opredelitvi kompleksne krize in kriznih situacij ter določitvi poklicev, ki se odzivajo v takšni situaciji, t. i. kritičnih poklicev.[3] Institucije, vključene v raziskavo, so bile torej izbrane na podlagi njihovega operativnega odzivanja na krizne situacije (npr. poplave, množični protesti, mednarodne operacije in misije, pandemija). Tak pristop nam je omogočil vključitev tistih zaposlenih, ki so ključni za razumevanje osebnih izkušenj in odzivov v kriznih razmerah. Vse sodelujoče institucije (Slovenska vojska, policija, UKC Ljubljana in SB Murska Sobota) so podale soglasje k izvedbi raziskave, sodelovanje zaposlenih pa je temeljilo na prostovoljni izbiri, kar so potrdili s podpisom informiranega soglasja. Poslužili smo se namenskega vzorčenja in izvedli 31 poglobljenih intervjujev[4] z zaposlenimi iz treh izbranih organizacij, pri čemer smo intervjuvanje zaključili, ko smo dosegli teoretsko saturacijo. Vsi intervjuji so bili posneti, kar je omogočilo natančno transkripcijo ter kakovostno anonimizacijo, kodiranje in kvalitativno analizo podatkov. Pri drugem projektu, ZaKadrSV, smo v raziskavo vključili različne skupine zaposlenih v SV. Dovoljenje za izvedbo je podala Slovenska vojska, ki je tudi sodelovala pri organizaciji intervjujev, anket in longitudinalnega spremljanja kandidatov/-k na temeljnem vojaškem usposabljanju (TVSU). V raziskovalni fazi, katere rezultati so predmet analize v tem prispevku, smo preučevali pripadnike in pripadnice stalne sestave Slovenske vojske (STAS). Anketni vprašalnik so informirale ugotovitve iz vseh predhodnih

3 Krizne situacije so bile opredeljene v skladu z 20. členom Zakona o vladi.

4 Opravili smo 10 intervjujev s pripadniki in pripadnicami Slovenske vojske, 10 intervjujev z zaposlenimi v policiji in 11 intervjujev z zdravstvenim osebjem.

raziskovalnih faz – kvalitativne in kvantitativne ter teoretičnega modela dejavnikov tveganja za zadrževanje kadrov. Spletna anketa (v programu 1KA) je bila objavljena na omrežju SV in pospremljena s spodbudo vodstva SV k sodelovanju. Posebno analitično pozornost smo namenili dejavnikom na individualni, mikro- in makrosocialnoekološki ravni. Regresijske modele smo izračunali tako za celoten vzorec kot tudi za podvzorec vojakov in vojakinj – skupaj smo analizirali 16 regresijskih modelov.

V prispevku bomo poskusili odgovoriti na dve vprašanji, in sicer: 1) Katere značilnosti dela so skupne zaposlenim v preučevanih kritičnih poklicih?; 2) Kakšna spoznanja nam ponuja poglobljen vpogled v enega od preučevanih poklicev – Slovensko vojsko – glede razlogov, ki zaposlene, kljub vsej pohlepnosti in zahtevnosti sodobnih delovnih razmer, motivirajo, da v poklicu vztrajajo?

Skupne značilnosti dela v kritičnih poklicih: raziskovalna izhodišča

Med operativnim pritiskom in organizacijskimi omejitvami: dinamika stresa v kritičnih poklicih

Visoka raven stresa v kritičnih poklicih pomembno vpliva na duševno, telesno in socialno blagostanje zaposlenih (Ricciardelli, MacDermid in Ferguson, 2024) ter lahko vodi v razvoj resnih duševnih in vedenjskih motenj, kot so posttravmatska stresna motnja (PTSM), izgorelost, depresija, anksioznost in absentizem. Stresorje, ki so značilni za te poklice, lahko razvrstimo v dve osnovni kategoriji: operativne in organizacijske (Carleton et al., 2020; Gavin in Porter, 2024).

Operativni stresorji so sicer neizogiben del kritičnih poklicev, vendar so za zaposlene izjemno psihično in fizično zahtevni. Zlasti travmatični dogodki (smrt, poškodbe, nasilje) in sekundarna travmatizacija (posredno doživljanje travme) puščajo globoke posledice. Ponovna izpostavljenost le-tem brez možnosti okrevanja lahko vodi v kumulativni travmatski stres. Zaradi specifičnosti obravnavanih poklicev operativnih stresorjev ni mogoče v celoti preprečiti ali izločiti iz delovnega procesa.

Organizacijski stresorji pa izvirajo iz notranjega delovnega okolja in sistemskih značilnosti organizacije ter so lažje rešljivi (Gavin in Porter, 2024; Carleton et al., 2020). Organizacijski stresorji so raznoliki, vendar se pogosto združujejo v ponavljajoče se vzorce pritiska, ki lahko presegajo vpliv posameznih travmatičnih

dogodkov. Dejavniki, kot so pomanjkanje organizacijske podpore, administrativni pritiski, dolgi delovni urniki in občutek pretirane reguliranosti, napovedujejo pojav depresivnih simptomov, psihološke stiske in čustvene izčrpanosti med policisti (Purba in Demou, 2019). Podobne ugotovitve je pokazala tudi analiza med pripadniki reševalnih enot, kjer se je izkazalo, da na dobrobit zaposlenih bolj kot neposredna izpostavljenost kriznim dogodkom vplivajo ponavljajoči se organizacijski dejavniki. Ti prispevajo k večji dovzetnosti za kognitivno utrujenost in izgorelost (Bevan et al., 2022). Tudi pretekle raziskave v Sloveniji (Vinko et al., 2018) kažejo, da 30 % žensk in 20 % moških doživlja stres zelo pogosto ali vsakodnevno. Najpogostejši je stres na delovnem mestu, sledijo družinske težave, slabe materialne razmere, slabi odnosi med sodelavci na delovnem mestu in osamljenost. Ženske pogosteje doživljajo stres zaradi slabih odnosov s sodelavci, družinskih težav in osamljenosti, medtem ko moški pogosteje doživljajo stres na delovnem mestu (Vinko et al., 2018). V vojaškem okolju so ženske kot vir stresa prepoznavale delovne in družinske izzive ter skrb za zdravje družine, medtem ko so moški vire stresa občutili predvsem v delovnem okolju (Vuga Beršnak et al., 2022). Pri spoprijemanju s posttravmatsko stresno motnjo je ženskam lahko v oporo družinsko in delovno okolje, medtem ko moški te podpore ne zaznavajo kot pomembne (Vuga Beršnak et al., 2023). Slednje nakazuje razlike v dojemanju duševnega zdravja in v občutenju stigme, kar bomo naslovili v nadaljevanju.

Institucionalna tišina in osebna (samo)stigma

Nadaljujemo z odnosom do posledic delovanja v kriznih razmerah, ki lahko povzročajo čustvene in duševne stiske, ter z odzivi posameznikov nanje. Zaposleni v kritičnih poklicih se pogosto soočajo s stigmo in številnimi ovirami pri dostopu do ustrezne psihološke pomoči, kar lahko vodi v zapoznelo iskanje podpore ter posledično poveča tveganje za razvoj dolgotrajnih posttravmatskih motenj (Haugen et al., 2017). Visoka stopnja stigme, povezane z duševnim zdravjem, je povezana z negativnimi izkušnjami in slabšimi izidi pri posameznikih, ki pomoč potrebujejo. Pri tem ločimo med javno stigmo in samostigmo. Javna stigma se nanaša na družbene zaznave in predsodke javnosti do oseb z duševnimi težavami ter na odzive javnosti nanje, medtem ko samostigma označuje posameznikovo notranje sprejeto prepričanje, da je iskanje pomoči ali izražanje stiske družbeno nesprejemljivo (Corrigan, 2004).

Glede vojaške organizacije ugotavljamo, da sta nasilje in vojna družbeno še vedno konstruirana kot moška domena (Kovitz, 2003). Vojaška kultura, ki poudarja vrednote, kot so brezpogojna zvestoba, dolžnost, prednost kolektivnim

ciljem pred individualnimi potrebami ter strogo spoštovanje hierarhičnih struktur, uteleša t. i. »bojevniški etos«. To pa posledično okrepi obstoječo stigmatizacijo iskanja pomoči (Weiss in Coll, 2011). Socializacija v tovrstnih maskuliniziranih ideologijah zmanjšuje verjetnost, da bodo posamezniki poiskali strokovno psihološko pomoč, in otežuje izražanje čustev, kar posledično pomeni, da moški poiščejo psihološko pomoč veliko redkeje kot ženske (Lorber in Garcia, 2010; Wendt in Schafer, 2016) in mnogokrat prepozno, kar lahko vpliva na uspešnost zdravljenja.

Raziskave kažejo, da moški duševne in čustvene težave pogosteje stigmatizirajo kot ženske (Vogel, Wade in Hackler, 2007). Na tej podlagi lahko domnevamo, da sta večja stopnja marginalizacije in stigmatizacije duševnega zdravja značilni za organizacijske kulture, v katerih prevladujejo moški – denimo v vojski ali policiji – v primerjavi s feminiziranimi delovnimi okolji. Takšna kultura lahko pomembno vpliva na posameznikovo sposobnost obvladovanja stresa, psihološko odpornost ter učinkovitost odzivanja v visoko stresnih situacijah.

Ospoljene organizacije ter usklajevanje med delom in družino[5]

Pri prepoznavanju virov stresa, načinov odzivanja nanje ter posameznikovega odnosa do lastnih reakcij je nujno upoštevati tudi kulturo in značilnosti spolno strukturiranih organizacij, pri čemer se osredotočamo predvsem na moškosrediščne in maskulinizirane organizacije, kot so oborožene sile. S tem sta tesno povezana tudi posameznikov odnos do čustev in psihološko ločevanje posameznikovih življenjskih področij.

Družbena konstrukcija spola implicira, da so spremembe možne tako na individualni kot tudi na institucionalni in širši družbeni ravni, pri čemer je koncept moške in ženske orientiranosti tesno povezan s spolnimi vlogami, saj so odnosi med spoloma razumljeni kot družbeni konstrukti (Connell, 2012). Neenakost reproducira predvsem prakticiranje tradicionalnih spolnih vlog (Bubeck, 1995; Oakley, 2000), pri čemer je ena od temeljnih posledic strukturne spolne neenakosti v družbi neenaka delitev gospodinjskega in skrbstvenega dela med ženskami in moškimi. Pri tem ne gre prezreti, da je slovenska družba – glede na

5 Poglobljeno razpravo o tej temi lahko preberete v članku Humer, Živa, Vuga Beršnak, Janja in Živoder, Andreja. *Absence as Duty, Presence as Privilege: The Emotional Economy of Work–Family Conflict in Greedy Institutions* ali v monografiji *Odpornost pod pritiskom: zaposleni v kritičnih poklicih med dolžnostjo in ranljivostjo,* ki bo izšla novembra 2025 pri založbi FDV.

Hofstedejevo (v Vuga Beršnak, 2021) analizo – izraziteje žensko orientirana, kar vpliva na razumevanje vlog žensk v javni sferi in moških v zasebni sferi. Koncept »zastale revolucije«, ki ga je Hochschild (1997) uvedla pred tremi desetletji, pa ostaja relevanten za razumevanje družbene delitve dela med spoloma. Medtem ko so ženske v 20. stoletju množično vstopile v javno sfero, je proces moške emancipacije – razumljen kot prehod v aktivno očetovstvo in vključevanje moških v skrbstvene prakse – potekal bistveno počasneje.

Tudi organizacijska struktura praviloma glede na spol ni nevtralna; nasprotno, prežeta je s spolnimi hierarhijami in normativnimi pričakovanji. Delovna mesta, hierarhične strukture in prevladujoči organizacijski diskurzi so oblikovani okrog podobe depersonaliziranega in univerzalnega »abstraktnega« delavca – figure, ki implicitno predpostavlja moškega brez skrbstvenih obveznosti (Acker, 1990). Položaji moči in odločanja so maskulinizirani – ne zgolj v smislu prevladujoče prisotnosti moških, temveč tudi skozi pričakovane stile vodenja in načine udejanjanja avtoritete (Kanjuo-Mrčela in Černigoj-Sadar, 2011). Takšni položaji pogosto zahtevajo popolno predanost delu, dolge in fleksibilne delovne ure ter brezpogojno razpoložljivost, kar odraža delovne režime, ki izhajajo iz tradicionalno moških poklicev – ne glede na dejanski spol posameznika, ki položaj zaseda. Maskulinizirani poklici in položaji ponujajo bistveno manj možnosti za usklajevanje poklicnega in zasebnega življenja, kar velja tako za moške kot tudi za ženske.

Te norme, povezane z abstraktnim delavcem, so v organizacijah, kot sta vojska in policija, zgodovinsko utemeljene na hegemonistični moškosti in normativni predstavi idealnega moškega, ki naj bi bil odporen na duševne in telesne obremenitve (Connell in Messerschmidt, 2005). Vojska in policija tako ostajata klasična primera spolno zaznamovanih organizacij, v katerih prevladujejo modeli bojevniške moškosti. Nasproti temu Hanlon (2012) razvija koncept »skrbne družbe« in »skrbne moškosti« , ki temelji na vlogah in praksah sodobnih moških, zmožnih izražanja skrbi in čustvene odzivnosti. Ta model je v neposrednem kontrastu z ideali bojevnika hegemonistične moškosti (Dunivin, 1994) in t. i. modela »hranilca družine« (breadwinner) (Hanlon, 2012; Scambor et al., 2014; Hrženjak, 2016). V nasprotju s tem pa je zdravstvo po svoji osnovni naravi sistem, vzpostavljen za zagotavljanje oskrbe in pomoči.

Analiza in razprava: med profesionalno dolžnostjo in človeško ranljivostjo

Opis vzorcev pri analiziranih projektih Co-operation in ZaKadrSV

Večina intervjuvancev pri projektu Co-operation je bila moškega spola, kar 61 % celotnega vzorca. Sedem intervjuvank je bilo iz zdravstva (64 %), tri iz policije (30 %), dve pa iz Slovenske vojske (20 %). Porazdelitev se ujema s spolno strukturo, ki je značilna za opazovane institucije. Intervjuvanci in intervjuvanke so imeli najmanj 2 leti delovnih izkušenj in bili stari najmanj 30 let, pri čemer pa je imela večina intervjuvancev več kot 30 let, zaposleni pa so bili več kot 10 let.

V projektu ZaKadrSV je anketo je izpolnilo 778 pripadnikov in pripadnic stalne sestave Slovenske vojske. Povprečna starost vseh anketirancev je bila 42 let. Povprečna starost se je nekoliko razlikovala glede na položaj v SV, in sicer so bili vojaki in vojakinje v povprečju najmlajši (37 let), sledili so jim častniki in častnice (43 let) ter vojaški uslužbenci/-ke in podčastniki/-ice s povprečno starostjo 45 let. Med anketiranimi je bilo 36 % vojakov/-inj, 30 % podčastnikov/-ic, 22 % častnikov/-ic in 12 % neopredeljenih. 45 % vprašanih je bilo v SV zaposlenih 21 let ali več, 31 % med 11 in 20 leti, 24 % pa manj kot 10 let. Pripadniki in pripadnice so odgovarjali tudi na pet odprtih vprašanj, pri čemer smo zabeležili skupno kar 1445 odgovorov. Gre za izjemen odziv, saj v primeru merjenja s pomočjo ankete običajno nismo priča tako številčnemu odzivu na odprta vprašanja. Tolikšno število odgovorov kaže na željo pripadnikov in pripadnic, da bi bili slišani in upoštevani.

Analizo in razpravo o ugotovitvah dveh uvodoma omenjenih raziskovalnih projektov začenjamo z osredinjenjem na t. i. kritične poklice. V tem okviru obravnavamo njihove organizacijske značilnosti, vlogo spola, usklajevanje med delom in družino, vire stresa in spoprijemanje z njim, s tem povezano stigmo ter vodenje. Izpostavljamo tudi pomen socialnih mrež in družine kot podpornih sistemov, ki pogosto delujejo kot tihi, a ključni mehanizmi blaženja stresa in ohranjanja psihosocialnega ravnovesja. V nadaljevanju pa fokus ožamo na eno izmed opazovanih organizacij – Slovensko vojsko – in se dotaknemo vprašanja, zakaj zaposleni kljub vsem izzivom še vedno vztrajajo v svojem poklicu.

(Ne)vidna spolna zaznamovanost preučevanih organizacij

Statistični podatki pritrjujejo izhodiščni predpostavki o preučevanih ospoljenih organizacijah. Ženske predstavljajo dobre štiri petine vseh zaposlenih v zdravstvu in socialnem varstvu. Moški pa predstavljajo dobre štiri petine vseh zaposlenih v Slovenski vojski in tri četrtine v policiji. Podrobnejši pregled statističnih podatkov razkrije, da v Slovenski vojski (SV)[6] ženske predstavljajo približno 17 % zaposlenih. V policiji je delež žensk višji, in sicer približno 26 %, pri čemer so večinoma zaposlene kot uniformirane policistke.[7] V slovenskem zdravstvenem sistemu[8] je praviloma najvišji delež žensk med babicami (97,87 %), nekoliko manj žensk – a še vedno precej več kot moških –najdemo med zdravniškim osebjem (63,35 %).

Empirična analiza potrjuje, da v obravnavanih delovnih sektorjih še vedno prevladuje model »idealnega delavca«, kot ga opredeljuje Acker (1990) – torej posameznika brez skrbstvenih odgovornosti, čustveno stabilnega in stalno dostopnega. Takšna predstava sistematično reproducira konflikt med poklicno vlogo in družinskimi obveznostmi. Zaposleni v t. i. kritičnih poklicih doživljajo usklajevanje dela in družine še intenzivneje ter v obliki stalne obremenitve, pri čemer družina pogosto deluje kot neviden, a ključen podporni mehanizem, ki omogoča nemoteno delovno razpoložljivost. Vsakodnevne skrbstvene naloge – od nege otrok do čustvene opore – večinoma prevzemajo neformalne mreže, najpogosteje partnerji in partnerke, stari starši in širše socialno okolje.

Spol ima v tej dinamiki pomembno vlogo. Intervjuvanke dosledno poudarjajo občutek dvojne obremenitve, ki se ne kaže le v neenakomerni delitvi nalog, temveč tudi v prevzemanju čustvenega dela, občutkih krivde ter pritisku po enaki kompetentnosti v obeh življenjskih sferah. Po drugi strani tudi moški, ki se aktivno vključujejo v skrbstvene vloge, zaznavajo napetost med pričakovanji po neomejeni poklicni razpoložljivosti in lastnimi družinskimi obveznostmi. Organizacijska

6 Slovenska vojska, Slovenska vojska v številkah, https://www.slovenskavojska.si/pripadnice-in-pripadniki/slovenska-vojska-v-stevilkah/ (dostop 2. februarja 2023).

7 Policija, Število zaposlenih v Policiji, https://www.policija.si/o-slovenski-policiji/statistika/zaposleni-v-policiji (dostop 7. februarja 2022).

8 NIJZ, Podatkovni portal. 3: Zaposleni po poklicnih skupinah, starostnih skupinah in spolu, Slovenija, letno po spremenljivkah: Leto, Poklicne skupine in Spol, https://podatki.nijz.si/Table.aspx?layout=tableViewLayout2&px_tableid=RIZDDZ_TB03.px&px_path=NIJZ%20podatkovni%20portal__5%20Viri%20v%20zdravstvu__1%20Izvajalci%20zdravstvene%20dejavnosti&px_language=sl&px_db=NIJZ%20podatkovni%20portal&rxid=8bdeaf29-b2e4-4fca-9963-2700d7534b28 (dostop 14. januarja 2022).

kultura, ki temelji na predpostavki idealnega delavca brez skrbstvenih obveznosti, tako negativno vpliva na oba spola: ženske obremenjuje z dvojnimi standardi, moškim pa otežuje enakopravno udeležbo v družinskem življenju brez tveganja stigmatizacije ali kariernega zastoja. Krizne situacije, kot sta pandemija covida-19 in poplave, so delovale kot katalizatorji teh institucionalnih vzorcev. Povečale so zahteve po popolni delovni razpoložljivosti ter dodatno razgalile sistemsko nepriznavanje družinskih in skrbstvenih potreb zaposlenih. Od zaposlenih – še posebej v kritičnih poklicih – se je pričakovala brezpogojna poklicna angažiranost, posledice tega pa so se odražale v zasebni sferi.

Viri stresa za zaposlene v kritičnih poklicih[9]

V primeru kritičnih poklicev v Sloveniji so viri stresa predvsem kadrovska podhranjenost in prekomerno delo (kar vodi v kronično utrujenost in izgorelost), slabo vodenje in pomanjkanje podpore (kar zmanjšuje občutek varnosti in zaupanja), nezadostno usposabljanje (ki zmanjšuje pripravljenost in povečuje negotovost), slabi odnosi in pomanjkanje timskega duha (kar zmanjšuje učinkovitost kriznega odziva), neustrezna oprema in slabo medinstitucionalno sodelovanje (kar lahko zmanjšuje učinkovitost kriznega odziva družbe, v skrajnem primeru pa lahko neposredno ogrozi življenja). Zaposleni v Slovenski vojski, policiji in zdravstvu so tako vsakodnevno izpostavljeni kompleksnim in dolgotrajnim obremenitvam, ki vključujejo visoke psihofizične napore, čustveno zahtevne situacije in pogosto tudi moralne dileme. Skupek teh obremenitev lahko pomembno ogrozi njihovo duševno in telesno zdravje ter vpliva na dolgoročno poklicno vzdržljivost in splošno kakovost življenja.

Obremenitve in stresorji zaposlenih v kritičnih poklicih v Sloveniji izvirajo tako iz operativnih značilnosti njihovega dela kot tudi iz organizacijskih specifik. Prepoznani operativni stresorji so: (a) travmatični dogodki, (b) tveganja poškodb, bolezni ali smrti, (c) izmensko delo, delo preko polnega delovnega časa in dolgotrajne odsotnosti, (č) utrujenost. Organizacijski stresorji med zaposlenimi v kritičnih poklicih pa so: (a) nezadostno usposabljanje, (b) slabo vodenje in pomanjkanje

9 Poglobljeno razpravo o tej temi lahko preberete v članku Šlebir, Miha in Vuga Beršnak, Janja. *From Mission to Mindset: How Organizational Purpose Affects First Responder Resilience and Coping* ali v monografiji *Odpornost pod pritiskom: zaposleni v kritičnih poklicih med dolžnostjo in ranljivostjo,* ki je izšla novembra 2025 pri založbi FDV.

kadrov, (c) organizacija dela in normalizacija dela preko polnega delovnega časa, (č) slabi odnosi na delovnem mestu, (d) neustrezna oprema.

Ugotovitve pritrjujejo spoznanjem tujih raziskav in kažejo, da so zaposleni v kritičnih poklicih izpostavljeni različnim vrstam stresorjev, da se kažejo razlike med institucijami glede pripravljenosti, podpore in razumevanja pomena kolektivnega delovanja, in da je za vse preučevane institucije, še posebej pa to velja za policijo in zdravstvo, značilna normalizacija nadurnega dela, ki ima dolgoročno škodljive posledice. Na podlagi ugotovitev lahko izpostavimo, da so za ustrezen krizni odziv zaposlenih v kritičnih poklicih izjemno pomembni predvsem ustrezna psihološka priprava, ustrezno, učinkovito in zaupanja vredno vodenje ter sistemska podpora. Kot ugotavljata Šlebir in Vuga Beršnak (2025)[10], so pripadniki in pripadnice SV v nasprotju z drugimi kritičnimi poklici, vključenimi v raziskavo, izpostavili potrebo po bolje izgrajenih vodjih (poveljnikih in poveljnicah). To kaže, da neustrezno vodenje deluje kot katalizator stresa, medtem ko ustrezno vodenje krepi kohezivnost enote, gradi zaupanje in blaži negativne posledice obremenitev.

Strategije spoprijemanja s krizami v kritičnih poklicih[11]

V kontekstu naše raziskave je pomembno izpostaviti izrazite razlike med analiziranimi institucijami glede pripravljenosti njihovih organizacijskih kultur na krizno delovanje in zagotavljanje psihosocialne podpore. Zaposleni v zdravstvu krizo dojemajo na individualni ravni, pri zaposlenih v policiji zaznavamo preplet dojemanja krize na individualni in organizacijski, redkeje na makroravni, medtem ko zaposleni v Slovenski vojski krizo razumejo kot najvišjo obliko ogroženosti. S temi percepcijami so povezane tudi priprave na odzivanje v krizi, ki so eden od treh ključnih gradnikov odpornosti. Pripadniki in pripadnice SV se intenzivno pripravljajo za delovanje v kriznih razmerah in v vojni – kar je njihovo temeljno poslanstvo. Po drugi strani pa je temeljno poslanstvo zaposlenih v policiji in zdravstvu drugačno, krepitev odpornosti za delovanje v kriznih razmerah pa je zanje zgolj dodatna naloga. Krepitev odpornosti in usposobljenosti za delovanje v stresnih

10 V članku z naslovom *Krizne obremenitve, mehanizmi spoprijemanja in izgrajevanje odpornosti: študija primera Slovenske vojske*, objavljenem v monografiji, ki jo izdaja PDRIU.

11 Poglobljeno razpravo o tej temi lahko najdete v monografiji *Odpornost pod pritiskom: zaposleni v kritičnih poklicih med dolžnostjo in ranljivostjo,* ki je izšla novembra 2025.

razmerah se odvija predvsem s pomočjo usposabljanja, načrtovanja in izkušenj, ki si jih zaposleni v kritičnih poklicih pridobijo z leti delovanja na svojem področju. Medtem ko je torej vojaška organizacija strukturirana z jasno usmerjenostjo v krizno odzivanje – kar vključuje redna usposabljanja, vzpostavljene protokole in formalizirane podporne strukture – se zdravstveni in policijski sektor pogosteje soočata z neskladjem med operativnimi zahtevami in sistemsko pripravljenostjo na skrajne psihološke obremenitve.

Pri spoprijemanju s krizami večjih razlik med institucijami ni zaznati. V kontekstu zdravega spoprijemanja lahko govorimo o treh ravneh, in sicer: (a) Individualna raven, ki je najbolj razširjena in obsega športne aktivnosti, hobije, manifestacijo, pogovore s partnerjem ali partnerko idr. (b) Socialno okolje, v katerem zaposleni v kritičnih poklicih stkejo varnostne mreže. Gre za razširjeno družino, prijatelje, kolege na delovnem mestu. (c) Institucionalna raven, ki v Sloveniji ponuja psihološko podporo ali pogovor z vikarjem (kar je razpoložljivo v SV in policiji). V SV se razkrije paradoks institucionalne podpore (več v Šlebir in Vuga Beršnak, 2025), da je sicer na voljo, vendar se je zaposleni le redko poslužijo, saj umanjka zaupanje vanjo. Prevlada pa tudi strah pred posledicami iskanja tovrstne pomoči za karierno pot posameznika. Ti zadržki so posebej izraziti v organizacijskih okoljih z močno hierarhično strukturo, kot sta vojska in policija, v kateri delujeta tako kultura molka kot tudi visoko pričakovanje glede samonadzora in individualne trdnosti.

Na podlagi navedenega sklepamo, da sta marginalizacija in stigmatizacija duševnega zdravja izrazitejši v organizacijskih kulturah, ki so močno maskulinizirane (npr. vojska, policija), kot pa v tistih, ki jih zaznamujejo bolj feminizirane vrednote. To pa tudi pomembno prispeva k posameznikovi sposobnosti soočanja s stresom, razvijanju psihološke odpornosti in učinkovitemu odzivu v kriznih situacijah. Ključno vlogo pri (de)stigmatizaciji psihosocialne podpore imajo vodstveni kadri in sodelavci, ki s svojim odnosom, ravnanjem in zgledom pomembno vplivajo na motivacijo zaposlenih glede iskanja pomoči in na normalizacijo tovrstnih praks v organizacijskem okolju.

Vodenje: eden od stebrov odpornosti in motivacije

Če smo analizo začeli s prepletom družinskega in delovnega socialnoekološkega mikrookolja ter vloge spola v obeh in jo nadaljevali na ravni posameznika ter njegovega dojemanja stresa in strategij spoprijemanja z njim, se sedaj vračamo k mikroravni delovnega okolja in z njim povezanega vodenja. Učinkovito

vodenje in timsko delo pomembno vplivata na odzivnost in psihološko dobrobit zaposlenih. Ugotavljamo, da vodenje predstavlja enega ključnih stebrov pri gradnji odpornosti in pripravljenosti zaposlenih v kritičnih poklicih, kar se odraža tako pri obvladovanju stresorjev in spoprijemanju s posledicami delovanja v kriznih razmerah kot tudi pri usklajevanju zahtev dela in družinskega življenja.

Analiza rezultatov obeh raziskav razkriva, da zaposleni v kritičnih poklicih prepoznavajo ključen pomen vodenja v različnih okoliščinah – od preventivnih ukrepov za učinkovitejše odzivanje na krizne razmere (npr. pandemija v zdravstvu), spodbujanja rednih pogovorov s psihologom za zmanjšanje stigme (npr. v policiji) do transparentnega in strokovnega vodenja z osebnim zgledom (npr. v vojski). Pozitivni odnosi v delovnem okolju so se v preteklih študijah[12] izkazali za pomemben mehanizem spoprijemanja s stresom in za dejavnik, ki vpliva na zadovoljstvo s službo. Jasno je, da negativni odnosi ustvarjajo nasprotne učinke, torej so lahko dejavnik tveganja za odpoved delovnega razmerja.

Podrobnejša analiza rezultatov projekta v Slovenski vojski kaže na kritično presojo vodenja na vseh ravneh vojaške organizacije, pri čemer se pričakovanja razlikujejo glede na položaj in status anketiranih. Izpostavlja se osnovna potreba po spoštovanju posameznikovega dostojanstva. Ugotavljamo, da pripadniki/-ice od svojih nadrejenih pričakujejo profesionalno etiko, vodenje z zgledom in strokovnost. Nikakor ne cenijo arbitrarnega odločanja, arogance in podcenjevanja podrejenih. Prerez stanja nam razkrije pomanjkanje znanja na področju komuniciranja in reševanja konfliktov v delovnem okolju. Močno pa so prisotna tudi pričakovanja glede pravičnega, transparentnega in odgovornega vodenja, ki temelji na spoštovanju vseh sodelavcev, tako nadrejenih kot tudi podrejenih.

Strukturni model vplivov pozitivnega in negativnega vodenja na motivacijo in namero ostati zaposlen v SV pa pokaže, da se motivacija za nadaljnje delo in namera ostati zaposlen v SV statistično značilno izboljšata, če je prisotno pozitivno vodenje (Vuga Beršnak et al., 2025). Čeprav k zadrževanju kadra prispevajo tudi številni drugi dejavniki – kot so transparentni plačni sistemi, jasno definirane karierne poti in ugodna organizacijska klima – pa pozitivno vodenje ostaja eden izmed ključnih elementov pri oblikovanju spodbudnega delovnega okolja in pri krepitvi poklicne motivacije.

V nadaljevanju bomo osvetlili razloge za vztrajanje v pohlepnem in časovno ter čustveno zahtevnem poklicu, pri čemer se bomo osredotočili na najbolj pohlepno in maskulinizirano izmed preučevanih organizacij, tj. Slovensko vojsko.

12 Tudi v raziskavah, opravljenih v Sloveniji (projekt MilFam).

Zakaj vztrajati v telesno, čustveno in psihološko zahtevnem poklicu?

Raznoliki dejavniki vplivajo na odločitev za prostovoljno fluktuacijo, pri čemer čustveno in časovno obremenjujoče delo predstavlja le enega izmed njih. Z uporabo socialnoekološkega modela smo zato analizirali preplet dejavnikov, ki zaposlene motivirajo, da kljub številnim negativnim vidikom in posledicam dela vztrajajo v poklicih kritičnega pomena za družbo in državo.

Poleg vodenja, ki ima – kot smo poudarili v prejšnjem poglavju – pomembno vlogo, smo identificirali še več drugih dejavnikov, predstavljenih v nadaljevanju. Eden ključnih je finančni okvir. Analiza odgovorov STAS kaže, da je zaznava pravičnosti in transparentnosti pri plačilu in dodeljevanju dodatkov pomemben vir zaupanja pripadnikov v vojaško organizacijo. Dodatki omogočajo zvišanje povprečne osnovne plače nad družbeno povprečje, kar prispeva k izboljšanju socialnega statusa, ugleda, zadovoljstva in zunanje motivacije. Finančni okvir pa vpliva tudi na notranjo fluktuacijo, zlasti v povezavi s kariernim napredovanjem in prehodi po določeni starosti. Pripadniki pogosto zaznavajo obratno razmerje med napredovanjem (oziroma menjavo delovnega mesta) in višino plačila, pa tudi zmanjšanje dohodka po prehodu na civilno delovno mesto. Naravno je, da zaposleni z leti izkušenj, izobraževanjem in usposabljanji pričakujejo višje prejemke, ne pa njihovega zmanjšanja. To ni pomembno le za kakovost življenja, temveč tudi za občutek vrednotenja dela in priznavanja s strani organizacije ter za ohranjanje družbenega ugleda.

Pomembna je tudi organizacijska kultura, pri čemer je bilo izpostavljeno ujemanje lastnih vrednot z vrednotami organizacije, zaupanje v poveljniški kader, njegovo osebno integriteto in profesionalnost, občutek, da poveljniki/-ice delujejo v dobro enote, občutek smiselnosti in koristnosti dela ter zaznava družbenega ugleda SV. Na motivacijo vplivajo tudi infrastruktura in sredstva, s katerimi morajo zaposleni opravljati svoje delo. Na tem področju ima SV še veliko možnosti za izboljšave, pri čemer je pričakovati, da bodo sodobnejši prostori, vadišča in oprema pripomogli k večjemu zadovoljstvu in motivaciji. Poudarili bi še usklajevanje dela in prostega časa oz. družinskega življenja, pri čemer se kažejo začetki nezadovoljstva s spodbudami in ukrepi SV. Pripadniki/-ice se zavedajo, v kolikšni meri jim njihove družine, ki podpirajo pogoste odsotnosti, dnevne delovne migracije, izostanke v vsakdanjem življenju idr., nudijo oporo in v kolikšni meri svoje vsakdanje življenje prilagajajo potrebam SV. Prevladujočo zahtevo vojaške organizacije po zelo intenzivnem angažmaju njenih pripadnikov želijo izravnati z višjim socialnim statusom in drugimi ugodnostmi za družino. S tem bi bile

povezane tudi sekundarne ugodnosti, kot so najem kredita po ugodnejši obrestni meri, najem službenega stanovanja po ugodni ceni, uporaba počitniških zmogljivosti in podobno. Vedno pomembnejše postaja tudi zagotovilo, da bosta država in Slovenska vojska poskrbeli za pripadnike ob njihovih poškodbah ter za družine ob njihovi smrti.

Kako motivirati vojake in vojakinje?

V nadaljevanju nas je zanimalo, kateri dejavniki (prediktorji) – izhajajoč iz individualne, mikro- in makrosocialnoekološke ravni – neposredno vplivajo na (a) motivacijo in na (b) namero ostati zaposlen v SV. Oboje smo ugotavljali s pomočjo multivariatne regresijske analize.

Model z vključenimi vsemi prediktorji pojasnjuje 53 % variance (*adjusted* R^2), pri čemer so statistično značilni pozitivni dejavniki, ki vplivajo na motivacijo naslednji: zadovoljstvo z možnostjo za napredovanje (β = 0,287, sig. = 0,008), spodbudno delovno okolje (β = 0,185, sig. = 0,049), pogoji dela so v SV boljši kot kje drugje (β = 0,177, sig. = 0,011), družbeni ugled SV in vojaškega poklica (β = 0,123, sig. = 0,047), bližina delovnega mesta (β = 0,121, sig. = 0,022). Pogoji dela lahko segajo od makroravni, torej formalnih pogojev, opreme, plačila idr., ki jih zagotavlja institucija, do mikroravni, torej neposrednega delovnega okolja, odnosov, fleksibilnosti, vodenja idr.

Če opazujemo zgolj dejavnike na individualni ravni, ugotovimo, da v celotnem vzorcu na motivacijo pomembno vplivajo smiselnost dela (β = 0,228, sig. < 0.001), usklajenost lastnih vrednot z vrednotami SV (β = 0,255, sig. < 0.001), finančna nagrada ob podpisu pogodbe (β = 0,157, sig. < 0.001) in predvidljivost dela (β = 0,109, sig. = 0,034). Iz mikroravni izhajajo dejavniki, ki jih prepoznamo v neposrednem delovnem okolju in družini oziroma v ožjem socialnem okolju. V celotnem vzorcu se ponovno izkaže vpliv bližine delovnega mesta (β = 0,075, sig. = 0,037). Nadalje na motivacijo za delo pomembno vplivajo odnosi z nadrejenimi (β = 0,132, sig. = 0,023), spodbudno delovno okolje (β = 0,194, sig. = 0,001) in podpora družine delu v SV (β = 0,079, sig. = 0,045). Podobno kot pri celovitem modelu pa se tudi na mikroravni izkaže vpliv percepcije, da so pogoji dela v SV boljši, kot bi bili pri drugem delodajalcu (β = 0,177, sig .< 0,001). Dejavniki, ki izhajajo iz makroravni s statistično značilnim vplivom na motivacijo so višina plače (β = 0,152, sig. = 0,033), pravični kriteriji za napredovanje (β = 0,175, sig. = 0,004), percepcija boljših pogojev dela (ki se pojavi tako med mikro- kot makrodejavniki in ima na obeh ravneh ter v skupnem in vojaškem vzorcu značilen vpliv) (β = 0,298, sig. < 0,001 in β = 0,408, sig. < 0,001) in dostopnost podpore

pri obvladovanju stresa in duševnih stisk (β = 0,173, sig. = 0,006). Mejni vpliv pa prepoznamo še pri družbenem ugledu SV in vojaškega poklica (β = 0,110, sig. = 0,054), kar se je kot dejavnik vpliva izrazilo že v celovitem modelu.

Vidimo lahko, da motivacijo za delo v SV po mnenju anketiranih pripadnikov in pripadnic SV krepijo ugodni pogoji dela, kamor sodijo odnosi z nadrejenimi in sodelavci, vodenje, ustrezna finančna nagrada, osmišljanje dela. Nadalje pa tudi spoštovanje vojaškega poklica v družbi in s strani delodajalca – Slovenske vojske.

Ostati ali poiskati službo drugje?

Model dejavnikov, ki izhajajo iz treh socialnoekoloških ravni in vplivajo na namero ostati zaposlen v Slovenski vojski, v celotnem vzorcu pojasnjuje 48 % variance (*adjusted* R^2). Na zadrževanje zaposlenih statistično značilno vplivajo smiselnost dela (β = 0,204, sig. = 0,022 in β = 0,307, sig. = 0,046 v vojaškem podvzorcu), podpora družine delu v SV (β = 0,130, sig. = 0,030) in percepcija, da so pogoji dela (β = 0,157, sig. = 0,037) ter plačilo v SV (β = 0,192, sig. = 0,024) boljši kot v drugih primerljivih zaposlitvah.

Na individualni ravni imajo pomemben pozitiven vpliv smiselnost dela (β = 0,172, sig. = 0,003), usklajenost lastnih vrednot z vrednotami SV (β = 0,162, sig. = 0,006), finančna nagrada ob podpisu pogodbe (β = 0,162, sig. < 0,001) in predvidljivo delo (β = 0,155, sig. = 0,006).

Na mikroravni na namero ostati zaposlen pomembno vplivajo možnost za napredovanje (β = 0,136, sig. = 0,013), podpora družine (β = 0,151, sig. < 0,001) in percepcija, da so pogoji dela v SV boljši, kot bi bili pri drugem delodajalcu (β = 0,260, sig. < 0,001). Na makroravni pa so med pomembnejšimi in statistično značilnimi dejavniki zadovoljstvo z višino plače (β = 0,177, sig. = 0,021), dostopnost podpore pri obvladovanju stresa in duševnih težavah (β = 0,137, sig. = 0,037), zadovoljstvo z vojaško disciplino (β = 0,123, sig. = 050) in pogoji dela, ki so boljši kot drugje (β = 0,255, sig. < 001).

K razmisleku o nadaljevanju karierne poti v SV torej pomembno prispevajo različni dejavniki, med katerimi prevladujejo naslednji: ugodni pogoji dela (od vodenja do organizacije dela in drugih finančnih ter nefinančnih dejavnikov), podpora družine, ustrezno plačilo (različne oblike – od osnovne plače do transparentnega dodeljevanja dodatkov), osmišljanje dela ter ujemanje lastnih vrednot z vrednotami organizacije.

Sklepne ugotovitve

Ko skušamo odgovoriti na vprašanje, katere so skupne značilnosti zaposlitve v kritičnih poklicih, ki sta jih osvetlila oba projekta, ugotavljamo, da so vsi trije preučevani poklici ospoljeni in prežeti s spolno povezanimi stereotipi, kar neugodno vpliva na duševno zdravje, spoprijemanje s stresom in na uravnotežen odnos med delom in družino. Kljub razmeroma visoki ravni enakopravnosti v slovenski družbi imajo ženske, zaposlene v kritičnih poklicih, še vedno občutek dvojne obremenjenosti, ki izhaja iz družinskih in družbenih pričakovanj na eni strani in kariernih pritiskov na drugi. Hkrati pa ne zaznavamo ugodnejšega položaja moških v delovnem okolju, saj se tudi oni pogosto znajdejo med Scilo in Karibdo, pri čemer jim – še posebej v moškosrediščnih organizacijah – tako zahteve dela kot tudi njihov spol neformalno otežujejo enakopravno udeležbo v družinskem življenju, ne da bi pri tem tvegali stigmatizacijo ali karierni zastoj, četudi so te pravice formalno, torej zakonsko, zagotovljene. Nadalje, prežetost s spolnimi stereotipi opažamo tudi pri prepoznavanju delovanja v kriznih razmerah in spoprijemanju z njegovimi posledicami. Če je za ženske iskanje psihološke pomoči družbeno sprejemljivo, pa je to za moške mnogo manj. Še posebej, ponovno, v moškosrediščnih organizacijah, v katerih neformalna kultura narekuje strogo obvladovanje čustev, obvladovanje stresa in potlačitev morebitnih duševnih stisk. Sistemski ukrepi in podpora so sicer na voljo, vendar pa se jih poslužujejo le redki, saj jih povezujejo s stigmo in kariernim zastojem. Umanjka tudi zaupanje v učinkovitost in anonimnost psihološke pomoči. Potreben bi bil celovit pristop k destigmatizaciji duševnega zdravja, posebej v moškosrediščnih organizacijah, v katerih prevladuje kultura zatiranja čustev, prikrivanja ranljivosti ter poveličevanja trdnosti, moči in čustvene neobčutljivosti. Ključno je spremeniti sedanji model psihološke podpore, ki je pogosto razumljen kot orodje za podporo nadrejenim, in ne kot storitev, ki je namenjena vsem zaposlenim v kritičnih poklicih. Za učinkovito uvedbo sprememb je treba zgraditi zaupanje v psihološko podporo in odpraviti strah, da bi njena uporaba negativno vplivala na nadaljnjo karierno pot posameznika. Pomemben korak k zmanjševanju stigme bi bila tudi redna uporaba psihološke podpore s strani vodstvenega kadra – s tem bi morda nadrejeni normalizirali skrb za duševno zdravje.

Nadalje raziskavi nakazujeta potrebo po okrepitvi kakovostnega vodenja v vseh preučevanih organizacijah. Neposredno nadrejeni so namreč ključni pri izgrajevanju odpornosti in spoprijemanju s posledicami kriz. Rezultati kažejo na prisotnost nezaupanja ali dvoma v osebno predanost in etiko nadrejenih, kar ima lahko v kritičnih poklicih tragične posledice. Nujno bi bilo treba vodstvene kom-

petence okrepiti z vsebinami, kot so komuniciranje, reševanje konfliktov, mediacija, strokovnost, etika, vrednote idr., v zdravstvu in deloma policiji pa tudi z znanji v zvezi z vodenjem v kriznih situacijah.

Naslednji pomemben vidik odpornosti in delovanja v kritičnih poklicih se nanaša na stresorje, ki so tako operativne kot tudi organizacijske narave. Kljub temu pa se zdi, da predstavljajo večji izziv prav organizacijski stresorji, saj bi bilo njihov učinek mogoče zmanjšati, vendar so vse preučevane organizacije po mnenju zaposlenih pri tem neuspešne. Tako se adaptivno spoprijemanje s stresom preliva predvsem na posameznika in mehanizme, ki jih ta razvije sam, oziroma na njegovo varnostno socialno mrežo. Ob športnih aktivnostih, manifestaciji, pogovoru ipd., pa se pojavljajo tudi manj kakovostne in dolgoročno potencialno škodljive prakse, kot na primer uživanje alkohola ali drugih psihoaktivnih substanc ter zloraba zdravil.

Kot je že bilo ugotovljeno v prejšnjih raziskavah (Vuga Beršnak in Juvan, 2013; Vuga Beršnak et al., 2023) je, ne le v primeru vojaške organizacije, ampak tudi pri ostalih zaposlenih v kritičnih poklicih, ključni steber podpore družina. Slednja tvori enega od elementov varnostne mreže, ki jo zaposleni stkejo v svojem socialnem okolju. Ob tem pa je družina brez dvoma tista, ki plača najvišjo ceno pohlepnosti, ne le v vojaški organizaciji, ampak tudi v različnih kritičnih poklicih, v katerih se zaposleni morajo odzivati na krizne dogodke. Ugotovitve kažejo, da so krize zaostrile že obstoječa institucionalna pričakovanja glede stalne razpoložljivosti, čustvenega nadzora in prednostnih delovnih nalog. Obe omenjeni vrsti stresorjev – operativni in organizacijski – prežemata tudi družinsko življenje, saj se iz dela v družino prelivata skozi vsakdanje rutine in komunikacije. To dodatno obremeni družine in povzroča sekundarni stres ter krepi medsebojno povezanost poklicnega in zasebnega življenja. Po drugi strani pa se lahko tudi družina prelevi iz tihega podpornega stebra v vir stresa.

Ob družinski mreži se kaže še izjemen pomen horizontalne varnostne mreže v delovnem okolju, ki jo tvorijo sodelavci in sodelavke, s katerimi lahko zaposleni v kritičnih poklicih predelajo določene situacije, se spoprimejo s posledicami kriz in s tem krepijo svojo odpornost.

In kaj nam raziskava ponudi v odgovor na drugo raziskovalno vprašanje, zakaj torej zaposleni, kljub vsej pohlepnosti in zahtevnosti sodobnih delovnih razmer, vztrajajo v vojaškem poklicu?

Podrobnejša analiza enega od preučevanih kritičnih poklicev nam razkrije, da je za ugotavljanje motivacije in namere ostati zaposlen treba uporabiti socialnoekološko modeliranje, saj na posameznike vpliva vrsta medsebojno prepletajočih se dejavnikov. Navkljub vsem latentnim in odkritim dejavnikom tveganja zaposlene, vsaj v SV, za delo motivira zadovoljstvo z možnostjo za napredovanje, spodbudno

delovno okolje (tako glede kolektiva in vodenja kot tudi ustreznega plačila in transparentne karierne poti), boljši pogoji dela kot pri drugih delodajalcih, zadoščenje ob opravljanju dela (ki se kaže tudi v družbenem ugledu) in bližina delovnega mesta (ki se tesno prepleta z usklajevanjem med delom in družino ter zadovoljstvom družine).

Regresija je razkrila, da na namero ostati zaposlen ne vplivajo povsem enaki dejavniki kot na samo motivacijo. Pomembni so predvsem smiselnost dela, podpora družine, percepcija, da so pogoji dela ter plačilo v SV boljši kot v drugih primerljivih zaposlitvah. Statistično mejni vpliv imata tudi zadovoljstvo z delovnimi obremenitvami in možnost napredovanja.

Delo v vseh preučevanih kritičnih poklicih je telesno, psihološko, čustveno in družinsko obremenjujoče, pa vendarle zaposleni v njem vztrajajo, in sicer zaradi različnih razlogov, med katerimi izstopata osmišljanje dela in občutek lastne koristnosti. Oba dejavnika sta povezana z družbenim priznanjem poklica in s podporo države, ki se izražata v družbenem ugledu in ustreznem plačilu, kar zaposlenim v kritičnih poklicih omogoča ohranjanje dostojnega in kakovostnega življenja.

Rezultati dveh ločenih raziskav kažejo presenetljivo ujemanje značilnosti dela in odzivov nanj v preučevanih kritičnih poklicih, kar omogoča primerjavo in kakovostni medinstitucionalni prenos dobrih praks ter odpravo pomanjkljivosti.

Viri

Acker, Joan. 1990. »Hierarchies, jobs, bodies: A theory of gendered organizations«. *Gender & Society* 4 (2):139–58.

Beck, Ulrich, in Elisabeth Beck-Grensheim. 2002. *Individualization: Institutionalized Individualism and Its Social and Political Consequences*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.

Bevan, Malcolm P., Priest Sally J., Plume Ruth C. in Emma E. Wilson. 2022. Emergency First Responders and Professional Wellbeing: A Qualitative Systematic Review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(22): 146–149. https://doi.org/10.3390/ijerph192214649

Bubeck, Diemut Elizabeth. 1995. *Care, gender and justice*. Oxford: Oxford University Press.

Carleton, R. Nicholas, Tracie O. Afifi, Tamara Taillieu, Sarah Turner, Julia E. Mason, Rosemary Ricciardelli, Donald R. McCreary, Adam D. Vaughan, Gregory S. Anderson, Rachel L. Krakauer, Elizabeth A. Donnelly, Ronald D. Camp II, Dianne Groll, Heidi A. Cramm, Renée S. MacPhee, in Curt T. Griffiths. 2020. »Assessing the Relative Impact of Diverse Stressors among Public Safety Personnel«. *International Journal of Environmental Research and Public Health* 17 (4): 1234. https://doi.org/10.3390/ijerph17041234.

Connell, R. W., in James W. Messerschmidt. 2005. »Hegemonic masculinity: Rethinking the concept«. *Gender & Society* 19 (6): 829–859. https://doi.org/10.1177%2F0891243205278639.

Connell, Raewyn. 2012. *Moškosti.* Ljubljana: Krtina.

Corrigan, Patrick. 2004. How stigma interferes with mental health care. *American Psychologist*, 59(7): 614–625. https://doi.org/10.1037/0003-066X.59.7.614

Dunivin, Karen O. 1994. »Military culture: Change and continuity«. *Armed Forces & Society* 20 (4): 531–547.

Gavin, Paul, in Cody N. Porter. 2024. »Understanding the Impact of Organisational and Operational Stressors on the Mental Health of Police Officers in Ireland«. *Police Practice and Research* 26 (1): 90–100. https://doi.org/10.1080/15614263.2024.2364247.

Hanlon, Niall. 2012. *Masculinities, Care and Equality: Identity and Nurture in Men's Lives*. Basingstoke: Palgrave Macmillan London.

Haugen, Peter T., McCrillis Aileen M., Smid Geert E. in Mirjam J. Nijdam. 2017. Mental health stigma and barriers to mental health care for first responders: A systematic review and meta-analysis. *Journal of Psychiatric Research*, 94: 218–229. https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2017.08.001

Hochschild, Arlie Russell. 1997. The Time Bind: When Work Becomes Home and Home Becomes Work. New York: Metropolitan / Holt

Hrženjak, Majda (ur.). 2016. *Spremembe očetovstva: moški med delom in starševstvom*. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Žaucer, Barbara, Nevenka Černigoj Sadar, Aleksandra Kanjuo-Mrčela, in Nada Stropnik. 2011. *Delo in družina: s partnerstvom do družini prijaznega delovnega okolja*. Urednici Nevenka Černigoj Sadar in Aleksandra Kanjuo-Mrčela. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.

Kovitz, M. 2003. »The Roots of Military Masculinity« v *Military Masculinities; Identity and the State*. urednik Paul R. Higate. Westport: Praeger Publishers. 1–14.

Kunzler, Angela M., Jutta Stoffers-Winterling, Marlene Stoll, Alexander L. Mancini, Sophie Lehmann, Manpreet Blessin, Donya Gilan, Isabella Helmreich, Frank Hufert, in Klaus Lieb. 2021. »Mental health and psychosocial support strategies in highly contagious emerging disease outbreaks of substantial public concern: A systematic scoping review«. *PLOS ONE* 16 (2): e0244748. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0244748.

Lorber, William, in Hector A. Garcia. 2010. »Not supposed to feel this: traditional masculinity in psychotherapy with male veterans returning from Afghanistan and Iraq«. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training* 47 (3): 296–305.

Oakley, Ann. 2000. *Gospodinja*. Ljubljana: *CF.

Purba, Amrit in Evangelia Demou. 2019. The Relationship between Organisational Stressors and Mental Wellbeing within Police Officers: A Systematic Review. *BMC Public Health*, 19: 1286. https://doi.org/10.1186/s12889-019-7609-0

Ricciardelli, Rosemary, Joy C. MacDermid, in Lorna Ferguson. 2024. »Introduction to Occupational Stress Injuries: Operational and Organizational Stressors Among Public

Safety Personnel« v *Occupation Stress Injuries: Operational and Organizational Stressors Among Public Safety Personnel*, uredniki Rosemary Ricciardelli, Joy C. MacDermid in Lorna Ferguson. London: Routledge. https://doi.org/10.4324/9781003424253.

Scambor, Elli, Nadja Bergmann, Katarzyna Wojnicka, Sophia Belghiti-Mahut, Jeff Hearn, Øystein Gulvåg Holter, Märc Gärtner, Majda Hrženjak, Christian Scambor, in Alan White. 2014. »Men and Gender Equality: European Insights«. *Men and Masculinities* 17 (5): 552–577.

Vinko, Matej, Kofol Bric Tatjana, Korošec Aleš, Tomšič Sonja in Mitja Vrdelja (ur.). 2018. *Kako skrbimo za zdravje? Z zdravjem povezan vedenjski slog prebivalcev Slovenije 2016.* Ljubljana: Nacionalni inštitut za javno zdravje.

'Vogel, David L., Wade Nathaniel G. in Hackler Ashley H. 2007. Perceived Public Stigma and the Willingness to Seek Counseling: The Mediating Roles of Self-Stigma and Attitudes toward Counseling. *Journal of Counseling Psychology*, 54(1): 40–50. https://doi.org/10.1037/0022-0167.54.1.40

Vuga Beršnak, Janja. 2021. Kulturne značilnosti slovenske družbe in njen odnos do varnosti: vojska na stičišču zahtev države, pričakovanj družbe in lastne pohlepnosti. Ljubljana: Založba FDV.

Vuga Beršnak, Janja, Miha Šlebir, Andreja Živoder, Živa Humer, Gašper Ferme, Roškar, Saška, Vinko, Matej, Jelena Juvan, Ljubica Jelušič, in Bojana Lobe. 2025. *Med dolžnostjo in ranljivostjo: breme kompleksne krize skozi prizmo zdravstva, policije in Slovenske vojske*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.

Vuga Beršnak, Janja, Jelena Juvan, Živa Humer, Andreja Živoder, Ljubica Jelušič, Alenka Švab, in Bojana Lobe. 2023. *Military Families' Health and Well-Being: A Socioecological Model of Risks.* Cham: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-031-23360-9.

Vuga, Janja, in Jelena Juvan. 2013. »Work-family conflict between two greedy institutions – the family and the military«. *Current Sociology* 61 (7): 1058–1077. DOI:10.1177/0011392113498881.

Weiss, Eugenia L., in Jose E. Coll. 2011. »The Influence of Military Culture and Veteran The Influence of Military Culture and Veteran Worldviews on Mental Health Treatment: Practice Worldviews on Mental Health Treatment: Practice Implications for Combat Veteran Help-seeking and Wellness«. *International Journal of Health, Wellness, and Soicety* 1 (2): 75–86. DOI: 10.18848/2156-8960/cgp/v01i02/41168.

Welsh, Margaux, Hannah Chimowitz, Janvi D. Nanavati, Nathan R. Huff, in Linda M. Isbell. 2021. »A qualitative investigation of the impact of coronavirus disease 2019 (COVID-19) on emergency physicians' emotional experiences and coping strategies«. *J Am Coll Emerg Physicians Open*. 2 (5): e12578. DOI:10.1002/emp2.12578. PMID: 34746921; PMCID: PMC8549858.

Wendt, Douglas, in Kevin Shafer. 2016. »Gender and Attitudes about Mental Health Help Seeking: Results from National Data«. *Health & Social Work* 41 (1): 20–28. doi: 10.1093/hsw/hlv089.

Analiza domoljubja med mladimi v Sloveniji

Miro Haček in Simona Kukovič[1]

Uvod

Domoljubje Slovencem ni tuje, celo več, že bežen pogled in površno poznavanje slovenske zgodovine nas spomnita in opozarjata na to, da smo ga velikokrat znali tudi jasno pokazati. Domoljubje je bilo tisto, kar je omogočalo preživetje naroda v skrajnih in predvsem samoohranitvenih obdobjih. Žal pa tega v vsakdanjem življenju ni mogoče zaznati v takšnem obsegu kot v času hudih zunanjih pritiskov, časih ekstremnih oblik romanskega in germanskega nacionalizma oziroma ob obrambi samostojnosti in suverenosti slovenske države. To sicer ni nič nenavadnega, saj je domoljubje dejansko nemogoče ohranjati na tako visoki izrazni ravni, je pa skrb vzbujajoče mlačno odzivanje mladih pri vprašanju domoljubja, na katero že nekaj časa opozarjajo sicer redke raziskave.

Zaradi vse hitrejšega družbenega tempa se pomemben del socializacije mladih državljank in državljanov iz družine kot osnovne družbene celice prenaša v šole, v katerih mladi preživijo vse več svojega časa. Ravno zato je pomembno več pozornosti posvetiti prav trenutnemu stanju v slovenskem izobraževalnem sistemu in opozoriti na morebitne pomanjkljivosti, hkrati pa iskati poti k še večjemu izboljšanju stanja na tem področju. Vsi se spomnimo neskončnih, več let trajajočih razprav o uvedbi predmeta državljanska kultura in etika v slovenski osnovnošolski sistem. Polemika se je sklenila brez pravega rezultata in seveda ni prinesla nič

1 Prispevek je rezultat Ciljnega raziskovalnega projekta Krepitev domoljubne in državljanske zavesti med mladimi, šifra V5-2152, ki ga je financirala Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost RS. Projekt je vodil prof. dr. Vladimir Prebilič, poleg prof. dr. Mira Hačka in prof. dr. Simone Kukovič pa so v njem sodelovali še izr. prof. dr. Jelena Juvan, prof. dr. Janja Vuga Beršnak in asist. dr. Mitja Sardoč.

novega. Žal pa tudi ni uspela vpeljati večjih premikov na področju razumevanja domoljubnih vsebin.

Domoljubje tako ostaja nekaj, kar je v največji meri prepuščeno posamezniku ali družini. Če se domoljubje prepusti neorganiziranim oblikam poglabljanja, je mogoče mejo med domoljubjem in nacionalizmom – ki je že tako precej tanka in zamegljena – precej hitro prestopiti (Globokar 2020, 379). Mladi se med odraščanjem tudi identitetno umeščajo v širši prostor[2] in brez lastnega prostorskega definiranja, ki ga posredno ponuja prav domoljubje, to ni mogoče. V tem primeru bo povzročena nepopravljiva škoda, vrednostno pohabljeni pa bodo tudi naši največji domovinski simboli in posledično domovinski potencial, ki sploh omogoča gradnjo domovinskih temeljev in zdrave domovinske samozavesti. To pa je nedvomno veliko preveč pomembna vsebina, da bi z njo smeli, po eni strani, improvizirati oziroma da, po drugi, glede nje ne bi ničesar postorili. Zato je nujno pretresti domovinske vsebine v samem začetku identitetne izgradnje državljank in državljanov, kar pa se neobhodno nanaša na področje slovenskega izobraževalnega sistema (Kukovič et al., 2022).

Pregled literature

Družboslovje se ukvarja z razvojem posameznika v družbenem kontekstu, dokler ta razvoj ni škodljiv za družbo, v kateri se je posameznik razvil (Altıkulaç, 2016). Obstajajo namreč zavezujoče socialne meje, ki jih oblikujejo družbe in se kažejo v zgodovinskem procesu, pri čemer so v ospredju vrednote posameznika samega, pa tudi družbe, ki posameznika nadzira (Armstrong, 1980). Vrednote so torej tisti koncept, ki ga je treba spoštovati, ceniti in občudovati (Venkataiah, 2007); so motivi, ki usmerjajo vedenje posameznika in ki ostanejo v njegovi zavesti. Lahko jih opišemo kot miselne pojave, umeščene v čustveno domeno, ki nadzirajo in usmerjajo naša dejanja. V primerjavi s prepričanji in stališči so vrednote obsežnejše in globlje vtisnjene v posamezniku. S tega vidika je vzgoja mladih, tudi razvoj njihovih vrednot, zato da bi odkrili svojo individualnost, najboljša oblika eksistence in doseganja človeške popolnosti. Venkataiah (2007) celo trdi, da pomeni izobraževanje o vrednotah v prvi vrsti zagotavljanje osredotočenosti na humanizem, hkrati pa mlade vzgaja v tej smeri, da razmišljajo o drugih posameznikih

2 Več o evropski identiteti mladih in o vplivu krščanskih vrednot na oblikovanje le-te v Golob et al. (2019).

in blaginji svoje države (Reiners 2019, 36–38). Da bi to dosegli, morajo mladi družbene vrednote občutiti, pri čemer pa te ne smejo biti dejanja manipulacije, ampak morajo ljudi navdihovati k izbiri njihovih lastnih družbenih, etičnih in duhovnih vrednot ter k njihovemu globljemu razumevanju. V nabor teh vrednost spadajo (Altıkulaç, 2016: 26; Fukuoka in Takita-Ishii, 2021: 248) družina, pravičnost, svoboda, delavnost, sodelovanje, senzitivnost, znanstvenost, poštenost, estetika, strpnost, gostoljubje, zdravje, spoštljivost, naklonjenost, odgovornost, urejenost, pripravljenost pomagati in biti domoljub. Obstajajo različni pristopi, kako vsako izmed teh vrednot približati mladim; lahko uporabimo tradicionalne metode navajanja in razlage, optimalnejše pa je, če jim omogočimo lasten način prepoznavanja in ponotranjanja vrednot.

Domoljubje kaže odnos posameznika do naroda in kulture, v katerem posameznik stremi k doseganju ljubezni do domovine in svojega naroda, nima pa namena izvajati agresije nad drugimi narodi (Altıkulaç, 2016). V literaturi najdemo različne dimenzije domoljubja. Eno izmed njih podaja Curti (Bourne, 1977), ki loči med militaristično in civilno stranjo domoljubja. Morray (1959) loči med poslušnim (imitacijskim) in neposlušnim (inovatorskim) domoljubjem, medtem ko pri Sommervillu (1981) najdemo razlikovanje med nevednim (iracionalnim) in opozicijskim (racionalnim) domoljubjem. Adorno (Schatz et al., 1999) primerja ideji domnevnega in pristnega domoljubja, pri čemer domnevno domoljubje pomeni slepo lojalnost in dogmatsko kompatibilnost, pristno domoljubje pa temelji na kritičnem pristopu do meja nacionalnih vrednot in ljubezni do naroda.

Podobno razdelitev najdemo pri Staubu (1997), ki trdi, da obstajata dve vrsti domoljubja, slepo in konstruktivno. Prvo je označeno kot izkazovanje dogmatičnega sprejemanja politike in lojalnosti do nje, ne glede na to, ali so nacionalna politika in njena dejanja v nasprotju s človekovimi pravicami in pravicami drugih narodov. Slepo domoljubje se razlikuje od obdobja do obdobja in od družbe do družbe; predmet lojalnosti je lahko država, narod, pogled ali ideologija, v vseh primerih pa sta zanjo značilna brezpogojna zvestoba in služenje temu predmetu. Pri slepem domoljubju se kritike državne politike pogosto štejejo za izdajo države, s čimer ta vrsta domoljubja kaže nagnjenost k odporu proti spremembam ter k ohranjanju konservativne miselnosti in zaščiti statusa quo. Lahko bi rekli, da sta slepo in konstruktivno domoljubje kazalnika razlik v demokratičnosti državljanov. Demokratične vrednote in ideali so bolj povezani s kognitivnimi vrednotami kot s tem, kar poskušamo opredeliti kot vrednote naklonjenosti domoljubju. V tem kontekstu bi bilo idealno, če bi imeli posamezniki kritičen odnos do različnih skupin, v katerih razvijajo svojo zmožnost lojalnosti in racionalizma (Altıkulaç 2016). Kritična zavest pomeni posameznikovo sposobnost svobodne evalvacije znanja in svobodnega odnosa do na avtoritete ali družbe (Staub, 1997). S tega

vidika konstruktivno domoljubje izpodbija status quo. Domoljubje se ukvarja s čustvi lojalnosti, ki bi lahko preprečila aktivno, kritično državljanstvo, kakršno si sodobna demokratična država želi. S tega vidika predstavlja opisano konstruktivno domoljubje (s svojo kritično zavestjo in skrbjo za spremembe) razrešitev tovrstnih pomislekov. Domoljubje, ki je obogateno z demokratičnimi lastnostmi, tako za aktivnega in participativnega državljana ni ovira, ampak mu je prej v oporo.

Čeprav namen tega prispevka ni, da bi se (pre)globoko zatopili v oblike domoljubnih vedenj, se pri analizi literature s področja proučevanja pojavov domoljubja zdi, da glede tega obstajata dva ključna in nasprotujoča si koncepta. Oba sta pri razpravah o edukacijski politiki na področju domovinske vzgoje nadvse relevantna; vsak izmed obeh konceptov pa v sebi nosi tudi politično konotacijo, ki seveda vpliva na to, kaj se bodo mladi o domoljubju, državljanskih obveznostih in o demokraciji naučili. Prvo manifestacijo domoljubja bomo imenovali avtoritarno, drugo pa demokratično (Westheimer, 2006).

Avtoritarno domoljubje predstavlja opustitev posameznikove lastne volje, pravice izbire in potrebe po razumevanju avtoritete – njegov emocionalni temelj je hvaležnost, da smo (bili) odrešeni bremena demokratične odgovornosti. Avtoritarno domoljubje zahteva nedvoumno lojalnost brez vprašanj; lojalnost do cilja, zadeve, načela, ki jih določi voditelj ali vodilna skupina. Tako domoljubje zahteva predanost vladajočim načelom ter zato nasprotuje različnosti mnenj ali oporekanju tem načelom. Demokratično domoljubje pa temelji na resnici in lojalnosti – ne do vladajoče oblasti, ampak do načel, ki so osnova demokraciji. Skrb za bistvene vrednote, ki so osnova demokraciji, je temeljna značilnost demokratičnega domoljubja. To seveda ne pomeni, da demokratično domoljubje ne pušča nobenega prostora za simbolične prikaze podpore in solidarnosti. Nasprotno. Demokratično domoljubje ne pomeni samo privrženosti narodu, njegovim simbolom ter političnim voditeljem v sedanjosti in preteklosti, ampak tudi vsakemu pripadniku tega naroda in blaginji sonarodnjakov. Pravi temelj demokratičnega domoljubja predstavlja ravno pravica do različnosti mnenj (Callan, 2009: 60–62).

Domoljubje večina avtorjev opredeljuje kot pozitivnost čustev in občutkov do države, ki ji posameznik pripada. Archard (1999: 158) domoljubje opiše kot pristno ljubezen ter globoko spoštovanje do lastne domovine in njene dediščine. Ljubezen do domovine se najpogosteje opisuje kot neoporečno nagnjenje posameznika k ravnanju – pri katerem pogosto žrtvuje samega sebe – v korist svoje domovine. Domoljubje si z nacionalizmom deli isto vrednostno izhodišče – obstajajo narodi, obstoj lastnega naroda pa ima za posameznika posebno moralno vrednost, zato je ta narod vreden posebne naklonjenosti in ravnanja v njegovo korist. Zato je vsak nacionalist zagotovo tudi domoljub. Domoljub je zavezan pripadnosti lastni

domovini in lastnemu narodu, vendar pa vsak domoljub ni nujno tudi nacionalist v smislu iskanja skladnosti med narodom in državo. Domoljubna čustva in občutki se odražajo v občutku pripadnosti, povezanosti in zvestobe.

Domoljubje po mnenju Levina in Younissa (2006: 8) predstavlja najbolj nepravilno uporabljan pojem na področju izobraževanja. Učitelji pojem domoljubja zelo pogosto zamenjujejo z militarističnim šovinizmom, ki so ga uporabljali nekateri diktatorji 20. stoletja in z njegovo pomočjo manipulirali z lastnim narodom. Pri tem se ne zavedajo, da je ravno domoljubni odpor zoper tovrstna avtoritarna gibanja pripomogel k njihovemu padcu. Veliko avtorjev se odkrito sprašuje, ali ni domoljubje morda zastarel koncept, ki naj ga ne bi prenašali na mlajše generacije. Ena najbolj znanih tovrstnih razprav o vlogi in pomenu domoljubja v sodobnem izobraževalnem in kulturnem sistemu je razprava med Callanom in Galstonom (Archard, 1999). Oba avtorja poudarjata globoko potrebo po državljanski vzgoji v sodobnem izobraževalnem sistemu, ki naj bi gradila domoljubno pripadnost mladih enotni nacionalni identiteti. Oba vidita potrebo po strategiji integracije državljanov in potrebo po načinu zagotavljanja zvestobe in vdanosti državljanov demokratičnim političnim institucijam znotraj liberalne družbe. Za oba je z elementi domoljubja prepredena državljanska vzgoja sredstvo, ki naj te cilje izpolni. Oba skrbi pogosto izražena skrb za nepristransko, objektivno mišljenje, ki se skoraj vedno pojavlja ob vsakem poskusu uvedbe kakršne koli oblike domovinske ali domoljubne vzgoje, zlasti v sistem obveznega šolanja. Gre za pogosto dilemo, ki poudarja napetost med zahtevami po vključevanju elementov domoljubja v izobraževalni sistem in spoznanjem, da skrb za nepristransko, objektivno mišljenje na okoliščine ob uvajanju tovrstnega izobraževanja pogosto deluje korozivno. Prepričanje, da je domoljubje pozitivna vrednota in da je za sodobno državo dobro, če ima državljane, ki ljubijo svojo domovino, je namreč pogosto ogroženo zaradi skrbi za blagostanje nepristranskega, objektivnega mišljenja in nadaljnji obstoj pogojev za kritično razmišljanje.

Raziskovalni načrt

V empirični raziskavi smo raziskovalci analizirali pomen domoljubja in domoljubne zavesti mladih ter na podlagi tega skušali pripisati vlogo in pomen domoljubja v okviru sistema vzgoje in izobraževanja v osnovnih in srednjih šolah. Domoljubna obeleženost je neizogiben in pomemben atribut vsake osebe. Iz tega izhaja, da je domovinska vzgoja nujna za osebno samopoznavanje, kar pa je potrebna podlaga, da lahko oseba reflektirano razmišlja o sebi in vstopa v kritični

dialog z drugimi osebami. Poznavanje samega sebe je predpogoj kritičnega mišleca, brez kritično razmišljajočih oseb pa uresničitev idealov osebne rasti in demokracije ni verjetna možnost. Domoljubje je tudi nujna sestavina pozitivne samopodobe. Demokracija, osebna rast in pozitivna samopodoba so nekatere izmed vrednot, ki zavzemajo najvišja mesta na moralni lestvici in ki so med seboj tesno povezane. Domoljubje kot podlaga njihove uresničitve je torej velikega javnega oziroma splošnodružbenega pomena, zato ga je treba gojiti tudi v šoli, še posebej v okviru predmeta državljanske vzgoje ali posebnega, novega predmeta. V okviru empirične raziskave smo zato poskušali odgovoriti na naslednja raziskovalna vprašanja: Kakšna je (pozitivna) funkcija domoljubja? Ali in kako je smiselno in potrebno domoljubje načrtno gojiti, ga poučevati v šolah (katerih šolah, v okviru katerih predmetov)? Kako bi lahko potekala edukacija za domoljubje? Katere so temeljne dispozicije in orientacije mladih na področju domovinske in državljanske zavesti?

Raziskavo smo izvajalci izvedli v dveh sklopih, in sicer za učence osnovnih šol in za dijake srednjih šol po Sloveniji. Raziskava je bila opravljena z uporabo enakega vprašalnika za vsako izmed obeh ciljnih populacij. Časovno gledano sta bili obe raziskavi izvedeni hkrati, v decembru 2021 in januarju 2022, na reprezentativnem vzorcu tisoč učencev zadnjih razredov osnovnih šol in tisoč dijakov tretjih letnikov srednjih šol; pri tem so bile v reprezentativni naključni vzorec enakopravno vključene osnovne in srednje šole iz vseh slovenskih statističnih regij. Vprašalnik je ob prisotnosti anketarjev izpolnilo 918 učencev zadnjih razredov (91,8-odstotna realizacija) in 823 dijakov zaključnih letnikov srednjih šol[3] (82,3-odstotna realizacija). Pri analizi empirične raziskave se bomo osredotočili na ključna vsebinska sklopa. Prvi je skušal odgovoriti na vprašanje, koliko mladi poznajo proces osamosvojitve države in najpomembnejše dogodke, povezane z obdobjem nastajanja slovenske države. Drugi sklop pa je bil namenjen analizi državljanske pismenosti mladih, tj. prepoznavanju znanja mladih s področja domoljubja in aktivnega državljanstva. Rezultate raziskave bomo smiselno primerjali tudi z rezultati raziskave v sklopu projekta *Aktivno državljanstvo in domovina* (v nadaljevanju ADD), opravljene leta 2013.

3 V raziskavo smo glede na vpisne deleže vpisane srednješolske populacije ustrezno vključili poklicne in tehniške srednje šole ter gimnazije. Delež gimnazijcev je znašal 56,5 odstotka realiziranega vzorca.

Analiza empiričnih podatkov

Osamosvojitev Slovenije

Osrednji sklop empirične raziskave je bil namenjen poznavanju slovenske osamosvojitve. Najprej smo mlade vprašali, ali so tematiko slovenske osamosvojitve mogoče obravnavali v okviru pouka zgodovine, in pričakovali visok odstotek pozitivnih odgovorov, saj je ta tema vsekakor del veljavnega kurikula pri omenjenem predmetu. Zato je bilo presenečenje precejšnje, čeprav sta večina dijakov (73 odstotkov), hkrati pa precej manjši delež učencev (49,9 odstotka) odgovorila pozitivno, vendar je hkrati z »ne« odgovorilo kar 22 odstotkov učencev in samo 11,5 odstotka dijakov. Glede na to, da gre za učence zadnjih razredov osnovnih šol, je sicer mogoče upati, da bodo to tematiko še obravnavali čisto na koncu devetega razreda. Sledilo je logično vprašanje, koliko šolskih ur je bilo po njihovi oceni namenjenih obravnavi slovenske osamosvojitve pri vseh predmetih skupaj. 15,7 odstotka učencev osnovnih šol in 15,2 odstotka dijakov srednjih šol je menilo, da so osamosvojitev pri vseh predmetih skupaj obravnavali od ene do tri šolske ure. Največji delež učencev (52,9 odstotka) in dijakov (49,5 odstotka) ni znal oceniti, koliko časa so pri vseh predmetih skupaj namenili obravnavi slovenske osamosvojitve. Zanimivo pa je, da 79,9 odstotka osnovnošolcev in 74,3 odstotka dijakov meni, da je alocirani čas za obravnavo te teme povsem zadoščal.

Mlade smo nadalje povprašali po njihovi oceni lastnega znanja o osamosvojitvi Slovenije (Tabela 1). Največji delež učencev zadnjih razredov osnovnih šol (43 odstotkov) in tudi dijakov zadnjih letnikov srednjih šol (44,4 odstotka) je lastno znanje ocenil z oceno dobro. Zanimivo je, da dijaki lastno (ne)znanje o osamosvojitvi Slovenije ocenjujejo precej bolj kritično od učencev, kar potrjuje tudi delež tistih, ki so lastno znanje ovrednotili z oceno »prav dobro« ali »odlično« in ki pri učencih znaša 38,5 odstotka, pri dijakih pa samo 25,7 odstotka. Če to ugotovitev povežemo s prejšnjim vprašanjem o številu ur, ki se pri vseh predmetih skupaj namenjajo tematiki osamosvajanja Slovenije, lahko ugotovimo, da bi si predvsem dijaki o tej temi želeli izvedeti več.

Tabela 1: Samoocena znanja o osamosvojitvi Slovenije (v odstotkih)

	Nezadostno (1)	**Zadostno (2)**	**Dobro (3)**	**Prav dobro (4)**	**Odlično (5)**
Učenci	4,3	14,2	43,0	27,9	10,6
Dijaki	5,3	25,6	44,4	18,7	6,0

Vir: Raziskava Krepitev domoljubne in državljanske zavesti med mladimi (Fakulteta za družbene vede, 2022, N (OŠ) = 918, N (SŠ) = 823). Anketiranci so odgovarjali na vprašanje »Ali lahko oceniš, kakšno je tvoje znanje o osamosvojitvi Slovenije?«.

Zanimalo nas je tudi, iz katerih virov mladi največ izvedo o osamosvajanju Slovenije. Učenci devetih razredov osnovnih šol o tem največ izvedo pri pouku zgodovine, sorazmerno veliko tudi od staršev, z interneta in iz televizijskih oddaj, najmanj pa od prijateljev in znancev, iz časopisov in revij ter iz radijskih oddaj. Iz odgovora na vprašanje o tem, koliko osnovnošolce zanimajo dogajanja v povezavi z osamosvojitvijo Slovenije, je razbrati, da žal podpovprečno in da največji delež (70,2 odstotka) osnovnošolcev tovrstna tematika zanima bolj malo ali pa sploh ne. Če ta podatek primerjamo z raziskavo ADD iz leta 2013, lahko ugotovimo, da se je delež učencev, ki jih tematika osamosvojitve zanima le malo ali sploh nič, v zadnjem desetletju povečal za 10,3 odstotka.

Podobno je tudi pri dijakih zadnjih letnikov srednjih šol; tudi tukaj (Tabela 2) največ o procesu osamosvajanja dijaki izvedo pri pouku zgodovine in iz drugih virov, najmanj pa od prijateljev in vrstnikov, iz časopisov in revij ter iz radijskih oddaj. Tudi dijake zadnjih letnikov srednjih šol zanimajo dogajanja v povezavi z osamosvojitvijo Slovenije podpovprečno. Največji delež (68,6 odstotka) dijakov osamosvojitvena tematika zanima bolj malo ali nič, samo 31,4 odstotka dijakov pa ta tematika zanima vsaj nekoliko. Tudi tukaj se je preteklem devetletnem obdobju delež tistih dijakov, ki jih tematika osamosvojitve zanima le malo ali nič, povečal, in sicer za 4,7 odstotka.

Tabela 2: Primerjava virov znanja o osamosvojitvi Slovenije med mladimi

... koliko si izmed naštetih virov izvedel o osamosvajanju Slovenije?	**Učenci 2013**	**Učenci 2022**	**Dijaki 2013**	**Dijaki 2022**
Od staršev	3,05	2,99	3,35	3,01
Od sorodnikov in znancev	2,57	2,40	2,78	2,50
Od prijateljev in sovrstnikov	2,11	2,14	2,26	1,99
V šoli pri pouku zgodovine	3,85	3,53	2,93	3,78
Iz televizijskih oddaj	3,05	2,71	3,22	3,02
Iz radijskih oddaj	1,87	1,84	2,08	1,91
Iz časopisov in revij	2,09	1,73	2,46	1,93
Na internetu	2,87	2,87	2,95	2,99

Viri: Raziskava Aktivno državljanstvo in domovina (Fakulteta za družbene vede, 05-06/2013, N (OŠ) = 888, N (SŠ) = 844); raziskava Krepitev domoljubne in državljanske zavesti med mladimi (Fakulteta za družbene vede, 2022, N (OŠ) = 918; N (SŠ) = 823). Anketiranci so odgovarjali na vprašanje »Prosimo, da oceniš, koliko si izmed naštetih virov izvedel o osamosvojitvi Slovenije.«, pri čemer vrednost 1 predstavlja odgovor »Nič«, vednost 2 odgovor »Malo«, vrednost 3 odgovor »Srednje«, vrednost 4 odgovor »Precej« in vrednost 5 odgovor »Veliko«. Višja kot je vrednost, v večji meri so anketiranci iz navedenega vira izvedeli o osamosvajanju Slovenije.

Če primerjamo pridobljene podatke med obema generacijama mladih, lahko ugotovimo, da obe generaciji najmanj znanja o osamosvojitvi Slovenije pridobita iz radijskih oddaj, precej malo pa tudi iz časopisov in revij ter od prijateljev in sovrstnikov, kar je še en dokaz za ugotovitev, da se mladi o tej temi med seboj ne pogovarjajo prav veliko. Glavna vira informacij učencev in dijakov o osamosvojitvi sta šola in pouk zgodovine; ta vpliv se je od leta 2013 pri učencih zmanjšal, pri dijakih pa nekoliko povečal.

Osnovnošolci in dijaki se o temah, povezanih z osamosvajanjem Slovenije, precej redko pogovarjajo doma, enako velja tudi za pogovore s prijatelji in z vrstniki; oboji o teh temah še najpogosteje govorijo v šoli. Zanimivo je, da 43,1 odstotka osnovnošolcev trdi, da se celo v šoli o temah, povezanih z osamosvajanjem Slovenije, ne pogovarjajo nikoli ali le redko, med dijaki pa znaša ta delež visokih 55 odstotkov. Ob tem je zanimivo, da se mladi o omenjenih tematikah očitno želijo pogovarjati, še zlasti v šoli, saj kar 69 odstotkov učencev in 66 odstotkov dijakov meni, da je poznavanje dogajanj, povezanih z osamosvajanjem Slovenije, za mlade v naši državi »še kar« ali »zelo« pomembno. V primerjavi z raziskavo ADD iz leta 2013 lahko ugotovimo, da je delež učencev, ki menijo, da je poznavanje dogajanj, povezanih z osamosvajanjem Slovenije, za mlade v naši državi pomembno, upadel za dva odstotka,pri dijakih pa je ta delež narastel za 1,2 odstotka.

Tabela 3: Povezava nekaterih pojmov z obdobjem osamosvajanja Slovenije

Koliko je posamezen pojem povezan z obdobjem osamosvajanja Slovenije?	**Raziskava – osnovne šole 2013**	**Raziskava – osnovne šole 2022**	**Raziskava – srednje šole 2013**	**Raziskava – srednje šole 2022**
	(888)	(918)	(844)	(823)
Pogum	3,28	3,36	3,35	3,57
Domoljubje	3,53	3,51	3,60	3,72
Nacionalna zavest	3,36	3,25	3,57	3,60
Nacionalna čistost Slovenije	2,77	2,75	2,83	2,90
Odprava socializma	2,97	2,84	3,00	3,04
Demokracija za vsakega državljana	3,32	3,27	3,40	3,46
Svoboda	3,63	3,65	3,60	3,73
Enakopravnost	3,59	3,57	3,58	3,62
Uveljavitev Slovenije v svetu	3,37	3,36	3,32	3,45
Nepravičnost	2,46	2,63	2,68	2,87
Vojno trpljenje	2,60	2,73	2,78	2,84
Izkoriščanje	2,57	2,65	2,84	2,92
Gospodarski razvoj	3,25	3,15	3,27	3,35

Vir: Raziskava Aktivno državljanstvo in domovina (Fakulteta za družbene vede, 05-06/2013); raziskava Krepitev domoljubne in državljanske zavesti med mladimi (Fakulteta za družbene vede, 2022, N (SŠ) = 823). Anketiranci so posamezne pojme ocenjevali na lestvici

od 1 do 4, pri čemer vrednost 1 predstavlja odgovor »Sploh ni povezan«, vrednost 2 odgovor »Malo povezan«, vrednost 3 odgovor »Precej povezan«, vrednost 4 pa odgovor »Zelo povezan«. Vrednosti v stolpcih so povprečne vrednosti odgovorov; večja kot je vrednost, v večji meri anketiranci posamezen pojem povezujejo z obdobjem osamosvajanja Slovenije.

Mlade smo nadalje prosili, da naj ocenijo povezavo nekaterih pojmov z obdobjem osamosvajanja Slovenije; hoteli smo videti, katere pojme mladi predvsem povezujejo z obdobjem, v katerem je naša država pridobila svojo samostojnost. Rezultati v Tabeli 3 kažejo, da večina mladih z obdobjem osamosvojitve povezuje pojme »domoljubje«, »nacionalna zavest«, »svoboda«, »enakopravnost«, pa tudi »uveljavitev Slovenije v svetu« ter »pogum«. Najmanj mladih z obdobjem osamosvajanja asociira pojme »nepravičnost«, »nacionalna čistost Slovenije«, »vojno trpljenje« in »izkoriščanje«. Opazimo lahko tudi, da so si tokrat odgovori v obeh primerjanih raziskavah (iz leta 2013 in 2022) med seboj zelo podobni in da so odstopanja minimalna.

Državljanska pismenost

Poseben razdelek vprašalnika je bil namenjen preučitvi poznavanja državnih simbolov (zastave, grba in himne Republike Slovenije), osamosvojitve in z njo povezanih ključnih dogodkov, poznavanju državnih praznikov (pri čemer smo posebno pozornost namenili tistim z bolj domovinsko konotacijo) in poznavanju elementov državljanske pismenosti (to smo preverjali z vrsto vprašanj o volilni pravici, slovenski ustavi in političnem sistemu, temeljnih človekovih pravicah in svoboščinah itn.); zastavljen je bil torej z namenom kognitivnega prepoznavanja znanja osnovnošolcev in srednješolcev s področja domoljubja in aktivnega državljanstva.

Tabela 4: Prepoznavanje državne zastave (odstotek pravilnih odgovorov)

Katera izmed spodaj narisanih zastav je zastava Republike Slovenije?	**Učenci 2013**	**Učenci 2022**	**Dijaki 2013**	**Dijaki 2022**
Zastava Republike *Slovenije* – napačna	1,4	2,0	2,4	1,9
Zastava Republike *Slovenije* – prava	**97,8**	**97,3**	**96,8**	**97,3**
Zastava Republike *Slovenije* – napačna	0,8	0,7	1,1	0,5

Vira: Raziskava Aktivno državljanstvo in domovina (Fakulteta za družbene vede, 05-06/2013, N (OŠ) = 888, N (SŠ) = 844); raziskava Krepitev domoljubne in državljanske zavesti med mladimi (Fakulteta za družbene vede, 2022, N (OŠ) = 918, N (SŠ) = 823). Anketiranci so odgovarjali na vprašanje »Katera izmed spodaj narisanih zastav je zastava Republike Slovenije ...«

Pri vprašanju, pri katerem so morali anketiranci med tremi slikami zastav prepoznati zastavo Republike Slovenije, je bila velika večina odgovorov v raziskavi ADD iz leta 2013 in tudi v najnovejši raziskavi iz leta 2022 pravilna; 97,3 odstotka osnovnošolcev in enak odstotek srednješolcev je prepoznal pravilno zastavo Republike Slovenije. Na podlagi teh rezultatov ugotavljamo, da je poznavanje zastave Republike Slovenije pri obeh skupinah mladih izjemno dobro.

Tabela 5: Poznavanje uradnih državnih simbolov (v odstotkih)

Kateri so uradni državni simboli Republike Slovenije?	**Učenci 2013**	**Učenci 2022**	**Dijaki 2013**	**Dijaki 2022**
Zastava, grb, potni list	2,0	0,3	1,7	0,6
Zastava, grb, himna	**93,4**	**97,1**	**92,3**	**95,6**
Himna, ustava, grb	3,7	1,9	5,2	2,9
Grb, osebna izkaznica, potni list	0,9	0,7	0,8	0,9

Vira: Raziskava Krepitev domoljubne in državljanske zavesti med mladimi (Fakulteta za družbene vede, 2022, N (OŠ) = 918, N (SŠ) = 823); raziskava Aktivno državljanstvo in domovina (Fakulteta za družbene vede, 05-06/2013, N (OŠ) = 888, N (SŠ) = 844)

Pri drugem vprašanju, povezanem s področjem državljanske pismenosti, so morali mladi prepoznati uradne simbole Republike Slovenije. Delež pravilnih odgovorov je tudi tukaj visok in celo nekoliko višji kot v raziskavah, izvedenih v prejšnjih letih; podobno kot pri prepoznavanju zastav je delež pravilnih odgovorov nekoliko višji med učenci, saj je uradne državne simbole Republike Slovenije prepoznalo 97,1 odstotka učencev in 95,6 odstotka dijakov.

Tabela 6: Poznavanje praznikov med mladimi (delež pravilnih odgovorov v odstotkih)

	Učenci 2013	Učenci 2022	Dijaki 2013	Dijaki 2022
Slovenski kulturni praznik	85,5	77,0	88,9	91,9
Dan državnosti	59,9	61,4	58,2	76,9
Vrnitev Primorske k matični domovini	54,0	64,3	52,2	75,1
Dan reformacije	63,9	65,9	72,7	82,6
Dan Rudolfa Maistra	54,5	66,3	51,2	76,0
Božič	90,8	94,7	92,3	95,9
Dan samostojnosti in enotnosti	51,0	56,3	48,0	71,3

Vira: Raziskava Krepitev domoljubne in državljanske zavesti med mladimi (Fakulteta za družbene vede, 2022, N (OŠ) = 918, N (SŠ) = 823); raziskava Aktivno državljanstvo

in domovina (Fakulteta za družbene vede, 05-06/2013, N (OŠ) = 888, N (SŠ) = 844). Anketiranci so morali sedem podanih datumov povezati z imeni sedmih različnih državnih praznikov. Izogibanje odgovoru in neodgovarjanje na posamezne datume smo upoštevali kot nepravilne odgovore (»veljavni odstotki« so dostopni v priloženih sumarnikih).

Vprašanje, povezano s področjem državljanske pismenosti, je od učencev, dijakov in od študentov zahtevalo, da podana imena praznikov povežejo s podanimi datumi praznovanja teh praznikov. Obema skupinama respondentov smo postavili identično vprašanje in pri tem – na podlagi v prejšnjih letih opravljenih raziskav – pričakovali nekoliko slabše odgovore osnovnošolcev. Želeli smo dobiti odgovor na vprašanje, koliko mladi poznajo tipična domoljubna praznika (izbrali smo dan državnosti, 25. junij, ter dan samostojnosti in enotnosti, 26. december), katerima smo dodali tri znane praznike (božič, dan reformacije in slovenski kulturni praznik), ki jih splošna javnost *a priori* večinoma ne povezuje z domovinskimi vsebinami, čeprav ima zadnji navedeni vsekakor tudi močno domovinsko konotacijo, ter dodali še dva manj znana in novejša praznika (ki poleg tega *nista dela prosta* dneva), tj. dan Rudolfa Maistra in vrnitev Primorske k matični domovini, ki pa vsekakor imata nekaj domoljubne konotacije.

Ugotavljamo, da se (pre)poznavanje praznikov s starostjo anketirancev pomembno izboljšuje; dijaki bolje poznajo navedene praznike od učencev. Kar 38,6 odstotka učencev (in 23,1 odstotka dijakov) ne pozna datuma, na katerega slovenska država praznuje rojstni dan, kar 43,7 odstotka učencev (in 28,7 odstotka dijakov) ne pozna dneva samostojnosti in enotnosti oz. ta datum zamenjuje z dnevom državnosti. Še manj navdušujoče je poznavanje nekoliko novejših in dela neprostih praznikov, tj. dneva Rudolfa Maistra in dneva vrnitve Primorske k matični domovini. Najmanj težav imata obe skupini mladih pri prepoznavanju dveh znanih praznikov (božič, slovenski kulturni praznik). Med osnovnošolci in dijaki glede na okolje, v katerem obiskujejo šolo, ni statistično značilnih razlik; nekoliko bolje praznike poznajo učenke oziroma dijakinje, čeprav razlika med spoloma ni velika. Pričakovana korelacija je bila zaznana tudi pri dijakih, pri katerih je opaziti tudi izjemno močno povezavo med poznavanjem praznikov in vrsto srednje šole, saj srednješolci, ki obiskujejo gimnazije, praznike izrazito bolje poznajo.

Na podlagi teh odgovorov ugotavljamo, da je poznavanje državnih praznikov, ki so povezani z obdobjem osamosvajanja in pridobivanja samostojnosti Republike Slovenije, zlasti med učenci osnovnih šol, precej slabo, nekoliko pa se je od leta 2013 (raziskava ADD) izboljšalo med dijaki srednjih šol, še posebej med gimnazijci; opazili smo, da mladi pogosto medsebojno zamenjujejo dan državnosti ter dan samostojnosti in enotnosti; nepoznavanje omenjenih dveh ključnih praznikov se je med učenci osnovnih šol dejansko izenačilo z nepoznavanjem dneva Rudolfa Maistra in dneva vrnitve Primorske k matični domovini.

Tabela 7: Poznavanje slovenske ustave, političnega sistema, človekovih pravic, demokracije in podobnih področij v najbolj splošnih potezah med mladimi (delež pravilnih odgovorov v odstotkih)

Trditve		Osnovne šole	Srednje šole
(N =)		(918)	(823)
1	Slovenska ustava je bila sprejeta po osamosvojitvi Slovenije.	79,6	77,3
2	Slovenska ustava med drugim govori o človekovih pravicah.	81,2	88,9
3	Slovenski parlament je sestavljen iz državnega zbora, ki šteje 90 poslancev, in državnega sveta, ki šteje 40 svetnikov.	67,4	71,0
4	Slovenska vlada sprejema zakone.	33,1	37,3
5	Slovenski parlament izvoli predsednika vlade in ministre.	51,4	49,0
6	Temeljne človekove pravice nam zagotavljajo že mednarodne pogodbe in različne konvencije.	58,8	61,0
7	Volitev se lahko udeleži vsak državljan, ki dopolni 18 let.	88,8	92,7
8	Predsednik Republike Slovenije je izvoljen na volitvah.	88,7	93,3
9	V Republiki Sloveniji sta cerkev in država ločeni.	56,1	81,7
10	Slovenija je članica Evropske unije in zveze Nato.	86,6	90,2
11	Slovenija je bila samostojna država že po 1. svetovni vojni, med letoma 1918 in 1941	83,1	90,7

Vir: Raziskava Krepitev domoljubne in državljanske zavesti med mladimi (Fakulteta za družbene vede, 2022).

Pri sklopu vprašanj, povezanem z analizo državljanske pismenosti (Tabela 7), smo preverjali poznavanje slovenske ustave in političnega sistema, človekovih pravic in temeljnih svoboščin, demokracije in drugih področij državljanske vzgoje pri slovenskih osnovnošolcih in srednješolcih. Obe skupini anketirancev sta odgovarjali na enaka vprašanja, pri vsaki trditvi pa so morali ugotoviti, ali je trditev pravilna ali napačna. Analiza odgovorov pokaže tri kvalitativne sklope poznavanja. Najvišja raven znanja (povprečno nad 80 odstotkov pravilnih odgovorov) sta obe skupini pokazali pri trditvah »Volitev se lahko udeleži vsak državljan, ki dopolni 18 let«, »Predsednik Republike Slovenije je izvoljen na volitvah«, »Slovenska ustava je bila sprejeta po osamosvojitvi Slovenije«, »Slovenska ustava med drugim govori o človekovih pravicah«, »Slovenija je bila samostojna država že po 1. svetovni vojni, med letoma 1918 in 1941«, »Slovenija je članica Evropske unije in zveze Nato«. Ugotovimo lahko, da so osnovnošolci in srednješolci pokazali precej visoko raven znanja glede temeljev državljanske pismenosti. Trditev »V Republiki Sloveniji sta cerkev in država ločeni« je tudi edina trditev, pri kateri je razlika v znanju osnovnošolcev in srednješolcev občutna.

Srednjo raven znanja (povprečno med 60 in 80 odstotki pravilnih odgovorov) sta obe skupini izkazali pri trditvah »Slovenski parlament je sestavljen iz državnega zbora, ki šteje 90 poslancev, in državnega sveta, ki šteje 40 svetnikov« in »Temeljne človekove pravice nam zagotavljajo že mednarodne pogodbe in različne konvencije«.

Sorazmerno nizko raven znanja (pod 60 odstotki pravilnih odgovorov) pa sta obe skupini izkazali pri trditvi »Slovenski parlament izvoli predsednika vlade in ministre«, še posebej pa pri (sicer nepravilni) trditvi »Slovenska vlada sprejema zakone«. Te trditve kot nepravilne ne prepozna približno sedem desetin slovenskih osnovnošolcev in tudi slovenskih srednješolcev. Rezultati kratkega preizkusa državljanske pismenosti kažejo, da bi bilo smiselno v osnovnih in tudi srednjih šolah nekoliko več pozornosti nameniti osnovam delovanja slovenske države ter odnosu med izvršno in zakonodajno vejo oblasti, ki je tudi ključen za dobro delovanje parlamentarne demokracije.

Dodatno smo anketirancem postavili še nekatera vprašanja. Tako smo jih vprašali, kdaj so bile v Sloveniji izvedene prve večstrankarske volitve. Na to vprašanje je pravilno (april 1990) odgovorilo samo 10,5 odstotka osnovnošolcev (5,9 odstotka manj kot v raziskavi iz leta 2013) in 26,4 odstotka dijakov (19 odstotkov več kot v raziskavi iz leta 2013). Nadalje smo mlade vprašali, katera politična skupina je osnovala vlado, ki je izpeljala osamosvojitev. Pravilni odgovor (Demos) je tukaj označilo 22,2 odstotka osnovnošolcev (17 odstotkov manj kot v raziskavi iz leta 2013) in 47,2 odstotka dijakov (22 odstotkov več kot v raziskavi iz leta 2013). Zanimivo je, da sta deleža učencev osnovnih šol, ki menita, da je slovensko osamosvojitev izpeljal Demos (22,2 odstotka) oz. Socialistična zveza Slovenije (21,2 odstotka), skoraj enaka.

Postavili smo tudi vprašanje, o čem smo Slovenci odločali na plebiscitu decembra 1990. Med petimi ponujenimi možnostmi[4] je pravilni odgovor (o samostojnosti in neodvisnosti Slovenije) označilo 72,1 odstotka učencev in 81,4 odstotka dijakov, kar je sicer nekoliko spodbudnejši delež pravilnih odgovorov kot pri prejšnjih dveh vprašanjih, pri čemer so rezultati nekoliko boljši kot v raziskavi ADD iz leta 2013.

Naslednje vprašanje je spraševalo po osebi, ki je v obdobju osamosvojitve vodila izvršni svet (vlado) Republike Slovenije (Lojze Peterle). Pravega predsednika Vlade RS je med devetimi ponujenimi imeni prepoznalo samo 10,2 odstotka

4 Ponujene možnosti so bile: »o sprejetju nove ustave«, »o uvedbi demokracije«, »o ustanovitvi konfederacije s Hrvaško«, »o samostojnosti in neodvisnosti Slovenije« in »o članstvu v EU« ter seveda »ne vem«.

učencev (v letu 2013 29,9 odstotka učencev) in 31,4 odstotka dijakov (v letu 2013 19,2 odstotka dijakov).

Nadalje smo vprašali po natančnem datumu, na katerega je Slovenija razglasila neodvisnost (25. junij 1991 – dan državnosti). Ta datum je med tremi ponujenimi možnostmi pravilno obkrožilo 78,6 odstotka učencev (v letu 2013 77,2 odstotka učencev) in 88,1 odstotka dijakov (v letu 2013 80,4 odstotka dijakov).

Zadnje vprašanje, ki se je nanašalo na področje državljanske pismenosti, pa je mlade spraševalo, »s čim je Slovenija dosegla polno mednarodno priznanje«. Tudi tukaj se je največji delež učencev (40,5 odstotka) odločil za možnost »ne vem«, medtem ko je pravilno (s priznanjem držav Evropske unije) odgovorilo 27,5 odstotka učencev in 37,4 odstotka dijakov, kar je v obeh skupinah višji odstotek kot v raziskavi ADD iz leta 2013.

Sklep

Domoljubje je kot čustvo med nami že vso človeško zgodovino. Seveda se spreminjajo vsebina čustev, njihov obseg, mogoče tudi razumevanje domovine, vendar je domoljubje nedvomno vezano na družbeno skupnost oziroma na njene člane ter na območje, ki ga prav ta skupnost poseljuje in s tem posredno razume kot dom. Zaradi njega so se posamezne skupnosti spopadale, umirale, ga varovale, častile in vsekakor tudi ljubile. Tako kot večino čustev je tudi domoljubje mogoče povezati z materialno eksistenco in zato je nujno tudi njeno poznavanje. Pri domu ali domovini je to še toliko pomembnejše, saj se ta ne spreminja in največkrat spremlja številne generacije. Na osnovi tega je mogoče domoljubje povezati tudi s poznavanjem zgodovine doma oziroma domovine. Koliko in na kakšen način glede tega postorimo v Sloveniji, vsaj deloma prikazujejo rezultati obsežne anketne raziskave, ki smo jo po kar nekajletnem sušnem obdobju opravili med učenci slovenskih osnovnih šol in dijaki slovenskih srednjih šol. Čeprav se v članku primarno osredinjamo predvsem na obdobje nastanka slovenske države in bi bilo mogoče za potrebe celovitega koncepta domoljubja treba definirati še veliko drugih pomembnih tem iz slovenske zgodovine, je prav ta tema še posebej pomembna. Navsezadnje je bil cilj, h kateremu so bili posredno, v veliko primerih pa tudi neposredno usmerjeni pogledi največjih domoljubov, prav doseči samostojnost.

Za učence in dijake je domoljubje precej abstrakten pojem; kot smo lahko razbrali iz rezultatov empirične raziskave, je tudi zanimanje mladih za tematike,

povezane z nastankom slovenske države in osamosvojitvijo, relativno nizko,[5] a nekaj ga vendarle je. Še nekoliko bolj skrb vzbujajoča je sorazmerno nizka raven znanja, ki jo izkazujejo mladi, ko je govor o procesih osamosvajanja in nastajanja slovenske države, pa tudi takrat, ko je govor o delovanju naše države in slovenskega političnega sistema – ko torej govorimo o tako imenovani državljanski pismenosti.

Že dolga leta raziskovalci opozarjamo na to, da so potrebne korenite spremembe, ki pa bi morale omenjeni problem zajeti zares poglobljeno (Haček, 2019: 438; glej tudi Kukovič et al., 2022). Nujno se bo treba poenotiti, kaj za nas pomeni domoljubje, pri tem pa se zavestno izogibati drobnjakarskega politikantstva, ko politične sile v družbi domoljubna čustva tako rade zlorabijo za svoje vsakodnevne potrebe. Katere vsebine so tiste, ki bodo domovino približale mladim? Obsežna strokovna razprava bi lahko nedvomno omogočila oblikovanje okvira, ki bi ga nato s pomočjo teoretikov didaktike in nazadnje praktikov – učiteljic in učiteljev – prelili v atraktivne učne vsebine obstoječih ali novih učnih predmetov. Ob tem pa bo seveda treba te vsebine nenehno posodabljati – dosežki domovine se namreč nizajo in se bodo nizali tudi v prihodnjih letih.

Viri

2013. Raziskava »Aktivno državljanstvo in domovina«. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

2022. Raziskava »Krepitev domoljubne in državljanske zavesti med mladimi«. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Altikulaç, Ali. 2016. Patriotism and Global Citizenship as Values: A Research on Social Studies Teacher Candidates. Journal of Education and Practice 7 (36): 26–33.

5 Izmed ponujenih 18 področij osnovnošolce daleč najmanj zanima področje politike in političnega udejstvovanja (84,8 odstotka jih to področje ne zanima nič ali le malo), povprečna vrednost odgovorov znaša 1,72 na lestvici od 1 (to me nič ne zanima) do 4 (to me zelo zanima). Nacionalna preteklost in usoda naroda ter nastajanje neodvisne slovenske države sta dosegli povprečno vrednost 2,13 oziroma 2,20. Zelo podobne rezultate zaznamo pri dijakih zaključnih letnikov, pri katerih je področje politike in političnega udejstvovanja prav tako na zadnjem mestu (77,7 odstotka jih to področje ne zanima nič ali le malo), povprečna vrednost znaša 1,91. Nacionalna preteklost in usoda naroda ter nastajanje neodvisne slovenske države sta dosegli nekoliko višjo povprečno vrednost v primerjavi z osnovnošolci, in sicer 2,27 oziroma 2,28. V primerjavi z raziskavo iz leta 2013 je zanimanje za vsa tri omenjena področja tako pri osnovnošolcih kot tudi srednješolcih še upadlo. Po drugi strani pa obe skupini anketirancev najbolj zanimata prijateljstvo in služba oziroma poklic (povprečna vrednost pri osnovnošolcih znaša 3,56 oziroma 3,47; pri dijakih pa 3,57 oziroma 3,55). Več v Kukovič et al. (2022).

Archard, David. 1999. Should We Teach Patriotism? Studies in Philosophy and Education 18 (3): 157–173.
Armstrong, David G. 1980. Social Studies in Secondary Education. New York: Macmillan Publishing.
Bourne, Randolf. 1977. The state. In: The radical will: Randolf Bourne (selected writings 1911–1918), ed. Hansen, Olaf. New York: Urizen.
Callan, Eammon. 2009. Democratic Patriotism and Multicultural Education. In: Education, Democracy and the Moral Life, eds. Katz, Michael S., Verducci, Susan and Gert Biesta, 59-69. Dordrecht: Springer.
Fukuoka, Kazuya in Takita-Ishii, Sachiko. 2021. Teaching how to love your country in schools? A study of Japanese youth narratives on patriotic education. National Identities 24 (3): 247–270.
Globokar, Roman. 2020. COVID-19, the Nation State and the Social Doctrineof the Church. Theological Quarterly 80 (2): 379–394.
Golob, Tea, Makarovič, Matej in Matevž Tomšič. 2020. Pomen religioznosti za evropsko identiteto mladih = The significance of religiousness for European youth's identity. Bogoslovni vestnik 80 (1): 161–175.
Haček, Miro. 2019. The difficult look back: Slovenian democratic path after European Union accession. Politics in Central Europe 15 (3): 419–441.
Kukovič, Simona, Haček, Miro in Vladimir Prebilič. 2022. Domoljubna in državljanska zavest med mladimi. Ljubljana: FSS Publishing House.
Levine, Peter in Youniss, James (ur.). 2006. Youth civic engagement: an institutional turn. Washington: Circle working paper.
Morray, Joseph P. 1959. Pride of state. Boston: Beacon.
Reiners, Markus. 2019. New approach of a learning theory: comparing three empirical studies. Journal of Comparative Politics 12 (1): 36–52.
Schatz, Robert T., Staub, Ervin in Howard Lavine. 1999. On the Varieties of National Attachment: Blind Versus Constructive Patriotism. Political Psychology 20 (1): 151–174.
Sommerville, John. 1981. Patriotism and war. Ethics 91 (4): 568–578.
Staub, Ervin. 1997. Blind versus constructive patriotism: Moving from embeddedness in the group to critical loyalty and action. In: Patriotism, eds. Bar - Tal, Daniel and Ervin Staub. Chicago: Nelson-Hall.
Venkataiah, N. 2007. Value Education. New Delhi: APH Publishing Corporation.
Westheimer, Joel. 2006. Politics and patriotism in education. Phi Delta Kappan 87 (8): 608–620.

Mladi v slovenski družbi in njihov pogled na varnost[1]

Jelena Juvan in Andreja Živoder[2]

Uvod

Evropski varnostni prostor se v zadnjem obdobju sooča s kompleksnim prepletom kriz, ki segajo od vojne v Ukrajini in zaostrenih razmer na Bližnjem vzhodu do migracijskih pritiskov in energetske nestabilnosti. V takšnem okolju se vse bolj izpostavlja vprašanje, kako te razmere razume in doživlja mlajša generacija, kot skupina, ki bo v prihodnosti sooblikovala družbene in politične procese. Analiza varnostnih pogledov in stališč mladih do obrambnih struktur je zato temeljna za razvoj vključujočih, legitimnih in dolgoročno vzdržnih varnostnih politik.

Vrednotni sistemi mladih v Sloveniji so odraz širših družbenih, kulturnih in političnih sprememb, ki zaznamujejo sodobno družbo. Mladostniško obdobje je čas oblikovanja identitete, zato vrednote, ki jih mladi prevzemajo ali zavračajo, odsevajo njihovo dojemanje sveta, družbenih pričakovanj in osebnih ambicij.

Zaradi daljšega izobraževanja, negotovih zaposlitvenih možnosti in poznejšega osamosvajanja se to življenjsko obdobje danes podaljšuje. Mlade generacije so

1 Prispevek je nastal v okviru raziskovalno-razvojne in inovacijske aktivnosti Vojaški poklici in mladi v Republiki Sloveniji (VPM-RS), ki je v celoti financirana s strani MORS in jo izvaja raziskovalna skupina pod vodstvom Fakultete za družbene vede Univerze v Ljubljani, v njej pa sodelujejo še Guardiaris, d.o.o., Inštitut za ekonomska raziskovanja in SSRD, d.o.o. Raziskovalno-razvojna in inovacijska aktivnost poteka od 1. 10. 2024 do 1. 9. 2026.

2 Prispevek ja nastal na osnovi poročila 2. in 3. faze raziskovalno-razvojne in inovacijske aktivnosti Vojaški poklici in mladi v Republiki Sloveniji (VPM-RS). Avtorji poročila 2. in 3. faze so bili: doc. dr. Jelena Juvan, doc. dr. Andreja Živoder, doc. dr. Miha Šlebir, mag. Živa Broder, Stella Aslani, Tjaša Zlobko Beretič in Klemen Zapečnik.

vpete v procese digitalizacije, globalne povezanosti in podnebnih sprememb, kar vpliva na njihove prioritete, odnos do institucij in načine družbene participacije.

Vrednotne usmeritve mladih v Sloveniji ohranjajo določeno kontinuiteto, ugotavljamo pa lahko, da vse bolj prevladujejo individualizem, poudarjanje osebne svobode, občutek za okoljsko odgovornost in občutljivost za socialno pravičnost. Mladi se pogosto povezujejo v alternativne oblike delovanja, ki presegajo tradicionalne okvire politične participacije in ponujajo nove načine izražanja družbene angažiranosti.

Razumevanje mladih kot dejavnih soustvarjalcev družbenih sprememb, ne le kot prehodne skupine je ključno za načrtovanje sodobnih varnostnih in obrambnih politik. Njihovo dojemanje varnosti, vloge vojske in njihov odnos do obrambnega sistema odražajo vrednote prihodnosti, zato jih je treba vključevati v dialog in soustvarjanje politik, ki bodo temeljile na zaupanju, odprtosti in sodelovanju. Mlade in njihova stališča do ključnih vprašanj, ki se tičejo nacionalne varnosti in obrambe države, je treba vključiti v razprave in procese oblikovanja obrambnih in varnostnih politik.

Vrednote mladih v Sloveniji so izraz dinamičnega ravnovesja med individualizmom in skupnostjo, med tradicijo in modernostjo. Mladi niso apatični ali odtujeni, temveč kritično zavedni in prilagodljivi akterji, ki želijo prispevati k pravičnejši, bolj odprti in trajnostni družbi. V tem smislu predstavljajo pomemben potencial za razvoj prihodnje slovenske družbe, saj v svojih pogledih združujejo racionalno analizo realnosti z upanjem in vizijo družbenih sprememb.

Mladi kot del družbe

Mladost označuje prehodno življenjsko obdobje med otroštvom in odraslostjo, v katerem posameznik postopoma oblikuje svojo identiteto, vrednote in življenjske cilje. To je čas, ko mladi razvijajo občutek samostojnosti, a so hkrati še vedno odvisni od staršev in institucionalnih struktur, kot sta šola in izobraževalni sistem (Ule, 2008). V sodobni družbi se obdobje mladosti podaljšuje, saj mladi zaradi dolgotrajnejšega izobraževanja, negotovosti na trgu dela in poznejšega ekonomskega osamosvajanja ostajajo v odvisnem položaju dlje, kot je bilo značilno v preteklosti.

Mladost lahko razdelimo na tri faze (glej Ule, 2008): klasična mladost od štirinajstega do osemnajstega leta starosti, ki obsega srednješolsko obdobje; podaljšana mladost, od devetnajstega do štiriindvajsetega leta starosti, ki sovpada s terciarnim izobraževanjem, in predodraslo obdobje, od petindvajsetega do

devetindvajsetega leta starosti, v katerem mladi že gradijo kariero, oblikujejo partnerske odnose in prehajajo v samostojno življenje. Ta razdelitev ponazarja, da mladost ni univerzalna življenjska faza, temveč družbeno in zgodovinsko pogojena kategorija, ki se je razvila šele z razširitvijo izobraževanja v 20. stoletju (ibid.).

Ena izmed značilnosti sodobnega časa je, da so prehodi v odraslost so vse bolj razpršeni in neenotni. Nekdaj jasna meja med obdobjem šolanja in obdobjem dela se je zabrisala, saj se mladi vse pogosteje soočajo s prekarnimi oblikami dela, daljšim iskanjem prvega dela in pogostimi prekvalifikacijami. Posledično odlašajo tudi z drugimi življenjskimi odločitvami, kot so ustanovitev družine, nakup nepremičnine in dolgoročno načrtovanje kariere. Ule (2008) zato opozarja na pomen t. i. psihosocialnega moratorija, obdobja, v katerem si mladi lahko privoščijo čas za osebni razvoj, iskanje lastne poti in oblikovanje življenjskega smisla.

Družbene spremembe, kot so digitalizacija, globalizacija, spremembe v družinski dinamiki in novi vzorci dela, so bistveno spremenile institucionalne okvirje mladosti (Ule, 2008). Družine danes delujejo manj hierarhično, izobraževanje je bolj dostopno in raznoliko, trg dela pa vse bolj nestabilen. Ob tem mladi razvijajo nove načine izražanja identitete, sodelovanja in politične participacije, pogosto zunaj tradicionalnih okvirov.

Kot poudarja Heinz (2009), mora v spreminjajočih se družbenih okoliščinah vsaka generacija mladih znova iskati ravnotežje med osebnimi cilji in družbenimi pričakovanji. Prehodi v odraslost tako postajajo individualizirani in negotovi, a prav zato še toliko bolj odločilni pri oblikovanju lastne biografije in družbene vloge posameznika.

Vrednote mladih v digitaliziranem svetu

ena najopaznejših sprememb, ki zaznamuje razliko med današnjimi mladimi in svetom odraslih, sta izjemen tehnološki razvoj in vseprisotna digitalizacija. Gre za prve generacije, ki niso nikoli izkusile sveta brez interneta, brez stalnega dostopa do informacij in brez neomejenih možnosti povezovanja. Njihova izkušnja sveta je zato bistveno drugačna od izkušenj prejšnjih generacij (Živoder, 2022). Raziskave kažejo, da mladi z lahkoto prehajajo med »online« in »offline« svetom, pri čemer so meje med obema prostoroma vse bolj zabrisane (Katz idr., 2021). Za večino mladih je spletno družbeno življenje povsem naravni del vsakdana (Luthar in Pušnik, 2020).

Ker digitalnega sveta niso spoznavali s pomočjo starejših, temveč predvsem samostojno, so postali digitalni samouki. Posledično razvijajo lastne inovativne

načine sodelovanja in soustvarjanja – pogosto v skupnih digitalnih okoljih, v katerih ideje nastajajo brez jasno opredeljenega avtorstva, temelječe na vrednotah skupnosti, enakosti in sodelovanja (Katz et al., 2021). Takšne izkušnje so oblikovale tudi njihov odnos do hierarhije in avtoritet: mladi razvijajo bolj horizontalne oblike sodelovanja ter poudarjajo pomen izmenjave znanja, enakovrednosti in praktičnih rešitev (Katz et al., 2021).

Kljub pogostim predsodkom glede njihove politične apatije mladi danes jasno izražajo, kakšno življenje si želijo, cenijo pristnost, prijateljstvo, raznolikost ter skladnost med lastnimi vrednotami in življenjskimi izbirami (Katz et al., 2021). Vendar pa so njihove izkušnje sveta pogosto protislovne: čeprav lahko po spletu vzpostavijo globalne povezave, se hkrati zavedajo omejenega vpliva, ki ga imajo na ključne politične in ekonomske strukture, ki določajo potek njihovega življenja (Živoder, 2022). To povzroča razkorak med osebnim optimizmom in družbenim pesimizmom, mladi verjamejo v moč svoje generacije, a izražajo razočaranje nad globalnimi problemi, kot so podnebne spremembe, družbena neenakost, politična neučinkovitost in težaven dostop do stanovanj (Katz et al., 2021).

Raziskave ugotavljajo, da se mladi s temi protislovji spopadajo inovativno, predvsem s pomočjo digitalnih orodij in skupnostnih praks. Uporabljajo tri ključne strategije (Katz et al., 2021): jasno opredeljujejo meje svojega delovanja, povezujejo se v virtualne skupnosti podobno mislečih in zavračajo tradicionalne hierarhične strukture, pri čemer spodbujajo enakost, sodelovanje in skupne vrednote.

V slovenskem prostoru ima raziskovanje vrednot mladih dolgo tradicijo. Pionirska raziskava dr. Mirjane Ule in sodelavcev iz osemdesetih let prejšnjega stoletja je s primerjavo vrednot mladih iz različnih republik nekdanje Jugoslavije že takrat nakazala globlje družbene razpoke, ki so napovedovale razpad države (Ule in Vrcan, 1986, v Ule, 2008). S tem je potrdila, da mladi niso le družbena skupina določene starosti, temveč pomemben indikator prihodnjih družbenih sprememb, to, kar mlade zaznamuje danes, pogosto postane prevladujoča družbena norma v naslednjem desetletju.

V začetku novega tisočletja so mladi v Sloveniji izražali vrednotne usmeritve, ki so v marsičem še ohranjale sledi prejšnjega družbenega sistema in prehoda iz socialistične v postsocialistično družbo. Raziskava Mladina 2000 (Miheljak in Ule, 2001) je pokazala, da je bila za mlade ključnega pomena ekonomska varnost, kar se je odražalo v močni želji po stalni zaposlitvi, finančni stabilnosti in predvidljivosti življenjskih poti. To je bilo vsaj delno posledica negotovosti tranzicijskega obdobja, v katerem so na občutek varnosti mladih vplivale družbene in ekonomske spremembe. Mladi so ohranjali tradicionalen pogled na družino, pri čemer je bila poroka še vedno razumljena kot pomembna institucija, religija je pri delu mladih še vedno imela opazno vlogo, čeprav so bili že zaznavni začetki sekularizacijskih trendov.

Primerjava vrednotnih orientacij mladih v Sloveniji v treh raziskovalnih obdobjih: *Mladina 2000* (Miheljak in Ule, 2001), *Mladina 2010* (Lavrič et al., 2011) in *Mladina 2020* (Lavrič et al., 2021) omogoča nekatere pomembne ugotovitve. Razkriva kontinuiteto temeljnih vrednot mladih v Sloveniji, ugotavljamo pa lahko postopne premike v smeri individualizacije, sekularizacije in večje okoljske ter družbene odgovornosti. Analiza vrednotne dinamike v raziskavah *Mladina 2000–2020* razkriva jasen trend premika od tradicionalnih vrednot k postmaterialističnim, kar odraža širše družbene, kulturne in tehnološke spremembe. Mladi v Sloveniji danes individualizem združujejo z občutkom kolektivne odgovornosti, zasebne ambicije z družbeno angažiranostjo in digitalno pismenost z etiko solidarnosti.

Stabilnost temeljnih vrednot

Rezultati kažejo na izrazito stabilnost temeljnih vrednot skozi obdobje dveh desetletij. Med najvišje ocenjene vrednote se v vseh treh raziskavah dosledno uvrščajo resnično prijateljstvo, svoboda delovanja in mišljenja ter družinsko življenje, kar potrjuje kontinuiteto v generacijah mladih glede medosebnih odnosov, osebne avtonomije in družinske povezanosti. Takšna struktura vrednot nakazuje prevladujočo orientacijo h kakovosti odnosov in osebni svobodi, kar je skladno z ugotovitvami evropskih raziskav o postmaterialističnih vrednotah mladih (glej tudi Inglehart, 2018).

Družina ostaja za večino mladih pomembna življenjska vrednota, vendar se njen pomen postopoma spreminja. Namesto tradicionalne, institucionalno določene oblike družine mladi dajejo prednost partnerskim odnosom, ki temeljijo na enakopravnosti, čustveni povezanosti in medsebojnem spoštovanju. Pogostejše so tudi alternativne oblike sobivanja, ki izražajo željo po svobodi in prilagodljivosti.

Izobrazba ima pri mladih še naprej osrednjo vlogo, saj jo razumejo kot ključno orodje za doseganje osebnih in poklicnih ciljev ter kot simbol družbene mobilnosti. Delo ohranja status pomembne vrednote, vendar v sodobnem kontekstu pridobiva nove pomene: mladi si želijo zaposlitev, ki omogoča ravnovesje med delom in zasebnim življenjem, osebno rast ter občutek smisla, ne pa le materialne varnosti.

Krepitev okoljskih in trajnostnih vrednot

Opazna je tudi krepitev okoljskih in trajnostnih vrednot. Vrednoti »živeti v čistem in neokrnjenem okolju« ter »varovanje narave« sta bili v letu 2020 ocenjeni nekoliko višje kot v letih 2000 in 2010, kar odraža širše družbene trende

naraščajoče okoljske ozaveščenosti in vključevanja mladih v globalne razprave o podnebnih spremembah in trajnostnem razvoju.

Vrednote, povezane z redom, stabilnostjo in harmonijo v družbi, ostajajo visoko uvrščene, kar nakazuje, da mladi tudi v času hitrih družbenih in tehnoloških sprememb izražajo potrebo po urejenosti, varnosti in predvidljivosti družbenega okolja.

Med najizrazitejšimi spremembami zadnjega desetletja je opazno naraščanje okoljske in družbene odgovornosti. Skrb za okolje, trajnostni razvoj in zmanjšanje družbenih neenakosti postajajo sestavni del vrednotnega sistema mladih. Podnebne spremembe, pravice manjšin in socialna pravičnost so teme, ki jih mladi ne dojemajo le kot politična vprašanja, temveč tudi kot moralne dolžnosti, povezane z odgovornim življenjem v globalni skupnosti.

Odmik od materializma in hierarhičnih vrednot, krepitev osebne duhovnosti

Zaznati je tudi premik k notranji refleksivnosti in osebnemu ravnovesju. Vrednota »živeti v miru sam s seboj« se v zadnjem obdobju uvršča med pomembnejše življenjske cilje mladih, kar je mogoče povezati s povečanim družbenim poudarjanjem pomena duševnega zdravja, samorazumevanja in iskanja smisla v času negotovosti. Podobno velja za »kreativnost, originalnost in domišljijo«, ki ohranjajo relativno visoko vrednotno pozicijo in potrjujejo usmerjenost mladih k individualnemu izražanju in samouresničitvi.

Po drugi strani pa materialne dobrine in moč nad drugimi v vseh treh obdobjih zavzemajo najnižje mesto na lestvici vrednot. Padec pomena teh dveh kategorij, zlasti v letu 2020, potrjuje postopni odmik mladih od tradicionalno materialističnih in hierarhičnih vrednot k bolj egalitarnim, sodelovalnim in postmaterialističnim orientacijam.

Na področju duhovnosti raziskava potrjuje nadaljevanje procesa sekularizacije. Tradicionalna religioznost upada, vendar to ne pomeni, da se mladi odmikajo od vprašanj smisla in notranjega ravnovesja. Nasprotno, mnogi razvijajo osebne, individualno opredeljene oblike duhovnosti, ki temeljijo na samorefleksiji, osebnem iskanju smisla in povezanosti z naravo ali s skupnostjo.

Politična participacija in digitalna angažiranost

Politična participacija mladih se prav tako preoblikuje. Čeprav izražajo nizko stopnjo zaupanja v tradicionalne politične institucije in stranke, to ne pomeni

pasivnosti. Mladi se vse pogosteje vključujejo v alternativne oblike političnega delovanja – proteste, civilnodružbene pobude in digitalni aktivizem – s katerimi izražajo zahtevo po preglednosti, pravičnosti in etičnem voditeljstvu.

Digitalna kultura pri tem deluje kot ključno okolje, v katerem mladi oblikujejo svoje vrednote, izražajo mnenja in gradijo identiteto. Tehnologija jim omogoča takojšen dostop do informacij, povezovanje z globalnimi skupnostmi in ustvarjanje novih oblik družbene participacije. Spletni prostor je postal poligon, na katerem se prepletajo individualna izražanja, skupnostne pobude in novi modeli družbenega delovanja.

Krepitev individualizma

Družbena solidarnost in pripadnost skupnosti sta ostali pomembni vrednoti, a raziskovalci so že tedaj zaznali postopno krepitev individualizma, ki je začel preoblikovati način, kako mladi razumejo svojo vlogo v družbi (Miheljak in Ule, 2001). Vrednotne spremembe, ki jih zaznava raziskava *Mladina 2020* (Lavrič et al., 2021), kažejo kompleksno prepletanje individualizma, solidarnosti in globalne odgovornosti, značilno za sodobne generacije mladih v Sloveniji. Mladi vse bolj poudarjajo pomen osebne svobode, samouresničitve in individualne odgovornosti, vendar te vrednote ne izključujejo občutka pripadnosti skupnosti. Nasprotno pa ob osebnih ambicijah ostaja močno prisotna zavest o potrebi po sodelovanju, solidarnosti in družbeni pravičnosti. Takšna kombinacija osebne avtonomije in kolektivne odgovornosti kaže, da sodobna mladina gradi identiteto na presečišču individualnih ciljev in družbene zavesti.

V celoti gledano, vrednotne spremembe med mladimi v Sloveniji v letu 2020 razkrivajo generacijo, ki je hkrati individualistična in solidarna, digitalno pismena in družbeno angažirana, svojo prihodnost pa razume kot prostor, v katerem se osebna svoboda prepleta z odgovornostjo do drugih in do planeta. Vrednotne usmeritve mladih v Sloveniji med letoma 2000 in 2020 so se bistveno preoblikovale le v niansah, ne pa v svoji osnovni strukturi. Mladi danes še vedno najbolj cenijo medosebno povezanost, osebno svobodo in družinsko stabilnost, ob tem pa vse bolj poudarjajo okoljsko odgovornost, notranje ravnovesje in avtonomijo. Takšna vrednotna struktura odraža značilnosti sodobne pozne modernosti, v kateri mladi iščejo ravnotežje med individualno svobodo in družbeno odgovornostjo, med osebno uresničitvijo in skupnostno povezanostjo.

Nedvomno pa bi bilo treba, glede na spremembe v ožjem in širšem okolju, sploh glede varnosti na evropski celini, ponovno izvesti podobno raziskavo, kot

je bila v slovenskem prostoru nazadnje izvedena leta 2020, da bi lahko ugotovili morebitne spremembe v premiku vrednot med mladimi v zadnjih petih letih.

Odnos mladih do varnosti

Odnos mladih v Sloveniji do varnosti in vojske je kompleksen in večplasten, saj odraža preplet zgodovinskih izkušenj, družbenih sprememb in vplivov sodobnih globalnih izzivov. Raziskave (npr. *Mladina 2020*, *SJM – Slovensko javno mnenje* ter posebne raziskave med izbrano populacijo mladih v okviru projekta VPM-RS) kažejo, da mladi varnost dojemajo širše, in ne zgolj kot vojaško vprašanje, dojemajo jo kot stanje družbene stabilnosti, socialne varnosti, osebne svobode in zanesljivosti institucij. Za večino mladih je varnost predvsem vrednota, povezana s kakovostjo življenja, ne pa nujno z obrambo države v klasičnem smislu.

Odnos mladih do Slovenske vojske in koncepta obrambe države je v zadnjih desetletjih doživel pomembne spremembe. Po zamrznitvi obveznega služenja vojaškega roka kot dela vojaške dolžnosti leta 2003 in prehodu na poklicno vojsko se je neposreden stik med mladimi in obrambnim sistemom oslabil. Posledično se je zmanjšala identifikacija z vojsko kot institucijo, ki neposredno zadeva vsakogar. Za večino mladih je vojska oddaljena institucija, povezana predvsem s kariero, mednarodnimi misijami ali humanitarnimi nalogami, ne pa z vsakdanjim življenjem (Prebilič et al., 2014).

Hkrati pa je med mladimi prisotno tudi nezaupanje do političnih institucij, ki bi morale te varnostne pogoje zagotavljati. Varnost dojemajo kot skupno odgovornost, tako države kot tudi posameznika, vendar pričakujejo, da se bodo varnostne politike izvajale transparentno, etično in brez pretiranega militarizma.

Kljub temu pa raziskave kažejo, da mladi prepoznavajo vlogo vojske v kriznih razmerah, zlasti kot pomoč v primeru naravnih ali drugih nesreč. V takšnih primerih vojsko dojemajo kot institucijo solidarnosti in zaščite, ne pa kot izraz sile. Podpora vojaškemu delovanju je praviloma večja, kadar gre za obrambne, mirovne ali humanitarne naloge v okviru EU, OZN ali Nata, ne pa za agresivna ali unilateralna vojaška posredovanja.

V nadaljevanju prispevka odnos mladih do varnosti obravnavamo na podlagi empirične raziskave, osredotočene na percepcijo varnostnih vprašanj, vojske in aktualnih geopolitičnih dogodkov. Pri tem izhajamo iz podatkov javnomnenjske

raziskave *Slovensko javno mnenje (SJM 2023/2)*[3], in sicer iz odgovorov najnižje starostne skupine anketirancev (od 18–25 let; N = 116). Ob tem podatke na več mestih dopolnjujemo z rezultati ankete, ki smo jo na naključno izbranem vzorcu študentov dveh fakultet Univerze v Ljubljani (Fakultete za družbene vede in Fakultete za pomorstvo – v nadaljevanju UL 2024) izvedli novembra 2024 (N = 96).[4] Za potrebe tega prispevka analiziramo tudi vrednote med mladimi, ki smo jih ugotavljali na populaciji mladih, ki so se udeležili tabora »MORS in mladi« in ki so bili del vzorca v raziskavi v okviru raziskovalno-razvojne in inovacijske aktivnosti *Vojaški poklici in mladi v Republiki Sloveniji (VPM-RS)*[5].

Začnimo z vprašanjem, kako anketiranci ocenjujejo dejavnike, ki ogrožajo varnost Slovenije Pri tem ugotavljamo, da so v raziskavi SJM 2023/2 mladi odrasli na štiristopenjski lestvici kot najbolj ogrožajoč dejavnik ocenili »begunce in ilegalne priseljence (migracije)« (M = 3,37), sledijo »gospodarski in socialni problemi (brezposelnost, revščina)« (M = 3,12), »kriminal« ter »naravne in tehnološke nesreče« (oba M = 3,08). Najmanj so mladi odrasli v Sloveniji zaskrbljeni nad »vojaškimi grožnjami s strani drugih držav« (M = 2,58), »samomori« (M = 2,56), »nestabilnostmi na ozemlju Zahodnega Balkana« (M = 2,56), »nalezljivimi boleznimi« (M = 2,49) in »terorizmom« (M = 2,25). V primerjavi s prebivalci, starejšimi od 26 let, se statistično značilna razlika ($p < 0,001$) kaže le v kategoriji

3 Od 2. novembra 2023 do 2. februarja 2024 je potekalo zbiranje podatkov za raziskavo *Slovensko javno mnenje*. Raziskavo so takrat sestavljali trije vsebinski sklopi, od katerih se je eden nanašal na nacionalno in mednarodno varnost in vojaški poklic. Pristop k raziskavi in njena izvedba sta sledila utečeni metodologiji, ki jo na Centru za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij (CJMMK) uporabljajo pri izvajanju nacionalnih javnomnenjskih raziskav. V reprezentativni vzorec je bilo zajetih 2600 polnoletnih oseb, realizacija (število vrnjenih anket) pa je znašala 1089. Za potrebe pričujočega prispevka smo izluščili le odgovore najmlajše starostne skupine anketirancev (8–25 let; N = 116).

4 V mesecu oktobru in začetku meseca novembra 2024 je bila na naključno izbranem vzorcu študentov dveh fakultet Univerze v Ljubljani (Fakultete za družbene vede in Fakultete za pomorstvo) izvedena empirična raziskava. Na vprašalnik, ki je bil posebej prirejen in pripravljen za potrebe RRI *Vojaški poklici in mladi v Republiki Sloveniji,* je skupaj odgovorilo 96 študentov obeh stopenj študija različnih smeri in programov.

5 Anketiranje udeležencev zimskega tabora je potekalo 20. in 26. februarja 2025, anketiranje udeležencev poletnega tabora pa je potekalo 30. junija 2025 ter 1. in 10. julija 2025.
Skupno število anket, pridobljenih s spletnim anketiranjem preko portala 1ka, je znašalo 932. Vendar je bilo za potrebe analize ustreznih 689, pri čemer je treba upoštevati, da niso vsi dijaki rešili vseh vprašanj, zato se tudi N (skupno število anket) med posameznimi vprašanji lahko razlikuje.

»begunci in ilegalni priseljenci«, ki jo starejši razumejo kot manj ogrožajočo od mlajše populacije (M = 3,03).

Enako kot mladi odrasli so tudi študentje v raziskavi UL 2024 kot najbolj ogrožajoč dejavnik ocenili »begunce in ilegalne priseljence (migracije)« (M = 3,09), vrstni red v nadaljevanju pa je nekoliko drugačen. Sledijo namreč »energetska odvisnost od tujine« (M = 3,03), pa »naravne in tehnološke nesreče« (M = 2,96) in »gospodarski in socialni problemi« (M = 2,94). Vrstni red groženj na dnu lestvice pa se glede na odgovore mladih odraslih in študentov povsem prekriva in zaključi s terorizmom kot dejavnikom, ki je zaznan kot najmanj ogrožajoč.

Do podobnih zaključkov pridemo tudi z analizo odgovorov mladih, ki so sodelovali na taborih MORS in mladi, ti so kot najbolj ogrožajoč dejavnik prav tako ocenili begunce in ilegalne migracije (M = 3,5), temu sledijo uničevanje okolja (M = 3,1), kriminal (M = 3,1), notranjepolitična nestabilnost (M = 3), gospodarski in socialni problemi (M = 3) in energetska odvisnost od tujine (M = 3).

Poglejmo, kako varno se mladi odrasli počutijo, če razmišljajo o trenutnem družbenem in političnem položaju. Med opredeljenimi do tega vprašanja (izločili smo tiste, ki so odgovorili z »ne vem« ali pa na to sploh niso odgovorili) je v raziskavi SJM 2023/3 nekaj več kot dve tretjini (67,9 %) mladih odraslih odgovorilo, da se počutijo varne, medtem ko je bilo v raziskavi UL 2024 takšnih več, in sicer nekaj več kot tri četrtine (76,2 %). Ob tem je zanimivo, da se v raziskavi SJM 2023/2 kaže statistično značilna razlika ($p < 0,05$) pri odgovorih prebivalcev, starejših od 26 let, ki se počutijo bolj varne od mlajših odraslih (18–25 let).

Poglejmo, kako mladi odrasli razmišljajo o tem, ali bo Slovenija v prihodnje še potrebovala vojsko. Če izločimo odgovore »ne vem« in neizpolnjene odgovore, ugotovimo, da je med mladimi odraslimi v raziskavi SJM 2023/2 delež pozitivnih odgovorov (»verjetno« in »zelo verjetno«) več kot dvotretjinski (67,3 %), medtem ko je bil v raziskavi UL 2024 višji, in sicer pri 78,3 %.

Kljub temu da mladi odrasli prevladujoče ocenjujejo, da bo Slovenija v prihodnje vojsko še potrebovala, pa bi se jih bil razmeroma nizek delež pripravljen boriti z orožjem. V raziskavah SJM 2023/2 in UL 2024 sta bili sicer na to temo zastavljeni identični vprašanji,[6] a z nekoliko drugačnimi možnimi odgovori, zato je treba biti pri interpretaciji rezultatov previden. Kljub temu pa je po obeh raziskavah razviden

6 V obeh raziskavah se je vprašanje glasilo: »Kako bi se vi osebno vedli v primeru oborožene agresije na Slovenijo?« V raziskavi SJM 2023/2 so bili možni odgovori naslednji: »boril bi se z orožjem«, »boril in upiral bi se na kak drug način«, »ne bi se niti boril niti upiral« in »ne vem«. V raziskavi UL 2024 je bil k tem odgovorom dodana še možnost »zapustil bi Slovenijo in poiskal varno zatočišče drugod«.

precej nizek delež tistih, ki so odločeni, da bi bili pripravljeni poprijeti za orožje. Če izločimo odgovor »ne vem« in pri tem vprašanju neizpolnjene odgovore, je v raziskavi SJM 2023/2 med mladimi odraslimi takšnih 32,4 %, v raziskavi UL 2024 pa 29,5 % študentov. Nekoliko drugačno porazdelitev odgovorov na to vprašanje je podala raziskava med dijaki, ki so bili udeleženci taborov MORS in mladi, kjer so odgovori na to vprašanje pokazali, da bi se večina (48 %) borila z orožjem, na drugem mestu bi bilo sodelovanje pri civilni obrambi oz. civilni zaščiti (24 %). Nazoren je tudi odstotek neopredeljenih (11 %), kar nakazuje, da anketiranci o tem najverjetneje niti niso premišljevali in da se jim je do tega vprašanja dejansko zelo težko opredeliti. Zanimivo je, da je statistična analiza pokazala pomembno razliko glede na spol anketirancev. Izračun testa hi kvadrat je pokazal, da je hi kvadrat manjši od 0,005, kar pomeni, da je pri tem vprašanju mogoče najti statistično pomembno razliko glede na spol. Moški anketiranci so se v večji meri izrekali za to, da bi se v primeru oborožene agresije na Slovenijo borili z orožjem, medtem ko bi ženske anketiranke bolj sodelovale pri civilni obrambi in civilni zaščiti.

Študente smo povprašali, v katerem od primerov bi se bili pripravljeni pridružiti nacionalnim oboroženim silam. Daleč največjo podporo je dobil odgovor »za obrambo lastne družine in prijateljev« (42,7 %), kar kaže na to, da je študentom bistveno bližja obramba primarne socialne skupine kot pa denimo države kot širše skupnosti (odgovor »obramba nacionalnega ozemlja« je izbralo 26 % respondentov). Nekoliko drugačne odgovore smo dobili pri dijaški populaciji. Frekvenčna porazdelitev odgovorov je pokazala, da so se tudi oni še najbolj pripravljeni pridružiti nacionalnim oboroženim silam zaradi obrambe lastne družine in prijateljev (71 % se jih je strinjalo s to trditvijo). Na drugem mestu je razlog »zaradi obrambe slovenskega nacionalnega ozemlja« (68 %).

Zanimiv je tudi pogled študentov na uvedbo obveznega služenja vojaškega roka: v običajnih razmerah bi skupno 49 % študentov tak ukrep podprlo (19,8 % za vse, 29,2 % samo za moške), medtem ko bi se v primeru neposredne ogroženosti ta podpora povečala na 70,8 %. Delež odgovorov »ne vem« je v prvem primeru znašal 6,3 %, v drugem pa 7,3 %. Podobno smo spraševali tudi dijake. Večina podpira uveljavitev obveznega služenja vojaškega roka za oba spola (43 %), 23 % pa jih podpira obvezno služenje zgolj za moške. 19 %, torej ena petina, jih meni, da bi moralo služenje vojaškega roka ostati prostovoljna izbira. Statistična analiza je pokazala pomembne razlike glede na spol anketirancev, pri čemer lahko ugotovimo, da moški anketiranci v večjem deležu podpirajo uveljavitev obveznega služenja vojaškega roka za vse državljane in državljanke, medtem ko ženske bolj podpirajo uvedbo obveznega služenja vojaškega roka samo za moške državljane. Ženske anketiranke tudi v nekoliko večjem deležu podpirajo to, da bi služenje vojaškega roka moralo ostati prostovoljno.

Ko smo v okviru anket SJM 2023/2 in UL 2024 povprašali glede legitimnosti uporabe vojaške sile, je v med mladimi odraslimi največ podpore dobil odgovor »zaščita pred terorističnimi napadi« (70,7 % pozitivnih odgovorov), med študenti pa »zaščita človekovih pravic in svoboščin« (75,5 % pozitivnih odgovorov). Skoraj vsak deseti opredeljeni respondent meni, da uporaba vojaške sile ni upravičena v nobenem primeru. Dijaki menijo, da je uporaba vojaške sile upravičena v primeru zaščite pred terorističnimi napadi, na drugem mestu pa je zaščita človekovih pravic in svoboščin. Anketirani so dijaki se še najmanj strinjali s tem, da naj bi bila uporaba oborožene sile upravičena za zagotovitev svobode veroizpovedi.

Da bi ugotovili, katerim vrednotam dijaki pripisujejo največji pomen, smo jih prosili, naj ocenijo pomembnost navedenih vrednot. Srednje vrednosti odgovorov pri vseh navedeni vrednotah so visoke, tudi pri vrednoti, ki je na zadnjem mestu (vera) je srednja vrednost več kot 3 (M = 3,2). Sklepamo lahko, da so vse navedene vrednote za mlade pomembne. Kot najpomembnejšo ocenjujejo družino (M = 4,7), na drugem mestu so znanje in strokovnost (M = 4,3), prosti čas in samoizpopolnjevanje (M = 4,3), domoljubje (M = 4,3) in tovarištvo (M = 4,3).

Razprava

Prispevek obravnava vrednotne orientacije mladih v Sloveniji in njihov odnos do vprašanj varnosti, obrambe in vojske, pri čemer se opira na longitudinalne podatke in tri aktualne empirične raziskave. Ugotovitve kažejo na stabilnost osnovne vrednotne hierarhije mladih v zadnjih dveh desetletjih, ob hkratnem pojavu novih vsebin, ki so odraz družbenih, ekonomskih in kulturnih transformacij pozne moderne. Poudarjeno vrednotenje osebne svobode, avtonomije, okoljske odgovornosti in socialne pravičnosti se kaže kot osrednja komponenta sodobne etike mladine, ki se vse bolj oddaljuje od tradicionalno strukturiranih kolektivnih vrednotnih sistemov.

Raziskave kažejo, da mladi varnost razumejo predvsem kot široko družbeno kategorijo, ki vključuje tako nacionalno obrambo kot tudi vsakodnevno varnost družine in lokalne skupnosti. V kriznih situacijah so pripravljeni prevzeti odgovornost in aktivno sodelovati pri zaščiti svojih bližnjih, kar kaže na razvit občutek kolektivne odgovornosti in solidarnosti. Ta zavest lahko predstavlja temelj za krepitev družbene odpornosti, saj mladi svojo vlogo pogosto vidijo v povezavi z zaščito bližnjih, ne pa zgolj abstraktne države.

Čeprav se v mirnodobnih razmerah mladi pogosto nagibajo k individualizmu in poudarjanju osebne svobode, so v kontekstu zaznanih varnostnih groženj v

večji meri pripravljeni razmišljati o ponovni uvedbi obveznega služenja vojaškega roka. Podpora temu bi bila največja v razmerah, ko bi mladi zaznavali realne nevarnosti (npr. vojne v soseščini, kibernetske napade, migracijske pritiske). To kaže, da bi bili pripravljeni sprejeti omejitve osebne svobode, če bi bila ogrožena širša varnost skupnosti in države.

Za mlade ostajajo družina, varnost in domovina osrednje vrednote, ki jih povezujejo v celoto. Družina je pogosto razumljena kot temeljna enota varnosti, domoljubje pa kot moralna obveznost, da se posameznik v kritičnih trenutkih postavi v bran državi. Ta vrednostni okvir ustvarja vez med individualnimi interesi in kolektivno odgovornostjo, kar lahko krepi pripravljenost na sodelovanje v obrambnih strukturah in civilni zaščiti.

Rezultati raziskav kažejo, da mladi v Sloveniji varnost in obrambna vprašanja dojemajo široko, kot kombinacijo nacionalne obrambe, družbene stabilnosti in varnosti svojih bližnjih. Med najbolj skrb vzbujajočimi pojavi izpostavljajo migracije, propadanje gozdov, širjenje dezinformacij in uporabo kemikalij v prehrani, medtem ko se manj obremenjujejo z jedrsko nevarnostjo ali mednarodnimi konflikti. Pri vprašanju ogroženosti varnosti Slovenije mladi kot največjo grožnjo prepoznavajo ilegalne migracije, kriminal, najmanj pa nalezljive bolezni. To nakazuje, da mladi varnost razumejo predvsem skozi prizmo notranje stabilnosti in migracijskih pritiskov, manj pa v povezavi z globalnim dogajanjem. Vojaške grožnje in geopolitični konflikti so na lestvici zaznanih tveganj umeščeni nižje, kar kaže na preoblikovanje varnostne paradigme v zavesti mladih.

V celoti gledano lahko ugotovimo, da mladi v Sloveniji k vprašanju varnosti in vojske pristopajo racionalno, mirovniško in družbeno odgovorno. Ne zavračajo pomena obrambe, temveč jo želijo razumeti v sodobnem, celostnem in etičnem okviru, v katerem ima vojska vlogo enega od nosilcev varnosti, ne pa njenega edinega temelja. Njihov odnos kaže na prehod od tradicionalnega pojmovanja varnosti k civilnemu, sodelovalnemu in evropsko usmerjenemu modelu, v katerem so dialog, znanje in sodelovanje temeljni pogoji za trajen mir.

V okviru konceptualizacije mladosti kot prehodnega, a vse daljšega življenjskega obdobja, ki je pogojeno z institucionalnimi in strukturnimi dejavniki (npr. podaljševanje izobraževanja, prekarnost zaposlitve, pozna ekonomska osamosvojitev), se oblikuje generacija, ki ne želi biti zgolj pasivni odraz družbenih sprememb, temveč njihov aktivni sooblikovalec. Vrednote mladih razkrivajo napetost med individualizacijo in kolektivno odgovornostjo, kar se kaže v oblikovanju t. i. altruističnega individualizma, etike, v kateri samouresničevanje posameznika ne izključuje skrbi za skupnost, temveč z njo soobstaja in jo nadgrajuje.

Pomemben razkorak smo zaznali med vrednotami, ki jih mladi prepoznavajo kot ključne v procesu socializacije in vzgoje (npr. pravičnost, empatija,

ustvarjalnost), in tistimi, ki jih promovira vojaška organizacija (npr. domoljubje, pogum, tovarištvo). Ta razlika odraža širši kulturni premik, v katerem tradicionalni koncepti državljanske dolžnosti in patriotizma izgubljajo svojo normativno moč, zlasti če ne gre za neposredno vojaško grožnjo. V tem okviru se kot nujno kaže vprašanje, kako naj obrambni sistem vzpostavi komunikacijski in vrednotni most z mlado generacijo, ki bi oblikoval nove oblike participacije in angažiranosti, pogosto tudi izven (tradicionalnih) institucionalnih okvirov.

Iz vseh navedenih ugotovitev izhaja potreba po drugačni zasnovi javnih politik, še posebej tistih, ki zadevajo nacionalno varnost, obrambo in participacijo mladih. Pristopi, ki temeljijo na tradicionalni avtoriteti, hierarhičnih strukturah in neproblematičnem prenosu institucionalnih vrednot, so vse manj učinkoviti. Potrebna je inkluzivna, participativna in vrednotno občutljiva politika, ki mlade prepozna kot pomembne družbene akterje in jim omogoča oblikovanje in soobblikovanje varnostne kulture prihodnosti.

Zaključek

Za večino mladih predstavlja varnost predvsem vrednoto, povezano s kakovostjo življenja in z družbeno blaginjo, ne pa nujno z obrambo države v klasičnem, nacionalno-vojaškem smislu.

V tem kontekstu se kaže premik od tradicionalnega, državocentričnega razumevanja varnosti k civilnemu, sodelovalnemu in evropsko usmerjenemu modelu, v katerem so dialog, znanje in sodelovanje temeljni pogoji za trajen mir in stabilnost. Mladi v Sloveniji se do vprašanj varnosti in obrambe opredeljujejo racionalno, mirovniško in družbeno odgovorno. Ne zavračajo pomena obrambe kot take, vendar jo želijo razumeti v širšem, etičnem okviru, znotraj katerega vojska predstavlja le enega izmed nosilcev varnosti, ne pa njenega edinega temelja.

Analiza vrednot in varnostnih stališč mladih v Sloveniji razkriva generacijo, ki svoje delovanje gradi na ravnotežju med individualno svobodo in družbeno odgovornostjo. Mladi niso apatični, temveč kritično ozaveščeni in solidarni akterji, ki varnost razumejo kot širok družbeni koncept, povezan s kakovostjo življenja, stabilnostjo institucij in občutkom zaupanja v družbo. To, da se zavedajo pomena okoljske trajnosti, enakosti in pravičnosti, kaže, da varnost vse bolj dojemajo kot skupno dobro, ne zgolj kot vprašanje obrambe države.

Čeprav je vojska kot tradicionalna institucija iz perspektive njihovega pogleda na svet pogosto nekaj oddaljenega, mladi prepoznavajo njeno vlogo v kriznih razmerah ter podpirajo mirovne in humanitarne naloge. Nizka pripravljenost na

oboroženo obrambo zato ne pomeni zavračanja odgovornosti, temveč je odraz širšega razumevanja varnosti.

Za prihodnost slovenske družbe in njenega varnostnega sistema je ključno, da mlade vključimo kot soustvarjalce politik, in ne zgolj kot naslovnike. Le z aktivnim vključevanjem mladih v diskurz o varnosti in s prizadevanji za vzpostavitev skladnosti med vrednotnimi orientacijami različnih generacij bo mogoče zagotoviti legitimnost obrambnega sistema, njegov dolgoročen obstoj in učinkovitost. Brez tega sistem tvega izgubo podpore, kar lahko vodi v erozijo družbene kohezije in oslabi pripravljenost družbe na soočenje z bodočimi krizami.

Viri

Heinz, W. R. (2009). *Youth transitions in an age of uncertainty*. V A. Furlong (ur.), Handbook of Youth and Young Adulthood (str. 3–13). Routledge.

Katz, C., Piller, S., Glucklich, T., & Matty, D. E. (2018). »Stop Waking the Dead« : Internet Child Sexual Abuse and Perspectives on Its Disclosure. *Journal of Interpersonal Violence*, *36*(9-10), NP5084-NP5104. https://doi.org/10.1177/0886260518796526

Lavrič, M., Flere, S., Tavčar Krajnc, M., Klanjšek, R., Musil, B., Naterer, A., Kirbiš, A., Mihelin, S., Ivanuša, D., Divjak, M., Antolin, U. & Lešek, P. (2011). *Mladina 2010: družbeni profil mladih v Sloveniji*. Fakulteta za družbene vede, Arhiv družboslovnih podatkov. https://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/mla10/

Lavrič, M., Deželan, T., Klanjšek, R., Lahe, D., Naterer, A., Radovan, M., Rutar, T., Sardoč, M., Uršič, M., Majce, M., Cupar, T., Matjašič, M., Nacevski, K., Vombergar, N., & Prešeren, J. (2021). *Mladina 2020: položaj mladih v Sloveniji* (1. elektronska izd.). Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba; Založba Univerze v Ljubljani. https://press.um.si/index.php/ump/catalog/book/575

Luthar, B., in Pušnik, M. (2020). Intimate media and technological nature of sociality. *New Media & Society*, *23*(5), 1257-1277. https://doi.org/10.1177/1461444820912387

Miheljak, V., in Ule, M. (2001). *Mladina, 2000*. Fakulteta za družbene vede, Arhiv družboslovnih podatkov. http://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/mla00.xml

Miheljak, V. (ur.). (2002). *Mladina 2000: slovenska mladina na prehodu v tretje tisočletje*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport, Urad Republike Slovenije za mladino; Maribor: Aristej.

Prebilič, V., in Juvan, J. (2014) Mladi, domoljubje in nacionalna varnost : vojska kot steber domoljubnih struktur. Sodobni vojaški izzivi : znanstveno-strokovna publikacija Slovenske vojske, maj 2014, 16, št. 1, str. 63–75.

Ule, M., in Miheljak, V. (1995). *Prihodnost mladine* (Zbirka Juventa). Ljubljana: DZS; Ministrstvo za šolstvo in šport, Urad RS za mladino.

Ule, M. (ur.) (1996). *Mladina v devetdesetih: Analiza stanja v Sloveniji*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Ule, M. (1988). *Mladina in ideologija*. Ljubljana: Delavska enotnost.

Ule, M. (2008). *Za vedno mladi?: socialna psihologija odraščanja*. Fakulteta za družbene vede. https://knjigarna.fdv.si/i_456_za-vedno-mladi-socialna-psihologija-odrascanja

Ule, M. (2013). Spreminjanje vrednot v sodobnih življenjskih potekih. V *Etika v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi* (Zbornik predavanj) (str. 89–96). Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani. http://www.centerslo.net/files/file/ssjlk/49_SSJLK/nastran%20ule.pdf

Živoder, A. (2022). Politična participacija mladih skozi pristop življenjskega poteka. V T. Pušnik in M. Banjac (ur.), *Politična participacija mladih onkraj volitev: konceptualni premisleki in izzivi proučevanja* (str. 249–276). Fakulteta za družbene vede, Založba FDV. https://doi.org/10.51936/978-961-295-022-4/249-276

Družbeni vpliv vojnih veteranov: primerjava veteranov vojne za Slovenijo 1991 ter veteranov vojne na Kosovu 1998–1999[1]

Ljubica Jelušič in Valdona Gashi

Uvod

Vojni veterani so osebe, ki so aktivno sodelovale v vojnah svojih držav. Države praviloma poskrbijo za določene oblike socialnega in zdravstvenega varstva ter za druge družbene ugodnosti za te osebe, ker se jim s tem želijo zahvaliti za njihov prispevek oziroma za žrtvovanje za domovino v vojnih časih. Status in pravice vojnih veteranov se določijo z zakonodajo, posamezniki pa morajo skladno z določenimi pravili formalno dokazati, da so upravičeni do statusa vojnega veterana.

Pri opredeljevanju pojma veteran, ki pomensko presega pojem vojni veteran, obstaja v mednarodnem okolju nekaj posebnosti. Ponekod so veterani lahko samo tisti, ki so sodelovali v preteklih vojnah. Drugod so veterani predvsem bivši pripadniki oboroženih sil, ki so bili odpuščeni na časten način. V nekaterih državah vključujejo med vojne veterane tudi vse tiste, ki so sodelovali v mednarodnih operacijah in misijah. V vseh primerih pa gre za pomembno značilnost civilno-vojaških odnosov, kot zapišejo Dandeker et al. (2006), s katero države priznajo prispevek, ki so ga možje in žene oboroženih sil dali za svojo domovino, ter tudi poskrbijo za oskrbo in podporo za veterane in za njihove družine takrat, ko ti zapustijo oborožene sile. V tem prispevku bomo upoštevali samo tiste veterane,

1 Prispevek je rezultat raziskovanja v okviru NRP Obramboslovje (P5-0206), ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost RS. Avtorici sta prve izsledke raziskave, ki je bila podlaga za ta prispevek, predstavili na konferenci ERGOMAS 2024 v Stockholmu (Jelušič, Gashi, 2024).

ki so kot pripadniki oboroženih sil sodelovali v preteklih vojnah, v katere so bile vključene njihove države.

Strokovna literatura o vojnih veteranih se pogosto ukvarja z njihovimi zdravstvenimi problemi, ki so posledica poškodb ali pretresljivih dogodkov, ki so jim bili priča v vojni (Nisenbaum et al., 2004; Moore et al., 2025). Nekateri viri obravnavajo problematiko družbene vključenosti ali izključenosti veteranov (Eyni, Musavi, 2024). Hannel (2023), vojni veteran in pripadnik ameriških marincev, pa je oblikoval teoretični okvir za proučevanje veteranov kot posebne skupine prebivalcev, ki jih imenuje »veteransko ljudstvo« (Veteran Peoplehood), ki ga sestavljajo štiri bistvene sestavine, to so skupna zgodovina, poseben jezik, rituali in odnos do prostora, na katerem so se veterani vojskovali. V raziskavi, iz katere izhaja ta prispevek, smo si zastavili raziskovalna vprašanja o tem, ali so vojni veterani poleg določenih bonitet od države in javnosti prejeli ustrezno mero časti in slave, to je neke vrste družbeno priznanje, v zameno za svoje žrtvovanje in ali imajo vpliv v družbi (in na družbo, še zlasti na mlade generacije), zlasti ob vprašanjih, ki se nanašajo na ohranjanje spominov na vojno, v kateri so se borili za neodvisnost svojih držav, ter na oblikovanje zakonodaje, ki opredeljuje veteranski status.

Kot študiji primerov smo izbrali vojne veterane dveh vojn, ki sta potekali na ozemlju nekdanje Jugoslavije, in sicer vojaške veterane vojne za samostojno Slovenijo leta 1991 in veterane vojne na Kosovu v obdobju 1998–1999. Obe državi sta pred letom 1991 uporabljali skupno jugoslovansko regulativo za področje vojnih veteranov, statuse vojnih veteranov pa sta zakonsko urejali kmalu po končanih balkanskih vojnah (Slovenija leta 1995; Kosovo leta 2014). Čeprav sta vojni, v kateri sta bili ti državi vključeni, trajali različno dolgo, pa smo v pogovorih z veterani zaznali, da ti na svoje vojne gledajo drugače kot zgodovinarji in pravniki in da merijo dolžino vojne glede na svoje lastno angažiranje v pripravah in poteku vojne ter v njenem zaključku, ki sega onkraj datumov mirovnih sporazumov. Obe vojni sta, kljub razlikam v dolžini in intenziteti, pripeljali do pomembnih notranjepolitičnih in zunanjepolitičnih sprememb. Teoretsko izhodišče za ta prispevek tvorijo teorije družbenega vpliva in priznanja.

Teorije družbenega vpliva in priznanja

Analiza družbenega položaja vojnih veteranov zahteva razumevanje mehanizmov, po katerih se oblikujejo posameznikove in skupinske identitete ter njihov družbeni status. V tem kontekstu sta ključna pojma družbeni vpliv in družbeno priznanje, ki pojasnjujeta, kako se odnosi moči, norme in vrednote zrcalijo v

načinu, kako družba prepoznava ali zanemarja določene skupine. Teorije družbenega vpliva in priznanja omogočajo povezovanje mikro- in makroravni družbene dinamike: na mikroravni se osredotočajo na posameznikovo notranje sprejemanje družbenih vrednot, na makroravni pa na institucionalne in strukturne procese, ki določajo družbeni status in dostop do pravic.

Na mikroravni se teoretsko izhodišče opira na klasične modele družbenega vpliva, med katerimi je najvplivnejši model Herberta C. Kelmana (1958), ki razlikuje med tremi procesi: privolitev/strinjanje (compliance), identifikacija (identification) in internalizacija/ ponotranjenje (internalization). V procesu privolitve/strinjanja se posameznik za določeno vedenje odloči zaradi zunanjih nagrad ali kazni, ne pa zaradi dejanskega strinjanja z vrednotami. Identifikacija pomeni, da se posameznik poistoveti s skupino ali osebo, ki jo spoštuje, in tako prevzame določene norme, da bi ohranil to pripadnost. Šele na ravni internalizacije ali ponotranjenja pa postanejo vrednote, norme in prepričanja del posameznikovega notranjega sistema – sprejme jih torej zaradi njihove notranje smiselnosti, in ne le zaradi zunanjih pričakovanj.

Na makro ravni razumevanje družbenega položaja veteranov dopolnjujejo teorije priznanja in redistribucije, ki obravnavajo širše institucionalne in strukturne mehanizme družbene pravičnosti. Axel Honneth (1995) v teoriji priznanja poudarja, da so posameznikovo dostojanstvo, samospoštovanje in občutek družbene vključenosti odvisni od treh oblik priznanja: čustvenega (emotional), pravnega (legal) in socialnega (social). Čustveno priznanje se vzpostavlja v intimnih odnosih, pravno priznanje zagotavlja enakopravnost prek zakonodaje, socialno pa se uresničuje v širši družbi s spoštovanjem posameznikovega prispevka. Kadar katera od teh oblik odpove, pride do izkušnje nepriznanja, zaradi katere se posameznik počuti ponižanega in/ali izključenega.

Pogled na priznanje pa dodatno razširi Nancy Fraser (1995, 2000), ki opozarja, da sama simbolna dimenzija priznanja ne zadostuje za dosego družbene pravičnosti. Po njenem je treba sočasno obravnavati dve dimenziji – priznanje in redistribucijo. Priznanje se nanaša na kulturno in simbolno vrednotenje družbenih skupin, redistribucija pa na pravično delitev materialnih virov. Neenakost torej ni zgolj moralni ali simbolni problem, temveč tudi ekonomski.

Združitev pogledov Kelmana, Honnetha in Fraser omogoča celostno razumevanje družbenega vpliva in priznanja v postkonfliktnih družbah. Kelman pojasnjuje psihološki proces sprejemanja družbenih norm, Honneth izpostavi moralno dimenzijo medosebnega in institucionalnega priznanja, Fraser pa opozarja na strukturne in materialne pogoje družbene pravičnosti. Vsi trije pristopi skupaj tvorijo analitični okvir, ki pojasnjuje, zakaj formalni status in zakonsko priznanje veteranov še ne pomenita njihove dejanske družbene integracije in zakaj je re-

snično priznanje mogoče šele, ko se simbolne in materialne dimenzije družbene podpore medsebojno dopolnjujejo.

Vsi trije omenjeni sociološki pristopi so bili v proučevanju družbenega vpliva in priznanja dokaj vplivni, saj jih sodobne raziskave ponovno obravnavajo v različnih družbenih kontekstih in s tem potrjujejo njihovo trajno aktualnost. Van den Brink et al. (2020) teorijo Nancy Fraser poglobijo z analizo napetosti med normativnimi zahtevami po priznanju in redistribuciji v evropskih družbah. Knieriem in Lagendijk (2025) pa uporabljata okvir priznanja in redistribucije v empirični študiji gentrifikacije, s čimer pokažeta, da ta teoretični pristop ostaja relevanten tudi za razumevanje sodobnih urbanih in razrednih preobrazb. Dodatno Hannel (2023) razvije model, ki povezuje teorije družbenega vpliva in priznanja ter kolektivne identitete ter jih aplicira neposredno na skupine vojnih veteranov. Pri tem izpostavlja, da veterani predstavljajo poseben primer družbene skupnosti, ki nenehno prehaja med priznanjem in marginalizacijo.

Kratka predstavitev vojne za Slovenijo in vojne na Kosovu

Vojna za Slovenijo leta 1991

Slovenska osamosvojitvena vojna ali vojna za Slovenijo je znana tudi kot desetdnevna vojna in je potekala kot manjši oboroženi spopad med vojaškimi in policijskimi silami države SFRJ na eni strani ter enotami Teritorialne obrambe in milice Republike Slovenije na drugi strani. V podporo varnostnim strukturam in v namen odpravljanja posledic spopadov so bili na slovenski strani vključeni še številni pripadniki civilne zaščite, civilne obrambe, novinarji in delavci vseh sestavin kritične infrastrukture ter državljani prostovoljci. Potem ko je slovenska stran sprejela osamosvojitvene zakone, se je 25. junija 1991 zvečer v Beogradu sestal Zvezni izvršni svet, ki je avtoriziral poseg vojaških in policijskih enot proti Sloveniji. Prihod dodatnih zveznih varnostnih sil se je ponekod začel že 26. junija (Primorska), že naslednji dan, 27. junija 1991, pa se je začel oboroženi poseg, ki so ga na slovenski strani označili za agresijo, saj je še isti dan prerasel v vojaški spopad. V spor se je po diplomatski poti vključila Evropska gospodarska skupnost (EGS)[2], ki je sprejela

2 EGS se je po sprejetju Pogodbe o Evropski uniji ali Maastrichtske pogodbe 7. februarja 1992 preimenovala v Evropsko unijo.

odločitve o nujnosti prenehanja spopadov, 7. julija 1991 pa je trojka zunanjih ministrov Italije, Nizozemske in Portugalske prišla na Brione, kjer se je sestala z visoko politično delegacijo Slovenije, Hrvaške in zveznih jugoslovanskih oblasti. Po večurnih pogajanjih je bila sprejeta Brionska deklaracija, ki je zahtevala prekinitev ognja ter zaustavitev vseh vojaških spopadov, umik vseh oboroženih sil nazaj v vojašnice in zamrznitev procesa osamosvojitve Slovenije za tri mesece. Nadzor nad premirjem naj bi izvajala posebna opazovalna misija. Še istega meseca, 18. julija 1991, je zvezno predsedstvo SFRJ sprejelo sklep, da se enote JLA v treh mesecih umaknejo iz Slovenije. Popoln umik enot JLA iz Slovenije je bil zaključen 25. oktobra 1991.

Vojna na Kosovu v letih 1998–1999

Vojna na Kosovu je kot oboroženi spopad potekala med 28. februarjem 1998 in 11. junijem 1999, in sicer med vojaškimi in policijskimi silami Zvezne republike Jugoslavije (ZRJ) ter enotami kosovskih Albancev, ki so se poimenovale Osvobodilna vojska Kosova (OVK). V spopad so se vključile še Natove letalske sile. Odnosi med ZRJ in kosovskim prebivalstvom so se zelo zaostrili po oboroženem spopadu v vasi Prekaz na območju Drenice, od koder je izhajal eden od ustanoviteljev OVK, Adem Jashari. Srbske sile so 5. marca 1998 vas Prekaz[3] obkolile in v treh dneh napadov pobile 58 ljudi, od tega je bilo 48 članov družine Jashari, velik del med njimi žensk in otrok, padel pa je tudi Adem Jashari. Po tem spopadu so se ljudje začeli množično vključevati v OVK. Čeprav je bilo več diplomatskih poskusov za zaustavitev spopadov, je k premirju pripomogla predvsem operacija letalskih sil Zveze Nato *Zavezniška sila*, ki se je začela 24. marca 1999. »Oboroženi spopad med Natom in ZRJ se je končal po 78 dneh s podpisom Vojaško-tehničnega sporazuma med Natom in ZRJ, znanega tudi kot Sporazum iz Kumanova (9. junija 1999), ki je zahteval postopen umik enot ZRJ s Kosova« (Zupančič 2015, str. 67). Varnostni svet Organizacije združenih narodov je 10. junija 1999 sprejel resolucijo 1244 (UN SC Res 1244 (1999)), naslednji dan, 11. junija 1999, pa so na Kosovo prispele prve enote mednarodnih varnostnih sil KFOR.

3 V Prekazu je bil po vojni postavljen najbolj monumentalen spomenik vojni na Kosovu in tudi legendarnemu poveljniku Jashariju, Spominski kompleks Adem Jashari.

Zakonodajni okvir statusa vojnih veteranov

Proučili smo zakonske osnove za ureditev statusa vojnega veterana v obeh državah in v intervjujih z veterani ugotavljali, koliko se pravice, zapisane v zakonih, dejansko izvajajo oziroma, katere pravice in ugodnosti veterani sploh poznajo in uveljavljajo.

Zakon o vojnih veteranih Republike Slovenije

Republika Slovenija je Zakon o vojnih veteranih (ZVV) sprejela 6. 11. 1995 in ga začela izvajati s 1. 1. 1996. Do takrat so bili za zaščito pravic vojnih veteranov v veljavi zvezni in republiški predpisi iz nekdanje skupne države Jugoslavije.

Slovenski ZVV je Republika Slovenija spreminjala in dopolnjevala leta 1999, 2003, 2006 in 2014. Vanj je posegala tudi zaradi odločitve ustavnega sodišča leta 2002 in leta 2006 ter zaradi uskladitve z drugimi zakoni.

Za vojne veterane je bil v Vladi RS med leti 1990– 1992 pristojen Republiški komite za borce in vojaške invalide, takratni minister je bil Franc Godeša, kasneje pa se je ta vladna tematika prenašala na različna ministrstva. Do leta 2021 je bilo za vojne veterane pristojno Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve (MDDSZ), ki je skrbelo tudi za vojne invalide in civilne invalide vojne. Potem so zadeve varstva vojnih veteranov prenesli na Ministrstvo za obrambo (MORS), znotraj katerega deluje Direktorat za vojne veterane in vojaško dediščino (DVVVD).

Slovenija je po letu 1995 poskušala celovito urediti vsa vprašanja podpore in varstva države v zvezi z vojnimi veterani, in sicer za vse kategorije vojnih veteranov iz zgodovine Slovenije, to je za borce za severno slovensko mejo po koncu 1. svetovne vojne ali t. i. Maistrove borce, za pripadnike organizacije TIGR v času do leta 1941, za veterane iz obdobja narodnoosvobodilnega boja v času druge svetovne vojne, vključno s t. i. španskimi borci in sorodnimi kategorijami, in za veterane osamosvojitvene vojne leta 1991, ki jih je številčno največ.

Kljub prizadevanjem države za celovito reševanje podpore veteranom vojne v letu 1991 in zlasti njihovega statusa, pa te zadeve še vedno niso urejene tako, da bi vključevale vse kategorije oseb, vključenih v obrambno delovanje v osamosvojitveni vojni. O tem pričata tudi dve odločbi ustavnega sodišča in dejstvo, da določenim kategorijam sodelujočih oseb s področja t. i. civilne obrambe še vedno ni omogočena pridobitev statusa (npr. novinarji, postavljavci ovir in kurirji v mobilizacijskih komisijah občinskih obrambnih organov) (Šteiner, 2025)[4]. Čeprav v

4 Dr. Alojz Šteiner, organizator Manevrske strukture Narodne zaščite, veteran vojne za Slovenijo, predsednik Zveze slovenskih častnikov 2014 – 2022 in nekdanji načelnik

to še niso vključene vse kategorije oseb, ki so sodelovale v osamosvojitveni vojni, je bilo v Sloveniji po statistiki na dan 31. decembra 2024 skupno registriranih 67.539 vojnih veteranov vseh kategorij. Veteranski dodatek je v letu 2024 prejemalo 6.352 upravičencev.[5]

5. člen ZVV določa varstvo vojnih veteranov in v tem okviru so določene tudi naslednje pravice veteranov: (1) veteranski (finančno socialni) dodatek, (2) letni (finančni) prejemek (za posebno kategorijo veteranov) (3) zdravstveno varstvo, (4) zdraviliško in klimatsko zdravljenje, (5) brezplačna vožnja (z javnimi prevoznimi sredstvi, tako kot za upokojence), (6) pogrebnina in (7) priznanje (dvojne) pokojninske dobe (za obdobje vojne). Pogoj za uveljavljanje večine pravic je ta, da vojni veteran doseže 50. leto starosti, kar pomeni, da pred tem letom starosti ne uživa nobenih veteranskih ugodnosti, čeprav ima urejen status, razen v primeru, če bi pri njem prišlo do trajne in popolne izgube delovne zmožnosti (6. člen ZVV). Postopek za pridobitev statusa vodijo upravne enote. Nekatere pravice so bile v prvotnem zakonu sicer predvidene, vendar so bile v številnih spremembah ZVV črtane.

Status vojnih veteranov pripada tistim, ki so delovali za osamosvojitev Slovenije v času vojaške agresije na Republiko Slovenijo od 26. 6. do 18. 7. 1991, in tistim, ki so v času od 17. 5. 1990 do 25. 6. 1991 bili organizatorji ali sodelavci Manevrske strukture Narodne zaščite ali pa so bili pripadniki Jugoslovanske ljudske armade (JLA), ki so opravljali vojaške, obveščevalne in protiobveščevalne naloge v korist Republike Slovenije (2. člen ZVV). Glede na določitev obdobij, v zvezi s katerimi nekomu lahko pripade veteranski status, lahko sklepamo, da je zakonodajalec v obdobje »vojne« zajel tudi čas priprav na osamosvojitev.

Veterani vojne za Slovenijo lahko uveljavljajo status vojnega veterana z dvojno pokojninsko osnovo za obdobje od 26. 6. do 18. 7. 1991, kar pomeni, od dneva razglasitve samostojnosti Slovenije pa do dneva, ko je jugoslovansko predsedstvo sprejelo odločitev o popolnem umiku vojaških enot iz Slovenije.

Generalštaba Slovenske vojske, si je vsaj deset let prizadeval, da bi se zakonsko uredil še položaj tistih posameznikov, ki jih je ZVV doslej obšel.

5 Podatki o številu veteranov so bili objavljeni v predlogu Zakona o spremembah ZVV, ko je bil ta julija 2025 vložen v parlamentarno proceduro. Veteranski dodatek je splošni socialni korektiv, ki ga ne le vojni veterani, temveč tudi drugi socialno ogroženi posamezniki prejemajo kot »varstveni dodatek«, le da je v ZVV opredeljen kot veteranski dodatek.

Kosovo – zakon o vojnih veteranih Osvobodilne vojske Kosova (Law on Kosovo Liberation Army War Veterans[6])

Na Kosovu je status vojnih veteranov urejen v zakonu z oznako št. 04/L-261, ki je bil sprejet 3. 4. 2014, objavljen pa je bil v Uradnem listu Republike Kosovo št. 26 23. aprila 2014. V naslovu zakona pa je pomembna posebnost, saj ne govori o vojnih veteranih na splošno, temveč o vojnih veteranih Osvobodilne vojske Kosova.

Zakon o vojnih veteranih OVK (ali krajše ZVVOVK) določa različne statuse znotraj kategorije vojnih veteranov, ki imajo glede na stopnjo intenzivnosti svojega sodelovanja v OVK tudi različne pravice. Ti statusi so: vojni invalidi OVK, borci OVK do konca vojne, izgnanci (iz sestava OVK), člani OVK, sodelujoči v vojni, ki so bili v OVK določen čas, ne pa stalno, in pogrešani člani OVK, katerih usoda še ni znana. Do pravic iz naslova veterana so upravičeni tudi družinski člani, ki so opredeljeni kot mož, žena, otroci, zunajzakonski otroci, posvojenci, starši, očim, mačeha, pastorek, pastorka ter zunajzakonski partner/partnerica.

Za status vojnega veterana posameznik zaprosi z vložitvijo vseh predpisanih dokumentov, o njegovi vlogi pa odloča Vladna komisija za priznanje in potrditev statusa veterana. V postopku je določena tudi vloga javnosti, saj komisija javno objavi sezname vseh tistih, ki so v določenem obdobju zaprosili za status veterana po predvidenih kategorijah. Prosilci lahko svoje vloge v 30 dneh dopolnijo, pri čemer dokazujejo, v katero kategorijo sodijo. Poleg njih samih pa lahko državljani, ki prosilce poznajo, v 30 dneh pošljejo komisiji dokaze o posameznih osebah s seznama, bodisi v njihov prid bodisi dokaze o njihovi neprimernosti za status vojnega veterana. Komisija nato odloči o celotnem seznamu.

Pravice in ugodnosti, ki gredo vojnim veteranom, se razlikujejo glede na to, ali so bili veterani borci ali pa samo člani OVK. Za kategorijo borcev so predvidene osebne veteranske pokojnine, ki pa jih dobijo samo pod pogojem, da nimajo nobene druge pokojnine, če pa so bili po vojni tudi zaposleni v Kosovskem zaščitnem korpusu, se morajo odločiti, katero pokojnino bodo uživali. Dodatek k pokojnini je predviden za tiste borce, ki so bili zaposleni, vendar bi bila njihova pokojnina, ko bodo do nje upravičeni, nižja od pokojnine borca veterana. S tem dodatkom se višina pokojnine izenači s tisto, ki pripada borcem. Višina pokojnine naj bi bila enaka višini minimalne plače, o njej pa odločata kosovska vlada in parlament, skladno s proračunskimi zmožnostmi, vsako leto ob koncu leta oziroma takrat, ko določata višino minimalne plače za naslednje leto.

6 V prispevku smo upoštevali angleški prevod tega zakona.

V primeru smrti veterana se pokojnina deduje, in sicer v višini 70 odstotkov. Za vse veterane je predvidena pravica do brezplačne zdravstvene oskrbe v javnih zdravstvenih ustanovah. Če pa v njih ni mogoče priti do ustreznih storitev, so veterani lahko pod posebnimi pogoji napoteni v zasebno zdravstvo doma ali v tujini. Vsi veterani imajo pravico do določenih prednosti pri zaposlovanju v javnem sektorju. Borci veterani so upravičeni do brezplačnega mestnega prevoza in polovične cene primestnega javnega prevoza, imajo pa tudi pravico do dvojne pokojninske dobe pri pridobivanju pogojev za pokojnino. Vsi veterani imajo ugodnosti pri strokovnem izobraževanju. Imajo tudi pravico do stanovanja, če živijo v neprimernih stanovanjskih razmerah. Borci in njihovi družinski člani imajo tudi prednost pri vpisu v javne izobraževalne ustanove, oproščeni pa so tudi takse pri vpisu na javne univerze. V primeru smrti je za vse veterane predvideno pokritje pogrebnih stroškov.

Uresničevanje veteranskih pravic in družbena vloga veteranov – ugotovitve iz kvalitativne empirične raziskave

Empirično raziskavo med veterani v obeh državah smo izvajali v obliki intervjujev s pomočjo polstrukturiranega vprašalnika. Imeli smo vnaprej pripravljena vprašanja o veteranovi vlogi v vojni, o uresničevanju veteranskih pravic, o pomenu žrtvovanja v vojni ter o socialni vlogi veteranov danes, zlasti z vidika javnih časti in ohranjanja spominov na njihov prispevek k neodvisnosti svojih držav. Ta vprašanja smo, glede na specifike delovanja posameznikov v obeh vojnah, dopolnjevali s podvprašanji. Pri navajanju iz intervjujev uporabljamo oznako SLOVET za slovenske veterane in KOSVET za veterane s Kosova.

Intervjuji so potekali v letih 2024 in 2025. Večinoma smo jih posneli in naredili prepise, v primerih, ko snemanje ni bilo mogoče, pa smo intervjuje sproti zapisovali. Intervjuji so potekali v živo ali na daljavo, po aplikaciji Zoom. Vzorčenje smo opravili s pomočjo prilagojenega vzorca snežne kepe. Začeli smo z intervjuji pri veteranih, ki smo jih osebno poznali, te pa smo zaprosili za imena drugih veteranov, ki jih poznajo in ki bi bili pripravljeni odgovoriti na naša vprašanja. Z veterani OVK je bilo do septembra leta 2025 opravljenih 11

intervjujev, s slovenskimi veterani pa smo opravili 7 intervjujev[7]. Raziskava se še nadaljuje. V nadaljevanju bomo prikazali rezultate dosedanje kvalitativne raziskave po posameznih vsebinskih sklopih, ločeno po državah.

Ugotovitve iz kvalitativne raziskave (Slovenija)

Opis vzorca in potek raziskave

Raziskavo med veterani vojne za Slovenijo smo začeli tako, da smo najprej opravili intervjuje s tremi veterani, ki smo jih osebno poznali. Izhajajo iz Pomurja, Štajerske in Primorske. Z njihovo pomočjo smo vzpostavili stike z drugimi veterani, štiri od teh smo tudi intervjuvali. Tri intervjuje smo izvedli v živo, štiri pa po Zoomu. Intervjuji so trajali od 60 do 120 minut. Intervjuvanci so izrazili presenečenje nad tem, da je njihov boj v vojni za Slovenijo zanimiv za raziskovalce, in hvaležnost, da se jih je nekdo spomnil vprašati po njihovi presoji družbene vloge veteranstva v Sloveniji.

Uresničevanje zakonodaje in vpliv na zakonodajo

Zakon o vojnih veteranih (ZVV) je v izvirni obliki predvideval vrsto ugodnosti za veterane, vendar se je pri njihovi uveljavitvi z leti postopoma pokazalo, da je nekatere mogoče udejanjiti, nekatere pa niso uresničljive. Večina pravic je vezana na 50 let starosti veterana. Vsi intervjuvanci so izpostavili pomembno finančno ugodnost pri dodatnem zdravstvenem zavarovanju oziroma obveznem zdravstvenem prispevku, do katerega so bili upravičeni po 50. letu starosti. Ta ugodnost se izvaja dosledno za vse veterane, in sicer z odločbami upravnih enot. Ko je bilo s 1. 1. 2023 to dodatno zdravstveno zavarovanje spremenjeno v obvezni zdravstveni prispevek, se tega ravno tako pokriva iz državnega proračuna, v letu 2025 ta znaša 37 evrov mesečno.

7 Intervjuje z 10 veterani OVK je na Kosovu v živo opravila raziskovalka Valdona Gashi. En intervju s kosovskim veteranom je bil opravljen v Sloveniji. Intervjuji z veterani slovenske osamosvojitvene vojne so bili opravljeni v živo ali po Zoomu. Vsi so bili posneti in prepisani.

Veterani, katerih dohodek ne dosega določenega cenzusa, imajo možnost zaprositi za že omenjeni veteranski dodatek.

Veterani omenjajo, da je brezplačna vožnja z javnim medkrajevnim linijskim prevozom možna šele, ko se upokojijo, saj je ta pravica uzakonjena za vse upokojence in za starejše od 65 let, če niso zaposleni. To posledično pomeni, da bi jim pripadla ne glede na njihov veteranski status. Eden od veteranov je bil zelo kritičen glede te pravice: »Bom kritičen do ministrice[8], *vsepovsod navaja, 'upokojenci in veterani' imajo zastonj javni prevoz, kar ni res. Veteran sem jaz še v službi, in dokler sem v službi, nimam javnega prevoza zastonj, ko pa pridem v penzijo, pa je tako brez veze, potem pa to tako uveljavljam kot upokojenec*« (SLOVET4).

Podobno ugotavljajo, da se pravica do klimatskega in zdraviliškega zdravljenja izvaja tako kot za vse druge državljane, po enakem predhodnem zdravniškem pregledu, in jo je zelo težko uveljaviti. Večina veteranov za to pravico ni vedela oziroma je nikoli niso uporabili. Priznanje dvojne pokojninske dobe za čas vojne je dvorezen meč. Veterani so bili na račun vojne upravičeni do skrajšanja delovne dobe ob upokojevanju, vendar so ugotovili, da jim to prinese nižjo pokojninsko osnovo, zato se za to pravico večinoma niti niso odločali. Intervjuvani veteran je ta paradoks pojasnil takole:

»S*aj zraven tega je še tudi, da imamo tisti čas udeležbe v vojni priznano kot dvojno delovno dobo. Ampak, ker za to obdobje ni bilo plačanih prispevkov, pomeni, da če to koristiš, ti to lahko tudi zniža pokojninsko osnovo, tako da to običajno veterani ne koristijo*« (SLOVET2).

Veterani vojne za Slovenijo prek svojih veteranskih združenj sodelujejo v procesih odločanja o spremembi zakonodaje z njihovega področja in so v teh procesih tudi zelo aktivni. Med poslanci v Državnem zboru je v vsakem sklicu nekaj vojnih veteranov, ki so tudi zagovorniki sprememb, vendar je uveljavljanje sprememb povezano s kompromisi z drugimi veteranskimi organizacijami ter s splošno finančno situacijo v družbi. Tako so npr. veterani pripravili izhodišča za dopolnitev seznama upravičencev do statusa vojnega veterana, ki pa so v zakonodajnem postopku odprta že več kot štiri leta (SLOVET1).

Čeprav so veteranske pravice v zakonodaji videti zelo obširne, pa je njihovo dejansko uveljavljanje veliko ožje; omejeno je predvsem na dodatno zdravstveno zavarovanje oziroma na obvezni zdravstveni prispevek. Veterani so s tem

8 Brezplačen javni medkrajevni linijski prevoz za upokojence po 65 letu starosti je začel veljati leta 2020, potem ko je Vlada RS na predlog ministrstva za infrastrukturo predlagala Zakon o premembah in dopolnitvah Zakona o prevozih v cestnem prometu (2019). Ministrica za infrastrukturo je bila Alenka Bratušek.

zadovoljni, saj pravijo, »*da je slovenski nabor bonitet ustrezen in ni nesorazmeren z časom trajanja osamosvojitvene vojne*« (SLOVET1); in še: »*Jaz sem zadovoljen, zelo zadovoljen, da mi država plačuje to zdravstveno zavarovanje*« (SLOVET4).

Delovanje veteranskih organizacij

Veterani vojne za Slovenijo so dobro organizirani. Najbolj številčni sta Zveza veteranov vojne za Slovenijo (ZVVS), ki združuje vojaške veterane, in Zveza policijskih veteranskih društev Sever, ki združuje policijske veterane. Poleg teh dveh veteranskih organizacij delujejo še veteranske organizacije, katerih člani niso samo veterani (npr. Združenje za vrednote slovenske osamosvojitve ali VSO), in številne manjše veteranske organizacije (vsaj pet), ki so vezane na posamične dogodke ali enote iz osamosvojitvene vojne (npr. Zveza društev in klubov MORiS in Združenje veteranov 90–91 mesta Ljubljane). Poleg veteranov vojne za Slovenijo so v Sloveniji dobro organizirani tudi drugi veterani in domoljubna društva, ki gojijo spomine na pretekle vojne in slovensko odporniško gibanje (Šteiner, Čas, 2017)[9]. Večina teh organizacij je združena v Koordinacijo domoljubnih in veteranskih organizacij Slovenije (KoDVOS), v okviru katere skupaj usklajujejo svoja stališča in zahteve glede položaja in uresničevanja pravic veteranov.

Veterani, ki so organizirani v ZVVS, se neposredno včlanjujejo v območna združenja, ki so hierarhično povezana v Zvezo veteranov vojne za Slovenijo, in v njih delujejo. Koordinacijo med njimi izvajajo pokrajinski odbori. Danes je v Zvezo vključenih 57 območnih organizacij, ki svoje delo koordinirajo v 13. pokrajinskih odborih z več kot 27.600 članicami in člani (Jankovič, 2021).

Republika Slovenija dokaj spodbudno financira delovanje veteranskih organizacij. To opravlja prek pristojne službe za vojne veterane na DVVVD na MORS. Društvom in zvezam vojnih veteranov MORS v skladu z zakonom podeljuje status nevladne organizacije v javnem interesu s področja vojnih veteranov. Teh veteranskih organizacij iz obdobja slovenske osamosvojitvene vojne je v Sloveniji 77 (tri zveze z lokalnimi društvi in pet ostalih samostojnih društev) (SLOVET1).

9 Šteiner in Čas (2017) sta v prispevku o domoljubnih in veteranskih organizacijah v Sloveniji za revijo Slovenski vojaški izzivi analizirala članstvo vseh domoljubnih in veteranskih organizacij in proučila, kako uresničujejo svoj socialni in funkcionalni imperativ ter koliko prispevajo k preseganju političnih in zgodovinskih delitev v Sloveniji glede zmage in poraza v posameznih vojnih obdobjih.

Opažamo, da obstaja bistvena razlika med številom registriranih vojnih veteranov (67.539) in številom tistih, ki so vključeni v veteranske organizacije. V ZVVS jih je denimo vključenih 27.600. V policijsko veteransko združenje Sever je vključenih okrog 6500 veteranov, v VSO jih je po podatkih iz medijev vključenih 4445 (Kršinar, 2023)[10], ostale veteranske organizacije imajo malo članov. Veliko veteranov ni članov organizacij, ki imajo vpliv na položaj veteranov v družbi in v političnih odločitvah.

V naši raziskavi smo govorili z veteranom, ki ni član nobenega veteranskega združenja, kar je pojasnil s tem, da nima potrebe po tem, da bi bil član, saj se druži s svojimi bojnimi tovariši ne glede na to, da ni v veteranski organizaciji. Svojo nalogo za domovino je opravil, ko je bil čas za to (torej v vojni), dobil je plačano dodatno zdravstveno zavarovanje, za kar je državi zelo hvaležen, več pa nikoli ni pričakoval, ker ni šel v vojno zato, da bi imel od tega kakšne koristi (SLOVET2).

Čast, slava in ohranjanje spominov

Veterani vojne za Slovenijo se zavedajo, da se obdobje priprav na osamosvojitev Slovenije in sama osamosvojitvena vojna potiskata v ozadje zgodovinskega spomina. Vsa združenja ZVVS so skrbno popisala celotno dogajanje v vojni in te spomine tudi objavila v obliki obsežnih publicističnih projektov, do sedaj je bilo izdanih več kot 100 del (knjig, filmov, videozapisov, posnetkov javnih dogodkov) (SLOVET1). O vojni je bilo napisanih tudi več raziskovalnih del in univerzitetnih diplomskih, magistrskih in doktorskih del.

Veterani so osebno zelo angažirani pri širjenju svojih spominov in dejstev o vojni med mladimi. Dogovarjajo se z ravnatelji šol in vsi, ki znajo nastopati, osamosvojitev in značilnosti vojne za samostojno Slovenijo tam tudi predstavijo. Zavedajo se, da šolski kurikulum izpušča obdobje po drugi svetovni vojni, zgodovino SFRJ in razloge za njen razpad, ter da učitelji o tem obdobju niso izobraženi, zato se trudijo, da bi mladim v šolah predstavili to zgodovinsko obdobje iz prve roke. To pa jih vodi do grenkega spoznanja, da bo ta vojna, potem ko sami ne bodo več mogli prepričevati ravnateljev, da bi v šolah govorili o svoji vojni, v prihodnjih generacijah pozabljena.

10 Isti vir je navedel, da je bilo leta 2023 vseh registriranih veteranov 68.397, pri čemer se je skliceval na podatke Ministrstva za obrambo (Kršinar, 2023).

Veterani ocenjujejo, da je ugled slovenskih veteranov v družbi velik, nanj pa vpliva delovanje veteranskih zvez in društev na državnem nivoju in v lokalnih okoljih. Hkrati pa se ta ugled tudi zmanjšuje, vedno ko se pojavijo poskusi njihove politizacije in potvarjanja zgodovinskih dogodkov ter prisvajanja zaslug. Intervjuvani veteran je to nasprotje opisal takole:

»*Članstvo veteranskih organizacij skozi aktivno državljanstvo stalno nastavlja ogledalo družbi. Če je pri tem politično nepristransko, je pomemben dejavnik kreiranja javnega mnenja v družbi in odnosa države in politike do dosežkov v preteklosti. V Sloveniji beležimo tudi primere upada ugleda in zanimanja za veterane zaradi negativnih pojavov zaslugarstva in potvarjanja zgodovinskih dejstev ali negativnih pojavov iz vojne 1991 in dogodkov po njej (trgovina z orožjem, izbrisani)*« (SLOVET1).

V Sloveniji se obeležuje 13 državnih praznikov, od katerih jih je šest povezanih s procesi osamosvajanja, od tega so »*trije povezani z zgodovinskimi in veteranskimi dogodki pred osamosvojitvijo in trije z dogodki v času osamosvajanja in vojne za samostojno Slovenijo*« (SLOVET1). Organizirane so tudi številne veteranske proslave na lokalni ravni v spomin na dogodke v lokalnih okoljih. Na teh proslavah sodelujejo vojni veterani v svojih veteranskih oblekah in z veteranskimi prapori. Veterani vojne za Slovenijo so vabljeni tudi na druge dogodke, ki obeležujejo vojno in vojaško zgodovino Slovencev. Intervjuvanci menijo, da jih ljudje zelo spoštujejo, še zlasti, ko jih vidijo v veteranskih oblekah. Opozarjajo pa, da se na proslavah v zadnjih letih, ko spomin na vojne čase vse bolj bledi, vse manj govori o tem, katerim dogodkom so te proslave dejansko posvečene. Kritični so tudi do državnikov, ki imajo na teh proslavah govore, kajti »*veterane najbolj boli, ko jih najvišji državni govorniki na državnih proslavah niti ne omenijo ali izrečejo besede zahvale*« (SLOVET1). »Nisem zelo reden gost na proslavah, ampak kar sem bil, sem ugotovil, da se vse drugo bolj govori, premalo pa o vojni. … Večina govorcev je politikov, ki govorijo o aktualnih temah, ne pa o konkretnih temah iz vojne« (SLOVET2).

Veterani opažajo, da so v družbi tudi ljudje, ki mislijo, da je bila vojna za Slovenijo nepomembna, zato ker je trajala le deset dni. Neki intervjuvanec je ta negativni oziroma podcenjevalni odnos družbe opisal takole: »*Družba o veteranih: 'kaj se te greste, tisti teden vojne' /…/ sem rekel, veš, vojna, tudi če traja eno sekundo, te lahko ubijejo in tako to razumi, pa se mi je potem opravičil. In tako se tudi ogromno ljudi obnaša do tega*« (SLOVET5).

Veterani so povabljeni na državne proslave, vendar ocenjujejo, da njihova prisotnost ni povsem skladna s tistim, kar bi jim pripadalo, glede na to, da so v vojni zavarovali in izborili slovensko samostojnost. O izkazovanju družbene časti veteranom pa je SLOVET4 slikovito povedal naslednje: »*Najbolj pogrešam, ko so*

proslave, ne vem, državne, ko je dan SV, pogrešam, v prvi vrsti bi morali stati veterani s prapori. V nadaljevanju zadaj pa Slovenska vojska. To bi potem bilo spoštljivo. Zdaj po 35 letih mislim, da bi si to zaslužili /…/ to bi bilo potem res tisto častno. Ne pa, da vabijo veterane, pa jih postavijo tja v neki kot, ne.«

Trajno obliko spominjanja na vojno za Slovenijo predstavljajo spomeniki in spominske plošče. Spomeniško krajino bi lahko ocenili kot precej skromno, vendar dostojanstveno. Veteranske organizacije so se namreč po vojni odločile, da se ne bo gradilo velikih monumentalnih spomenikov, temveč da bodo spomeniki preprosti, vendar z močno sporočilnostjo. Veterani so sklenili, da bodo kot osnovo za spomenike vojnim dogodkom uporabili betonski tetraeder, ki je v vojni služil kot protioklepna ovira in simbolizira barikade, na katerih se je izborila osamosvojitev. Na te tetraedre so pritrjene marmorne plošče, na katerih so običajno zelo kratki napisi v zahvalo braniteljem slovenske samostojnosti. Poleg tetraedrov obstajajo tudi drugi spomeniki. Ponekod so postavljeni spominski parki, zlasti na mestih večjih spopadov, na katerih so kot pomnik uporabljena orožja, ki so te spopade zaznamovala, npr. Spominski park osamosvojitvene vojne Medvedjek, v katerega so leta 2011 postavili oklepnik BOV-3 s spominskim panojem. Kot spominska obeležja se postavljajo tudi spominske napisne table na objekte, posvečene posameznim dogodkom, npr. table na hišah, v katerih je bilo pred vojno in med njo skrito orožje TO in milice. Vseh omenjenih obeležij je v Sloveniji blizu 500. Obeležja urejajo veteranske organizacije, skupaj z lokalnimi skupnostmi. Intervjuvanci se strinjajo, da je spomenikov dovolj in da je tudi skrb za vse vrste spomenikov ustrezna.

Ugotovitve iz kvalitativne raziskave (Kosovo)

Opis vzorca in potek raziskave

Raziskava o položaju vojnih veteranov na Kosovu je temeljila na kvalitativnem pristopu, z izvedbo polstrukturiranih intervjujev. Vzorec je zajemal udeležence vojne iz obdobja od leta 1998 do leta 1999, ki so bili pripadniki Osvobodilne vojske Kosova (OVK). Raziskava je potekala v naslednjih mestih: Prizren, Priština in Peč. Udeleženci so prihajali iz različnih delov Kosova in so se razlikovali po starosti, družinskem statusu in po vrsti dejavnosti med vojno. Pogovori so razkrivali raznolik spekter izkušenj in čustev – od ponosa in občutka dolžnosti do razočaranja nad razmerami v povojnem obdobju. Poseben poudarek je bil namenjen njihovi oceni državne podpore in družbene percepcije veteranskega statusa.

Uresničevanje zakonodaje in vpliv na zakonodajo

Glede zakona o vojnih veteranih Osvobodilne vojske Kosova (2014) intervjuji kažejo na izrazit razkorak med formalno opredeljenimi pravicami in njihovo dejansko uresničitvijo v praksi. Čeprav zakon jasno določa finančne in socialne ugodnosti, te niso vedno izplačane oz. so omejene na nizke zneske. Veterani prejemajo socialno podporo v višini 170 evrov mesečno, kar velja le za brezposelne. V primeru sprejetja te pomoči jim zakon prepoveduje opravljanje dela, kar mnoge postavlja v paradoksalno situacijo, saj so prisiljeni izbirati med legalnim minimalnim dohodkom, ki ne omogoča dostojnega življenja, in preživetjem z delom »na črno«.

Veterani OVK so bili v preteklih letih zelo kritični do kosovskih oblasti, ki niso upoštevale z zakonom določenega pravila, da se veteransko nadomestilo usklajuje z minimalno plačo. Ko so junija leta 2022 v kosovskem parlamentu razpravljali o predlogu zakona o povišanju minimalne plače s 170 na 250 evrov, pri tem pa ni bilo predvideno, da bi se enako zvišalo veteransko nadomestilo, so se številni veterani zbrali na nenapovedanih protestih pred kosovskim parlamentom, pri čemer je prišlo do spopada s policisti (Radio Free Europe, 2022). Intervjuvani veterani so bili glede prejemanja tega nadomestila zelo kritični, npr. KOSVET8 je povedal naslednje:

»T*akrat za nas, veterane, nepoškodovane, 2014, pride en zakon, nam omogoči, da imamo nekaj benefitov. Tudi eno penzijo, 170 evrov. Ampak to je bil diskriminatoren zakon. Zakaj? Ker so nam rekli, mi vam bomo dali 170 evrov, ampak vi nimate pravice delat*« (KOSVET8).

Sklepamo, da je v političnih krogih izrečenih veliko negativnih besed na račun veteranov, saj je (KOSVET8) zagrenjeno ugotovil »/…/ *oni nam zdaj govorijo, da smo se mi vojskovali za teh 170 evrov, se pravi, slišimo besede ministra: 'bolje bi bilo najeti borce in jih takrat plačati v enkratnem znesku, kot pa vam vseživljenjsko'*«.

Veterani opozarjajo tudi na potrebo po spremembi zakona, predvsem v smeri jasnejše kategorizacije med dejanskimi borci in podporniki, saj trenutni sistem po njihovem mnenju omogoča zlorabe. Vsak, ki si želi status veterana, namreč sam vloži dokumentacijo za enega od statusov, predvidenih v zakonu, in če nihče ne opazi, da gre za kaj spornega, mu vladna komisija ta status odobri. Zaradi nedorečene regulacije v zakonu se je že kmalu po njegovem sprejemu pojavilo zelo veliko število prosilcev za status veterana. V enem od poročil s protestov, ki so jih leta 2016 pripravili veterani OVK zaradi zelo počasnega dela vladne komisije v zvezi s priznavanjem statusa, je bil zabeležen podatek, da je ta komisija februarja leta 2015 prejela že 65.000 prošenj za status veterana, zraven pa je objavljen podatek, da je bilo pripadnikov OVK le 23.684 (Saipi, 2016). Čeprav teh podatkov ni

mogoče natančno preveriti, je mogoče sklepati, da je verjetno res prišlo do velike razlike med dejanskimi pripadniki in številnimi, ki so menili, da ustrezajo zakonodajni določbi o tem, kdo je lahko vojni veteran OVK.

Intervjuvani veterani s Kosova so v naši raziskavi omenjali potrebo po reviziji števila evidentiranih veteranov, ker se pojavljajo sumi o prevelikem številu upravičencev, kar zmanjšuje razpoložljiva sredstva za tiste, ki so v bojih dejansko sodelovali. Kot primere dobrih praks navajajo rešitve iz Slovenije in Hrvaške, kjer so postopki identifikacije in kategorizacije po njihovem mnenju natančneje urejeni. KOSVET9 je dejal: »/…/ *pravim, da moramo biti pravno močni in organizirani in da moramo sami sebe očistit od lažnih veteranov in lažnih invalidov.*« Opozoril pa je tudi, da določbe o povrnjenih stroških zdravljenja ne držijo: »*Nihče za moje zdravljenje ni dal 5 centov, vse sem /plačal/ sam*«(KOSVET9).

Poleg finančne podpore intervjuvanci izpostavljajo potrebo po ustanovitvi institucionaliziranega centra za zdravljenje posttravmatske stresne motnje (PTSM) ter po sistematični psihološki pomoči. Številni so opozorili, da se v zvezi z invalidi, kljub pravicam, določenim z zakonom, v praksi preveč zanašajo na tuje donacije, zlasti na področju medicinskih pripomočkov in protez, katerih življenjska doba je omejena. Med pogostimi predlogi se pojavlja tudi želja po več zaposlitvenih priložnostih za vojne invalide in po subvencioniranih storitvah v javnem prometu.

Veterani poudarjajo, da se v vojno niso vključili zaradi materialnih koristi, temveč zaradi svobode in državne neodvisnosti, zato si danes predvsem želijo dostojanstvenega življenja in družbenega priznanja, ne pa miloščine.

Delovanje veteranskih organizacij

Veteranske organizacije na Kosovu imajo pomembno vlogo pri povezovanju posameznikov in ohranjanju spomina na vojno, vendar njihova moč pri vplivanju na zakonodajo in oblikovanje javnih politik ostaja omejena. Organiziranost je pogosto odvisna od lokalnih pobud in političnih razmer, zato se učinkovitost posameznih združenj razlikuje. Intervjuvanci so opozorili, da je sodelovanje med združenji šibko, prav tako pa obstaja razkorak med veterani različnih regij. Kljub temu te organizacije delujejo kot prostor družbene podpore in medsebojne solidarnosti.

Nekateri veterani so izrazili razočaranje nad tem, da njihove organizacije pogosto nimajo realnega vpliva na spremembe zakonodaje, saj je pri tem odvisnost od političnih strank, ki so zastopane v kosovskem parlamentu, velika. Po njihovem mnenju bi bilo treba okrepiti neodvisnost veteranskih združenj in vzpostaviti skupno krovno organizacijo, ki bi lahko enotno zastopala interese veteranov pred državo.

Veteranske organizacije so organizirane na ravni občin, vendar nekateri člani opažajo, da imajo težave pri sodelovanju z občinskimi strukturami. Intervjuvanec KOSVET9, ki je govoril o svoji nekdanji veliki angažiranosti v veteranski organizaciji, iz katere pa se je umaknil, a ga v okolju še vedno cenijo, ker je bil borec, je svoj odnos do veteranskega organiziranja izrazil v obliki opozorila, da se veteranske organizacije ne bi smele politično povezovati s strankami: »*Ampak aktiven nisem, nočem biti povezan z njimi /…/ In zdaj, predsednik občine se z mano pogovarja normalno. Za njih pa noče slišat. In tu sem zdaj jaz nek most med njimi, da takoj pridem in naredim to, da občina Peje da kakšno donacijo. Ker oni takoj reagirajo v političnem smislu /…/ Veterani moramo biti apolitični, ker jutri pride druga stranka in izgubiš vrednote, izgubiš vse*«(KOSVET9).

Čast, slava in ohranjanje spominov

Obeleževanje vojne in ohranjanje spomina na padle borce sta na Kosovu močno prisotna, vendar pogosto fragmentirana in politično pogojena. Obstaja večje število spominskih obeležij, posvečenih različnim skupinam ali posameznikom, kar ustvarja vtis razpršenosti. Posebej pomembno spominsko mesto je Prekaz na območju Drenice, posvečeno družini Jashari, ki simbolizira odpor in žrtve. Kljub temu pa ustanovitelj OVK Adem Jashari v prestolnici Priština nima osrednjega spomenika, kar nekateri intervjuvanci razumejo kot pomanjkanje enotne državne politike spominjanja: »K*o sem obiskal vojne spomenike v Prištini, jih je okoli 10. V Prištini ljudje sploh ne mislijo, da se je vojna zgodila. Oni so med vojno sedeli na kavici. Oni tudi še vedno nimajo in ne odobravajo spomenika Ademu Jashariju v Prištini. Ti ljudje živijo v mehurčku. V Peje pa ljudje bolj spoštujejo vojne veterane in vojno*« (KOSVET1).

Mnenja veteranov o spomenikih so deljena. Nekateri menijo, da njihova številčnost kaže na spoštovanje do padlih, drugi pa opozarjajo, da bi bilo bolj smiselno ustvariti eno osrednjo lokacijo za vse borce, na kateri bi se izvajale državne slovesnosti. Pojavljajo se tudi kritike glede estetske kakovosti številnih spomenikov, saj so zaradi pomanjkanja sredstev pogosto nizke umetniške vrednosti. Mnogo spomenikov je financiranih s pomočjo zasebnih ali tujih donatorjev, kar še dodatno zmanjšuje njihovo uradno simbolno težo. Veterani so tudi iskreno pojasnili, kako so gradili nekatere spomenike (»*Mi smo poiskali nekoga, ki bo naredil ceneje* « (KOSVET4)) in sedaj ocenjujejo, da bi jih mogoče bilo treba popraviti ali celo zamenjati.

Kar se tiče državnih in lokalnih proslav, veterani poročajo, da se 30. decembra vsako leto organizira osrednja državna slovesnost, kamor so povabljeni vsi

veterani OVK, ob tem pa še številne lokalne prireditve. Udeležba je praviloma prostovoljna in vabila niso osebna, temveč javna. Večina veteranov se dogodkov udeležuje skupaj z družinami, predvsem zaradi občutka pripadnosti in spoštovanja do padlih tovarišev. Najbolj obiskan je tridnevni dogodek v vasi Prekaz v spominskem kompleksu Adema Jasharija, ki poteka od 5. do 7. marca. Ob tem se veterani spominjajo smrti poveljnika Adema Jasharija 7. marca 1998, ki so mu kosovske oblasti po razglasitvi neodvisnosti leta 2008 podelile naziv »heroj Kosova«.

Veterani OVK opozarjajo, da se mladi ljudje v šolah ne izobražujejo o zgodovini vojne na Kosovu, in zdi se, da je naloga sistematičnega spominjanja na vojno za neodvisnost Kosova prepuščena družinam ali pa pozabljanju. KOSVET2 je tako pojasnjeval svoj občutek krivde, ker svojim otrokom ni sam dovolj opisal svojega bojevanja v vojni, saj v knjigah o tem ne morejo veliko izvedeti:

»*Drugače pa v knjigah, je tega minimalno ali pa sploh nič o vojni. To je še bolj škandalozno. Če danes govorite z nekom, ki je star 24–26 let, mogoče celo starejši, in ga vprašate, kaj se je tukaj dogajalo, nimajo pojma, kar je zelo slabo. Jaz svojih otrok nisem hotel bremeniti s tem, ampak videl sem, da sem jaz naredil napako. Šli so na drugo stran in postali indiferentni. Ker jaz jih nočem bremenit, jaz si želim, da poznajo zgodovino in da se to ne bi ponovno dogajalo v prihodnosti. In mislim, da se ta spomin briše. Prav pred mesecem dni sem videl, ko sem šel s hčerko v Prekaz. S to mlajšo sem bil in ima vedno neka vprašanja. Po tem sem ugotovil, da je nisem zadostno informiral oz. informiral tako, kot je treb*a« (KOSVET2).

Analiza položaja kosovskih veteranov pokaže zapleten in pogosto protisloven položaj veteranov OVK v sodobni kosovski družbi. Gre za izrazit razkorak med simbolnim priznanjem in dejansko družbeno vključenostjo. Čeprav zakon formalno priznava njihov prispevek, je v praksi podpora omejena, pogosto neenaka in odvisna od političnih razmer ali od političnih strank, ki so na oblasti. Družbeni pogled na veterane je polariziran – del javnosti jih dojema kot junake, drugi kot prejemnike neupravičenih privilegijev. Veterani OVK se sami dobro zavedajo tega svojega protislovnega položaja v kosovski družbi, kar je opisal KOSVET3: »*Predavanja in knjige o teh temah niso tako številčne. Kosovska akademija ne dela dovolj, da bi napisala posebno zgodovino OVK. V nekaterih delih ja, ampak brez poglobljenih raziskav. V družbi je drugačno mnenje o OVK. Nekateri rečejo, da je OVK zajemala le majhno število članov in da niso imeli podpore s strani ljudi, kar ni res. So imeli podporo, čeprav jih je bilo malo. Ampak nismo imeli zmogljivosti, infrastrukture, uniform, navodil, orožja, da bi to številko povečali*« (KOSVET3).

Večina veteranov kljub družbeni razklanosti izraža ponos in ne obžaluje svoje vloge v vojni: »*Ampak jaz nisem bil nikoli razočaran, zakaj sem sodeloval. Vojna je bila vredna, ne glede na finančne ali druge škode. Na primer, pri nas požgana hiša, krava, tehnika. Ampak še vedno je bilo vredno. In to je pomembno*« (KOSVET10).

Razprava – družbeni položaj in vpliv vojnih veteranov: »vojna, tudi če traja eno sekundo, te lahko ubijejo«

Prvo raziskovalno vprašanje se je nanašalo na družbeni vpliv veteranov (na sodržavljane in zlasti na mlade) glede ohranjanja spominov na pomen boja v vojni za neodvisnost države ter glede oblikovanja in uresničevanja zakonodaje, ki opredeljuje status veteranov v družbi. Pri tem raziskovanju smo izhajali iz Kelmanovega modela družbenega vpliva (1958), kot ga je v teoretskem okviru veteranske skupnosti posodobil Hannel (2023).

Drugo raziskovalno vprašanje o tem, ali so vojni veterani slovenske in kosovske vojne za neodvisnost razen z zakonom določenih bonitet prejeli od države in javnosti ustrezno mero časti in slave, to je neke vrste družbeno priznanje, v zameno za njihovo žrtvovanje, smo proučevali tako, da smo izhajali iz treh dimenzij, čustvene, pravne in socialne dimenzije Honnethovega modela družbenega priznanja (1995). Teoretski pristop smo nadgradili z dvodimenzionalnim modelom družbenega priznanja, to je s simbolno in z redistribucijsko dimenzijo (Fraser, 1995, 2000).

Veterani vojne za samostojno Slovenijo in veterani vojne za neodvisnost Kosova so približno pet let po končanih vojnah dobili pravno priznanje svojih veteranskih pravic, ustrezna zakonodaja je v Sloveniji začela veljati leta 1996, na Kosovu pa leta 2014. Če izhajamo iz teorij družbenega vpliva in pri tem najprej izpostavimo prvi model (Kelman 1958), lahko ugotovimo, da je uporaben za razumevanje dinamike med posameznikom in družbo v povojnem kontekstu, torej za razumevanje tega, kako posamezniki (v tem primeru vojni veterani) oblikujejo svoj odnos do družbenih institucij, države in javnosti. Veterani v obeh državah cenijo svojo državo in zagotavljajo, da jim ni žal, da so se borili za njeno neodvisnost. Pri svoji nekdanji odločitvi, da se z orožjem borijo za neodvisnost svojih držav, niso razmišljali, da bi jim zaradi tega morale pripadati kake družbene ugodnosti. Zato so presenečeni in prizadeti, ko ugotavljajo, da jim sedaj del javnosti očita stroške, ki nastajajo zaradi njihovih veteranskih dodatkov. Ker gre za starajočo se populacijo, ki se upokojuje, bo vedno več upravičencev do obveznega zdravstvenega prispevka (starejši od 50 let v Sloveniji) oziroma do veteranske pokojnine (na Kosovu tudi zaradi velike brezposelnosti in nezmožnosti, da bi veterani s svojim delom lahko sami poskrbeli zase v starosti). Slovenski veterani se zavedajo, da jim je zakonodaja priznala določene pravice, od katerih pa je smiselno izvedljiva le pravica do obveznega zdravstvenega prispevka in v omejenem ob-

segu pravica do veteranskega letnega dodatka, če dokažejo, da so v socialni stiski. Vendar so za to, kar dobijo, zelo hvaležni. Tisti, ki so najbolj družbeno angažirani in tudi sami vlagajo zakonodajne predloge, vedo, da so določene kategorije ljudi, ki so sodelovali v vojni, ostale brez priznanega veteranskega statusa, in menijo, da gre pri tem za nepravičnost. Ob tem pa ni mogoče prezreti dejstva, da je število vojnih veteranov zelo naraslo in da se zakonodajalec izmika dodatni širitvi upravičencev zaradi stroškovnih posledic. Veterani OVK na Kosovu se podobno zavedajo, da je zakon predvidel številne pravice, ki pa jih vlada zaradi nizkih prihodkov in splošne revščine ter korupcije ne more v celoti financirati, na kar jo opozarjajo mednarodne finančne institucije, in zato v zakonodajnem postopku ne usklajuje dviga veteranskih pokojnin z minimalno plačo, čeprav zakon to predpisuje.

Kelman (1958) je opozarjal na naslednje: če odnos in družbene strukture (npr. zakonodaja, javni diskurz, mediji) ostajajo na ravni formalnega priznanja, brez globljega moralnega in simbolnega potrjevanja, se ljudje pogosto znajdejo v položaju, v katerem so norme družbenega spoštovanja zgolj zunanje potrjene, ne pa tudi internalizirane znotraj širše skupnosti. In to se je zgodilo z veterani v obeh opazovanih državah. Zakonodaja jim je formalno priznala širok nabor pravic, ki pa jih zaradi finančnih in drugih omejitev vlade izvajajo v precej omejeni obliki. Slovenski veterani so glede tega kritični, vendar ostajajo hvaležni za tisto malo, kar dobijo. Kosovski veterani pa so prav tako kritični, tudi angažirali so se v protestih proti parlamentu, ko je ta obravnaval opustitev njihovih pravic, in vse bolj iščejo krivdo v svojih vrstah. Menijo namreč, da bi bilo treba število veteranov in njihove statuse revidirati ter pokojnine zagotoviti samo tistim, ki so se dejansko borili, ne pa vsem pripadnikom OVK. Menijo, da bi se potem finančna sredstva razdelila na manjše število upravičencev in bi lahko bila višja od mizernih 170 evrov. Ker se oblasti izogibajo veteranom priznati njihove formalne pravice, to vodi v občutek marginalizacije in v delno izgubo njihovega družbenega statusa, kljub uradnemu priznavanju njihove vloge. Če se veterani odločijo za zaprosilo za veteransko pokojnino, ne smejo početi ničesar, kar bi jim lahko prineslo dodatne finančne koristi, pokojnina pa je tako nizka, da z njo ne morejo preživeti ne sebe, ne žene, ne otrok ali drugih od njih odvisnih družinskih članov.

Veterani obeh držav opažajo, da jim javni diskurz oporeka upravičenost do veteranskega statusa in s tem povezanih pravic. Slovenski veterani to doživljajo v obliki kritike javnosti, da je bila slovenska vojna za samostojno Slovenijo zelo kratka, le desetdnevna. Veterani se čutijo ponižane tudi zato, ker se vojno v Sloveniji strokovno opredeljuje kot (manjši) oboroženi spopad. Stališče enega od slovenskih intervjuvancev glede dolžine vojne je bilo zelo jasno – vojna je vojna, pa četudi traja samo sekundo, te v njej lahko ubijejo. Kosovski veterani doživljajo javne kritike zaradi velikega števila ljudi, ki so si pridobili status veterana, pa mor-

da to niso bili. Najbolj jih prizadene, ko kdo pravi, da bi bilo bolje, če bi vojake plačevali med vojno, kot pa da je treba sedaj veteranom doživljenjsko plačevati veteranske ugodnosti.

Veterani iz obeh držav opažajo, da je identifikacija družbe z njihovim bojem vse slabša. Mladi ljudje se o tem ne učijo in o preteklosti ne vedo prav dosti. Slovenski veterani so se odrivanju tematike osamosvojitve Slovenije ob rob družbenega zanimanja uprli s številnimi knjigami in objavami o vojni ter s svojim lastnim aktivnim pristopom do slovenskih šol, kamor hodijo predavat o svoji vlogi v osamosvojitvi. Kosovski veterani opažajo, da zgodovina vojne za neodvisno Kosovo ni poglobljeno proučena in se bojijo, da bodo šole vse redkeje organizirale proslave v čast vojnim dogodkom. Slovenski veterani opažajo, da se tudi politiki, ki hodijo na državne proslave v čast vojnim dogodkom, v svojih govorih vse manj dotikajo dejanskih vojnih spominov in vse bolj govorijo o svojih aktualnih političnih problemih. Torej se identifikacija z vojno izgublja ne le pri mladih, ki nimajo znanja, temveč tudi pri političnih odločevalcih, ki vojno poznajo, proslave pa izkoriščajo bolj za promocijo svojih političnih prepričanj.

Identifikacija se zato večinoma odvija znotraj veteranskih združenj, kjer člani med seboj iščejo podporo, solidarnost in potrditev lastne vrednosti, ker jim ta pogosto ni zagotovljena na institucionalni ravni. Slovenski veterani imajo močna in aktivna veteranska združenja, ki so tudi vplivna v političnih odločitvah, pridobivajo finančna sredstva za svoje delovanje in organizacijo proslav, vendar se na proslavah vse bolj medsebojno srečujejo samo še veterani, medtem ko mladih na proslave nikakor ne morejo privabiti. Na Kosovu pa tudi podpora znotraj veteranskih združenj ni zadostna. Če upoštevamo Kelmanov pristop, lahko zaključimo, da veterani iščejo družbeno priznanje in spoštovanje, a ga ne dobijo, oziroma je tega vse manj, zato se počutijo marginalizirane.

Honnethov pristop, ki omenja tri vrste družbenega priznanja, to je čustveno, pravno in socialno priznanje, je mogoče aplicirati na položaj vojnih veteranov v obeh državah na naslednji način: bolj kot se oddaljujejo spomini na vojno, manj je čustvene pripadnosti ciljem, za katere so se veterani v vojni borili. Vsakdanji problemi ljudi odvračajo od zgodovine. Na Kosovu je to še posebej vidno zaradi revščine, nerazvitosti, pomanjkanja delovnih mest, kar posledično vodi v veliko migracijo, še posebej mladih ljudi, v tujino. Slovenski veterani pogrešajo čustveno priznanje javnosti, da je bila vojna usodna prelomnica za sedanji položaj Slovenije v svetu. Zlasti mladi ljudje, ki so se rodili v samostojni Sloveniji, svojega sedanjega blagostanja ne morejo primerjati z ničimer iz preteklosti, kar starejši ljudje in veterani med njimi še pomnijo. Posledično se ne zavedajo vseh bojev in žrtev za pravice, ki se njim danes zdijo samoumevne. Na primeru kosovskih veteranov vidimo tudi razkorak med zakonodajo in dejansko uresničitvijo pravic, kar je

mogoče razumeti kot pomanjkanje pravnega priznanja, hkrati pa so zaradi razdeljenih družbenih (in političnih) pogledov pogosto prikrajšani tudi za socialno priznanje. Slovenski veterani ravno tako opažajo formalno priznanje v obliki širokega nabora pravic, ki pa se v realizaciji močno zoži, predvsem na eno pravico, ki je tudi formalizirana s podzakonskimi ukrepi, hkrati pa nekateri opozarjajo, da širok nabor pravic v družbi ustvarja občutek, kaj vse so veterani dobili v zameno za svojo žrtev med vojno. Omenjajo tudi poskuse zgodovinskega revizionizma, ko gre za dogajanje med osamosvojitveno vojno, kar močno zmanjšuje čustveni vidik priznanja. Zlasti moteče je prisvajanje zaslug za osamosvojitev s strani določene skupine ljudi, ki so imeli med vojno visoke politične položaje, kar pa posledično vpliva na javnost tako, da vse manj spoštuje tisto, kar je v vojni bilo dejansko najbolj bistveno, in sicer veliko enotnost različnih političnih skupin glede skupnega boja za samostojno Slovenijo. Posledično tako slovenska kot tudi kosovska družba ne dosegata stopnje, na kateri bi bila vrednota prispevka veteranov ustrezno ponotranjena ali internalizirana kot skupna moralna norma. Pri veteranih se tako vse bolj razvija občutek nepriznanosti in izključenosti, potisnjenosti ob rob ali v kot, kar je značilno za številne skupine veteranov v pokonfliktnih družbah.

Teorija družbene pravičnosti (Fraser) ob primeru kosovskih veteranov osvetljuje dvojno krivico – pomanjkanje materialne podpore (neustrezne pokojnine, omejitve zaposlovanja, dostop do zdravstvene in psihološke oskrbe) in hkratno simbolnega priznanja v družbi, v kateri se javno mnenje giblje med občudovanjem in stigmatizacijo. K stigmatizaciji je prispevalo tudi spoznanje, da so nekateri pripadniki OVK med vojno in po njej izvajali vojne zločine, zaradi česar je bilo ustanovljeno posebno sodišče[11] za vojne zločine na Kosovu v Haagu.

Simbolna narava priznanja veteranstva se kaže v odnosu družbe do postavljanja, ohranjanja in spoštovanja spomenikov, ki so bolj ali manj trajna obeležja dogodkov iz vojne, in osebnosti, ki so v vojni imele herojsko vlogo. Spomeniki so na Kosovu precej številni, vendar pa so zelo raznoliki, saj so jih postavljali ljudje v svojih lokalnih okoljih po lastni presoji in glede na razpoložljiva sredstva, tako da imajo nekateri pomanjkljivo umetniško vrednost, nekateri pa so tudi slabo zgrajeni. Del spomenikov je bil zgrajen z donacijami iz tujine. Veterani menijo, da je državna oblast, s tem ko je sprejela tuje donacije za spomenike (kot tudi za medicinske pripomočke za vojne invalide), pokazala, da tudi materialno ni poskrbela

11 Posebno sodišče je po kosovskem pravu vzpostavljeno sodišče mednarodnih sodnikov, ki so ga ustanovili leta 2015 in ga financira Evropska unija, ki tudi skrbi za zaščito prič, saj so nekateri visoki poveljniki OVK, ki so na sojenju, tudi tesno povezani s političnim življenjem na Kosovu.

za ohranjanje spominov. Spominski park Adem Jashari, ki je bil tudi delno zgrajen s tujimi sredstvi, je skupno simbolno mesto vseh veteranov, kamor ti hodijo na obeleževanje spopada v Prekazu in v spomin na legendarnega poveljnika, ki je v tem spopadu padel. V Prekaz hodijo tudi na družinske izlete in svojim otrokom tam pripovedujejo zgodbe, ki jih v šolah in knjigah nikoli ne bodo prebrali, ker je zgodovina bojev med vojno zelo slabo popisana. Prav zbiranje v Prekazu kaže, da se veteranska skupnost vse bolj obrača vase.

Teorija družbene pravičnosti ob primeru slovenskih veteranov kaže na ustrezno materialno podporo, saj so veterani hvaležni za tiste bonitete, ki jih od družbe dobijo, čeprav se zavedajo da jim je na formalni ravni obljubljeno veliko več. Simbolno priznanje v družbi pa dobiva protisloven značaj. Veterani so se sami odločili, da bodo postavili spomenike povsod, kjer so se odvijali boji, in da bodo ti spomeniki zelo skromni – betonski tetraedri kot nekdanje protioklepne ovire iz vojne in marmorne plošče na njih. Vnaprej so anticipirali odpor slovenske javnosti do dragih in velikih skulptur. Z leti je prišlo spoznanje, da za te spomenike, če so daleč izven naseljenih mest, nihče ne skrbi, oziroma jih nihče ne obiskuje in ne vzdržuje. Tako so ponekod te spomenike[12] prestavili na bolj obljudene kraje. Drugi vidik simbolnega priznanja so knjige in članki ter raziskovalne naloge, ki opisujejo vojno. Slovenski veterani so skrbne opise vojne naredili sami in jih tudi objavili. Kosovski veterani še vedno čakajo, da bo to naredila kosovska akademija. Slovenski veterani se osebno lotevajo ohranjanja spominov, tudi ko gre za prenos spominov na mlado generacijo, saj predavajo po šolah in skušajo mladim sami pojasniti, v kakšnih okoliščinah so zavarovali slovensko pot v samostojnost. Šolski kurikulumi so namreč sestavljeni tako, da je v njih omemba osamosvojitvene vojne zelo obrobna.

Slovenski veterani so precej številčno vključeni v veteranske organizacije, ki skrbijo za spomenike, organizirajo proslave in povezujejo veterane v skupnih aktivnostih za sooblikovanje kolektivnega spomina (pisanje knjig in predavanja po šolah). S strani vlade so njihove aktivnosti tudi finančno podprte z vsakoletnim razpisom za financiranje delovanja veteranskih in domoljubnih organizacij.

Zaključek

12 Tak primer je spomenik spopadom z enotami JLA na Fernetičih, ki so ga veterani skupaj z občinsko oblastjo v Sežani s Fernetičev preselili v spominski park nasproti sodišča v mestu Sežana, v katerega je umeščen skupaj z vsemi drugimi vojaškimi spomeniki.

Zaključimo lahko, da so si veterani vojne za Slovenijo in vojni veterani OVK podobni v prepričanju, da se je bilo vredno boriti za neodvisnost svoje države in da v vojno niso šli zaradi kasnejšega družbenega priznanja svoje vojne in vojaške vloge. Za oboje veterane velja, da imajo, formalno gledano, zagotovljeno družbeno priznanje, saj je v obeh državah sprejeta zakonodaja, ki ureja veteranski status. Skupno ugotavljajo, da je simbolno priznanje pomena vojne vse bolj prepuščeno zgodovinski pozabi. Razlikujejo pa se po tem, da se slovenski veterani zoperstavljajo pozabljanju in marginalizaciji vojne tako, da pišejo knjige in članke in o tem predavajo po šolah, prizadevajo si tudi za sodelovanje s Slovensko vojsko, ker želijo s tem prispevati k civilno-vojaškim odnosom, veterani OVK pa o svoji vojni pripovedujejo v družinah, svojim otrokom na spominskih srečanjih, nimajo pa veliko zapisane zgodovine. Podobni so si glede organiziranosti v številne veteranske organizacije, ki imajo velik družbeni vpliv v obeh državah (organizacija proslav, organizacija protestov), vendar pa so slovenske veteranske organizacije v boljšem položaju, ker so s strani države tudi materialno priznane, saj so za svoje delo na področju skrbi za veterane deležne posebne finančne podpore. Odnos javnosti do veteranov v obeh državah niha med občudovanjem (herojstvo), razklanostjo (politizacija veteranskih združenj in posameznih veteranov) in stigmo (zaradi kratkosti vojne v Sloveniji in zaradi nekaterih vojnih zločinov na Kosovu). Raziskava je tudi pokazala, da se bodo veteranske organizacije in posamezniki v obeh državah sčasoma verjetno marginalizirali v posebne veteranske skupnosti.

Literatura in viri

Brink, B. van den, Zala, M., Theuns, T. (2020). The interplay and tensions between justice claims: Nancy Fraser's conception of justice, empirical research and real world political philosophy. V T. Knijn & D. Lepianka (ur.), Justice and Vulnerability in Europe: An Interdisciplinary Approach (197–213). Edward Elgar Publishing.

Dandeker, C., Wessely, S., Iversen, A., & Ross, J. (2006). What's in a Name? Defining and Caring for »Veterans«: The United Kingdom in International Perspective: The United Kingdom in International Perspective. Armed Forces & Society, 32(2): 161–177. https://doi.org/10.1177/0095327X05279177

Eyni, S. in Musavi, S. E. (2024). Social isolation of war veterans with post-traumatic stress disorder based on emotional inhibition: The mediating role of rejection sensitivity. Journal of Military and Veterans' Health, 32(1): 18–27. https://doi-ds.org/doilink/10.2023-18613259/JMVH

Fraser, N. (1995). From redistribution to recognition? Dilemmas of justice in a »post-socialist« age. New Left Review, 212: 6893. https://academic.oup.com/book/48781/chapter-abstract/420802143?redirectedFrom=fulltext

Fraser, N. (2000). Rethinking recognition. New Left Review, 3: 107–120. https://newleftreview.org/issues/ii3/articles/nancy-fraser-rethinking-recognition

Hannel, E. (2023). Veteran Peoplehood: A Theoretical Framework. Journal of Veterans Studies, 9(1):181–189. https://journal-veterans-studies.org/articles/10.21061/jvs.v9i1.397?_rsc=1sjoc

Honneth, A. (1995). The struggle for recognition: The moral grammar of social conflicts. Cambridge: Polity Press. https://www.cambridge.org/core/journals/hegel-bulletin/article/abs/axel-honneth-the-struggle-for-recognition-the-moral-grammar-of-social-conflicts-trans-joel-anderson-oxford-polity-1995-pp-xxi-215-hb-3950/A81476D6AAAEB403C4EBCCFF2C66AAE1

Jankovič, M. (2021). Organiziranost Zveze veteranov vojne za Slovenijo. https://www.zvvs.si/zvvs-o-nas/organiziranost

Jelušič, L. in Gashi, V. (2024). Comparing social positions of war veterans in two post-Yugoslav societies: Slovenia and Kosovo. V Conference program: 41. [S. l.]: ERGOMAS. https://www.cobiss.si/cobissid/202519555

Kelman, H. C. (1958). Compliance, identification, and internalization: Three processes of attitude change. Journal of Conflict Resolution, 2(1): 51–60. https://hckelman.scholars.harvard.edu/sites/g/files/omnuum10576/files/hckelman/files/Compliance_identification_and_internalization.pdf

Knieriem, M. in Lagendijk, A. (2025). Enfoldings of Redistribution, Recognition, and Misrecognition in Gentrifying Molenbeek, Brussels. Annals of the American Association of Geographers, 1–16. https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/24694452.2025.2530082

Kršinar, I. (2023). Številke so neizprosne: NOB bolj čaščena od osamosvojitve. Reporter 4. jun. 2023. https://reporter.si/clanek/slovenija/nob-bolj-cascena-od-osamosvojitve-1064090

Moore, M. J., Shawler, E., Jordan, C.H., Jackson, C.A. (2025). Veteran and military mental health issues. V StatPearls. Treasure Island (FL): StatPearls Publishing. Posodobljeno 17. avgusta 2023. https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK572092/

Nisenbaum, R., Ismail K., Wessely, S., Unwin, C., Hull, L., Reeves, W.C. (2004). Dichotomous factor analysis of symptoms reported by UK and US veterans of the 1991 Gulf War. Population Health Metrics, 2(1), 8. https://doi.org/10.1186/1478-7954-2-8

Pravilnik o merilih za sofinanciranje dejavnosti nevladnih organizacij v javnem interesu na področju vojnih veteranov. (b. d.). Portal PISRS. https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=PRAV13870

Radio Free Europe (2022). Kosovo Veterans, Police Clash At Parliament Amid Protest Over Pensions. 6. junij 2022. https://www.rferl.org/a/kosovo-veterans-pensions-protests/31885738.html

Republic of Kosovo (2014). Law No. 04/L-261 on Kosovo Liberation Army Veterans. Official Gazette of the Republic of Kosovo, No. 26, 23 April 2014. https://legal-tools.org/doc/04bwdm/pdf

Saipi, A. (2016). Kosovo Reviews War Veterans List After Protest. 2. februar 2016. https://balkaninsight.com/2016/02/02/kla-veterans-protest-over-state-benefits-02-01-2016/

STA (2019). Upokojencem se obeta brezplačni javni prevoz. https://siol.net/avtomoto/promet/upokojencem-se-obeta-brezplacni-javni-prevoz-510159

Šteiner, A. in Čas, T. (2017). Domoljubne in veteranske organizacije – primer Slovenije. Sodobni vojaški izzivi, junij 2017 – 19/št. 2. https://dk.mors.si/info/images/SVI/PDF/2017_2/steiner-cas.pdf DOI:10.33179/BSV.99.SVI.11.CMC.19.2.7

Šteiner, A. (2025). Komentar na Predlog Sprememb Zakona o vojnih veteranih. Osebni facebook profil Alojza Šteinerja. Objavljeno 21. julija 2025.

UN SC Res.1244 (1999). https://digitallibrary.un.org/record/274488?v=pdf

Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o prevozih v cestnem prometu (2019). https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/2019-01-2937

Zakon o spremembi Zakona o vojnih veteranih (2025). https://e-uprava.gov.si/si/drzava-in-druzba/e-demokracija/predlogi-predpisov/predlog-predpisa.html?id=18019&lang=si

Zakon o vojnih veteranih (1995). Uradni list Republike Slovenije, št. 63/95 s spremembami in dopolnitvami. https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/1995-01-2859

Zupančič, R. (2015). Kosovo: laboratorij preprečevanja oboroženih konfliktov, pokonfliktne obnove in izgradnje države. Brno: V. Klemm; Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2015. 223 str., graf. prikazi. ISBN 978-80-87713-14-3. ISBN 978-80-261-0535-0.

Zveza veteranov vojne za Slovenijo. (b. d.). Organiziranost. https://www.zvvs.si/zvvs-o-nas/organiziranost

Zaznavna razsežnost varnosti[1]

Marjan Malešič

Uvod

V Sloveniji so se nekatere z varnostjo povezane spremenljivke v javnomnenjskih raziskavah pojavljale že prej, prevojna točka pa je bila ustanovitev Obramboslovnega raziskovalnega centra leta 1985, ko je tovrstno raziskovanje postalo stalno, zlasti po letu 1990, ko je preučevanje javnega mnenja o varnostnih temah postalo sistematično, dosledno in do določene mere tudi standardizirano (Malešič, 2014: 9). Proučevanje javnega mnenja tako prežema raziskovanje na obramboslovnem področju že od začetka, v tem poglavju pa se osredotočamo na raziskavi Slovensko javno mnenje (SJM) 2023/2 in 2024/1.

Poudariti je treba, da so se okoliščine proučevanja javnega mnenja v zadnjem obdobju bistveno spremenile. Vse pogosteje se pojavljajo vprašanja o zanesljivosti in smiselnosti proučevanja javnega mnenja, ne le med politiki, temveč tudi v strokovnih in znanstvenih krogih. Miller (2017: 205) meni, da so razlogi za krizo javnomnenjskega raziskovanja upadajoča pripravljenost ljudi za sodelovanje v anketah in konkurenčni alternativni viri podatkov. Miller (ibid.) navaja Roberta Grovesa, ki opozarja, da imajo nekatere ankete zaradi zavračanja sodelovanja le devetodstotno realizacijo vzorca, pri čemer ne vidi, kako bi lahko presegli družbene sile, ki spodbujajo takšno vedenje ljudi. Po drugi strani pa Eleanor Singer (cit. po Miller, 2017: 205) meni, da je smiselno vlagati denar in energijo v zagotavljanje reprezentativnega vzorca, če verjamemo, da je spraševanje ljudi o določenih temah koristna dopolnitev informacij, pridobljenih z uporabo drugih družboslovnih metod. Tudi mi izhajamo s tega stališča, saj smo v preteklosti že ugotavljali, da je javno mnenje o varnostnih temah premišljeno in racionalno, sorazmerno stanovitno in dosledno (Malešič in Vegič, 2007). To pomeni, da ima

1 Prispevek je rezultat raziskovanja v okviru NRP Obramboslovje (P5-0206), ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost RS.

anketna metoda pomembno mesto v družboslovnem raziskovalnem pristopu, ki temelji na triangulaciji kvantitativnih in kvalitativnih metod proučevanja.

Hkrati to ne pomeni, da se ne zavedamo dilem in pasti, ki jih prinaša sodobno proučevanje javnega mnenja. Omenimo anketo kot tradicionalno metodo, ki sega v genezo empiričnega raziskovanja na družboslovnem področju, danes pa imamo na voljo na sodobni tehnologiji temelječe in vse bolj sofisticirane statistične prijeme, kar narekuje nujnost smotrnega in pazljivega izbora ter obdelave podatkov. Ključno je tudi razmerje med teorijo in instrumentom (vprašalnikom), saj je instrument utemeljen v teoriji in je logična posledica postopne razgradnje teoretične konceptualizacije določene teme (teorija – vsebinski sklopi – podmene – spremenljivke – kazalniki – instrument/vprašalnik). Tak pristop, ki ga pri proučevanju javnega mnenja uporabljajo akademske raziskovalne institucije, gotovo prispeva k zanesljivosti pridobljenih podatkov in k njihovi verodostojni interpretaciji. Pomembna sta tudi izbor besed in način ubesedovanja vprašanj, saj to vpliva na odgovore respondentov. Pri klasični izvedbi raziskave ima z vidika verodostojnosti podatkov velik pomen tudi odnos med anketarjem in respondentom, saj anketar psihološko vpliva na slednjega in ustvarja določena pričakovanja, kar lahko povzroči sugestijo in induciranje odgovorov. Kot smo že omenili, je lahko problem tudi vzorčenje, pri čemer ne gre le za to, da se ljudje izogibajo anketam, ampak tudi za oblikovanje panelov respondentov, ki predstavljajo bazo za vzorčenje pri vsaki anketi, kar pomeni odmik od naključnega vzorčenja prebivalcev določene skupnosti.

Poseben vpliv na javno mnenje imajo v zadnjem času novi družbeni mediji, kar se je še posebej pokazalo med krizo, ki jo je povzročil virus covid-19. Družbeni mediji imajo posebno težo v komuniciranju, saj omogočajo pretok informacij v realnem času. Razumeti je treba naravo in strukturo spontano nastajajočih skupnosti v družbenih medijih ter vrste vsebin, ki jih ti mediji oblikujejo in širijo. Digitalna povezanost navadnim ljudem dodatno omogoča aktivno sodelovanje pri socialni konstrukciji različnih, tudi kriznih dogodkov. V preteklosti je bilo komuniciranje v veliki meri utemeljeno na pristopu top-down (od zgoraj navzdol), v katerem so oblasti prek medijev pošiljale obvestila, danes pa postaja vse pomembnejši pristop bottom-up (od spodaj navzgor), ki ga omogoča sodobna tehnologija. Družbeni mediji sicer prinašajo pozitivne učinke v proces komuniciranja, hkrati pa lahko povzročijo številne škodljive nenamerne stranske učinke, kot so širjenje mitov in govoric, stigmatizacija in diskriminacija. Nekaterim vplivnežem ponujajo priložnost, da se uradnim informacijam zoperstavijo s širjenjem napačnih informacij in spodbujanjem nezadovoljstva med ljudmi, kar se vsaj do določene mere odraža tudi v javnem mnenju. To je izziv tudi za tradicionalne medije ter za politične in druge elite, saj se zdi, da v opisanih razmerah njihov vpliv na javnost upada. Hkrati se postavlja vprašanje vpliva javnosti na politiko in zdi

se, da politika dolgoročno ne more biti uspešna, če ne upošteva javnega mnenja o določenih temah. Taka politika izgubi velik del svoje družbene legitimnosti. Tudi to je pomemben razlog za kontinuirano proučevanje javnega mnenja.

Ključna vira podatkov pričujoče analize sta raziskavi SJM 2023/2 in SJM 2024/1, ki sta se nanašali na nacionalno in mednarodno varnost ter na zaščito, reševanje in pomoč ob nesrečah. Obe raziskavi sta bili izvedeni z metodo samoizpolnjevanja s pomočjo spletnega ali pisemskega vprašalnika, v obeh primerih z uporabo standardiziranega vprašalnika. Potekali sta na reprezentativnem vzorcu polnoletnih prebivalcev Slovenije in zajeli 1089 (SJM 2023/2) oziroma 992 (SJM 2024/1) respondentov. Obe raziskavi je izvedla Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani, v vsebinskem smislu smo ju pripravili sodelavci Obramboslovnega raziskovalnega centra, medtem ko je metodološko spremljanje in izvedbo zagotovil Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij. Za potrebe primerjalne analize bomo uporabili tudi podatke nekaterih drugih raziskav SJM, ki jih bomo navajali sproti.

Pri interpretaciji podatkov bomo največ pozornosti namenili naslednjim sklopom odvisnih spremenljivk: ogroženost Slovenije, varnostna kultura, Slovenska vojska, mednarodna varnost, mednarodne varnostne strukture, mednarodne operacije in misije ter varstvo pred nesrečami.

Za celovitejšo interpretacijo in razumevanje podatkov, ki jih prinašata raziskavi, je treba orisati varnostni kontekst, v katerem so bili podatki pridobljeni. V zadnjih letih smo soočeni z razgradnjo obstoječe mednarodne varnostne, politične in ekonomske ureditve ter z vzpostavljanjem drugačnih mednarodnih odnosov, tako med nasprotniki kot tudi med zavezniki, kar spremljajo politična in ekonomska nestabilnost, negotovost ljudi in številni oboroženi spopadi[2], med katerimi izpostavljamo vojno v Ukrajini ter vojno med Izraelom in Hamasom, ki povzročata nepojmljivo človeško trpljenje. Vse več je dokazov, ugotovitev in pričevanj, ki vojno v Gazi označujejo kot genocid Izraela nad palestinskim civilnim prebivalstvom[3]. Velik

2 Ženevska akademija za mednarodno humanitarno pravo in človekove pravice spremlja 110 oboroženih spopadov po svetu, med katerimi so tako nedavno začeti kot tudi tisti, ki trajajo že več kot pol stoletja (Geneva Academy, 2025). Nekateri so aktivni, drugi zamrznjeni.

3 Posebna poročevalka ZN za človekove pravice na zasedenih palestinskih ozemljih Francesca Albanese je ob obisku Slovenije 8. julija 2025 potrdila, da v Gazi poteka genocid (MMC RTV SLO). 4. avgusta 2025 je posebni poročevalec ZN za hrano Michael Fakhri izjavil: »Izrael strada Gazo. To je genocid.« (MMC RTV SLO.) Mednarodno združenje strokovnjakov za proučevanje genocida je 31. avgusta 2025 sprejelo resolucijo, ki to potrjuje (IAGS, 2025). Neodvisna preiskovalna komisija Sveta ZN za človekove pravice je 16. septembra 2025 ugotovila, da je Izrael v Gazi zagrešil genocid (Gritten in Foulkes, 2025).

varnostni problem predstavljajo podnebne spremembe, ki se, razen tega, da vplivajo na pogostost in jakost nesreč, povezujejo tudi z drugimi pojavi, kot so okoljski kriminal, migracije, zdravje, terorizem, nasilni državljanski protesti in nasilen odziv varnostnih struktur nanje ter celo oboroženi spopadi, ki lahko imajo vzroke tudi v zaostrenih razmerah, ki jih spodbujajo podnebne spremembe[4]. V Sloveniji so naravne in druge nesreče v zadnjih letih vse pogostejše in intenzivnejše, med najzahtevnejšimi pa lahko izpostavimo epidemijo, ki jo je povzročil virus covid-19, ki je v naši državi do 31. julija 2024 zahtevala 10.106 smrtnih žrtev (Covid-19 sledilnik, 2025), uničujoč požar na Krasu leta 2022 in katastrofalne poplave v letu 2023, ki so prizadele večji del države in so jih spremljali zemeljski plazovi. Tu so še stanje na področju kriminala, korupcije, ilegalnih migracij, kibernetskih napadov.

Dejansko in zaznano ogrožanje varnosti

Kot smo ugotovili v uvodnem poglavju knjige, imajo različni viri ogrožanja varnosti družbe svojo **objektivno in subjektivno razsežnost**. Pri subjektivni razsežnosti je zelo pomembno, kako državljanke in državljani določene države ogroženost zaznavamo, pri čemer se lahko med seboj zelo razlikujemo, kar se odraža v družbenem diskurzu in posledično v javnem mnenju.

Raziskava SJM 2023/2 razkriva, da se slovenska javnost na splošno počuti bistveno manj varno (61 % respondentov se počuti varno) kot pred desetletjem (79 % se jih je počutilo varno), kar je gotovo posledica številnih nesreč in drugih kriz, ki so v zadnjem obdobju prizadele Slovenijo in njeno mednarodno okolje, na kar smo opozorili uvodoma. Pregled raziskav SJM o varnosti po letu 2000 pokaže, da je splošni občutek varnosti podvržen cikličnim spremembam in da je bil najvišje izmerjen v letih 2003 in 2005 (proces vstopanja in članstvo Slovenije v EU in Natu), najnižje pa v letih 2012 (kot posledica globoke gospodarske in socialne krize) in 2023 (kot posledica različnih varnostnih kriz).

Med konkretnimi dejavniki ogrožanja varnosti Slovenije slovenska javnost (SJM 2023/2) največjo težo pripisuje uničevanju okolja (povprečna vrednost 3,12 na lestvici od 1 – sploh ne ogroža – do 4 – zelo močno ogroža), naravnim in tehnološkim nesrečam (3,12), kriminalu (3,11), gospodarskim in socialnim problemom (3,11) ter zlorabi alkohola, drog in drugih psihoaktivnih substanc (3,09). Pri zaznavi posameznih dejavnikov ogrožanja varnosti Slovenije opazimo

4 Več v Malešič, 2023.

pomembno razliko glede na SJM 2012/1, saj so se socialno-ekonomski dejavniki s prvih mest umaknili uničevanju okolja in nesrečam[5]. Med sorazmerno najmanj zaznanimi viri ogrožanja so še vedno vojaške grožnje drugih držav (2,56) in terorizem (2,28), vendar se je njuna vrednost glede na leto 2012 skoraj podvojila. Zanimivo je, da nalezljive bolezni, kljub izkušnji z virusom covid-19, v zaznavi ljudi niso bistveno bolj ogrožajoče, kar lahko pomeni, da javnost to izkušnjo dojema kot enkraten dogodek.

Varnostna kultura

Varnostno kulturo najkrajše opredelimo kot skupek idej, norm, vrednot, običajev in oblik vedenja, ki vplivajo na varnost določene skupnosti.

Tabela 1: Stvari, za katere je vredno tvegati in tudi nekaj žrtvovati

1 -	enakost med spoloma	34,3
2 -	zaščita okolja	67,5
3 -	svetovni mir	70,1
4 -	boj proti rasizmu	37,0
5 -	obramba Slovenije	55,4
6 -	versko prepričanje	11,6
7 -	združevanje Evrope	17,9
8 -	boj proti revščini	68,8
9 -	svoboda posameznika	63,3
10 -	človekove pravice	78,7
-8 -	nič od tega, neodločen	3,4

Vir: SJM 2023/2.

5 Podrobnejša analiza preteklih podatkov SJM o okoljskih vprašanjih in podnebnih spremembah je pokazala, da so prebivalce Slovenije negativni pojavi v okolju vse bolj skrbeli, vendar jih niso nujno zaznavali kot nekaj, kar vpliva na njihovo vsakdanje življenje, vključno z varnostjo (Malešič, 2023). To se je zdaj spremenilo.

Poznavanje vrednotne usmerjenosti ljudi je, podobno kot poznavanje zaznave ogroženosti, pomembno, saj vpliva na odnos javnosti do drugih varnostnih vprašanj, predstavljenih v tem poročilu. Raziskava SJM 2023/2 kaže, da so ključne vrednote, za katere je slovenska javnost pripravljena tvegati in nekaj žrtvovati, zaščita človekovih pravic, svetovni mir, boj proti revščini, zaščita okolja in svoboda posameznika (Tabela 1). Med manj pomembnimi vrednotami sta boj proti rasizmu in enakost med spoloma, najmanjšo težo pa imata združevanje Evrope in versko prepričanje ljudi. Obramba Slovenije se s 55-odstotno podporo uvršča tik za skupino najpomembnejših vrednot.

Medletna primerjava podatkov razkriva, da ima večina ključnih vrednot v zadnjih desetletjih stabilen trend, največja sprememba pa je prav pri obrambi Slovenije. Ta vrednota je bila za ljudi zelo pomembna v devetdesetih letih in na prehodu v novo tisočletje, nato pa je njen pomen začel upadati, tako da je leta 2012 znašal le 18 odstotkov. Maloprej navedeni podatek kaže, da se je v zadnjem desetletju pomen obrambe Slovenije kot vrednote v javnosti potrojil.

Zaostrene varnostne razmere, o katerih pričajo rezultati o splošnih občutkih (ne)varnosti in o pomenu posameznih dejavnikov ogrožanja varnosti Slovenije, bodo prej ali slej zahtevale angažma državljank in državljanov na različnih področjih zagotavljanja varnosti. Odraz varnostne kulture je tudi pripravljenost ljudi, da na različne načine sodelujejo pri obrambi pred morebitno oboroženo agresijo (Tabela 2).

Tabela 2: Vedenje ljudi v primeru oborožene agresije na Slovenijo

1 -	boril bi se z orožjem	22,9
2 -	boril in upiral bi se na kak drug način	36,9
3 -	ne bi se niti boril niti upiral	5,5
-8 -	ne vem, ne morem oceniti	34,0
-9 -	b.o.	0,7

Vir: SJM 2023/2.

23 % ljudi bi se borilo z orožjem, kar je glede na demografsko strukturo družbe spodbudno in presega rezultat, izmerjen leta 2012 (20 %), kar pri tej spremenljivki prvič po letu 2000 krivuljo obrača navzgor. Delež respondentov, ki bi se borili in upirali na kak drug način, dosega skoraj dve petini vprašanih, je primerljiv s tistim izpred dobrega desetletja in obeta velike možnosti za raznolike oblike nenasilne obrambe in odpora morebitni agresiji, ki jih na primer ves čas vojne Ruske federacije proti Ukrajini samostojno ali ob koordinaciji državnih

institucij izvaja del ukrajinske civilne družbe[6]. Odstotek respondentov, ki se ne bi niti borili niti upirali, je zelo nizek, v bistvu petkrat nižji kot pred dobrim desetletjem. Nenavadno visok, tudi v časovno primerjalni perspektivi, je tretjinski delež tistih, ki svoje vloge ob morebitni agresiji na državo ne morejo oceniti.

Križanje odvisnih in neodvisnih spremenljivk pokaže, da bi se med moškimi polovica borila z orožjem, druga (skoraj) polovica pa bi se borila in upirala na drug način. Med ženskami bi se jih 15 % borilo z orožjem, kar je zanimivo, saj je približno tak tudi delež žensk v Slovenski vojski, medtem ko bi se jih tri četrtine borilo in upiralo na drug način. Modaliteta »boril bi se z orožjem« je dokaj enakomerno razporejena po vseh starostnih skupinah. S starostjo narašča delež tistih, ki bi se borili in upirali na drug način, medtem ko je med prebivalstvom do 45. leta starosti v povprečju trikrat več tistih, ki se ne bi niti borili niti upirali, kot med starejšimi od 45 let. Najmanjši delež tistih, ki bi se borili z orožjem, je med višje in visoko izobraženimi prebivalci, največji pa med podeželskim prebivalstvom.

Kakšen je odnos slovenske javnosti do izobraževanja in usposabljanja mladih na varnostnem področju in katere dodatne vsebine bi bile najprimernejše za vključitev v socializacijski proces srednješolcev?

Tabela 3: Uvedba dodatnih predmetov v srednje šole

1 -	mirovna vzgoja	1,4
2 -	obrambna vzgoja	1,9
3 -	vojaška vzgoja	2,9
4 -	zaščita in reševanje (npr. prva pomoč, ravnanje ob nesrečah)	28,5
5 -	verska vzgoja/verouk	2,2
6 -	človekoljubje	8,6
7 -	kultura miru in nenasilja (npr. reševanje konfliktov, nenasilna komunikacija, mediacija)	32,2
8 -	ekologija	7,7
9 -	državljanska vzgoja	8,4
-8 -	ne vem	5,6
-9 -	b.o.+	0,6

Vir: SJM 2023/2.

6 Več v Malešič 2025(2).

Kultura miru in nenasilja, ki med drugim vključuje teme reševanja konfliktov, nenasilnega komuniciranja in mediacije, je predmet, ki ima v javnosti tudi v daljši časovni perspektivi sorazmerno najvišjo podporo (Tabela 3). Zelo veliko je v primerjavi s stanjem v zadnjih dvajsetih letih pridobilo področje zaščite, reševanja in pomoči ob nesrečah, katerega izmerjena vrednost se je podvojila. Na drugi strani pa se je v tem obdobju podpora predmetu z okoljskimi vsebinami prepolovila, kar je glede na stanje v okolju in njegove varnostne implikacije presenetljivo. Predmeti, ki bi krepili politično in varnostno kulturo mladih, torej državljanska vzgoja, obrambna vzgoja in vojaška vzgoja, imajo v javnosti zelo nizko podporo.

V kontekstu varnostne kulture je zanimivo tudi vprašanje, kako bi se ljudje odzvali, če bi se njihov otrok odločil za vojaški poklic. Zgolj 16 % vprašanih bi svojemu otroku tako odločitev odsvetovalo, drugi bi imeli pomisleke, vendar bi spoštovali njegovo odločitev (38 %), se ne bi vmešavali v njegovo odločitev (18 %) ali pa bi njegovo odločitev podprli (17 %).

Zaupanje v varnostne institucije

Kot kaže raziskava SJM 2023/2, je zaupanje v slovenske institucije, ki se ukvarjajo z varnostjo ljudi v Sloveniji, v povprečju visoko. To še posebej velja za gasilce (povprečna ocena 9,05 na lestvici od 0 do 10) in civilno zaščito (8,30). Zaupanje uživata tudi Slovenska vojska (6,01) in policija (5,97), nekoliko manj obveščevalne službe (5,16). Med mednarodnimi organizacijami je najbolj zaupanja vredna EU (4,61), sledijo ZN (4,13) in Nato (4,08). Med političnimi institucijami prednjači predsednica republike (4,68) pred Državnim zborom (3,89) in vlado (3,76). Zaupanje bankam dosega povprečno vrednost 4,96, sodiščem pa 4,72. Najnižje zaupanje med navedenimi institucijami uživajo cerkev in duhovniki (3,27)[7].

Iz podatkov je razvidno, da slovenske varnostne institucije v povprečju uživajo večje zaupanje javnosti kot mednarodne organizacije, te pa v povprečju večje zaupanje kot domače politične institucije. Prav tako velja, da je zaupanje v »uniformirane« nacionalnovarnostne institucije večje kot v institucije zakonodajne, izvršne in sodne oblasti, pri čemer sodna oblast prednjači pred zakonodajno in izvršno. Najmanj pa javnost zaupa vladi ter cerkvi in duhovnikom. Kljub nezaupanju v vlado je zaupanje ljudi v to, da bodo oblasti prebivalstvo ob naravni ali

7 Poudariti je treba, da ta raziskava ni merila stopnje zaupanja v družino, izobraževalni sistem, zdravstveni sistem in sistem socialnega varstva, ki jih nekatere druge raziskave vključujejo.

drugi nesreči pravočasno opozorile na nevarnost in celovito obveščale o nesreči, sorazmerno visoko, saj dosega 52 % (zaupam in povsem zaupam), dobra četrtina vprašanih omahuje (niti zaupam niti ne zaupam), nezaupanje pa je na nizki ravni (14 %) (Malešič, 2025(1)).

Zaupanje ljudi v Slovensko vojsko (SV) je ključnega pomena, saj predstavlja pomemben kazalnik njene družbene legitimnosti. Prej predstavljena ocena 6,01 na lestvici od 1do 10 in tretje mesto na seznamu vseh merjenih institucij kažeta sorazmerno visoko stopnjo zaupanja javnosti v Slovensko vojsko, pri čemer je treba upoštevati dve pomembni dejstvi. Prvič, tretje mesto na seznamu navedenih institucij je visoko, vendar je doseženo v kontekstu splošno nižjega zaupanja javnosti v večino institucij. Drugič, v mednarodni primerjavi sodi Slovenija med države, v katerih je stopnja zaupanja v vojsko nižja od globalnega povprečja, saj se v večini držav po svetu vojska z bistveno višjimi stopnjami zaupanja uvršča na prvo ali drugo mesto med vsemi družbenimi institucijami (prim. Garb in Malešič, 2016).

Dosedanje analize so pokazale (Malešič in Vegič, 2007; Malešič, 2014; Garb in Malešič, 2016), da na zaupanje javnosti v Slovensko vojsko pozitivno ali negativno vplivajo različni dejavniki, med njimi sodelovanje pri nudenju zaščite, reševanja in pomoči ob nesrečah, kakovost izvajanja drugih nalog, na primer mirovnih operacij in pomoči policiji pri širšem varovanju državne meje, stopnja strokovnosti in usposobljenosti vojakov, pripravljenost vojske za izvajanje obrambnih nalog, sumi korupcije pri nabavah vojaške opreme in oborožitve, politizacija vojske in organizacijske težave, nespoštovanje hierarhije in kršenje discipline.

Naloge Slovenske vojske, uspešnost njenega delovanja in ugled

Odnos javnosti do Slovenske vojske smo v nadaljevanju merili z odgovori na vprašanje, ali bo Slovenija v prihodnosti še potrebovala vojsko. Da je to »zelo verjetno« ali »verjetno«, meni skupaj 55 % vprašanih. Četrtina vprašanih meni, da je to malo verjetno, zelo malo je tistih, ki menijo, da to sploh ni verjetno (4 %), medtem ko drugi ne vedo, kako odgovoriti. Primerjava teh podatkov s tistimi izpred dobrega desetletja (prim. Malešič, 2014: 48) pokaže, da se je v zadnjem času prepričanje javnosti o nujnosti obstoja vojske izrazito okrepilo, saj je tedaj le tretjina vprašanih menila, da bomo vojsko še potrebovali (seštevek odgovorov »zelo verjetno« in »verjetno«), medtem ko je bila skoraj polovica vzorca prepričana, da je to »malo verjetno«, 12 % pa, da »sploh ni verjetno«.

Vojske sodobnih držav izvajajo različne naloge, kar je v veliki meri odvisno od vojaške ogroženosti države, umeščenosti vojske v sistem nacionalne varnosti, njenih zakonskih pooblastil in konkretnih nalog, civilno-vojaških razmerij ter stopnje civilnega, demokratičnega nadzora nad vojsko. Tabela 4 kaže, da slovenska javnost izrazito naklonjeno sprejema naslednjih pet nalog vojske, in sicer po tem vrstnem redu: pomoč v primeru naravnih in ekoloških nesreč ter drugih kriz, varovanje države pred morebitnim zunanjim napadalcem, vojaško usposabljanje, boj proti terorizmu in pomoč policiji pri varovanju meje pred nezakonitimi migranti. To je v precejšnji meri skladno z zakonsko opredelitvijo nalog Slovenske vojske[8].

8 37. člen Zakona o obrambi:
1) Naloge Slovenske vojske so: izvaja vojaško izobraževanje in usposabljanje za oborožen boj in druge oblike vojaške obrambe; zagotavlja potrebno ali zahtevano pripravljenost; ob napadu na državo izvaja vojaško obrambo; ob naravnih in drugih nesrečah v skladu s svojo organizacijo in opremljenostjo sodeluje pri zaščiti in reševanju; izvršuje obveznosti, ki jih je država sprejela v mednarodnih organizacijah in z mednarodnimi pogodbami.
2) Slovenske vojske ni dovoljeno uporabljati za politično ali strankarsko dejavnost ali namen.
3) O sodelovanju vojske pri zaščiti in reševanju odloča vlada, v nujnih primerih pa minister na predlog poveljnika civilne zaščite Republike Slovenije oziroma načelnik generalštaba po pooblastilu ministra.
4) Slovenska vojska lahko sodeluje s policijo pri širšem varovanju državne meje v notranjosti državnega ozemlja v skladu z načrti in po predhodni odločitvi vlade. Pripadniki Slovenske vojske pri opravljanju teh nalog nimajo policijskih pooblastil.

37.a člen Zakona o obrambi:
Če to zahtevajo varnostne razmere, lahko Državni zbor na predlog vlade z dvotretjinsko večino glasov navzočih poslancev odloči, da pripadniki Slovenske vojske skupaj s policijo pri širšem varovanju državne meje, v skladu z načrti in po predhodni odločitvi vlade iz četrtega odstavka prejšnjega člena, izjemoma izvajajo tudi naslednja pooblastila: opozarjajo; napotujejo; začasno omejujejo gibanje oseb; sodelujejo pri obvladovanju skupin in množic.

Tabela 4: Naloge vojske v družbi

		Sploh se ne strinjam	Ne strinjam se	Niti se ne strinjam niti se strinjam	Strinjam se	V celoti se strinjam	Ne vem	B.o.+
		1	2	3	4	5	-8	-9
a.	Vojska naj varuje državo pred morebitnim zunanjim napadalcem.	0,6	1,3	2,8	37,9	51,0	4,5	1,9
b.	Vojska naj sodeluje pri gradnji cest, spravilu pridelkov in pri drugih javnih delih.	5,7	16,8	18,4	30,7	19,1	7,0	2,4
c.	Vojska naj vzgaja mladino v domoljubnem duhu.	5,6	12,1	18,2	37,5	16,7	7,3	2,6
d.	Vojska naj pomaga v primeru naravnih in ekoloških nesreč ter drugih kriz.	0,1	0,8	2,3	33,5	57,6	3,3	2,4
e.	Če se zdi to potrebno, naj vojska prevzame državno oblast v svoje roke.	31,6	27,1	18,7	6,8	2,9	10,2	2,6
f.	Vojska naj skrbi za vojaško usposobljenost.	0,3	0,8	4,2	46,0	41,3	4,9	2,6
g.	Vojska naj sodeluje v mednarodnih operacijah in misijah.	3,7	9,0	21,7	40,4	13,9	8,7	2,7
h.	Vojska naj v času večjih stavk nadomešča stavkajoče delavce.	34,2	32,9	12,4	5,9	2,4	9,6	2,7
i.	Vojska naj pomaga policiji pri zagotavljanju reda in varnosti.	6,8	12,6	16,7	38,0	17,5	5,7	2,7
j.	Vojska naj pomaga policiji pri varovanju meje pred prehodi ilegalcev.	2,0	4,0	7,6	41,3	37,7	4,7	2,7
k.	Vojska naj sodeluje v boju proti terorizmu.	0,6	2,8	8,6	39,7	39,3	5,9	3,1

Povprečna ocena posameznih nalog vojske v družbi:

a.	b.	c.	d.	e.	f.	g.
4,47	3,45	3,53	4,57	2,11	4,37	3,58
h.	i.	j.	k.			
1,97	3,51	4,17	4,26			

Vir: SJM 2023/2.

Dobra polovica vprašanih meni, da Slovenska vojska deluje dobro, med njimi je majhen delež takih, ki menijo, da deluje zelo dobro. Četrtina vprašanih meni, da njeno delovanje ni ne dobro ne slabo, slabo oceno pa ji daje 7 % respondentov. Petnajst odstotkov vprašanih delovanja Slovenske vojske ne more oceniti. V preteklih dveh desetletjih se je ugled Slovenske vojske na lestvici od 1 do 10 (pri čemer 1 pomeni »zelo majhen ugled«, 10 pa »zelo velik ugled«) po presoji javnosti gibal okoli ocene 6, tako je tudi v raziskavi SJM 2023/2, saj je vrednost 6,25.

Soočena s približno 15-odstotnim deležem žensk v Slovenski vojski, relativna večina javnosti meni, da je ta odstotek ustrezen (47 %), medtem ko petina meni, da je prenizek, le 4 % pa, da je previsok. Drugi ne vedo, kako bi to ocenili oziroma na to niso odgovorili. Če upoštevamo le odločene, takih je 83 %, jih večina (57 %) nasprotuje rešitvi Ministrstva za obrambo, po kateri se lahko ob določenih pogojih v Slovenski vojski zaposlujejo tudi kandidati z osnovnošolsko izobrazbo, manjšina (43 %) pa to odobrava. Občasno se v Sloveniji obujajo razprave o ponovni uvedbi obveznega vojaškega roka. Relativna večina vprašanih (44 %) tega ne odobrava in meni, da bi služenje vojaškega roka moralo ostati prostovoljna izbira. Četrtina vprašanih meni, da naj se to služenje ponovno uvede, vendar zgolj za moške državljane, medtem ko je 15 % vprašanih za uvedbo obveznega služenja vojaškega roka za moške in ženske. Skupno je takih, ki podpirajo ponovno uvedbo obveznega vojaškega roka za moške, 40 %[9].

Križanje odvisnih in neodvisnih spremenljivk razkrije, da so ženske manj naklonjene uveljavitvi obveznega služenja vojaškega roka za vse državljane in državljanke kot moški in da bolj izrazito podpirajo idejo, naj bo to domena moških oziroma naj služenje vojaškega roka ostane prostovoljno. Zanimivo je, da starost ne vpliva značilno na odnos do tega vprašanja. Respondenti z višjo ali visoko izobrazbo se bolj izrazito zavzemajo, da naj služenje vojaškega roka ostane prostovoljno, enako velja za urbano prebivalstvo.

Obrambni izdatki, ki omogočajo delovanje Slovenske vojske, so v slovenski politiki in civilni družbi zelo protislovna tema, kar je pokazala tudi razprava o predlogu referenduma na to temo in njegov preklic ob koncu poletja 2025. Tudi javnost se je do nedavna (podatki raziskav SJM 2009/2 in SJM 2012/1) večinsko zavzemala za znižanje obrambnih izdatkov naše države. Raziskava SJM 2015/1 pa je nakazala preobrat, saj se je tedaj večina zavzemala za ohranitev enake ravni obrambnih izdatkov, kot je veljala do tedaj, medtem ko se je občutno povečal delež tistih, ki so

9 Ta seštevek je treba jemati z določeno rezervo, saj je možno, da bi kdo od tistih 15 odstotkov vprašanih, ki so bili za uvedbo obveznega služenja vojaškega roka za moške in ženske, svojo podporo služenju vojaškega roka za moške umaknil, če uvedba ne bi veljala tudi za ženske.

bili naklonjeni njihovemu povečanju, in še bolj občutno zmanjšal delež tistih, ki so zagovarjali njihovo znižanje. Podatki raziskave SJM 2023/2 so dokaj podobni, saj je delež respondentov, ki želijo ohraniti status quo, 40-odstoten, za zvišanje obrambnih izdatkov se jih zavzema 20 %, za znižanje pa 17 %. Presenetljivo je, da skoraj četrtina vprašanih ni podala svojega mnenja.

Mednarodne varnostne strukture in sodelovanje Slovenije v mednarodnih operacijah in misijah

Slovenija že od leta 1997 sodeluje v mednarodnih operacijah in misijah. Iz letnega poročila Ministrstva za obrambo za leto 2024 je razvidno, da je v okviru Nata ministrstvo podpiralo prizadevanja na področju krepitve zavezniške odvračalne in obrambne drže, ki so bila usmerjena v uresničevanje procesa novega Natovega modela sil, v potrditev regionalnih obrambnih načrtov in prilagoditev Natove poveljniške strukture. Sodelovalo je tudi pri pripravi in oblikovanju političnih smernic Nata za nov cikel njegovega obrambnega načrtovanja.

Aktivnosti so potekale tudi v okviru skupne varnostne in obrambne politike EU ter v projektih Evropske obrambne agencije in Stalnega strukturnega sodelovanja. Skladno s smernicami razvoja evropske obrambne politike ministrstvo vzpostavlja zmogljivosti za hitro napotitev, povečuje sodelovanje pri vojaški mobilnosti ter krepi strukturo poveljevanja in nadzora v zvezi z vojaškimi misijami in operacijami. Zavezalo se je tudi k uvedbi ukrepov odpornosti pred podnebnimi spremembami, začelo je uresničevati pomorsko varnostno strategijo EU in njen akcijski načrt ter pripravljati strategijo o obrambnih in varnostnih vidikih vesolja.

Poročilo Ministrstva za obrambo za leto 2024 navaja, da je SV leta 2024 sodelovala v petnajstih mednarodnih operacijah in misijah z največ 325 pripadniki na rotacijo. V okviru Nata je delovala v sedmih mirovnih operacijah in misijah, in sicer v Kforju na Kosovu, poveljstvu Nata v Sarajevu, Vojaškem uradu za povezave v Beogradu, dejavnostih Okrepljene prednje prisotnosti in Okrepljene pozornosti ter Natovih dejavnostih v Egejskem morju.

SV je bila aktivna v petih mirovnih operacijah in misijah EU, in sicer v EUFOR Althea v Bosni in Hercegovini, EUTM Mali, EUNAVFOR MED Irini, EUNAVFOR Aspides ter na misiji EU za vojaško pomoč v podporo Ukrajini, pri čemer so slovenski inštruktorji v Nemčiji usposabljali pripadnike ukrajinskih oboroženih sil.

Sodelovala je v dveh mirovnih misijah pod vodstvom ZN, in sicer ZN za nadzor premirja na Bližnjem vzhodu in UNMIK na Kosovu, ter v koalicijski operaciji Neomajna odločnost v Iraku.

Obseg sodelovanja SV v mednarodnih operacijah in misijah je bil na ravni visokih petih odstotkov stalne sestave, težišče delovanja pa je bilo na Zahodnem Balkanu in vzhodnem krilu Nata.

Na vprašanje, kako posamezni mednarodni akterji prispevajo k varnosti v svetu, anketiranci v raziskavi SJM 2023/2 na prvo mesto postavljajo Evropsko unijo (ocena 2,35 na lestvici od 1 do 3, pri čemer 1 pomeni pretežno negativno, 3 pa pretežno pozitivno), sledijo Združeni narodi (2,32) in Zveza Nato (2,17). Prevladuje ocena, da velike sile ne vplivajo pozitivno na varnost v svetu, saj se povprečne ocene gibljejo od 1,49 (ZDA) prek 1,46 (Ljudska republika Kitajska) do 1,30 (Ruska federacija). Zadnja je po mnenju javnosti tudi najbolj odgovorna za vojno v Ukrajini (ocena 3,18 na lestvici od 1 do 4, pri čemer 1 pomeni, da sploh ni odgovorna, 4 pa, da je v celoti odgovorna). Del javnosti odgovornost za vojno v Ukrajini pripisuje ZDA (2,77) in Natu (2,47), sledijo Ukrajina (2,37), Belorusija (2,32) in Evropska unija (2,11) z manjšim deležem odgovornosti. Rusko krivdo za vojno javnost dodatno utemelji s strinjanjem s trditvijo, da je »ruska vojaška agresija na Ukrajino nedopustna« (ocena 4,17 na lestvici od 1 do 5, pri čemer 1 pomeni »sploh se ne strinjam«, 5 pa »v celoti se strinjam«).

Krivdo za zadnji izraelsko-palestinski konflikt pa je ob koncu leta 2023 in na začetku leta 2024, ko je potekalo anketiranje, večina vprašanih pripisala Hamasu (ocena 3,15 na lestvici od 1 do 4, pri čemer 1 pomeni »sploh ni odgovoren«, 4 pa »v celoti je odgovoren«). Sledijo Izrael (3,00), ZDA (2,79) in Iran (2,45). V raziskavi SJM 2025/1, ki je potekala od maja do julija 2025, se je slovenska javnost strinjala z dvema trditvama v zvezi z dogajanjem v Gazi, in sicer: »Palestinci imajo pravico do svoje domovine; desetletja preganjanja je treba končati« (ocena 4,27 na lestvici od 1 do 5, pri čemer 1 pomeni »sploh se ne strinjam«, 5 pa pomeni »v celoti se strinjam«) ter »izraelska vojska v Gazi izvaja sistematični genocid« (3,92). S trditvama »izraelska vojska v Gazi ravna skladno s pravico do samoobrambe« (2,08) in »Palestince je treba iz Gaze izseliti« (1,93) se slovenska javnost v glavnem ne strinja.

V primeru ponovnega referenduma o članstvu Slovenije v Natu bi za članstvo glasovalo 53 % vprašanih, 20 % bi jih bilo proti, drugi ne vedo, kako bi glasovali, oziroma se referenduma ne bi udeležili (22 %) ali pa niso podali odgovora (5 %).

Članstvo Slovenije v Evropski uniji bi na morebitnem ponovnem referendumu podprlo 65 % vprašanih, proti bi jih bilo 14 %, 18 % ne ve, kako bi glasovali oziroma se referenduma ne bi udeležili, 3 % pa niso podali odgovora. Velika večina anketirancev se strinja s trditvami, naj »EU pri reševanju lastnih varnostnih

izzivov nastopa bolj samostojno in avtonomno« (ocena 4,06 na lestvici od 1 do 5, pri čemer 1 pomeni »sploh se ne strinjam«, 5 pa »v celoti se strinjam«), naj »Evropska unija bolj krepi lastne vojaške zmogljivosti« (3,91) in naj »Evropska unija več vlaga v razvoj lastne vojaške industrije« (3,71). Večje opiranje Evropske unije na ZDA nima visoke podpore javnosti (2,20), prav tako ne zanašanje Evropske unije na to, da varnost vseh članic zagotavljata gospodarsko najmočnejši članici, Francija in Nemčija (2,69).

Zdi se, da je bilo po koncu mednarodnih operacij in misij v Afganistanu oziroma Iraku to področje mednarodnega angažiranja Slovenije v medijskem poročanju in javnih razpravah manj prisotno. Ponovno se je okrepilo ob nedavnih Natovih prizadevanjih za krepitev njegovega vzhodnega krila in vlogi Slovenije pri tem. Mednarodna varnostna prizadevanja slovenske države javnost v splošnem odobrava, saj njeno sodelovanje v mednarodnih operacijah in misijah podpira natanko polovica anketirancev, četrtina ga ne podpira, ostali pa na to niso vedeli odgovoriti ali pa odgovora niso ponudili. To potrjuje dolgoletni trend rezultatov naših raziskav, saj se je le pred dobrim desetletjem (SJM 2012/1) zgodilo, da je bilo nasprotnikov sodelovanja Slovenije v mednarodnih operacijah in misijah nekoliko več kot podpornikov, sicer pa je bila po letu 1999 podpora temu visoka ali zelo visoka. Po mnenju javnosti naj bi se slovenski vojaki angažirali predvsem v operacijah in misijah v državah Zahodnega Balkana, njihovo delovanje v afriških ali bližnjevzhodnih državah pa ima zelo nizko raven odobravanja. Tradicionalno gre večinska podpora javnosti operacijam in misijam, ki ne vključujejo nasilnega delovanja, razen v samoobrambi, torej humanitarnim operacijam, pokonfliktni obnovi brez uporabe orožja ter operacijam za vzdrževanje miru. Podpora sodelovanju Slovenske vojske v bojnih operacijah je zelo nizka. Tak odnos do potencialno nasilnega delovanja potrjuje tudi prepričanje večine javnosti, da bi morala Slovenija umakniti svoje pripadnike iz operacij mirovnih sil v tujini, če bi med njimi prišlo do žrtev. O Natovih misijah na njegovem vzhodnem krilu, konkretno v Latviji, na Slovaškem in v Romuniji, je javno mnenje deljeno, saj sta podpora in zavračanje tako rekoč identična (30 % proti 29 %), ob velikem številu odgovorov »ne vem« (37 %).

Tretjina vprašanih ne more oceniti, ali se Slovenija preveč, ravno prav ali pa premalo vključuje v reševanje varnostnih problemov v državah Zahodnega Balkana, med preostalimi pa večina (41 %) meni, da je tega vključevanja ravno prav, 13 % meni, da ga je premalo, 11 % pa, da ga je preveč.

Varstvo pred nesrečami

Spremljanje javnomnenjskih podatkov o varstvu pred nesrečami narekuje povečana ogroženost sodobnih družb zaradi podnebnih sprememb ter posledično vse pogostejših in intenzivnejših nesreč in drugih kriz, kar je mogoče prepoznati na globalni, regionalni in nacionalni ravni. Podatki o stanju v okolju in nesrečah[10] nedvoumno dokazujejo, da je to vir ogrožanja, ki ga bodo morale države in mednarodne organizacije v prihodnje bistveno bolje obvladovati.

Slovenska javnost področje varstva pred nesrečami in njegove akterje dobro sprejema in podpira, kar potrjujejo prejšnje javnomnenjske raziskave (Malešič, 2014: 54), podpora pa je posredno razvidna tudi iz visoke stopnje zaupanja v prvine sistema in iz ocene uspešnosti njihovega delovanja ob nedavnih nesrečah (SJM 2024/1).

Tudi od Slovenske vojske javnost pričakuje, da nudi pomoč prizadetim ob nesreči. To je zelo verjetno posledica zaznave ogroženosti, o kateri smo poročali, pozitivne tradicije na tem področju in dejstva, da je vojska poklicna in se lahko bolje pripravi na eno od svojih temeljnih zakonskih nalog. Kot smo videli (Tabela 4), s trditvijo, naj »vojska pomaga ob naravnih, ekoloških in drugih nesrečah«, v raziskavi SJM 2023/2 soglaša 91 % vprašanih, ta naloga pa se v preferencah javnosti uvršča celo rahlo pred obrambo države, kar potrjuje dolgoletni trend. V raziskavi SJM 2024/1 relativna večina (44 %) celo meni, da bi vojska ob nesreči lahko sama takoj priskočila na pomoč, ne pa da čaka na poziv civilnih oblasti (41 %), kar pa bi bilo veliko odstopanje od demokratičnih standardov in urejenih civilno-vojaških razmerij. Večina vprašanih se strinja s trditvijo, da želi Slovenska vojska s sodelovanjem pri zaščiti, reševanju in pomoči ob večjih naravnih in drugih nesrečah predvsem pomagati prizadetim ljudem in jim zagotoviti večjo varnost (povprečna ocena 4,16 na lestvici 1 – »sploh se ne strinjam« – do 5 – »v celoti se strinjam«), ne pa da jo vodi želja po povečanju ugleda v družbi (2,82). Javnost tudi ne sprejema trditve, da sodelovanje vojske pri zaščiti, reševanju in pomoči pomeni postopno izrivanje civilnih organizacij iz tega procesa (2,25), niti trditve, da vojska zaradi tega ne posveča dovolj pozornosti svojim drugim nalogam, kot so bojna pripravljenost, izvajanje mirovnih operacij in pomoč policiji pri zaščiti meja (2,22) (Malešič, 2025(1)).

Podatki raziskave SJM 2024/1 kažejo, da se slovenska javnost med državami, od katerih najprej pričakuje pomoč ob nesreči, najbolj zanese na Avstrijo (28 %), sledijo

10 Gl. CRED 2023, 2024.

Hrvaška (22 %), Nemčija (6 %), Italija (4 %), Madžarska (2 %) in ZDA (1 %). Med pomembnimi mednarodnimi organizacijami se slovenska javnost najbolj zanese na EU (56 %), precej manj pa na Organizacijo za varnost in sodelovanje v Evropi (6 %), ZN (3 %) in Nato (2 %). Ob poplavah leta 2023 je Slovenija prek Mehanizma unije na področju civilne zaščite, Natovega Evro-atlantskega centra za usklajevanje pomoči ob nesreči ali pa neodvisno od tega prejela pomoč od Hrvaške, Italije, Nemčije, Poljske, Češke, Slovaške, Madžarske, Avstrije, Srbije, Bosne in Hercegovine, Španije, Francije in Ukrajine. V primeru požara na Krasu leta 2023 so v sklopu Mehanizma unije na področju civilne zaščite ali pa neodvisno od njega pomoč zagotovile Hrvaška, Slovaška, Avstrija, Italija, Romunija, Srbija in Madžarska. Slovenska javnost meni, da je v primeru naravne ali druge nesreče najpomembnejša oblika pomoči materialna (54 %), sledita psihološka (20 %) in denarna (19 %) pomoč. V obeh primerih nesreč je EU zagotovila finančno in druge oblike pomoči.

Kot smo omenili, je Slovenijo v zadnjih letih prizadelo več večjih naravnih in drugih nesreč. Anketirance smo prosili, naj ocenijo uspešnost delovanja sistema varstva pred nesrečami v treh nedavnih primerih. Najvišje so ocenili delovanje sistema ob požaru na Krasu (povprečna ocena 4,12 na lestvici od 1 – »zelo neuspešno« – do 5 – »zelo uspešno«), odzivanje na poplave je prejelo oceno 3,57, obvladovanje epidemije covid-19 pa 2,97.

Križanje podatkov pokaže, da pri oceni uspešnosti delovanja sistema ob konkretnih nesrečah tako rekoč ni značilnih razlik glede na spol, izobrazbo in regijsko pripadnost anketirancev, medtem ko so starejši v svojih ocenah delovanju sistema rahlo bolj naklonjeni. 58 % respondentov je poročalo, da so bili oni ali njihovi bližnji neposredno prizadeti zaradi covida-19. Križanje tega podatka s podatkom o uspešnosti delovanja sistema razkrije, da so bili tisti, ki so imeli neposredno izkušnjo s covidom-19, v svoji oceni celo nekoliko bolj naklonjeni odzivu sistema na epidemijo kot drugi. Vsekakor pa smo bili v primeru covida-19 vsi prebivalci vsaj posredno prizadeti, saj so bili mnogi ukrepi za zajezitev virusa v splošni veljavi (zaščitne maske, socialna distanca, testiranje, cepljenje, omejitve gibanja). Torej smo imeli izkušnjo z delovanjem sistema, četudi mi in naši bližnji nismo bili okuženi, hospitalizirani ali če naši bližnji zaradi virusa niso umrli. Tistih, ki so imeli izkušnjo s požarom na Krasu leta 2022, je bilo v vzorcu zelo malo, a tudi oni so bili v svojih ocenah delovanju sistema rahlo bolj naklonjeni kot drugi, medtem ko pri poplavah leta 2023 razlik v ocenah o uspešnosti delovanja sistema med prizadetimi in ostalimi tako rekoč ni.

Tabela 5: Uspešnost delovanja akterjev pri odpravljanju posledic nesreč

		Zelo neuspe-šna_i	Neuspe-šna_i	Niti neuspe-šna_i niti uspe-šna_i	Uspe-šna_i	Zelo uspe-šna_i	Ne vem	B.o.+
		1	2	3	4	5	-8	-9
a)	Vlada	19,8	23,1	30,4	11,5	3,9	9,4	1,8
b)	Slovenska vojska	4,0	3,4	14,2	42,3	25,3	9,2	1,6
c)	Slovenska policija	3,6	4,3	22,2	39,7	17,9	10,8	1,5
d)	Civilna zaščita	3,7	1,6	6,0	29,4	49,3	8,4	1,5
e)	Gasilci	3,8	0,2	1,6	15,3	71,2	6,3	1,4
f)	Humanitarne organizacije (Rdeči križ, Karitas ipd.)	3,0	2,3	13,3	39,1	30,2	10,5	1,6
g)	Prostovoljna društva (taborniki, radioamaterji, potapljači ipd.)	2,9	1,8	10,7	33,6	30,4	19,0	1,7

Povprečne ocene uspešnosti delovanja posameznih akterjev:

a.	b.	c.	d.	e.	f.	g.
2,51	3,91	3,73	4,32	4,62	4,04	4,09

Vir: SJM 2024/1.

Med posameznimi sodelujočimi so bili pri odpravljanju posledic nesreč najbolje ocenjeni gasilci (povprečna ocena 4,62 na lestvici od 1 – »zelo neuspešno« – do 5 – »zelo uspešno«), civilna zaščita (4,32), prostovoljna društva (4,09), humanitarne organizacije (4,04), Slovenska vojska (3,91) in policija (3,73). Najbolj kritična je javnost do odziva vlade (2,51) (Tabela 5). Uvrstitev navedenih akterjev odzivanja na nesrečo je enaka kot v raziskavi SJM 2015/1, takrat ob drugih primerih nesreč (prim. Malešič, 2016: 185). Zelo visoka ocena gasilcev ne preseneča, saj izhajajo iz lokalnega okolja in so pomemben del krizne socialne dinamike, ob nesrečah so zelo prepoznavni, njihovo odzivanje pa je običajno hitro in uspešno. Vse bolj je prepoznana tudi uspešna vloga civilne zaščite pri odzivanju na nesreče. Usklajenost delovanja omenjenih sodelujočih je javnost ocenila razmeroma slabo, saj 38 % vprašanih meni, da so delovali usklajeno, 21 % da ne, 39 % pa usklajenosti ni moglo oceniti (Malešič, 2025(1)).

Zaupanje v medije in druge vire informiranja v primeru nesreče

Po podatkih SJM 2024/1 je stopnja zaupanja v poročanje množičnih medijev o nesrečah razmeroma visoka (v seštevku je 64 % odgovorov »zaupam« in »povsem zaupam«). Po drugi strani pa se večina vprašanih strinja, da mediji ob nesrečah poročajo senzacionalistično (povprečna ocena na lestvici od 1– »sploh se ne strinjam« – do 5 – »v celoti se strinjam« – je 3,60), kar je do določene mere protislovno. Rezultati prav tako kažejo, da je javnost zadovoljna s pravočasnostjo poročanja medijev o nesreči, nekoliko manj pa z objektivnostjo in celovitostjo poročanja ter z usklajenostjo poročanja z organi s področja varstva pred nesrečami. Stopnja zaupanja ob pojavu nesreče presega zaupanje, ki ga mediji uživajo v normalnih razmerah, saj raziskava kaže, da tradicionalni mediji (TV, radio in časopisi) na lestvici zaupanja od 0 do 10 v povprečju dosegajo oceno 4,09. Raziskava tudi pokaže, da so bili deleži anketiranih, ki so bili aktivni na družbenih omrežjih, naslednji: do neke mere je bilo aktivnih 29 %, precej 12 % in v veliki meri 7 %. Zaupanje v družbena omrežja med tistimi, ki so bili v njih aktivni, je prisotno do neke mere (53 %), precej (5 %), zelo malo (26 %) ali pa sploh nič (6 %). Petina vprašanih je v zvezi s komentiranjem vsebin o poplavah, požarih, covidu-19 in podobnih dogodkih uporabljala nove tehnologije in družbena omrežja (Malešič, 2025(1)).

Raziskava SJM 2024/1 kaže, da je v Sloveniji glavni vir obveščanja javnosti o naravnih nesrečah in sistemu varstva pred nesrečami televizija (70 %), sledijo internet (61 %), radio (42 %) in spletna omrežja (Facebook, X, TikTok) (31 %). Pomen drugih virov informiranja, kot so knjige, brošure, letaki ter informacijske kampanje, je zanemarljiv. Podatki omogočajo sklep, da so tradicionalni množični mediji še vedno pomemben vir informiranja o nesrečah in pri odzivu nanje, vse bolj pa se uveljavljajo tudi internetni viri in družbena omrežja. Večina si želi, da bi pristojni prebivalce o veliki nevarnosti alarmirali in obveščali tudi po pametnih telefonih (66 %), 10 % jih temu nasprotuje, ostali pa tega ne morejo oceniti. V pripravi je projekt SI-ALARM, ki bo to omogočal. Prvi test je bil izveden 28. septembra 2025.

Zaključek

Holistični pogled na podatke, ki jih prinašajo raziskave SJM o varnosti, nas napeljuje k zaključku, da se v Sloveniji ljudje v zadnjem obdobju počutimo vse manj varno, med posameznimi dejavniki ogrožanja varnosti države pa so okoljski viri

na vrhu lestvice zamenjali socialno-ekonomske vire ogrožanja. Verjetno socialno-ekonomski determinizem (pomen tovrstnih virov ogrožanja, vrednot in ciljev države), ki smo ga zaznali v preteklih javnomnenjskih raziskavah, popušča pod težo spremenjenih varnostnih razmer. Vojaška ogroženost je bistveno močneje zaznana kot v preteklosti, vendar je še vedno pri dnu lestvice, saj drugi viri ogrožanja dosegajo višje vrednosti. Pomen vojaških groženj drugih držav pa ni več zanemarljiv, kot je veljalo do nedavnega.

Zelo verjetno tudi zaznana ogroženost vpliva na dejstvo, da se spremenljivke, povezane z obrambo, v zavesti javnosti krepijo, saj od tega trenda odstopa le to, da javnost ne podpira obrambne vzgoje srednješolcev. Tako je obramba Slovenije kot vrednota občutno pridobila pomen, v nujnost obstoja Slovenske vojske verjame vse več ljudi, pričakovanje, da se bodo obrambni izdatki zniževali, ni več tako izrazito kot v preteklosti, večji pa je tudi delež tistih polnoletnih prebivalcev, ki bi se v primeru agresije na državo borili z orožjem ali pa bi se branili in upirali na kak drug način. Zaupanje v institucije, ki zagotavljajo varnost države, je v povprečju zelo visoko, to zlasti velja za gasilce in pripadnike civilne zaščite. Zaupanje v nacionalnovarnostne institucije je višje kot zaupanje v mednarodne varnostne strukture, te pa uživajo več zaupanja kot domače politične institucije. »Uniformirane« institucije so v povprečju bistveno bolj zaupanja vredne kot institucije zakonodajne, izvršne in sodne oblasti. Med temi ima sodna veja oblasti večje zaupanje javnosti kot zakonodajna in izvršna.

Zaupanje v Slovensko vojsko je ob splošnem nezaupanju v institucije sorazmerno visoko, vendar nižje od globalnega povprečja, ki ga je pokazala primerjalna analiza držav. Vse več ljudi je prepričanih, da ima Slovenska vojska prihodnost, njene pričakovane naloge pa so skladne z zakonsko opredelitvijo. Javnost večinsko podpira obstoječi približno 15-odstotni delež žensk v Slovenski vojski, zavrača nižanje izobrazbenih standardov za zaposlitev v njej in ni naklonjena ponovni uvedbi obveznega služenja vojaškega roka. Ocena delovanja Slovenske vojske in njen ugled v družbi nista na visoki ravni.

Po mnenju javnosti v svetu k varnosti najbolj pozitivno prispeva Evropska unija, najbolj negativno pa Ruska federacija, ki je tudi najbolj odgovorna za vojno v Ukrajini, medtem ko EU nosi najmanjšo odgovornost. Krivdo za vojno v Gazi javnost najbolj pripisuje Hamasu, najmanj pa Iranu. Velik del javnosti meni, da Izrael v Gazi nad Palestinci izvaja sistematičen genocid.

Morebitna ponovitev referenduma o članstvu Slovenije v Natu in EU bi bila zelo uspešna, javnost pa izkazuje visoko podporo prizadevanjem EU za večjo samostojnost in avtonomijo pri reševanju lastnih varnostnih izzivov ter krepitvi lastnih vojaških zmogljivosti in pri vlaganju v evropsko vojaško industrijo.

Podpora javnosti sodelovanju Slovenije v mirovnih operacijah in misijah je v zadnjem obdobju visoka in stabilna, zlasti glede operacij v slovenski soseščini, ki ne vključujejo uporabe sile oziroma je ta lahko uporabljena le v samoobrambi. Mnenje javnosti o Natovih misijah na vzhodnem krilu, konkretno v Latviji, na Slovaškem in v Romuniji, je deljeno.

Sistem varstva pred nesrečami uživa visoko zaupanje javnosti, prav tako je visoko ocenjena uspešnost delovanja njegovih akterjev pri odpravljanju posledic nesreč, zlasti gasilcev in pripadnikov civilne zaščite. Možnosti za še uspešnejše delovanje sistema so v večji usklajenosti njegovih akterjev. Zaupanje v poročanje medijev ob nesrečah je višje kot zaupanje v medije v običajnih razmerah, vse bolj pa se na področju varstva pred nesrečami uveljavlja vloga novih družbenih medijev, kar je razvidno iz deleža aktivnih uporabnikov družbenih omrežij, uporabe teh medijev za komentiranje nesreč in iz prevladujoče želje anketiranih, da bi pristojni prebivalce o veliki nevarnosti alarmirali in obveščali tudi po pametnih telefonih.

Literatura in viri

COVID-19 Coronavirus Pandemic. https://www.worldometers.info/coronavirus/, 1. 8. 2025.

Covid-19 sledilnik. Stanje covid-19 v Sloveniji, dostopno na: https://covid-19.sledilnik.org/sl/stats, 5. 6. 2025.

CRED 2023 Disasters in Numbers. UC Louvain, 2024.

Garb, Maja, Marjan Malešič. 2016. The causes of trust and distrust in the military. Defense and security analysis, (32): 1, 64–78.

Geneva Academy. Today's Armed Conflicts. https://geneva-academy.ch/galleries/today-s-armed-conflicts, 30. 7. 2025.

Gritten, David in Imogen Foulkes. Israel has committed genocide in Gaza, UN commission of inquiry says. BBC, 16. 9. 2025.

IAGS, Resolution on the Situation in Gaza, https://genocidescholars.org/wp-content/uploads/2025/08/IAGS-Resolution-on-Gaza-FINAL.pdf, 15. 9. 2025.

Letno poročilo Ministrstva za obrambo za leto 2024, https://www.gov.si/assets/ministrstva/MO/Dokumenti/letnoMO_2024_spr.pdf, 20. 8. 2025.

Malešič, Marjan, Vinko Vegič. 2007. Javno mnenje o varnostnih temah: splet naključij ali dosleden vzorec?. Teorija in praksa, (44): 1/2, 49–66.

Malešič, Marjan. 2025(1). Evropska in slovenska javnost o varstvu pred nesrečami. Ujma (39), v tisku.

Malešič, Marjan. 2023. Javnomnenjska zaznava okoljske varnosti v Sloveniji. Teorija in praksa, (60): 4, 729–752.

Malešič, Marjan. 2025(2). Metode in oblike nenasilnega odpora med vojno v Ukrajini. Teorija in praksa, (62): 3, 505–526.
Malešič, Marjan. 2014. Slovenska javnost: spoznavni in zaznavni vidiki varnosti. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
Miller, V. Peter. 2017. Is There a Future for Surveys? Public Opinion Quarterly, (81): Special Issue, 205–212.
MMC RTV SLO https://www.rtvslo.si/ slovenija/francesca-albanese-genocid-v-letu-2025-pomeni-da-nam-je-vsem-spodletelo/751459.
MMC RTV SLO https://www.rtvslo.si/svet/bliznji-vzhod/vojna-v-gazi/zn-ov-porocevalec-izrael-strada-gazo-to-je-genocid/753717.
SJM 2012/1; SJM 2015/1; SJM 2023/2.; SJM 2024/1.; SJM 2025/1.
Zakon o obrambi. Uradni list RS, št. 103/04 – uradno prečiščeno besedilo in 95/15.

Priloga:

PREGLED ZNANSTVENORAZISKOVALNEGA DELA OBRAMBOSLOVNEGA RAZISKOVALNEGA CENTRA V OBDOBJU 2022–2025

NASLOV PROJEKTA	TRAJANJE	VODJA	POVZETEK
P5-0206 Obramboslovje	1.1.2024–31.12.2027	dr. Marjan Malešič	Raziskovalni program Obramboslovje je osnova za razvoj in nadgradnjo vsebin s področja obramboslovja, vojaških študij, sociologije vojske in mednarodne varnosti. Prispevamo k razvoju in preverjanju različnih teorij o nacionalni in mednarodni varnosti, ki temeljijo na empiričnih podatkih in primerjalnih metodah. Ker novi viri ogrožanja silijo države k povezovanju na nadnacionalni ravni, moramo tudi znanstveniki pri raziskovanju stremeti k povezovanju raziskovalnih naporov in spoznanj v mednarodnem okolju. To pomeni, da raziskovalne ugotovitve primerjamo na mednarodni ravni v okviru strokovnih združenj, kot so ISA RC01, IUS, ERGOMAS, ter v raziskovalnih projektih, ki jih financira Evropska komisija ali jih vodijo Geneva Centre for Democratic Control of the Armed Forces, European Crisis Management Academy in drugi Program vključuje različne raziskovalne teme, med katerimi so take, ki predstavljajo kontinuiteto glede na prejšnja obdobja raziskovanja, druge pa so nove. Članice in člani raziskovalne skupine imamo akademsko izobrazbo iz različnih družboslovnih disciplin, kar zagotavlja interdisciplinarnost raziskovanja. Predlagani program tematsko pokriva štiri stebre: vire ogrožanja, mednarodno in regionalno varnost, krize (nesreče) in odziv nanje ter izbrane teme iz vojaške sociologije. Med viri ogrožanja obravnavamo vojno v Ukrajini, ki ogroža varnost evropske celine in drugih delov sveta. Posvečamo se tudi politični radikalizaciji in terorizmu, kibernetskim grožnjam, organiziranemu kriminalu in družbenim posledicam nedelovanja kritične infrastrukture. V okviru mednarodne in regionalne varnosti analiziramo geostrateške spremembe v mednarodni varnostni arhitekturi v luči agresije Ruske federacije na Ukrajino, vlogo mednarodnih varnostnih organizacij in ovire, s katerimi se te soočajo pri zagotavljanju mednarodne varnosti. Obravnavamo tudi vprašanja regionalne varnosti, zlasti v jugovzhodni Evropi, ter poskuse izgradnje miru in obnove s konflikti prežetih družb v tej regiji. Podrobno proučujemo secesionistične poskuse v Bosni in Hercegovini ter na severu Kosova. Različni viri ogrožanja povzročajo kompleksne krize, ki so skupaj z odzivom nanje prav tako predmet našega proučevanja. Posebej se osredotočamo na specifična vprašanja, povezana s krizo in odzivom nanjo: koordiniranost kot končni cilj, improvizacija kot endemična značilnost odziva na krizo, paradoksalno vedenje akterjev in breme kompleksne krize v kritičnih poklicih (zdravstvenem, policijskem in vojaškem). Raziskovalna skupina proučuje globalne vojaške trende, ki so posledica regionalnih konfliktov in drugih kriz. Pozornost namenjamo vlogi, strukturi in organiziranosti sodobnih oboroženih sil. Posebej se osredotočamo na civilno-vojaška razmerja v zahodnih demokratičnih državah, saj imajo civilni voditelji vse manj vojaškega znanja in izkušenj, medtem ko je vojska pogosto politizirana. Pomembno vprašanje je uporaba zasebnih vojaških in varnostnih organizacij v oboroženih spopadih, zlasti v luči mednarodnega humanitarnega prava. V tem kontekstu raziskujemo še dve temi: sodobno vojaško družino v luči klasičnih konceptov institucije in družine ter domoljubno zavest mladih. Pri iskanju odgovorov na raziskovalna vprašanja, navedena v programu, uporabljamo večmetodski pristop: pregledno študijo, intervju, primerjalno metodo, eksperimentalno metodo, (javno)mnenjsko raziskavo, analizo statističnih podatkov, fokusne skupine in kvalitativno modeliranje.

V5-2150 Podnebno pogojene naravne nesreče in odziv sistema ZRP v RS	N5-0178 ERC - Anksioznost v »razdeljenih mestih« pokonfliktnih družb: razvoj in testiranje inovativnih pristopov v procesih izgradnje miru	V5-2152 Krepitev domoljubne in državljanske zavesti med mladimi	
1.10.2021– 31.3.2023	1.9.2021–31.8.2023	1. 10.2021–30. 9. 2023	
dr. Miro Haček	dr. Rok Zupančič	dr. Vladimir Prebilič	
V okviru projekta smo dosegli naslednje temeljne cilje: izvedli smo analizo normativnega okvira za organiziranje in delovanje na področju zaščite, reševanja in pomoči na ravni lokalne samouprave (občin) v Republiki Sloveniji; pripravili mednarodno primerjalno analizo (izbrane države članice EU) in pregled implementacije aktivnosti na področju organiziranja in delovanja sil zaščite, reševanja in pomoči ob primeru podnebno pogojenih naravnih nesreč; analizirali delovanje sistema zaščite, reševanja in pomoči ob večjih nesrečah v zadnjih desetih letih v Sloveniji ter ustreznost odzivanja na ravni mestnih občin, občin s sedežem upravnih enot in manjših občin; preučili morebitna odstopanja med različnimi tipi lokalnih skupnosti pri izvajanju aktivnosti ter sodelovanje z regijsko in državno ravnjo na področju izvajanja ukrepov zaščite, reševanja in pomoči. Uresničitev navedenih ciljev je omogočila oblikovanje predlogov za javnopolitične izboljšave ter usmeritve pri nadaljnjem uvajanju sprememb pri odzivu na podnebno pogojene naravne nesreče na lokalni, regionalni in državni ravni.	Osrednji cilj projekta je bil odgovoriti na vprašanje, kako zmanjšati medetnično distanco med ljudmi, ki so bili prej vpleteni v oborožene spopade, in nasploh izboljšati medetnične odnose v pokonfliktnih družbah. Inovativnost projekta Anksioznost miru je v interdisciplinarni zasnovi, ki povezuje več disciplin, ki doslej še niso bile integrativno in hkrati uporabljene v študijah pokonfliktnih družb: i) študije izgradnje miru za razumevanje strukturnih dejavnikov in poskusov izgradnje miru v različnih mestih pokonfliktnih družb (zlasti sociološki in politološki vidiki); ii) (socialna in politična) psihologija v namen identifikacije anksioznosti, ki se pojavljajo v specifičnem kontekstu pokonfliktnih okolij; iii) telesno orientirani pristopi, ki črpajo iz nevrobiologije in nekaterih drugih disciplin, za pojasnjevanje, kako anksioznost v pokonfliktnih družbah zavira poskuse zmanjševanja medetnične distance.	V raziskavi smo analizirali pomen domoljubja med mladimi, opredelili različne oblike domoljubja in ga jasno ločili od nacionalizma, s katerim se pojem domoljubja pogosto neupravičeno enači. Na tej podlagi smo z vidika aplikativnosti teh konceptov določili mesto in pomen domoljubja v slovenski šoli ter pomen državljanske in domovinske vzgoje v predmetnikih slovenskih osnovnih in srednjih šol. Pripravili smo akcijski načrt za ohranjanje in širjenje državljanske in domovinske pismenosti, vključno s specifičnimi varnostno-obrambnimi tematikami, med osnovnošolci in srednješolci ter za ohranjanje relativno visoke stopnje zavedanja nujnosti obrambe države, vloge vojske in domoljubja v družbi. Raziskali smo pozitivne in negativne vidike sistematičnega vključevanja domoljubnih vsebin med mladimi, kar poleg posledic na področju državljanskega aktiviranja vpliva tudi na izgradnjo boljše samopodobe in aktivno vključevanje mladih v sistem nacionalne varnosti. Za dosego ciljev in namena raziskave smo raziskovalci uporabili kombinacijo več znanstvenih metod in tehnik, med katerimi posebej izpostavljamo izvedbo longitudinalne ankete na področju domovinske in državljanske pismenosti med osnovnošolci in srednješolci v Sloveniji.

N5-0222 Politični potencial teorij zarote, študija Poljske in Slovenije	1. 1. 2022–31. 12. 2025	dr. Miro Haček	Leto 2020 je bilo za večino družb po svetu izjemno nenavadno zaradi izredno težkih razmer, ki jih je povzročila pandemija in s katerimi so se morale spoprijeti vse države. Pandemija je prizadela skoraj vsa področja življenja. Omejitve, ki so jih družbam in posameznikom nalagale vlade, so znatno omejile ustavne državljanske svoboščine in sprožile pomembne odzive z vidika ustavnega in političnega sistema ter val čustev, povezanih s pandemijo. Začela so se pojavljati nova družbena gibanja in reaktivirati obstoječa, ki ta čustva kanalizirajo ter članom in podpornikom omogočajo izpolnjevanje tistih potreb, katerih zadovoljevanje je bilo med pandemijo onemogočeno ali oslabljeno. Raziskovalni projekt se osredotoča na določen del teh pobud, ki izvirajo od spodaj navzgor, in sicer na civilnodružbena gibanja, ki temeljijo na teorijah zarote. Teorije zarote so opredeljene kot pojasnjevalna prepričanja o skupini akterjev, ki se na skrivaj dogovarjajo za dosego zlonamernih ciljev. V kriznih časih ljudje tovrstne teorije podpirajo veliko bolj množično. Tak način razmišljanja očitno uspešneje deluje v situacijah, ki jih je težko racionalno razložiti in ki ne ponujajo enostavnih rešitev. Globalna pandemija je aktivirala zlasti tri skupine gibanj, ki temeljijo na teorijah zarote in ki jih podrobneje preučujemo: (1) anti-COVID; (2) anti-5G; in (3) nasprotniki cepljenja. Vsa tri gibanja povezuje virus SARS-CoV-2. V primeru gibanj anti-COVID je pojav virusa sprožil val špekulacij, ki se lotevajo različnih vidikov pandemije, od dvomov o izvoru virusa do dvomov o njegovem obstoju. Raziskovanje učinkovitih cepiv in perspektiva množičnih (ponekod obveznih) cepljenj sta nasprotnikom cepljenja dali novo energijo. Razvoj tehnologije 5G je bil razlog, da jo obtožujejo povzročitve pandemije in njenih domnevno negativnih vplivov na zdravje.

J5-50161 Socialnoekološki dinamični modeli duševnega zdravja: breme kompleksne krize med zaposlenimi v kritičnih poklicih	1. 1. 2024–31. 12. 2026	dr. Janja Vuga Beršnak	Projekt Socialnoekološki dinamični modeli duševnega zdravja: breme kompleksne krize med zaposlenimi v kritičnih poklicih sistematično analizira socialnoekološki kontekst duševnega zdravja (DZ) zaposlenih v kritičnih poklicih (KP) (zdravstvo, vojska, policija) v Sloveniji in Avstriji v času kompleksne krize, pri čemer upošteva dejavnike tveganja in zaščite na individualni, mikro-, mezo- in makroravni. KP so izpostavljeni visokemu tveganju za duševne motnje, kot so stres, izgorelost, anksioznost, depresija in posttravmatska stresna motnja, saj se morajo na krizo odzvati prvi in se z njo takoj spopasti, običajno z velikimi časovnimi omejitvami za odzivanje in prilagajanje razmeram. Njihov odziv vpliva na splošni odziv družbe in države. Pandemija covid-19 je primer najnovejše kompleksne krize, ki je vplivala na družbo na različnih področjih življenja. V obeh državah je bila ugotovljena raziskovalna vrzel pri naslavljanju duševnega zdravja zaposlenih v KP. Za izboljšanje njihove prihodnje pripravljenosti in v podporo odpornosti, saj so družbeni steber v vsaki krizi, je potreben večdimenzionalni pogled na tveganja v kritičnih poklicih. Opazujemo socialnoekološki kontekst trenutnega in dolgoročnega duševnega zdravja zaposlenih v KP, da bi razvili in preizkusili model dejavnikov, ki vplivajo na izide njihovega duševnega zdravja (stres, izgorelost, anksioznost, depresija, posttravmatska stresna motnja) v krizi (pandemija). Raziskava se osredotoča na dva glavna cilja: 1) oceniti DZ zaposlenih v KP v času kompleksnih kriz ter opredeliti dejavnike tveganja in zaščite z uporabo socialnoekološkega modela; 2) upoštevati pomen strukturno utemeljenih neenakosti med sploma v opazovanih ospoljenih organizacijah in njihovo povezavo z DZ v krizi. Spol uporabljamo kot analitično kategorijo v kombinaciji z drugimi dejavniki v okviru socialnoekološkega modela. Za preučevanje dejavnikov, ki vplivajo na DZ zaposlenih v KP na individualni, mikro-, mezo- in makroravni, uporabljamo interdisciplinarne raziskovalne metode ter vključujemo kvantitativne in kvalitativne analize podatkov. Uporabljamo zaporedni raziskovalni pristop; v prvi fazi smo zbirali in analizirali kvalitativne podatke, v drugi fazi pa zbiramo in analiziramo kvantitativne podatke. Intervjuje z zaposlenimi v KP analiziramo po dvostopenjskem postopku z uporabo induktivnega in semantičnega pristopa na podlagi tematske analize ter analize na več ravneh. Raziskovalni postopek poteka tako: 1) Preučitev dejavnikov, ki napovedujejo DZ na individualni, mikro-, mezo- in makroravni, z uporabo najsodobnejših raziskovalnih metod za preučevanje vsake ravni posebej in v medsebojni interakciji. 2) Socialnoekološko modeliranje in nadgradnja modela, ki smo ga razvili v prejšnji raziskavi (MilFam), za merjenje dejavnikov tveganja in zaščite za duševno zdravje. 3) Analiza DZ zaposlenih v KP iz feministične perspektive ob upoštevanju značilnosti vojaškega, zdravstvenega in policijskega poklica, ki izhajajo iz strukturnih in družbenih značilnosti. 4) Proučevanje povezav med različnimi ravnmi preventivnih ukrepov, pripravljenostjo zaposlenih v opazovanih organizacijah, organizacijsko kulturo in posameznikovo sposobnostjo obvladovanja kriznih razmer. Projekt je sestavljen iz šestih delovnih sklopov, izvajata pa ga slovenska in avstrijska raziskovalna skupina. Zasnova dveh držav omogoča analizo na ravni politike ter združuje retrospektivne in prospektivne raziskovalne načrte za preučevanje DZ in izpostavljenosti krizam znotraj držav in poklicev ter med njimi, kar doslej še ni bilo izvedeno. Ustanovljen je bil svetovalni odbor strokovnjakov, ki svetuje ob dveh glavnih mejnikih projekta. Projekt vodi k inovativnemu razumevanju DZ zaposlenih v KP v času krize, prejšnje raziskovalne načrte pa dopolnjuje s sistematičnim vključevanjem in usklajevanjem več ravni analize, ki so v raziskavah duševnega zdravja pogosto zanemarjene.

Zadrževanje kadra v Slovenski vojski - ZA KADR SV23	3.1.2024–30.11.2025	dr. Janja Vuga Beršnak	Človek je ključen in hkrati najbolj tvegan dejavnik zagotavljanja varnosti v organizaciji. Do določene mere je pridobivanje novih kadrov koristno, vendar se je treba zavedati, da visoka fluktuacija, nesistematična obravnava odhodov in njihovih vzrokov ter stalno iskanje novih kadrov lahko tudi za vojaško organizacijo predstavljajo varnostni izziv in vplivajo na uspešnost njenega delovanja. Predani, ustrezno usposobljeni, zavzeti in v organizacijo dolgoročno vključeni pripadniki so temelj njenega uspešnega delovanja ter zagotavljanja varnosti oziroma širše kulture organizacijskega varnostnega vedenja in vrednot, ki jih želi SV razviti pri pripadnikih. Vojaška organizacija zato izkazuje interes, da z ustreznimi pristopi ustvarja pogoje za zadovoljitev virov zunanje motivacije (npr. konkurenčno plačilo in druge ugodnosti) ter za krepitev notranje motivacije z uporabo pristopov in politik, ki krepijo socializacijo, vrednote SV, pozitivne in spoštljive odnose poveljnikov do podrejenih ter odnose v delovni skupini, kar prispeva k ustvarjanju razvojno naravnanega, spodbudnega in podpornega delovnega okolja, v katerem si posameznik želi delati, k njemu prispevati in v njem dolgoročno ostati. Raziskava Vojaškospecifični dejavniki tveganja za dobrobit in zdravje vojaških družin (Vuga Beršnak et al., 2022) je pokazala, da so odnosi na delovnem mestu, fleksibilnost ter odnos nadrejenega izjemno pomembni dejavniki, ki krepijo ali slabijo zadovoljstvo. Poleg mikroravni delovnega okolja raziskava izpostavlja tudi mikroraven družinskega okolja, ki prav tako lahko pomembno vpliva na zadovoljstvo in namero pripadnika, da ostane zaposlen. Ne smemo spregledati povezave med interesom za zaposlitev v SV in uresničevanjem pričakovanj s strani SV. Če Slovenska vojska pozna glavne motivatorje za zaposlitev pripadnikov in jim omogoča opravljanje pričakovanega dela, je večja verjetnost, da bodo zadovoljni in ostali zaposleni v njej. Raziskava na vzorcu mladih različnih profilov (družboslovnih in naravoslovno-tehničnih) (Rosulnik in Vuga Beršnak, 2019) je pokazala, da si mladi na delovnem mestu želijo koristno uporabiti svoje znanje. Pomembno jim je spodbudno delovno okolje, naklonjeno sodelovanju, pripadnosti in samostojnosti, zanemariti pa ne gre niti prihodka in socialne varnosti. Namen projekta je celovit pregled stanja na področju zadrževanja kadrov in odhodov iz Slovenske vojske ter prepoznavanje in predlaganje kontekstualno (družbeno in kulturno) ustreznih ukrepov za zadrževanje kadrov na različnih ravneh. Skladno s potrebami Slovenske vojske se osredotočamo na kategorijo vojakov in vojakinj, saj je največja potreba po zadrževanju kadra prav med njimi. Raziskava temelji na mešanih metodah, pri čemer kvalitativne metode informirajo oblikovanje merskega instrumenta ter preverjanje prisotnosti, moči in vzročnih povezav s pomočjo kvantitativne metode. Raziskovalni proces je razdeljen v več faz, zato da bi posamezne faze ponudile delne rezultate, ki omogočajo tudi ukrepanje. Temeljni cilj projekta je predlagati konkretne in našemu okolju ustrezne ukrepe na makrosistemski in mikroravni delovnega okolja ter družine.

Vojaški poklici in mladi v Republiki Sloveniji (VPM-RS)	1.10.2024–30.9.2026	dr. Jelena Juvan	Raziskovanje odnosa mladih do vojaškega poklica v Sloveniji sega v leto 1985, ko je Obramboslovni raziskovalni center Fakultete za družbene vede začel triletni raziskovalni projekt Slovenci ter vojaško-obrambni in obramboslovni poklici. Že pred tem, od sredine šestdesetih let, so v Jugoslaviji izvedli nekaj študij o odnosu mladine do vojaškega poklica in o njihovi motiviranosti za ta poklic. Te raziskave so bile omejene na populacijo vojaških obveznikov, izvajale pa so jih institucije, ki so bile del vojaške organizacije. Projekt, ki se je v Sloveniji začel leta 1985, je bil pri nas prvi primer neodvisnega družboslovnega raziskovanja motiviranosti mladih za vstop v vojaške poklice. Obramboslovni raziskovalni center je podobne raziskave, ki proučujejo subjektivne in objektivne dejavnike, ki mlade spodbujajo k sodelovanju z oboroženimi silami ali pa jih od njega odvračajo, izvedel še v letih 1989, 1997, 2000, 2003 in 2006. V obdobju, ki je sledilo, je bilo v Sloveniji izvedenih še nekaj raziskav, katerih namen je bil ugotoviti interes slovenske mladine za vojaški poklic. V prvi fazi projekta smo analizirali pretekle raziskave in ključne ugotovitve, pri čemer smo izhajali iz predpostavke, da je za razumevanje sedanjih stališč mladih do vojaškega poklica treba poznati tudi pretekle trende. Raziskava temelji na upoštevanju sodobnih trendov pri določanju položaja vojaške organizacije in vojaškega poklica v družbi, normativnih in sistemskih značilnosti popolnjevanja Slovenske vojske ter sprememb vrednostnih sistemov mladih, ki vplivajo na njihov interes za šolanje in opravljanje zahtevnejših poklicev. Namen projekta je ponuditi celostno sliko o stališčih in vrednotah mladih v sodobni slovenski družbi, o trgu dela in pozicioniranju mladih na trgu dela ter identificirati odnose do vojaških poklicev, od nizko do visoko specializiranih. Odnos mladih do vojaških poklicev je treba postaviti v širši kontekst slovenske družbe in njenih sprememb ter v širši kontekst trga dela, na katerega vplivajo številni dejavniki. Raziskava temelji na mešanih metodah, kot so anketni vprašalnik, fokusne skupine in analiza trga dela. Raziskovalni proces je razdeljen v več faz, ki vsaka zase predstavljajo zaključeno celoto rezultatov oziroma poročilo. Na osnovi sinteze ugotovitev v vseh fazah projekta bomo dobili sliko pričakovanj in interesa mladih, ki jih zanima vojaški poklic, glede njihove morebitne poklicne kariere v Slovenski vojski kot tudi sliko pričakovanj, interesa in motivov mlajše kategorije zaposlenih v Slovenski vojski glede nadaljevanja njihove poklicne poti v Slovenski vojski.

V5 - 24003 Religiozna in duhovna oskrba za pripadnike Slovenske vojske v 21. stoletju	1.10.2024–30.9.2026	dr. Miha Šimac / na FDV dr. Jelena Juvan	V sodobnem svetu, v katerem se soočamo s kompleksnimi izzivi in nenehnimi spremembami, postaja vloga duhovne oskrbe v vojaških organizacijah še pomembnejša. V Slovenski vojski (SV) sistem celostne oskrbe, ki vključuje tudi religiozno in duhovno oskrbo, že vrsto let deluje, vendar se sooča z izzivi, ki izhajajo iz spreminjajočih se potreb vojakov in sodobnega varnostnega okolja. Predlagani raziskovalni projekt se osredotoča na priložnost za krepitev učinkovitosti religiozne in duhovne oskrbe v Slovenski vojski z namenom izboljšanja in prilagodljivosti. Cilj projekta Religiozna in duhovna oskrba za pripadnike Slovenske vojske v 21. stoletju (REL-DUH SV) je tristopenjski in se začne s temeljito analizo obstoječega stanja duhovne oskrbe v SV. Ta analiza vključuje intervjuje z vojaškimi kaplani, pastoralnimi asistenti in vojaki, pregled relevantne dokumentacije ter analizo predpisov. Na podlagi ugotovitev analize primerjamo sisteme duhovne oskrbe v izbranih tujih državah, s poudarkom na dobrih praksah in modelih, ki bi jih lahko implementirali v SV. V naslednji fazi preučujemo možnosti nadgradnje in prestrukturiranja sistema duhovne oskrbe v SV. To vključuje analizo SWOT obstoječega sistema, razvoj modelov za nadgradnjo in prestrukturiranje ter evalvacijo teh modelov glede na njihovo učinkovitost, izvedljivost in sprejemljivost za različne deležnike. Na podlagi izbranih modelov bo projekt oblikoval konkretne smernice in načrt ukrepov za implementacijo nadgrajenega sistema duhovne oskrbe. Smernice bodo vključevale jasne definicije vlog in odgovornosti, načine zagotavljanja duhovne oskrbe v različnih kontekstih (doma, na mednarodnih misijah, v kriznih situacijah) ter mehanizme za spremljanje in evalvacijo implementacije. Pomemben del projekta je spodbujanje sodelovanja med vsemi relevantnimi deležniki, vključno z vojaškimi kaplani, pastoralnimi asistenti, poveljstvom SV in verskimi skupnostmi (medverski dialog). Projekt bo razvil tudi modele za vključevanje duhovnikov in verskih delavcev iz različnih v Sloveniji priznanih verskih skupnosti v sistem duhovne oskrbe, s poudarkom na spoštovanju verske svobode, medverskega dialoga in vključenosti vseh pripadnikov SV. Predvideni rezultati raziskovalnega projekta bodo pomembno vplivali na delovanje SV in širšo slovensko družbo. Celovita analiza obstoječega stanja bo omogočila prepoznavanje ključnih izzivov in potreb, primerjava s tujino pa bo ponudila dragocena izhodišča za nadgradnjo sistema. Razviti modeli, smernice in načrt ukrepov bodo postavili temelje za sodobno in učinkovito duhovno oskrbo, ki bo v celoti zadovoljevala potrebe vojakov v 21. stoletju. Razen tega, da bo izboljšal učinkovitost zagotavljanja religiozne in verske oskrbe vojaških oseb v SV, bo projekt prispeval h krepitvi odpornosti in stabilnosti SV kot celote. Obenem se v tem nemirnem času odpira tudi področje razumevanja sodelovanja med civilnim delom družbe in oboroženimi silami; posebno pozornost pa si zaslužita tudi medverski dialog in sodelovanje v državi priznanih verskih skupnosti, ki že imajo svoje predstavnike v oboroženih silah, ter tistih, ki bi ta interes morda izkazale v prihodnosti.

V5-24007 Makroekonomski učinki članstva RS v NATO	1.10.2024–30.9.2026	dr. Črt Kostevc / na FDV dr. Ljubica Jelušič	Članstvo v zvezi NATO ima kompleksne posledice za gospodarstva držav članic. Te vključujejo učinke na varnost, stabilnost in na geostrateške implikacije ter tudi neposredne in posredne makroekonomske učinke izdatkov za obrambo. Članstvo izboljšuje varnostno okolje, kar zmanjšuje politična tveganja in privablja tuje naložbe ter spodbuja gospodarsko rast. Po drugi strani zahteva pomembne reforme na področju upravljanja vojaških in gospodarskih struktur. Namen projekta je celovita analiza več dimenzij sodelovanja v NATO s poudarkom na ekonomskih vidikih. Ti vključujejo: 1) Izboljšanje varnosti: Večja varnost, ki izhaja iz članstva v NATO, zmanjšuje politična tveganja in spodbuja domače ter tuje vlagatelje. Povečane naložbe prispevajo k gospodarski stabilnosti in trajnostni rasti. 2) Strateški vidiki: Razvoj obrambno-industrijske baze je povezan z nacionalnimi zmogljivostmi STEM in s padcem industrijske proizvodnje. Analiza mora zajemati trende v civilno-vojaških prizadevanjih. 3) Vidik sodelovanja: Sodelovanje zaveznikov pri izgradnji vojaških zmogljivosti ima dolgo zgodovino, vendar je zaradi razdrobljenosti evropske obrambno-industrijske baze pogosto omejeno. Uspešni skupni oborožitveni programi običajno vključujejo malo partnerjev in jasnega vodjo. 4) Ekonomski vidiki, med katere sodijo: • Institucionalne reforme: Članstvo zahteva obsežne reforme, ki izboljšujejo upravljanje, in transparentnost ter zmanjšujejo korupcijo. To vodi k večji produktivnosti, rasti in povečuje zaupanje vlagateljev. • Gospodarska rast, razvoj, javnofinančni vidiki in tehnološki napredek: Sprejemanje naprednih vojaških tehnologij pogosto prinaša tehnološke preboje, ki se prenašajo v civilno uporabo ter izboljšujejo inovativnost in konkurenčnost gospodarstva. • Razvoj človeškega kapitala: Investicije v izobraževanje in usposabljanje za vojaške namene povečujejo raven znanja in spretnosti delovne sile ter krepijo konkurenčnost gospodarstva.
Slovenske izkušnje iz mednarodnih operacij in misij (SVK-MOM)	1.10.2024-30.9.2026 (PREKINITEV)	dr. Ljubica Jelušič	Projekt je bil namenjen analizi in evalvaciji slovenskih praks ter izkušenj iz sodelovanja v mednarodnih operacijah in misijah, pri čemer bi bili obravnavani predvsem tisti vidiki MOM, ki jih zagotavlja Ministrstvo za obrambo, torej udeležba Slovenske vojske in civilnih funkcionalnih strokovnjakov. Časovno obdobje, ki bi ga projekt v empiričnem delu podrobno zajel, je zadnje desetletje pri anketiranju udeležencev oziroma čas od leta 2014 dalje za analizo in evalvacijo slovenskega sodelovanja v MOM. Poleg proučevanja preteklih izkušenj in primerjav z že izvedenimi projekti bi projekt zajel tudi trenutno stanje sodelovanja SV in CFS v MOM. Analizirane bi bile pravne podlage za sodelovanje na MOM. Na podlagi ugotovitev iz zaključenih in trajajočih MOM bi bili pripravljeni predlogi za izboljšanje delovanja SV in CFS v MOM, koncepti izboljšanja civilno-vojaškega sodelovanja v MOM ter priročnik o MOM, namenjen seznanitvi širše in strokovne visokošolske ter univerzitetne javnosti o pomenu in vlogi sodelovanja Republike Slovenije v različnih MOM. Projekt bi bil namenjen tudi popularizaciji pridobljenih spoznanj v znanstvenih in strokovnih publikacijah ter v sredstvih javnega obveščanja. Izvedbo projekta je naročnik »zaradi varnostnih razlogov« prekinil 17. 12. 2024.

Iz dokumentacije ORC zbrala: Neža Geč
Uredil: Marjan Malešič

Stvarno kazalo

Afganistan, 25, 27, 114, 115, 141, 164, 165, 167, 169, 170–172, 191–193, 197, 359
Afrika, 25, 28, 115, 117, 166, 193
Agresija, 9, 20, 22, 134, 136, 138, 140, 141, 165, 168, 179, 285, 310, 311, 320, 332, 350, 351, 358, 364, 367
Albanija, 167, 179
Al Kajda, 116
Avstralija, 176, 245
Azija, 25, 27, 166
Begunci, 24, 28, 111, 114–122, 125, 127, 128, 309, 310
Bližnji vzhod, 15, 108, 116, 187, 192, 196, 219, 250, 301, 358, 359, 366
Bojevanje, 18, 21–5, 32, 131, 194, 219, 335
Bolgarija, 122
Bosna in Hercegovina, 135, 145, 153, 154, 160, 161, 167, 172, 173, 175, 181, 182, 196, 199
Ciper, 131, 167
Civilno prebivalstvo, civilisti, 83, 84, 135, 220, 221, 227, 230, 238
Civilno-vojaška razmerja, 7, 219–227, 230, 231, 234, 237, 254, 360, 367
Civilno-vojaška vrzel, 7, 220, 222, 225, 237
Civilno-vojaško sodelovanje, 169, 176, 180, 194, 374
Covid-19, virus, epidemija, 7, 16, 25, 29, 31, 35, 95, 102, 168, 171, 176, 180, 190, 201, 210, 212, 214, 229, 270, 281, 229, 270, 281, 299, 346, 348, 349, 361, 363, 365, 369, 370
Človekova varnost, koncept človekove varnosti, 6, 18, 28, 56–59, 61, 63, 66, 68, 69, 72, 108, 109, 110, 111, 123, 124, 126
Človekove pravice, 6, 16, 28, 50, 55–58, 62, 64, 67–69, 108–111, 114, 123, 124, 246, 285, 292, 295, 296, 312, 347, 349, 350
Črna gora, 153, 179, 223
Črno morje, 7, 131, 134, 179
Demokratični nadzor, 6, 39, 56, 60, 68, 236, 238, 354
Diplomacija, 29, 30, 153, 174
Domoljubje, 4, 8, 231–33, 238, 283–288, 291, 292, 297, 298, 312–315, 368
ERGOMAS, Ergomas, 221, 317, 342, 367
Estonija, 45, 178, 219
Etika, 64, 66, 224, 238, 243, 244–54, 257, 258, 273, 277, 278, 283, 305, 312, 313, 316
Evropska unija, EU, 6, 7, 13, 29, 30, 37–40, 48, 55, 57, 60, 69, 77, 78, 139, 141, 165, 173, 182–186, 198, 199, 201, 202, 218, 295, 297, 320, 339, 358, 359, 364
Evropa, 6, 15, 18, 25–30, 35, 64, 65, 66, 68, 69, 78, 107, 109, 110, 115–124, 131, 138, 141, 142, 145, 166, 167, 191, 192, 210, 221, 222, 349, 361, 367
Globalizacija, 14, 16, 21, 109, 111, 303
Grčija, 117, 118, 122, 123, 173219, 222, 243, 245
Hibridna vojna, hibridno vojskovanje, 5, 13, 18, 19, 20–25, 32, 33, 36, 131
Hladna vojna, 13, 14, 27, 32, 37, 56, 79, 109, 131, 178, 206
Hrvaška, Hrvati, 7, 120, 122, 131, 132, 135–138, 142–146, 153–58, 160, –162, 172, 219, 296, 321, 333, 361
Humanitarnost, humanitarne naloge, 9, 308, 314

Institucija, ustanova, 5, 7–9, 17, 20, 22, 24, 29, 31, 38, 46–0, 55, 57, 58, 61, 66, 68, 69, 80, 81, 90, 91, 95–99, 111, 117, 118, 121, 147, 156, 170, 176, 219, 222, 224, 225, 226, 237, 238, 239, 252, 263, 268, 271, 272, 275, 287, 302, 304, 306, 308, 314, 336, 346, 351, 352, 353, 364, 367, 372
Internet, splet, 19, 38, 47, 51, 53, 55, 253, 258, 259, 290, 303, 304, 315, 363, 365
Irak, 116, 123, 165, 176, 177, 193, 358, 359
ISIS, ISIL, Daesh, Islamska država, 116, 119, 165, 176, 177, 193
Javno mnenje, 15, 34, 99, 192, 221, 224, 225, 241, 308, 309, 330, 339, 345–348, 359, 360, 364, 365, 367
Kibernetični, kibernetski napadi, 17, 18, 22, 25, 29, 31, 32, 37, 46, 76, 80–83, 99, 227, 313, 348
Kitajska, 18, 26, 38, 219, 358
Konflikt, oborožen spopad, vojaški spopad, spopad, 6, 14–16, 18, 20, 21, 24, 26–28, 32, 33, 38, 57, 73, 76, 80, 83, 107, 109, 111–115, 117, 123, 131–142, 145–157, 159, 165, 170, 171, 203, 204, 219, 223, 244, 247, 249, 250, 262, 269, 273, 278, 297, 304, 313, 320, 321, 332, 340, 343, 347, 348, 351, 352, 358, 367, 368
Korupcija, 15, 17, 18, 31, 32, 337, 348, 353, 374
Kosovo, 9, 85, 104, 142, 145, 160, 174, 175, 187, 189, 191, 197, 207, 317, 318, 320, 321, 324–326, 331–43, 357, 358, 367
Kriminal, 6, 14, 15, 17, 25–27, 29, 32, 35, 57, 107, 117, 228, 230, 309, 310, 313, 348, 367
Kritična infrastruktura, 17, 30, 41, 45–47, 55, 82, 84, 139, 367
Kritični poklici, 8, 261–7273, 277–279, 367, 370
Kriza, krizne razmere, 8, 9, 16, 17, 90, 92, 95, 98, 99, 107, 108, 111, 115, 119, 123, 124, 125, 168, 175, 213, 238, 261–263, 265, 271–273, 277, 308, 314, 370
Krizno upravljanje in vodenje, 7, 42, 46, 47, 49, 74–6, 78, 80, 84, 87, 90, 95, 98, 99, 100, 156, 171
Kultura, 9, 16, 28, 29, 48, 50, 66, 75, 82, 97, 111, 112, 207, 219–221, 224, 230, 251, 265, 266, 270, 272, 274, 277, 283, 285, 307, 314, 316, 347, 349, 351, 352, 370, 371,
Latvija, 178–80, 191, 219, 365
Litva, 21, 178, 219
Luksemburg, 6, 39, 45, 48, 49, 50
Madžarska, 119, 120, 122, 172, 361
Makedonija, Severna Makedonija, 119, 123, 173, 174, 179, 180
Maslo in topovi, 206, 214
Mednarodne operacije in misije, mirovne operacije, 7, 9, 163–168, 186–188, 191, 192, 194, 196, 198–200, 353, 357–360, 365, 374
Migranti, migracije, 6, 15, 24, 26–28, 31, 32, 85, 107, 111–119, 121–124, 183, 274, 309, 310, 313, 348, 354
Militarizacija, 7, 153
Ministrstvo za obrambo, 197, 198, 261, 322, 329, 356, 357, 365, 374
Misija, 7, 9, 38, 163, 166, 167, 168, 170,171, 181, 185, 192, 193, 196–200, 221, 308, 321, 355, 357–59, 365, 373, 374
Mladina, 126, 304, 305, 307, 308, 315, 316
Moldavija, 131, 133
Nacionalizem, 133, 154, 155, 158, 283, 284, 286, 368
Nacionalnovarnostni sistem, 5, 31, 226

Nato, NATO, 194, 197, 226, 245, 249, 254, 255, 259, 295, 321, 352, 357, 358, 359, 361, 365, 374
Nevladne organizacije, 118, 121, 328, 343
Obramba, 8, 13, 23, 33, 44, 137, 179, 190, 207, 225, 302, 308, 311–314, 320, 249, 350, 358, 364
Obrambna politika, 183, 184, 219, 225, 227, 302, 357
Obrambna poraba, obrambni izdatki, 7, 30, 152, 194, 195, 201, 207, 208, 210–214, 356, 357
Organizacija za varnost in sodelovanje v Evropi, OVSE, 167, 174, 361
Organizacija združenih narodov, Združeni narodi, OZN, ZN, 83, 84, 109, 117, 133, 139, 140, 164–167, 169, 172, 174–177, 181–184, 187, 188, 190–195, 206, 226, 308
Patriotizem, 230, 314
Policija, 8, 49, 117–121, 168, 175, 189, 224, 226, 261–273, 278, 281, 352–355, 360, 362, 370
Poljska, 21, 120, 132, 133, 178, 179, 361, 369
Romunija, 133, 181, 221, 359, 361, 365
Ruska federacija, Rusija, 139–142, 168, 185, 351, 358, 364
Slovenci, 8, 196, 283, 296, 330, 372
Slovenska vojska, 7, 8, 9, 118, 121, 163, 164, 167, 168, 169, 170, 172, 174–180, 182, 184, 186–189, 195–199, 219, 220, 226, 227, 230, 231–37, 247, 261, 262–64, 268, 269, 270, 271, 273, 275, 276, 281, 308, 315, 323
Solidarnost, 48, 50, 124, 179, 227, 232, 233, 238, 286, 307, 308, 333, 338
Srbija, Srbi, 7, 122, 134, 135, 142, 144, 153–157, 159, 174, 223, 361
Sredozemlje, Mediteran, 36, 107, 127, 134, 166, 177, 183–185, 191, 198, 199
Strategija, 20, 26, 29, 31, 35, 38, 45–51, 96, 143, 163, 164, 166, 177, 190–01, 207, 271, 272, 304, 357
Suverenost, 6, 17, 29, 37–53, 57, 109, 122, 132, 134, 140, 176, 219, 283
Terorizem, 6, 14, 20, 27, 28, 31, 32, 55, 56, 57, 61, 69, 86, 110, 114, 124, 149, 169, 176, 227, 229, 230, 309, 310, 349, 354, 355, 367
Turčija, 25, 26, 28, 114, 116–118, 122, 123, 140, 181
Ukrajina, 142, 165, 168, 180, 185, 186, 190, 192, 198, 201, 219, 301, 347, 351, 357, 358, 364, 366, 367
Umetna inteligenca, 6, 14, 17, 25, 32, 38, 55, 58, 59, 62–69, 74, 94–98, 146, 259,
Varnostna kultura, 9, 75, 82, 224, 230, 314, 347, 349, 350, 352
Varnostni sektor, 176
Viri ogrožanja 13–8, 24, 26, 30–36, 83, 127, 227, 348, 349, 364
Vojna, 6, 7, 17, 19, 21, 29, 83, 107, 113–115, 131, 132, 135, 137, 143, 146, 147, 154, 156, 157, 201, 219, 265, 317, 318, 320, 321, 325, 329, 330, 334–338, 366
Vojna proti terorizmu, boj proti terorizmu, 55, 56, 61, 69, 110, 169, 176, 354, 355
Vodenje, 170, 174, 186, 247–49, 257, 268, 270–73, 276, 278
Vojaška družina, 24, 262, 352
Vojaška organizacija, 164, 244, 249, 265, 272, 274, 278, 314, 371, 372
Vojaške zmogljivosti, 359
Vojaško-politični blok, 14, 131
Vojska, 8, 9, 26, 118, 135, 137, 140, 152, 164, 172, 219, 220, 221, 224–227, 230, 234–41, 244, 250, 256, 257, 267, 269, 272, 308, 313, 314, 315, 347, 353, 355, 358, 360, 367, 370

Vojni veteran, 9, 153, 222, 317–320, 322–343
Zahodni Balkan, 107, 168, 174, 175, 229, 230, 309, 359
Zaupanje, 8, 9, 15, 46, 51, 61, 64, 66–8, 78, 80, 81, 91, 94–99, 122, 124, 158, 220, 222, 223, 225, 226, 230, 237, 239, 250, 252, 271, 274, 277, 302, 306, 314, 352, 353, 363, 364, 365
ZDA, Združene države Amerike, 16, 27, 38, 83, 116, 134, 135, 138, 139, 141, 171, 172, 177, 180, 191, 193, 219, 221–223, 358, 359, 361
Zdravstveni sistem, 262, 269, 352
Zvezna republika Jugoslavija, ZRJ, 85, 115, 131, 132, 134, 136, 138, 141, 143, 144, 146, 154, 156–58, 223, 304, 318, 321, 322, 372

O avtorjih

Dr. Anton Bebler je zaslužni profesor na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani.

Anđela Đorđević je doktorska kandidatka in raziskovalka na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani.

Dr. Maja Garb je izredna profesorica na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani.

Valdona Gashi je mlada raziskovalka na Obramboslovnem raziskovalnem centru na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani.

Gašper Ferme je svetovalec v kabinetu ministrice, Ministrstvo za zunanje in evropske zadeve, in doktorski kandidat na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani.

Dr. Miro Haček je redni profesor na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani.

Dr. Ljubica Jelušič je redna profesorica na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani.

Dr. Jelena Juvan je docentka in predstojnica Katedre za obramboslovje na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani.

Dr. Faris Kočan je raziskovalec na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani.

Dr. Erik Kopač je raziskovalec na Obramboslovnem raziskovalnem centru na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani.

Dr. Simona Kukovič je redna profesorica na Fakulteti za uporabne družbene študije v Novi Gorici in znanstvena svetnica na Obramboslovnem raziskovalnem centru na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani.

Dr. Marjan Malešič je redni profesor na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani.

Andraž Melanšek je doktorski kandidat na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani.

Dr. Matjaž Nahtigal je izredni profesor na Fakulteti za menedžment univerze na Primorskem in raziskovalec na Centru za primerjalnopravne raziskave na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani.

Dr. Tanja Perko je raziskovalka na Belgijskem jedrskem raziskovalnem centru SCK CEN in na Obramboslovnem raziskovalnem centru na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani.

Dr. Iztok Prezelj je redni profesor in predstojnik Obramboslovnega raziskovalnega centra na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani.

Dr. Teodora Tea Ristevska je raziskovalka na Obramboslovnem raziskovalnem centru na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani.

Dr. Uroš Svete je direktor Urada Vlade Republike Slovenije za informacijsko varnost.

Dr. Miha Šlebir je docent na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani.

Dr. Alojz Šteiner je član Pomurske akademske znanstvene unije in upokojeni generalmajor Slovenske vojske.

Dr. Janja Vuga Beršnak je redna profesorica na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani.

Dr. Rok Zupančič je redni profesor na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani.

Dr. Andreja Živoder je docentka na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani.

VARNOSTNE ŠTUDIJE

25 EUR
ISBN 978-961-295-138-2

FDV UNIVERZA V LJUBLJANI Fakulteta za družbene vede